Printed by R. Y. Shedge, at the Nirnaya-Sagar Press,

23 Kolbhat Lane Bombay.

and

Published by Lallubhai Karamchand Dalal for Adhyatma Gnanaprasarak Mandal Champagali

BOMBAY

નિવેદન.

અધ્યાત્મજ્ઞાનમસ્ત શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીમહારાજનું નામ જૈન-કોમમાં અને જૈનેતરોમાં પ્રસિદ્ધ છે. અઢારમા સૈકામાં આર્યાવર્તને વિભૂષિત કરનાર શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ, ભવિષ્યની આર્યાવર્તપ્રજાને એકસો આઠ પદો અને ચોવીશી આપી છે. શ્રીમદ્ની ચોવીશીના ઉપર શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિએ. તેમના લગભગ સમયમાં-ટબો પૂર્યો હતો. શ્રીમદ્ની ચોવીશીપર શ્રી જ્ઞાનસાગરજીએ પણ ટબો પૂર્યો છે. શ્રીમદ્ જ્ઞાનવિમલસૂરિ અને શ્રી જ્ઞાનસાગરજીના ટબા (સ્તબક)થી આનન્દ-ઘનજીની ચોવીશીના ભાવાર્થપર ઘણું અજવાળું પડ્યું છે. અન્ય મુનિએ શ્રીમદ્ની ચોવીશીપર ટબા પૂર્યા છે એમ સાંભળવામાં આવે છે પણ તેની પ્રાપ્તિ વિના તે સમ્બન્ધી કશું કહી શકાય તેમ નથી. શ્રીમદ્ની ચોવીશીના [illegible] સ્તવનોના ભાવાર્થને શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીએ [illegible] છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ [illegible] એકસો આઠ પદો રચ્યા [illegible]

જ્ઞાનની સમજાશે. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીમહારાજનો અધ્યાત્મ પ્રદે-
શમાં અનુભવ હોવાથી તેમણે પદોનો અધ્યાત્મશૈલીએ જે ભાવાર્થ
[illegible] તે ગ્રન્થની તેમના ક્રમના વિશેષ જ્ઞાનિયો આલોચના કરી
[illegible] અધ્યાત્મ રસના ઉમંગોથી આત્માને અનેક પાત્રોથી વારંવાર
[illegible] આવતા દોષ તેથી ત્યાં પુનરુક્તિદોષની શંકા કરવી નહિ.
[illegible] અધ્યાત્મ વિષય વગેરે વિષયોમાં એકની એક બાબત વારં-
વાર આવતી હોય તો તેમાં પુનરુક્તિદોષ ગણાતો નથી; એમ
[illegible] કહેવું ઘટે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ [illegible] જ્ઞાનમાં
[illegible] "અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા" એ હેડીંગવાળા
[illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનની અગત્ય વિશેષ પ્રકારે મનુષ્યોના
[illegible] શ્રીમદ્ [illegible] પુનરુક્તિદોષ ન આવે એવી
[illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતાનો લેખ
[illegible] પ્રવર્તતી

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની કિમ્મત પાછળથી અંકાઈ છે એમ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે. તેમની વ્યવહાર અને નિશ્ચયમાર્ગપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, તતસંબન્ધી આ ગ્રંથના વાચનથી ખુલાસો થઈ શકે તેમ છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ વ્યવહારમાર્ગને ઉત્થાપ્યો નથી; એમ આ ગ્રંથ વાંચવાથી વાચકોને સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાય અને આનન્દઘનજીનો જૈનશાસનની સેવા કરવામાં અત્યંત પ્રેમ હતો; એમ શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીએ લખેલા યશોવિજયજીના નિબંધથી અને શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના ચરિતવિભાગથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે.

અમો વાચકોને આદિથી તે અંતસુધી-પૂર્ણ ગ્રન્થ વાચવા માટે ભલામણ કરીએ છીએ. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીનો 'અધ્યાત્મજ્ઞાનનો મુખ્ય વિષય હોવાથી તેમનાં પદોના ભાવાર્થમાં પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનને મુખ્ય પદ આપવામાં આવ્યું છે; તેથી વ્યવહારનો અનાદર કરવામાં આવ્યો છે એમ કદિ વાચકોએ માની લેવું નહીં. અધ્યાત્મવિષયક ગ્રન્થમાં અધ્યાત્મની મુખ્યતા આવી શકે છે અને વ્યવહારમાં વ્યવહારની મુખ્યતા આવે છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનની ગૌણતા થાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે અધ્યાત્મગ્રંથોની ઉપયોગિતા છે એવું લક્ષમાં રાખીને વાચકોએ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને ધર્મક્રિયાવ્યવહારમાં દૃઢ રહેવું અને તપ-જપ-વ્રતનિયમ અને પચ્ચખાણનો ખપ કરતા રહેવું એમ ગ્રન્થ સ્પષ્ટ જણાવે છે. શુદ્ધ વ્યવહાર આદરવા માટે અધ્યાત્મજ્ઞાનની જરૂર છે. આત્મજ્ઞાન પામીને ચારિત્રમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એજ ઉત્તમ ફલ છે. જૈન ધર્મના વ્યવહારમાર્ગને દર્શાવનારા અનેક ગ્રંથો છે અને તે ગ્રંથોનો બહોળો ફેલાવો થાય છે તેની સાથે આધ્યાત્મિકગ્રંથોના ફેલાવાની પણ જરૂર છે તેથી 'અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારકમંડળ' આધ્યાત્મિક ગ્રંથો બહાર પાડીને જૈનસમાજની સેવા ઉઠાવે છે તે પોતાની ફર્જ છે એમ ગણે છે. આવી રીતે જૈન કોમની સેવા કરવામાં પ્રિય બંધુઓ સાહાય્ય આપે તો તે તેમની ફરજ છે, અને તેમની સાહાય્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ ઇચ્છે તો તે પણ સ્વાભાવિક છે.

ચંપાગલી, મુંબાઈ.
શ્રાવણ શુદ ૧.
સં. ૧૯૬૯.

લી.
अध्यात्मज्ञानप्रसारक मंडळ.

નોંધ.

આ ગ્રન્થના પ્રગટાર્થે નીચે મુજબ સાહાય્ય મળી છે જેની અત્રે નોંધ લેવી યોગ્ય ધારી છે; કેમ કે આવી રીતે જ્ઞાનના પ્રકાશાર્થે, સ્વકમાઇનો સદુપયોગ કરવો તે ખરેખર ઉત્તમ અનુકરણીય–અને પ્રશસનીય કાર્ય છે.

૩૦૦) શેઠ–મગનલાલ કંકુચંદ શ્રીવીજાપુરવાલા તરફથી તેમનાં સૌ. પત્નીં બાઈ ચંદનબાઈના હિતાર્થે;

૩૦૦) શેઠ વીરચંદ કીશણાજી શ્રી માણસાવાલા તરફથી તેમનાં માતુશ્રી બાઈ વાલીબાઈના હિતાર્થે;

૩૦૦) શેઠ વાડીલાલ ગુલાલજી શ્રી માણસાવાલા તરફથી; હા તેમના પુત્ર ઉગરામ વાડીલાલ;

૧૦૦) શા. ફુલચંદ બાદરદાસ શ્રી વીજાપુરવાલા હસ્તકના જ્ઞાનખાતા તરફથી;

૧૦૦) શા. ચીમનલાલ ડુંગરજી શ્રીપુનાવાલા તરફથી;

૫૦) મેતા રાયચંદ રતનચંદ શ્રી સાણંદવાલા તરફથી.

રૂ. ૧૧૫૦)

લી०

મુબઈ, ચંપાગલી. } अध्यात्मज्ञानप्रसारक मंडळ.

सच्चारित्रचूडामणिक्रियापात्र सद्गुरु श्री
१००८ श्री सुखसागरजी महाराज साहेबना
चरणकमलमां

समर्पण ॥

વન્દન કરૂં શ્રી સદ્ગુરૂ સંસાર તારક જગધણી,
સંસારથી ઉદ્ધારિયો અજ્ઞાનનાશક જગમણિ;
આ કાલમાં ચારિત્રમાં ત્હારાસમા વિરલા અરે,
સુખ આપવા ચિંતામણિ જગમાંત્રથી દીઠા ખરે. ૧

સાગરથકી ગંભીર આવું અનુભવથકી મેં અનુભવ્યો,
વૈરાગ્ય ગુણની મૂર્તિ તું વૈરાગ્ય સાચો સૂચવ્યો;
પરભાવમાં પડવાવિષે વૃત્તિ જરા મનમાં નહીં,
નિન્દા નહીં વિકથા નહીં ઈર્ષ્યા નહીં સમતા વહી. ૨

અકૃત્રિમ વાણી બોલતો આચારમાં ઉલસી રહ્યો,
શિક્ષાવચન શીતલકરણ પામે ઘણો શીતલ થયો;
મીઠી મઝાની વાણીથી સમજાવતો મુજને સદા,
સુખાબ્ધિ સાચા સદ્ગુરૂ વન્દુ સ્તવું ભાવે મુદા. ૩

ષટ્કાયની રક્ષા કરે સંયમવિષે રાચી રહે,
અહંકાર નહિ જાણપાતણો લઘુતા સદા મનમાં વહે;
સેવા કરી લહું સદ્ગુરૂની દેખી તેં નયને અહો,
ઉપકાર કર્તા સદ્ગુરૂ કરૂણા ખરી ચિત્તે વહો. ૪

તેં સદ્ગુણો આપ્યા ઘણા ઉપકાર વિસરૂં નહિ કદી,
તવ સામ્યતા હૃદયે રહે એ દિવ્યગંગા છે નદી;
તું તીર્થ જંગમ મોટકું ત્હારાથકી શિષ્યો તરે,
સ્યાદ્વાદવાદી ચિત્તમાં એ વાત સાચી ઉતરે. ૫

ત્હારી સરળતા યોગથી કૈ શત્રુઓ મિત્રો બને,
ત્હારી સરલતા એહવી કે ઢોંગીઓ આવે કને;
એ ઢોંગીઓ તુજ સંગથી ધર્મી બન્યા એ દેખીયું,
આશ્ચર્ય શું! પારસ થકી લોહું સુવર્ણજ પેખીયું. ૬

તુજ ચિત્તમાં શત્રુ નહીં કો ખૂબ દેખી જાણીયું,
બુરૂં કરે નહીં કોઈ અન્યજ લક્ષ્ય એવું આણીયું;
તુજ ચિત્ત વાણી કાયમાં કૃત્રિમતા દેખાય ના,
સન્તો ખરા વિરલા જનો અનુભવવિના પરખાય ના. ૭

સાચી રહ્યો ચારિત્ર્યમાં તુજમાં ખરૂં દેખી અહો,
બોલે તથા ચાલે નહીં લોકો ઘણા અનુભવ લહો;
પંચાત ના પરની કદિ નિજઆત્મમાં રંગાઈયો,
પ્યારા હૃદયના સદ્ગુરૂ મેં ધ્યાનમાં તુજ ધ્યાઈયો. ૮

આજ્ઞા ગુરૂની પાળીને તેં ભક્તિસેવા સાચવી,
[illegible] ઘણું મેં [illegible] એનો અનુભવી;
ઉપકાર અપરંપાર ત્હારા પાર પામું નહિ ખરે,
બુદ્ધચબ્ધિ ત્હારો બાળ તારી નિત્ય સ્તુતિને કરે. ૯

તારી કૃપાથી ગ્રન્થ આ રચાયો અહો સાહસ કરી,
[illegible] ઉપકારના ચિન્હ ધરી;
[illegible] ગ્રન્થ આ તુજ બાળ મન હર્ષે ઘણું,
[illegible] ભાવું. ૧૦

[illegible] ગ્રન્થ આ સ્વીકારશો,
[illegible] તારશો,
[illegible] ખરૂં,
[illegible] આનન્દ પામો સદ્ગુરૂ. ૧૧

લેખક,

સં. ૧૯૬૬. [illegible]

શ્રીસુખસાગરગુરુપદપંકજભૃંગ,
મુનિ બુદ્ધિસાગર.

उपोद्घात.

સંવત્ ૧૯૬૭ ની સાલમાં માઘ શુકલ પૂર્ણિમાના દિવસે મુંબાઈ[illegible] પ્રવેશ કર્યો. મુંબાઈ હાલ અનેક રીતે મનુષ્યોનું આશ્રયસ્થાન થ[illegible] પડ્યું છે. મુંબાઈમાં રહેતાં અનેક પ્રકારના અનુભવ થયા [illegible] દુનિયા એ શિક્ષણની શાળા છે. નવનવા નિરીક્ષણથી નવનવા અનુભ[illegible] પ્રકટે છે. સં. ૧૯૬૭ ના વૈશાખ સુદી એકમના દિવસે શ્રીમદ્ આન[illegible]ઘનજીનાં પદોનો ભાવાર્થ લખવાનો વિચાર સ્ફુરાયમાન થયો—તે પૂર્વે ઘણાં વર્ષોથી મારા મનમાં શ્રીમદ્ આનન્દઘનનાં પદોનો ભાવાર્થ લખવાનો વિચાર થયા કરતો હતો; તેવામાં ચૈત્ર વદિ અમાવાસ્યાના રોજ ભાવનગરના શ્રાવક શા. [illegible] દીપચંદ મારીપાસે આવ્યા, તેમણે શ્રીમદ્ના પદોનો ભાવાર્થ લખવાનો વિચાર જણાવ્યો. મેં તેમની વાતને પુષ્ટિ આપી અને તેમને પ્રથમ પદનો ભાવાર્થ કહ્યો, પણ તેમના [illegible] ભાવનગરમાં જવું થવાથી તેઓ ભાવનગર ગયા [illegible]

આવી ઉપાધિયુક્ત બાહ્ય ઉપ્લવૃત્તિસાવસ્થામાં શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના પદોની ભાવાર્થરૂપી શીતલ હવાની સેવાથી અન્તરમાં સમાધિ રહી. બપોરના વખતમાં એક વા બે કલાક મળતા તે વખતે પદનો ભાવાર્થ લખાતો હતો. જેઠ માસમાં ભાવનગરના શ્રાવક શા. મોતીચંદ ગીરધર કાપડીયાએ પોતે શ્રીમદ્‌ના પદોનું વિવેચન કરવાનું દર્શાવ્યું તેથી મને ઘણો આનંદ થયો. કારણ કે, શ્રીમદ્‌ના પદોનો અર્થ અનેક લેખકોના હૃદયમાંથી નીકળે ત્યારે તેમના પદોની મહત્તા વિશેષ અવબોધી શકાય તેમ છે. ગમે તેટલા લેખકો હોય તોપણ શ્રીમદ્‌ના પદોના અર્થમાં ભિન્નતા સાથે નવીનતા આવવાની.-વાચકોને એકજ લેખકના વિવેચનથી સંતોષ ન થાય અને ઘણા લેખકોથી શ્રીમદ્‌નું હૃદય અવગાહી શકાય. આ ભાવાર્થ લખવાનું ખરૂં કાર્ય વૈશાખથી તે સં. ૧૯૬૮ ના કારતક માસ પર્યન્ત બપોરના વખતે અનિયમિતપણે ચાલ્યું હતું અને છેવટનાં ચાર પદોનો ભાવાર્થ પાદરામાં વકીલ શા. મોહનલાલ હિમચંદ વગેરે સંઘના આગ્રહથી માસકલ્પ કરીને પૂર્ણ કર્યો છે. ઘણી વખત ધારેલ ભાવાર્થ લખતાં સંકોચાઈ જતો હતો. "ધાર્યા જેટલું લખી શકાતું નથી."

શ્રીમદ્‌નાં પદોનો પરિપૂર્ણ ભાવાર્થ તો તે પોતે જાણી શકે, અર્થાત્ તેમના વખતના દેશકાલના સંયોગો અને આત્મપરિણતિયોગે નીકળેલા પદોરૂપી ઉભરાઓનો લક્ષ્યાર્થ પરિપૂર્ણ જાણવાને અશક્યપણું છે; તોપણ અધ્યાત્મના પરિશીલનથી અને આત્માના ધ્યાનપ્રતાપે તેમના વિચારોની દિશામાં ભાવાર્થ લખી શકાય એમ શાસ્ત્રોના પરિશીલનથી બનવા યોગ્ય છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનનાં પદોની ભાષા હિંદુસ્તાની ભાષાને મળતી છે. તેઓ વ્રજ, મારવાડી, ગુજરાતી વગેરે ભાષાઓના જ્ઞાતા હતા. તેઓ ગુજરાત, મારવાડ વગેરે દેશમાં વિચરતા હોવાથી તેમજ વ્રજભાષામાં તે વખતના કવિયો ગ્રન્થો લખતા હતા તેથી, તેમના પદોમાં મિશ્ર શબ્દોવડે યુક્ત પ્રાયઃ હિન્દુસ્તાની ભાષા જણાય છે. તેમના પદોની ભાષાના કેટલાક શબ્દો મારાથી નહિ સમજાય તેવા હતા, અને તેથી શબ્દોનો અર્થ ન સમજવાથી ભાવ લાવવો કઠિન થઈ પડે તેમ હોવાથી, શબ્દોનો ભાવ સમજવામાં સંઘવી નગીનદાસ પુરૂષોત્તમને કેટલાક પદોના શબ્દો સમ્બન્ધી પૂછવામાં આવ્યું હતું, જેમાં તેમણે પણ સ્વબુદ્ધ્યનુસારે સહાય્ય કરી હતી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના પદોની ભાષા જૂની અને અપરિચિત હોવાથી કેટલાક શબ્દોનો અર્થ વિપરીત

થયો હોય તો અન્ય સાક્ષરો તેવા શબ્દોના અર્થસંબન્ધી સૂચના આપશે તો બીજી આવૃત્તિમાં તે સંબન્ધી સુધારો કરવામાં આવશે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજનાં બનાવેલાં બહોતેર પદ છે કે એકસો આઠ પદ છે, તેનો નિર્ણય કરવો એ એકદમ ઘણા દાખલાઓ અને દલીલો મેળવ્યાવિના બની શકે તેમ નથી. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં આનન્દઘનજીનાં એકસો સાત પદો છપાવ્યાં છે, તેથી અમોએ એ સર્વ પદોનો અર્થ લખ્યો છે. પદોના શબ્દો મેળવવામાટે અમદાવાદ ડહેલાના ઉપાશ્રયમાંથી એક પ્રતિ મંગાવી હતી. એક પ્રતિ પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજયજી મહારાજ પાસેથી મંગાવી હતી. એક પ્રતિ મુનિરાજ પન્યાસ શ્રીવીરવિજયજી મહારાજ પાસેથી મંગાવી હતી. એક પ્રતિ પાટણથી મંગાવી હતી. એક પ્રતિ અમારી પાસે હતી. ઉપર કથ્યા મુજબ પ્રતો અને મૂળ છપાવેલી ભીમસિંહ માણેકવાળા પદોની ચોપડી, એ સર્વને જોઈને છપાવતી વખતે પદોના શબ્દોમાં યથામતિ યોગ્ય લાગ્યો તે સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. જૂની પ્રતિઓમાં કોઈમાં બાવન, કોઈમાં સિત્તેર વગેરે પદો અવલોકવામાં આવ્યાં છે. અમોને મળેલી તે પૈકી જૂની લખેલી કોઈ પ્રતિમાં એકસો ને આઠ પદો જોવામાં આવ્યા નથી. પરંપરાથી જનશ્રુતિ પ્રમાણે પણ આનન્દઘનની બહોતેરી સમજાય છે. બહોતેર પદોજ તેમનાં બનાવેલાં હોય એમ જો માનવામાં આવે તો તે બહોતેર પદોનો નિર્ણય કરવામાટે ઘણો વખત અને ઘણું સાહિત્ય જોઈએ. ભીમસિંહ માણેકે છપાવેલા પુસ્તકના ૧૦૭ પદો છે. ભીમસિંહ માણેક શોધક પુરુષ હતો. તેણે જ્યારે પદો છપાવ્યા હશે ત્યારે લખેલી જૂની પ્રતિઓ ભેગી કરી હશે [illegible] મુનિઓ અને શ્રીપૂજ્યોની સાથે તેનો સમ્બન્ધ હતો. [illegible] તેનો પરિચય હતો. તેથી કેટલીક [illegible] હશે અને શોધક [illegible] તથા તેની [illegible] છે. તેણે કેટલી કેટલી પ્રતિ[illegible] કરી હતી. એટલું તો કહેવું પડે છે કે [illegible] નથી. તોપણ [illegible] કરી છે. આનન્દઘનજીના પદોની [illegible] ન્હાની ચોપડી [illegible] પદો છે કે [illegible] આનન્દઘનજીના [illegible] નથી.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ પ્રથમ કયું પદ બનાવ્યું તેનો નિર્ણ[illegible] [illegible] શકે તેમ નથી. જૂની પ્રતોમાં દરેકમાં પદોના જુદા જુદા અનુક્ર[illegible] [illegible] છે. (ભીમસિંહ માણેકવાળી છાપેલી ચોપડી સાથે અમ[illegible] [illegible] પ્રતિયોનો અનુક્રમ મળતો આવતો નથી, તેમ જૂન[illegible] [illegible] પણ પરસ્પર અનુક્રમ મળતો આવતો નથી.) શ્રીમ[illegible] [illegible] પદોની જુનામાં જૂની પ્રત કોઈ ઠેકાણેથી મળે તે[illegible] [illegible] કાંઈ નિર્ણયની દિશા સન્મુખ આવી શકાય.–ડહેલાના ઉપા[illegible] [illegible] પ્રતિયો મળી હતી તેના કરતાં હજી જૂની પ્રતિયો [illegible] નિર્ણય નિર્ણય કરી શકાય. ભીમસિંહ માણેકે [illegible] અનુક્રમ રાખ્યો છે તે પણ કોઈ પ્રતિયોના આધારે રાખ્યો હશે, [illegible] જૂની કોઈ કોઈ પ્રતિયો મળી હતી અને કોઈ સાક્ષપર્યંતની જૂની [illegible] તેમણે પ્રસ્તાવનામા ખુલાસો કર્યો હોત તો [illegible] વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડત; તોપણ [illegible] આધારે કહેવું પડે છે કે, તેનું [illegible] ન મળે ત્યાંસુધી [illegible] છે. પદોના [illegible] મળી આવશે [illegible] કરીશું. હાલ [illegible] અમોએ

[illegible] ઉતારો થયો [illegible] નરીકે [illegible] હોય [illegible] છે. [illegible] હોય,

હજી શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના પદોની શોધ કરવાનું કામ ચ[illegible] છે; તેમાં જો લાભ મળશે તો બીજી આવૃત્તિમાં સુધારો વધારો કરવ[illegible] બની શકશે. કેટલાક લેખકો આનન્દઘનજીના પદોના અનુક્રમમાં કંઇ પૂર્વપશ્ચાત્નો હેતુ છે એમ જણાવે છે. સારાંશ કે અમુક પદ પછ[illegible] અમુક પદ લખવામાં આવ્યું તેનું કારણ છે, એમ કલ્પના કરીને અવ[illegible]તરણ કરવા ધારે છે, પણ એવા અવતરણાનુક્રમના નિયમની વ્યવસ્થ[illegible] બાંધી શકાય નહિ; કારણ કે તેમણે જે વખતે હૃદયમાં જે ઉભરા પ્રકટ્યા તે—અકૃત્રિમ પદ તરીકે—બહાર કાઢ્યા છે. શ્રીમદ્ આનન્દ-ઘનજીના હૃદયના અકૃત્રિમ આધ્યાત્મિક ઉભરાઓનાં બનેલાં પદોમાં સજીવનપણું ઝળકી રહ્યું છે. પોતાના હૃદયના ઉભરારૂપ પદકૃતિ પ્રતિમાને જગત્માં તેઓ સદાકાલનેમાટે જગત્ના કલ્યાણાર્થે મૂકી ગયા છે.

શ્રીમદ્ના પદોનો ભાવાર્થ લખવામાં બને તેટલી કાળજી રાખી છે. "ભણ્યો ભૂલે અને તારો ડૂબે." વા ચાલતાં પ્રમાદથી સ્ખલન થઈ જાય, એ ન્યાયની પેઠે, શ્રીમદ્ના પદોમાં મતિમાંદ્યથી વા પ્રમાદ-દોષથી જે સ્ખલન થયું હોય તેની સજ્જન પુરુષો પાસે ક્ષમા માગું છું અને તત્સમ્બન્ધી મિથ્યાદુષ્કૃત દઉં છું. શ્રીમદ્ના આશયો સમુદ્રની પેઠે ઘણા ગંભીર છે તેમાંથી સાર ખેંચવો એ અતિ દુર્ઘટ કાર્ય છે. તેમના પદોનો ભાવાર્થ લખતાં દેશ-કાલ આજુબાજુના સંયોગો અને આત્માની તે વખતની પરિણતિ. એ સર્વની અસર તે વખતે થઈ હોય એમ સુજ્ઞ વાચકો સમજી શકશે. કોઈપણ ગ્રન્થ વાંચતાં પહેલાં તે લેખક કેવી સ્થિતિમાં મૂકાયો હતો અને આજુબાજુના કેવા સંયોગો તેને મળ્યા હતા કેવી સ્થિતિમાં તેનો આત્મા વર્તતો હતો એ જાણવામાં આવે તો જ લેખકના હૃદયનો સાર ખેંચી શકાય. લેખકના લેખો વાંચીને સાક્ષરો, તે પુરુષ કઈ સ્થિતિમાં હતો તેની આજુબાજુના કેવા સંયોગો હતા તથા તે વખતના તે કેવા વિચાર વાતાવરણના સમ્બન્ધમાં હતો. તે સુધારક હતો કે કેમ? તે સર્વને જાણીને લેખકના જીવન વૃત્તાન્તની મૂર્તિ ઘડી કાઢે છે. તેમ શ્રીમદ્ના પદો વાંચીને તેમના આત્માની કેવી દશા હતી, આજુબાજુના દેશકાલપરત્વે કેવા સંયોગોમાં તે [illegible] હતા? તે સંબન્ધી તર્કણા કરીને તેમનું જીવનવૃત્તાન્ત [illegible] તારવી શકાય છે.

તેમના પદોનો ભાવાર્થ લખતાં, પહેલાં શબ્દચાતુર્ય કરતાં ભાવ પ્રાધાન્ય લાવવાની ઘણી જરૂર છે. તત્પદોમાંથી ભાવ ખેંચીને વાચકોને [illegible] તાત્પર્ય નક્કી દેવો તે અતિ દુર્ઘટ કાર્ય છે. પદોના [illegible]

અર્થ અમુક હોય છે અને તેનો લક્ષ્યાર્થ અમુક હોય છે. પઙ્કજ શબ્દનો યૌગિકાર્થ તો દેડકું વગેરે થાય છે પણ રૂઢ્યર્થ તો કમલ થાય છે, તે પ્રમાણે શ્રીમદ્‌ના હૃદયાશયપ્રમાણે પદોનો ભાવાર્થ ખેંચવો એજ લેખકોનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. એટલું તો કહેવું પડે છે કે, શ્રીમદ્ અધ્યાત્મજ્ઞાનના રસિક હતા, અધ્યાત્મપક્ષ એજ એમના હૃદયનો મુખ્ય-માન્ય સિદ્ધાંત હતો, તેથી તેઓ અધ્યાત્મમાં ઉંડા ઉતરીને આન્તરિક પરિણતીથી જે જે યોજના કરીને બોલ્યા છે તેનો સારાંશ તો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો રસિક-નિવૃત્તિપરાયણ કોઈ જ્ઞાની મુનીશ્વર-બહાર લાવી શકે, પણ જે વ્યવહારમાર્ગનો મુખ્ય આગ્રહી હોય અને અધ્યાત્મમાર્ગથી [illegible] હોય, તે શ્રીમદ્‌ના પદો ઉપર ભાવાર્થ લખે તો તે પોતાના વિચારોની મૂર્તિ ઘડવામાં શ્રીમદ્‌ના પદોનો ઉપયોગ કરી શકે. જેણે ઘણું અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું મનન કર્યું હોય અને જેણે અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પોતાના આત્માને રંગીલો કર્યો હોય તે મહાપુરૂષ શ્રીમદ્‌ના પદોના ભાવાર્થ લખવા બેસે તો કંઈક નવ્યાનુભવરસતાને રસી શકે. શ્રીમદ્‌ના પદો ઉપર અત્યંત પ્રેમ હોય તે મહાપુરૂષજ ખરેખર [illegible] હૃદયના જ્ઞાનબળવડે શ્રીમદ્‌ના હૃદય પાસે જઈને પદ-[illegible]નો પ્રકાશ કરી શકે છે.

[illegible] કરતા ટીકાકારમાં ઘણું જ્ઞાન હોય તો મૂળ ભાવનો [illegible] કરી શકે છે. સામાન્ય બાબતને પણ [illegible] હોય તો [illegible] લાવી મૂકે છે. શ્રીમદ્‌ના [illegible] ભાવ પ્રકાશવો એ તો સામાન્ય મનુષ્યોની [illegible]

[illegible] માફક મારાથી કરાયું છે તેમાં [illegible] અવલંબન કરવામાં આવ્યું છે. શ્રીમ-[illegible] અત્યંત પ્રેમ હતો. [illegible] મન તેમાં લીન થઈ [illegible] અને યથાશક્તિવડે ભાવાર્થ [illegible] ભક્તિએ મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો [illegible] કહું છું કે;

वसन्ततिलकावृत्तम्

[illegible] मुमति कुरुते बलान्माम् ।
[illegible] ॥ १ ॥

([illegible])

શપાટીઉપર ચાલતો એક આત્મા છે. આપણાથી દેશ અને કાલપરત્વે જુદા પડેલા પુરૂષનો તે જીવતો વિચાર રહે છે. મનુષ્યો જતા રહે છે, સ્મરણચિહ્નરૂપી ગૃહસ્તંભ વગેરે પડી જઈ રજકણ થઈ જાય છે, પણ જે કંઈ રહે છે અને આપણા જીવન પછી પણ ટકી રહે છે તે મનુષ્યવિચાર છે. પ્લેટો એટલે શું? તેને તો મૃત્તિકારૂપ થયાને ઘણો સમય થયો પણ તેના વિચાર અને કૃત્યો હજી હયાત છે. દુષ્ટ ગ્રન્થો નીતિને વિપરૂપ છે અને તે દુષ્ટ પરિણામજ ફેલાવ્યા કરે છે. લખેલા ગ્રન્થો હંમેશ રહે છે. હાનિકારક ગ્રન્થકારો કબરમાં સુએ છે ત્યારે પણ પેઢીદરપેઢી આગામીની પ્રજાના આત્માનો ઘાત કરે છે. સારો ગ્રન્થ જીવનને ખજાના જેવો છે અને નઠારો ગ્રન્થ એક અતિ પીડાકારક રાક્ષસ સમાન છે. સારા ગ્રન્થો પ્રામાણિકપણું, સત્યતા અને સદાચાર શિખવે છે. ગ્રન્થકારો મરણ પામે છે પણ તેમના ગ્રન્થો જીવ્યા કરે છે. પુસ્તકોમાં કંઈ અમરત્વનો અંશ રહેલો હોય છે. કાળેકરી પુરાતની વસ્તુઓ નાશ પામે છે પણ પુસ્તકો જીવતાં રહે છે. મહાન્ વિચારો કાળના આરામાં આવતા નથી; તેઓ સેંકડો વર્ષપર તેમના ઉત્પન્નકર્તાના મગજની બહાર નીકળીને પુસ્તકના પાનાઉપર કોરાયા તે વેળાએ તે જેવા તાજા હતા તેવાજ તેઓ આજ તાજા છે. ગતકાળમાં જે પુરૂષોએ જેવું વિચાર્યું અને કહ્યું તે આજ પણ છાપેલાં પૃષ્ઠઉપરથી તેવાજ તેજે પ્રકાશે છે." (સદ્વર્તન) હાઝલિટ કહે છે કે "પુસ્તકો આપણી હૃદયગ્રંથિની સાથે ગુંથાઈ જાય છે. સારાં પુસ્તક ઉત્તમ મિત્ર ગણાય છે. શેક્સપિયર હજી મુઓ નથી. ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં તેના શરીરને દાટવામાં આવ્યું ખરૂ, પણ તેનું મન ટયુડરવંશના સમયમાં જેવું જાગ્રત હતું અને તેના વિચારો જેવા દીર્ઘદર્શી હતા, તેવાને તેવાજ આજ પણ ઇંગ્લાંડમાં તેના વિચારો પોષાય છે અને તેનું મન સજીવ છે." (સદ્વર્તન.)

બધાં પુસ્તકોમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્ર એ મહાન્ શાસ્ત્ર ગણાય છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમાં ઝીલનારા પુરૂષોના હૃદયની વાનગી એ તેમણે ગાયેલાં પદો છે. એ પદોમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો નિચોળ તરતો જણાય છે. શ્રીમદ્‌ના પદોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન, ભક્તિજ્ઞાન અને યોગજ્ઞાનનાં ઉંડાં રહસ્યો સમાયાં છે. તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનકોટીના મહાન્ પુરૂષ હતા. તેઓ અક્ષરદેહે અને કીર્તિદેહે સદાકાલ જીવતા છે. તેમનાં પદોરૂપ કલ્પવૃક્ષોની સમ્યગ્રીતે ઉપાસના કરવામાં આવે તો ઇચ્છિતફલની પ્રાપ્તિ થયાવિના રહે નહીં. શ્રીમદ્‌ના પદોનો ભાવાર્થ લખતાં હજી પરિપૂર્ણ સન્તોષ થતો નથી; કારણ કે જેટલું પરામાં પ્રકટે છે તેટલું વૈખરીમાં આવી શકતું નથી.

શ્રીમદ્‌નાં પદોનો ભાવાર્થ જેમ બને તેમ સરલભાષામાં લખાય એવો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. પદોનો ભાવાર્થ લખતાં સ્થિરતાયોગે હૃદયમાં પ્રકટેલા વિચારોના ઉભરાઓ બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો છે. અધ્યાત્મવિષયસંબન્ધી દરેક પદો હોવાથી પુનરૂક્તિદોષ આવવાનો સંભવ રહે છે, કિન્તુ સજ્જનોએ સમજવું કે આત્માને ઉદ્દેશી અધ્યાત્મ-વૈરાગ્યાદિસંબન્ધે પુનઃ પુનઃ લખવાથી પુનરૂક્તિદોષ ગણાતો નથી. અધ્યાત્મના વિષયોસંબન્ધી પદોમાં ઘણું ગાંભીર્ય રહ્યું હોય છે. લેખકો પોતપોતાની બુદ્ધ્યનુસાર ભાવાર્થ આકર્ષવા પ્રયત્ન કરે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનના પદોનો ભાવાર્થ સાગરસમાન છે, તેમાં ઉંડા ઉતરીને રત્નો કાઢવા જ્ઞાની પુરૂષો પ્રયત્ન કરે છે.

ઉવટે સન્તોને પ્રાર્થના કે, શ્રીમદ્ આનન્દઘનના પદોદ્વારા દુનિયાનું ભલું કરવામાં જે કંઈ મારાથી સારૂં લખાયું હોય તેની અનુમોદના કરશો અને આખી દુનિયામાં ઘેર ઘેર શ્રીમદ્‌ના વિચારો ફેલાય એવો પ્રયત્ન કરવામાં પ્રવૃત્ત થશો; અને તેમ કરી અન્યોને સાહાય્ય આપશો.

અમદાવાદ.
પોશ વદ ૧ સં. ૧૯૬૯.

લી.
બુદ્ધિસાગર.

अध्यात्मज्ञाननी आवश्यकता.

(મૂળ ગ્રન્થની ભૂમિકારૂપે)

આ પદો અધ્યાત્મજ્ઞાનસંબન્ધી હોવાથી અધ્યાત્મજ્ઞા
વિચારો જણાવવા યોગ્ય જણાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો
દ્રવ્યાનુયોગમાં થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના બે ભેદ છે. લૌ
અને લોકોત્તરઅધ્યાત્મજ્ઞાન. લૌકિકઅધ્યાત્મજ્ઞાનના માનનારા
દીઓ હોય છે અને અનેકાન્તવાદીઓ લોકોત્તરઅધ્યાત્મજ્ઞા
શ્રીવીરપ્રભુએ સમવસરણમાં બેસીને લોકોત્તર અધ્યાત્મ
દીધો છે અને તેને ગણધરોએ ઝીલ્યો છે. હાલ ગણધરના
રાએ સંસ્કૃત, માગધી, ગુજરાતી આદિ ભાષામાં અધ્યાત્મ
અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમાદિ ભાવમાં સમાવેશ થા
અધ્યાત્મજ્ઞાન-તીર્થંકરોના પ્રવાહની અપેક્ષાએ-અનાદિકાલ
આત્મામાં અધ્યાત્મજ્ઞાન રહે છે. ક્ષેત્રથકી પાંચ ભરત,
અને પાંચ મહાવિદેહ એ પન્નર ક્ષેત્રમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રકટે
ક્ષયોપશમાદિભાવે પ્રકટે છે. શ્રુતજ્ઞાનમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો
છે. યોગ્ય મુનિયો પાસેથી અધ્યાત્મજ્ઞાન ગ્રહણ કરાય છે.
આત્માઓથી અધ્યાત્મજ્ઞાન ગ્રહણ કરાય છે. યોગ્ય એવું
ખરેખર, યોગ્ય એવી વિધિવડે ગ્રહણ કરાય છે. જે અ
હોય છે તેમને અધ્યાત્મજ્ઞાનની શ્રદ્ધા અને અધ્યાત્
છે. પાત્રની પરીક્ષા કરીને ગુરૂઓ પોતાના શિષ્યોને
આપે છે. દુનિયા મોજશોખના પ્રવૃત્તિ કરે છે અને
ભોગ અને ઉપભોગમાં આનન્દ માને છે, પણ દુનિયાના
છેલ્લી વખતે ભાવોભાવથી સંતોષ દેખાડ્યો નથી. દુનિયા
વૃત્તિના અનુસારે સુખ-દુઃખની કલ્પના કર્યા કરેછે. પ્રો
કહે છે કે "ખરો ધન આધ્યાત્મિક જીવન, આધ્યાત્મિ
અને આધ્યાત્મિક કેળવણી છે અને જે કોઈ પુરૂષમાં
હોય છે તેને દરેક સ્વચ્છ અને સત કાયમાટે ખાસ ઉ
મળે છે, તોપણ આપણે સર્વને આ દુનીઆનો ત્યાગ
"મૃત્યુ સર્વને આવે છે, આપણે દરરોજ આપણા દાંતવડે
ખોદીએ" મોટા સાઈરસે પોતાની કબરપર આ શબ્દો
"અરે મનુષ્ય! તું ગમે તે હોય અને ગમે તે સ્થળેથી
તોપણ ઈરાની રાજ્યનો સ્થાપનાર હું સાઈરસ છું. આજે
મારા શરીરનું આચ્છાદન કરે છે તેની તું અદેખાઈ કરતો

અધ્યાત્મજ્ઞાનધારક મનુષ્યના દુરાચરણને દેખી એમ બોલવા મંડી જાય છે કે, "અધ્યાત્મજ્ઞાન વા નિશ્ચયવાદી થવાથી ભ્રષ્ટ થવાય છે." પણ આમ બોલનારાઓને ઉત્તરમાં કહેવું પડે છે કે, આચાર અને સુવિચારથી ભ્રષ્ટ થવામાં અધ્યાત્મજ્ઞાન પોતાની શક્તિ કદી વાપરતું નથી; અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તો દુરાચાર અને ભ્રષ્ટ વિચારનો નાશ થાય છે, તેમ છતાં કોઈના દુરાચારો અને મલીન વિચારો થાય તો તેને [illegible] કર્મનો ઉદય સમજવો. મોહનીય કર્મનું જોર વિશેષ હોય છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનબળ અલ્પ હોય છે તો મોહનીય કર્મના વશમાં મનુષ્ય સપડાઈ જાય છે. કેટલાક મોહનીય કર્મના ઉદયથી અધ્યાત્મજ્ઞાન વા નિશ્ચયને માન આપતા નથી અને અધ્યાત્મજ્ઞાનઉપર તિરસ્કાર બતાવે છે તેઓએ પણ અનાચારી, ભ્રષ્ટાચારી, ક્રોધી, નિન્દક, કલેશ કરનાર અને અશાન્તિ ફેલાવનાર જણાય છે તો તેમાં વ્યવહારધર્મનો દોષ નથી. વ્યવહારચારિત્રથી અશાન્તિ અને મન, વાણી અને કાયાના દોષોનો નાશ થાય છે, તેમ છતાં કોઈ વ્યવહારચારિત્ર ક્રિયાને એકાન્તે માન આપનારમાં અશાન્તિનાં આચરણ દેખવામાં આવે છે તેમાં કંઈ ક્રિયાચારિત્રનો દોષ [illegible] નથી પણ તે વ્યવહારચારિત્ર ધારકને પ્રમાદ [illegible] છે [illegible] થવાથી તે દોષો [illegible] દોષનો આરોપ [illegible]

[illegible] ક્રિયાઉપર [illegible] અધ્યા- [illegible] નથી. [illegible] કરવાથી, [illegible] થવો [illegible] હૃદયમાં [illegible] જ્ઞાનઉપર [illegible] આવતા [illegible] વૃત્તિ [illegible]

[illegible]

અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રતાપેજ સમજવું. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય અને દેવેન્દ્રસૂરિનાં હૃદય પણ અધ્યાત્મરંગથી રંગાયાં હતાં. પન્નવણાસૂત્રના કર્તા શ્યામાચાર્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં રંગાયા હતા. પન્નવણાસૂત્રમાં દ્રવ્યાનુયોગની ઘણી વ્યાખ્યા આવે છે. દ્રવ્યાનુયોગને પણ અપેક્ષાએ અધ્યાત્મજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનવિના અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઉતરી શકાતું નથી. ભગવતીસૂત્રમાં પણ વિશેષ ભાગે દ્રવ્યાનુયોગની અને અધ્યાત્મજ્ઞાનની વ્યાખ્યા જોવામાં આવે છે. આત્માના સંબંધી જે જે કથવામાં આવ્યું હોય તે તે સર્વનો અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે. આત્મામાં રહેલાં મતિ આદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનનાં પ્રતિપાદન કરનાર પુસ્તકોનો પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં સમાવેશ થાય છે. કર્મગ્રન્થ, કમ્મપયડી વગેરે ગ્રન્થોથી પણ આત્માના સ્વરૂપનો અવબોધ થાય છે, માટે તે તે ગ્રન્થોનો પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં સમાવેશ કરી શકાય છે. આચારાંગસૂત્ર, સૂયગડાંગસૂત્ર, સ્થાનાંગસૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન, નંદીસૂત્ર, કલ્પસૂત્ર, અનુયોગદ્વાર, વિશેષાવશ્યક વિગેરે પિસ્તાલીશ આગમોમાં જ્યાં ત્યાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ઝળકી રહ્યું છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય અને યોગબિન્દુ વગેરે ગ્રન્થોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉભરાઓ દેખાય છે. શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકના તત્ત્વાર્થસૂત્ર અને પ્રશમરતિ પ્રકરણ વગેરે ગ્રન્થોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ભર્યું છે. જૈન [illegible] ગ્રન્થોમાં [illegible] ભર્યું છે. શ્રીમાન્ મુનિસુન્દરસૂરિએ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો રસ અધ્યાત્મજ્ઞાનની [illegible] અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ રચીને [illegible] છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે.

[illegible]

અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રતાપેજ સમજવું. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય અને દેવેન્દ્રસૂરિનાં હૃદય પણ અધ્યાત્મરંગથી રંગાયાં હતાં. પન્નવણાસૂત્રના કર્તા શ્યામાચાર્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં રંગાયા હતા. પન્નવણાસૂત્રમાં દ્રવ્યાનુયોગની ઘણી વ્યાખ્યા આવે છે. દ્રવ્યાનુયોગને પણ અપેક્ષાએ અધ્યાત્મજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનવિના અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઉતરી શકાતું નથી. ભગવતીસૂત્રમાં પણ વિશેષ ભાગે દ્રવ્યાનુયોગની અને અધ્યાત્મજ્ઞાનની વ્યાખ્યા જોવામાં આવે છે. આત્માના સંબંધી જે જે કથવામાં આવ્યું હોય તે તે સર્વનો અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે. આત્મામાં રહેલાં મતિ આદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનનાં પ્રતિપાદન કરનાર પુસ્તકોનો પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં સમાવેશ થાય છે. કર્મગ્રન્થ, કમ્મપયડી વગેરે ગ્રન્થોથી પણ આત્માના સ્વરૂપનો અવબોધ થાય છે, માટે તે તે ગ્રન્થોનો પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં સમાવેશ કરી શકાય છે. આચારાંગસૂત્ર, સૂયગડાંગસૂત્ર, સ્થાનાંગસૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન, નંદીસૂત્ર, કલ્પસૂત્ર, અનુયોગદ્વાર, વિશેષાવશ્યક વિગેરે પિસ્તાલીશ આગમોમાં જ્યાં ત્યાં અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસરી રહ્યું છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય અને યોગબિન્દુ વગેરે ગ્રન્થોના [illegible] દેખાય છે. [illegible] અને [illegible] વગેરે ગ્રન્થોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ભર્યું છે. [illegible] ભર્યું છે. શ્રીમદ્ મુનિ[illegible] રસ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો [illegible]

ક્રિયાઓનાં રહસ્ય સમજ્યાવિના ક્રિયાઓમાં મનુષ્યોને રસ પડતો નથી અને ક્રિયાઓને સમ્યગ્પણે આચરી પણ શકાતી નથી, તેથી ક્રિયાઓનું જ્ઞાન પ્રથમ કરવામાં આવે છે તો જ ધર્મની ક્રિયાઓમાં સરસતા અનુભવાય છે; ઇત્યાદિ અનેક હેતુઓથી જ્ઞાનને પ્રથમ નંબરે મૂકવામાં આવ્યું છે. આત્માને ઉદ્દેશીને અર્થાત્ આત્માની શુદ્ધિમાટે દરેક ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે, તેથી પ્રથમ આત્માને જાણવો જોઈએ. જે આત્માને ઉદ્દેશી ધર્મક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તે આત્માનું સ્વરૂપ સમજવામાં નહિ આવે તો 'વરવિનાની જાનની પેઠે' ક્રિયાઓનું ફળ બરાબર બેસી શકે નહિ અને કોનેમાટે, કોણ, કેવા કારણથી, ક્રિયા કરે છે ઇત્યાદિ સમજવામાં નહિ આવે તો તદ્ધેતુ અને અમૃતક્રિયાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ, માટે પ્રથમ આત્માના સ્વરૂપને જાણવામાટે અધ્યાત્મજ્ઞાનધારક શાસ્ત્રોની અને આત્મજ્ઞાનની અનન્ત-મહી આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. આ સંબન્ધીમાં શાસ્ત્રપ્રમાણ યુક્તિથી વિચાર કરવામાં આવે છે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રોની ઉપયોગિતા.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી દુનિયામાં શાંતિનું રાજ્ય પ્રવર્તે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી મનુષ્યો પોતાના આત્મા તરફ વળે છે અને બાહ્યોપાધિનો સંગ ત્યજે છે. જગત્માં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો ફેલાવો કરવામાં આવે તો મનુષ્યોના આચારોમાં સુધારો થાય. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો આત્મામાં સુખ છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે અને આત્માનું પ્રભુત્વ દર્શાવે છે. જે જે શાસ્ત્રો આત્માની શક્તિવોનો વિકાસ કરવાનું જણાવે છે તે તે શાસ્ત્રોને આધ્યાત્મિક-સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે. આધ્યાત્મિકશાસ્ત્રોથી દુનિયામાં ભક્તિ-પ્રેમ-અને દયાનાં ઝરણાં વહે છે. આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યાવિના ધર્મમાર્ગપ્રતિ દુનિયાનું આકર્ષણ થતું નથી. આત્માના અસ્તિત્વને પ્રતિપાદન કરીને આત્માના સદ્ગુણોની દિશા દેખાડનારાં શાસ્ત્રો ખરેખર દુનિયામાં શાંતિના મેઘો અને કલ્પવૃક્ષની ઉપમાને ધારણ કરે છે. અનેક પ્રકારના સદ્ગુણોને પ્રગટ કરવાની ભૂમિ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે. પ્રાચીન આત્મકુલકગ્રન્થમાં લખ્યું છે કે—

ગાથા.

दम सम समत्तमित्ती-संवेय विवेय तिव्वनिव्वेया ॥
एएए गूढ अप्पाणबोह बीयस्स अंकुरा ॥ १ ॥

"દમ-શમ-સમત્વ-મૈત્રી-સંવેગ-વિવેક અને તીવ્રનિર્વેદ આદિ ગુણો ખરેખર અધ્યાત્મ જ્ઞાનબીજના અંકુરાઓ છે." આ આધ્યા

પેકે અન્ય આત્માઓ ઉપર પ્રેમ અને દયા કરી શકાય છે, તેમજ અન્ય જીવોનું ભલું કરવા આત્મામાં પ્રેરણા થાય છે. અન્યોના આત્માઓની નિન્દા-હેલના કરવાથી તેઓના આત્માઓમાં દુઃખ પ્રગટે છે, તેથી તેઓની હિંસા થાય છે એમ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી માલુમ પડે છે. આખી દુનિયાના જીવો પોતાના સમાન છે એમ જણાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. આ મ્હારૂં છે અને આ ત્હારૂં છે ઈત્યાદિ ભેદભાવને ટાળી અભેદભાવના માર્ગમાં પ્રવાસ કરાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરનાર અને અહંમમત્વ ભાવરૂપ બરફના ડુંગરોને પિગળાવનાર અને મનુષ્યોના હૃદયમાં સ્વચ્છ પ્રકાશ કરનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સર્વેની જગતને ઘણી જરૂર છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પૂર્વકાળમાં ફાયદા.

પ્રાચીન સમયના મનુષ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પ્રવીણ હતા, તેથી તેઓ ઘણા સદ્‌ગુણો મેળવી શકતા હતા. પ્રાચીન સમયના મુનિયોએ અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે આત્માની શક્તિયો ખીલવી હતી અને તેઓએ ચમત્કારિ કાર્યો કર્યાં હતાં. પૂર્વની આર્યપ્રજામાં ઘણા સદ્‌ગુણો હતા એમ આપણે પ્રાચીન પુસ્તકોના આધારથી જાણી શકીએ છીએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં એવી શક્તિ છે કે તેથી અનેક દેશમાં ગમન કરીને પણ ધાર્મિક કાર્યો કરવા યોગ્ય શક્તિ પ્રગટ થાય છે. આધ્યાત્મિક શક્તિયો પ્રગટવાથી આત્મા ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે છે અને દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરતો જાય છે.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે 'અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાથી મનુષ્યોનો વ્યવહાર [illegible] [illegible] રહેતો નથી અને બાહ્યધાર્મિક ક્રિયાઓ [illegible] [illegible] [illegible]' આમ કહેનારાઓ સર્વે બાબતોનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એમ વદે છે. શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિજી અધ્યાત્મજ્ઞાની [illegible] હતા અને તેમનું જે કાલ અને આધ્યાત્મિકમાંનું [illegible] [illegible] [illegible]-ઉપદેશ જીર્ણોદ્ધાર-પુસ્તકરચના વગેરે કાર્યોના [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] એવા શ્રીમહાવીરપ્રભુએ [illegible] [illegible] [illegible] દેશના દીધી હતી અને વ્યવહારધર્મ તીર્થની સ્થાપના કરી હતી. અધ્યાત્મજ્ઞાની એવા શ્રીમદ્ હરિભદ્ર અને [illegible] [illegible] અનેક પુસ્તકો રચીને તથા ઉપદેશ દેઇને [illegible] આપી છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનને જાણનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ અને [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] વગેરે [illegible] ધાર્મિક [illegible] હતી અને વ્યવહાર યોગ્ય [illegible], પ્રેમ, શ્રદ્ધા, આદિ

તે તે ઉપાયોને કથનારાં શાસ્ત્રોને અધ્યાત્મશાસ્ત્રો કહે છે. અન્ય શાસ્ત્રોમાં તો સામાન્ય બુદ્ધિમાનો પણ પ્રવેશ કરે છે, પણ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વિના અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાંતો પ્રવેશ થઇ શકતો નથી. વેદધર્મવાળાઓ ઉપનિષદો અને ભગવદ્‌ગીતાને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર તરીકે કથે છે અને તેઓ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોપર અત્યંત પ્રેમ ધારણ કરે છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં સમ્યક્‌પણે અધ્યાત્મ તત્ત્વનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો વાંચ્યાં એટલે તુર્ત અધ્યાત્મશાસ્ત્રો પ્રમાણે આચાર થઇ જાય એમ માનવું ભ્રમભરેલું છે. જ્ઞાન અને આચારો પ્રાયઃ એકદમ સાથે ઉત્પન્ન થતા નથી.

વિચારોથી આચારોની ઉત્પત્તિ.

પ્રથમ તો વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે. વિચારો જેવી જાતના હોય છે તેવા પ્રકારના આચારોને ઉત્પન્ન કરવા તે સમર્થ બને છે. વિચારો એ આચારોનું કારણ છે. વિચારો વિદ્યુત્ શક્તિના કરતાં પણ અત્યંત બળવાન્ છે. વિચારો ગમે તે પ્રકારના મગજમાં ઉત્પન્ન થઇને પોતાના સંસ્કારો પાડે છે અને તે પોતાના જેવા વિચારો ઉત્પન્ન કરવાને માટે સમર્થ બને છે, માટે મનુષ્યોએ વિવેક કર્યાવિના ગમે તે પ્રકારના વિચારો કર્યાં કરવા નહિ. શુભ વિચારો શુભ આચારને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ બને છે અને અશુભ વિચારો અશુભ આચારોને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ બને છે. જેણે પોતાના આચારોને સુધારવા હોય તેણે માનસિક વિચાર સૃષ્ટિપ્રતિપાદક અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. આચારોના મુખ્ય હેતુઓનું સ્વરૂપ સમજાવનાર અધ્યાત્મશાસ્ત્રો છે. સુવિચારોથી સુઆચારોની પ્રણાલીકાઓ કે રૂઢ કરી શકાય છે. શ્રીમદ્ મહાવીર પ્રભુએ કેવલજ્ઞાનના પ્રકાશે સાધુ અને શ્રાવક વર્ગયોગ્ય ભિન્ન ભિન્ન આચારોને પ્રતિપાદન કર્યા હતા. પ્રથમ કોઇપણ કાર્ય કરવું હોય છે તો તત્સંબન્ધી પ્રથમ વિચાર કરવો પડે છે પશ્ચાત્ આચારોને આદરવા પડે છે. જે જે આચારો મનુષ્યોના વર્તમાન કાલમાં દેખાય છે તે પૂર્વે વિચારેલું રૂપ છે એમ અવબોધવાથી વિચારકોને જણાયાવિના રહેશે નહિ. કોઇપણ મનુષ્યના અશુભ આચાર ફેરવવો હોય તો શુભ વિચાર તેના હૃદયમાં પ્રગટ કરાવ્યા વિના તે ફરતો નથી. આચારોના નવા નવા ભેદોને ઉત્પન્ન કરનાર વિચારો છે. કોઇપણ ઠેકાણે જવા માટે મનુષ્ય પગલું ભરે છે તે પહેલાં તેને વિચાર કરવો પડે છે. શ્રાવકના આચારો અને સાધુના આચારો ઉત્પન્ન થવાની પૂર્વે વિચારોની હયાતી અવશ્ય હોય છે. વિચારો પણ [illegible] વિના અમુક પ્રકારના કાર્યને સિદ્ધ કરવા સમર્થ થતા નથી. શરીર અને ઇન્દ્રિયો

વેના આચારોને આદરી શકાતા નથી, તેમ આત્માવિના વિચારો અર્થાત્ મન ઉત્પન્ન થતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આ સઘળું સમજાય છે અને આત્માના સદ્‌ગુણો પ્રાપ્ત કરવા સંબન્ધી લક્ષ ખેંચાય છે. આત્મજ્ઞાનથી સારમાં સાર સુખ પ્રાપ્ત કરવા વિવેક થાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞા- નથી વિવે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પોતાનો અને પરનો વિવેક થવાથી મોહવનમાં પરિભ્રમણ કરવાની પ્રવૃત્તિનો નાશ કરવા પ્રતિ પ્રવૃત્તિ થાય છે. ઇલાચી કુમારને વાંસ ઉપર નાચતાંનાચતાં કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવનાર વસ્તુતઃ વિચારીએ તો અધ્યાત્મજ્ઞાન જ સિદ્ધ કરે છે. હૃદયમાં ધર્મના અંકુરે ઉગમને ઉત્પન્ન કરનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. ગજસુકુમાલ મુનિવરને સમતા ભાવમાં ઝીલાવનાર આન્તરિક વિચારરૂપ–અધ્યાત્મજ્ઞાન જ હતું. સ્કંધક મુનિવરના શિષ્યોને સમભાવમાં લયલીન કરીને શરીરનું ભાન ભૂલાવી મુક્ત કરનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન હતું. પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્ષિને શત્રુપર સમભાવ કરાવીને કેવલજ્ઞાન અર્પનાર–ભાવનામય અધ્યાત્મજ્ઞાન હતું. જે જે મુનિવરો અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઉપાસના કરે છે તેઓ બાહ્ય દુનિયાને સ્વપ્નસમાન સિદ્ધ માનીને આન્તરિક જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવા પ્રવેશ કરે છે. કે [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના સંસારમાં રહી શકનાર નર [illegible]

ગણાય? વ્યવહારધર્મનાં અનેક પ્રકારનાં આચરણો આદરીને ઉત્તમ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સ્વાદ લહીને પશ્ચાત્ અન્ય જીવોના અધિકાર યોગ્ય ધર્માચરણોનો નિષેધ કરવા મંડી જવું! એ શાસ્ત્રથી તો શું પણ નીતિના માર્ગથી પણ વિરૂદ્ધ કૃત્ય છે; એમ કથ્યાવિના ચાલે તેમ નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુઓએ નીતિઆદિ વ્યવહારનો પણ કદી ત્યાગ કરવો નહિ. શુષ્ક અધ્યાત્મજ્ઞાનની ધૂનમાં ઉતરીને આવના વિવેક કર્તવ્યથી કદી ભ્રષ્ટ થવું નહિ; તે ઉપર એક સામાન્ય દર્શાંત કથવામાં આવે છે.

વ્યવહાર ધર્મથી ભ્રષ્ટ ન થવા વિષે એક સંન્યાસીનું દૃષ્ટાંત.

એક સંન્યાસી અદ્વૈતવાદના જ્ઞાનની ધૂનમાં ખુબ ચડી ગયો, એક ભક્તે તેને જમવાનું નોતરૂં કહ્યું, પેલા સંન્યાસીના પગ કાદવથી બગડેલા હતા, તેથી ગૃહસ્થભક્તે કહ્યું કે સન્યાસી મહારાજ લોટો લેઇને તમારા પગ ધુવો. સન્યાસીએ કહ્યું, જ્ઞાનગંગામાં મારા પગ ધોઈ લીધા છે. ગૃહસ્થ સમજી ગયો કે સંન્યાસી બિલકુલ આચારથી દૂર થયા છે, તેથી તેણે સન્યાસીને બોધ દેવાનેમાટે તે સન્યાસીને અનેક પ્રકારનું મિષ્ટાન્ન જમાડ્યા બાદ ખૂબ ભજીઆં ખવરાવ્યાં અને તેને એક કોટડીનાં ગુવાડી બહારથી તાળું માર્યું. સન્યાસી કેટલોક વખત થયો એટલે તરસ્યો થયો અને તેણે કમાડ ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યા પણ કમાડ ઉઘડ્યું નહિ. તેથી તેનો જીવ ખૂબ આકુલ વ્યાકુલ થયો ત્યારે ગૃહસ્થે કહ્યું કે, કેમ સન્યાસીમહારાજ, બૂમ પાડો છો? સન્યાસીએ કહ્યું કે, મારો જીવ જલવિના ચાલ્યો જાય છે. ગૃહસ્થે કહ્યું કે, પેલી જ્ઞાનગંગામાંથી જલ પી શાંત થાઓ! સન્યાસીએ કહ્યું એમ કેમ બને, ત્યારે ગૃહસ્થે કહ્યું કે કાદવ વગેરેને જ્યારે જ્ઞાનગંગામાં ધોઈ નાખ્યો ત્યારે, પાણી પણ જ્ઞાનગંગામાંથી કેમ નથી પીતા? ગૃહસ્થના આવા યુક્તિમય ઉપદેશથી સન્યાસીનું મન ઠેકાણે આવ્યું. આ દૃષ્ટાંતનો સાર એટલો છે કે, કદી શુષ્ક અધ્યાત્મજ્ઞાની બનવું નહિ, તેમજ શુષ્ક ક્રિયાવાદી પણ બનવું નહિ. એટલું તો કથવું આવશ્યક છે કે, ક્રિયાઓના જ્ઞાનનો ખપ કર્યાવિના કેટલાક મનુષ્યોએ ક્રિયાપ્રતિ પ્રવૃત્તિ કરી હોય છે; પણ નીતિના સદ્‌ગુણો, તેમજ ઉત્તમ આચારોની ખામીને લીધે તેઓની ક્રિયાઓ દેખીને કેટલાક સંદિગ્ધ મનુષ્યો ક્રિયાઓના વ્યવહારથી પરાઙ્‌મુખ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ધાર્મિક ક્રિયાઓનું રહસ્ય સમજતાં, તે ક્રિયાઓની અધિકારીભેદે ઉત્તમતા સંબન્ધી કંઈપણ શંકા રહેતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ ધાર્મિકમાં, અર્થાત્ અતર

પ્રકારમાં ઉત્તમ પ્રેમથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સર્વ પ્રકારની યોગ્યતા જાણીને સર્વ જ્ઞાનીઓએ તેને પ્રથમ નંબરમાં ગણ્યું છે. અનેક પ્રકારનાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને આત્માને અવબોધવો તેજ જગત્માં મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ.

જડ અને ચેતનનું ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારથી જ્ઞાન થતાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્થૂલ જડ પદાર્થોનું અનિત્ય અને આત્માથી ભિન્નત્વનો નિશ્ચય કર્યા પછી પતિત મનુષ્ય પોતાના આત્મામાંજ આનન્દ માને છે. ભેદજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં બાહ્યશરીરાદિ વસ્તુપર મમત્વભાવનો અભ્યાસ ટળે છે. ગૃહસ્થાવાસમાં સ્થિત મનુષ્યો આજીવિકાદિક કાર્યોને કરે છે પણ યદિ જો તેઓ ભેદજ્ઞાન (અધ્યાત્મ)ને પ્રાપ્ત કરે છે તો તેઓ બાહ્ય પદાર્થોમાં રાચીમાચી શકતા નથી અને પૃથ્વીચંદ્ર તથા ગુણસાગરની પેઠે કોઈક વખત ઉત્તમ નિર્લેપદશાને ધારણ કરવા સમર્થ બને છે. સૂર્યની સાથે પ્રેમ બાંધનાર કમલ પોતે જલમાં નિર્લેપ રહી શકે છે, તેમ આત્માના ગુણોનું પોષણ કરનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન જેના હૃદયમાં જાગ્રત્ થાય છે તેનું મન પોતાના આત્મસન્મુખ રહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માનું વીર્ય જે અનાદિકાલથી પરભાવમાં પરિણમ્યું હતું તે. પરભાવિક વીર્ય પણ શુદ્ધરૂપે બને છે. આત્માના જે જે ગુણો વા પર્યાયો પરભાવ સાથે પરિણમ્યા હોય છે તેનું અશુદ્ધ પરિણમન ટાળીને શુદ્ધ પરિણમન કરનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. બાહ્યજ્ઞાનથી બાહ્ય પદાર્થોના [illegible] જણાય છે. [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનથી [illegible] જણાતું નથી. [illegible] વગેરે દેશોના બાહ્યજ્ઞાનથી [illegible] પડ્યા છે અને તેથી તેઓ [illegible] અન્તે પરિણામ [illegible] બાહ્યજ્ઞાનથી [illegible] બધી ધનાઢ્ય [illegible] ઇચ્છાના ઉપાસકો બનશે અને તેથી [illegible] થાના પ્રવૃત્તિમાન અને [illegible] સામું પોતાનું [illegible] જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી મનુષ્ય [illegible] તેઓ હોય ધન' હોય ધન' કરીને [illegible] બાહ્યેચ્છાઓનો નાશ કરનાર અને આત્માના [illegible] કરાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનના [illegible]

માંથી પાપની પ્રવૃત્તિ ઘણી ન્યૂન થઈ જાય. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માના સન્મુખ મનની પ્રવૃત્તિ વળે છે, તેથી બાહ્યપદાર્થોમાં અહંમમત્વ રહેતું નથી. પ્રારબ્ધકર્મના અનુસારે બાહ્યપદાર્થોનો આહારાદિપણે ઉપયોગ થાય છે. તોપણ તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રતાપે બંધાવાનું થતું નથી. જ્ઞાનીને કર્મના મન્દ-મન્દતર પરિણામે બાહ્યપદાર્થોનો ભોગ થાય છે. મનુષ્યો, પોતાની ઉત્તમતા પરિપૂર્ણ અવબોધે તો તેઓ અન્ય જીવોના નાશ કરવા મન વચન અને કાયાથી પ્રયત્ન કરે નહિ. અનેક પાપી મનુષ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભાવે હિંસાના ઘોર ધંધાઓ કરીને હજારો પશુઓ અને પક્ષીઓના પ્રાણોને હણે છે; જો તેઓ જિનેશ્વર વાણીના અનુસારે અધ્યાત્મજ્ઞાન પામ્યા હોત તો પ્રાણીઓની હિંસા જેમાં થાય છે એવા કતલખાના વગેરે હિંસક યંત્રો ચલાવત નહિ. હંસ જેમ દુગ્ધ અને નીર એ બેમાં મળી ગયાં હોય છે તેને ભિન્ન કરે છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાની પણ ધર્મ અને અધર્મનો ભેદ કરીને [illegible] છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાન દુર્લભ

દુનિયાના [illegible]થી પરાઙ્મુખ થઈને આત્મામાં પરિણમવું એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. ઉકળી નદી તરવી સહેલ છે, [illegible] સહેલ છે, મેરુનું ઉલ્લંઘન કરવું સહેલ છે, [illegible] સહેલ છે, બાહ્યક્રિયાકાંડ [illegible] સહેલ છે, પણ આત્માને પોતાના [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી એ દુર્લભ છે [illegible] આત્મવિદ્યાને તો [illegible] આત્મતત્ત્વના નિશ્ચય [illegible] અનુભવ થઈ શકે છે. [illegible] થાય છે તેમ, તેથી [illegible] હિંસાના [illegible] અને અહંકારાદિ [illegible] અભાવે [illegible], [illegible] છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને [illegible] છે. [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાન નથી તે [illegible] મનુષ્યો, [illegible] મનુષ્યોના [illegible] છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના મનુષ્યો [illegible] (ઉપદેશ) [illegible] અભાવે

પોતાના આત્માની ઉચ્ચ દશા કરવા સમર્થ બનતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી દ્રવ્યદયા અને ભાવદયા કરવી એમ હૃદયમાં વિવેક પ્રકટે છે, તેમજ આશ્રવના હેતુભૂત અવ્રતો ટાળવાં જોઇએ એમ હૃદયમાં વિવેક પ્રકટે છે. મેઘના જલમાં એવી શક્તિ રહી છે કે તે ગમે ત્યાં નદીના આકારને પાડી શકે છે, તેમ જ્ઞાનમાં પણ એવી શક્તિ રહી છે કે તે ઉપાયોરૂપ ધર્મક્રિયાને પ્રકટાવી શકે છે. શ્રુતજ્ઞાનીઓ પોતાના જ્ઞાનબળથી કર્તવ્ય આચારરૂપ ક્રિયાના અધિકારને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી જાણી શકે છે. આત્માના શુદ્ધ પર્યાયરૂપ મોક્ષકાર્યમાં જ્ઞાનશક્તિ એ ઉપાદાનકારણ છે અને બાહ્યશક્તિ એ નિમિત્તકારણ છે. ઘટરૂપ કાર્યમાં મૃત્તિકા ઉપાદાનકારણ છે, અને કુંભાર, દંડ, ચક્ર વગેરે નિમિત્તકારણ છે. નિમિત્તકારણવિના એકલા ઉપાદાનકારણથી પણ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમજ ઉપાદાનકારણવિના એકલા નિમિત્તકારણથી પણ કરોડો ભવમાં કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. જ્ઞાન અને ક્રિયાસ્વરૂપ અધ્યાત્મતત્ત્વ હોવાથી તેની પ્રાપ્તિવડે મોક્ષરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. જ્ઞાનવિના ક્રિયાનું સ્વરૂપ પણ સમ્યગ્રીત્યા સમજાતું નથી. જે જીવો જ્ઞાન પામે છે તે જીવો ધર્મક્રિયા કરવાના અધિકારી બને છે. આજકાલના ધર્મને આદરનારા કેટલાક જીવો પોતાનો અધિકાર અમુક ધર્માચારમાં કેટલો છે તે જાણવાને શક્તિમાન્ થતા નથી, તેથી ગાડરીયા પ્રવાહની પદ્ધતિનો તેઓ સ્વીકાર કરીને વીતરાગના વચનોનું સમ્યગ્રીત્યા આરાધન કરી શકતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી કઈ ધર્મક્રિયા કરવામાં પોતાનો અધિકાર છે તેનો ખ્યાલ આવે છે અને તેથી જે જે આચારો આચરવા યોગ્ય છે તેનો પોતાની મેળે મનુષ્ય આચાર આચરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીએ વ્યવહારમર્યાદાને પોતાના અધિકારપ્રમાણે પાળવી જોઇએ. હાલમાં જ્ઞાનમાર્ગની વૃદ્ધિ થતી જાય છે તેથી પૂર્વાચાર્યોએ લખેલા અધ્યાત્મગ્રન્થો પ્રસિદ્ધિમાં આવવાથી, તે ગ્રંથોનું વાચન કેલાતું જાય છે અને તેથી અજ્ઞાનીઓ પણ "અધ્યાત્મજ્ઞાન એ જૈનશાસનની ખરી રૂદ્ધિ છે" એમ અમુક અંશે સમજવા લાગ્યા છે. સમુદ્રની ભરતીમાં જેમ તીથિની અપેક્ષાએ તરતમતા છે,—પૂનમ અને અમાવાસ્યાના દિવસે સમુદ્રની ભરતી વધે છે—ચંદ્રમાના કિરણોથી સાગરની ભરતી ચઢે છે, એમ પૂર્વાચાર્યોના વચનથી અવબોધાય છે; તદ્વત્ કેવલજ્ઞાના પ્રતાપથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ફેલાવો થાય છે તેને કોઈ નિવારવાને શક્તિમાન્ નથી. શ્રીવીરભગવાનની અધ્યાત્મવાણીનો પ્રકાશ ધીમે ધીમે પૃથ્વીપટપર વિસ્તાર પામવા લાગ્યો છે. કેટલાક નાસ્તિક જડવાદીઓ પણ વીશમા સૈકામાં આત્માની નિત્યતા, પુનર્જન્મ અને કર્મવાદને સ્વીકાર કરવા લાગ્યા છે.

ત્રીજમી સદીમાં જ્ઞાનનાં કિરણોની કંઈક ઝાંખી થઈ છે; તેનો ખરો લાભ તો એકવીશમી સદીવાળાને મળવાનો એમ લેખકનો અભિપ્રાય છે. શ્રીવીરપ્રભુની અધ્યાત્મવાણીને આપણા પૂર્વાચાર્યોએ પરંપરાએ વહેવરાવી આપણા હાથમાં સમર્પી છે, માટે તેમનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ન્યૂન છે. આપણા આચાર્યો તત્ત્વ[illegible] જાણતા હતા, એટલુંજ નહિ પણ જાણીને તે પ્રમાણે [illegible] હતા અને સ્વકીય ચેતનની શુદ્ધિ કરવા અન્તર્દૃષ્ટિથી [illegible] હતા. આપણા આચાર્યોને અધ્યાત્મજ્ઞાન જાળવતાં ઘણું [illegible] પડ્યું છે.-પૂર્વના બાદશાહી રાજ્યોના સમયમાં, તેમજ [illegible] રાજાઓના વખતમાં તેઓને ધર્મનો ઉપદેશ દેતાં [illegible] પડ્યું હતું. પૂર્વે મનુષ્યો માત્ર સારાજ હતા એવો [illegible] નથી. પ્રત્યેક સૈકામાં થતા [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનના [illegible] આત્મામાં ગમે તે ઉપા[illegible] પોતાના યોગ્ય [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનના વિચારો [illegible] મનુષ્યોના હૃદયમાં પ્રગટી [illegible] બને છે. [illegible] ભારી ભૂમિમાં [illegible] નીકળતાં [illegible] જ્ઞાનના વિચારો ઉગી [illegible] મનુ[illegible] [illegible] નથી અને [illegible]

[illegible] પરસ્પર વિરૂદ્ધભાવ [illegible] નથી તેમ [illegible] જ્ઞાન અને [illegible] પરસ્પર વિરૂદ્ધતા ન [illegible] પાપના વિચારો, [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રતિ[illegible] વિચારો પોતાના [illegible] પ્રયત્ન કરે છે. અધ્યા[illegible] પ્રયત્ન કરે છે, [illegible] નાસ્તિકતાના વિચા-

નથી, યુવરાજ્ય પણ નથી ને રાજા પણ નથી, માટે અસતનો વ્યવહાર કેમ કરવો જોઈએ? રાજાએ કહ્યું કે પુત્ર! આવી ગાંડી ગાંડી વાતો ન કર, તું હવે યુવરાજપદવીની શોભાને સારી રીતે વધાર! કે, જેથી આગળ ઉપર તું રાજાનો રાજા બનવાને માટે યોગ્ય અધિકારી બની શકે. રાજાનાં ઉપર્યુક્ત વચનો સાંભળીને યુવરાજ બોલ્યો કે 'હે રાજન્! તમે અસત્ માયાને સત્ માનીને ગાંડી ગાંડી વાતો કરો છો. જે વસ્તુજ નથી તેને સત્ માનીને મૂર્ખ બનો છો, અર્થાત્ તેથી તમો ભ્રાન્ત થઈ ગયા છો. ब्रह्मसत्यं जगन्मिथ्या नेहनानास्ति किंचन આ શ્રુતિનું જ્ઞાન હોત તો તમે અસતનું સંરક્ષણ કરવાનું મને કહેતજ નહિ. આ અવસરહીન અને પ્રસ્તુત વિષયપર અરૂચિકર અને ક્રોધ કરનારાં તેનાં વચનો સાંભળીને રાજાના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું. રાજાએ ક્રોધ કરીને સેવકને આજ્ઞા કરી કે, ભદ્રક યુવરાજે મારૂં અપમાન કર્યું છે માટે તેને દરરોજ પાંચ ખાસડાં મારવાં. પિતાના હુકમપ્રમાણે ભદ્રકને દરરોજ માર ખાવો પડતો હતો. સુમતિ દરરોજ ભદ્રકની આવી અવસ્થા દેખીને શોક કરવા લાગી. એક દિવસ રાજપુત્રી સુમતિ પેલા મહાત્માની પાસે બ્રહ્મજ્ઞાનની ચર્ચા કરતી હતી, તેવામાં રાજપુત્ર ભદ્રક પણ મહાત્માની પાસે આવ્યો અને નમસ્કાર કરીને બ્રહ્મચર્ચા કરવા લાગ્યો. બ્રહ્મજ્ઞાનની ચર્ચાથી ભદ્રકને ઘણો આનન્દ મળતો હતો. સુમતિ મનમાં કંઈક વિચાર કરીને મહાત્માને વિનવવા લાગી કે, હે મહાત્મન્! આપનો શિષ્ય રાજપુત્ર ભદ્રક, આપના આપેલા બ્રહ્મજ્ઞાન ઉપદેશથી દરરોજ પાંચ ખાસડાંનો માર ખાય છે માટે કૃપા કરીને હવે મારા બન્ધુનું દુઃખ ટાળો. આપ જ્ઞાની છો, આપની કૃપાથી મારા ભાઈનું દુઃખ ટળી જશે એમ આશા રાખું છું. લોકોમાં આપના શિષ્યની હેલના થાય છે તે આપની થાય છે એમ હું માનું છું, માટે હવે ગમે તે ઉપાય કરીને મારા ભાઇને ખાસડાંનો માર પડે છે તે બન્ધ કરાવો. રાજપુત્રી સુમતિનાં એ તાદૃક્ વચનો શ્રવણ કરીને મહાત્મા બોલ્યા કે, હે સુમતિ! "તેરા ભ્રાતા પંચજુત્તેકા માર ખાતા હૈ સો ન્યાયકી બાત હૈ, જો મનુષ્ય યારોંકી બાત ગમારોમેં કરતા હૈ ઉસકું પંચજુતિકા માર પડના ચાહિયે; બ્રહ્મજ્ઞાનકી બાત બ્રહ્મજ્ઞાનકે અધિકારીયોંકે લિયે હૈ. તેરા બન્ધુ બ્રહ્મજ્ઞાનકી બાત વ્યવહાર-કાર્યોંમેં કરતા હૈ ઈસ લિયે ઉસકું વ્યવહારઅકુશલતાસે પંચજુતેકા માર પડતા હૈ વહ બરાબર ન્યાયકી બાત હૈ. રાજપુત્રી તુમ લડકી હૈ કિન્તુ યારોંકી બાત ગમારોમેં નહિ કરતી હૈ ઈસ લિયે તું બ્રહ્મજ્ઞાનકા આનન્દ પાતી હૈ, ફિર વ્યવહારદશામેંભી તિરસ્કાર નહિ પાતી હૈ." મહાત્માનાં ઉપરનાં વચનો

રાજપુત્રી સુમતિના હૃદયમાં બરાબર ઉતરી ગયાં અને તેથી તે રાજપુત્ર ભદ્રકને કહેવા લાગી કે, ભાઈ! આ બાબતમાં મહાત્માના વચનપ્રમાણે તું વ્યવહારકુશલ નહિ હોવાથી, બ્રહ્મજ્ઞાની હોવા છતાં પાંચ ખાસડાંનો માર ખાય છે. જ્ઞાનીઓના અનુભવજ્ઞાનની વાતો અધિકારી જીવો આગળ કરવાની હોય છે. જો તું વ્યવહારકુશલ હોત તો ત્હારી આવી દશા થાત નહિ, માટે હવે દુનિયાની રીતિપ્રમાણે અંતરૂથી ન્યારા રહીને વર્તવાની ટેવ પાડ, કે જેથી બ્રહ્મજ્ઞાનની હેલના ન થાય. અનધિકારીને પ્રાપ્ત થયેલા બ્રહ્મજ્ઞાનથી, બ્રહ્મજ્ઞાનનો લોકો તિરસ્કાર કરે છે અને તેથી બ્રહ્મજ્ઞાની ગાંડા જેવા દુનિયામાં ગણાય છે. રાજપુત્ર ભદ્રકના મનમાં પણ આ વાત ઉતરી અને તેણે પોતાની વ્યવહારઅનભિજ્ઞતાનો દોષ જાણી લીધો. રાજપુત્રે મહાત્માને અને પોતાની ભગિનીને કહ્યું કે, હવેથી હું વ્યવહારમાં કુશલ થઈશ અને બ્રહ્મજ્ઞાનનો તિરસ્કાર કરાવીશ નહિ. બીજા દિવસે રાજપુત્ર ભદ્રક, રાજાની સભામાં ગયો અને રાજાને નમસ્કાર કરીને વ્યવહારમાં વ્યવહારકુશલતાથી વર્તીને રાજાની માફ માગી અને પ્રારબ્ધયોગે પ્રાપ્ત થએલ કાર્યોને આગની રીતિથી કરવા લાગ્યો; તેથી રાજા તેનાઉપર ખુશ થયો અને કહેવા લાગ્યો કે, ભદ્રક યુવરાજનું ગાંડપણ હવે આસ્યું ગયું અને તે ડાહ્યો થયો છે. તેને ખાસડાં મારવાનો હુકમ બન્ધ કરી દીધો અને રાજ્યમાં જાહેર કર્યું કે સર્વ પ્રજાએ યુવરાજની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તવું. યુવરાજ દુનિયાનાં કાર્યો દુનિયાના વ્યવહારપ્રમાણે કરવા લાગ્યો અને વખત મળતાં બ્રહ્મજ્ઞાનનો આનન્દ લેવા લાગ્યો તેથી તે સુખી થયો.

યુવરાજ ભદ્રક પુત્રનું દૃષ્ટાંત સાંભળીને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ઘણો સાર ખેંચી શકે તેમ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની વાત ગમારોમાં કરવાથી ગમારો અધ્યાત્મજ્ઞાન સમજી શકતા નથી અને ઉલટું તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને ખાસડાનો માર મારવા જેવું કરે છે. વ્યવહારકુશલ અને શુષ્કતારહિત અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ વ્યવહારમાં વ્યવહારપ્રમાણે પોતાના અધિકારે વર્તે છે અને નિશ્ચયથી અધ્યાત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરે છે તેથી દુનિયામાં તેઓ ડાહ્યા ગણાય છે. કેટલાક શુષ્ક અધ્યાત્મીઓ વ્યવહારકુશલતાના અભાવે જ્ઞાનીની વાર્તાઓ ગમારોમાં કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનની હાંસી કરાવે છે. निश्चयदृष्टि चित्त धरिजी पाले जे व्यवहार; पुण्यवंत ते पामशेजी भवसमुद्रनो पार. શ્રીઉપાધ્યાયની આ વાણીનો પરમાર્થ હૃદયમાં ધારણ કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ વર્તે તો અનેક મનુષ્યોને તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો આસ્વાદ ચખાડી શકે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ હોવાથી તેઓ આત્મામાં ઉંડા ઉતરી જાય છે તેથી તેઓને

વસાયોઉપર કલાકોના કલાકોપર્યન્ત અભ્યાસ કરવાથી, પ્રત્યેક મનુષ્ય મનમાં થતા અધ્યવસાયોને જાણવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જે બાબતોનો જ્ઞાનવડે સંયમ કરવામાં આવે છે તે તે બાબતોનું સારી આત્માને જ્ઞાન થાય છે. આત્મતત્ત્વસંબન્ધી જેઓ કલાકોના કલાકોપર્યન્ત અભ્યાસ કરે છે તેઓ આત્મતત્ત્વના સ્વરૂપને જાણી શકે છે. આત્મ છદ્મસ્થાવસ્થામાં વિચાર કરવાનેમાટે સમયે સમયે અનન્ત મનોદ્રવ્ય ગ્રહણ કરે છે. અનેક પ્રકારના વિચારો કરવાને માટે મનોદ્રવ્યની સહાય લેવી પડે છે. સારા વિચારો કરવામાં શુભ મનોદ્રવ્યની સહાય લેવામાં આવે છે તો શુભલેશ્યાનો ઉત્પાદ થાય છે. જે જે વસ્તુઓ સંબન્ધી વિચારો કરવામાં આવે છે, તે તે વસ્તુઓ સંબન્ધી ક્ષયોપશમજ્ઞાન પ્રગટે છે. દુનિયાના પદાર્થો સંબન્ધી વિચારો કરવાથી, તે તે વસ્તુઓના જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વૃદ્ધિ પામે છે. જેના ક્ષયોપશમજ્ઞાનવડે સર્વ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ પ્રગટે એવા આત્મતત્ત્વનો, મનોદ્રવ્યની સહાયવડે વિચાર કરવો જોઇએ. મનોદ્રવ્યની સહાયવડે આત્મતત્ત્વનો વારંવાર વિચાર કરવામાં આવે છે તો આત્મતત્ત્વ વાસનાની દૃઢતા થાય છે. અવગ્રહ, ઇહા, અપાય અને ધારણા આ ચાર ભેદ ખરેખર મતિજ્ઞાનના છે. અવગ્રહાદિ ચાર ભેદવડે આત્મતત્ત્વનુ પરોક્ષદશામાં ચિન્તવન કરવાથી અને આત્મતત્ત્વસમ્બન્ધી કલાકોના કલાકોપર્યન્ત [illegible] થવાથી. આત્મતત્ત્વનો વિશેષતઃ અનુભવ થાય છે. નિયમ એવો છે કે જે પદાર્થનુ વારંવાર ચિન્તવન કરવામાં આવે છે તે પદાર્થના જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વૃદ્ધિ પામવાથી તે પદાર્થનુ સર્વાંગીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તે નિયમને અનુસરી આત્મતત્ત્વનુ કલાકોના કલાકો સુધી [illegible] મનન કરવામાં આવે છે તો આત્માના સ્વરૂપને [illegible] આત્માના અનુસારે પ્રખ્યાત શોધક એડીસને [illegible] શકાય છે. [illegible] શોધોવડે દુનિયામાંની [illegible] કરીને [illegible] વિચારોની [illegible] છે. એડીસનની પેઠે કલાકોના કલાકોપર્યન્ત [illegible] સિદ્ધિ કરી બતાવી [illegible] આત્મતત્ત્વનુ મનન કર્યા કરે છે તેઓ [illegible] આનન્દાનુસારે બધા કોઇ ઉત્તરો આપે છે કે [illegible] એટલા પણ પડતા નથી [illegible] સમ્બન્ધુ ચિન્તવન કરે છે તેઓ [illegible] મનોદ્રવ્યવડે સિદ્ધાન્તોના અનુસારે આત્મતત્ત્વ [illegible] કરે છે. તેઓને મહાસાગર પોતાનામાં છે એમ નિશ્ચય કરીને તેનુ જ મનન, [illegible] પરમસુખનો રમણતા કરે છે. દુનિયાના અનેક પ્રકારના પદાર્થોનુ જ્ઞાન કરતાં પણ જે આનન્દ મળતો નથી તે આનન્દ પોતાના સ્વરૂપનુ મનન કરતા

મળે છે. એક પૂર્વાચાર્ય લખે છે કે, સર્વ પ્રકારના જ્ઞેયોને અવબોધવાની જ્ઞાનશક્તિ અને સત્યસુખ જાણવાની શક્તિ ખરેખર આત્મામાં રહી છે, ત્યારે આત્માનુંજ અવલંબન કરીને તેનું જો જ્ઞાન કરવામાં આવે તો કેટલો બધો આનન્દ થાય? અને તેને કોણ વર્ણવી શકે?

આત્મતત્ત્વના જ્ઞાનસંબન્ધી અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ખૂબ ઉંડા ઉતરીને તેના સહજસુખનો સ્વાદ અનુભવે છે, તેથી શિરપર દુઃખનું આકાશ તૂટી પડે તોપણ તેઓ આત્મતત્ત્વનો આશ્રય કદી ત્યજતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો તિરસ્કાર કરવામાટે એકાન્ત જડવાદીઓએ બાકી રાખ્યું નથી. જડવાદીઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને દુઃખ દેવાને પ્રાણોનો પણ નાશ કર્યો છે, તથાપિ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓએ બાહ્ય પ્રાણમેલનો ત્યાગ કરવામાં-પોતાનું સહજસુખ અનુભવ્યા પછી પાછી પાની કરી નથી. આત્માના સત્યસુખનો જે જ્ઞાનીઓએ સ્વાદ ચાખ્યો છે તેઓ કદી ચક્રવર્તિ વા દેવતાઓને પણ હીસાબમાં ગણતા નથી. તેઓને તો આત્મતત્ત્વની ધૂન લાગી હોય છે તેથી તેઓને બાહ્યપદાર્થોપર આસક્તિભાવ રહેતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ સર્વ આત્માઓને પોતાના આત્મસમાન માનીને તેઓના ઉપર શુદ્ધપ્રેમ ધારે છે. તેઓના હૃદયમાં તૃષ્ણા, સ્વાર્થ અને વૈષયિકસુખની ઇચ્છા રહેતી નથી. આત્મતત્ત્વનો અનુભવ થયા પશ્ચાત્ મોહનું જોર ઘટવા માંડે છે અને આત્માનું જોર વધવા માંડે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ જગત્ના જીવોને પોતાના આત્મસમાન માને છે તેથી તેઓનો નાશ ન થાય તેમાટે દયાવ્રતને અંગીકાર કરે છે. તેઓના મનમાં કોઈપણ જીવની લાગણી ન દુખાય એવો વિચાર પ્રગટે છે, તેથી તેઓ સત્યવ્રતને અંગીકાર કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ભાવથી પરવસ્તુની ઇચ્છામાત્રનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને દ્રવ્યથકી પર પુદ્ગલવસ્તુને ગ્રહણ કરવા પ્રયત્ન કરતા નથી. અધિકારભેદે તેઓ અસ્તેયવ્રતને ધારણ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને પરવસ્તુના ભોગની ઇચ્છા રહેતી નથી. પરવસ્તુની રૂદ્ધિને તેઓ નાકના મેલસમાન અવબોધે છે, તેથી તેઓ પરવસ્તુસંબન્ધી ઇચ્છાઓનો રોધ કરવા તથા પંચેન્દ્રિય વિષયોની ઇચ્છાઓઉપર કાબુ મેળવવાને માટે શક્તિમાન્ થાય છે. ઇચ્છાના ત્યાગરૂપ આન્તરિક બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરવા ખરેખરી રીતે તેઓ સમર્થ બને છે. બાહ્ય જડ વસ્તુઓને ધનરૂપે માનવાની વૃત્તિને તેઓ કબુલ કરતા નથી. બાહ્યધનમાં મૂર્છા રહેતી નથી. તે સર્વ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પ્રતાપ અવબોધવો. ચક્રવર્તિ આદિની પદવીઓ અને કરોડો રૂપૈયાનો ત્યાગ કરીને જેઓ, આત્મતત્ત્વની આરાધના કરે છે તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો મહિમા

સમ્યગ્ અવબોધાય છે. જ્યારે નમિરાજાએ દીક્ષા અંગીકાર કરી અને સર્વ વસ્તુઓનું મમત્વ દૂર કર્યું, ત્યારે ઇન્દ્રમહારાજાએ તેમના ખરા ત્યાગની પરીક્ષા માટે તેમની આખી નગરી બળતી દેખાડી, અન્તઃપુરની રાણીઓને અગ્નિના ભયથી પોકાર કરતી દેખાડી, તોપણ નમિરાજ મુનિવર કહેવા લાગ્યા કે, આમાં મારૂં કંઈ બળતું નથી. તેઓ ઇન્દ્રની ઇન્દ્રજાળથી મોહ ન પામ્યા તેમાં ખાસ અધ્યાત્મજ્ઞાનજ કારણીભૂત હતું. સ્કંધકમુનિના પાંચસે શિષ્યોને ઘાણીમાં ઘાલીને પીલવા માંડ્યા ત્યારે, પ્રત્યેક મુનિએ આત્મતત્ત્વની ભાવનાવડે પીલાતાં છતાં પણ શરીરદ્વારા થતાં દુઃખોને સહન કર્યું અને આત્મામાંજ ઉપયોગ ધારણ કરી પરમસમતાભાવ ધારણ કર્યો. ઘાણીમાં પીલાતાં કેટલું બધું દુઃખ થતું હશે! તેનો જેણે અનુભવ કર્યો હોય તે જાણે. શરીરના કોઈ અંગને જો ચપ્પુ લાગી જાય છે તો કેટલું બધું દુઃખ થાય છે! ત્યારે ઘાણીમાં પીલાતી વખતે કેટલીબધી વેદના થતી હશે? તેવી અસહ્ય વેદનાને સહન કરવામાં સત્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનની કેટલીબધી સામર્થ્યતા છે, તે જ્ઞાનીપુરૂષો જાણી શકે છે. સ્કંધકસૂરિના શિષ્યોને અધ્યાત્મજ્ઞાનની ખરેખરી પક્વદશા હતી, તેથી તેઓ આત્માથી શરીર જુદું પડતાં પણ ઉત્તમ ધ્યાનને ધારી શક્યા. આપણે તેવા મુનિયોનાં દૃષ્ટાંતો લેઇને તેવી દશા પોતાનામાં પ્રગટાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસીઓનું પ્રથમાવસ્થાનું જ્ઞાન તો ગુલાબના પુષ્પ જેવું હોય છે. ગુલાબનું પુષ્પ જેમ સૂર્યનો તાપ પામીને કરમાઈ જાય છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસીઓનું પ્રાથમિક જ્ઞાન પણ અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો આવતાં ટળી જાય છે. અનેક પ્રકારનાં દુઃખોના સામું જે અધ્યાત્મજ્ઞાન ટકી રહે છે અને જે આત્માના ગુણોનું રક્ષણ કરવા સમર્થ થાય છે, તેજ પક્વ થએલું અધ્યાત્મજ્ઞાન અવબોધવું.

પ્રથમાવસ્થાનું અધ્યાત્મજ્ઞાન.

પ્રથમાવસ્થામાં ઉત્પન્ન થતું અધ્યાત્મજ્ઞાન, સામાન્ય હોવાથી તે જ્ઞાનવડે જોઇએ તેવી શાંતિ મળતી નથી, તોપણ તે જ્ઞાનના બળવડે પાત્ર એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. અનેક પ્રકારના હેતુઓ પામીને પ્રથમ અવસ્થામાં થતું એવું અધ્યાત્મજ્ઞાન પાછું ટળી જાય છે, તેથી તેવા જ્ઞાનવાનાઓ ઉત્તમ આચારો અને વિચારોવડે બરાબર ન હોય તો તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દોષ ગણાતો નથી. બેઓની આત્મશુદ્ધિ ઘણી હોતી નથી તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રારંભથી કેટલીક [illegible] પતિત થઈ જાય છે અને આત્માની નિન્દા કરવા મંડી જાય [illegible]

મનમાં તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ઉત્તમ સમતાભાવની ભાવના ભાવવા લાગ્યા અને શરીરનો ત્યાગ કરીને પરમસુખ પામ્યા. શ્રીગજસુકુમાલનું દૃષ્ટાંત ખરેખર અધ્યાત્મભાવનાની પુષ્ટિમાં હેતુભૂત છે.

માતા અને પિતાનાસમાન અધ્યાત્મજ્ઞાન.

અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર માતાસમાન છે. માતા જેમ પોતાનાં બાળબચ્ચાંઓનું લાલનપાલન કરે છે અને તેઓને અનેક દુ:ખમાંથી બચાવે છે; પોતાનાં બચ્ચાંઓના ગુન્હા સામું જોતી નથી પણ તેમના ભલાને માટેજ સદાકાલ પ્રયત્ન કરે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ ભવ્ય જીવોની પુષ્ટિ કરે છે અને ભવ્ય જીવોમાં રહેલા અનેક દોષોરૂપ મળને દૂર કરે છે; તેમજ ભવ્ય જીવોની પુષ્ટિ કરીને પરમાત્મપદરૂપ મહત્તાને અર્પે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર ભાવપિતાની ગરજ સારે છે. સાંસારિક પિતા, જેમ પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરે છે અને કુટુંબને સુખી કરવા તનતોડ મહેનત કરે છે, શત્રુઓથી પોતાના કુટુંબનો બચાવ કરે છે, પોતાના પુત્રો અને પુત્રીઓને ભણાવે છે અને તેઓને શુભ માર્ગમાં દોરે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ભાવપિતા પણ વિરતિ આદિ કુટુંબનું પોષણ કરે છે અને અન્તરાત્માને જ્ઞાનાદિ પંચાચારનું શિક્ષણ આપીને તેની પુષ્ટિ કરે છે, તથા મૈત્રાદિ ભાવનાઓના અમૃતરસવડે અન્તરાત્માનું પોષણ કરે છે અને ઉચ્ચ ગુણસ્થાનકરૂપ શુભ માર્ગમાં પોતાના કુટુંબને દોરે છે અને પોતાની ફરજ બજાવીને આત્માના આન્તરિક કુટુમ્બની ઉન્નતિ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર એક ઉત્તમ મિત્ર સમાન છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રના હૃદયને પ્રફુલ્લ કરે છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અન્તરાત્માને પ્રફુલ્લ કરે છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રનો, સંકટ વખતમા સાથી બને છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અન્તરાત્મરૂપ મિત્રને–અનેક પ્રકારનાં મોહરાજાએ કરેલાં સંકટોમાં સાથી બનીને, મોહના દુ:ખથી ઉગારે છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રનો પ્રાણાંતે પણ વિશ્વાસઘાત કરતો નથી તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અન્તરાત્માનો કદાપિ વિશ્વાસઘાત કરવા પ્રવૃત્તિ કરતું નથી. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રની દોષદૃષ્ટિ ટાળીને તેની સદ્‌ગુણ દૃષ્ટિ ખીલવે છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અન્તરાત્મામાં રહેલા દોષો ટાળીને તેની સદ્‌ગુણ દૃષ્ટિ ખીલવે છે. અન્તરાત્માને પોતાનું શું કર્તવ્ય છે અને તે કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? તે શિખવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. ઉત્તમ મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રના ગુણો અને દોષો જાણે છે તો પણ તે દોષોની વાત કોઇ આગળ કરતો નથી અને ગુણોની સુગંધી સર્વત્ર ફેલાવે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ સર્વ જીવોના ઉત્તમ મિત્રસમાન છે. જેનામાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે, સર્વ જીવોના

જરૂર રહેતી નથી. ભય, ખેદ આદિ અશુભ વિચારોને આત્મામાં ઉત્પન્ન થતાંજ મારી હઠાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનઉપર વિશ્વાસ રાખીને, તેને પોતાના મિત્ર તરીકે સ્વીકારે છે તેઓને, શોક, ચિન્તા, ભય વગેરે દુશ્મનોનો જરામાત્ર ભય રહેતો નથી.

અધ્યાત્મજ્ઞાનને જેઓ મિત્ર બનાવવા ધારે છે તેઓ, આન્તરિક ભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે, પણ તેઓએ સમજવું જોઈએ કે, અધ્યાત્મજ્ઞાનને મિત્ર બનાવવા માટે પ્રથમ બાહ્યવસ્તુઓના મમત્વનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જેઓને અધ્યાત્મમિત્રઉપર શુદ્ધ પ્રેમ હોતો નથી તેઓના હૃદયમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની સ્થિરતા થતી નથી. મહારાજા-શેઠ-નગરશેઠને પોતાના ઘેર બોલાવવા હોય છે તો ઘરને કેવું સુશોભીત કરવું પડે છે અને તેઓને પોતાના પ્રેમની કેટલી બધી ખાત્રી આપવી પડે છે? તે પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનને હૃદયમાં સ્થિર કરવા માટે, મનમાં અત્યન્ત શુદ્ધ [illegible] અધ્યાત્મીઓના હૃદયમાં [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે કંઈ પોતાની [illegible] હૃદયના પરિણમે છે [illegible] શુદ્ધતા પ્રક- [illegible] પોતાના ગુરુની ગરજ [illegible] [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ [illegible] [illegible] [illegible] કરે [illegible] કરે છે, [illegible] ક્યાં કરે છે. [illegible] આપીને વિન- [illegible] અનેક ભિખારીઓ [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાન અને [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે અહંકારને [illegible] દુનિયાને [illegible] [illegible] સમજવું કે, [illegible] નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર [illegible] કરનાર અધ્યા- [illegible] કમર [illegible] રહે છે.

ઉપમાએ ઉપમેય અધ્યાત્મજ્ઞાન.

અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યનાં કિરણોવડે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી મનુષ્યો સર્વ વસ્તુઓનો વિવેક કરી શકે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યની આગળ દુનિયાના પદાર્થોનું જ્ઞાન તે ચમકતા તારાઓના સમાન શોભે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી આત્માના સર્વ ગુણોનું દર્શન થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર આ જગત્માં ચંદ્રની ઉપમાને ધારણ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ચન્દ્રની શીતલતાથી મનુષ્યો આન્તરિક શાન્તિ ધારણ કરવાને માટે શક્તિમાન્ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ચન્દ્રથી અનુભવરૂપ અમૃત ઝરે છે, તેનું ઉત્તમ યોગીઓ પાન કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ચન્દ્રના પૂર્ણ ઉદયથી સમતારૂપ સાગરની વેલ વધે છે અને તેથી જગત્માં આનન્દ પ્રસરે થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ચન્દ્રનો પ્રકાશ જગત્માં પ્રસરતાં ખરેખર જગત્માં અપૂર્વ શાન્તિનો વાયુ વાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર સાગરની ઉપમા ધારણ કરે છે. સાગરે જેમ અનેક નદીઓ [illegible] છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ અનેક ગુણ [illegible] શોભે છે. [illegible]

[illegible]

આપી શકાય છે. મેરૂપર્વતનું ધૈર્ય પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનની આગળ હીસાબમાં નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી મનુષ્યોમાં ધૈર્યશક્તિની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેથી તેઓ મોટાં મોટાં ધર્મકાર્યો કરવાને શક્તિમાન્ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્મશક્તિનો વિશ્વાસ આવે છે અને તેથી ધર્મનાં કાર્યોમાં જે જે વિઘ્નો આવે છે તેઓને મારી-હઠાવી દેવામાં આવે છે, અને તેથી કરેલા નિશ્ચયથી મન પાછું હઠતું નથી. હાથમાં લીધેલા કાર્યને કાયર મનુષ્યો વિઘ્નો આવે છતે તજી દે છે અને ઉત્તમ અધ્યાત્મજ્ઞાની મનુષ્યો તો, પ્રાણાંતે પણ હાથમાં લીધેલા કાર્યને ત્યજી દેતા નથી. પોતાની શક્તિમાં વિશ્વાસ ધારણ કરાવનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. મેરૂપર્વત જેમ પોતાના સ્વસ્થાનનો ત્યાગ કરતો નથી તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન પણ આત્માને તજી અન્યત્ર જતું નથી. કલ્પવૃક્ષની પેઠે અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર મનુષ્યોને વાંછિત ફલ આપે છે. કલ્પવૃક્ષ કરતાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની મહત્તા કોઈ જુદાજ પ્રકારની છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી નિત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે; એવું લોકોત્તર પદ કદી કલ્પવૃક્ષ પણ આપવાને માટે શક્તિમાન્ થતું નથી. બાહિર્ બાગો કરતાં અન્તરમાં રહેલ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ બાગની શોભા ઉત્તમ અને જુદા પ્રકારની છે. બાહ્યબાગમાં જેમ અનેક પ્રકારના વેલાઓ શોભી રહેલા હોય છે અને તેમાં પ્રવેશ કરનારને જેમ શીતલતા અને સુગંધનો લાભ મળે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ બાગમાં સમતાની શીતલતા અને ધ્યાનની સુગંધ મહકે છે; અધ્યાત્મબાગમાં પ્રવેશ કરનારને તેનો લાભ મળ્યાવિના રહેતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર મેઘના સમાન ભવ્ય મનુષ્યોના જીવનનો આધાર છે. મેઘથી આખી દુનિયા જીવે છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ભવ્ય જીવો ભાવપ્રાણ ધારણ કરીને જીવી શકે છે. મેઘથી જેમ પૃથ્વીપર સર્વત્ર બીજો ઉગી નીકળે છે અને તેથી પૃથ્વી લીલીછમ જેવી દેખાય છે, તે પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘથી અન્તરાત્મારૂપ પૃથ્વીમાં અનેક સદ્ગુણોનાં બીજો ઉગે છે અને તેથી અન્તરાત્માના સર્વત્ર ગુણોની શોભા વ્યાપી રહે છે. ભવ્યજીવોમાં સર્વ પ્રકારના ગુણોના અકુરાઓને પ્રકટાવનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. જેમ મેઘવિના જગતમાં દુષ્કાલ પડે છે અને જ્યાં ત્યાં મારામારી પ્રસરે છે અને તેથી જગત્માં મરણ, ખેદ, શોક અને અશાન્તિનું જોર વધતું જાય છે તે પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘની ભવ્યજીવોપર વૃષ્ટિ થયાવિના મમત્વભાવરૂપ દુષ્કાલનું જોર વધે છે, અને રાગ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-નિન્દા-કલેશ વગેરે ચોરોનું જોર વધે છે. ભાવપ્રાણને જીવાડનાર એવા 'અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘવિના ભવ્યજીવોના ભાવપ્રાણ રહેતા નથી. દયા વગેરે સૌજન્ય પદાર્થોવિના દુનિયા શાંતિ

સોસવી શકતી નથી અને તેનાવિના બાહ્ય અને અન્તર એ બે દશામાં પણ જગત્‌માં અશાન્તિ વ્યાપે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘની સર્વ ભવ્યજીવો ઇચ્છા ધારણ કરે છે. જેઓને અશાન્તિમાં આનન્દની માન્યતા હોય છે તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘને ઇચ્છતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મેઘની વૃષ્ટિ ખરેખર પુષ્કરાવર્ત મેઘની વૃષ્ટિ કરતાં અનન્તગણી ઉત્તમ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનને નદીની ઉપમા આપવામાં આવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ નદીમાં મનુષ્યો સ્નાન કરે છે અને અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ શરીરે નિર્મળ બને છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ નદીનો પ્રવાહ જગત્‌માં વહ્યા કરે છે અને તે અન્ય જીવોને સહાય આપે છે. નદીથી જેમ ખેતરોને પાણી મળે છે અને ખેતી પુષ્કળ પાકે છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ નદીના શુભ અધ્યવસાયરૂપ જલથી અનેક મનુષ્યોનાં હૃદયક્ષેત્ર પોષાય છે અને તેથી, મનુષ્યોના હૃદયક્ષેત્રમાં ધર્મની ખેતી પાકે છે. ભાવનાચંદન કરતાં પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનની અલૌકિક ઉત્તમતા છે. કડાઇમાં ઉષ્ણ કરેલા પંચમણ તેલમાં ભાવનાચંદનના રસનો છાંટો પાડવામાં આવે છે તો, ઉષ્ણ થએલું લાલચોળ તેલ પણ ઠંડું થઇ જાય છે; તેપ્રમાણે મનુષ્યોની હૃદયરૂપ કડાઇમાં આત્માની પરિણતિ ખરેખર ક્રોધરૂપ અગ્નિથી લાલચોળ બની જાય છે, પણ અધ્યાત્મજ્ઞાન ભાવનારૂપ ભાવનાચંદનરસના છાંટાઓને તેમાં પાડવામાં આવે છે તો, આત્મામાં અત્યંત શાંતતા ઉત્પન્ન થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ભાવના ચંદનને પામીને કુરગડુએ ક્રોધને જીતી કેવલજ્ઞાન પ્રગટાવ્યું હતું. ચંડરૂદ્રાચાર્યના શિષ્યે, અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ભાવનાચંદનના રસવડે પોતાના હૃદયમાં શીતળતા ધારણ કરીને કેવલજ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીને ધારણ કરી હતી.

મનુષ્યો, અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતરસથી પોતાના આત્માને નવું જીવન અર્પે છે અને પોતાના આત્માને સદાકાલને માટે
અધ્યાત્મામૃતરસ. સુખી બનાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતરસનું પાન જેઓ કરતા નથી તેઓ વિષયરૂપ ઝેરનું પાન કરે છે અને પોતાની જીંદગીને દુઃખમય બનાવીને પરભવમાં પણ દુઃખના ભોક્તા બને છે. પંચેન્દ્રિય વિષયસુખ તો ખરેખર ઝેરસમાન છે; તેમાં સદાકાલ રક્ત થવાથી અનન્તકાલ પર્યન્ત દુઃખના ભોક્તા બનવું પડે છે. પંચેન્દ્રિય વિષયસુખ ભોગવવામાં અનેક જીવો સદાકાલ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે; તેમાંથી મુક્ત કરાવનાર અમૃતરસ કરતાં અધિક અધ્યાત્મરસ છે. આત્મસુખની પ્રતીતિ કરાવીને આત્મામાં રમણતા કરાવનાર ઉત્તમમાં ઉત્તમ અધ્યાત્મરસ છે. વૃક્ષમાં વહેતો રસ જેમ

સંપૂર્ણ વૃક્ષને પોષે છે તેમ, અધ્યાત્મરસ પણ આત્માના સકલ ગુણોને પોષે છે અને આત્માની શુદ્ધિ કરીને તેને પરમાત્મરૂપ બનાવે છે. આત્માના ગુણોનો બાગ સિંચનાર અને તેને વિકસિત કરનાર અધ્યાત્મજલ છે. અધ્યાત્મરસમાં મારેલી અનુભવરૂપ માત્રાનું સેવન કરનાર મનુષ્યો, પોતાના આત્માને પુષ્ટ કરીને નવું ચૈતન્ય પ્રગટ કરે છે. વૃક્ષોની અનેક શાખાઓ અને પ્રશાખાઓ હોય છે. શાખાઓ અને પ્રશાખાઓના આકારો ભિન્ન ભિન્ન હોય છે, કિન્તુ તે શાખાઓ અને પ્રશાખાઓમાં વહેનાર રસ તો એકસરખો હોય છે; તે પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છો, મતો, આચારો અને ધર્મની ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓ અને પ્રશાખાઓને પોષનાર અધ્યાત્મરસ તો એકજ છે. મનુષ્યના મસ્તકપર તાપ તપતો હોય, ઉષ્ણ લુના વાયરાઓ ચારે તરફથી વાતા હોય, તૃષા લાગવાથી કંઠ સુકાઈ ગયો હોય, તૃષાથી જીવ આકુલવ્યાકુલ થતો હોય,-આંખો ઉંડી ગઈ હોય, પગમાં ચાલવાની શક્તિ મન્દ થતી હોય, એવામાં શીતલજલની વાવ મળે તો સર્વ પ્રકારની પીડા દૂર થઈ જાય અને શીતલજલથી તૃષાનું દુઃખ ટળે, તે પ્રમાણે મનુષ્યોને ચારે તરફથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિયોના તાપ લાગતા હોય, તૃષ્ણાવડે અનેક પ્રકારનું દુઃખ અનુભવાતું હોય, આત્મબળની મન્દતા હોય, તેવા વખતે અધ્યાત્મરસનો અમૃતઘટો મળે તો ખરેખર સર્વ પ્રકારનું દુઃખ દૂર થયાવિના રહે નહિ. અધ્યાત્મરસમાં એવા પ્રકારની શક્તિ છે કે, તે પચ્યાબાદ આત્મામા નવું ચૈતન્ય પ્રગટાવીને આત્મામાં આનન્દનો આવિર્ભાવ કરે છે. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મરસનું પાન કરે છે તેઓને અન્યરસોના સ્વાદો નિર્માલ્ય લાગે છે અને તેઓના મનમાં અધ્યાત્મરસ ચાખવાનીજ ભાવના વર્ત્યા કરે છે. એકવાર જેણે અમૃતરસનો લેશ પીધો તેને બાકસબુકસ ભોજન ગમે નહિ, તદ્વત્ એકવાર અધ્યાત્મરસનું પાન કરવાથી પશ્ચાત્ અન્યરસો ઉપર રૂચિ પ્રગટતી નથી, તેજ અધ્યાત્મરસની મહત્તા અવબોધવી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું શિરછત્ર જેના મસ્તકપર સદાકાલ હોય છે, તેજ આનન્દરસનો ભોગી અને ત્રણ ભુવનમાં એક સત્તાધારી જાણવો. અધ્યાત્મજ્ઞાનની સત્તાવડે જેઓ પાંચ ઇન્દ્રિયો ઉપર અમલ ચલાવે છે તેજ ખરા રાજ્યકર્ત્તા જાણવા. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યનાં કિરણોવડે જેના હૃદયમાં પ્રકાશ થાય છે તે મનુષ્ય, દુર્ગુણોને જીતવા સમર્થ બને છે. એક કવિ કહે છે કે "સ્થૂલ સામ્રાજ્ય કરતાં સૂક્ષ્મ અધ્યાત્મસામ્રાજ્યની લીલા જુદાજ પ્રકારની છે." અધ્યાત્મજ્ઞાનની સૃષ્ટિની રમણીયતાને અવલોકયાવિના મનુષ્યની ઝીંદગી નકામી છે. એક કવિ કહે છે કે, "તમો

અધ્યાત્મમાં ઉંડા ઉતરો. તમારા મનમાં રહેલી શંકાઓ પોતાની મેળે નષ્ટ થઈ જશે." એક કવિ કહે છે કે, "અધ્યાત્મમાં એવો જુસ્સો વહે છે કે તે જુસ્સામાં ચઢેલો આત્મા આખા જગતની શહેનશાહીનો પોતે ઉપરી બનીને અપૂર્વ આનન્દરસની ખુમારીમાં લ્હેર મારે છે." એક કવિ કહે છે કે, "દુનિયાના અનેક ધર્મપન્થોમાંથી સત્યરસને ખેંચનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે." એક મહાત્મા કથે છે કે, "મોક્ષમાર્ગની ખરી નિસ્સરણી અધ્યાત્મજ્ઞાન છે." અધ્યાત્મજ્ઞાનનો માર્ગ પ્રાપ્ત થવો એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનના માર્ગપર ટકી રહેવું તેમજ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સ્વાદ લેવો એ કાંઈ સામાન્ય વાત નથી. આખા જગત્માં સૂર્યની પેઠે સર્વને પ્રકાશ આપવાની ઇચ્છા થતી હોય તો, અધ્યાત્મજ્ઞાનના માર્ગપર આવો. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર તમારા હૃદયમાં રહેલા અનેક દોષો ટાળવામાટે વૈદ્યની ગરજ પુરી પાડશે.

અધ્યાત્મરસમાં રસીલા બનેલા મનુષ્યોએ પોતાનો અધિકાર પુનઃ પુનઃ નિરીક્ષવો જોઈએ અને અધિકારપરત્વે યોગ્ય અનુષ્ઠાનો આદરવામાં ખામી ન રાખવી જોઈએ. મનુષ્યોના હૃદયને સ્વચ્છ બનાવનાર અધ્યાત્મરસ છે. ચારે તરફ અગ્નિ બળતો હોય અને વચ્ચમાં કોઈ ઉભો રહીને શીતલતા અનુભવતો હોય! તો તે અધ્યાત્મજ્ઞાની છે. મનરૂપ માંકડાને વશ રાખવા માટે શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારના ઉપાયો વર્ણવ્યા છે, પણ તે સર્વમાં અધ્યાત્મસમાન અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ ભાંગને પીને જેઓ અલમસ્ત બને છે, તેઓ જગત્માં કોઈની સ્પૃહા રાખતા નથી. અધ્યાત્મભાંગને પીનારાઓ (બાહ્યદૃષ્ટિઓની અપેક્ષાએ ઉલટી આંખે દેખનારા અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ) પરમાત્માનું દર્શન કરીને અખંડાનન્દમાં મસ્ત રહે છે. જ્યાં અન્તરથી આત્મધર્મની ઉપયોગ ધારા વહેતી હોય, ત્યાં આનન્દનું શું પૂછવું? વિવેકી મનુષ્યો ઉંડામાં ઉંડી આનન્દમય અધ્યાત્મજ્ઞાનની શોધ કરીને તૃપ્ત બને છે. મનુષ્યોની જેમ જેમ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ થતી જાય છે, તેમ તેમ તેઓ આત્મતત્ત્વના જ્ઞાનમાં ઠેઠ ઉંડા ઉતરતા જાય છે અને અન્તરનો પરમાનન્દરસ આસ્વાદે છે. જે મનુષ્યોની ઉત્તમોત્તમ અધ્યાત્મદૃષ્ટિ ખીલતી જાય છે તેઓની દૃષ્ટિમાં, ઘણી શુદ્ધતા થવાથી તેઓ મનુષ્યોના સદ્‌ગુણોને શોધી શકે છે અને દોષોથી દૂર રહે છે, તેમજ અનાદિકાલથી અન્તરમાં પરિણામ પામેલી એવી દોષદૃષ્ટિને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખે છે.

કોઈનાં મનમાં એવો વિચાર આવે કે, "આખી દુનિયામાં સદ્‌ગુણ ફેલાવવા અને દુર્ગુણોનો મૂળમાંથી નાશ કરવો." આ વિચારવાળાને ભલામણ છે કે, તેણે ઉત્તમ અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો જગત્‌માં પ્રકાશ કરવો જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાન

ચાર નિક્ષેપાએ અધ્યાત્મજ્ઞાન.

નિક્ષેપાની અપેક્ષાએ ચાર ભેદ પડે છે. નામઅધ્યાત્મ, સ્થાપનાઅધ્યાત્મ દ્રવ્યઅધ્યાત્મ અને ભાવઅધ્યાત્મ. એ ચારે નિક્ષેપાએ અધ્યાત્મતત્ત્વ જ્ઞાન કરવું જોઈએ. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય એ ત્રણ નિક્ષે કારણ છે અને ભાવનિક્ષેપો કાર્ય છે. નામાદિ ત્રણ નિક્ષેપાએ અધ્યાત્મ કહેવાય છે તે ભાવઅધ્યાત્મના હેતુપણે પરિણમે છે. આ ત્રણ નિક્ષેપા વ્યવહારમાં ગણાય છે અને ભાવઅધ્યાત્મનો નિશ્ચય સમાવેશ થાય છે. અધ્યાત્મના ગ્રન્થો વગેરેનો દ્રવ્યમાં સમાવેશ થ છે; કારણ કે અધ્યાત્મના ગ્રંથો વાંચવાથી ભાવઅધ્યાત્મરસની પરિણ જાગ્રત્ થાય છે. જે જે કાર્યમાં જે જે કારણપણે પરિણમે છે તે દ્ર ગણાય છે, અને કારણોવડે જે જે અંશે કાર્યની પ્રગટતા થાય છે તે અંશે તે ભાવ ગણાય છે. જૈન શાસ્ત્રોમા દરેક નિક્ષેપાની સાપેક્ષ ઉપયોગિતા દર્શાવી છે. વિશેષાવશ્યકમા ચાર નિક્ષેપાની ઉપયોગિ સંબન્ધી ઘણુ વિવેચન કરવામા આવ્યુ છે. દરેક નિક્ષેપાનું સ્વ ઉંડા ઉતરીને તપાસીએ છીએ તો, તેમાથી કાંઈ જાણવાનું અજ્ઞાવ રહેતું નથી. પ્રત્યેક નિક્ષેપાની ઉપયોગિતા સમજવી એ કંઈ સામા વાત ગણાય નહિ. દુનિયામાં નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય અધ્યાત્મન પોતપોતાના કાર્યની અપેક્ષાએ અનન્તગણી ઉપયોગિતા છે. ના સ્થાપના અને દ્રવ્ય નિક્ષેપાની ઉપયોગિતા સ્વીકાર્યાવિના છુટકો થ નથી. નૈગમનય અને વ્યવહારનય, દ્રવ્યની ઉપયોગિતા જણાવે દ્રવ્યનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે તો, નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહારનય અપલાપ થાય, માટે સાપેક્ષ દૃષ્ટિથી ચારે નિક્ષેપાની ઉપયોગિતા સ કારવા યોગ્ય છે. દ્રવ્યનિક્ષેપો જો ભાવને પ્રકટાવે તો તે ઉપયો જાણવો. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી ભાવઅધ્યાત્મની ઉપયોગિતા સંબન ભાર મૂકીને જણાવે છે કે, –" नाम अध्यातम, ठवण अध्यातम, द्रव्य ध्यातम छंडो रे; भाव अध्यातम निज गुण साधे, तो तेहशुं रढ मंडो रे–नाम, स्था પના, દ્રવ્ય એ ત્રણ નિક્ષેપાઓ ભાવનિક્ષેપાની સાધ્ય શૂન્યતાએ ત્ય કરવા લાયક છે. શુદ્ધ અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો દ્રવ્યનિક્ષેપાના કારણની અપેક્ષા ઉપાસક છે, પણ જો તેઓ સદાચારો અને સદ્‌વિચારોવડે આત્મ ઉન્નત બનાવે તો ભાવઅધ્યાત્મના દ્વારમાં પ્રવેશ કરનારાઓ ગણી શકા આત્માના સદ્‌ગુણો પ્રકટાવવા એ ભાવ, અધ્યાત્મભાવ અવબોધ

કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ જગત્ના જીવોનું ભલું કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ પંચ મહાવ્રતની આરાધના કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ દયાનું તત્ત્વ ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ જગત્ને નિર્દોષી બનાવવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ અવબોધવા પ્રયત્ન કરે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ શાન્તિ ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ ગમન કરે છે. જેઓ સમાનભાવ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ ધર્મનાં મુખ્ય તત્ત્વો જાણવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જેઓ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે તેઓ અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે તેઓ પોતાના આત્મસમાન અન્ય આત્માઓને માનતા હોવાથી, તેઓનાથી વસ્તુતઃ કોઈ જીવનું અશુભ થઈ શકતું નથી. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મમાર્ગ તરફ વળે છે તેઓ કર્મનાં બીજકો બાળે છે અને આત્મસૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરે છે. 'ભસવું અને આટો ફાકવો' એ બે કાર્ય જેમ કુતરાથી એકી વખતે થતાં નથી, તેમ ધનદ્રવ્ય વધારવો અને મુનિમાર્ગના ભાવચારિત્રરૂપ અધ્યાત્મભાવના સ્થિર રહેવું, એ બે કાર્ય એકી વખતે થઈ શકતાં નથી. 'અધ્યાત્મ અને ભોગ' એ બન્નેને મેળ આવતો નથી.

મારૂં ભલું થાઓ, મારા આત્મામાં શુભ પ્રવર્તો; એવી ઇચ્છાપૂર્વક મનુષ્યોએ મનમાં થતી અશુભવાસનાઓના સામે થવું જોઈએ. મનમાં ઉત્પન્ન થનાર વિચારના પરિણામને જાણવો જોઈએ. મનુષ્યોએ ધીરે ધીરે મનને આત્મા તરફ વાળવું જોઈએ. ધીમે ધીમે મનમાં [illegible] ઉપયોગ ધારવો જોઈએ. કર્મના શુભાશુભ [illegible] આ પ્રકાર તરફ થતી મનની [illegible] છે. અજ્ઞાનદશામાં બાહ્ય દુનિયાદારીની ચીજવસ્તુઓમાં [illegible] છે, પણ [illegible] અધ્યાત્મદશામાં આન્તરિકગુણોની પ્રાપ્તિ [illegible] છે. આત્માના ગુણ ઉપર પ્રેમ પ્રકટયા માટે [illegible] છે, અર્થાત્ [illegible]. જે વખતે પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ [illegible] આત્માની પરિણતિમાં [illegible] આવ્યા [illegible] છે, [illegible] છે [illegible]

માર્ગે તરફ વળી શકાય છે અને પોતાના શુદ્ધધર્મની આરાધના કરી શકાય છે.

અધ્યાત્મબળ.

અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે પ્રાપ્ત થનાર અધ્યાત્મબળની અદ્‌ભુત શક્તિ છે. એકાંત વ્યવહાર વાદીઓના ઉપસર્ગરૂપ અગ્નિની વચ્ચો- વચ્ચ રહેનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સુવર્ણ પોતાનો મૂળરંગ કદી બદલતું નથી. ગમે તેટલાં વાદળનાં આવરણોવડે આચ્છાદિત થએલ સૂર્ય જેમ પોતાના મૂળરૂપને બદલતો નથી, તેમ અનેક ઉપાધિયો આવ્યા છતાં અધ્યાત્મજ્ઞાન પોતાનું સ્વરૂપ બદલતું નથી. અધ્યાત્મબળની તુલના કરનાર જગત્‌માં અન્ય કોઈ જડ પદાર્થ નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે અધ્યાત્મબળ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં એટલું બધું જોર રહ્યું છે કે, તે કર્મના હુમલાથી આત્માનું સંરક્ષણ કરે છે અને આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવા સમર્થ થાય છે. આત્માને સંવરના ઘરમાં લાવનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. આત્માને પંચસમિતિવડે યુક્ત કરનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. ત્રણગુપ્તિના સન્મુખ આત્માને કરવો હોય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. આ જગત્‌માં અહંકારદોષના તાબે, ઘણા જીવો થઈ જાય છે. અહંકારરૂપ પર્વતનો નાશ કરવાને ઇંદ્રોદ્ધીસમાન ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. આત્મરૂપ આકાશમાં સૂર્યનીપેઠે પ્રકાશ કરનાર ઉત્તરોત્તર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. આત્મામાં ઉંડા ઉતરવાને માટે જગત્‌માં કોઈ ઉત્તમ સાધન હોય તો ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન જ છે. ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના ધર્મની ઉત્પત્તિ કરાવવાને માટે અધ્યાત્મજ્ઞાન સમર્થ છે. મરણના સમયે આત્માને પોતાના ઉપયોગમાં ઝીલાવનાર કોઈ ઉત્તમ જ્ઞાન હોય તો તે અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. આ દુનિયાદારીનાં સર્વ દુઃખો ભૂલી જવાને કોઈ ઉત્તમમાં ઉત્તમ દવા હોય તો ખરેખર તે અધ્યાત્મજ્ઞાનજ છે. શરીરને પુષ્ટિ આપનાર જેમ દૂધ છે, તેમ આત્માની પુષ્ટિ કરનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. પાણીવિના જેમ કોઈપણ પ્રકારનું ભોજન બની શકતું નથી તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના કોઈપણ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. આત્માને આત્મપણે અમર કરનાર. કોઈ રસ જગતનો હોય તો તે અધ્યાત્મરસ છે. આત્માને અલમસ્ત કરવા કોઈ ઉત્તમ પાક હોય તો અધ્યાત્મપાકજ છે. જે મનુષ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનથી હીન હોય છે તેઓ આરોપવડે આરોપિત ધર્મને ખરા ધર્મ તરીકે સ્વીકારે છે અને પોતાના આત્માનો મૂળધર્મ વિસરી જાય છે જે મનુષ્યો અધ્યાત્મજ્ઞાનથી હીન હોય છે તેઓ ઔદયિકભાવનાં કાર્યોમા ધર્મની બુદ્ધિ ધારણ કરે છે. લાકડાની પૂતળીને કોઈ ગાંડો બનેલો મનુષ્ય. ખરી સ્ત્રી માની લે છે, તેમ

અધ્યાત્મજ્ઞાનનું સ્વરૂપ અવબોધે છે તેઓ આગમના આરાધક જાણવા. આ કાલમાં આગમોના આધારે અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી કુપન્થ કાઢી શકાતો નથી.

કેટલાક મનુષ્યો, પોતાની જૈનધર્મસંબંધી સૂક્ષ્મબુદ્ધિના અભાવે કહે છે કે "અધ્યાત્મજ્ઞાન થવાથી કુપન્થ કાઢી શકાય છે" આમ જેઓ કથે છે તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજ્યાવિના સર્વ ક્રિયાના આધારભૂત એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનને કલંક દેનાર જાણવા; કારણ કે અધ્યાત્મજ્ઞાનથી કુપન્થ કાઢવાની બુદ્ધિ થાય છે એવું જૈનશાસ્ત્રોમાં કોઈ ઠેકાણે કથ્યું નથી. તેમ છતાં જેઓ 'ઉપર પ્રમાણે' કુપન્થ કાઢવાનો આરોપ ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉપર મૂકે છે તેઓ જૈનાગમોથી વિરૂદ્ધ ભાષણ કરનારા અવબોધવા. એટલું તો કહી શકાય કે એકાન્તે જેઓ વ્યવહારવાદી હોય વા એકાન્તે જેઓ અધ્યાત્મવાદી હોય તેઓ એકાંતવાદરૂપ કુપંથના સેવનારા છે; પણ તેથી એમ ન સમજવું કે અનેકાન્તગર્ભિત એવા અધ્યાત્મજ્ઞાન વા વ્યવહારમાં પન્થ કાઢવાનું દૂષણ ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલાક મનુષ્યો કથે છે કે, જેને અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હોય તેના આચારો તો ઉત્તમજ હોય અને તે વ્રતધારી હોય ! આમ કથનારને ઉત્તરમાં જણાવવું પડશે કે, જેઓ એકાંતે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો એવો અર્થ કરે છે તેઓ, ગુણસ્થાનકના સ્વરૂપને જાણનારા નથી. જૈનશાસ્ત્રોમાં કથ્યું છે કે "પહેલું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને પશ્ચાત્ શુભ આચારરૂપ ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે." ચોથા ગુણસ્થાનકમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, પણ પચ્ચખાણ કરવાં, વ્રતો આદરવાં, ઇત્યાદિ ચારિત્રના આચારો ઉત્પન્ન થતા નથી. પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવતાઓને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ અધ્યાત્મજ્ઞાન હોય છે, પણ તેઓને વ્રત પચ્ચખાણરૂપ ચારિત્રના આચારો નથી. "અધ્યાત્મજ્ઞાન અને શુભાચારરૂપ ચારિત્ર બે સાથે હોય તો દૂધમાં સાકર ભળ્યા જેવું સમજવું" અધ્યાત્મજ્ઞાન છતાં વ્રત પચ્ચખાણરૂપ ચારિત્ર ન હોય તો ત્યાં કર્મનો દોષ છે, પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દોષ નથી.

જૈનતત્ત્વનો અભ્યાસી, કોઈ મનુષ્ય દુરાચરણી હોય ! તેમાં જૈનતત્ત્વજ્ઞાનાભ્યાસનો કંઈ દોષ નથી, તેમ કોઈ અધ્યાત્મજ્ઞાની વ્રત પચ્ચખાણ આદિથી રહિત હોય ! તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દોષ ગણાય નહિ, પણ કર્મનો દોષ ગણાય. દીવો હાથમાં હોય અને કૂવામાં કોઈ રીસથી પડે તેમાં દીપકનો દોષ ગણાય નહિ, પણ રીસરૂપ પ્રમાદનો દોષ ગણાય; તદ્વત્ કોઈ અધ્યાત્મજ્ઞાની ચારિત્રના આચારોથી વિમુખ હોય

તો તેમાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કર્મ આદિ કષાય પ્રમાદોનો દોષ જાણવો. કોઈ મનુષ્ય એમ કથે છે કે, "સ્ત્રીને વધા ભણાવીએ તો સ્ત્રી વ્યભિચારિણી થઈ જાય" એમ કહેનારના વચનમાં જેમ અજ્ઞાનરૂપ દોષ છે, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન ભણવાથી ચારિત્રાચાર શૂન્ય મનુષ્યો થઈ જાય છે એમ કહેનારના વચનમાં પણ અજ્ઞાનતારૂપ દોષ અવબોધવો. કેટલાક એકાન્ત વ્યવહારવાદીઓ બાળજીવોને કહે છે કે, ભાઈઓ! જુઓ! અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તો પ્રતિક્રમણની શ્રદ્ધા ઉઠી જાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો પ્રતિક્રમણ કરતા નથી માટે અમારા કહેવામાં શ્રદ્ધા ધારણ કરી અને અધ્યાત્મજ્ઞાનના વાયરે પણ ન જાઓ, આ પ્રમાણે જે બાળજીવો બોલે છે તેઓને અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું જ્ઞાન હોતું નથી.

ખરૂં પ્રતિક્રમણ અધ્યાત્મજ્ઞાનયોગે થાય છે. હે ભવ્યજીવો! અધ્યાત્મજ્ઞાન એમ કદી નથી કહેતું કે, તમે પ્રતિક્રમણ ન કરો, પણ ઉલટું અધ્યાત્મજ્ઞાન તો પ્રતિક્રમણના અધ્યવસાયને ઉત્પન્ન કરાવે છે. ખરૂં પ્રતિક્રમણ કર્યાવિના કોઈ જીવ મુક્તિ મેળવે નથી અને ભવિષ્યમાં કોઈ જનાર નથી; એમ અધ્યાત્મજ્ઞાન શીખવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ખરૂં પ્રતિક્રમણ કરી શકાય છે અને આશ્રવના હેતુઓને રોકી શકાય છે. દ્રવ્યપ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં ખરેખર ભાવરસ રેડીને દ્રવ્યપ્રતિક્રમણને પણ ભાવપ્રતિક્રમણ તરીકે બનાવનાર ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે.

ખરા અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો વાસ્તવિક પ્રતિક્રમણ પૂજા વગેરેનો નિષેધ કરતા નથી. [illegible]

ઉત્થાપે તો તે મિથ્યાત્વી અવબોધવો. આત્માને સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મા માનીને ઉપરના નયોકથિત ધર્મનું આરાધન કરવામાં ન આવે તો આત્મા તે પરમાત્મા બની શકે નહિ. આત્માને પરમાત્મા માનીને બેશી રહેવું ન જોઈએ, પણ આત્મા એ સત્તાએ પરમાત્મા છે એમ જાણ્યાબાદ, શ્રાવકવ્રત વા સાધુવ્રત અંગીકાર કરવાની જરૂર છે. સાધુવ્રત અને શ્રાવકવ્રત અંગીકાર કર્યાબાદ તેને પાળવાની જરૂર છે. શ્રાવક અને સાધુના વ્રત પાળતા છતાં અન્તરમાં ઉપયોગ રાખવાની જરૂર છે. આત્માની આ પ્રમાણે ઉચ્ચગુણસ્થાનક ભૂમિપર ચઢવા માટે, નયોની વિચારશ્રેણિ બતાવી છે તે ખરેખર સાપેક્ષપણે માનવા યોગ્ય છે. શ્રીવીરપ્રભુએ કહ્યું છે કે, સાત નયમાંથી એક નયને પણ જે ઉત્થાપે છે તે મિથ્યાત્વી જાણવા. કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર સાત નય ઉતારતાં શિખવું જોઈએ. આત્માઉપર પણ સાત નયો ઉતારવા જોઈએ.

આત્મજ્ઞાન [illegible] જરૂર.

આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરવું એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરવા માટે સાત નયો અને સપ્તભંગીના જ્ઞાનની જરૂર છે. સાત નયો અને સપ્તભંગીનું પણ ગુરુગમદ્વારા જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. ગુરુગમવિના તો [illegible] વીતરાગના શાસનમાં આવવાનું નથી. ગુરુગમવિના [illegible] સમ્યક્પરિણમન થતું નથી. [illegible] અનેક ગ્રન્થો લખાયલા છે. [illegible] ઉપયોગતા સિદ્ધ [illegible] ગુરુગમની [illegible] સૂત્રો [illegible] સિદ્ધ કરે છે કે [illegible] જાણવા, અથવા અનર્થ થઈ [illegible] જાણનારાઓમાં [illegible] થઈ જાય, માટે યોગ [illegible] જાણવાની [illegible] સિદ્ધ કરે છે. [illegible] અધ્યાત્મ[illegible] જરૂર છે. [illegible] શ્રદ્ધા અને પૂજ્યભાવ [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાન મળવામાં આવે છે [illegible] નથી. [illegible] પ્રથમ અધ્યા[illegible] કરવા, કે જેથી [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકે. [illegible] કરનાર [illegible] અને મિથ્યાત્વીઓનું

પ્રયત્ન કરવા નહિ. સપ્તભંગીનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તદ્દ્વારા આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. સપ્તભંગીનો જ્ઞાનપ્રદેશ અનન્ત વિસ્તારવાળો છે. સપ્તભંગીના જ્ઞાનરૂપ પ્રદેશનો પાર પામી શકે એવા વિરલા ગીતાર્થ પુરૂષો હોય છે. સપ્તભંગીનું ખંડન કરવા પ્રયત્ન કરવો એ હાથીની સામે તીડોથી યુદ્ધ કરવા બરોબર છે. સપ્તભંગીદ્વારા આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરનારા મહાત્માઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં બહુ ઊંડા ઉતરી જાય છે. એક વસ્તુને કરોડો દૃષ્ટિથી અવલોકાય તોપણ [illegible] બાકી રહે છે. એક વસ્તુને અસંખ્ય દૃષ્ટિથી જોવાય ત્યારે શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષાએ તે વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું એમ કહેવાય [illegible] જેમાં સમાઈ જાય છે એવા સપ્તભંગીના જ્ઞાનનો પાર પામવો એ દુર્લભ છે. તોપણ ગુરૂગમદ્વારા સપ્તભંગીનું [illegible] અહર્નિશ પ્રયત્ન સેવવાથી સપ્તભંગીના જ્ઞાનની [illegible] સપ્તભંગીનું જ્ઞાન કરીને આત્મદ્રવ્યના અનન્ત ગુણો અને અનન્ત પર્યાય [illegible]. આત્માના અનેક ધર્મઉપર [illegible] આત્મદ્રવ્યનું જ્ઞાન કરવાથી અસંખ્ય દૃષ્ટિઓ જેટલું [illegible] દૃષ્ટિથી નીકળેલા પક્ષો ઉપર [illegible] આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત [illegible] ગુરૂના ચરણ- [illegible] અનુભવ પ્રાપ્ત થાય [illegible] અભિલાષી.

[illegible] અદ્ભુત આનન્દ [illegible]

વામાં તેની મહત્તા જણાઈ આવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની ચારે તરફ વિ[illegible] સંયોગોથી ઘેરાયલો હોવા છતાં તેમાં આત્મિકતાનો નિશ્ચય કરતો [illegible] તેથી પૌદ્ગલિક સૃષ્ટિના પદાર્થોથી તે બંધાતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાની પોત[illegible] આત્માની અનન્તશક્તિ જાણે છે તેથી તે આલસ્યાદિ પ્રમાદના વશ[illegible] આવતો નથી અને અમુક આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ અશક્ય છે એમ તે મા[illegible] શકતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાની કેવલ બાહ્યથીજ વસ્તુનું સ્વરૂપ દે[illegible] શકે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ વસ્તુનું અંતર સ્વરૂપ દેખી શકે છે તે[illegible] તે પોતાનામાં (આત્મામાં) રહેલી અનન્ત ઋદ્ધિને દેખી તેનો નિશ્ચ[illegible] કરે છે, અને તે દીનભાવનો તો સ્વપ્નમાં પણ આશ્રય લેતો નથી[illegible] આવી તેની અન્તરની દશા થવાથી તે પરના આધારે પરતંત્ર થવાનું કબુલ કરતો નથી. તે પોતાના ગુણોનોજ આશ્રય કરીને સ્વાશ્રયી, બનીને અન્યોને પણ સ્વાશ્રયી બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની સાત પ્રકારના ભયથી પોતાના ધર્મને ભિન્ન જાણે છે તેથી તે સાત પ્રકારના ભયમાં પણ નિર્ભયી રહેવા માટે મનનો ગુરૂ બનીને મનને ઉપદેશ આપીને, નિર્ભય દેશ તરફ ગમન કરી નિર્ભય પરિણામને સેવે છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ મનના ઉપર ચઢેલા આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાના

અભિનવ વિચારો.

અનન્તગુણ ભારને ત્યજી દે છે અને હલકા થઈ શાંતિ પામે છે. તાજી હવાને પ્રાપ્ત કરીને મનજ જેમ પ્રફુલ્લ બને છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો અભિનવ અનુભવજ્ઞાનના વિચારોથી તાજા બને છે અને આનન્દની ઉદ્ધારમાં આનન્દજીવનને વહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો પ્રતિદિન અભિનવજ્ઞાનના તાજા વિચારોને ધ્યાન ધરીને પ્રાપ્ત કરે છે. હાથીની પાછળ કુતરા જેમ [illegible] કર્યા કરે છે છતાં હાથી કંઈ તે તરફ લક્ષ દેતો નથી [illegible] હાથી ભિન્ન [illegible] દુનિયાના મનુષ્યોના [illegible] ભિન્ન નથી. [illegible] તેઓ [illegible] તે તરફ આવેના [illegible] છે તેવું

[illegible] છે.

[illegible] કરે છે.

[illegible]

ગણાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો શ્રીવીતરાગદેવનાં વચનોને અમૃતસમાન ગણે છે અને તે પ્રમાણે વર્તવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોનો ધર્મપ્રેમ પણ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ રહે છે અને તેઓ કષાયના તીવ્ર પરિણામને, ભાવના ભાવીભાવીને મન્દ કરી દે છે. બાહ્યદૃષ્ટિધારક મનુષ્યોનો વ્યાપાર તો બાહ્યનો હોય છે; પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોનો વ્યાપાર તો અન્તરમાં સદ્‌ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવા માટે ક્ષણે ક્ષણે ચાલ્યા કરે છે. બાહ્યદૃષ્ટિધારકો ક્રોધાદિકના પરિણામની તોપ પોતાના તરફ ખડી કરીને ફોડે છે અને અન્તરદૃષ્ટિધારક અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ તો સમભાવરૂપ તોપવડે મોહશત્રુને મારે છે. બાહ્યદૃષ્ટિધારકો એમે તે રીતે સ્વાર્થાદિના પ્રેર્યા એવા પ્રથિલની પેઠે અનીતિ તરફ વૃત્તિ કરે છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ વિવેકના ચક્ષુવડે મોક્ષપન્થ તરફ પ્રવૃત્તિ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની વિચારે છે કે, "પોતાની શુદ્ધ ભાવનાવડે પોતાના આત્માને પોષવાનો છે." આ સંસારમાં કોઇ વસ્તુ પોતાની નથી, સંધ્યારાગની પેઠે પદાર્થોની અનિત્યતા છે. જે જડ પદાર્થો માટે મરી મથવામાં આવે છે તે જડ પદાર્થો કદી પરભવમાં પોતાની સાથે આવતા નથી. જડ પદાર્થોને પોતાના મનાવનારી મમત્વની કલ્પના ખરેખર અનેક પ્રકારનાં દુઃખો દેવા સમર્થ થાય છે. અનેક પ્રકારોમાં મનુષ્યો રાત્રીદિવસ મરી મથે છે, પણ તે વ્યાપારોથી મનુષ્યના આત્માને ખરી શાંતિ, ખરૂં સુખ મળતું નથી, ત્યારે શા માટે બાહ્યપદાર્થોના વ્યાપારમાંજ આયુષ્યની પરિસમાપ્તિ કરવી જોઇએ? જે જે વસ્તુઓને માટે પ્રાણ પાથરવામાં આવે છે તે તે વસ્તુઓ પ્રાણ પાથરનારના આત્માની કિંમત કરવાને શક્તિમાન નથી એવું પ્રત્યક્ષ જાણ્યા છતાં કયો મનુષ્ય સંસારની વસ્તુઓમાં મમત્વ કરીને ખરી શાન્તિનો નાશ ન કરે? જગતના જડ પદાર્થોમાં મમત્વ કરવાથી તે પદાર્થોના સેવક બનીને, અજ્ઞાનથી ભ્રષ્ટ થઇ તેઓનું રક્ષણ કરવું પડે છે. જે જે પદાર્થોવિના ચાલતું નથી અને જે જે પદાર્થોને પાસે રાખવાની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. તે તે પદાર્થો અન્તરદૃષ્ટિથી જુવે તો પોતાની પાસે છે. જે પદાર્થો ખપ કરતાં વિશેષ હોય અને જેઓને પોતાની પાસે રાખવાથી અન્યોને હરકત થતી હોય તે પદાર્થોને પોતે રાખીમૂકીને અન્યોને ન આપતા હોય, તેઓ અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી દયાનું સમ્યક્‌તત્ત્વ અવલોકવાને સમર્થ થતા નથી.

આ પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાની વિચાર કરીને પરિગ્રહાદિમાં મમત્વથી બંધાતો નથી. તે શરીરમાં તથા સંસારમાં છતાં સર્વ પદાર્થથી પોતાને

મુદ્રા માને છે, અને જેઓ જડ પદાર્થોમાં બંધાઈ ગયા હોય છે તેઓને ઉગારવા પ્રયત્ન કરે છે. દુનિયાના મૂઢ મનુષ્યો જે જે પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે અશ્રુઓ પાડે છે તે તે પદાર્થોપ્રતિ, અધ્યાત્મજ્ઞાની મધ્યસ્થદ્રષ્ટિથી જોઈ રહે છે. મૂઢ મનુષ્યોની રાત્રીના કાલમાં આત્મજ્ઞાનીઓ જાગે છે અને તેઓને જગાડવા પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે અજ્ઞ મનુષ્યો જડપદાર્થો ઉપર રાગ ધારણ કરે છે અને જડપદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે મરી મથે છે, ત્યારે આત્મજ્ઞાનીઓ જીવોના ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ ધારણ કરે છે અને તેઓના આત્માનો જ્ઞાનપ્રકાશ ખીલવવા ઉચ્ચ ઉપદેશ આપે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ સદ્‌ગુણોનો વ્યાપાર કરવામાં મુખ્ય લક્ષ્ય રાખે છે અને તદ્‌થૈજ તેઓનું આયુષ્ય વહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ઉપાધિનો ત્યાગ કરીને યથાઉદયએ જગત્‌માં વિચરે છે. તેઓ જે જે કરે છે, જે જે દેખે છે, જે જે સાંભળે છે, જે જે બોલે છે, અને જે જે વાંચે છે તેમાં અલૌકિકતા અનુભવે છે. મૂઢ મનુષ્યોની દ્રષ્ટિ કરતાં તેઓની દ્રષ્ટિ અનન્તગણી શુદ્ધ થવાથી તેઓની આંખે અને તેઓના હૃદયમાં દેખવાનું અને ધારવાનું ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય છે. તેઓ ધર્મના વ્યવહારમાર્ગને લોપતા નથી અને ધર્મની ક્રિયાઓમાં ખરી પરમાર્થતાનો અનુભવ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ પાંજરામાં પૂરેલા પંખીની પેઠે સંસારમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા ધારણ કરે છે. સાંસારિક પદાર્થોમાં સુખની બુદ્ધિ ન હોવાથી તેઓ આત્મસુખ તરફ વૃત્તિ વાળે છે, અને આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા દેવ ગુરૂ અને ધર્મની આરાધના કરે છે. રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને અને સાંસારિક આશ્રવમાર્ગોનો ત્યાગ કરીને, જેઓ આત્માને ભાવતા છતા વિચરે છે એવા મહા મુનિયોને ખરૂં અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકવાળા અને પાંચમા ગુણસ્થાનકવાળા જીવોને સમ્યગ્‌જ્ઞાનરૂપ અધ્યાત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી તેઓ સંસારરૂપ કેદખાનામાંથી છૂટવાને વારંવાર તીવ્ર ઇચ્છાઓ ધારણ કરે છે. ચોથા ગુણસ્થાનકવાળા અને પાંચમા ગુણસ્થાનકવાળા જીવોને સાધુ થવાની તીવ્રભાવના વર્તે છે, અને તેથી તેઓ ચોથા અને પાંચમા ગુણસ્થાનકે રહી શકે છે. જેઓને સાધુની દીક્ષા અંગીકાર કરવાની ભાવના નથી તેઓ અવિરતિ સમ્યગ્‌દ્રષ્ટિ ગુણસ્થાનકમાં વા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકમાં રહી શકતા નથી. સાધુ થવાનો જેના મનમાં પરિણામ ન હોય તે આવકપણાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ઉપરનું ઉચ્ચ ગુણસ્થાનક ધારણ કરવાની ઇચ્છાવિના ચોથા વા પાંચમા ગુણસ્થાનકમાં રહી શકાતું નથી. આત્માને સુખનું સ્થાન અવબોધ્યાબાદ કોણ બંધનથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા ન કરે!

મારામારી વગેરે કરીને જગતને અશાંત બનાવવા પ્રયત્ન કરતા નથી. ભારતદેશનો ચૈતન્યવાદ ભાનુ, પોતાના સદ્વિચારરૂપ કિરણોનો આખી દુનિયા ઉપર પ્રકાશ કરવા સમર્થ બને છે. આજે એ ચૈતન્યવાદનો ભાનુ મંદ પ્રકાશ કરે છે, પણ શ્રદ્ધાગમ્ય આત્મવાદ થાય એવા ઉપાયો ફેલાવવામાં આવે તો, આર્યો પૂર્વની ખરી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકે. આર્યાવર્તની ખરી લક્ષ્મી અધ્યાત્મવિદ્યા છે. આર્યાવર્તનો ઉદય ખરેખર આત્મવિદ્યામાં સમાયો છે. આત્મવિદ્યાધારક આર્યોમાં સર્વ પ્રકારની કાર્ય કરવાની શક્તિયો પ્રગટી શકશે. શ્રીમહાવીર પ્રભુએ આત્માને આત્મરૂપે જણાવીને આર્યાવર્ત ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેનું માન થઈ શકે તેમ નથી.

આર્યોની અવનતિનું કારણ.

આર્યદેશના મનુષ્યોમાં જેમ જેમ અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર છવાવા લાગ્યું તેમ તેમ તેઓ ખરા સુખના પ્રકાશથી દૂર રહેવા લાગ્યા અને તેથી તેઓનામાં મતમતાંતરો ઘણા ઉત્પન્ન થયા અને મનુષ્યો, પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ ભૂલીને માયાના પ્રદેશમાં સુખની બુદ્ધિ ધારણ કરીને-વ્યસનના પંજામાં ફસાઈ ગયા. અજ્ઞાન મોહથી માંહોમાંહે બાદવાસ્થળી રચીને પોતાના હાથે પોતાની અવનતિનો ખાડો ખોદવા લાગ્યા, તેથી તેઓ ભવિષ્યની પ્રજાને અસ્તનું ચક્ર આપવા લાગ્યા ! અને તેથી પરંપરા તમઃપ્રદેશમાં વધવા લાગી. આત્માની મહત્તા ભૂલી જવાથી,-મોહનું જોર વધવાથી, મનુષ્યજીવનના ખરા ઉદ્દેશથી મનુષ્યો દૂર જવા લાગ્યા, તેથી તેઓ ભવિષ્યની પ્રજાને ઉત્તમ વારસો આપવા સમર્થ થયા નહિ, આવાં કારણોથી આર્યોનું આત્મબળ ઘટવા લાગ્યું. ધર્મની ક્રિયાના સામાન્ય ભેદોને મોટું રૂપ આપીને આર્યો પરસ્પર દ્વેષ, ઇર્ષ્યા અને કલેશ કરીને શરીરોમાં રહેલા આત્માઓને વિક્કારવા લાગ્યા, અને તેથી ધર્મની ક્રિયાના મતભેદે અસહિષ્ણુતા વધવા લાગી. આવી સ્થિતિ થયા છતાં આત્મોન્નતિના મૂળ પ્રદેશમાં આવવા માટે જોઈએ તેપ્રમાણે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નહિ, અને જે કંઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો તો તે પરિપૂર્ણ અને વિઘ્નરહિત થયો નહિ, જેથી ભારતવાસીઓ આત્મોન્નતિના સ્થાનથી દૂર જવા લાગ્યા. ખરેખર ચૈતન્યવાદીઓ પોતાના સદ્વિચારો અને સદાચારો પ્રમાણે સદા રહ્યા હોત અને પોતાની ફરજો જગત્પ્રતિ સારી રીતે વ્યવસ્થાપૂર્વક બજાવી હોત તો આત્મોન્નતિના માર્ગમાંથી દૂર થઈ શકત નહિ. શ્રીવીરપ્રભુએ કેવલજ્ઞાનવડે સ્યાદ્વાદશૈલીએ આત્મતત્ત્વનો ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેનો ફેલાવો આખી દુનિયામાં

એજ ધર્માનુષ્ઠાનોરૂપ વનસ્પતિઓના રસભૂત છે. શ્રદ્ધાવિનાનો મનુષ્ય સંશયના વિચારોથી નષ્ટ થાય છે, અને અનેક મનુષ્યોને નષ્ટ કરે છે. આત્માને અનુભવગમ્ય કર્યાવિના આનન્દની છાયા સર્વ પ્રસંગોમાં દેખી શકાતી નથી. વળી આત્મશ્રદ્ધા એ રેડીયમ ધાતુસમાન છે. આત્મશ્રદ્ધા-વિના સેવા અને ભક્તિના ખરો આત્મરસ વહી શકતો નથી અને તેથી મનુષ્યો સેવાભક્તિના અનુષ્ઠાનોમાં શુષ્કતાની વૃદ્ધિ કરે છે. આત્મ-[illegible] જેટલા જેટલા અંશે વધતું જાય છે તેટલા તેટલા અંશે આત્મશ્રદ્ધા વધતી જાય છે અને તે અન્ય ગુણોને ધારણ કરવાને પૃથ્વીની ઉપમાને ધારણ કરી શકે છે. આત્મજ્ઞાનવડે આત્મશ્રદ્ધામાં પરિણામ નહિ પામેલા મનુષ્યો પોતાના વિચારો અન્યોઉપર બેસાડવા સમર્થ થતા નથી. [illegible]નું મુખ્ય કારણ આત્મશ્રદ્ધા છે. જેઓ આત્માને આત્મભાવે માને છે, આત્માની શ્રદ્ધાના રંગવડે મનને મજબુત કરે છે, તેઓની કિંમત આંકી શકાતી નથી. શરીર કરતાં શરીરમાં રહેલા આત્માની શ્રદ્ધાને વિશેષ માન આપવાની જરૂર છે. શરીરમાં રહેલા આત્માને ઓળખો, તેની શ્રદ્ધા કરો, અને જે જે કાર્યો કરો તેમાં આત્મશ્રદ્ધાને આગળ કરો. આત્મશ્રદ્ધાથી [illegible] કરેલા કાર્યો કરવામાં દેવતાઈ [illegible] નહિ [illegible] મનુષ્યો, પોતાના આત્માને [illegible] પોતાના તિરસ્કાર કરીને [illegible] પોતાના આત્માની [illegible] થતા છે; તેથી [illegible] આત્માની [illegible] કરવા માટે ઉદ્યમ [illegible] વિઘ્નોની સામે [illegible] વિઘ્નોથી [illegible] ગણી [illegible] કુદરતની [illegible] આત્મજ્ઞાને [illegible] આત્મશ્રદ્ધાવિના [illegible] આત્મશ્રદ્ધાથી [illegible] પણ [illegible] નથી, અને મન-[illegible] જીવે છે. [illegible]

થઈ શકે નહિ. દેશ, કાલ, અને ક્ષેત્ર, એ પણ અધ્યાત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે ઉપયોગી છે. અધ્યાત્મવિદ્યા એ આપણું ખરૂં જીવન છે અને એવા જીવનથી જીવવું એજ આપણું અમરપણું જાણવું.

આખી દુનિયામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે સમાન ભાવ ફેલાવી શકાય છે. દરેક ધર્મશાળાઓ ભ્રાતૃભાવ–મૈત્રી–સલાહ–સંપ અને ઐક્યનાં, ભાષણોદ્વારા બણગાં ફૂંકે છે પણ, અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉંડાણ પ્રદેશમાં પ્રવેશ્યાવિના સમાનભાવની દૃષ્ટિથી જગતને દેખી શકાય નહિ, તેમજ તે પ્રમાણે જગતમાં વર્તી શકાય નહિ. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઉંડા ઉતરવાથી, સમાનભાવમાં આત્મા પ્રકાશે છે અને તેથી તે સ્વાર્થ માટે કોઈ પણ દુનિયાના જીવને ઉદ્વેગ પમાડતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન કહે છે કે, સમાનભાવ માટે પ્રથમ મને આવકાર આપો ! હું તમને સમભાવની સપાટીપર લેઈ જઈશ અને ત્યાં, તમને સર્વ દુનિયા સમાન લાગશે. જે અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે સમાનભાવ ખીલે છે, એ સમાનભાવની દિશામાં ગમન કરીને તત્ત્વગમ્યથી વિચાર કરવો જોઈએ.

સમાનભાવ. સમાનભાવ એ જીવનનું મોટું રહસ્ય છે. તે દુઃખને દૂર કરે છે અને સુખને વૃદ્ધ કરે છે. તે વિરોધને ટાળે છે અને વિરુદ્ધતાને ભાંગે છે કઠીનમાં કઠીન હૃદયને પિગાળે છે અને જગતને સુન્દર બનાવે છે. આખા જૈનધર્મના મોટા સિદ્ધાંતોનું મૂળ સમાનભાવ છે. 'સર્વ જીવોને સમાન ગણો, તમારો આત્મા સમ તે આ નાના મોટા છે એવા ભાવ રાખીને દુનિયામાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉન્નત થશે." [illegible] તીર્થંકર [illegible] [illegible] [illegible] સમાનભાવ [illegible] ઉન્નતિનો નિશ્ચય [illegible] છે [illegible] [illegible] આપણો ઉદય [illegible] છે' [illegible] [illegible] સમાનભાવના.' સમાનભાવથી મનુષ્ય [illegible] દુનિયામાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સદા સલામતી [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય તો, સમાનભાવથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] શુદ્ધ વિચારોનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સમાનભાવની [illegible] કરો.' ગુરૂ [illegible] સમાનભાવ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કહે છે કે " આપણે [illegible] [illegible] [illegible] સમાનભાવથી જ્યારે ચિન્તન કરીએ છીએ. [illegible], પક્ષી, [illegible], દસ, અને સર્વશ્રેષ્ઠ મુનિ, પણ સમાનભાવથી સુખમાં [illegible] કરે.' [illegible] [illegible] એવી છે કે [illegible] [illegible] આરૂઢ થઈ શકે, અને તે સમાનભાવ છે. સમાનભાવ [illegible] હૃદયમાં પ્રીતિ અને [illegible] પ્રેરે છે.

રમાં રહેલા આત્માની ઉત્તમતા સમજી શકતા નથી. સમાનભાવ એ સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચતાની નિસરણિ છે. સમાનભાવથી ઈર્ષ્યા વગેરે દોષોનો તુર્ત નાશ થાય છે. શ્રીમદ્ કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યમાં જૈનધર્મના પડેલા ગચ્છોના ભેદપ્રતિ સમાનભાવ હોવાથી, તેઓએ ગચ્છભેદના કલેશમાં પોતાની લેખીનીનો ઉપયોગ કર્યો નથી. શ્રીહીરવિજયસૂરિમાં પણ સર્વ ગચ્છીય સાધુઓ પ્રતિ સમાનભાવ વધતો જતો હતો, તેથી તેઓ અન્ય ગચ્છીયો સાથે ચર્ચા કરી કલેશની ઉદીરણા કરવી નહિ એવો ઠરાવ કરવા સમર્થ થયા હતા. અકબર બાદશાહ અલ્પ એવા સમાનભાવથી હિન્દુઓ અને મુસલમાનોનો પ્રેમ જીતવા સમર્થ થયો અને ઇતિહાસના પાને તેનું નામ કીર્તિમય થઈ ગયું. ગમે તે સ્થિતિમાં મનુષ્ય સમાનભાવથી આત્મિકસુખ પ્રાપ્ત કરે છે. સમાનભાવના માર્ગે જતાં આત્મસુખનો પ્રકાશ થાય છે. સમાનભાવના મૂળમાં, આખી દુનિયાના સત્યધર્મનો પ્રકાશ રહ્યો છે. જે મનુષ્ય, સમાનભાવને વર્તનમાં મૂકી જાણે છે, તે મહાત્મા થાય છે. સમાનભાવના લેખો ઘણા જોવામાં આવે છે પણ તેને ધારણ કરનારા હયાત મનુષ્યો અલ્પ જોવામાં આવે છે. પોતાનું માન જાળવવામાં જ્યાં મદેચ્છા હોય અને અન્ય મનુષ્યો જ્યાં હલકા જણાતા હોય ત્યાં સમાનભાવનો તિરસ્કાર છે, અને એ તિરસ્કારનો ઘોષ આખી દુનિયાને ખરાબ અસર કરે છે.

સમાનભાવથી દયા–શુદ્ધપ્રેમ, વગેરે ગુણો ઉચ્ચ ભાવમાં ખીલતા જાય છે અને તેથી ક્ષુદ્ર જન્તુઓ પણ આપણી સાથે હળીમળીને ગેલ કરે છે. સમાનભાવથી પશુઓ અને પંખીઓપ્રતિ શુદ્ધ પ્રેમભાવના ખીલી ઉઠે છે. તે સમ્બન્ધી નીચેનું દૃષ્ટાન્ત મનન કરવા યોગ્ય છે.

મૅસેચ્યુસેટસના કૉન્કોર્ડ નો થોરો, પ્રાણીઓ પ્રતિ સમાનભાવ રાખીને તેમની સાથે પ્રીતિ રાખવામાં પ્રાચીન સાધુઓ જેવો હતો; ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં વૉલ્ડન સરોવર આગળ તે જંગલમાં ગયો, તેણે જંગલમાં એક ઘર બાંધવા માંડ્યું, તેથી રૅકુન[1] અને ખીસકોલીને આશ્ચર્ય લાગ્યું, પણ પ્રાણીઓને તરતજ માલુમ પડ્યું કે તેનો ઇરાદો તેમને કશી ઇજા કરવાનો નથી. તે પછી નવરા ઝાડપર કે ખડકની કોરપર સૂતો અને બિલકુલ હાલ્યાચાલ્યાવિના સ્થિર રહેતો. ખીસકોલી ને વૂડચક એની પાસે વધારે વધારે નજીક આવતાં અને એને અડકતાં પણ ખરાં. જંગલમાં એવી ખબર ફેલાઈ કે આપણામાં

1 ઉત્તર અમેરિકાનું માંસાહારી પ્રાણી! 2 એક જાતનું ભૂંડ જેવું જાનવર.

પશ્ચાત્ તમારા હૃદય સામું જુઓ, એ પહેલાં કરતાં ઉત્તમ બનેલું તમને જણાશે. દુનિયાના મનુષ્યો જો પોતાના આત્માને ઓળખે તો પાપપ્રવૃત્તિના ચક્રમાં ચઢાવેલા પોતાના આત્માને શાન્તિ આપવા, સન્તોષનું આવાહન કરી શકે. મનુષ્ય પોતાની જીંદગીપર ધારે તો પ્રકાશ પાડી શકે અને પ્રમાદથી પ્રયત્ન ના કરે તો પોતાને અંધકારમાં રાખી શકે. દુનિયા પ્રભુને પૂજવા પ્રયત્ન કરે છે પણ હૃદયનાં બારણાં ઉઘાડ્યાવિના પ્રભુનાં દર્શન કરવા સમર્થ થતી નથી, તો પૂજાની શી વાત કરવી? સમજ્યાવિના મનુષ્યો લવલવ અને લપલપમાં પોતાની જીંદગીનો ઘણો ભાગ વ્યર્થ ગાળે છે. જેણે પોતાની જીંદગી માટે એકાંત પથારીમાં બે અશ્રુ ઢાળ્યાં નથી અને જેણે પોતાના આત્માને ઓળખવા માટે અન્તરમાં કાંઇપણ વિચાર કર્યો નથી, તેવા મનુષ્યો કિરાત કન્યાની પેઠે 'ચણોઠીના હારસમાન' બાહ્ય સુવર્ણાદિ ભૂષણોથી પોતાને ઉત્તમ કલ્પી લે છે અને પશ્ચાત્ તેઓ ઉત્તમ જીંદગીને હારી ચાલ્યા જાય છે. દયાભાવને દર્શાવવામાં અને શુભ કૃત્યો કરવામાં મનુષ્યો પાછળ પડે છે તેનું કારણ એ છે કે, તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રકાશથી દયાની વેલડીની વૃદ્ધિ કરવામાં લક્ષ આપતા નથી. મનુષ્યોના દોષો કાઢવા મનુષ્યો રાત્રિદિવસ જીભને હલાવ્યા કરે છે, પણ તેઓને આત્મજ્ઞાનનો બોધ દેવા, વા લેવા તો-જડ જેવા બનીને કાંઈપણ સત્ય પ્રયત્ન કરી શકતા નથી. દુનિયાના મનુષ્યોને ઉત્તમ બનાવવા હોય તો અધ્યાત્મવિદ્યાની કેળવણી આપવાની જરૂર છે. ઉપદેશકોને ઉત્તમોત્તમ બનાવવા હોય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાની જરૂર છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ હૃદયને શીતળ કરવા દિવ્ય શીતળ હવા છે. તેનો સ્પર્શ જેને થયો નથી તે ભલે તેનાથી દૂર રહે જેને તેનો શીતળ સ્પર્શ થયો હોય છે તે દેહ છતાં-ખરૂં સુખ ભોગવવા ભાગ્યશાળી બને છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ શ્રી વીરપ્રભુએ આપેલી સુખ પ્રસાદી છે. દુનિયાના મનુષ્યો! તમો જરા આ દિવ્ય લ્હાણા તરફ દૃષ્ટિ કરીને તેનું આસ્વાદન કરો! પશ્ચાત્ તેના ગુણસંબન્ધી તમારૂં હૃદય તમને સત્ય કહેશે.

અજ્ઞાની, ઇન્દ્રિયો અને શરીરના ધર્મોમાં ભેગો મળીને રહે છે તેથી શરીરની ચંચળતાથી પોતાની ચંચળતા કરે છે. જ્ઞાનીનો આત્મા સુકેલા નાળીયેર જેવો છે તેથી શરીરના ધર્મમાં પોતે મમતા આસક્તિ અને વાસનાઓથી પરિણામ પામતો નથી. જ્ઞાનીનો આત્મા પોતાના ધર્મમાં મન વચન અને કાયાનું વીર્ય પરિણમાવે છે અને શરીરના ધર્મોમાં નિર્લેપ રહી અન્તરથી નિશ્ચલ રહે છે. મરેલા મનુષ્યના મડદાને કોઈ હાર પહેરાવે, કોઈ પૂજે, કોઈ લાત મારે, મુકેલો

વસ્તુગતે જોઇને આત્મભાવે રહેવાની સમવૃત્તિને ઔદાસીન્યવૃત્તિ તરીકે અવબોધવી. ઔદાસીન્યવૃત્તિમાં આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ થાય છે, એમ શ્રીમદ્ હેમચંદ્ર પ્રભુ જણાવે છે.

શ્લોક.

यदिदं तदिति न वक्तुं साक्षाद् गुरुणाऽपि हन्त शक्येत ।
औदासीन्यपरस्य प्रकाशते तत् स्वयंतत्त्वम् ॥

(योगशास्त्र.)

જે પરમતત્વ છે તે આ છે, વા એ છે, વા આવું છે, વા તેવું છે, વા એવું છે, એમ–ખેદની વાત છે કે સાક્ષાત્ ગુરૂથી પણ કહી શકાતું નથી. ઔદાસીન્યભાવમાં તત્પર રહેલા યોગીને એ પરમતત્વનો આપોઆપ પ્રકાશ થાય છે. જે વાણીથી અગોચર છે તેને, ગુરૂ આમ છે અને આ આવું છે, એમ શબ્દોથી શી રીતે કહી બતાવે? અને તેનો શી રીતે ઉપદેશમાત્રથી હૃદયમાં નિશ્ચય થાય? ઘા વાગેલા હોય તે જાણે, બીજા તેનું દુઃખ શી રીતે જાણી શકે. ઔદાસીન્યભાવ અને અનુભવ એ બે ઢેઠ પાસે રહે છે. પોતાના આત્મામાં ઔદાસીન્યભાવ પ્રકટવાથી પોતાને આત્મતત્ત્વનો અનુભવ–પ્રકાશ થાય છે. અનુભવને વાણીથી કહેતાં, કહેવાતો નથી. કહ્યું છે કે,

वीररसनो तो अनुभव जाणे मर्दमनोकी छाती,
पतिव्रता पतिमनकुं जाणे–कुलटा लातो खाती ।
भया अनुभव रंग मजीठा रे, उसकी बात न वचने थाती ॥
गर्भमांहि तो बोलताने–बहिर जनम तब मूंगे,
मूंगे खाया गोळ हमकी, वात कबु न कहते. ॥ भया० ॥
अनुभव एवो अटपटो छे, वचने नहिं कहेवातो,
वाग्यो भाकडीयां ते जाणे–अनुभव ज्ञानी पातो. ॥

(स्वगत.)

આત્મતત્ત્વપ્રકાશને મેળવવાનો ઉપાય ઉપર પ્રમાણે જણાવીને શ્રીમદ્ હેમચંદ્ર પ્રભુ ઉન્મનીભાવવડે આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ દર્શાવે છે.

શ્લોક.

एकान्तेऽति पवित्रे रम्ये देशे सदा सुखासीनः ।
आचरणाग्रशिखाग्राच्छिथिलीभूताखिलावयवः ॥ २२ ॥
रूपं कान्तं पश्यन्नपि शृण्वन्नपि गिरं कलमनोज्ञाम् ।
जिघ्रन्नपि च सुगंधीन्यपि भुञ्जानो रसास्वादं ॥ २३ ॥
भावान् स्पृशन्नपि मृदून् अवारयन्नपि च चेतसो वृत्तिम् ।
परिकलितौदासीन्यः प्रणष्टविषयभ्रमो नित्यं ॥ २४ ॥

बहिरन्तश्च समन्तात्-चिन्ताचेष्टापरिच्युतो योगी ।
तन्मयभावं प्राप्तः कलयति भृशमुन्मनीभावम् ॥ २५ ॥

(योगशास्त्रे चतुर्भिः कलापकं)

એકાન્ત પવિત્ર રમ્ય પ્રદેશમાં સુખાસને બેસી, પગના અંગુઠાથી મસ્તકના અગ્રભાગપર્યન્ત સમગ્ર અવયવોને શિથિલ કરી, કાન્તરૂપને જોતો, મનોહર વાણીને સાંભળતો, સુગંધીઓને સુંઘતો, રસસ્વાદને ચાખતો, મૃદુભાવોને સ્પર્શતો, અને મનની વૃત્તિયોને નહિ વારતો છતો, ઔદાસીન્યભાવમાં ઉપયુક્ત અને નિત્ય વિષયાસક્તિવિનાનો અને બાહ્ય તથા અન્તરચેષ્ટા ચિન્તાથી રહિત થએલો યોગી, પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપના તન્મયભાવને પ્રાપ્ત થઈ અત્યન્ત ઉન્મનીભાવને ધારણ કરે છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનું સર્વ જ્ઞાન ખરેખર વરવિનાની જાન જેવું છે.

पढवा गुणना सबहि जूठा जब नहि आतम पिच्छाना ।
वरविना क्या जान तमासा-लुण विण भोजनकुं खाना ॥
अवधू देशमें वास हमारा० ॥

(समत.)

આત્મજ્ઞાનવિનાનું ભણવું, ગણવું, આદિ સર્વે સંસાર હેતુભૂત છે. વરવિનાનો જાનનો તમાસો જેમ શોભાદાયક થતો નથી, તેમ આત્મજ્ઞાનવિનાનાં સર્વ જ્ઞાનનો આડમ્બર પોતાના આત્માની શોભા માટે થતો નથી. લુણવિનાનું ભોજન જેમ લુખું લાગે છે, તેવી રીતે અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનાં પુસ્તકો પણ જ્ઞાનિઓને નિરસ લાગે છે. સર્વ રસનો રાજા શાંતરસ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ શાન્તરસનો સાર છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના રસાધિરાજ શાંતરસને કોઈ પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના ખરો શાંતરસ પારખી શકાતો નથી, તેથી મુગ્ધ, કૃત્રિમ શાંતરસને ખરો શાંતરસ માની લેછે, માટે શાંતરસનો મહિમા જણાવનાર એવા અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઉપાસના કરવી જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પોતાના આત્માને શરીરથી જુદો પાડી શકાય છે. कलिकाल सर्वज्ञ जैनधर्मोद्धारक, श्रीमद् हेमचन्द्राचार्य યોગશાસ્ત્રના બારમા પ્રકાશના છેવટે, અધ્યાત્મજ્ઞાનપર પોતાની દૃષ્ટિ ફેરવે છે, ત્યાં તેઓશ્રી અધ્યાત્મસંબન્ધી નીચેપ્રમાણે લખે છે.

શ્લોક.

पृथगात्मानं कायात् पृथक् च विद्यात् सदात्मनः ।
उभयोर्भेद ज्ञातात्मनिश्चये न स्खलेद् योगी ॥

(हेमचन्द्र.)

આત્માને શરીરથી જુદો જાણવો અને શરીરને આત્માથી ભિન્ન અવબોધવું; આ પ્રમાણે ઉભયનો ભેદ જ્ઞાતા યોગી, આત્માના નિશ્ચયમાં સ્ખલાયમાન થતો નથી. સારાંશ કે દેહથી પોતાના આત્માને ભિન્ન જાણીને ધ્યાન ધરનાર યોગી, આત્માનો પ્રકાશ કરવામાં આગળ વધતો જાય છે; તેને વિઘ્નો નડે છે પણ તેની તે દરકાર કરતો નથી. દુનિયાના નામ અને રૂપના સબન્ધો યોગીને બંધનકર્તા થતા નથી. પોતાનો આત્મા આ ક્ષણિક શરીરથી ભિન્ન જણાતાં વાસનાઓનાં બંધનો છૂટે છે.

ઉન્મનીભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટે, ધ્યાની મહાત્માઓ પ્રયત્ન કર્યો કરે છે. વાસનાઓમાં અહત્વ અને સુખત્વ પરિણતિ ટળે તોજ ઉન્મનીભાવની દિશાતરફ ગમન કરી શકાય છે. યોગીઓ ઉન્મનીભાવને પામે છે. સંસારદશાથી વિપરીત થયાવિના ઉન્મનીભાવ આવતો નથી. સંસાર અને ઉન્મનીભાવને પરસ્પર વિરોધ છે. નદીના સામાપૂરે ચિત્રાવેલી જાય છે, તેમ ઉન્મનીભાવને પામેલા યોગીઓ સંસારથી ઉલટી ગતિ કરે છે. સસારી જીવોને તેમનું સર્વ વિપરીત લાગે છે અને યોગીઓને, સંસારી જીવોએ કરેલી મારાતારાપણાની વ્યવહાર ભેદજાળ બધી વિપરીત લાગે છે, તેથી 'મિયા અને મહાદેવની પેઠે' બંનેના એકસરખા વિચાર અને આચાર મળતા આવી શકતા નથી. સંસારનો વિવેક જુદા પ્રકારનો છે અને ઉન્મનીભાવનો વિવેક જુદા પ્રકારનો છે. ઉન્મનીભાવની ખુમારી પામેલા યોગીઓને, દુનિયાના સારા નરસા શબ્દોની અસર થતી નથી; કારણ કે તેમને ઉદ્દેશીને જે જે કહેવામાં આવે છે તેમાંથી અહત્વ તેમને ટળી ગયુ હોય છે, તેથી તેઓ આકાશની પેઠે પૌદ્ગલિક પદાર્થોથી અન્તરદૃષ્ટિએ નિર્લેપ રહે છે. જે જે શબ્દો બાણની પેઠે, વા અમૃતની પેઠે દુનિયાને અસર કરે છે, તે તે શબ્દોમાં યોગીઓને અસર કરવાની શક્તિ હોતી નથી. ઉન્મનીભાવને પામેલા યોગીઓ દુનિયાની દૃષ્ટિએ ટીકાપાત્ર થઇ પડે તોપણ તેમાં તેમને બંધાવવાનું વસ્તુતઃ હોતું નથી. જે જે આશ્રવોના હેતુઓ છે તે ઉન્મનીભાવને પામેલા જ્ઞાન યોગીઓને સંવરના હેતુરૂપે પરિણમે છે અને જે જે સંવરના હેતુઓ છે, તે તે દુનિયા સમ્મુખ મન રાખનારા અજ્ઞાની જીવોને આશ્રવપણે પરિણમે છે. "**जे आसवा ते परिसवा, जे परिसवा ते आसवा.**" આ સૂત્રના વચનથી સમજી શકાય છે કે, ઉન્મનીભાવને પામેલા જ્ઞાનીઓ ભોગ ભોગવતાં પણ નિર્જરા કરી શકે છે; કારણ કે તેઓ અન્તરથી ભોગોની સાથે આસક્તિવાળા હોતા નથી. તેઓ ઉન્મનીભાવમાં રમ્યા કરે છે. તેઓ ઔદાસીન્યભાવે જગતને અને ભોગોને દેખ્યા કરે છે તેથી તેઓ બાહ્યમાં પરિણમી શકે નહિ, એવી

સ્થિતિ, ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થતાં બનવા યોગ્ય છે. શંખ, પંચવર્ણી માટી ખાય છે તોપણ પરિણમનશક્તિપ્રભાવે તે પંચવર્ણી માટી ઉજ્જ્વલપણે પરિણમે છે, એ પ્રમાણે ઉન્મનીભાવને પામેલા જ્ઞાનીઓ માટે અવબોધવું. ઉન્મનીભાવને પામેલા જ્ઞાનીઓ ઇન્દ્રિયોદ્વારા પદાર્થો ગ્રહણ કરવા આસક્તિ ધારણ કરતા નથી. ઇન્દ્રિયોદ્વારા ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયોના સંબન્ધમાં આવતાં હર્ષ વા શોકથી રહિત થઇને, તેઓ સામ્યભાવે રહે છે અને શુદ્ધ અધ્યવસાયને ધારણ કરે છે. આવી દશામાં તેઓ રહે છે ત્યારે તેમને આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. શ્રીમદ્ કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્ર પ્રભુ આ સંબન્ધમાં યોગશાસ્ત્રમાં જણાવે છે કે,—

गृह्णंति ग्राह्याणि स्वानि स्वानींद्रियाणि नोरुंध्यात् ।
न खलु प्रवर्तयेद्वा प्रकाशते तत्त्वमचिरेण ॥ २६ ॥
(योगशास्त्र.)

પોતપોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરતી એવી ઇન્દ્રિયોને ન રોકવી, વા તેમને ન પ્રવર્તાવવી. (પોતે તટસ્થ દૃષ્ટા તરીકે સામ્યભાવે દેખ્યા કરવું) આવી સ્થિતિમાં રહેતાં અલ્પકાળમાં તત્ત્વપ્રકાશ, અર્થાત્ આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે. મન સંબન્ધી નીચે પ્રમાણે તેઓશ્રી જણાવે છે.

चेतोऽपि यत्रयत्र प्रवर्तते नो ततस्ततो वार्यं ।
अधिकीभवति वारितमवारितं शान्तिमुपयाति ॥ २७ ॥
मदमत्तोहिनागो वार्यमाणोप्यधिकीभवति यद्वत् ।
अनिवारितस्तु कामां लब्ध्वा शाम्यति मनस्तद्वत् ॥ २८ ॥
(योगशास्त्र.)

મન પણ જ્યાં જ્યાં વિષયોમાં પ્રવર્તતું હોય તે તે ઠેકાણેથી તેને પાછું વાળવું નહિ. કારણ કે તે તે વિષયોમાંથી વારવા માંડેલું ચિત્ત પોતે તેમાં અધિક પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને તેને નહિ વારવાથી પોતાની મેળે શાન્ત થઇ જાય છે. જેમ મદોન્મત્ત હાથીને વારવા જતાં તેમાં તે વિશેષ પ્રેરાય છે, અને જ્યારે તે નાગને રોકવામાં નથી આવતો ત્યારે તે પોતાની મેળે વિષયોને પામી શાંત બને છે, તેમ મનને પણ વિષયોથી પાછું હઠાવતાં તેમાં અધિક પ્રવૃત્તિ કરે છે અને ન વારવાથી પોતાની મેળે અન્તે થાકીને શાંત બને છે.

આ ત્રણ શ્લોકનો ભાવાર્થ અતિ ગંભીર અને ગુહ્ય છે. સામાન્ય આત્માઓનો અધિકાર આમાં નથી, તેમજ આ ત્રણ શ્લોકનો સંબન્ધ

મનની સ્થિરતા થવામાં દૃષ્ટિજયની પણ આવશ્યકતા છે, માટે તે પણ પ્રસંગોપાત્ત દર્શાવે છે.

> निःसृत्यादौ दृष्टिः संलीना यत्रकुत्रचित्स्थाने ।
> तत्रासाद्य स्थैर्यं शनैः शनैर्विलयमाप्नोति ॥ ३१ ॥
> सर्वत्रापि प्रसृता प्रत्यग्भूता शनैः शनैर्दृष्टिः ।
> परतत्त्वामलमुकुरे निरीक्षते ह्यात्मनात्मानम् ॥ ३२ ॥
>
> (योगशास्त्र.)

પ્રથમ, દૃષ્ટિ નિસ્સરીને ગમે તે સ્થાનમાં લીન થએલી હોય છે ત્યાં, સ્થિરતા પામીને ત્યાંથી હળવે હળવે વિલય પામે છે, અર્થાત્ ત્યાંથી પાછી હઠે છે; એમ સર્વત્ર ફેલાયલી અને ત્યાંથી પશ્ચાત્ હઠેલી દૃષ્ટિ, પરમતત્ત્વરૂપ નિર્મળ આદર્શમાં આત્માવડે આત્માને દેખે છે.

પુનઃ તેઓશ્રી મનોજયની કુંચી દર્શાવતા છતા કહે છે કે,

> औदासीन्यनिमग्नः प्रयत्नपरिवर्जितः सततमात्मा ।
> भावितपरमानन्दः क्वचिदपि न मनो नियोजयति ॥ ३३ ॥
> करणानि नाधितिष्ठन्त्युपेक्षितं चित्तमात्मना जातु ।
> ग्राह्ये ततो निजनिजे करणान्यपि न प्रवर्तन्ते ॥ ३४ ॥
> नात्मा प्रेरयति मनो न मनः प्रेरयति यर्हि करणानि ।
> उभयभ्रष्टं तर्हि स्वयमेव विनाशमाप्नोति ॥ ३५ ॥
>
> ([illegible])

[illegible]

> [illegible] ।
> [illegible] ॥ ३६ ॥
>
> ([illegible])

[illegible]

જરૂર છે. રાત્રી દિવસ મનને સ્થિર કરવા માટે લક્ષ રાખવાની જરૂર છે. "મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું એહ વાત નવિ ખોટી." મનને વશ કરવું એ કંઈ બાળકનો ખેલ નથી; મનની ચપળતા માંકડાના કરતાં ઘણી વિશેષ છે. મૂળ તો મનરૂપ મર્કટ અને તેને મોહરૂપ દારૂ પાવામાં આવ્યો હોય અને તેને વિષયોરૂપ છાપરાઉપર કૂદવાનું મળે અને તેમાં મિથ્યાત્વરૂપ વૃશ્ચિક કરડ્યો હોય, તો પછી કુદંકુદા કરવામાં બાકી કેમ રાખે? અર્થાત્ ચોરાશીલાખ જીવયોનિયોમાં કુદંકુદા કરવામાં બાકી રાખે નહિ. "मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ॥ सर्वशास्त्रिङ्गिता कान्ता सर्वशास्त्रिङ्गिता सुता." શ્રીમન્મુનિસુન્દરસૂરિ મહારાજા સ્વરચિત અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના ચિત્તદમનાધિકારમાં સંસારભ્રમણનો મૂળ હેતુ મન છે, એમ જણાવતા છતા લખે છે કે—

सुखायदुःखायचनैवदेवा नचापिकालःसुहृदोऽरयोवा ।
भवेत्परंमानसमेवजन्तोः संसारचक्रभ्रमणैकहेतुः ॥ १ ॥
(अ० कल्पद्रुम.)

આત્માને સુખ અને દુઃખને માટે સાક્ષાત્ દેવતાઓ થતા નથી. કાલ પણ જીવને સુખ દુઃખ આપવા સમર્થ થતો નથી, તેમજ મિત્રો અને શત્રુઓ પણ સુખ દુઃખ આપવા સમર્થ થતા નથી. પરંતુ પ્રાણીને સંસારચક્રમાં પરિભ્રમવાનો એક મૂળ હેતુ મનજ છે. મનવડે પ્રાણીને સુખ દુઃખ થાય છે. મનના વશમાં પડેલો આત્માજ પોતે સ્વર્ગ અને નરક છે. રાગદ્વેષાત્મક મનના સંકલ્પો અને વિકલ્પોના ઉપર કર્મબન્ધનો આધાર છે. મનોનિગ્રહ થયો હોય તો સર્વ સિદ્ધ થયું; એમ જણાવતા છતા શ્રી મુનિસુન્દરસૂરિ કહે છે કે,

वशंमनोयस्यसमाहितंस्यात् किंतस्यकार्यं नियमैर्यमैश्च ।
हतं मनो यस्यचदुर्विकल्पैः किंतस्यकार्यं नियमैर्यमैश्च ॥ ५ ॥
(अ० कल्पद्रुम.)

જેનું મન સમાધિવન્ત હોઇને પોતાના વશમાં વર્તે છે, તેને પશ્ચાત્ યમનિયમથી શું! તેમજ જેનું મન દુર્વિકલ્પોથી હણાયું છે તેને પણ "યમનિયમથી શું!" યમનિયમ પામીને મનને વશ કરવાની જરૂર છે. મનમાં રાગદ્વેષના વિકલ્પસંકલ્પની પરંપરાઓ વહેતી હોય તો યમ અને નિયમથી કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી, માટે મનને વશ કર્યાવિના મુક્તિ જવાનો એકે અન્ય મહાન ઉપાય નથી. મનને વશ કરવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમમાં શ્રી મુનિસુન્દરસૂરિ મનોનિગ્રહવિના દાનાદિ ધર્મનું નિષ્ફળપણું સ્પષ્ટપણે જણાવે છે.

दानश्रुतध्यानतपोर्चनादि वृथामनोनिग्रहमन्तरेण ।
कषायचिन्ताकुलतोज्झितस्य परोहियोगोमनसोवशत्वम् ॥ ६ ॥
(अ० कल्पद्रुम.)

દાન, શ્રુતજ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, પૂજા વગેરે સર્વે ધર્માનુષ્ઠાનો મનોનિગ્રહવિના વૃથા છે. કષાય, ચિન્તા અને આકુલતાથી રહિત એવા મનનું વશપણું એજ પરમ યોગ છે. મનમાંથી ભય, શોક, ચિન્તા, રાગ, દ્વેષ, વાસના, નિન્દાપરિણતિ, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, અહંકાર, કપટ, અહિંસા, ક્ષુદ્રભાવ વગેરે દોષોને કાઢી નાખીને મનને નિર્મલ બનાવવું એજ મોટો યોગ છે. મનની નિર્મલતા કરવી એજ પરમ યોગ જો સાધ્ય ન થાય તો, યોગની ક્રિયાઓવડે શું? અર્થાત્ ધર્મના અનુષ્ઠાનો પણ મનની નિર્મલતાએ ફલ આપવા સમર્થ થાય છે. મનોનિગ્રહ જો ન થાય તો દાન કરવું, ભણવું, ગણવું, તપશ્ચર્યા કરવી, પૂજા કરવી વગેરે નકામાં છે. ઉત્તમ ધર્માનુષ્ઠાનો સાથે મનને વશ રાખતાં શિખવું જોઇએ, તેમજ મનના શુદ્ધ પ્રણિધાનથી ધર્માનુષ્ઠાનો આચરવાં જોઈએ. સર્વ ધર્મક્રિયાઓનું ફળ મનોનિગ્રહ છે. મનને વશ રાખવું એજ રાજયોગ છે અને તેજ સહજયોગ છે, મનને વશ કરવાથી મોક્ષ મળે છે, એમ શ્રીમદ્ મુનિસુંદરસૂરિ દર્શાવે છે.

जपो न मुक्त्यै न तपोद्विभेद न संयमोनापि दमो न मौनम् ।
न साधनाद्य पवनादिकस्य किन्त्वेकमन्तःकरणसुदान्तम् ॥ ७ ॥
(अ० कल्पद्रुम.)

જાપ કરવાથી મોક્ષ મળતો નથી, તેમજ બે પ્રકારનાં તપ કરવાથી તથા સંયમ, દમ-મૌન ધારવું અથવા પવનાદિકની સાધના પણ મોક્ષ આપવા સમર્થ થતા નથી, કિન્તુ સારી રીતે દમેલું એવું એકલું મન જ મોક્ષ આપવા શક્તિમાન્ થાય છે.

મનને શુદ્ધ કરવાથી મોક્ષ મળે છે. તપના કરનારાઓના તાબે મન જો ન થાય તો તપથી તેઓ મોક્ષ મેળવવા શક્તિમાન્ થતા નથી. જાપના જપનારા મનુષ્યોના મનમાં જો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, તૃષ્ણા, ઇર્ષ્યા વગેરે છે તો તે જાપથી કેવી રીતે મુક્તિ મળી શકે? અર્થાત્ મુક્તિ મળી શકે નહીં. મનમાં ઉત્પન્ન થનારી, અને રહેલી એવી સર્વે પ્રકારની વાસનાઓ જ સંસારના બંધનભૂત છે. મનમાં રહેલી સર્વે પ્રકારની વાસનાઓ ટળી જતાં મોક્ષ મળે છે. મનને વશ કરવાથી મુક્તાવસ્થા પોતાના હાથમાં આવે છે. મનમાં ઉત્પન્ન થએલી સર્વે વાસનાઓમાંથી મારાપણાની ભાવના કાઢી નાખો અને તેઓને કહો

કે તમે મારાથી ભિન્ન છો, તમારે અને મારે કંઈ સંબંધ નથી. આ પ્રમાણે તમો વાસનાઓ પ્રતિ શબ્દો ઉચ્ચારશો એટલે વાસનાઓનું બળ ઘટશે અને તેઓ મરી જશે. આપણે વાસનાઓને ઉત્પન્ન કરીએ છીએ અને તેનો નાશ પણ આપણે આત્મબળથી કરી શકીએ છીએ. મનમાં જે જે અશુભ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તેઓને હઠાવવા આત્મપ્રદેશમાં મહા યુદ્ધ આરંભવું પડે છે, અને તેમાં સ્વશક્ત્યનુસારે વિજય પ્રાપ્ત થતો જાય છે. મનોનિગ્રહ કરવાથી ચાર ગતિમાં અવતાર લેવાની પરંપરા ટળે છે, માટે મન વશ કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવે છે. શ્રી મુનિસુંદર મહારાજા મનોનિગ્રહથી મોક્ષ નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છે.

योगस्यहेतुर्मनसःसमाधिः परंनिदानंतपसश्चयोगः ।
तपश्चमूलंशिवशर्मवल्ल्या मनःसमाधिंभजतत्कथंचित् ॥ १५ ॥
(अ० कल्पद्रुम.)

મનની સમાધિ, યોગનું કારણ છે. યોગ એ તપનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે અને તપ, શિવ સુખ વેલડીનું મૂળ છે. તે માટે હે જીવ ! કોઇપણ રીતે મનની સમાધિ રાખ ! મનની સ્થિરતા વિના સમાધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન વિના મનને સ્થિર કરવાની ભાવના ઉત્પન્ન થતી નથી. મનને સ્થિર કરવાના અસંખ્ય યોગો છે. જે જે નિમિત્તે મન સ્થિર થાય તે તે નિમિત્ત અવલંબન કરી આત્માનો અનુભવ પ્રકાશ ખીલવવો જોઈએ. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રપ્રભુ ઔદાસીન્યભાવવડે મનનો જય કરવાની કુંચીઓ બતાવે છે અને તેઓ મનને તાબામાં રાખવાથી અનેક લબ્ધિયો પ્રકટ થવાનું જણાવે છે. આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રપ્રભુ ઉન્મનીભાવની વિશેષ મહત્તા પોતાના અનુભવે જણાવે છે.

कदलीवच्चाविद्या लोलेन्द्रियपत्रलामनःकंदा ।
अमनस्कफलेदृष्टे नश्यति सर्वप्रकारेण ॥ ४० ॥
(योगशास्त्र.)

ચપળ ઇન્દ્રિયરૂપ પત્રોવાળી અને મનરૂપ સ્કંદવાળી અવિદ્યારૂપ કેળ, અમનસ્કતારૂપ ફળ દેખે છતે સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે. કેળને ફળો થયા બાદ તેને કાપી નાખવામાં આવે છે. કારણ કે તેમાં ફળો આવી શકતાં નથી. અવિદ્યારૂપ કેળ ખરેખર અમનસ્કતારૂપ ફળ દેખ્યા પછી નષ્ટ થાય છે. અવિદ્યાનો નાશ કરવો હોય તો અમનસ્કતાની પ્રાપ્તિ કરવી એમ શ્રીમદ્નો અનુભવ છે. અમનસ્કતાનો ઉદય થતાં કેવી દશા થાય છે, તે હેમચંદ્રપ્રભુ નીચેપ્રમાણે જણાવે છે.

ઉદય પહેલાં અનુક્રમે અભ્યાસ કરવાની ગુરૂગમપૂર્વક વ્યવસ્થા
ઉન્મનીભાવ થયા પશ્ચાત્ તો વાયુનો સહેજે અવરોધ થાય
વાત અનુભવીઓ જાણી શકે છે. ચિરકાલ પર્યન્ત પણ
પ્રયત્નેવડે જે વાયુ ધારી શકાતો નથી, તે વાયુ ખરેખર ઉન્
પ્રાપ્ત થયે છતે તત્ક્ષણ રૂંધાઈ જાય છે. ઉન્મનીભાવમાં
અભ્યાસ કરનારા યોગીઓને સહેજે આ બાબતનો અનુભવ
यत्रयत्रमनोयाति तत्रतत्र समाधयः ઉપરોક્ત બાબત અનુભવ
તેની ખાત્રી કરવી જોઈએ. ઉન્મનીભાવ પ્રાપ્ત થતાં વાયુ
મેળે સ્થિર થઈ જાય છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ચિત્ત રાખવાથી ના
વહેતો વાયુ બંધ પડતો હોય એવું જણાય છે. જ્યારે મન
વિષયમાં જતું નથી અને મરેલાના જેવું થઈ જાય છે, ત્યારે
મેળે લય પામે છે અને તેની સાથે વાયુનો પણ અવરોધ

આ બાબતના અભ્યાસમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે છતે નિ
નિષ્કલ તત્ત્વ ઉદય પામે છતે, મૂળથી શ્વાસનું ઉન્મૂલન ક
મુક્ત થએલાની પેઠે શોભે છે. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રપ્રભુ પોતાનો
આ પ્રમાણે જણાવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે તેમનો
બાબતસંબન્ધી ઘણો અભ્યાસ હશે. તેઓ આ બાબતમાં ઘ
રનારથી સ્વાનુભવને પ્રગટ કરી જણાવે છે. ઉન્મનીભાવ
યોગીની અવસ્થા શ્રીમદ્ નીચેપ્રમાણે જણાવે છે.

જે યોગી જાગ્રત્ અવસ્થામાં સ્વસ્થ છે તે લયાવસ્થામાં
પેઠે રહે છે. તે શ્વાસોચ્છ્વાસ રહિત એવી લયાવસ્થામાં યો
ખર સિદ્ધના રૂપથી કાંઈ હીનતા પામતો જણાતો નથી. લય
દશામાં રહેલા એવા આ સંસારમાં શરીરિ છતાં અશરીરિ એવ
સુખનો અનુભવ કરીને અન્તે સિદ્ધપણું પ્રાપ્ત કરે છે. જેન
મુક્તિના સુખનો નિશ્ચય ન થતો હોય તેણે લય સમા
કરીને તેનો નિર્ણય કરવો. લયાવસ્થામાં મુક્તિના સુખનો
ભાસે છે. લય સમાધિની પ્રાપ્તિ માટે ગુરૂગમપૂર્વક અભ્ય
અને યોગગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરી નિઃસંગાવસ્થા ધારણ
જરૂર છે. લયસમાધિમાં ચિત્તનો લય થાય છે. ચિત્તના
સંકલ્પનો નાશ થયા વિના આત્માના સહજ સુખનો નિ
નથી. શ્રીમદે, લયસમાધિનો અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો છે એવું ત
કહેલા શ્લોકોથી માલુમ પડે છે. લયાવસ્થામાં બાહ્ય વસ્તુએ
રહેતું નથી. મનનો બાહ્ય વસ્તુઓની સાથે સંબન્ધ હોતો ન

નિર્વિકલ્પદશાના ગુણનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે. ધ્યાનદશા દ્વારા કેવળ નિર્વિકલ્પદશાના ગુણનો અનુભવ કરીને, શ્રી હેમચંદ્ર પ્રભુ લોકોને આ દશામાં આવવાને સૂચવે છે. ધર્મોપકારક શ્રી હેમચંદ્ર પ્રભુએ અનુભવે ધ્યાનદશાદ્વારા નિર્વિકલ્પદશાનો, સત્ય ગુણાનુભવ કીધો છે [illegible] ખુલ્લા શબ્દોમાં જગતની આગળ [illegible] જાહેર કરે છે.

શ્લોક.

मोक्षोऽस्तु माऽस्तु यदि वा परमानन्दस्तु वेद्यते स खलु
यस्मिन्निखिलसुखानि प्रतिभासन्ते न किंचिदिव ॥ ५१ ॥

(योगशास्त्र.)

[illegible] પ્રભુ [illegible] અહીં જણાવાય છે. [illegible] શ્રી હેમચંદ્ર પોતાના [illegible] ઇન્દ્રિય વિષય [illegible] આવી છે. [illegible]

નશમો કાળઅથ તજીને લયસમાધિના માર્ગે પડો, એટલે પોતાની મેળે મોક્ષનું સુખ ભોગવી શકાશે; એમાં જરા માત્ર શંકા નથી. મોટા મોટા મુનિવરોએ લયસમાધિનો આશ્રય લઈ મોક્ષનો પરમાનન્દ અનુભવ્યો છે. લયાવસ્થાથી મોક્ષનો પરમાનન્દ સાક્ષાત્ ભોગવાશે અને તેથી પોતાના ભવ્યપણાની ખાત્રી થશે, તેમજ થોડા ભવમાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ થશે. લયાવસ્થામાં મોક્ષનો પરમાનન્દ ભોગવતાં મુક્તિના સુખની પૂર્ણશ્રદ્ધા થાય એટલે, આત્માના ભવ્યપણાનો નિર્ણય થાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? લયાવસ્થામાં મુક્તિના સુખનો અત્ર સાક્ષાત્કાર થવાથી સંસાર અને મુક્તાવસ્થામાં સમાનતા ભાસે છે. આ બાબતનો નિશ્ચય આવી દશામાં ચઢેલા મુનિવરોના હૃદયમાં ભાસે છે. આખી દુનિયાનું સાધ્યબિન્દુ સુખ છે, કારણ કે આખી દુનિયાના મનુષ્યો સુખને માટે રાત્રી દિવસ બધી ધમાલ કર્યા કરે છે, પણ તેમને જે સુખ મળે છે તે ક્ષણિક હોવાથી તેમને શાન્તિ મળતી નથી અને સંસારમાં સુખ મેળવવા પ્રતિક્ષણ વિશેષ વિશેષ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. તેમનાં શરીર ઘસાઈ જાય છે, અને શરીર માટી જેવું બની જઇને માટી થઈ જાય છે, તો પણ દુનિયાના મનુષ્યો ખરા નિત્ય પરમાનન્દના ભોગી બની શકતા નથી, પણ જો તેઓ શ્રીમદે કથેલી એવી લયસમાધિ તરફ પ્રવૃત્તિ કરે તો શ્રીમદ્ના આત્માની પેઠે મોક્ષનો પરમાનન્દ અત્ર ભોગવી શકે. શ્રીમદ્ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિ આ પ્રમાણે પોતાને થતા મોક્ષના પરમાનન્દનો ઉભરો બહાર કાઢીને હવે સદાકાલ લયાવસ્થામાં થતા સુખનો ઉપદેશ આપતા છતા, નીચેપ્રમાણે પોતાના મન મિત્રને શિખામણ આપે છે.

॥ શ્લોક ॥

मधु न मधुरंनैताः शीतास्त्विषस्तुहिनद्युते-
रमृतममृतंनामैवास्याः फलेतुमुधासुधा
तदलममुनासंरंभेण प्रसीदसखेमनः
फलमविकलंत्वय्येवैतत् प्रसादमुपेयुषः ॥ ५२ ॥

(योगशास्त्र.)

આ લયાવસ્થાદ્વારા થતા પરમાનન્દની આગળ મધુ તે મધુર નથી, ચન્દ્રમાની કાંતિ તે શીતળ કાંતિ નથી, અમૃત તે નામ માત્ર અમૃત છે અને સુધાતો ફોગટ છે, માટે હે મનમિત્ર ! આ દુનિયાના પ્રયાસથી સર્યું. મારા ઉપર તું પ્રસન્ન થા ! કારણ કે લયાવસ્થાદ્વારા નિર્દોષ સહજ સુખરૂપ ફળ મેળવવું તે તારા પ્રસન્ન થવા થકીજ બની શકે તેમ છે. મનમાંથી અનેક પ્રકારના દોષો નીકળી જવા અને આત્માભિમુખ મનનું થવું, એજ મનની પ્રસન્નતા છે. આત્માના

ગુણોમાં મન લીન થયાવિના આત્માનો પરમાનન્દ પ્રગટ થતો નથી, તેથી શ્રીમદે મનને પ્રસન્ન થવા માટે ઉપર પ્રમાણે સંબોધન કર્યું છે. શ્રી હેમચન્દ્ર મહારાજ કથે છે કે, શ્રી સદ્ગુરૂની મન વાણી અને કાયાદ્વારા, તેમની છાયા જેવા બની, ઉપાસના કર્યાવિના પરમાનન્દની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જૈનશાસ્ત્રોમાં પંચ મહાવ્રતધારી સાધુઓજ ગુરૂ તરીકે મનાય છે. તેથી અત્ર સાધુઓનું ગ્રહણ કરવું, આ કાળમાં એકવીશ હજાર વર્ષપર્યન્ત સાધુરૂપ ગુરૂઓની અસ્તિતા રહેવાની છે. સાધુઓ સંસારથી મુક્ત થઈ મોક્ષમાર્ગ આરાધી શકે છે, માટે જૈનશાસનમાં ગુરૂપદના તે અધિકારી ગણેલા છે. પરમાનન્દપ્રદ ગુરૂમહારાજની ઉપાસના કર્યાવિના પરમાનન્દ પ્રાપ્ત થતો નથી. નગુરાઓ ગુરૂગમવિના પરમાનન્દ શોધવા જતાં ભટકાઈ પાછા પડે છે, અને તેઓની ભ્રષ્ટ સ્થિતિ થાય છે; માટેજ હેમચન્દ્ર પ્રભુએ ગુરૂની ઉપાસનાવડે પરમાનન્દ મળે છે એવો શાસ્ત્રીયાનુભવ દર્શાવ્યો છે.

सत्येतस्मिन्नरतिरतिदं गृह्यतेवस्तुदूरा
दप्यासन्नेप्यसतितुमन स्याप्यतेनैवकिञ्चित्–
पुंसामित्यप्यवगतवता मुन्मनीभावहेता
विच्छावाढनभवतिकथ सद्गुरूपासनायाम् ॥ ५३ ॥

(योगशास्त्र.)

સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરવાથી, અરતિને આપવાવાળી વ્યાઘ્રાદિ વસ્તુઓ અને રતિને આપવાવાળી વદનાદિ વસ્તુઓ મનુષ્યોવડે, દૂરથી પણ ગ્રહણ યા સ્વાધિન કરી શકાય છે, તેજ મનુષ્યો સદ્ગુરૂની ઉપાસનાના અભાવે નજીક રહેલી વસ્તુઓ, ગ્રહણ યા સ્વાધિન કરી શકતા નથી. આવું જાણ્યા છતાં ઉન્મનીભાવના હેતુભૂત સદ્ગુરૂની ઉપાસનાના સમ્બન્ધમાં મનુષ્યોની ગાઢ ઇચ્છા કેમ થતી નથી? આચાર્ય શ્રી મનુષ્યોને ઉન્મનીભાવ માટે ખાસ સદ્ગુરૂની ઉપાસનાની ભલામણ કરે છે, અને તે જાણીને પણ સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરવા ઇચ્છા ધારણ કરતા નથી તેઓ અજ્ઞાનના દાસ બનેલા છે એમ અવબોધવું. શ્રી હેમચંદ્રે પોતાના ગુરૂની સારી રીતે ઉપાસના કરી હતી. શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય પણ સર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે ગુરૂ ઉપાસનાને મુખ્ય બતાવે છે. શ્રી ધર્મદાસગણિ પણ ઉપદેશમાલામાં સદ્ગુરૂની ઉપાસનાસંબન્ધી સારૂં વર્ણન કરે છે. યોગશાસ્ત્રના અન્તે આચાર્ય શ્રી સદ્ગુરૂની ઉપાસનાની ભલામણ કરીને ખરી સેવા બજાવે છે. "ગુરૂવિના સમ્યગ્જ્ઞાન થતું નથી." ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ માટે સદ્ગુરૂની ઉપાસના જ યોગ્ય છે. સદ્ગુરૂની ઉપાસનાથી શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન થાય છે. અનેક પ્રકારના

અનુભવો મળે છે. ગુરૂકુળવાસથી પરંપરાએ ચાલતા આવેલા અનેક બાબતના અનુભવોની પ્રાપ્તિ થાય છે. પૂર્વે સૂરિમંત્ર અને વર્ધમાન વિદ્યા, વગેરે ગુરૂની કૃપાથી શિષ્યો મેળવતા હતા, ત્યારે તેઓ પ્રતાપશાલી થતા હતા. શ્રી હેમચંદ્ર તેમના ગુરૂની કૃપાથી મહાસમર્થ થયા હતા. ગુરૂની કૃપા અને આશીર્વાદથી અપ્રાપ્ત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમાં જરામાત્ર શંકા નથી. ગુરૂની કૃપાથી શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાય પણ પ્રભાવક થયા છે. ગુરૂની કૃપાથી અનેક શિષ્યોએ ઉચ્ચપદ મેળવ્યું છે. ગુરૂની સેવા ભક્તિ અને વૈયાવચ્ચથી જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તે સદાકાલ રહે છે. ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ તો કદિ ગુરૂની કૃપા અને આશીર્વાદવિના થતી નથી. ગુરૂએ નાભિના ઉછાળાથી આપેલ આશિષથી ઉન્મનીભાવના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવા માટે શિષ્ય ભાગ્યશાલી થાય છે. ઉન્મનીભાવ વા લયસમાધિ તે એકજ છે; એ કંઈ પુસ્તકો વાંચવામાત્રથી પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. નાગાર્જુન જેવાને પણ ગુરૂગમવિના આકાશમાં ઉડવાની શક્તિ મળી નહિ; જ્યારે ગુરૂની કૃપા મેળવી ત્યારે તેણે આકાશગમનની સિદ્ધિ મેળવી. ગમે તેવો જ્ઞાની હોય તો પણ તેણે ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ માટે—નાના બાળકની પેઠે ગુરૂની ઉપાસનામાં તત્પર થઈ જવું. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઉંડા ઉતરેલા શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રપ્રભુની હિતશિક્ષા વિસ્મરવા યોગ્ય નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને યોગજ્ઞાન માટે તેમનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ન્યૂન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું સાધ્યબિન્દુ સહજાનન્દાનુભવ છે; તેનો માર્ગ ખરેખર શ્રી હેમચન્દ્રપ્રભુએ દર્શાવ્યો છે. આ બાબતપર શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાયે પણ અધ્યાત્મસાર ગ્રન્થ રચીને સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. ઉપાધ્યાયજી અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોના આનન્દ બગીચાઓ પોતાની પાછળ જીવતા મૂકી ગયા છે, તેથી તેઓ પણ શબ્દ દેહે જીવતા છે. અધ્યાત્મસારમાં મનને વશ કરવા માટે તેમણે વૈરાગ્ય જ્ઞાન વગેરે ઉપાયો બતાવ્યા છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની મહત્તાસંબન્ધી નીચેપ્રમાણે તેઓ લખે છે.

पश्यन्नन्तर्गतान्भावान् पूर्णभावमुपागतः
भुञ्जानोऽध्यात्मसाम्राज्यमवशिष्टंनपश्यति ॥ ५५ ॥

(अ० सार.)

અન્તર્ગત ભાવોને દેખતો અને પૂર્ણ ભાવ પામેલો, અધ્યાત્મ વૈભવને ભોગવતો જ્ઞાની, અન્યને અવલોકતો નથી. શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિક ગુણનો ભોક્તા છે અને અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી કર્મકૃત સુખ દુઃખનો ભોક્તા છે. નિદ્રાવસ્થામાં જેમ અહંકારરહિત સુખનો ભાસ થયો જણાય છે, તેમ શુદ્ધ વિવેક દશામાં તો સાક્ષાત્ સુખનો

રોધ થાય છે. બાહ્ય વસ્તુઓના સંબંધવિના પોતાની મેળે પોતાના- માંથી ઉદ્ભવેલા સુખને પોતાનો આત્મા અનુભવે છે. શુદ્ધનયથી આત્મા પોતાના શુદ્ધભાવનો કર્તા બને છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં રમે અને કષાયોના રોધ કરે, તેજ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સત્ય તપ ગણાય. એમ ઉપાધ્યાય નીચેપ્રમાણે કહે છે.

यत्ररोधः कषायाणां ब्रह्मध्यानं जिनस्य च

ज्ञातव्यं तत्तपःशुद्ध मवशिष्टं तु लङ्घनम् ॥ १५१ ॥

(अ॰ सार.)

જ્યાં કષાયના રોધ થાય અને પરમાત્માનું ધ્યાન થાય, તેજ શુદ્ધ તપ જાણવું, બાકીનાં લાંઘણ ગણાય. આ પ્રમાણે કહીને શુદ્ધ તપ કરવા માટે ઉપાધ્યાય, જીવોને માર્ગ દર્શાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તપ જે કરાય છે તેનાથી આત્મશુદ્ધિ નીચેપ્રમાણે દર્શાવે છે.

अज्ञानी तपसा जन्म कोटिभिः कर्म यन्नयेत्

अन्तर्ज्ञानतपोयुक्तस्तत्क्षणेनैव संहरेत् ॥ १६१ ॥

ज्ञानयोगस्तपः शुद्धमित्याहुर्मुनिपुङ्गवाः

तस्मान्निकाचितस्यापि कर्मणो युज्यते क्षयः ॥ १६२ ॥

(अध्यात्मसार.)

[illegible] કર્મ ક્ષય કરે, તે કર્મને [illegible] માટે જ્ઞાનયોગ [illegible] કર્મનો ક્ષય થાય [illegible] કહ્યું છે તે મનન [illegible] અધ્યાત્મના કર્મ વિનની [illegible] કહ્યું છે.

[illegible]

[illegible]

(અધ્યાત્મસાર.)

[illegible] ચિત્તની શુદ્ધિ થતી નથી, કારણ [illegible] રાગાદિનો સદ્ભાવ તેમાં [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનની વિશેષતા થાય છે [illegible] કર્મનો નાશ કરે છે. [illegible]

કદાગ્રહનાશથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યની માલુમ પડે છે; તે સંબન્ધી યશોવિજય ઉપાધ્યાય નીચેપ્રમાણે લખે છે.

उत्सर्गेवापवादेपि व्यवहारेथनिश्चये
ज्ञानेकर्म्मणिवायंचेन्नतदाज्ञानगर्भता ॥ १५ ॥
स्वागमेन्यागमार्थानां शतस्येवपरार्द्धके
नावतारबुधत्वंचे न्नतदाज्ञानगर्भता ॥ १६ ॥
नयेषुस्वार्थसत्येषु मोघेषुपरचालने
माध्यस्थ्यंयदिनायातं नतदाज्ञानगर्भता ॥ १७ ॥
आज्ञयागमिकार्थानां यौक्तिकानांचयुक्तितः
नस्थानेयोजकत्वंचे न्नतदाज्ञानगर्भता ॥ १८ ॥
गीतार्थस्यैववैराग्यं ज्ञानगर्भंततःस्थितं
उपचारादगीतस्या प्यभीष्टंतस्यनिश्रया ॥ १९ ॥

(अध्यात्मसार.)

ઉત્સર્ગ માર્ગમાં, અપવાદ માર્ગમાં, વ્યવહાર માર્ગમાં, નિશ્ચય માર્ગમાં, જ્ઞાન નયમાં, અને ક્રિયા નયમાં, જો કદાગ્રહ હોય તો સમજવું કે, તેને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય નથી. સ્વાગમોના અન્યાગમોના અર્થોનું જાણવું;—જેમ પરાર્ધની [illegible] પણું થાય છે તદ્ગત્ અવબોધનું [illegible] પણ અનુભવપણું રહ્યું તો સમજવું કે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો નથી. પોતપોતાના સ્થાનમાં સર્વે નયો સત્ય છે [illegible] નયોના પર નયોની અપેક્ષાએ તો નિષ્ફળપણું છે [illegible] પણ જો માધ્યસ્થ ન આવ્યું તો સમજવું કે [illegible] થયું નથી. આગમિક અર્થનું આજ્ઞાવડે [illegible] યુક્તિથી સ્થાનમાં જોડવાપણું ન આવ્યું તો [illegible] વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો નથી. ગીતાર્થને જ્ઞાનગર્ભિત [illegible] પણ અજ્ઞાનીને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય હોતો નથી. [illegible] ગીતાર્થની નિશ્રાએ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય કહેવાય છે [illegible] ગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને તેનામાં [illegible] આત્માના [illegible] કરે છે, તે માટે એક કહેવત કહી છે કે—

[illegible]
[illegible] ॥ १ ॥

ભોગ થાય છે. બાહ્ય વસ્તુઓના સંબંધવિના પોતાની મેળે પોતાનામાંથી ઉદ્‌ભવેલા સુખને પોતાનો આત્મા અનુભવે છે. શુદ્ધનયથી આત્મા પોતાના શુદ્ધભાવનો કર્તા બને છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં રમે અને કષાયોનો રોધ કરે, તેજ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સત્ય તપ ગણાય; એમ ઉપાધ્યાય નીચેપ્રમાણે કથે છે.

यत्ररोधःकषायाणां ब्रह्मध्यानंजिनस्यच
ज्ञातव्यंतत्तपःशुद्ध मवशिष्टंतुलङ्घनम् ॥ १५६ ॥

(अ० सार.)

જ્યાં કષાયનો રોધ થાય અને પરમાત્માનું ધ્યાન થાય, તેજ શુદ્ધ તપ અવબોધવું; બાકીતો લાંઘણ ગણાય. આ પ્રમાણે કથીને શુદ્ધ તપ કરવા માટે ઉપાધ્યાય, જીવોને માર્ગ દર્શાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તપ જે કરાય છે તેનાથી આત્મશુદ્ધિ નીચેપ્રમાણે દર્શાવે છે.

अज्ञानीतपसाजन्म-कोटिभिःकर्मयन्नयेत्
अन्तंज्ञानतपोयुक्तस्तत्क्षणेनैवसंहरेत् ॥ १६१ ॥
ज्ञानयोगस्तपःशुद्ध मित्याहुर्मुनिपुङ्गवाः
तस्मात्रिकाचितस्यापि कर्मणोयुज्यतेक्षयः ॥ १६२ ॥

(अध्यात्मसार.)

અજ્ઞાની, જન્મ કોટિઓવડે-તપથી જે કર્મ ક્ષય કરે, તે કર્મને જ્ઞાન-તપયુક્ત જ્ઞાની એક ક્ષણમાં દૂર કરે છે, માટે જ્ઞાનયોગ તપ શુદ્ધ છે; કારણ કે જ્ઞાનયોગ તપથી નિકાચિત કર્મનો ક્ષય થાય છે. અધ્યાત્મ જ્ઞાનપૂર્વક તપ કરવાની મહત્તા જે દર્શાવી છે તે મનન કરવા યોગ્ય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના અજ્ઞાનીઓનાં કર્મો ચિત્તની શુદ્ધિ કરવા સમર્થ થતાં નથી, તે નીચેપ્રમાણે દર્શાવે છે.

अज्ञानिनांतुयत्कर्म न ततश्चित्तशोधनम्
योगादेरतथाभावाद् म्लेच्छादिकृतकर्मवत् ॥ २८ ॥

(अध्यात्मसार.)

અજ્ઞાનીઓનાં જે કર્મ છે તેથી ચિત્તની શુદ્ધિ થતી નથી, કારણ કે મ્લેચ્છાદિઓએ કરેલા કર્મની પેઠે, જ્ઞાન યોગાદિનો સદ્‌ભાવ તેમાં હોતો નથી. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવડે અધ્યાત્મજ્ઞાનની સ્થિરતા થાય છે અને તેથી અધ્યાત્મજ્ઞાની ક્રિયાનુષ્ઠાનોવડે કર્મનો નાશ કરે છે. દુઃખગર્ભિત અને મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી અનન્તગણો ઉત્તમ એવો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યથી અધ્યાત્મજ્ઞાન સ્ફુરવી શકાય છે. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગીને કદાગ્રહ હોતો નથી.

કદાગ્રહનાશથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યની માલુમ પડે છે; તે સંબન્ધી યશોવિજય ઉપાધ્યાય નીચેપ્રમાણે લખે છે.

उत्सर्गेवापवादेवि व्यवहारेथनिश्चये
ज्ञानेकर्म्मणिवायंचेन्नतदाज्ञानगर्भता ॥ ३५ ॥
स्वागमेन्यागमार्थानां शतस्येवपरार्द्धके
नावताराबुधत्वंचेन्नतदाज्ञानगर्भता ॥ ३६ ॥
नयेषुस्वार्थसत्येषु मोघेषुपरचालने
माध्यस्थ्यंयदिनायातं नतदाज्ञानगर्भता ॥ ३७ ॥
आज्ञयागमिकार्थानां यौक्तिकानांचयुक्तितः
नस्थानेयोजकत्वंचेन्नतदाज्ञानगर्भता ॥ ३८ ॥
गीतार्थस्यैववैराग्यं ज्ञानगर्भंततःस्थितं
उपचारादगीतस्याप्यभीष्टंतस्यनिश्रया ॥ ३९ ॥

(अध्यात्मसार.)

ઉત્સર્ગ માર્ગમાં, અપવાદ માર્ગમાં, વ્યવહાર માર્ગમાં, નિશ્ચય માર્ગમાં, જ્ઞાન નયમાં, અને ક્રિયા નયમાં, જો કદાગ્રહ હોય તો સમજવું કે, તેને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય નથી. સ્વાગમોમાં અન્યાગમોના અર્થોનું જાણવું;—જેમ પરાર્ધની સંખ્યામાં અન્ય સંખ્યાનું સમાઈ જવાપણું થાય છે તદ્વત્ અવબોધવું. સ્વાગમોનું તેટલું જ્ઞાન પામીને પણ અબુધપણું રહ્યું તો સમજવું કે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો નથી. પોતપોતાના સ્વાર્થમાં સર્વે નયો સત્ય છે. સ્વાર્થ સત્ય એવા નયોમાં પર નયોની અપેક્ષાએ તો નિષ્ફલપણું છે; એવું જાણવા છતાં પણ જો માધ્યસ્થ્ય ન આવ્યું તો સમજવું કે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યપણું પ્રાપ્ત થયું નથી. આગમિક અર્થોનું આજ્ઞાવડે અને યુક્તિવડે સિદ્ધ થાય તેઓનું યુક્તિથી સ્થાનમાં જોડવાપણું ન આવ્યું તો સમજવું કે, જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો નથી. ગીતાર્થનેજ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય છે. પણ અજ્ઞાનીને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય હોતો નથી, તો પણ અગીતાર્થને ગીતાર્થની નિશ્રાએ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય કહેવાય છે. ગીતાર્થને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને તેનામાં અધ્યાત્મ જ્ઞાન ઠરે છે. અધ્યાત્મના બળથી સમ્યક્ત્વવંતો સંસારના સર્વ બાહ્ય ભાવોથી ન્યારા રહે છે, તે માટે એક કહેવત ચાલી છે કે—

[illegible]
[illegible] ॥ १ ॥

કદાગ્રહત્યાગથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે; તે સંબન્ધી યશોવિજય ઉપાધ્યાય નીચે પ્રમાણે કહે છે.

[illegible]
[illegible] ॥ ૧૫ ॥
[illegible]
[illegible] ॥ ૧૬ ॥
[illegible]
[illegible] ॥ ૧૭ ॥
[illegible]
[illegible] ॥ ૧૮ ॥
[illegible]
[illegible] ॥ ૧૯ ॥

(અધ્યાત્મસાર)

ઉત્સર્ગ માર્ગમાં, અપવાદ માર્ગમાં, વ્યવહાર માર્ગમાં, નિશ્ચય માર્ગમાં, જ્ઞાન નયમાં, અને ક્રિયા નયમાં, એ કદાગ્રહ હોય તો સમજવું કે, તેને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય નથી. [illegible]

[illegible]
[illegible] ॥ ૧ ॥

સમ્યકત્વવંત જીવો ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને કુટુંબની પ્રતિપાલના કરે છે, પણ અન્તરથી ન્યારા રહે છે. જેમ ધાવમાતા અન્યનાં બાળકોને ધવરાવે છે-રમાડે છે; પણ તેઓને પોતાનાં માનતી નથી, તેમ સમ્યકત્વવંત ગૃહસ્થો પણ અન્તરથી ન્યારા રહીને સાંસારિક કાર્યો કરે છે. અન્તરથી ન્યારા રહીને સાંસારિક કાર્યો કરવાં એ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિવિના બની શકે તેમ નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિવિના અન્તરથી ત્યાગદશા આવી શકે નહિ અને અન્તરથી ત્યાગદશા પ્રાપ્ત થયા વિના બાહ્યની ત્યાગદશા પણ સાર્થક થઈ શકે નહિ. અધ્યાત્મસારમાં નીચેના શ્લોકોમાં જે દશા વર્ણવી છે, તે અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના ન બની શકે.

सेवतेऽसेवमानोऽपि सेवमानोनसेवते
कोऽपिपारजनोनस्या यच्छन्परजनानपि ॥ २५ ॥

अतएवमहापुण्य विपाकोपहितश्रिया
गर्भादारभ्यवैराग्यं नोत्तमानांविहन्यते ॥ २६ ॥

दारुयन्त्रस्थपाञ्चाली-नृत्यतुल्याःप्रवृत्तयः
योगिनोनैवबाधायै ज्ञानिनोलोकवर्तिनः ॥ २७ ॥

(अध्यात्मसार.)

કોઇક, વિષયોને બાહ્યથી નહિ સેવતો છતો પણ અન્તરથી સેવે છે, અને કોઈક અધ્યાત્મપરિણતિવાળો જીવ બાહ્યથી ભોગો સેવતો છતો પણ અન્તરથી સેવતો નથી. પરજનોને આપતો છતો કોઈ પારકો થઈ શકતો નથી, તેમ ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા તીર્થંકરાદિ જીવો, ભોગાવલી કર્મના ઉદયથી શરીરને આહારાદિ પરવસ્તુનું દાન આપે છે તેથી, તે પર-જડ વસ્તુના દાસ બની શકતા નથી. તીર્થંકરો ગૃહસ્થાવાસમાં ગર્ભથી આરંભીને તીર્થંકર પદવી આદિને ભોગવે છે તોપણ તેઓ અન્તરથી ન્યારા રહી શકે છે. કાષ્ઠના યન્ત્રની પૂતલીઓની પેઠે લોકમાં રહેનાર, જ્ઞાનયોગીની પ્રવૃત્તિઓ હોય છે, તે યોગીને બન્ધન માટે હોતી નથી. યોગી પ્રારબ્ધ કર્મોની પ્રવૃત્તિયોમાં આસક્તભાવ ધારણ કરતો નથી. તે પોતાનામાં હું કરૂં છું, હું ભોગવું છું, એવો અહંભાવ ધારણ કરતો નથી, તેથી તે બાહ્ય જગતની સાથે મમત્વના પરિણામરૂપ બન્ધનથી બધાતો નથી અને મમત્વની કલ્પના વિના તે પોતાના આત્માને બંધનમાં નાખી શકતો નથી. પોતાનો આત્મા કેવી દશામાં વર્તે છે તેનું અધ્યાત્મજ્ઞાનીને સ્પષ્ટ ભાન થાય છે, તેથી તે પોતાની ઉચ્ચદશાનો માર્ગ પોતાના હાથે ખુલ્લો કરે છે અને તેમાં પોતે પ્રવૃત્તિ કરતો રહે છે. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા અને ચક્રવર્તિ

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી યોગજ્ઞાનમાર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. યોગમાર્ગમાં દૃઢ સ્થિર રહેવાને માટે અધ્યાત્મજ્ઞાન જોઇએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાના હઠયોગીઓ મોહના માર્ગમાં ચઢી જાય છે, અને તેઓના હૃદયમાંથી વાસનાનાં સૂક્ષ્મ બીજકો નષ્ટ થતાં નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાના યમ, નિયમ, તપ, જપ વગેરે હઠયોગથી આત્મબળ વધશે, પણ તેનો દુરુપયોગ થઈ જશે. તામલી તાપસ હઠયોગી હતો;-શાપ આપનારા યોગીઓના ચરિત્ર વાંચીએ છીએ તો પ્રાયઃ તેઓ હઠયોગીઓ દેખાય છે. કામણ દુમણ મારણ મોહન ઉચ્ચાટન-અને સ્તંભન વગેરે મંત્રપ્રયોગો કરનારાઓનો મોટો ભાગ પ્રાયઃ અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનો હોય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ મોક્ષનો રાજમાર્ગ છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનો એકલો હઠયોગ તે તો-ઑંધાં પામેના પર્વતના ટુંકી માનગમાન છે. (તેપર ચડતાં પગ ખસી જાય તો ઑંધાંમાં પડાય છે)

ખરો જે યોગમાર્ગ છે તેનો ભેદ, ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ખુલ્લો થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પશ્ચાત યોગમાર્ગનું અવલંબન કરવાની જરૂર છે. યોગમાર્ગ છે તે ખરેખર ચારિત્રમાર્ગ છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં યોગમાર્ગના અનન્ય ભેદો બતાવ્યા છે. શ્રાવક અને સાધુના આચારો એ યોગમાર્ગ છે. સાધુધર્મની ક્રિયાઓ અને શ્રાવકધર્મની ક્રિયાઓ એ યોગમાર્ગ બતાવે છે. મન, વાણી અને કાયાનું બળ ખીલવીને તેવડે આત્માનું [illegible] કરવી તે યોગનો મૂળ ભાવ છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે [illegible] [illegible] સ્વીકારવામાં આવી છે. વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ[illegible] મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી; તેમાં પણ આગ[illegible] યોગના [illegible] [illegible] છે. હઠયોગ, મંત્રયોગ, ભક્તિયોગ અને લયયોગ વગેરે યોગના ઘણા ભેદો છે; તેનું વિશેષ વર્ણન [illegible] [illegible] ગ્રન્થથી વાંચવું. હઠયોગસંબન્ધી શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિ, શ્રી જિનદત્તસૂરિ વગેરે આચાર્યોએ ઘણું સારૂં વિવેચન કર્યું છે. જૈનોમાં હઠયોગની પ્રક્રિયા પણ પૂર્વથી ચાલી આવે છે. ઉપધાનની ક્રિયાઓ અને યોગોદ્વહનની ક્રિયાઓમાં, તેમજ પ્રતિષ્ઠા વગેરેની ક્રિયાઓના હઠયોગની ઘણી ક્રિયાઓ જુદા જુદા રૂપે દેખાવ આપે છે. હઠયોગની ક્રિયાઓને પૂર્વના આચાર્યો જાણતા હતા. સં. ૧૭૩૦ ની [illegible] વિદ્યમાન યોગી અને મહાસમર્થ વિદ્વાન હૈમલઘુપ્રક્રિયા, કલ્પસૂત્ર સુબોધિકા ટીકા અને લોકપ્રકાશ વગેરે અનેક ગ્રન્થના કર્તા શ્રી

૧ [illegible]

વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય પણ હઠયોગના સંબન્ધી ઊંડું જ્ઞાન ધરાવતા હતા એમ નિશ્ચય થાય છે. તેઓશ્રી નીચેપ્રમાણે હઠયોગસંબન્ધી પોતાનું જ્ઞાન કરે છે.

पद बीजुं. (राग आशावरी).

साधुभाइ सोहं देवकराले, अजोनुरनमूलनुजगी ॥ साधु॰ ॥ टेक ॥
सोमसुभरहरसहुंवले, सुवर्णभेवर्णशाला;
सोअंहंसरकमलपावे, जेनवशमाला. साधु॰ ॥ १ ॥
दंभनसुतनानस्थामनि, अजावहेउजवला;
कांपवननवनुरंडे, तोडनकर्नरखना. साधु॰ ॥ २ ॥
करमकरमरंग्लोतिविराजे, दंकनाहमहेनुक;
दक्षिनदिमाजोसहजोसोले, तो बजेमनहरतुरा. साधु॰ ॥ ३ ॥
दंवनूरमनरनलिरना, जडनाोहिमनाथा,
विरसनुसुंन्लोजिलिहि जब, फिर संसार न माता. साधु॰ ॥ ४ ॥

पद त्रीजुं. (राग भैरव).

बोलवन्धमधुरकरसंतो मरनदुनिखलवोरे. बो॰ ॥ टेक ॥
मन्तरवहयकमोवकरडे बंकनाहकरमनावो. बो॰ ॥ १ ॥
चंद्रसूर मनमनुपवजका सुमनवंशरसहवावो;
कुंभक रेचक पूरक मावे मनाहतनावो. बो॰ ॥ २ ॥
आसमवकनमनाधिसन बासरोधकानवो;
मतुरनमवहसुवोमतुरोगे सोअंसोअंगावो. बो॰ ॥ ३ ॥
सोअंसोअं रटना रटनो बचतिविसंवनमायो;
हसावन्दरसनाउनतोवि, देखत हारवहावो. बो॰ ॥ ४ ॥

पद चोथुं. (राग भैरवी).

मनवलंकदनानमहनविमारोरे ॥ मगव॰ ॥ टेक ॥
चंद्रकुंडी चंद वसिरसु, सहलिरमवजनारोरे; मगव॰ ॥
तेहलिसावियदोनतिरसु, अजनदरविमुणहारोरे. मगव॰ ॥ १ ॥
घवरनीरसहुवसलधि, रहिनरविहरमारोरे; मगव॰ ॥
सहजसमावीरसंवहिमले, मनवहुंभावरनारोरे मगव॰ ॥ २ ॥
रहितरोलोमवडेमले, मिजहरसमजनारोरे, मगव॰ ॥
मनहिनिरसंभनहिकबे, सहजमनाविजनारोरे. मगव॰ ॥ ३ ॥
सहजरसहोनिरनवलेटी, सहजरूपरसनारोरे; मगव॰ ॥
विधिमिंबनहारवन्दरोती, स्वेरिनिजहारनारोरे. मगव॰ ॥ ४ ॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી યોગજ્ઞાનમાર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. યોગમાર્ગમાં દઢ સ્થિર રહેવાને માટે અધ્યાત્મજ્ઞાન જોઇએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાના હઠયોગીઓ મોહના માર્ગમાં ચઢી જાય છે, અને તેઓના હૃદયમાંથી વાસનાનાં સૂક્ષ્મ બીજકો નષ્ટ થતાં નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાના યમ, નિયમ, તપ, જપ વગેરે હઠયોગથી આત્મબળ વધશે, પણ તેનો દુરુપયોગ થઈ જશે. તામલી તાપસ હઠયોગી હતો;–શાપ આપનારા યોગીઓનાં ચરિત્ર વાંચીએ છીએ તો પ્રાયઃ તેઓ હઠયોગીઓ દેખાય છે. કામણ દુમણ મારણ મોહન ઉચ્ચાટન–અને સ્તંભન વગેરે મંત્રપ્રયોગો કરનારાઓનો મોટો ભાગ પ્રાયઃ અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનો હોય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ મોક્ષનો રાજમાર્ગ છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનો એકલો હઠયોગ તે તો–ઑઘાં[1] પાસેના પર્વતના કેડી માર્ગસમાન છે. (તેપર ચડતાં પગ ખસી જાય તો ઑઘાંમાં પડાય છે.)

ખરો જે યોગમાર્ગ છે તેનો ભેદ, ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ખુલ્લો થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પશ્ચાત્ યોગમાર્ગનું અવલંબન કરવાની જરૂર છે. યોગમાર્ગ છે તે ખરેખર ચારિત્રમાર્ગ છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં યોગમાર્ગના અસંખ્ય ભેદો બતાવ્યા છે. શ્રાવક અને સાધુના આચારો એ યોગમાર્ગ છે. સાધુધર્મની ક્રિયાઓ અને શ્રાવકધર્મની ક્રિયાઓ એ યોગના માર્ગો છે. મન, વાણી અને કાયાનું બળ ખીલવીને તેવડે મોક્ષની આરાધના કરવી તે યોગનો મૂળ ભાવ છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે યોગબળની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવી છે. વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણવિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી; તેમાં પણ ખાસ યોગનો મહિમા અવબોધાય છે. હઠયોગ, મંત્રયોગ, ભક્તિયોગ અને લયયોગ વગેરે યોગના ઘણા ભેદો છે; તેનું વિશેષ વર્ણન **मत्कृतीय योगदीपक** નામના ગ્રન્થમાંથી વાંચવું. હઠયોગસંબન્ધી શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિ, શ્રી જિનદત્તસૂરિ, વગેરે આચાર્યોએ ઘણું સારૂં વિવેચન કર્યું છે. જૈનોમાં હઠયોગની પ્રક્રિયા પણ પૂર્વથી ચાલી આવે છે. ઉપધાનની ક્રિયાઓ અને યોગોદ્વહનની ક્રિયાઓમાં, તેમજ પ્રતિષ્ઠા વગેરેની ક્રિયાઓમાં હઠયોગની ઘણી ક્રિયાઓ જુદા જુદા રૂપે દેખાવ આપે છે. હઠયોગની ક્રિયાઓને પૂર્વના આચાર્યો સાધતા હતા. સં. ૧૭૩૭ ની સાલમાં વિદ્યમાન એવા અને મહાસમર્થ વિદ્વાન્ હૈમલઘુપ્રક્રિયા, કલ્પસૂત્ર સુબોધિકા ટીકા અને લોકપ્રકાશ વગેરે અનેક ગ્રન્થના કર્તા શ્રી

[1] પર્વત-ડુંગરની પાસે ઉંડા ખાડા-ખાડા.

વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય પણ હઠયોગના સંબન્ધી ઊંડું જ્ઞાન ધરાવતા હતા એમ નિશ્ચય થાય છે. તેઓશ્રી નીચેપ્રમાણે હઠયોગસંબન્ધી પદનું ગાન કરે છે.

पद पचीसमुं. (राग आशावरी).

साधुभाइसोहैजैनकालालो, जाकेअंतरभूलपलटालो ॥ साधु० ॥ टेक ॥
खेचरमुद्राधरनेमुंजपदे, दूरकरीभवनेमाला;
सोहंसोहंकबरातमांबे, जगेपडउजाला. साधु० ॥ १ ॥
अंतरपुरुषमध्यमरमति, अधरवहेअडधारा;
करीपकावनअंतरदृष्टिसे, खोलाकनेंदरवाजा. साधु० ॥ २ ॥
अरकनरंजनजोतिविराजे, बंकनालमहेमूडा;
एकिनदिनाकीभरहोलेहे, दो काटेभवदरदुरा. साधु० ॥ ३ ॥
चंचमूलकालानलिप्रथा, हुआनहिंमिलापा,
विनयमुनिसुंजोतिमिलिंदे जब, फिर संसार न आया. साधु० ॥ ४ ॥

पद पचीसमुं. (राग भैरव).

चोलानन्दभाइदरवासंनो अरन्तुनिजपदलोरे. चो० ॥ टेक ॥
अन्तरदृष्टपरमोधरवाईे बंकनालकरमारो. चो० ॥ १ ॥
चंदसूरज आसबुनवकर सुषमनधरमाइजानो;
कुंभक रेचकपूरकसाधे प्रत्याहारनमानो. चो० ॥ २ ॥
धारनाध्यानसमाधिमहन आसनोपकारानो;
अनुभवभवददपुरबेअनुदोगे सोहंमोहंसारो. चो० ॥ ३ ॥
सोहंमोहं रटना रटनां नवनिधिसंपनजानो;
ज्ञानानन्दजानआनंदोपि, देखत हरखवहानो. चो० ॥ ४ ॥

पद चोथुं. (राग भैरवी).

गगनमंडलगनरंगसुधारसबिमारोरे ॥ गगन० ॥ टेक ॥
चंदकुंडो चंद वनिरसु, तारिचरनजमारोरे; गगन० ॥
हेलनिखाविवर्दाराबनिरसु, ककनगरविखुमदलोरे. गगन० ॥ १ ॥
भवसनीरसरमुपरतति, रहितरविदामारोरे; गगन० ॥
सबउलधारानीवंचहिंडाले, पवनदीनावामारोरे. गगन० ॥ २ ॥
ररिहतकेलोलावडेपाडे, मिजरूदरमलइयारोरे, गगन० ॥
आरहिनिसेभवरहिजाने, सहजमनाधिअपारोरे. गगन० ॥ ३ ॥
हवरवरहरीवनिवरवाजेदी, सहजरूपरावारोरे; गगन० ॥
निधिमंसनअपाराबनन्दपोनी, ज्योतिमिलापहरखालोरे. गगन० ॥ ४ ॥

નાડીમાંથી પ્રાણવાયુનો રોધ થાય છે અને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સમાધિ લાગે છે ત્યારે, અમૃતધારાનો અનુભવ આવે છે. આત્માની અન્તરમાં જ્યોતિ હોય છે. વંકનાલથી બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ગમન કરવાનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સ્થિરતા કરવા માટે વકનાલના મૂલ આધારચક્રથી ચઢાય છે. આધારચક્રથી બરોડના હાડકાના મધ્ય ભાગ, વા પશ્ચિમદિશાની ખડકીના વા મેરૂદંડના મધ્યભાગમાં થઈને પ્રાણવાયુ, ઉપર બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ગમન કરે છે. મેરૂદંડની આદ્યમાં આધારચક્ર આવેલું છે, ત્યાંથી આગળનાં પાંચ ચક્રનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. આધારચક્રની પાસે અને સ્વાધિષ્ઠાનચક્રની પાસે કુંડલી છે. કુંડલીનું ઉત્થાન થતાં મેરૂદંડમાં પ્રાણવાયુનો પ્રવેશ થાય છે અને મેરૂદંડમાં પ્રાણવાયુનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે કંઇક પોતાને ખબર પડે છે અને અનહદ ધ્વનિનું શ્રવણ થાય છે. કેવલ કુંભક પ્રાણાયામથી ષટ્ચક્ર ભેદાય છે અને બ્રહ્મદંડ વા મેરૂદંડ પર્વતમાં પ્રાણવાયુનો પ્રવેશ થાય છે. કેવલ કુંભક પ્રાણાયામથી અને કેવલ કુંભકભાવ પ્રાણાયામથી માયારૂપ કુંડલી પોતાનું સ્થાન તજી દે છે અને બ્રહ્મમાર્ગમાં, આગળ ગમન કરવા માટે રોધ કરતી નથી. કેવલ કુંભકભાવ પ્રાણાયામથી આત્માના અમૃતનું માયારૂપ કુંડલી ભક્ષણ કરતી નથી. પશ્ચાત્ તો આત્માના ભાવામૃતનો આત્માજ ભોક્તા બને છે અને તેથી સ્વયં પરમપ્રસન્ન બને છે. આત્માની પરમ પ્રસન્નતાની અસર, વાણી-મુખ અને આંખદ્વારા બહાર પણ દેખાય છે. શ્રીમદ્ વિનયવિજયોપાધ્યાયે આ દશાનો ખરેખર અનુભવ-અમુક અંશે-લીધો હોય એમ અવબોધાય છે. પશ્ચિમદિશામાં મેરૂદંડદ્વારા પ્રાણવાયુનો બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સંચાર થતાં, હઠ સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. હઠયોગ શાસ્ત્રોની, અન્તિમદશાનું સાધ્યબિન્દુ હઠસમાધિ છે. ક્ષયોપશમભાવની હઠસમાધિ અમુક અપેક્ષાએ બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સ્થિરતા-લીનતા થએ છતે કહેવાય છે. ક્ષયોપશમભાવ સદાકાલ એકસરખો રહેતો નથી. ક્ષયોપશમભાવની સમાધિ માટે પણ તેમ અવબોધવું. હઠસમાધિની સાથે ક્ષયોપશમભાવની સમાધિનો સંબન્ધ વર્તે છે, કારણ કે કારણવિના કાર્ય હોતું નથી; દ્રવ્યવિના ભાવ હોતો નથી. પ્રાણવાયુની સ્થિરતાની સાથે ક્ષયોપશમભાવની સમાધિનો પણ બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આવિર્ભાવ થાય છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સુરતાવડે સ્થિરતા કરવાથી અલ્પ દિવસોમાં સમાધિની ઝાંખી થાય છે. મનનો જ્યાં, રાગદ્વેષના વિકલ્પસંકલ્પરહિત ખરો લય થાય છે ત્યાં સમાધિભાવ પ્રકટે છે. ક્ષયોપશમભાવની સમાધિનો આધાર ખરેખર કારણ સામગ્રીઉપર છે. શરીર સ્વાસ્થ્ય, મનઃ સ્વાસ્થ્ય, યોગ્ય આહાર, યોગ્ય વિહાર, યોગ્ય સ્થળ

વગેરે, ધારણાસંયમાદિથી સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમાધિજ્ઞાનની ઉત્પન્નદશામાં જગતની સાથે સંબન્ધ રહે છે અને સમાધિજ્ઞાનમાં તો ધ્યેયવિના અન્ય વસ્તુઓની સાથે ઉપયોગભાવે સંબન્ધ પ્રાયઃ રહેતો નથી; ક્ષાયિકની સાથે રાજયોગની સમાધિનો, ક્ષયોપશમભાવમાં સંબન્ધ હોય છે એમ અમોને અવભાસે છે. સમાધિજ્ઞાનમાં પંચભૂતથી પોતાનો આત્મા છૂટો હોય છે એવો ભિન્ન બોધ થાય છે. આવા ભેદજ્ઞાનથી આત્માની શ્રદ્ધા પ્રકટે છે અને આત્માની શ્રદ્ધા પ્રકટવાથી આત્માના ગુણો પ્રાપ્ત કરવા ખરેખરી લાગણી પેદા થાય છે. અને પશ્ચાત્ મોહમલ્લનો રંગ લાગ્યો કદિ ટકતો નથી. આવી દશામાં રહેનાર સાધુ પોતાના ગુણોની સુરતામાં લય લગાવે છે અને શરીરમાં રહેતો છતો. શરીરસ્વામી અને મનમાં નહિ પરિણમતાં, આત્મામાં પોતાના શુદ્ધ ધર્મવડે પરિણામ પામે છે. આવી પરમાનન્દદશામાં વિચરનારા સાધુ યોગીઓવડે જે દેશ પવિત્ર થાય છે, તે ભૂમિ પણ તીર્થરૂપ ગણાય છે. આત્માની સમાધિ પ્રાપ્ત કર્યાથી પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી આ સંસારમાં પુનઃ આવવું પડતું નથી. જ્યાં જ્યાં મનની સ્થિરતા થાય છે ત્યાં ત્યાં સમાધિ છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સમાધિ થાય છે અને તેથી મોહની વાસનાઓથી આત્મા મુક્ત થઈને અન્તે મોક્ષસ્થાનમાં રહે છે.

જ્ઞાનાનન્દયોગી. યોગસમાધિમાં બહુ ઉંડા ઉતરીને મનોરતાથી સમાધિનું અનુક્રમ સ્વરૂપ દર્શાવતા છતા યાચન કરે છે. યોગીએ યોગમાં ચિત્ત રમાવવું, યોગીએ ત્રિપુટીમાં ધ્યાન ધરવું. તેણે ઇડા પિંગલા અને સરસ્વતિ નાડીનું જ્ઞાન કરવું રેચક-પૂરક અને કુંભકરૂપ પ્રાણાયામનું સેવન કરવું; પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિના ભેદોનું શાસ્ત્રોના આધારે ગુરૂગમપૂર્વક જ્ઞાન કરવું. અને સોહં શબ્દના અર્થની સાથે સુરતા લગાવીને સમાધિ પ્રાપ્ત કરવી. તે સમાધિ. એમ જ્ઞાનાનન્દ પોતાના અનુભવને કહે છે. ગગનમંડળમાં રહેલા બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સૂર્યની કાન્તિસમાન પ્રકાશ દેખાય છે. એ પ્રકાશને. ચન્દ્ર કહું તો ચન્દ્ર નથી, પણ તે પ્રકાશ કરતા પણ જુદા પ્રકારનો છે. તેમજ સૂર્યના પ્રકાશ કરતાં પણ તે જુદા પ્રકારનો છે. તેને દીપક કહું પણ તે દીપક નથી, કારણ કે તેલ અને શિખાસહિત દીપક હોય છે અને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં થતો પ્રકાશ તો તેનાથી જુદા પ્રકારનો છે. ત્યાં તો ઝગમગ ઝગમગ-ઝળહળ ઝળહળ જ્યોતિ વિકસી રહી છે. વાદળાં અને વસ્તુવિનાના શૂન્ય મહાલમાં (ગગનમહાલમાં) જ્યોતિ જાગી રહી

છે અને તે દેખાય છે; એમ જ્ઞાનાનન્દ યોગી કથીને એવું દર્શાવે [illegible] કે, પાંચ તત્ત્વ આખા જગતમાં વ્યાપી રહ્યાં છે; તેનાથી ભિન્ન આત્મ તત્ત્વની જ્યોતિ ઝળઝી રહી છે. પંડિત અને હુડવાદીઓ ત્યાં આગ [illegible] થાકી જાય છે. તેઓ પોતાના પક્ષમાં લપટાઈ ગએલા છે. આથ [illegible] પંડિતોનું અક્ષગતીત, તર્કાતીત એવી આત્મજ્યોતિની આગળ કંઈ ચાલ [illegible] શકતું નથી. અર્થાત તેઓ આત્માની જ્યોતિને પ્રાપ્ત કરવાને શાસ્ત્ર [illegible] ના તર્ક શાસ્ત્રોથી સમર્થ થતા નથી. ગગનમંડલમાં આત્માની નિર્મ [illegible] જ્યોતિને આત્મા પોતેજ દેખે છે અને પોતે જાણે છે તેથી તે [illegible] અન્યને (તે દશામાં નહિ આવનારને) સમજણ આપી શકાતી નથી તેમજ તેને તેની પ્રતીતિ થતી નથી. જેને સમાધિમાં આત્મજ્યોતિ [illegible] દર્શન થાય છે તેજ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે અને તેના [illegible] થતો અનન્તગુણું સહજાનન્દ ભોગવી શકે છે. આત્માની સમાધિ [illegible] આત્માની જ્યોતિના દર્શન થતાં ઘર ઘરની આશા ભ્રમણા ટળી જા [illegible] છે અને એક પોતાના આત્મામાં દૃઢ વિશ્વાસ રહે છે. બાધનાં શ [illegible] વાસનાઓના બંધને પોતાની મેળે છૂટી જાય છે. હિમાલયના બરફન [illegible] દેવલાઓને કર્મ અગ્નિ [illegible] નહિ, પરન્તુ જ્યાં [illegible] તે જલ્દી ઓગળ [illegible] પામેલ [illegible] અજ્ઞાર [illegible] —આત્માની [illegible] કરવાથી [illegible] અને [illegible] મુક્તાની [illegible] સમાધિમાં આત્મ- જ્યોતિના દર્શન કરીને [illegible].

આ પ્રમાણે ઘણા જૈનાચાર્યોએ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ધ્યાનમાર્ગ પ્રાપ્ત કરીને આત્મજ્યોતિના દર્શન કર્યા છે અને આત્માના સહજાનન્દના [illegible] થયા છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ધ્યાનમાર્ગમાં પ્રવેશ કરનારાઓ કદ [illegible] [illegible] નથી, અને પાછેથી ભૂમિકા સ્થિર કરીને [illegible] થાય છે. ધ્યાનમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થએલો મનુષ્ય, પુનઃ [illegible] ધ્યાનમાર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે; કારણ કે તેના હૃદયમાં પડેલા [illegible] તેને ધ્યાનના માર્ગપર લાવી મૂકે છે. તે સંબંધી [illegible] કહેલું છે કે,

દુહો.

भ्रष्टयोग पलटे नहि, आवे सुग अनन्त ।
धनवंत घर अवतरे, अन्त सन्तको सन्त ॥ १ ॥

ભગવદ્‌ગીતાના યોગાધ્યાયમાં કહ્યું છે કે, "યોગભ્રષ્ટ સ્વર્ગમાં જાય છે અને ત્યાંથી તેવા પવિત્ર જ્ઞાનીઓ, લક્ષ્મીમન્ત ગૃહસ્થોના ઘેર ઉત્પન્ન થાય છે અને અન્તે પુનઃ યોગમાર્ગને પામી,-ગુરૂ અને સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને સર્વ બન્ધનથી મુક્ત થાય છે." આર્યાવર્તમાં પૂર્વે યોગમાર્ગનું દરેક વર્ણ સારી રીતે અવલંબન કરતી હતી. હાલ યોગમાર્ગના સેવનવિના આર્યાવર્તની અધોગતિ થએલી અવબોધાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પામીને યોગમાર્ગમાં આગળ વધી શકાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી યોગપર્વતની બ્રહ્મગુફામાં સહેજે પ્રવેશ થાય છે, માટે યોગીઓએ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિપૂર્વક યોગમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવો એમ અમારાથી સૂચના કરાય છે. ગમે તેવા રાગદ્વેષના પ્રસંગોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનથી યોગી પોતાના વિચારોમાં અડગ અને શુદ્ધાધ્યવસાયવાળો રહી શકે છે. જેમ જેમ શુદ્ધાધ્યવસાયની વૃદ્ધિ થાય છે તેમ તેમ અશુભકર્મની નિર્જરા થાય છે અને શુભકર્મનો બન્ધ પડે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી, હું આત્મા છું એવો અનુભવ થતાં ચારિત્રયોગમાર્ગમાં પ્રવેશ થાય છે. ચારિત્રયોગની ઉપાસના કરતાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિપક્વતા થાય છે. મહામુનિયો જણાવે છે કે, " બાહ્ય અને અભ્યન્તર ચારિત્ર પામતાં શુદ્ધાત્મજ્ઞાનનો રસ પ્રકટે છે. સદાચારો પાળવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનો શુદ્ધ ભાવ પ્રકટે છે."

આગમોના શ્રવણ વાચન અને મનનથી સત્યાધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રકટે છે. પંચમહાવ્રતધારી મુનિયોના હૃદયમાં ખરેખર આવો ઉત્તમ અધ્યાત્મામૃતરસ રેલાય છે, અને તેથી તેઓ જગત્‌ના જીવોને તારવા માટે સમર્થ થાય છે, તેમજ પરમાત્મપદ પામવા માટે સમર્થ થાય છે. ગૃહસ્થો તો મુનિરાજોની સેવાથી પોતાના અધિકારપ્રમાણે-અમુકાંશે અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયને જેઓ માને છે તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનની ખરી દશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માની ઉજ્જ્વલતા વૃદ્ધિ પામે છે. અન્ય દર્શનીઓ, એટલે વેદાન્તજ્ઞાનીઓ વગેરે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનની મહત્તા દર્શાવે છે.

आत्मानं रथिनं विद्धि–शरीरं रथ मेव च. ।
बुद्धिं तु सारथिं विद्धि–मनः प्रग्रहमेव च ॥

कठ०

इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् ।
आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥
यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा सदा, ।
तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ॥
यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा, ।
तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः ॥

कठ॰

ભાવાર્થ.—શરીરરૂપી રથ છે, અને તેમાં બેસનાર આત્મા રથી છે. બુદ્ધિરૂપી સારથિ જાણુ અને મનરૂપ લગામ જાણુ. ઇન્દ્રિયોરૂપી અશ્વો છે અને બાહ્ય પૌદ્ગલિક વિષયોરૂપ પ્રદેશ છે. સુજ્ઞો, ઇન્દ્રિય અને મનયુક્ત આત્માને ભોક્તા કહે છે. જેમ દુષ્ટ અશ્વો સારથીને આધીન થતા નથી, તેમ જે મનુષ્ય જ્ઞાની નથી તથા એકાગ્ર ચિત્તવૃત્તિમાન્ નથી, તે ઇન્દ્રિયોને વશમાં કરી શકતો નથી. જેમ ઉત્તમ અશ્વો પોતાના સારથિના તાબે રહે છે તેપ્રમાણે જે જ્ઞાની છે અને વિવેકમાં મન જોડે છે તેના તાબામાં ઇન્દ્રિયો રહે છે.

अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययम् तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत् ।
अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तन्मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ॥ कठो॰ ॥
तदेजति तन्नैजति तद्दूरे तद्वन्तिके
तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥ ईश॰ ॥
यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति ।
सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते–

(वेदान्तशास्त्र)

શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગન્ધ અને વિનાશરહિત-નિત્ય અનાદિ અનન્ત અહંકારથી પર, ધ્રુવ એવા આત્માનો અનુભવ કરનાર મનુષ્ય, મૃત્યુના મુખમાંથી મૂકાય છે. તે આત્મા ચલ છે, અને તેજ આત્મા અચલ છે. અજ્ઞાનીઓથી દૂર છે અને જ્ઞાનીઓની પાસે છે. તે સર્વ દેહોના અન્તરમાં રહે છે અને બહાર છે. પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ આત્મા એક શરીર ત્યજીને અન્ય શરીર ધારણ કરે છે, માટે તેની અપેક્ષાએ ચલ કહેવાય છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ કાર્મણ શરીરની સાથે આત્મા પણ એક ભવમાંથી અન્ય ભવમાં જાય છે માટે ચલ કહેવાય છે. આત્માના જ્ઞાનાદિ પર્યાયોનો ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે તેની અપેક્ષાએ, આત્મા ચલ કહેવાય છે. પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષા ગ્રહણ કરવામાં ન આવે અને એકલી દ્રવ્યાર્થિક નયની

અપેક્ષા ગ્રહણ કરીને કહેવામાં આવે તો આત્મા અચલ છે. દરેક વસ્તુઓ મૂળ દ્રવ્યરૂપે અચલ છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ ચલ છે. "આત્મા દ્રવ્યપણે અચલ ન માનવામાં આવે તો તે ધ્રુવ કરે નહિ અને ધ્રુવતાવિના આત્મા સત્ કરી શકે નહિ" એ ઉપનિષદ્નો અનેકાન્તદૃષ્ટિથી અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો આત્મામાં ચલત્વ અને અચલત્વ સિદ્ધ થાય છે. એકાન્તવાદથી વેદાન્તીઓ પણ એનો અર્થ સમ્યગ્દૃષ્ટિવિના બરાબર કરી શકે નહિ. સમ્યગ્દૃષ્ટિથી અનેકાન્તાર્થ ગ્રહણ કરનાર વસ્તુને સમ્યગ્ જાણી શકે છે. જે મનુષ્ય સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મામાં દેખે છે અને સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આત્માને દેખે છે તે જ્ઞાની છે, અને તે કોઈનો તિરસ્કાર કરી શકતો નથી; એવો આત્મજ્ઞાની મુક્ત થાય છે. સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્માની તુલ્ય સમજનાર જ્ઞાની, સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આત્માને દેખે છે એમ અવબોધવું. તેમજ જે પોતાના આત્માતુલ્ય સર્વ પ્રાણીઓને દેખે છે તે કોઈપણ પ્રાણીનો તિરસ્કાર કરવા પ્રેરાતો નથી અને તે કોઈ પ્રાણીના તિરસ્કાર પાત્રભૂત બનતો નથી. સર્વ પ્રાણીઓમાં ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે. જેવું પોતાના આત્માને સુખદુઃખ થાય છે તેવું અન્ય પ્રાણીઓના આત્માઓને પણ સુખદુઃખ થાય છે, એવું અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જાણવામાં આવે છે ત્યારે, સર્વ પ્રાણીઓની દયા કરી શકાય છે;-સર્વ જીવોની યતના કરી શકાય છે. એથી ઉત્તમ દશા પ્રકટતાં પોતાનું અશુભ ચિંતવનાર ઉપર પણ વૈરભાવ પ્રગટતો નથી.

અન્ય દર્શનીઓ પણ તેમના મત પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનને માન આપે છે. જૈનો સ્યાદ્વાદની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનને સ્વીકારે છે. એકાન્તદૃષ્ટિથી અધ્યાત્મશાસ્ત્રો જે રચાયાં છે તે સર્વાનેકાન્તવાદને [illegible] કરવા સમર્થ થતાં નથી. સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિથી રચાયેલાં અને રચાતાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોથી સત્યપણે આત્મતત્ત્વ સમજાય છે અને તેથી વ્યવહાર અને નિશ્ચય પ્રમાણે આત્મતત્ત્વનું આરાધન થાય છે. વ્યવહારદૃષ્ટિથી અવલોકતાં જે દુનિયાના પદાર્થો આનંદમય લાગે છે તેજ પદાર્થો ખરેખર અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી અવલોકતાં [illegible] લાગે છે. પદાર્થોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તો અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી અવલોકાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પોતાના આત્માને [illegible] દેખી શકાય છે. [illegible] [illegible] વિચારી [illegible] વિચારતાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે. [illegible] [illegible] [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનની [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

અપેક્ષા ગ્રહણ કરીને કહેવામાં આવે તો આત્મા અચલ છે. દરેક વસ્તુઓ મૂળ દ્રવ્યરૂપે અચલ છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ ચલ છે. "આત્મા દ્રવ્યપણે અચલ ન માનવામાં આવે તો તે ધ્રુવ ઠરે નહિ. અને ધ્રુવતાવિના આત્મા સત્ ઠરી શકે નહિ" એ ઉપનિષદ્નો અનેકાન્તદૃષ્ટિથી અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો આત્મામાં ચલત્વ અને અચલત્વ સિદ્ધ થાય છે. એકાન્તવાદથી વેદાન્તીઓ પણ એનો અર્થ સમ્યગ્દૃષ્ટિવિના બરાબર કરી શકે નહિ. સમ્યગ્દૃષ્ટિથી અનેકાન્તાર્થ ગ્રહણ કરનાર વસ્તુને સમ્યગ્ જાણી શકે છે. જે મનુષ્ય સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મામાં દેખે છે અને સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આત્માને દેખે છે તે જ્ઞાની છે, અને તે કોઇનો તિરસ્કાર કરી શકતો નથી; એવો આત્મજ્ઞાની મુક્ત થાય છે. સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્માની તુલ્ય સમજનાર જ્ઞાની, સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આત્માને દેખે છે એમ અવબોધવું, તેમજ જે પોતાના આત્માતુલ્ય સર્વ પ્રાણીઓને દેખે છે તે કોઈપણ પ્રાણીનો તિરસ્કાર કરવા પ્રેરાતો નથી અને તે કોઇ પ્રાણીના તિરસ્કાર પાત્રભૂત બનતો નથી. સર્વ પ્રાણીઓમાં ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે. જેવું પોતાના આત્માને સુખદુઃખ થાય છે તેવુ અન્ય પ્રાણીઓના આત્માઓને પણ સુખદુઃખ થાય છે, એવું અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જાણવામાં આવે છે ત્યારે સર્વ પ્રાણીઓની દયા કરી શકાય છે,-સર્વ જીવોની યતના કરી શકાય છે. એવી ઉત્તમ દશા પ્રકટતાં પોતાનુ અશુભ ચિન્તવનાર ઉપર પણ વૈરભાવ પ્રગટતો નથી.

અન્ય દર્શનીઓ પણ તેમના મત પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનને માન આપે છે. જૈનો સ્યાદ્વાદની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનને સ્વીકારે છે. એકાન્તદૃષ્ટિથી અધ્યાત્મ મનાયેલ જે રચાયા છે તે [illegible] ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થતા નથી. સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિથી રચાયલા અને રચાતા અધ્યાત્મશાસ્ત્રોથી સત્યસ્વરૂપનું [illegible] અને તેથી વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય પ્રમાણે આ [illegible] થાય છે. [illegible] દૃષ્ટિથી અવલોકતા જે દુનિયાના પદાર્થ આનન્દમય [illegible] પદાર્થ ખરેખર અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી અવલોકતા [illegible] વાસ્તવિક સ્વરૂપ તો અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી અવલોકાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પોતાના આત્માને [illegible] શકાય છે. ઉપરપ્રમાણે દર્શાવેલા વિચારો અાદિ-અનેક [illegible] વિચારોથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે. [illegible] ઉપાધ્યાયના મુખમાંથી નીચેપ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનની [illegible] નીકળે છે.

इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् , ।
आत्मेन्द्रिय मनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥
यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा सदा, ।
तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ॥
यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा, ।
तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः ॥

कठ०

ભાવાર્થ.—શરીરરૂપી રથ છે, અને તેમાં બેસનાર [illegible]
છે. બુદ્ધિરૂપી સારથિ જાણ અને મનરૂપ લગામ જાણ. [illegible]
અશ્વો છે અને આ પૌદ્ગલિક વિષયોરૂપ પ્રદેશ છે. સુ[illegible]
અને મનયુક્ત આત્માને ભોક્તા કથે છે. જેમ દુષ્ટ અશ્વ [illegible]
આધીન થતા નથી, તેમ જે મનુષ્ય જ્ઞાની નથી તથા એ[illegible]
બુદ્ધિમાન નથી, તે ઇન્દ્રિયોને વશમાં કરી શકતો નથી. [illegible]
અશ્વો પોતાના સારથિના તાબે રહે છે તેપ્રમાણે જે જ્ઞા[illegible]
યોગીના મન એક છે તેના તાબામાં ઇન્દ્રિયો રહે છે.

अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत् ।
अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तन्मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ॥
तदेजति तन्नैजति तद्दूरे तद्वन्तिके
तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥ ईशा० ॥
यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति ।
सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते—

(वेदान्तशास्त्र)

[illegible] અને વિનાશરહિત-નિ[illegible]
[illegible] આત્માના અનુભવ કર[illegible]
[illegible] થાય છે અને [illegible]
[illegible] અને સાર્વભૌમની પ[illegible]
[illegible] અને અક્ષર છે. પદાર્થ[illegible]
[illegible] અન્ય શરીર ધાર[illegible]
[illegible] કહેવાય છે. વ્યવહારનયની
[illegible] અવસ્થાથી અન્ય [illegible]
[illegible] જ્ઞાનાદિ પર્યાયોનો [illegible]
[illegible] કહેવાય છે.
[illegible] અને એકથી દ્રવ્ય[illegible]

અપેક્ષા ગ્રહણ કરીને કહેવામાં આવે તો આત્મા અચલ છે. દરેક વસ્તુઓ મૂળ દ્રવ્યરૂપે અચલ છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ ચલ છે. "આત્મા દ્રવ્યપણે અચલ ન માનવામાં આવે તો તે ધ્રુવ ઠરે નહિ, અને ધ્રુવતાવિના આત્મા સત્ ઠરી શકે નહિ" એ ઉપનિષદ્નો અનેકાન્તદષ્ટિથી અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો આત્મામાં ચલત્વ અને અચલત્વ સિદ્ધ થાય છે. એકાન્તવાદથી વેદાન્તીઓ પણ એનો અર્થ સમ્યગ્દષ્ટિવિના બરાબર કરી શકે નહિ. સમ્યગ્દષ્ટિથી અનેકાન્તાર્થ ગ્રહણ કરનાર વસ્તુને સમ્યગ્ જાણી શકે છે. જે મનુષ્ય સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મામાં દેખે છે અને સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આત્માને દેખે છે તે જ્ઞાની છે, અને તે કોઇનો તિરસ્કાર કરી શકતો નથી; એવો આત્મજ્ઞાની મુક્ત થાય છે. સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્માની તુલ્ય સમજનાર જ્ઞાની, સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આત્માને દેખે છે એમ અવબોધવું, તેમજ જે પોતાના આત્માતુલ્ય સર્વ પ્રાણીઓને દેખે છે તે કોઈપણ પ્રાણીનો તિરસ્કાર કરવા પ્રેરાતો નથી અને તે કોઇ પ્રાણીના તિરસ્કાર પાત્રભૂત બનતો નથી. સર્વ પ્રાણીઓમાં ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે. જેવું પોતાના આત્માને સુખદુઃખ થાય છે તેવું અન્ય પ્રાણીઓના આત્માઓને પણ સુખદુઃખ થાય છે, એવું અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જાણવામાં આવે છે ત્યારે, સર્વ પ્રાણીઓની દયા કરી શકાય છે;–સર્વ જીવોની યતના કરી શકાય છે. એવી ઉત્તમ દશા પ્રકટતાં પોતાનું અશુભ ચિંતવનાર ઉપર પણ વૈરભાવ પ્રગટતો નથી.

અન્ય દર્શનીઓ પણ તેમના મત પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનને માન આપે છે. જૈનો સ્યાદ્વાદની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનને સ્વીકારે છે. એકાન્તદષ્ટિથી અધ્યાત્મશાસ્ત્રો જે રચાયાં છે તે સમ્યક્ત્વભાવને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થતાં નથી. સ્યાદ્વાદદષ્ટિથી રચાયલાં અને લખાયલાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોથી સમ્યક્પણે આત્મતત્ત્વ સમજાય છે અને તેથી વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય પ્રમાણે આત્મતત્ત્વનું આરાધન થાય છે. બાહ્યદષ્ટિથી અવલોકતાં જે દુનિયાના પદાર્થો આનન્દમય લાગે છે તેજ પદાર્થો ખરેખર અધ્યાત્મદષ્ટિથી અવલોકતાં નિસ્સાર લાગે છે. પદાર્થોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તો અધ્યાત્મદષ્ટિથી અવલોકાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પોતાના આત્માને મોક્ષમાર્ગપ્રતિ લેઈ શકાય છે. ઉપરપ્રમાણે દર્શાવેલા વિચારો આદિ–અનેક શાસ્ત્રીય વિચારોથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયના હૃદયમાંથી નીચેપ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઉત્તમતાના ઉદ્ગારો નીકળે છે.

इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान्,।
आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥
यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा सदा,।
तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ॥
यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा,।
तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः ॥

का०

ભાવાર્થ—શરીરરૂપી રથ છે, અને તેમાં બેસનાર આત્મા રથી છે. બુદ્ધિરૂપી સારથિ છે અને મનરૂપ લગામ છે. ઇન્દ્રિયોરૂપી અશ્વો છે અને શબ્દ વિગેરે વિષયોરૂપ પ્રદેશ છે. બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય અને મનયુક્ત આત્માને ભોક્તા કહે છે. જેમ દુષ્ટ અશ્વો સારથિને આધીન થતા નથી તેમ જે મનુષ્ય જ્ઞાની નથી તથા એકાગ્ર ચિત્તવૃત્તિવાન નથી તે ઇન્દ્રિયોને વશમાં કરી શકતો નથી. જેમ ઉત્તમ અશ્વો [illegible] રહે છે તેમ જે જ્ઞાની છે અને [illegible] રહે છે.

[illegible] ॥ कठो० ॥
[illegible]
[illegible] ॥ तै० ॥
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] અનાદિ [illegible] અનુભવ કરનાર મનુષ્ય, [illegible] અને તેજ આત્મા [illegible] પામે છે. તે [illegible] અને [illegible] વ્યવહારિક નથી [illegible] ધારણ કરે છે, [illegible] વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ [illegible] અવસ્થા ચાલે [illegible] વિકારો ઉત્પાદ [illegible] વ્યવહારિક છે. પરંતુ [illegible] અને એટલી દ્રવ્યાર્થિક નયની

અપેક્ષા ગ્રહણ કરીને કહેવામાં આવે તો આત્મા અચલ છે. દરેક વસ્તુઓ મૂળ દ્રવ્યરૂપે અચલ છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ ચલ છે. "આત્મા દ્રવ્યપણે અચલ ન માનવામાં આવે તો તે ધ્રુવ ઠરે નહિ, અને ધ્રુવતાવિના આત્મા સત્ ઠરી શકે નહિ" એ ઉપનિષદ્‌નો અનેકાન્તદૃષ્ટિથી અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો આત્મામાં ચલત્વ અને અચલત્વ સિદ્ધ થાય છે. એકાન્તવાદથી વેદાન્તીઓ પણ એનો અર્થ સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિવિના બરાબર કરી શકે નહિ. સમ્યગ્દૃષ્ટિથી અનેકાન્તાર્થ ગ્રહણ કરનાર વસ્તુને સમ્યગ્ જાણી શકે છે. જે મનુષ્ય સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મામાં દેખે છે અને સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આત્માને દેખે છે તે જ્ઞાની છે, અને તે કોઇનો તિરસ્કાર કરી શકતો નથી; એવો આત્મજ્ઞાની મુક્ત થાય છે. સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્માની તુલ્ય સમજનાર જ્ઞાની, સર્વ પ્રાણીઓમાં પોતાના આત્માને દેખે છે એમ અવબોધવું, તેમજ જે પોતાના આત્માતુલ્ય સર્વ પ્રાણીઓને દેખે છે તે કોઈપણ પ્રાણીનો તિરસ્કાર કરવા પ્રેરાતો નથી અને તે કોઈ પ્રાણીના તિરસ્કાર પાત્રભૂત બનતો નથી. સર્વ પ્રાણીઓમાં ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે. જેવું પોતાના આત્માને સુખદુઃખ થાય છે તેવું અન્ય પ્રાણીઓના આત્માઓને પણ સુખદુઃખ થાય છે, એવું અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જાણવામાં આવે છે ત્યારે, સર્વ પ્રાણીઓની દયા કરી શકાય છે;-સર્વ જીવોની યતના કરી શકાય છે. એવી ઉત્તમ દશા પ્રકટતાં પોતાનું અશુભ ચિન્તવનાર ઉપર પણ વૈરભાવ પ્રકટતો નથી.

અન્ય દર્શનીઓ પણ તેમના મત પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનને માન આપે છે. જૈનો સ્યાદ્વાદની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનને સ્વીકારે છે. એકાન્તદૃષ્ટિથી અધ્યાત્મશાસ્ત્રો જે રચાયાં છે તે સમ્યક્ત્વભાવને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થતાં નથી. સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિથી રચાયલાં અને લખાયલાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોથી યથાર્થપણે આત્મતત્ત્વ સમજાય છે અને તેથી વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય પ્રમાણે આત્મતત્ત્વનું આરાધન થાય છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી અવલોકતાં જે દુનિયાના પદાર્થો આનન્દમય લાગે છે તેજ પદાર્થો ખરેખર અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી અવલોકતાં નિરસાર લાગે છે. પદાર્થોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તો અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી અવલોકાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પોતાના આત્માને મોક્ષમાર્ગપ્રતિ લેઈ શકાય છે. ઉપરપ્રમાણે દર્શનિક વિચારો આદિ-અનેક શાસ્ત્રીય વિચારોથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયના હૃદયમાંથી નીચેપ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઉત્તમતાના ઉદ્ગારો નીકળે છે.

इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान्, ।
आत्मेन्द्रिय मनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥
यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा सदा, ।
तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ॥
यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा, ।
तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः ॥

कठ०

ભાવાર્થ.—શરીરરૂપી રથ છે, અને તેમાં બેસનાર આત્મા રથ
છે. બુદ્ધિરૂપી સારથિ જાણુ અને મનરૂપ લગામ જાણુ. ઇન્દ્રિયોરૂપી
અશ્વો છે અને બાહ્ય પૌદ્‌ગલિક વિષયોરૂપ પ્રદેશ છે. સુજ્ઞો, ઇન્દ્રિ
અને મનયુક્ત આત્માને ભોક્તા કથે છે. જેમ દુષ્ટ અશ્વો સારથી
અધીન થતા નથી, તેમ જે મનુષ્ય જ્ઞાની નથી તથા એકાગ્ર ચિત્ત
વૃત્તિમાન્ નથી, તે ઇન્દ્રિયોને વશમાં કરી શકતો નથી. જેમ ઉત્ત
અશ્વો પોતાના સારથિના તાબે રહે છે તેપ્રમાણે જે જ્ઞાની છે અને
ધ્યેયમાં મન જોડે છે તેના તાબામાં ઇન્દ્રિયો રહે છે.

अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययम् तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत् ।
अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं, निचाय्य तन्मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ॥ कठो० ॥
तदेजति तन्नैजति तद्दूरे तद्वन्तिके
तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥ ईश० ॥
यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति ।
सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते–

(वेदान्तशास्त्र.)

શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગન્ધ અને વિનાશરહિત-નિત્ય અનાદિ
અનન્ત અહંકારથી પર, ધ્રુવ એવા આત્માનો અનુભવ કરનાર મનુષ્ય
મૃત્યુના મુખમાંથી મૂકાય છે. તે આત્મા ચલ છે, અને તેજ આત્મ
અચલ છે. અજ્ઞાનીઓથી દૂર છે અને જ્ઞાનીઓની પાસે છે. તે
સર્વ દેહોના અન્તરમાં રહે છે અને બહાર છે. પર્યાયાર્થિક નયની
અપેક્ષાએ આત્મા એક શરીર ત્યજીને અન્ય શરીર ધારણ કરે છે
માટે તેની અપેક્ષાએ ચલ કહેવાય છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ
કાર્મણ શરીરની સાથે આત્મા પણ એક ભવમાંથી અન્ય ભવમાં જાય
છે માટે ચલ કહેવાય છે. આત્માના જ્ઞાનાદિ પર્યાયોનો ઉત્પાદ વ્યય
થયા કરે છે તેની અપેક્ષાએ, આત્મા ચલ કહેવાય છે. પર્યાયાર્થિક
નયની અપેક્ષા ગ્રહણ કરવામાં ન આવે અને એકલી દ્રવ્યાર્થિક નયની

कान्ताधरसुधास्वादाद्-यूनां यज्जायते सुखं ।
बिन्दुः पार्श्वे तदध्यात्म-शास्त्रास्वादसुखोदधेः ॥ ९ ॥
अध्यात्मशास्त्रसंभूत-सन्तोषसुखशालिनः ।
गणयन्ति न राजानं न श्रीदं नाऽपि वासवम् ॥ १० ॥
यः किलाशिक्षिताध्यात्मशास्त्रः पाण्डित्यमिच्छति ।
उत्क्षिपत्यंगुलीं पंगुः स्वर्द्रुमफललिप्सया ॥ ११ ॥
दम्भपर्वतदंभोलिः सौहार्दाम्बुधिचन्द्रमाः ।
अध्यात्मशास्त्रमुत्ताल-मोहजालवनानलः ॥ १२ ॥
अध्वा धर्मस्य सुस्थः स्यात्पापचौरः पलायते ।
अध्यात्मशास्त्रसौराज्ये न स्यात्कश्चिदुपप्लवः ॥ १३ ॥
येषामध्यात्मशास्त्रार्थ-तत्त्वं परिणतं हृदि ।
कषायविषयावेशक्लेशस्तेषां न कर्हिचित् ॥ १४ ॥
निर्दयः कामचण्डालः पण्डितानपि पीडयेत् ।
यदि नाध्यात्मशास्त्रार्थ-बोधयोधकृपा भवेत् ॥ १५ ॥
विषवल्लिसमां तृष्णां, वर्धमानां मनोवने ।
अध्यात्मशास्त्रदात्रेण छिन्दन्ति परमर्षयः ॥ १६ ॥
वनं वेश्म धनं दौस्थ्यं, तेजो ध्वान्तं जलं मरुः ।
दुरापमाप्यते धन्यैः, कलावध्यात्मवाङ्मयम् ॥ १७ ॥
वेदान्यशास्त्रवित्क्लेशं, रसमध्यात्मशास्त्रवित् ।
भाग्यभृद्भोगमाप्नोति, वहते चन्दनं खरः ॥ १८ ॥
भुजास्फालनहस्तास्य, विकाराभिनयाः परे ।
अध्यात्मशास्त्रविज्ञास्तु, वदन्त्यविकृतेक्षणाः ॥ १९ ॥
अध्यात्मशास्त्रहेमाद्रि, मथितादागमोदधेः ।
भूयांसि गुणरत्नानि, प्राप्यन्ते विबुधैर्न किम् ॥ २० ॥
रसो भोगावधिः कामे, सद्भक्ष्ये भोजनावधिः ।
अध्यात्मशास्त्रसेवायां, रसो निरवधिः पुनः ॥ २१ ॥
कुतर्कग्रन्थसर्वस्व, गर्वज्वरविकारिणी ।
एति दृग्निर्मलीभाव, मध्यात्मग्रन्थभेषजात् ॥ २२ ॥
धनिनां पुत्रदारादि, यथा संसारवृद्धये ।
तथा पाण्डित्यदृप्तानां, शास्त्रमध्यात्मवर्जितम् ॥ २३ ॥
अध्येतव्यं तदध्यात्म, शास्त्रं भाव्यं पुनः पुनः ।
अनुष्ठेयस्तदर्थश्च, देयो योग्यस्य कस्यचित् ॥ २४ ॥

(अध्यात्मसार.)

નાંખે છે. તૃષ્ણારૂપ વિષની વલ્લિનું ઉત્પત્તિસ્થાન મન છે અને
અજ્ઞાનરૂપ વાયુથી પોષાય છે. દરેક પ્રાણીને અજ્ઞાનાવસ્થામાં અને
પ્રકારની તૃષ્ણા પ્રગટે છે અને તે પ્રતિક્ષણ વધતી જાય છે. સાગરને
અન્ત આવે છે, પણ તૃષ્ણાનો પાર આવતો નથી. તૃષ્ણા એ સંસા
પ્રવૃત્તિચક્રની જનની છે. તૃષ્ણાની વિષવલ્લિનાં ફળો પણ વિષમ
હોય છે અને તેમાંથી વહેતો એવો રસ પણ વિષરૂપ હોય
જેના હૃદયમાં તૃષ્ણારૂપ વિષવલ્લી નથી, એવા મહાપુરૂષના હૃદયન
સ્વચ્છતા જુદા પ્રકારની હોય છે. જેના હૃદયમાં તૃષ્ણારૂપ વિષવ
નથી તેને કોઇની સ્પૃહા નથી અને તેની આગળ કોઈ, દુનિયાનો ચ
વર્તિ-ઇન્દ્ર-ચન્દ્ર-પણ મહાન્ નથી. મનુષ્યનું શરીર ઘસાય છે; કૃષ્
કેશ ટળીને શ્વેત કેશ થાય છે પણ અજ્ઞાનયોગે તૃષ્ણા ટળતી નથ
સત્તા, પદવી, અને ધન વગેરેની તૃષ્ણાઓનો કદી અન્ત આવતો ન
અને તૃષ્ણાનો નાશ થયાવિના સંતોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, અને સંતોષ
વિના ખરા સુખની આશા રાખવી એ તો વ્યર્થ છે. ગરીબ
ધનવંતને તૃષ્ણાના વિષપ્રવાહમાં વહેતાં કદી સુખની ઝાંખી થતી નથ
તૃષ્ણાનો આદર ખરેખર અજ્ઞાનાવસ્થામાં થાય છે. અજ્ઞાની મનુષ્
સુખની લાલચે તૃષ્ણાને દેવીની પેઠે પૂજે છે અને તૃષ્ણારૂપ હોળીમ
પોતે પતંગીઆની પેઠે બળીને ભસ્તીભૂત થઈ જાય છે. તૃષ્ણાન
નાશ કદી બાહ્યદૃષ્ટિથી થવાનો નથી. જ્ઞાની પુરૂષો જણાવે છે
તૃષ્ણારૂપ વિષવલ્લીનું છેદન કરવું હોય તો અધ્યાત્મશાસ્ત્રરૂપ દાતરડાં
ગ્રહણ કરો અને તેવડે તૃષ્ણાવલ્લીને છેદી નાખો.

વનમાં ઘર, દુઃખી અવસ્થામાં ધન, અંધકારમાં પ્રકાશ, અ
મરૂદેશમાં જેમ જલ પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છે; તેમ શ્રીમદ્ યશોવિજ
ઉપાધ્યાય કથે છે કે ' આ કલિકાલમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થવી
પણ દુર્લભ છે. '

આ કલિયુગમાં પાપપ્રવૃત્તિમય અને પાપમય પ્રવૃત્તિવડે સાધ
થતી એવી ક્ષણિક બાહ્યોન્નતિ અર્થે, દુનિયા પાપમય પ્રવૃત્તિશાસ્ત્રો
લખે છે, વાંચે છે, ભણે છે અને તે શાસ્ત્રોની ઉપાસના કર્યા કરે
અને તેવા પાપપ્રવૃત્તિમયશાસ્ત્રોને પ્રકટાવવા માટે લેખકોને ઉત્તેજ
આપે છે જ્યાં ત્યાં બાહ્યપ્રવૃત્તિના ભણકારા થયા કરે છે અને તે તર
લોકોની પાસે ઇન્દ્રિયોની અને મનની-પ્રવૃત્તિ રાત્રિદિવસ થયા કરે છે; એ
અનુભવમાં આવે છે. મનુષ્યો પાપમય પ્રવૃત્તિયોના હેતુઓમાં ઉન્નતિને
માને છે એવું બાહ્યદૃષ્ટિથી દેખીને, આંધળાઓની પેઠે બાહ્યપ્રવૃત્તિમાર્ગમ

નથી. બહોતેર કળાનાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તોપણ, અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના આનન્દ મળવાનો નથી. સત્યાનન્દરસની દિશા દર્શાવનાર અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું પરિશીલન એજ ખરેખરૂં કર્તવ્ય છે. હોમ વગેરે અનેક કર્મો કરવાથી કંઈ આત્માનો ખરો આનન્દ અનુભવાતો નથી.

ભુજાનું આસ્ફાલન તેમજ હસ્તમુખના વિકાર આદિ નાટક-અભિનયો કંઇ સત્યસુખની દિશા દર્શાવતા નથી, તેમજ હાસ્યાદિ ચેષ્ટાવાળા ભોગી પુરૂષો વિકારજન્ય આનન્દ ભોગવવા પ્રયત્ન કરે છે અને મુખાદિની વિકારજન્ય ચેષ્ટાઓ કરે છે પણ તેમાં તેઓ અન્તે ઠગાય છે અને સત્યસુખથી દૂર રહે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રવેત્તાઓ તો ચક્ષુઆદિની વિકારિક ચેષ્ટાવિના ભાસે છે. ભોગીની વિકારચેષ્ટાઓમાં તેમને ભ્રાન્તિ લાગે છે. અંગવિકાર ચેષ્ટાજન્ય સુખ તો એક ક્ષણમાત્ર ભાસે છે અને અન્તે હતું ન હતું થઈ જાય છે. નાટક વગેરેમાં પ્રેક્ષકોને આનન્દ આપનારી અનેક ચેષ્ટાઓ થાય છે, તથાપિ અદ્યપર્યન્ત પ્રેક્ષકોને અને નાટકીયાઓને સત્યસુખ થયેલું જણાતું નથી. મૂઢ જીવો તેવી વિકારિક શૃંગારિક ચેષ્ટાઓમાં મૃગજલની પેઠે સુખની ભ્રાન્તિ ધારણ કરી મનથી દોડ્યા કરે છે અને અન્તે અજાગલસ્તનની પેઠે નિષ્ફલતાને દેખે છે, જેમ કાચમાં જુગારી [illegible] રમે તેની પેઠે વારંવાર તેવા ને તેવા વિષ્ટાના કીટકની પેઠે [illegible] રહે છે. શૃંગારિક રસની ચેષ્ટાઓથી સત્યાનન્દ કોઇને પ્રાપ્ત થયો નથી અને થનાર નથી, માટે અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું અવલંબન કરીને સત્યસુખની શોધ કરીને તેમાં [illegible]

[illegible] મધુર જણાય છે, તેમ [illegible] અધ્યાત્મશાસ્ત્ર [illegible] નથી. દુનિયામાં એવું પ્રાણ[illegible] સત્યસુખ [illegible] થતા નથી. [illegible] સુખ રહેતું નથી, તે વિષે નીચે મુજબ [illegible]

[illegible]

અધ્યાત્મશાસ્ત્રજન્ય આનન્દરસની અવાપ્તિ નથી. જેઓ અધ્યાત્મશાસ્ત્રદ્વારા આત્માના અનુભવમાં ઉંડા ઉતરી ગયા છે તેઓ અધ્યાત્મસુખની લ્હેરીઓ અનુભવે છે. અને તેઓને આત્મસુખની પ્રતીતિ થાય છે, તેથી તેઓ બાહ્ય ઋદ્ધિ, સત્તા, અને પદવી વગેરેની ઉપાધિથી મુક્ત થઈ શરીરમાં સ્થિત આત્માના ધ્યાનમાં મસ્ત થાય છે અને દુનિયાના [illegible] દેખે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો કહે છે કે, “હે દુનિયાના મનુષ્યો ! તમો અમારી પાસે આવો; અમો તમારા ત્રિવિધતાપોને ટાળીને નિરૂપાધિ સુખમાં મગ્ન કરી દેઈશું.” આમારામાં શ્રદ્ધા રાખો.

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી કહે છે કે, કુતર્કવાળા શાસ્ત્રોના [illegible] વાસનાથી વિકારવાળી બનેલી એવી દૃષ્ટિ તે ખરેખર અધ્યાત્મશાસ્ત્રરૂપ અંજનના પ્રયોગથી નિર્મલ બને છે. વ્યાકરણ અને કેવલ ન્યાયશાસ્ત્ર વગેરેના અભ્યાસીઓ ગર્વ ધારણ કરે છે અને તેઓ વિવાદોના [illegible] પ્રાપ્ત કરે છે. અન્ય શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી પંડિતો અભિમાન ધારણ કરે છે અને તેઓની દૃષ્ટિમાં રાગદ્વેષની મલીનતા રહે છે. મતકદાગ્રહ અને ગચ્છભેદોની સાથે શુષ્કપ્રેમ અને શાસ્ત્રમાં [illegible] અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના [illegible] વિકારો દૂર [illegible] થાય છે. અધ્યાત્મદૃષ્ટિ, [illegible] મલીનતાનો નાશ કરનાર [illegible] દૃષ્ટિમાં રહેલી [illegible] જોઈએ. અહંકારનો [illegible] કરવાં જોઈએ, [illegible] પ્રાપ્ત કરવા [illegible] રહેવું જોઈએ [illegible] તમારે [illegible] કેટલી મદદના છે? [illegible] દિશા [illegible] તેઓ [illegible] ઇન્દ્રિયોનું [illegible] આવેલો છું; [illegible] [illegible] થાય છે.

[illegible]

ते कारण गुरुचरणआधीन–समय समय इण योगे लीन ॥
साधु जे किरियाव्यवहार–तेहिज अम मोटो आधार ॥
(गुणपर्यायरास.)

તેની પ્રાપ્તિઅર્થે ગુરૂચરણાધીન થઈને સમયે સમયે અધ્યાત્મ દ્રવ્યાનુયોગમાં લીન થવું જોઈએ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય પોતાના તપાગચ્છની મર્યાદામાં રહીને ગુરૂની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તીને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં મસ્ત બન્યા હતા. તે સ્વયં કથે છે કે, સાધુની ક્રિયાનો આધાર તેજ અમારે મોટો આધાર છે. આ ઉપરથી ભવ્ય બંધુઓએ સમજવું કે, વ્યવહારમાર્ગને ભાવપૂર્વક આશ્રયી અનુસરી અન્તરમાં નિશ્ચયદૃષ્ટિવડે સ્વસ્વરૂપમાં રમણતા કરવી. દ્રવ્યાનુયોગનો જ્ઞાતા સર્વ ગીતાર્થોમાં મહાગીતાર્થ છે. દ્રવ્યાનુયોગ જાણે છે તે સમ્યગ્ અધ્યાત્મજ્ઞાનને અવબોધે છે. દ્રવ્યાનુયોગ જ્ઞાનથી દરેક દર્શનવાળાઓ આત્માને કેવી રીતે માને છે અને તે કયા કયા નયની અપેક્ષાએ સત્ય છે વા તેમાં કઈ અપેક્ષાવિના ભૂલ રહે છે તે જણાય છે. માટે દ્રવ્યાનુયોગ જ્ઞાનમાં [illegible] કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સ્થિર થવું એજ સમ્યગ્જ્ઞાનનો સમ્યગ્ [illegible] છે. આ તત્ત્વની સ્યાદ્વાદભાવે પ્રતીતિ થવી એ સમ્યગ્દર્શન [illegible] અને આત્માના શુદ્ધ [illegible]ની પ્રાપ્તિ અને તેમાં સ્થિરતા એજ વસ્તુતઃ [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિઅર્થે પ્રતિદિન [illegible] આત્માની આરાધના કરવાથી આત્માના ગુણો [illegible] અને [illegible]દેવનો વિવેક થશે. જ્ઞાનથી [illegible] શ્રીમ[illegible] હૃદયના ગરશોદ્ગાર[illegible] કરાવે છે.

[illegible]

([illegible] आशावरी)

चेतन आतमका मत [illegible] ज्ञान सुधारस प्यारो ॥ ॥ चेतन. ॥ १ ॥
[illegible] महानसमस्त दूर करी सुमति परनाम ॥
शुद्धिरमण [illegible] –[illegible] ज्ञानविलास ॥ ॥ चेतन. ॥ २ ॥
ज्ञानी ज्ञानमगन [illegible] आदिकमल [illegible] ॥
जिन वचन कानी कोर–कमेवन नहि होय ॥ ॥ चेतन. ॥ ३ ॥
[illegible] सदा व्यवहारनेरे-बुद्धि न ठरी कोय ॥
[illegible] अनुसार करी मुक्ति कहावे होय ॥ ॥ चेतन. ॥ ४ ॥
प्रभु समरो पूजा करी करो क्रिया व्यवहार ॥
[illegible] आतमध्यान निरधार ॥ ॥ चेतन. ॥ ५ ॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનની હાલ દુનિયામાં કેટલી બધી આવશ્યકતા છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જગતને કેટલો બધો લાભ થાય છે તે ઉપર્યુક્ત વિચારોથી મુજ્ઞ વાચકો સમ્યગ્ અવબોધી શકશે. અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિથી શ્રાવકનાં વ્રતો વા સાધુનાં વ્રતોદ્વારા મોક્ષમાર્ગનું આરાધન કરી શકાય છે. શ્રાવકના ગુણો અને સાધુના ગુણો ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્મામાં પ્રગટે છે. ઉપરઉપરની ગુણસ્થાનકભૂમિમાં પ્રવેશ કરવાને અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માનો વીર્યોલ્લાસ વૃદ્ધિ પામે છે અને આત્મા, પોતાના શુદ્ધધર્મમાં રમણતા કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી રજોગુણ અને તમોગુણરૂપ મોહની વૃત્તિને હઠાવતો છતો પોતાના શુદ્ધધર્મમાં આત્મા સ્થેય બેસે છે અને સંવરભાવમાં દૃઢ રહીને સમયે સમયે પૂર્વે બાંધેલા કર્મની નિર્જરા કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્મા પોતાના શુદ્ધધર્મથી અન્યભાવને પરિહરવા પ્રયત્ન કરે છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી કારણસામગ્રીના યોગે કોઈ ભવ્ય જીવ અલ્પભવમાં મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે. વજ્રઋષભનારાચસંઘયણનો સ્વામી કોઈ ભવ્ય જીવ પૂર્ણ સામગ્રીયોગે અધ્યાત્મમાં રમણતા કરતો છતો તે ભવમાં મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

અ[illegible]જ્ઞાનથી [illegible] છે અને તેથી આય તથા [illegible] સર્વ જીવોની [illegible] શ્રેણીની સારી રીતે આરાધના [illegible] અને અધ્યાત્મ[illegible]થી ઉપશમ, [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનવિના [illegible]જ્ઞાનથી ભૂતકાળમાં અનેક [illegible] મુક્તિ [illegible] વર્તમાનકાળમાં મહા[illegible] મુક્તિ પામે છે અને [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ત્રણ ચાર [illegible] મુક્તિ [illegible] કરી શકે છે" તેથી એક [illegible] આત્મામાં [illegible] પરમાત્મદશા કહેવાય છે. [illegible] આધારભૂત [illegible] પ્રાપ્ત [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનની આરાધના કરવી.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

તો ઇન્દ્રિયો-મન અને શરીરના તાબામાં નથી, અને તે દેહ અને ઇન્દ્રિયસેવકોની દૃષ્ટિપથમાં આવતું પણ નથી. સ્વાભાવિક આનન્દરસની ધારાનો અમૃત જ્યાં વહે છે તેનામાં, અને તેના તાબે જેઓ રહે છે તેઓ દુનિયાની બાહ્યદૃષ્ટિએ ઉંઘતા છતાં અન્તરથી જાગ્રત થઇને સુખરૂપ સ્વયં ભાસે છે અને સુખના ભોક્તા સ્વયં બને છે. સ્થૂલબુદ્ધિધારક મનુષ્યોની બુદ્ધિ ખરેખર આવા સ્વતંત્રતાના કેન્દ્ર પ્રદેશમાં પ્રવેશી શકતી નથી અને તેથી તેને તો બાળકોની રમત જેવી બાહ્યવસ્તુઓમાં પરવશતાએ સુખ ભોગવવાનું મન થાય છે અને તે અન્તરથી તેમાંજ આસક્ત બનીને પોતાના શુદ્ધપ્રાણે જીવી શકવાને સમર્થ બની શકતો નથી. બાહ્યભાગાદિ રંગોએ રંગાયેલા લોકો બાહ્યરંગોના ભોગી બનીને પરવશ બને છે, અને ભ્રમણાથી પોતાને માને છે કે અમે સ્વતંત્ર બનીએ છીએ. માતાથી જુદા રહેવાનું કર્યું, પિતાની તાબેદારી છોડી દીધી, તેમ જુદું ઘર અને જુદી દુકાન કરીને પુત્ર એમ માને છે કે, મારા પિતાથી જુદીને હું સ્વતંત્ર થયો [illegible] જેમ જેમ ઉપાધિના તાબે તે થતો જાય [illegible] કે, હું પરતંત્ર થતો જાઉંછું. [illegible] વસ્તુઓની તૃષ્ણા વધતાં, મનુષ્ય, [illegible] જેવી પોતાની દશા [illegible] બનીને પરતન્ત્ર થાય છે. [illegible] આવા મર્માને હૃદયમાં પરિણમા- [illegible] વિવેકદૃષ્ટિથી ખરી [illegible]

[illegible] છે. એમ એકવાર [illegible] શ્રદ્ધાથી પ્રથમ [illegible] માનશો. આત્મવશ [illegible] વસ્તુઓમાં થતી [illegible] મળતાં વા [illegible] નથી એવો દૃઢભાવ [illegible] બની શકશો. ઇન્દ્રિયોદ્વારા [illegible] છે તેને લક્ષ [illegible] બની શકશો. દેહોની પ્રવૃ- [illegible] આત્માને સુખના ભંડારરૂપ [illegible] ઓળખાવીને [illegible] અને તેના માટે

ચેષ્ટાઓ દુનિયાને જુદી ભાસે છે અથવા તેની બાહ્યચેષ્ટાઓ ફક્ત ભોગ્ય પ્રારબ્ધથી થાય છે છતાં અન્તરથી તેને ચેષ્ટાઓમાં પણ અહંત્વાભિમાન રહેતું નથી. જ્ઞાનીની બાહ્યચેષ્ટાઓમાં પણ આત્મવશતાનું કિરણ પ્રકાશતું માલુમ પડે છે આવા આત્મવશી જ્ઞાનીઓની દશાને પારખવામાં વિદ્વાનો ભુલથાપ ખાઈ જાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન ત્રણ જગત્‌માં ડિંડિમ વગાડીને કથે છે કે, હે દુનિયાના લોકો! તમારે ખરી આત્મવશતાનું સુખ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો મારી સેવા કરો. મારી ઉપાસના જો શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવામાં આવશે તો આત્માની સત્ય સ્વતંત્રતાનું સુખ પ્રાપ્ત કરી શકશો. પરવશ એ દુઃખ અને આત્મવશ એ સુખ; એમ સુખ-દુઃખનું લક્ષણ અવબોધીને આત્મામાં સત્ય સ્વસત્તા પ્રગટાવવી જોઈએ, અને એજ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓનું જીવનકર્તવ્ય છે.

આત્મવશતાથી મનુષ્યો સંતોષી બને છે અને દુનિયાના શ્રેયઃઅર્થે પોતાની લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરી શકે છે. આત્મવશતા એજ સુખમય જીવન અવબોધ્યા પશ્ચાત્, કયો મનુષ્ય અનેક પ્રાણીઓનો નાશ થાય એવા વ્યાપારોવડે અશાન્તિનું વાતાવરણ ફેલાવવા પ્રયત્ન કરી શકે? આત્મવશતારૂપ સચ્ચારિત્રનું એટલુંબધું બળ છે કે જળની ઉપર તારૂ જેમ તરી શકે છે તેમ પોતે ઉપાધિની ઉપર રહી શકે છે, અર્થાત્ ઉપાધિના નીચે તે દબાઈ જતો નથી. સ્ટીમરો જલધિઉપર પુરપાટ ચાલી જાય છે પણ તેને જલનો બાધ થતો નથી, તદ્વત્ જ્ઞાનીઓ આ આત્મવશતારૂપ સ્ટીમરવડે સંસારસમુદ્રના રાગદ્વેષ કલ્લોલો દૂર કરીને મુક્તિનગરીપ્રતિ ચાલ્યા જાય છે.

દુઃખના મૂળભૂત પરવશતા અને સુખના મૂળભૂત સ્વવશતાનું સ્વરૂપ અવબોધીને આત્માએ ખરી સ્વવશતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. ખરી સ્વવશતાને પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્માને આગળ કરીને પ્રયત્ન કરો. આત્માના અધિકારે ખરી સ્વવશતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. ચક્રવર્તિ વિક્રમાદિત્યના પરવશપણામાં જેઓ જીવન ગાળે છે તેઓ રાજાઓના રાજાઓ અને ઇન્દ્રો હોય તોપણ ખરી સ્વવશતાના માર્ગે જતા નથી એમ કહેતાં કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી. આત્મવશ થવાના ઉપાયોનો પ્રતિક્ષણ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. જે જે સમયે જે જે કાર્ય કરવામાં આવે તે તે સમયે તે તે કાર્યો કરતાં હું આત્મવશ છું પણ પરવશ થતો નથી, એવો દૃઢ સંકલ્પ કરવો. મનજ પરવશતાને વરેલી હોય તો તેને અટકાવવા પ્રયત્ન કરવો. આશ્રવો આત્મજ્ઞાનીના આત્માને બાંધવા સમર્થ થતાં નથી.

હું આત્મા છું. પરભાવ એ મારો ધર્મ નથી, સ્વભાવ એજ મારો ધર્મ છે. પરભાવરૂપ પરતન્ત્રતાને હું ઇચ્છતો નથી અને તેથી હું ન્યારો છું, મારે એનું પ્રયોજન નથી. એવો શુદ્ધભાવ ધારણ કરીને અધિકારપરત્વે કાર્ય કરવાથી અન્તરમાં તીવ્ર સંક્લેશ થતો નથી અને ક્ષણે ક્ષણે આત્માના પરિણામની અનન્તગુણી શુદ્ધિ થાય છે. શુભાશુભ પરિણામથી રહિત અને શુદ્ધાધ્યવસાયમાં રમતો એવો આત્મા, પોતાની ખરી સ્વતંત્રતાનો ભોગી બને છે.–यत्कर्तव्यं, परिणामे बन्ध अने विपाक कर्म, આ ત્રણ કહેવતોનો ગુરુગમપૂર્વક અનુભવ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તો આત્માના પરિણામની શુદ્ધિદ્વારા સત્યતત્ત્વના પ્રાપ્ત કરવામાં ખરેખરો ઉત્સાહ પ્રગટી શકે. આત્માના પરિણામની જેમ જેમ શુદ્ધતા થતી જાય છે તેમ તેમ ઘણાં કર્મોથી આત્મા મુક્ત થતો જાય છે. તે ભવમાં સિદ્ધ થનારા જીવોને સત્તામાં અન્તઃ સાગરોપમ કોટી કોટિ સ્થિતિવાળાં કર્મનો સદ્ભાવ છે. यदुक्तं-विशेषावश्यके ॥ तद्भवसिद्धिकानामपि मिथ्यात्वमोहनीयस्यान्तःसागरोपमकोटीकोटिस्थितिकसत्कर्मणः सद्भावात् । तद्भवसि-द्धिकानामपि सत्तायामसंख्येयभवार्जितकर्मणः सद्भावात् ॥ તે ભવમાં સિદ્ધિપદ પામનાર જીવને પણ સત્તામાં અસંખ્યાત ભવાર્જિત કર્મનો સદ્ભાવ છે. આટલા બધા અસંખ્યેય ભવનાં ઉપાર્જિત કર્મને આત્માર્થી જ્ઞાની, આત્માના શુદ્ધાધ્યવસાયવડે ખપાવીને મુક્ત થાય છે.

આત્માનો શુદ્ધાધ્યવસાય એજ આત્માની ખરી સ્વતંત્રતા છે. આત્માના શુદ્ધાધ્યવસાયથી અષ્ટકર્મનો ઉપક્રમ થાય છે. દીર્ઘકાલ ભોગ-વવા યોગ્ય કર્મને પણ આત્મા ખરેખર ઉપક્રમયોગે સ્વલ્પકાલમાં પ્રદેશોદયથી ભોગવી લે છે. આધ્યાત્મયોગથી આત્મા ક્ષણે ક્ષણે પો-તાના પરિણામની શુદ્ધિ કરે છે અને તેથી ઉપરઉપરનું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ જેમ તીવ્રસંક્લેશ ટળતો જાય છે તેમ તેમ ઉપરઉપરનું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થતું જાય છે. તીવ્રસંક્લેશની જેમ જેમ મન્દતા થાય છે તેમ તેમ અશુભકર્મનો મન્દ રસ પડે છે અને શુભ-કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસ થાય છે. નિર્મમા મોહની પ્રબલતાથી તીવ્રસંક્લેશ પ્રગટે છે. તીવ્રસંક્લેશની મન્દતા જેમ જેમ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ કર્મથી આત્મા હલકો થતો જાય છે. જેમ જેમ આત્માનો શુદ્ધ પરિણામ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ આત્માની ખરી સ્વતંત્રતાનો અનુ-ભવાનન્દ પ્રગટે છે અને તે વેદવામાં આવે છે. પાંચમા કર્મગ્રંથમાં શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરિજી તીવ્રસંક્લેશ અને આત્માના અધ્યવસાયની શુદ્ધિ-સમ્બન્ધી એવું સરસ વિવેચન કરે છે કે, જેનું મનન કરતાં આત્માના સમ્બન્ધમાં કેવી રીતે વર્તવું અને કર્મને કેવી રીતે હરવું તેનો સ્પષ્ટ

આનન્દમાં તેમનું જીવન વહે છે તેથી તેઓને કાલઉપર લક્ષ રહેતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન તો થઈ શકે, પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનને આચારમાં મૂકીને તેના પાત્રભૂત બનનારા મહાપુરૂષો તો વિરલા મળી શકે. જાણનાર તો ઘણા મળી શકે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તેપ્રમાણે વર્તનારાઓ તો વિરલા મળી શકે. જે અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનને આચારમાં મૂકીને નહિ બોલતાં છતાં અન્ય મનુષ્યોપર અધ્યાત્મજ્ઞાનની જે અસર કરી શકે છે તે અસર, ખરેખર સદ્વર્તન વિનાના અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ રાત્રી દિવસ ભાષણોવડે બુમો પાડી કરી શકવા સમર્થ થતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનની અસર, ખરેખર મુનિવરો, વ્રતો પાળીને અને આત્માને ધ્યાઇને અન્યોપર કરી શકે છે તેવી ગૃહસ્થો કરી શકતા નથી. જેઓ મોહમાયામાં ફસાઈ જઈને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સ્વસ્વાર્થમાટે ઉપયોગ કરે છે તે બ્રહ્મરાક્ષસો જેવા અવબોધવા. અધ્યાત્મજ્ઞાન પામીને સાધુ થઈ જેઓ આત્માની આરાધના કરે છે; તેવા મુનિરાજો આ જગત્માં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઝરો વહેવરાવવા સમર્થ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની મૂર્તિરૂપ મુનિરાજોની સેવા કરવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનું આત્મામાં પરિણમન થાય છે.

વ્રતોની સાથે અધ્યાત્મભાવના વર્તે છે તો આત્મામાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખરી રીતે પરિણમે છે. બાવીસ પરિષહો સહન કરતી વખતે સુવર્ણરસની પેઠે અધ્યાત્મરસની શુદ્ધિ થાય છે; માટે ચારિત્રની સાથે અધ્યાત્મજ્ઞાન શોભી શકે છે. યોદ્ધાના મુખમાંથી યુદ્ધરસના જે શબ્દો નીકળે છે અને તેમાં જે વીરરસ ઝળકી રહે છે તે, નાટકીયાના મુખમાંથી નીકળતા વચનોમાં ક્યાંથી આવી શકે! સતી સ્ત્રીના મુખમાંથી પતિભક્તિરસના જે વચનોદ્ગારો નીકળે છે અને તેમાં જે કંઈ દિવ્યત્વ હોય છે તેવું દિવ્યત્વ ખરેખર સતી સ્ત્રીનો વેષ લઈને આવેલા નાટકીયાના હૃદયથી નીકળી શકે નહિ.-કરૂણારસ. હાસ્યરસ અને ભયરસનું જેઓ સ્વાભાવિક પાત્ર બન્યા હોય તેના જેવું નાટક કરીને રસ પ્રગટાવવામાં કૃત્રિમતા જણાયાવિના રહેતી નથી. આ ઉપરથી સમજવાનું કે અધ્યાત્મમય જેની મનવાણી અને કાય થઈ હોય, અને જે અધ્યાત્મરસના હૃદયમાંથી સ્વાભાવિક ઉદ્ગારો કાઢતો હોય, એવું પાત્ર ખરેખર દુનિયામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો વિદ્યુત્વેગે પ્રકાશ કરવા સમર્થ થાય છે. જેના હાડેહાડમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન વ્યાપી રહ્યું હોય અને જેના હાડેહાડમાં જાણે અધ્યાત્મરસ વ્યાપ્યો હોય એવી જેની દશા હોય, તે મહાપુરૂષના મહત્વથી, તેના ચેહરાથી, તેના કૃત્યથી અને તેની ચેષ્ટાઓથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ મળ્યા કરે છે.

તેની ગમે તેવી પ્રાસંગિક ચેષ્ટાઓથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનો બોધ મળ્યા કરે છે; આવો જે કોઈ મુનિવર હોય તદ્દ્વારા અધ્યાત્મજ્ઞાનનું પુનરુજ્જીવન થાય છે; અર્થાત્ કહેવાનું કે તેવા અધ્યાત્મજ્ઞાની મુનિવરવડે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દુનિયામાં પુનરુદ્ધાર થાય છે. આવા મુનિવરોની અધ્યાત્મજ્ઞાન ફેલાવવામાટે આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે.

જ્યારે જ્યારે જૈનધર્મ પાળનારાઓમાં એકાન્ત જડ ક્રિયાવાદનો ગાડરીયો પ્રવાહ વધી પડે છે અને આત્માના જ્ઞાનને દાબી દેવામાં આવે છે તે વખતે અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભાવે જૈનોમાં રાગદ્વેષનું જોર વધવા માંડે છે. ધર્મક્રિયાઓમાં મતમતાંતર પડે છે અને લોકો કષાયની ઉદીરણા કરીને ધમાધમ કરી મૂકે છે; તેવા વખતે અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ પુષ્કરાવર્ત મેઘવડે જગતમાં શીતલતા પ્રસરાવનારા અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ પ્રગટે છે, અને તેઓ અધ્યાત્મબોધરૂપ મેઘની વૃષ્ટિ કરીને જૈનધર્મ પાળનારાઓને શાન્તિ સમર્પે છે. જ્યારે જ્યારે જૈનધર્મ પાળનારા જૈનોના મોટા ભાગમાં શુષ્ક જ્ઞાન વધતું જાય છે અને જ્ઞાનપ્રમાણે આચારોમાં કંઈ નથી દેખાતું ત્યારે શુદ્ધસંવેગ ધર્મ પાળનારા ક્રિયાયોગી મુનિવરો પ્રગટી નીકળે છે અને તેઓ શુષ્કજ્ઞાનીઓને હઠાવી દે છે, અને શિથિલાચારનો નાશ કરીને ક્રિયોદ્ધાર કરી જૈનશાસનની રક્ષા કરે છે. જેમ જ્ઞાનમાર્ગમાં શુષ્કતા આવવાનો સંભવ છે તેમ ક્રિયામાર્ગમાં, અર્થાત્ ધર્મના અનુષ્ઠાનોમાં શિથિલતા આવવાનો સંભવ છે જ્યારે અધ્યાત્મજ્ઞાનને ગૌણપદ આપવામાં આવે છે ત્યારે શુષ્કક્રિયાજડવાદ થવાના હેતુઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી તીક્ષ્ણ વૈરાગ્યસંયુક્ત ક્રિયાના વહનો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પણ ઘણાં વર્ષોના પરિશીલનવિના પરિપાક થતો નથી, તેથી અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પરિપક્વાનુભવ જ્ઞાન કર્યાવિના શુષ્કતા પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે છે. પ્રાયઃ બે શતકના અન્તરે અધ્યાત્મજ્ઞાનમાર્ગ અને ક્રિયામાર્ગનો ઉદ્ધાર કરનારા મુનિવર્ગ પ્રગટી નીકળે છે. આચાર્યશ્રીના હાથે ક્રિયોદ્ધાર થાય છે મુનિચંદ્રસૂરિ, જગચ્ચંદ્રસૂરિ, આનંદવિમલસૂરિ વગેરે મુનિયોએ ક્રિયાની શિથિલતાને હઠાવવા જે ઉત્તમ ચારિત્ર પાળ્યું છે તેનો ખ્યાલ કરવો મહામુશ્કેલ છે ક્રિયોદ્ધાર કરવાની જ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે (તે કાલમાં) ચારે તરફથી ક્રિયોદ્ધારના અવાજો સંભળાય છે અને તે વખતના તેવો ઉત્તમ સામર્થ્યધારક આચાર્ય પ્રગટ થાય છે. અઢારમા શતકમાં આચાર્યે પોતે ખાસ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો નથી પણ, તપાગચ્છ વિજયશાખામાં પન્યાસશ્રી સત્યવિજયજીએ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો છે. તેઓ શ્રી વિજયસિંહસૂરિ અને શ્રીવિજયપ્રભસૂરિની આજ્ઞામાં હતા. અઢારમા

શતકમાં મોટા મોટા વિદ્વાન્ સાધુઓ ઘણા હતા, તેથી તે સમયમાં જ્ઞાનની જાહોજલાલી હતી; કિન્તુ અધ્યાત્મજ્ઞાન તરફ સાધુઓનું ઘણું લક્ષ નહોતું. તેમજ ક્રિયામાં પણ શિથિલતા આવી ગઈ હતી અને આચાર્ય-ગીતાર્થોમાં પ્રાયઃ કંઈક શિથિલતા, તથા ગચ્છ કલેશવડે સંકુચિતતા, વગેરે દોષો પ્રગટી નીકળ્યા હતા. તે વખતે મુખ્યતાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાર્ગના ઉદ્ધાર તરીકે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી અને જ્ઞાન-ક્રિયા માર્ગના ઉદ્ધારક તરીકે ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી પ્રગટ્યા.

ગચ્છોતણા વાદો વિષે તું મૌનધારી મ્હાલતો,
સાપેક્ષદૃષ્ટિ દેખીને સાચા હૃદયથી ચાલતો;
ચર્ચા કરે ઝઘડા કરે તેના ઉપર કરૂણા વહે,
આત્માર્થની ઇચ્છા ઘણી તકરારથી ન્યારો રહે. ૨૧

તું ખેદના ભડકાવિષે જ્વલતો નહીં સમતા ધરી,
આવે ઉદયમાં કર્મ તે સમભાવથી વેદે વળી;
જિનદેવની ભક્તિવિષે તન્મય બની ગાતો ફરે,
નિર્જનપ્રદેશો જાઇને નિજ આત્મનું ધ્યાનજ ધરે. ૨૨

તું ઘોર જંગલમાં રહી પરમાત્મના ધ્યાને વહી,
વીતાવતો કાલજ ઘણો ઉપસર્ગ દુષ્ટોના સહી;
ખ્યાતિની ઇચ્છા નથી તેં શાન્તરસ અંતર લહ્યો,
એવે હૃદયના ખેલને તે ખેલમાં ઈશ્વર રહ્યો. ૨૩

જે ભેદથી ખેદજ થતો એ ભેદને ત્હેં ના વહ્યો,
નિજ આત્મભાવે સર્વને દેખી અભેદી થૈ રહ્યો;
ચાખી ખરી અનુભવસુધા, જોતાં જરીએ નહિ મણા,
શુભચિત્તમાંહી ઊછળે આનન્દકલ્લોલો ઘણા. ૨૪

ઉન્મત્ત એ મૂઢો કહે તું દેખતો અન્ધો ખરે,
દુનિયા બિચારી બાવરી તુજ દિલ દેખે ક્યાં અરે;
ત્હારા હૃદયના તારમાં ભણકાર પ્રભુના નામના,
એ નામ સોહં નામનું ભાષા પરા જ્યાં કામ ના. ૨૫

ભાષા ભણીને પંડિતો ભાષાવિષે ઝઘડા કરે,
ચર્ચા કરે ખેદજ કરે માની બની ફરતા ફરે;
એ શાબ્દિકોની વાણીમાં આનન્દ રસ નહિ જામીઓ,
એ શબ્દથી ન્યારો ખરો આનન્દરસ તું પામીઓ. ૨૬

ગ્રન્થો ભણીને તર્કના એ તર્કથી કર્કશ બન્યા,
એ તર્કના ઝઘડાવિષે મમતા અને માનજ ભણ્યા;
એ તર્કમાંહિ શુષ્કતા ભય ખેદને શંકા ઘણી,
એ તર્કની અતિ જ્યાં નહિ આનન્દરસ લીધો છણી. ૨૭

ભેદજ ઘણા ગચ્છોતણા જે બુદ્ધિ નાના કલ્પતા,
થાપી અહો નિજ માન્યતા પરમાન્યતા ઉત્થાપતા;
સૂરિઓ કરે શાસ્ત્રાર્થને સંપી રહે ના નેમથી,
કલિકાલમાં એ દેખીને તેં સાર લીધો પ્રેમથી. ૨૮

આગમતણા મન્તવ્યમાં મધ્યસ્થ થઈને દેખતો,
તેં ગચ્છને નિંદ્યો નહીં નિજગચ્છ સાચો પેખતો;
જે ગચ્છના ભેદે લડે તેને શિખામણ આપતો,
આનન્દઘન તું ધન્ય છે સિદ્ધાન્ત શ્રદ્ધા સ્થાપતો. ૨૯

આગમ ભણી મતભેદથી મતવાદીઓ ખેદજ વહે,
તે આગમોને વાંચીને આનન્દમય તું થૈ રહે;
સાપેક્ષદૃષ્ટિ બોલતો ને ચાલતો જીવન ધરે,
આનન્દની છાયા છવાઈ રહી અરે મુખપર ખરે. ૩૦

અધ્યાત્મરસમાં ઝીલવે જે ઉર્મિયો દિલ આઈને,
તે ઉર્મિયોથી જીવતા શબ્દો નિકાળે ગાઈને;
તે શબ્દથી પદ જે બન્યાં તે જીવતાં આજે રહ્યાં,
જીવાડતાં એ જીવને આનન્દકર પુણ્યે લહ્યાં. ૩૧

એ દેહ અક્ષર જીવતો ગાજે જગાડે સજ્જનો,
તુજ નામ અક્ષર દેહપર વારીજતા કોટી જનો;
એ દેહઅક્ષરમાં રહી ચૈતન્ય પ્રતિમા શોભતી,
આદર્શ એ પરમાત્મનો ઉપમા ખરી એ ઓપતી. ૩૨

નાભિથકી જે ઉઠતો તે શબ્દનો મહિમા ઘણો,
એ દેવશક્તિ દાખવે લાગે હૃદય રળિયામણો;
ગંભીર ત્હારી વાણીમાં ભાવાર્થ બહુ ઉંડા છતા,
જે દીલ તારૂં જાણતા તે ભાવ તારો ખેંચતા. ૩૩

તુજ શબ્દની કિમ્મત નથી એ શબ્દરમો શોભતા,
એ શબ્દરમાંની પ્રભામાં ચિત્ત સૌના શોભતાં;
તુજ વદનથી જે નીકળ્યા શબ્દો મહી શોભાય છે,
એ શબ્દની સેવાથકી તુજ દીલમાં ઉતરાય છે. ૩૪

જે સદ્વિચારજ, આત્મનો આચારમાં તેં આચર્યો,
કહેણી યથા રહેણી તથા એ ન્યાયને સાચો કર્યો;
તુજ પાદપંકજ જ્યાં થયાં તે દેશને પણ ધન્ય છે,
એ ગામ-પુરને ધન્ય છે એ માત કૂખજ વન્ધ છે. ૩૫

ત્હારાં કર્યાં દર્શન અરે તે લોક પણ કૃતપુણ્ય છે,
જે પાદથી સ્પર્શાઈ એવી ભૂમિને પણ ધન્ય છે;
ત્હારી મતિ ત્હારી ગતિ ચારિત્ર લોકાતીત છે,
આદર્શ સાધુ તું થયો વૈરાગ્ય વચનાતીત છે. ૩૬

શ્રીમદ્ આનન્દઘન જીવનચરિતની રૂપરેખા.

શ્રીમદ્ આનન્દઘન મુનિરાજનું જીવનચરિત કોઈએ લખેલું ઉપલબ્ધ થતું નથી, તેમજ કોઈએ લખ્યું હોય એમ અવલોકગોચર પણ થયું નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનનું જીવનચરિત, તેમના સંબન્ધી ચાલતી કહેણીઓ (કિંવદન્તીઓ) અને તેમનાં બનાવેલાં સ્તવનો અને પદોમાં નિકળેલા હૃદયના ઉભરાઓથકી આલેખી શકાય.

શ્રીમદ્‌ની જન્મભૂમિ ક્યાં અને કઈ હતી અને તે કોનાત્યાં જન્મ્યા હતા તેનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી.તેમની જન્મભૂમિ કેટલાક મારવાડ જણાવે છે. કેટલાક હિન્દુસ્થાન જણાવે છે. કેટલાક ગુજરાત જણાવે છે અને કેટલાક કાઠીયાવાડ જણાવે છે. ભાષાના શબ્દોવડે જન્મભૂમિનો નિર્ણય થાય છે; એમ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી ભાષાશાસ્ત્રીઓ જણાવે છે. એક મનુષ્ય એકજ ભાષામાં કંઈ લખે તો તેવડે તે અમુક દેશનો છે એવા નિર્ણયનાં અનુમાનો ઉપરથી સત્ય પ્રતીતિ લાવી શકાય; કિન્તુ એક મનુષ્ય ચાર પાંચ ભાષા ઉપર કાબુ ધરાવતો હોય અને તે દરેક ભાષામાં સારી-રીતે લખી શકતો હોય, ત્યારે તેના જીવનચરિતના અભાવે ક્યા દેશનો છે, એવો નિર્ણય લાવવા અનુમાનો કરવાં પડે અને તેમાં ઘણો પ્રયાસ કરતાં અમુક મતે અને અમુક અંશે સંદિગ્ધતા રહે એમ માનવું અને સંભવહરવું એ, અમુક અંશે સત્ય ગણી શકાય.

શ્રીમદ્‌ની રચેલી ચોવીશી અને પદો છે, તેમાંથી જે આદ્ય ઠરે તેના અનુમાને જન્મદેશના નિર્ણય ઉપર આવી શકાય. શ્રીમદે પહેલી ચોવીશી રચી એમ કેટલાંક અનુમાનોથી સંભાવના કરી શકાય છે. તે સમયમાં ચાલતી એવી ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોમાં તેમણે ચોવીશી રચેલી છે. તે સમયના ગુર્જર ભાષાના સાક્ષરોએ જે ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો વાપર્યા છે તે શબ્દો, શ્રીમદ્‌ના હૃદયની સ્ફુરણાસાથે પરિણત થયા છે. તત્ સમયમાં ગુર્જર દેશમાં ઘણા સાધુઓ વિચરતા હતા; તેથી અમુક સાધુના સમાગમમાં આવતાં વૈરાગ્યથી તેમણે દીક્ષા ગ્રહી હોય અને પશ્ચાત્ કારણ પ્રસંગે પ્રથમ ભગવાનની સ્તવના કરી હોય. અન્ય દર્શનીય વિદ્વાનો જણાવે છે કે, પહેલાં સગુણની સ્તવના થાય છે અને આધ્યાત્મજ્ઞાનમાં ઉંડા ઉતર્યાબાદ નિર્ગુણ સ્તવના થાય છે. આવી પ્રાયઃ શૈલી જૈન વિદ્વાનોમાં દેખાતી નથી તથાપિ, કદાપિ તે અનુમાન ઉપર આવીએ તો ગુર્જર દેશના હોવાથી તેમણે પહેલી ગુર્જર ભાષામાં ચોવીશી રચી અને પશ્ચાત્ હિન્દુસ્થાન, મારવાડ વગેરે દેશના લોકોના ઉપયોગાર્થે તેમનાથી, વ્રજ ભાષામાં આત્મા

અને સુમતિ વગેરે પાત્રના ઉદ્‌ગારોમય પદો બન્યાં હોય. ગુર્જરદેશમાંથી મારવાડ અને મેવાડ તરફ તેમનો વિહાર થતાં તે તરફના વિદ્વાનોની પેઠે તેમણે હિન્દુસ્થાની—મિશ્રિત ભાષામાં, પદોના ઉદ્‌ગારો કાઢ્યા હોય એવું અનુમાન કરી શકાય છે.

જૂની પ્રતિઓમાં, ચોવીશીમાં લખાયલા શબ્દોમાં કેટલેક સ્થાને ફેરફાર થયો હોય એમ લાગે છે. ગુર્જરદેશમાં તે સમયમાં ઘરગથુ થએલા કેટલાક શબ્દો તેમની ચોવીશીમાંથી નીચેપ્રમાણે નીકળી આવે છે.

૧ રૂષભદેવ સ્તવન.—ચાહું. સગાઈ. મેળો. ઠામનઠાય.
૨ અજીતનાથ.—જિનતણો. નયણ કરી. જોવતાં. જોઈએ. પલાય. આગમેકરી. જોય. નયણતણો. નિહાળશું.
૩ સંભવનાથ સ્તવન.—સુર. સવે. લહિ. પહેલી. સાધશું.
૪ અભિનંદન સ્તવન.—તરસિયે. દરિસણ. દોહિલું. કિમ. ધીઠાઈ. રટતો. સીજે.
૬ પદ્મપ્રભુસ્તવન.—આંતરૂં. થાજશે. વાધશે.
૮ ચદ્રપ્રભ સ્તવન.—ભગતિ. નિમ. કિરિયા.
૯ સુવિધિનાથ સ્તવન.—કીજે. ઉલટ. જઈએ. સુણીજે.
૧૦ શીતલનાથ સ્તવન.—પદસેતીરે.
૧૧ શ્રેયાંસનાથ સ્તવન.—કિરિયા સાપે. છંડો રે. રઢ મંડો રે. આદરએરે. લઆવી
૧૨ વાસુપૂજ્ય સ્તવન.—મનાવી. વસ્તુનતે.
૧૩ વિમલનાથ સ્તવન.—જિનનણું. ઝીલની.
૧૪ અનંતનાથ સ્તવન.—મોહિકી. દોહિલી. છાર પર લીપણું.
૧૫ ધર્મનાથ સ્તવન.—ઢૂકડી. એકપખી. પરવડે.
૧૬ શાન્તિનાથ સ્તવન.—મુજ. કહું. આપણો.
૧૭ કુંથુનાથ સ્તવન.—આંકુ. હટકયું. કાલો. સાલો. અચરિજ.
૧૮ અરનાથ સ્તવન.—છાંવડી. એકપખી.
૧૯ મલ્લિનાથ સ્તવન.—ત્રાણી. રીસાણી. પરખી. વિસરામી.
૨૦ મુનિસુવ્રત સ્તવન.—દિને. છંડી. મંડી.
૨૧ નમિનાથ સ્તવન.—ગાઈએ. દેખે.
૨૨ નેમિનાથ સ્તવન.—અંતરજામ. ત્રાવે. કુણ. એહવું હતું રે. છાંડનાં.

પદોમાં ગુજરાતી શબ્દો.

પદ ૬ ઠું—મારુડો. બારુડો. સીઝે. તારી.

પદ ૧૬ મું—પ્રભુ. આવશે.

પદ ૧૭ મું—કોણ. વેણ. બોલે છે.

પદ ૧૮ મું—કોપ. હોપ.

પદ ૨૧ મું—સનાતન જો કહું રે.

પદ ૨૫ મું—વાતલડી. અન્તરગતની.

પદ ૩૩ મું—રહું.

પદ ૪૮ મું—એક પખો મેં કોઇ ન દેખ્યો. કોઈનું. જે જે કીધું જે જે કરાવ્યું.

પદ ૪૯ મું—દેહડી. મારી.

પદ ૫૪ મું—હાટડું. માંડું. માણેકચોકમાંહે.

પદ ૭૨ મું—પેંચ પ્રકારનો. દરશનના. પરમાગમથકી. મુજ.

પદ ૯૦ મું—જોવતાં. એકે નહીં. કીધું. દીધું. મીઠું બોલે. દેખું. લીધું.

પદ ૯૧ મું—વારોરે કોઈ. રમવાનો. જૂઠા બોલી. કોગટ ખાશો ગાળ.

પદ ૯૪ મું—મૂકી. જેહનો. તમારી.

પદ ૧૦૫ મું—પ્રગટ કરે.

શ્રીમદ્‌નાં હિન્દુસ્થાની પદોમાં પણ ગુજરાતી શબ્દો ઉપર લખ્યાપ્રમાણે દેખવામાં આવે છે. હિન્દુસ્થાનમાં જેનો જન્મ થયો હોય તે ગુજરાતી ભાષાના ઘરગથ્થુ શબ્દો વાપરી શકે નહિ. કદાપિ મારવાડ દેશમાં જન્મ થયો હોય! એમ માનીએ તો ચોક્કસ એમ ન કથી શકાય કે તેઓ આવો ગુર્જર ભાષાના શબ્દોનો પ્રયોગ કરી શકે. જો તેઓ મારવાડના હોત તો ગુર્જર ભાષામાં-મારવાડી શબ્દોના મિશ્રણ વિનાની-ચોવીશી લખી શકે નહિ એમ અનુમાન કરાય છે. ગુર્જર ભાષાના ઘરગથ્થુ શબ્દો વાપરવા તે ગુર્જર દેશમાં જન્મવિના બની શકે નહિ એમ અનુમાન કરાય છે. મારવાડ દેશમાં જન્મ હોય અને ગુર્જર દેશમાં દીક્ષા ગ્રહણાનન્તર ઘણાં વર્ષપર્યન્ત રહીને જો ચોવીશીની રચના કરી હોય તો શ્રીમદ્‌ની રચનામાં ગુર્જર ભાષાના ઘરગથ્થુ શબ્દોની પેઠે મારવાડી ઘરગથ્થુ શબ્દોનો પ્રયોગ આવ્યાવિના રહેત નહિ. તેથી ગુજરાતી ભાષાના ઘરગથ્થુ શબ્દોના પ્રયોગથી તે ગુજરાતના હતા એમ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમદ્‌નું દીક્ષાબાદપણ પ્રથમ ગુર્જર દેશમાં વિશેષતઃ વિચરવું થયું હોય એમ લાગે છે. પ્રથમ ચોવીશીની રચના તેમણે

અને સુમતિ વગેરે પાત્રના ઉદ્‌ગારોમય પદો બન્યાં હોય. ગુર્જરદેશમાંથી મારવાડ અને મેવાડ તરફ તેમનો વિહાર થતાં તે તરફના વિદ્વાનોની પેઠે તેમણે હિન્દુસ્થાની—મિશ્રિત ભાષામાં, પદોના ઉદ્‌ગારો કાઢ્યા હોય એવું અનુમાન કરી શકાય છે.

જૂની પ્રતિઓમાં, ચોવીશીમાં લખાયલા શબ્દોમાં કેટલેક સ્થાને ફેરફાર થયો હોય એમ લાગે છે. ગુર્જરદેશમાં તે સમયમાં ઘરગથ્થુ થએલા કેટલાક શબ્દો તેમની ચોવીશીમાંથી નીચેપ્રમાણે નીકળી આવે છે.

૧ ઋષભદેવ સ્તવન.—ચાલું. સગાઈ. મેળો. ઠામનઠાય.
૨ અજીતનાથ.—જિનતણો. નયણ કરી. જોવતાં. જોઈએ. પલાય. આગમેકરી. જોય. નયણતણો. નિહાળશું.
૩ સંભવનાથ સ્તવન.—ધુર. સવે. લહિ. પહેલી. સાધશું.
૪ અભિનંદન સ્તવન.—તરસિયે. દરિસણ. દોહિલું. કિમ. ધીઠાઈ. રટતો. સીઝે.
૬ પદ્મપ્રભુસ્તવન.—આંતરૂં. વાજશે. વાધશે.
૮ ચંદ્રપ્રભ સ્તવન.—ભગતિ. તિમ. કિરિયા.
૯ સુવિધિનાથ સ્તવન.—કીજે. ઉલટ. જઈએ. સુણીજે.
૧૦ શીતલનાથ સ્તવન.—પદલેતીરે.
૧૧ શ્રેયાંસનાથ સ્તવન.—કિરિયા સાધે. છંડો રે. રઢ મંડો રે. આદરજો રે. લગાગી.
૧૨ વાસુપૂજ્ય સ્તવન.—મનાવી. વસ્તુગતે.
૧૩ વિમલનાથ સ્તવન.—જિનતણુ. ઝીલતી.
૧૪ અનંતનાથ સ્તવન.—સોહિલી. દોહિલી. છાર પર લીંપણું.
૧૫ ધર્મનાથ સ્તવન.—ઢૂકડી. એકપખી. પરવડે.
૧૬ શાન્તિનાથ સ્તવન.—મુજ. કહ્યું. આપણો.
૧૭ કુંથુનાથ સ્તવન.—આંકુ. લટકયું. કાલો. સાલો. અચરિજ.
૧૮ અરનાથ સ્તવન.—છાંવડી. એકપખી.
૧૯ મલ્લિનાથ સ્તવન.—નાખી. રીસાણી. પરખી. વિસરાખી.
૨૦ મુનિસુવ્રત સ્તવન.—દિસે. છંડી. મંડી.
૨૧ નમિનાથ સ્તવન.—નમીએ. દેખે.
૨૨ નેમિનાથ સ્તવન.—અલવેશુ. આવે. કુણ. એકડું હતું રે. છાંડતાં.

શ્રીમદે જ્ઞાન અને વૈરાગ્યયોગે કોઈ તપાગચ્છીય મુનિવરપાસે સાધુ મતની દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. અઢારમા સૈકાના પૂર્વભાગમાં તેમનું પ્રત્યક્ષ તનુ આ દુનિયામાં વિદ્યમાન હતું. તેઓ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયના સમયમાં વિદ્યમાન હતા. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના દેહોત્સર્ગ પશ્ચાત્ તેઓશ્રી જીવ્યા હશે કે કેમ? તત્ સંબન્ધી કોઈ આધાર મળી આવતો નથી.

તેઓશ્રીએ તપાગચ્છમાં દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી અને તેમનું નામ લાભાનન્દજી હતું. તેમનું ચિત્ત વૈરાગ્ય અને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં રંગાયલું રહેતું હતું. તેઓશ્રી સ્વભાવે શાન્ત અને નિસ્પૃહ હતા. મધ્યસ્થદૃષ્ટિથી સત્યનો આદર કરવામાં સદાકાલ તત્પર રહેતા હતા. તેમણે જૈન શ્વેતાંબર અને દિગંબર માર્ગનાં અનેક શાસ્ત્રો વાંચ્યાં હતાં. પંન્યાસ સત્યવિજયજીની પેઠે તેમણે પીતવસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હોત તો પંડિત જિનહર્ષગણિ વગેરે વિદ્વાનો તે વખતમાં વિદ્યમાન હતા તેથી તે બાબતને પ્રસંગોપાત્ત જણાવત. તેમજ યતિની જૂની પટ્ટાવલીમાં પણ તત્ સંબંધી ઈશારો કર્યો હોત. પોતાના ગુરૂની પેઠે તેઓ તપાગચ્છની સમાચારી પ્રમાણે સાધુધર્મની આવશ્યકાદિ ક્રિયા કરતા હતા. ગચ્છભેદની તકરારોથી તેઓ દૂર રહીને, અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરતા હતા તેમના વખતમાં તપાગચ્છમાં પણ શ્રી विजयदेवसूरिथी देवसूरि (देवसूर) अने विजयआनन्दसूरिथी आनन्दसूरि (अणसूर) એવા બે મોટા સજ્જડ પક્ષભેદ પડ્યા હતા. સાગરગચ્છનું પણ તે વખતમાં ઘણું જોર હતું શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે અને શ્રીવિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે શરૂઆતમાં સાગરગચ્છનો આશ્રય લીધો હતો. પછી તેઓને દેવસૂરિના પક્ષમાં લેવામાં આવ્યા હતા, એવો ઇશારો યતિની જૂની મોટી પટ્ટાવલિમાં જોવામાં આવે છે. આ ઉપરથી અવબોધાશે કે તત્તત્સમયના મોટા મોટા વિદ્વાનોમાં પણ અનેક કારણોથી ઈર્ષ્યા ખટપટ ક્રિયાચાર મન્તવ્ય ભેદકલેશ વગેરેનું ઉત્થાન થયું હોય એમ લાગે છે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીને પણ સૂરિ અને યતિયો તરફથી અનુક સ્તવન બનાવતા ઉપાધિ થઈ હતી અને તેમને અઢાર દિવસ સૂરિની નજર તળે ઉપાશ્રયની કોટડીમાં રાખ્યા હતા! એવું કિંવદન્તીથી પરંપરાએ સાંભળવામાં આવે છે; પણ સત્ય તો સર્વજ્ઞ જાણે શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી અહીંથી શ્રીસત્યવિજયજીના પક્ષી હ તેમના ઉપર પણ વિરૂદ્ધ વિચારધારકોએ ઉપદ્રવ કર્યાં હોય લાગે છે. અને તેથી તેઓએ તત્ સમયે સખેશ્વર પાર્શ્વપ્રભુનાં કરી નીચેપ્રમાણે હૃદયનો ઉભરો બહાર કાઢયો છે એમ સમ

[illegible]

[illegible]

શ્રીમદ્ કહે છે કે, [illegible] ! [illegible] આવી [illegible] દેખાય છે. [illegible] આ ઉપરથી [illegible] જૈનશાસનમાં-સાધુઓમાં પણ [illegible] ? એમ લાગે છે. પણ જૈનશાસનની દશા [illegible] વિચાર [illegible].

શ્રી સત્યવિજયજી પન્યાસે ક્રિયાદ્ધાર કર્યો તે વાત તે [illegible] નથી. શ્રીસત્યવિજયજી શ્રીવિજયપ્રભસૂરિના [illegible] હતા અને [illegible] પરંપરામાં [illegible] સાધુઓ [illegible] આચાર્યશ્રી [illegible] વર્તમાન [illegible] નિયમ [illegible] ગચ્છના [illegible] ત્યાગ [illegible] આવે છે. [illegible] પણ દેખાય છે [illegible] શ્રીસત્યવિજયજી શ્રીવિજય[illegible] શ્રીસત્યવિજયજીના સમયમાં શ્રીવિજયસિંહસૂરિ પશ્ચાત્ શ્રીવિજયપ્રભસૂરિ વર્તમાન હતા, તેમ છતાં શા કારણથી વિજયપ્રભસૂરિનું નામ ન લેવામાં આવ્યું હશે? કેટલાંક કારણોથી એમ માનવામાં આવે છે કે, શ્રીવિજયસિંહસૂરિના દેહોત્સર્ગ પશ્ચાત્ શ્રીવિજયદેવસૂરિએ પોતાની પાટે શ્રીવિજયપ્રભસૂરિને સ્થાપ્યા તે વખતે, અન્તરમાં કેટલાકોના મનમાં પક્ષભેદ રહ્યો હોય તેમજ શ્રીસત્યવિજયજીએ પીતવસ્ત્રથી ક્રિયોદ્ધાર કર્યો એ વાતમાં પક્ષભેદ પડ્યો હોય. [illegible] આચાર્યની માન્યતામાં પક્ષભેદ પડવાથી

કેમ ખટપટ જાગી હોય ! ઇત્યાદિ અનેક કારણો જોતાં અઢારમા સૈકામાં મુનિયોમાં ખટપટ જાગી હોય એમ સિદ્ધ થાય છે. મતભેદ ક્લેશથી અને કુસંપથી ગુણરાગનો નાશ થાય છે અને દોષદૃષ્ટિ દુર્મુખો-ચોરોની પેઠે જ્યાં ત્યાં ફેલાવો થાય છે અને તેથી સંઘમાં અવ્યવસ્થા, અશાન્તિ અને અવનતિનાં ચિન્હો દેખાવ આપે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ આવા-અઢારમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતા. તેમના સમકાલીન શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રીવિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રીમાનવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રીલાવણ્યવિજયગણિ, શ્રીવિજયદેવસૂરિ, શ્રીવિજયપ્રભસૂરિ, શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિ, શ્રીસત્યવિજયજી પન્યાસ, શ્રીવિજયરત્નસૂરિ, શ્રીજિનહંસગણિ, શ્રીરાજસાગરસૂરિ, શ્રીસકલચંદજી ઉપાધ્યાય, શ્રીવિજયધર્મસૂરિ વગેરે મુનિવરો હતા. અન્યદર્શનીયોમાં તેમના સમાનકાલીન પ્રેમાનન્દ કવિ હતા.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ લઘુઅવસ્થામાં ઘણા ગચ્છના સાધુઓનો પરિચય કર્યો હતો. આગમોનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો. તર્કશાસ્ત્રોમાં અને અલંકાર શાસ્ત્રોમાં તેમણે ચાતુર્ય મેળવ્યું હતું. પદોમાં વિરહી સ્ત્રીઓની વર્ણવેલી દશાને તેમણે અધ્યાત્મમાં ઉતારી છે તે ઉપરથી સમજાય છે કે તેઓશ્રીએ અલંકાર શાસ્ત્રમાં દક્ષતા મેળવી હતી.

પૂર્વભવના સંસ્કારયોગે તેમનું અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોતરફ મન ગયું અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોના તેમનો અભ્યાસ કર્યો ગચ્છભેદની ક્રિયાઓની તકરારોથી તેઓ કંટાળેલા હતા તેથી તેઓને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોદ્વારા આનન્દરસ લેવાના વિશેષ રૂચિ પ્રગટવા લાગી.

શ્રીમદ્‌ના હૃદયના એજ વિચારો થવા લાગ્યા કે-કર્મગ્રન્થ કમ્મપયડી પંચસંગ્રહ વગેરે ગ્રન્થોમાં કર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તે કર્મની સાથે અનાદિકાલથી આત્માનો સંબંધ થયો છે તો હવે કેમ અને કયા ઉપાયોવડે સંસારનાથી જુદા મુક્ત થવાય ? રાગદ્વેષ જ સંસારનું મૂલ કારણ છે સાધુ થયા બાદ આત્માના ગુણોની સાધના કરવાની છે. સાધુ થયા બાદ પણ જો શાસન રક્ષા ખટપટોમાં પડવામાં આવે તો આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ સાધી શકાય નહિ. એવી શ્રીમદ્‌ના હૃદયમાં વૈરાગ્યભાવના વહેવા લાગી. શ્રીમદ્‌ના મનમાં એવા વિચારો પ્રગટવા લાગ્યા કે રાગદ્વેષના સંયોગોથી વિમુક્ત એવા સાધુઓ અપ્રમત્ત દશાને વરી અધ્યાત્મરસમાં ઝીલી શકે છે. રાગદ્વેષના સંયોગોની અસર તેની આસપાસના પ્રાણીઓ ઉપર થયાવિના રહેતી નથી. માટે આનન્દ

શ્રીમદ્‌નો વૈરાગ્ય અને શાસ્ત્રસાર દૃષ્ટિ.

માનતા હતા કે મારા ગયા વિના વ્યાખ્યાન વંચાવાનું નથી માટે ઉતાવળ કરવાની કંઈ જરૂર નથી. શેઠને બોલાવવાને વારંવાર તેડાં આવવા લાગ્યાં પણ શેઠતો વારજ લગાડતા હતા. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી અકળાયા અને શ્રોતાઓને કહેવા લાગ્યા કે હવે તો હું વ્યાખ્યાન વાંચું છું. શ્રોતાઓએ કહ્યું; જરા વાર કરો, શેઠને આવવા દો. "જો તમે વ્યાખ્યાન ચલાવશો તો શેઠના મનમાં ખોટું લાગશે." આનન્દઘનજી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આવી રીતે શ્રાવકોના પ્રતિબન્ધમાં આગમોથી વિરૂદ્ધપણે રહેવું એ યોગ્ય ગણાય નહિ. આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ ચાલે તો ગૃહસ્થોના ગોરના જેવી સાધુની દશા થઈ જાય. માતાપિતા વગેરેના પ્રતિબન્ધમાંથી છૂટીને આત્મકલ્યાણ કરવા સાધુ અવસ્થા અંગીકાર કરી અને આગમોના આધાર પ્રમાણે સૂત્ર સ્વાધ્યાયકાળની દરકાર રાખ્યા વિના ગૃહસ્થોની દરકાર રાખવી! એ તો શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ ગણાય એમ વિચારવા લાગ્યા. ભલે તે શેઠને ખોટું લાગે અને તેના ઉપાશ્રયમાં વસતિદાન ન આપે; મારે તો આગમોના આધારે ચાલવું જોઇએ એવો દૃઢ સકલ્પ કરીને તેઓશ્રીએ કલ્પસૂત્રનું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું. વ્યાખ્યાનારમ્ભના સમાચાર પેલા શેઠને અન્યોએ આપ્યા, તે સાંભળીને શેઠ ગુસ્સામાં આવી ગયા. મારા ઉપાશ્રયમાં મારા ગયા વિના કોણ વ્યાખ્યાન વાંચી શકે? ઈત્યાદિ તે બોલતા બોલતા ઉપાશ્રયમાં આવ્યા અને શ્રીમદ્દની પાસે આવી તે શેઠ બોલ્યા કે મારા આવ્યાવિના તમારાથી કેમ વ્યાખ્યાન વાંચી શકાય? શ્રીમદે કહ્યું કે આગમોમાં પ્રતિપાદન કરેલા સ્વાધ્યાય કાલે સૂત્ર વાંચવું જોઈએ. તે પ્રમાણે મેં વ્યાખ્યાન આરમ્ભ્યું છે. શેઠ બોલ્યા કે મારા ઉપાશ્રયમાં તો ગમે તેમ હોય પણ મારા આવ્યાવિના વ્યાખ્યાન ચલાવાય નહિ. શ્રીમદે કહ્યું કે શેઠ! મારે તો આગમોના આધારે સાધુ ધર્મ પાળવાની જરૂર છે; અન્યની દરકાર નથી. હું તમારા જેવાના પ્રતિબન્ધથી મારૂં ચારિત્ર ખુંટીએ લટકાવવા ઇચ્છતો નથી. આગમોથી વિરૂદ્ધ વર્તવા હું ઇચ્છતો નથી. ગૃહસ્થના પ્રતિબન્ધમાં હું ફસાવાનો નથી. આ પ્રમાણે સાંભળી શેઠે કહ્યું કે મારા ઉપાશ્રયમાં રહેનારે તો મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તવું પડશે; અન્યથા ઉપાશ્રયમાં રહેવું સારૂં નથી. આ પ્રમાણે શેઠનું બોલવું થયા બાદ શ્રીમદ્દના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું અને કલ્પસૂત્રનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયાબાદ તેઓશ્રી એવા નિશ્ચયપર આવ્યા કે ગૃહસ્થનો પ્રતિબન્ધ બને તેની દરકાર રાખ્યાવિના ગામોગામ વિહાર કરવો, ધ્યાન ધરવું અને સાધુની ક્રિયાઓમાં તત્પર રહેવું. પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દૃઢ નિશ્ચયને તેમણે ગુરૂ આગળ નિવેદન કર્યું. ગુરૂએ

માનતા હતા કે મારા ગયા વિના વ્યાખ્યાન વંચાવાનું નથી માટે ઉતાવળ કરવાની કંઈ જરૂર નથી. શેઠને બોલાવવાને વારંવાર તેડાં આવવા લાગ્યાં પણ શેઠતો વારજ લગાડતા હતા. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી અકળાયા અને શ્રોતાઓને કહેવા લાગ્યા કે હવે તો હું વ્યાખ્યાન વાંચું છું. શ્રોતાઓએ કહ્યું; જરા વાર કરો, શેઠને આવવા દો. "જો તમે વ્યાખ્યાન ચલાવશો તો શેઠના મનમાં ખોટું લાગશે." આનન્દઘનજી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આવી રીતે શ્રાવકોના પ્રતિબન્ધમાં આગમોથી વિરૂદ્ધપણે રહેવું એ યોગ્ય ગણાય નહિ. આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ ચાલે તો ગૃહસ્થોના ગોરના જેવી સાધુની દશા થઈ જાય. માતાપિતા વગેરેના પ્રતિબન્ધમાંથી છૂટીને આત્મકલ્યાણ કરવા સાધુ અવસ્થા અંગીકાર કરી અને આગમોના આધાર પ્રમાણે સૂત્ર સ્વાધ્યાયકાળની દરકાર રાખ્યા વિના ગૃહસ્થોની દરકાર રાખવી! એ તો શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ ગણાય એમ વિચારવા લાગ્યા. ભલે તે શેઠને ખોટું લાગે અને તેના ઉપાશ્રયમાં વસતિદાન ન આપે; મારેતો આગમોના આધારે ચાલવું જોઇએ એવો દૃઢ સંકલ્પ કરીને તેઓશ્રીએ કલ્પસૂત્રનું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું. વ્યાખ્યાનારંભના સમાચાર પેલા શેઠને અન્યોએ આપ્યા, તે સાંભળીને શેઠ ગુસ્સામાં આવી ગયા. મારા ઉપાશ્રયમાં મારા ગયા વિના કોણ વ્યાખ્યાન વાંચી શકે? ઈત્યાદિ તે બોલતા બોલતા ઉપાશ્રયમાં આવ્યા અને શ્રીમદ્‌ની પાસે આવી તે શેઠ બોલ્યા કે મારા આવ્યાવિના તમારાથી કેમ વ્યાખ્યાન વાંચી શકાય? શ્રીમદે કહ્યું કે આગમોમાં પ્રતિપાદન કરેલા સ્વાધ્યાય કાલે સૂત્ર વાંચવું જોઈએ. તે પ્રમાણે મે વ્યાખ્યાન આરંભ્યું છે. શેઠ બોલ્યા કે મારા ઉપાસરામાં તો ગમે તેમ હોય પણ મારા આવ્યાવિના વ્યાખ્યાન વંચાયજ નહિ. શ્રીમદે કહ્યું હે શેઠ! મારે તો આગમોના આધારે સાધુ ધર્મ પાળવાની જરૂર છે; અન્યની દરકાર નથી. હું તમારા જેવાના પ્રતિબન્ધથી મારૂં ચારિત્ર ખુંટીએ લટકાવવા ઇચ્છતો નથી. આગમોથી વિરૂદ્ધ વર્તવા હું ઇચ્છતો નથી. ગૃહસ્થના પ્રતિબન્ધમાં હું ફસાવાનો નથી. આ પ્રમાણે સાંભળી શેઠે કહ્યું કે મારા ઉપાશ્રયમાં રહેનારે તો મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તવું પડશે; અન્યથા ઉપાશ્રયમાં રહેવું સારૂં નથી. આ પ્રમાણે શેઠનું ભાષણ થયા બાદ શ્રીમદ્‌ના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું અને કલ્પસૂત્રનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કર્યાબાદ તેઓશ્રી એવા નિશ્ચયપર આવ્યા કે ગૃહસ્થનો પ્રતિબન્ધ અને તેની દરકાર રાખ્યાવિના ગામોગામ વિહાર કરવો, ધ્યાન ધરવું અને સાધુની ક્રિયાઓમાં તત્પર રહેવું. પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દૃઢ નિશ્ચયને તેમણે ગુરૂ આગળ નિવેદન કર્યો. ગુરૂએ

શ્રીમદ્દનું મૂળ સાધુ અવસ્થાનું નામ તો લાભાનન્દજી હતું, પરન્તુ જ્યારે તેઓની આવી આત્મદશા વધવા લાગી અને આત્માના આનન્દમાં તેઓ મસ્ત રહેવા લાગ્યા ત્યારે લોકો તેમને આનન્દઘનના નામથી ઓળખવા લાગ્યા, અને બોલાવવા લાગ્યા. પોતે પણ સ્તવનો વગેરેના ઉદ્‌ગારો કાઢતાં આનન્દઘન તરીકે પોતાનું નામ જણાવવા લાગ્યા. આનન્દનો ઘન—આત્મા એવું નામ પોતાને પણ યોગ્ય લાગ્યું કારણ કે તેથી આત્માનો વારંવાર ઉપયોગ રહેવા લાગ્યો. આનન્દઘનજીએ પૂર્વે જે આગમો અને ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કર્યો હતો તેનું તેઓ ધ્યાનવડે પોતાના આત્મામાં સમ્યક્ પરિણમન કરતા હતા, અને કોઈ અપૂર્વગ્રન્થ આપતું હતું તો તેનું તેઓશ્રી વાચન મનન ને સ્મરણ કરતા હતા. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનું વારંવાર ગાન કરીને તેમાં ચિત્તવૃત્તિને રમાવતા હતા અને આત્માના ઉજ્વલ પરિણામ કરતા હતા. તેમની પાસે જે જે મનુષ્યો આવતા હતા તેમને ધ્યાનદશાના ઉત્થાન સમયે આત્માસંબન્ધી ઉપદેશ દેતા હતા અને અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉદ્‌ગારો કાઢીને પોતાનું હૃદય ખુલ્લું કરતા હતા; તેથી સાધુઓ અને શ્રાવકો તથા જૈનેતરો આ અધ્યાત્મજ્ઞાની સાધુ છે એમ કથવા લાગ્યા. આનન્દઘનજી તો અધ્યાત્મજ્ઞાની છે, એવી વાયકા પ્રસરવા લાગી. અધ્યાત્મજ્ઞાની આનન્દઘનજી એ પ્રમાણે દુનિયામાં તેમની પ્રસિદ્ધિ થઈ ગઈ. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં અત્યંત રમણ કરવાથી આત્માસમ્બન્ધી તેમનો અભિનવ અનુભવ સ્ફુરવા લાગ્યો. પાતાળી કુવામાંથી જેમ ઘણા કોષોથી પાણી કાઢવામાં આવે તો પણ તે શરના યોગે જેમ જલથી ભરેલો જ રહે, તેમ શ્રીમદ્ પણ અનુભવજ્ઞાનના યોગે અધ્યાત્મજ્ઞાન સમ્બન્ધી પાતાળી કુવા જેવા હતા. જેમ જેમ શ્રીમદ્ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્માનું સ્વરૂપ કથન કરતા તેમ તેમ તેમને નવો નવો અનુભવ પ્રગટયા કરતો હતો. જેઓ તેમના સમાગમમાં આવતા તેમને એમ લાગતું કે અહો ! શ્રીમદ્‌માં કેટલું બધું અધ્યાત્મજ્ઞાન ભર્યું છે કે, જેનો પાર પમાતો નથી? શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાના આત્મામાં નિર્ભયતા કેટલા અંશે ઉત્પન્ન થઈ છે તેમની પરીક્ષા કરવા માટે ગામની બહાર સ્મસાનમાં રાત્રીના વખતમાં ધ્યાનમાં રહેતા હતા. ભૂત-પ્રેત-પિશાચ-વૈતાલ વગેરેના ડરાવ્યાથી તેઓ ડરતા નહોતા-તેમજ ધ્યાનના પ્રતાપથી ભૂતો વગેરે પણ તેમને ઉપદ્રવ કરી શકતા નહોતા-પ્રારબ્ધના ઉપર શરીરનો આધાર રાખીને તેઓ પહેલી પેઠે પ્રારબ્ધ કર્મયોગે

આનન્દઘન તરીકે ખ્યાતિ અને અધ્યાત્મજ્ઞાની.

ધ્યાયજીએ આનન્દઘનજીને ઓળખ્યા નહિ. ઉપાધ્યાયજી અધ્યાત્મજ્ઞાન સંબન્ધી અસરકારક વ્યાખ્યાન કરવા લાગ્યા અને તર્કોથી અધ્યાત્મજ્ઞાન-પરત્વે વ્યાખ્યાન કરવા લાગ્યા. તેમનું અધ્યાત્મજ્ઞાનનું વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરીને સાધુઓ, સાધ્વીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ વગેરે માથું ધુણાવા લાગ્યા. શ્રોતાઓના મુખપર આનન્દની છાયા અને આંખપર આનન્દના ચિન્હ જણાવા લાગ્યાં. એકી અવાજે સભાએ ગર્જનાથી કહ્યું કે 'વાહ! વાહ! આપના જેવો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ દેનાર કોઈ નથી.' શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીએ આખી સભાના મનુષ્યો તરફ દૃષ્ટિપાત કરીને વ્યાખ્યાનની અસર શ્રોતાઓને કેટલી થઈ છે ઇત્યાદિ દેખી લીધું. પેલા જીર્ણવેષધારી સામાન્ય સાધુ તરફ તેમની દૃષ્ટિ ગઈ અને તેમને વિશેષ આનન્દ-હર્ષ થયો હોય એવું જણાયું નહિ; તેથી ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યું કે-અરે વૃદ્ધ સાધો! તેં બરાબર વ્યાખ્યાન શ્રવણ કર્યું કે નહિ? અધ્યાત્મજ્ઞાનના વ્યાખ્યાનમાં તને સમજણ પડી કે નહિ? ઉપાધ્યાયજીના તેવા વચનના ઉત્તરમાં શ્રીઆનન્દઘનજી બોલ્યા કે, આપશ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાં શાસ્ત્રોથી ઉત્તમ દક્ષત્વ જણાવો છો. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી પેલા વૃદ્ધ મુનિના ઉત્તરથી તેના મુખ સામું જોઈ રહ્યા અને તેમની સાથે કેટલીક વાતો કરવાથી આ કોઈ જ્ઞાની છે એમ [illegible] ઉપાધ્યાયજીએ પૂછ્યું તમારું શું નામ છે? તેના ઉત્તરમાં [illegible] આનન્દઘન છે [illegible] ઉપાધ્યાયજીએ અનુમાનથી જાણી લીધું અને [illegible] અધ્યાત્મજ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરવા [illegible] કહ્યું. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ ઉપાધ્યાય [illegible] વ્યાખ્યાન કરવા માંડ્યું. એક [illegible] તથા શ્રોતાઓની મંડળીમાં શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના વ્યાખ્યાનથી આનન્દની છાયા છવાઈ ગઈ. આનન્દઘનજીના, [illegible] પરિણામ પામીને જે શબ્દો નીકળતા હતા તેનું ઉપાધ્યાયજી બરાબર ધ્યાન રાખતા હતા. અધ્યાત્મજ્ઞાનના [illegible] છે એવા શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના શબ્દોના [illegible] અને જ્ઞાનની એવી ઉત્તમ છાપ છપાતી હતી, કે જે [illegible] હતી અને તેથી ઉપાધ્યાયજીને પણ અસર થઈ હતી, અને [illegible] આનન્દની ધૈનમાં આવી ગયા હતા. ઉપાધ્યાયજીએ આનન્દઘનજીની સ્તુતિ કરી અને તેમના પ્રતિ પૂજ્યભાવથી [illegible] વખત સુધી આનન્દઘનજીની સાથે અધ્યાત્મજ્ઞાનની [illegible] કરી, અને ત્યારથી ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઊંડી અસર થઈ. [illegible] છે એ [illegible] છે.

श्रीयशोविजयजीए करेली आनन्दघनजीनी स्तुतिरूप अष्टपदी.

पद पहेलुं.

(राग कानडो.)

मारग चलत चलत गात, आनन्दघन प्यारे ॥
रहत आनन्द भरपूर मा० ॥
ताको सरूप भूप त्रिहुं लोकथें न्यारो
बरखत मुखपर नूर ॥ १ ॥
सुमति सखीके संग, नितनित दोरत ॥
कबहु न होतही दूर
जशविजय कहे सुनो आनन्दघन,
हमतुम मिले हजूर ॥ २ ॥ इति

पद बीजुं.

आनन्दघनको आनन्द सुजशही गावत ॥
रहत आनन्द सुमता संग आनं० ॥
सुमति सखी ओर नवल आनन्दघन,
मिल रहे गंगतरंग आनं० ॥ १ ॥
मन मंजन करके निर्मल कीनोहे चित्त,
तापर लगायो है अविहड रंग ॥
जशविजय कहे सुनतही देखो,
सुख पायो बोत अभंग आनं० ॥ २ ॥

पद त्रीजुं.

(राग [illegible].)

आनन्द कोउ नहीं पावे, जोइ पावे सोइ आनन्दघन ध्यावे ॥ आ० ॥
आनन्द कौन रूप कौन आनन्दघन, आनन्दगुण कौन लखावे ॥ आ० ॥ १ ॥
सहज संतोष आनन्दगुण प्रगटत, सब दुविधा मिट जावे ॥
जस कहे सोही आनन्दघन पावत, अंतरज्योत जगावे ॥ आ० ॥ २ ॥

पद चोथुं.

(राग [illegible].)

आनन्द ठोर ठोर नहीं पाया—आनन्द आनन्दमें समाया ॥ आ० ॥
रतिअरति दोउ संग लीय वर्जित, अरथने हाथ तपाया ॥ आनन्द ॥ १ ॥

આનન્દઘનજીના મુખપર આનન્દની છાયા છવાયલી દેખા
ત્યને "जसविजय कहे सुनो आनन्दघन हम तुम मिलेहजुर"
ઉચ્ચાર કરતાં બન્નેની કેવી દશા થઈ હશે! તેનું આનન્દચિ
શબ્દોથી કેવી રીતે આલેખી શકાય? યશોવિજયજી કહે
આનન્દમાં મસ્ત આનન્દઘનજી છે એમ સાંભળ્યું હતું,
તે રૂબરૂમાં તેપ્રમાણે દેખ્યું, અને તેથી હું બહુ અખંડ સુ
આવા ઉદ્ગારો કાઢીને તેઓશ્રી, સાધુદશાની આનન્દ ખુમા
પવિત્રતાનો જગતને ખ્યાલ કરાવે છે. આનન્દનું કંઈ હાટ
નન્દ કંઈ વાટમાં કે ઘાટમાં નથી. જે આનન્દના ઘનભૂત આ
વેછે તેજ આનન્દ પામે છે. "जस कहे सोही आनन्दघन पावत,
जगावे" ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી કહે છે કે, આત્માનો
આત્માનું ધ્યાન કરીને, આનન્દઘનજી પામે છે-અને આત્માની
જ્યોતિ પ્રગટાવે છે. કેટલાક આનન્દઘનજીનાં છિદ્ર દેખના
આનન્દઘનજીની નિન્દા કરતા હતા. તે વાતને પ્રગટ કરતા
આનન્દઘનજીની સ્તુતિ કરતા છતા, ઉપાધ્યાયજીએ "कोइ
छिद्रही पेखत जसराय संग चडी आया, आनन्दघन आनन्दरस झील
जसगुनगाया" આ જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે તે ઘણા ગંભીર
ભાવ ભરપૂર છે. આથી ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાંથી ઉઠતા શબ્દ
સહેજીલોકે, તેમના આત્માની ગુણાનુરાગ શીતલતા, કે
વધી હતી તેનો ખ્યાલ આવે છે. આનન્દઘનજીના સમાન
[illegible] 'एसी दशा आनन्दघन पावत, ता मुख [illegible]
[illegible] આનન્દઘનને આ
[illegible]
એમ વદતા છતા ઉપાધ્યાયજી 'आनन्दकी गत आनन्दघन जाने"
[illegible] आनन्दघन [illegible]" આપ્રમાણે
પ્રગટ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઉંચ શિખરના શિખરીને ઓળ
ખ્યાલ થયું છે અને આનન્દની ખુમારી લીધી છે એવો પુરા
આનન્દઘનજીને સ્તુતિ. એનાથી જણાય છે. ઉપાધ્યાયજીએ
ઘનની દશાને જાણી હતી કારણકે આનન્દઘનના આનન્દ
ગાવા હૃદયની કેટલી પાત્રતા તેઓ ધરાવતા હતા. આનન્દઘનજી
પ્રગટ આનન્દી મુખ દેખતાં શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના હૃદયમાં
પ્રકટ્યું અને તેમના આત્મામાં શીતલતા પ્રસરી, એમ જાણ
[illegible] आनन्द भयो मेरे, तेरे मुख निरख निरख रोमरोम शीतल
[illegible]" આ પ્રમાણે, હૃદયોદ્ગારોથી આનન્દોદ્ગાર બહાર

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની અધ્યાત્મદશાનો રંગ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયના હૃદયમાં રંગાઈ ગયો હતો અને તેપણ આનન્દઘનજી સમાન બની ગયા હતા, અર્થાત્ તેઓ પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અત્યંત રસિક બની ગયા હતા,-તેજ ભાવને આનન્દઘનજીને મળતાં, ઉપાધ્યાયજી આપ્રમાણે "आनन्दघनकेसंग सुजसही मिले जब, तब आनन्दसम भयो सुजस, पारसंसग लोहा जो फरसत, कंचन होतही ताकेकस" હૃદયોદ્ગાર કાઢીને આનન્દઘનની સંગતિથી પોતાના વિચારો પણ અધ્યાત્મરૂપે થયા એમ દર્શાવે છે. આનન્દઘનજીની સંગતિથી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનું અધ્યાત્મજ્ઞાન તરફ વલણ થયું અને અધ્યાત્મ રંગ લાગ્યો એમ સિદ્ધ કરે છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ આનન્દઘનજીની સંગતિ પશ્ચાત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનના ગ્રન્થો રચવાનું કાર્ય આરંભ્યું.-અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ્, જ્ઞાનસાર અને પદો વગેરેમાં શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો રસ પૂર્યો છે, કે જે ગ્રન્થો વાંચતાં, ભવ્ય જીવો આનન્દમાં લીન થઈ જાય છે. ઉપાધ્યાયજીએ શ્રી આનન્દઘનજીની સ્તુતિ કરી તેવી રીતે શ્રી આનન્દઘનજીએ પણ શ્રીમદ્યશોવિજયજી વાચકની સ્તુતિની અષ્ટપદી બનાવી છે.

ઉપાધ્યાયજીની શ્રીઆનન્દઘનજીએ રચેલી સ્તુતિરૂપ અષ્ટપદી

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના ગુણોના સ્તવરૂપે તેમની અષ્ટપદી હૃદયોદ્ગારરૂપ રચી છે. ઘણા જૈનો તરફથી શ્રીઆનન્દઘનજીએ ઉપાધ્યાયની અષ્ટપદી રચી છે એવું સંભળાય છે. વિજાપુરવાળા શા. ગુરચંદ સરૂપચંદે અમને કહ્યું હતું કે તે સુરતમાં સં. ૧૯૪૫ની સાલમાં આનન્દઘનજીએ ઉપાધ્યાયજીની રચેલી અષ્ટપદી વાંચી છે. અમોએ સુરતમાં તપાસ કર્યું હતું પણ અમને હાથ લાગી નથી. એ અષ્ટપદીમાં ઉપાધ્યાયના ગુણોનું વર્ણન છે.-ઉપાધ્યાય ગીતાર્થ અને આગમના આધારે ગમ્યોપદેશક છે. ઉપાધ્યાયમાં ઘણી લઘુતા છે ગુરુગુરુતામાં રમનારા છે. જૈનશાસનના રક્ષક પ્રવર્તક અને પુણ્યપ્રેમી છે જૈનશાસનનો ઉદય કરવામાટે પરિપૂર્ણ આત્મભોગ આપનારા છે વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયથી જૈનધર્મ પ્રવર્તક છે. જૈન શાસનની હૃદયમાં પૂરી દાઝ ધારણ કરનારા અને વિદ્યાદિક ધારણ કરનારા છે વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનના તારપર રહેનાર અને આત્માના ગુણોને પ્રગટ કરવાની પરિપૂર્ણ ઇચ્છાવાળા છે, ગુરુકુળવાસમાં રહીને ઘણાંને અનુભવી જૈનધર્મ દેખાડવામાં અનન્ત રાગ ધારણ કરનારા છે; ઇત્યાદિ ઉપાધ્યાયના અનેક ગુણોની સ્તુતિ કરી છે.

યદિ વિચાર કરવામાં આવે તો, પોતાના અધિકારની સમજણ પડે અને પરમાત્માના મિત્ર બનવામાં શો લાભ છે તેની સમજણ પડે. જેને પોતાનો મિત્ર કરવા ઇચ્છા હોય તેના જેવા ગુણો પોતાનામાં પ્રગટાવવા જોઈએ. સમાનદશાવિના મિત્રો તે ખરા મિત્રો નથી. દુનિયામાં, મનુષ્યોના મિત્ર બનવામાં પણ સદ્ગુણો અને આત્મભોગની જરૂર પડે છે: તો પરમાત્માને મિત્ર કરવાં પહેલાં પરમાત્માને ઓળખી શકવામાં ન આવે તો પરમાત્માની મિત્રતા તે, નામની મિત્રતા અવબોધવી. દુનિયાના મિત્રો થવા માટે પણ સજ્જનો કહે છે કે,

"मित्र ऐसा कीजीए जैसे सिरके बाल, काटे कटावे रिपु करे तोय न छोडे ख्याल.१
मित्र ऐसा कीजीए जैसी तरुकी छांय, भेदभाव नहि चित्तमें एकरूप हो जाय." २

ઇત્યાદિથી અવબોધી શકાય છે કે, દુનિયાના મિત્ર બનવું તે પણ અશક્ય છે તો પરમાત્માના મિત્ર શી રીતે બની શકાય? નિરઞ્જનપરમાત્માને નિરઞ્જનભાવનાએ મિત્ર બનાવી શકાય. સાકાર વસ્તુઓમાં ઇષ્ટાનિષ્ટ વ બુદ્ધિની કલ્પના ટળી જાય અને સિદ્ધપરમાત્માના ધ્યાનવડે [illegible] અને સિદ્ધપરમાત્માની સાથે પ્રેમપૂર્ણ લાગણી હોય, તેવી [illegible] સિદ્ધપરમાત્માને મિત્ર કરી શકાય છે. કલિયુગમાં ધ્યાનની [illegible] સિદ્ધપરમાત્માને મિત્ર કહેતા પહેલાં–પોતાની [illegible] તેમજ પર[illegible] થાન કરતા પહેલાં, [illegible]

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ નિરઞ્જન સિદ્ધપરમાત્માને મિત્ર તરીકે [illegible] મિત્રતા કરવાની [illegible] નિરઞ્જન મિત્રના [illegible] એવા દુર્જન કેદ્યારો [illegible] હોય એમ કહી શકાય [illegible] દુર્જનનું લક્ષણ અવબોધવું [illegible] આવનું [illegible] દુર્જનથી પરમાત્મ[illegible] પરમાત્માના [illegible] દુર્જન અને સુધ્યા[illegible] નામ ધારી–આખી [illegible] કહ્યા છે તેનો નિર્ણય [illegible] શકે છે અને તેથી દુર્જનોના કરેલા દસાવાનું થતું નથી. જૈનશાસ્ત્રોમાં દુર્જનનું અનેક રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. સામાન્ય

એહરાગ અને દ્દષ્ટિરાગ એ ત્રણ પ્રકાર છે. તેમાં વિષ્ણુશ્રીના ઉપર વિક્રમયશ રાજાને કામરાગ થયો હતો. દામનકના સસરાનું-પીતાના પુત્રનું મરણ સાંભળીને એહરાગને લીધે હૃદય ફાટી ગયું હતું, અને કપિલને દ્દષ્ટિરાગ (દર્શનનો રાગ) થવાથી બ્રહ્મદેવલોકમાંથી આવીને પોતાના મતના રાગથી પોતાના શિષ્યોને 'આસુરે રમસે' ઇત્યાદિ કહ્યું હતું. આ ત્રણે પ્રકારના રાગનું ધ્યાન કરવું તે રાગધ્યાન જાણવું.

૯ અપ્રીતિધ્યાન—અપ્રીતિ એટલે અન્ય ઉપર દ્રોહનો અધ્યવસાય અથવા દ્વેષ.-તે ધ્યાન યજ્ઞની શરૂઆત કરાવનારા મધુપિંગલ અને પિપ્પલ વિગેરેને થયું હતું, તથા હરિવંશની ઉત્પત્તિમાં વીરકદેવને થયું હતું.

૧૦ મોહધ્યાન—વાસુદેવના શબને ઉપાડીને છમાસ સુધી ફરનારા બલભદ્રને થાય છે તે સમજવું.

૧૧ ઇચ્છાધ્યાન—ઇચ્છા એટલે મનમાં ધારેલો લાભ મેળવવાની ઉત્કટ અભિલાષા, તેનું ધ્યાન તે ઇચ્છાધ્યાન. તે બે માસા સુવર્ણના અર્થી કપીલને કોટિ સુવર્ણના લાભમાં પણ ઇચ્છાનો અંત આવ્યો નહોતો તેની જેમ સમજવું.

૧૨ મિથ્યાધ્યાન—મિથ્યા એટલે વિપર્યસ્ત (અવળી) દ્દષ્ટિપણું તેનું ધ્યાન તે મિથ્યા ધ્યાન. તે જમાલિ, ગોવિંદ વિગેરેએ કર્યું હતું.

૧૩ મુર્છાધ્યાન—મુર્છા એટલે પ્રાપ્ત થયેલા રાજ્યાદિક ઉપર અત્યંત આસક્તિ, તેનું ધ્યાન તે મુર્છાધ્યાન. તે પુત્રોને ઉત્પન્ન થતાં જ મારી નાખનાર, અથવા ખોડ ખાપણવાળા કરનાર કનકધ્વજ રાજાને થયું હતું.

૧૪ શંકાધ્યાન—શંકા એટલે સંશય કરવો તેનું ધ્યાન. તે આષાઢસૂરિના અવ્યક્તવાદી શિષ્યોને થયું હતું.

૧૫ કાંક્ષાધ્યાન—એટલે અન્ય અન્ય દર્શનનો મોહથી આગ્રહ અથવા કાંક્ષા. તેનું ધ્યાન તે કાંક્ષાધ્યાન. તે, હે કપિલ! ત્યાંપણ ધર્મ છે અને અહીં મારા મતમાં પણ ધર્મ છે એમ બોલનાર મરીચિને થયું હતું.

૧૬ ગૃદ્ધિધ્યાન—એટલે આહારાદિકને વિષે અત્યંત આસક્તિનું ધ્યાન. તે મધુરફળની મધુમુદ્રિને તજી જનનો ત્યાગ કરનાર કંડરીક રાજાને થયું હતું.

નહિ સહન કરનાર પીઠ અને મહાપીઠને તથા સ્થૂલભદ્રની પ્રશંસાને સહન નહિ કરી શકનાર સિંહગુફાવાસી મુનિને થયું હતું.

૨૭ કલહધ્યાન—એટલે કલેશ કરાવવાનું ધ્યાન. તે રૂકિમણી અને સત્યભામાના સંબન્ધમાં તથા કમલામેલાના દૃષ્ટાંતમાં નારદને થયું હતું.

૨૮ યુદ્ધધ્યાન—એટલે શત્રુના પ્રાણઅપરોપણના અધ્યવસાયરૂપ ધ્યાન. તે હલ્લ તથા વિહલ્લ નામના બન્ધુના વિનાશ માટે ચેડા રાજાની સાથે યુદ્ધ કરનારા કોણિકને થયું હતું.

૨૯ નિયુદ્ધધ્યાન—પ્રાણીના અપહારરૂપ અધમ યુદ્ધરહિત બહિર્મુષ્ટિ વગેરેથી જે જય મેળવવો તે નિયુદ્ધ કહેવાય છે, તેનું ધ્યાન તે નિયુદ્ધ ધ્યાન. તે ધ્યાન બાહુબલી તથા ભરત રાજાને થયું હતું.

૩૦ સનધ્યાન—સન એટલે ત્યાગ કર્યા છતાં પણ ફરીથી તેના સેવનની અભિલાષા. તેનું ધ્યાન તે સનધ્યાન. તે રાષ્ટ્રમતી [illegible] ભવદેવને થયું હતું.

[illegible]

૪૭ આત્મપ્રશંસાધ્યાન—પોતાની પ્રશંસા કરાવવાનું ધ્યાન, શકડાલ મંત્રીના મુખથી પોતાની કવિતાની પ્રશંસા કરાવવા ઇચ્છનાર વરરૂચિને થયું હતું. તથા કોશાવેશ્યાને પોતાની કળાકુશળતા બતાવનાર રથકારને થયું હતું.

૪૮ પરનિંદાધ્યાન—તે કુરગડુ પ્રત્યે ચાર સાધુને થયું હતું.

૪૯ પરગર્હાધ્યાન—પારકી ગર્હા એટલે અન્ય જનો પાસે પરના છતા વા અછતા દોષ પ્રગટ કરવા તે. આ ધ્યાન સંઘસમક્ષ દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રની ગર્હા કરનાર ગોષ્ઠમાહીલને થયું હતું.

૫૦ પરિગ્રહધ્યાન—ધનધાન્યાદિક પરિગ્રહ નવો મેળવવાનું ધ્યાન અથવા ગયેલી સમૃદ્ધિને પાછી મેળવવાનું ધ્યાન તે પરિગ્રહધ્યાન. તે ધ્યાન ચારૂદત્તને થયું હતું. તથા મુનિપતિ સાધુ વિહાર કરતાં તેનો રોધ કરનાર કુંચિક શેઠીને થયું હતું.

૫૧ પરપરિવાદધ્યાન—અન્યના અછતા દોષો અન્યજન પાસે પ્રગટ કરવા તે, પરપરિવાદ કહેવાય છે. તેનું ધ્યાન તે પરપરિવાદધ્યાન. તે સુભદ્રા પ્રત્યે તેની સાસુ તથા નણંદને થયું હતું.

૫૨ પરદૂષણધ્યાન—પોતે કરેલા દોષનો બીજા નિર્દોષ પ્રાણી ઉપર આરોપ કરવો તે પરદૂષણ કહેવાય છે. તે સંબન્ધી ધ્યાન તે પરદૂષણ ધ્યાન. તે પતિની હત્યારૂપ પોતાના દોષને ભદ્રક વૃષભ ઉપર આરોપણ કરનાર જિનદાસની સ્ત્રીને થયું હતું.

૫૩ આરંભધ્યાન—આરભ તે બીજાને ઉપદ્રવ કરવો. તે સંબન્ધી ધ્યાન તે આરંભધ્યાન. તે કુરૂડ અને ઉકુરૂડમુનિને તથા દ્વિપાયન ઋષિને થયું હતું.

૫૪ સંરંભધ્યાન—સરંભ એટલે વિષયાદિકનો તીવ્ર અભિલાષ તે-સંબન્ધી ધ્યાન તે સંરંભધ્યાન. તે માતાના ઉપરોધથી વ્રત પાળતાં છતાં પણ વિષયની અભિલાષાવાળા ક્ષુલ્લકકુમારને થયું હતું.

૫૫ પાપધ્યાન—પર સ્ત્રી સેવન વિગેરે પાપકર્મનું અનુમોદન એટલે તેવે પ્રસંગે 'આહો આ ઠીક કર્યું' એમ જે બોલવું તે પાપ કહેવાય છે. તેનું ધ્યાન તે પાપધ્યાન. તે "આ ભોગી ભ્રમરણ રાજાને ધન્ય છે" ઇત્યાદિ અનુમોદન કરનારા લોકોને થયું હતું.

૫૬ અધિકરણધ્યાન—પાપની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ જે અધિકરણ

(राग आसावरी.)

अब चलो संग हमारे, काया अब चलो संग हमारे,
तोंये बहोत यत्न करी राखी, काया अब चलो० ॥
तोंये कारणमें जीव संहारे, बोले जूठ अपारे;
चोरी करी परनारी सेवी, जूठ परिग्रह धारे. काया० ॥ १ ॥
पट आभूषण सुंघा चूआ, अशनपान नित्य न्यारे;
फेर दिने खटरस तोंये सुन्दर, ते सब मलकर डारे. काया० ॥
जीव सुणो या रीत अनादि, कहा कहत वारंवारे;
में न चलुंगी तोंये संग चेतन, पापपुण्य दो लारे. काया० ॥ ३
जिनवर नामसार भज आतम, कहा भरम संसारे;
सुगुरुवचन प्रतीत भये तब, आनन्दघन उपगारे. काया० ॥ ४

આ પદમાં ચેતન મરતી વખતે કાયાને પોતાની સાથે આ
માટે અનેક યુક્તિયોથી પ્રબોધે છે; તેના પ્રત્યુત્તરમાં કાયા કથે છે કે
ચેતન ! મારી અનાદિકાલથી એવી રીત છે કે, હું એક ભવથી બ
ભવમાં ગમન કરતાં સાથે ગમન કરતી નથી. હે ચેતન ! તારી
મારા સંબન્ધે તે કરેલું પુણ્ય અને પાપ એ બે સાથે આવશે,
તેથી તું પરભવમાં પુણ્ય પાપના યોગે શુભાશુભ શરીર ધારણ ક
સુખદુઃખ ભોગવીશ. આ જગત્માં જિનવરનું નામ સત્ય છે. સુ
વચનથી આત્મધર્મની પ્રતીતિ થાય છે, માટે આનન્દઘનજી કહે
કે, તે સર્વ ઉપકાર સુગુરૂનો છે.

पद २.

(बिहाग.)

कन्थ चतुर दिल ज्ञानी-हो मेरो कन्थ चतुर दिल ज्ञानी ।
जो हम चहेनी सो तुम कहेनी, प्रीत अधिक पीछानी. कन्थ० ॥ १
एक बुन्दको महेल बनायो, तामे ज्योत समानी ।
दोय चोर दो चुगल महेलमे, बात कछु नहि छानी. कन्थ० ॥ २ ॥
पांच अरु तिन त्रिया जो मन्दिरमें, राज्य करे राजधानी ।
एक त्रिया सब जग वश कीनो, ज्ञानखड्ग वश आनी. कन्थ० ॥ ३ ॥
चार पुरुष मन्दिरमें भूखे, कबहु त्रिपत न आनी.
दश असती एक असती बुजे, बुजे मम प्राणी. कन्थ० ॥ ४ ॥
चर गतिमें रुलता बीते, कर्मकी किणहु न जाणी
आनन्दघन इस पदकुं बुजे, बुजे भविक जन प्राणी. कन्थ० ॥ ५ ॥

पद २.

(राग सुहाव.)

तज मन कुमता कुटिलको संग

जाकी संगतें कुबुद्धि उपजत है, परत भजनमें भंग. ॥ तज० ॥ १ ॥

कौवेकुं क्या कपुर चुगावत, श्वानको न्हावत गंग।

खरकुं कीनो अरगजा लेपन, मर्कट आभूषण अंग. ॥ तज० ॥ २ ॥

कहा भयो पयपान पिलावत, विषहु न तजत भुजंग।

आनन्दघन प्रभु काली कांबलीयां, चढत न दूजो रंग. ॥ तज० ॥ ३ ॥

શ્રીમદે આ પ્રમાણે આ બે પદમાં પણ અધ્યાત્મરસનો પ્રવાહ વહેવરાવ્યો છે. तज मन कुमता कुटिलको संग એ પદમાં, આત્માને નહિ માનનાર કુમતિ-કુટિલજનોની સંગતિનો ત્યાગ કરવાની હિતશિક્ષા જણાવી છે. કુમતિકુટિલ મનુષ્યોની સંગતિથી પ્રભુના ધર્મથી બાળજીવો ભ્રષ્ટ થાય છે. કુસંગતિથી ચમેલીવા મનુષ્યની બુદ્ધિ બગડે છે. નાસ્તિક મનુષ્યોની સંગતિથી મહાન્ અનર્થ થાય છે, માટે જૈન શાસ્ત્રોમાં કુમતિવાળા અને કુટિલ મનુષ્યોની સંગતિનો ત્યાગ કરવાની હિતશિક્ષા દર્શાવી છે. કાળી કાંબળીને બીજો રંગ ચઢતો નથી; એમ શ્રીઆનન્દઘનજી ઉપદેશે છે, તેનો ભાવાર્થ-શઠ-કુટિલ જનોના મનમાં સન્તના ઉપદેશની અસર થતી નથી; એમ અનુભવમાં આવે છે-નાસ્તિક બુદ્ધિથી કાળી કાંબળીની પેઠે જેનાં હૃદય પાપકર્મથી કાળાં થઈ ગયાં છે તેના હૃદય ઉપર ધર્મનો શ્વેત રંગ ચઢી શકતો નથી. દુર્ભવ્ય અને અભવ્ય પ્રાણીઓને ધર્મની વાત રૂચતી નથી. તેઓની કુતર્કવાળી કુમતિથી તેઓની પાસે બેસનારને પ્લેગના જંતુની પેઠે ખરાબ અસર થાય છે.

દુર્ધ્યાનથી અને કુસંગતિથી શુભધ્યાનમાંથી ભ્રષ્ટ થવાય છે, માટે અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓએ શ્રીમદ્દના પદનો વિચાર કરીને નાસ્તિક-શઠ મનુષ્યોથી દૂર રહેવું જોઈએ.

ધ્યાન કરનારા યોગીઓએ પોતાનામાં યોગ્ય ગુણો પ્રગટાવવા સદાકાલ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો પોતાનામાં યોગ્ય ગુણો નથી હોતા તો ધ્યાનની ધારા વહેતી નથી અને અધ્યાત્મરસનો સ્વાદ અનુભવાતો નથી. નીચેના શ્લોકોથી ધ્યાનીની યોગ્યતા અને ધ્યાનીને થતું સુખ અનુભવી શકાય તેમ છે.

श्लोक.

जितेन्द्रियस्य धीरस्य प्रशान्तस्य स्थिरात्मनः

सुखासनस्य नासाग्र न्यस्तनेत्रस्य योगिनः ॥ १ ॥

रुद्धबाह्यमनोवृत्तेर्धारणाधारणारयात्
प्रसन्नस्याप्रमत्तस्य चिदानन्दसुधालिहः ॥ २ ॥
साम्राज्यमप्रतिद्वन्द्वमन्तरेव वितन्वतः
ध्यानिनोनोपमालोके सदेवमनुजेपिहि ॥ ३ ॥

(उपदेश प्रासाद)

જેણે ઇન્દ્રિયોનો જય કર્યો છે એવો, તથા જે ધીર છે, જે અત્યંત શાન્ત છે, જેણે પોતાના આત્માને સ્થિર કર્યો છે, જેનું સ્થિરાસન છે, નાસિકાના અગ્ર ભાગપર દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી છે, ધ્યેયમાં ચિત્ત સ્થિર કરવું તે ધારણા અને તેના ધારણથી જેણે વેગે બાહ્યમાં જતી મનોવૃત્તિને રોકી છે; એવો અને જે પ્રસન્ન છે તથા જે અપ્રમત્ત છે, જેણે ચિદાનન્દરૂપ અમૃતનો સ્વાદ લીધો છે, જેણે બાહ્યાભ્યન્તર વિપક્ષરહિત જ્ઞાનાદિનું અપ્રતિહત સામ્રાજ્યને અન્તરમાં વિસ્તાર્યું છે; એવા ધ્યાની મુનિવરની દેવલોકમાં વા મનુષ્યલોકમાં ઉપમા નથી.

ધ્યાની સર્વે દુઃખનો ક્ષય કરે છે तथाचोक्तम्.

श्लोक.

ध्याता ध्यानं तथा ध्येयमेकतावगतं त्रयम् ।
तस्य ह्यनन्यचित्तस्य सर्वदुःखक्षयो भवेत् ॥ १ ॥
शून्यंध्यानोपयोगेन विंशतिस्थानकाद्यपि ।
कष्टमात्रं लभध्यानामपि नो दुर्लभं भवेत् ॥ २ ॥

(उपदेश प्रासाद)

સર્વે દુઃખનો ક્ષય કરનાર ધ્યાન છે; એમ અનેક ગ્રન્થોની સાક્ષીઓથી સિદ્ધ થાય છે, માટે કુસંગતિ ત્યાગીને જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર ગુણવડે યુક્ત એવા આત્માનું સદાકાળ ધ્યાન ધરવું.

અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ધ્યાનની ઉત્તમ કોટીપર પાદ મૂકી શકાય છે, માટે આત્મધર્મસાધક બન્ધુઓએ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ માટે ઉપર્યુક્ત ઉપાયો આચારમાં મૂકવા જોઈએ. ધ્યાનના વિચારો પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના ધ્યાનનું જ્ઞાન પોતાને આત્મિક સુખરૂપ ફળ આપવા સમર્થ થતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે ધ્યાનનું સેવન થાય છે અને ધ્યાનવડે આત્મા તથા પરમાત્માનો ભેદ ટાળી શકાય છે અને આત્માને પરમાત્મરૂપ બનાવી શકાય છે.

ધ્યાનનો ખરો અધિકાર ત્યાગી પંચમહાવ્રત ધારી એવા મુનિવરોને છે.

પેશાબમાં સુવર્ણસિદ્ધિ છે તેને રસસિદ્ધનું શું કામ છે. ધન્ય છે આનન્દઘનજીને!! એમ કહી ચાલતો ગયો. જેના સંકલ્પબળવડે પેશાબ પણ સુવર્ણ બનાવવા સમર્થ થાય છે, તેમાં યોગમાહાત્મ્યવિના અન્ય કશું કંઈ નથી;-યોગના અભ્યાસથી એવી સિદ્ધિ કોઈ મહાયોગીને સંપ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના ચમત્કારોની ખબર સર્વત્ર વાયુવેગે-બાવા વગેરે લોકો ફેલાવવા લાગ્યા. સારી અને બુરી વાત સર્વત્ર વાયુવેગે પ્રસરી જાય છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મારવાડનાં ગામડાંઓમાં અને પર્વતોમાં વિચરવા લાગ્યા. જોધપુરના રાજ્યમાં વિચરતાં એક વખત કોઈ પર્વતપાસેના ગામની બહાર-દેવકુલમાં શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી રહ્યા હતા; તેની જોધપુરના રાજાને ખબર પડવાથી તે મુનિરાજનાં દર્શન કરવા આવ્યો. આનન્દઘનજીના શરીરમાં તે વખતે તાવ ભરાયેલો હતો. રાજાનું આવાગમન શ્રવણ કરી શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાના કપડામાં તાવને ઉતારી જરા દૂર કોઈ વસ્તુપર કપડો મૂક્યો અને પોતે શાન્તપણે રાજાને ઉપદેશ દેવા લાગ્યા. આત્માના ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે જે જે ઉપાયો લેવા જોઈએ તે દર્શાવવા લાગ્યા.

તાવને કપ-ડામાં ઉતાર્યો.

આત્માની કિંમત અવબોધ્યા વિના શરીરની ઉપયોગિતા સમજાતી નથી. સાધુ-સન્તોની સેવાભક્તિ કર્યા વિના રાજ્યતત્ત્વની સફલતા થતી નથી. સન્તસાધુઓની સેવાભક્તિથી રાજાની બુદ્ધિ નિર્મલ રહે છે. સન્તસાધુઓના ઉપદેશથી રાજ્યમાં શાન્તિ ફેલાય છે અને લોકો ધર્મી બનવાથી રાજાને તેનો લાભ મળે છે. સાધુઓની સેવાભક્તિ અને ઉપાસનાથી રાજાનું કલ્યાણ થાય છે. દાન, શીયલ, તપ અને ભાવ એ ચાર ભેદે ધર્મની આરાધના કરવી. આત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સ્વ અને પરનું કલ્યાણ કરવું; ઇત્યાદિ ધર્મમર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. ઉપદેશ પૂર્ણ થયા પશ્ચાત્, નૃપની દૃષ્ટિ, સામા-બરાબર ધ્રૂજતા કપડા ઉપર પડી. રાજાના મનમાં વિચાર થયો કે, આ કપડો કેમ ધ્રૂજતો હશે? રાજાના મનમાં નિર્ણય થયો નહિ તેથી તેણે શ્રીમદ્‌ને પૂછ્યું. શ્રીમદે કહ્યું કે કપડામાં તાવનાં પુદ્ગલો છે. રાજન્! તારી સાથે વાત કરવી હતી તેથી મેં કપડાને દૂર કર્યો હતો. હવે તેને લેઉં છું. શ્રીમદ્‌માં તાવને દૂર કરવાની શક્તિ હતી. આ બાબતમાં સત્ય કેટલું હશે તે વાચકો વિચારી લાગે, પણ એટલું તો ખરું છે કે શ્રીમદ્‌માં અનેક પ્રકારની શક્તિઓ પ્રગટી હતી.

વચનસિદ્ધિ.

શ્રીમદ્ વિષે કિંવદન્તી એવી સાંભળવામાં આવે છે કે, તેમને વચનં સિદ્ધિ પ્રગટ થઈ હતી. જે મનુષ્ય, વચન સમિતિનું સમ્યક્ પરિપાલન કરે છે અને વચોગુપ્તિમાં વિશેષકાળ રહે છે તેમજ નાભિકમલમાં ધ્યાન ધરી પરાભાષામાં કલાકોના કલાકો પર્યન્ત લીન થઈ જાય છે તેને વચનસિદ્ધિ પ્રગટે છે. જે ધ્યાની વા સમાધિકારક પુરૂષ, કદિ શાપને દેતો ન હોય, કોઇનું બુરૂં કરવામાં જેને સૂક્ષ્મ પરાભાષામાંથી અંશમાત્રની પણ સ્ફુરણા ન થતી હોય અને હૃદય તથા વાણીમાં ઐક્ય ધારણ કરતો હોય, તેમજ પરાભાષાની સત્ય સ્ફુરણાને વૈખરીમાંથી બહાર કાઢવા ઉપયોગપૂર્વક અભ્યાસ સેવતો હોય છે તે આત્મધ્યાની મનુષ્ય, વચનસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થાય છે.

એક વખત શ્રીમદ્ જોધપુર પાસેના ડુંગરોની ગુફાઓમાં ધ્યાન ધરતા હતા અને પાસેનાં ગામડાંઓમાં ગોચરી લેવા બહાર્ આવતા હતા. જોધપુરના રાણાની પટ્ટરાણીને અને રાજાને કેટલાક દિવસથી અણબનાવ થયો હતો. રાણીએ રાજાને વશ કરવા અનેક ઉપાયો કર્યા પણ રાજાને વશ કરી શકી નહિ. કોઈ મનુષ્યે રાણીને કહ્યું કે જો આનન્દઘનજી મહાત્માની કૃપા થાય તો તારૂં કાર્ય સિદ્ધ થાય. રાણીના મનમાં એ વાતની શ્રદ્ધા થઈ અને તે પોતાના રસાલા સાથે આનન્દઘનજીનાં દર્શન કરવા ચાલી. આનન્દઘનજી જ્યાં રહેતા હતા તે સ્થાનની શોધ મળી અને તેણે શ્રી આનન્દઘનજીનાં દર્શન કર્યાં. કેટલાક દિવસપર્યન્ત રસાલા સાથે દર્શન કરવા આવવા લાગી. એક દિવસે તેણે પોતાની વાત પ્રગટ કરી, અને કહ્યુ કે મહાપુરૂષ' મારા ઉપર કૃપા કરીને કોઈ યંત્ર કરી આપો કે જેથી રાજાનો મારા ઉપર પ્યાર થાય. આનન્દઘનજીએ કહ્યું, લાવ પત્ર. રાણીએ પત્ર આપ્યો તેમાં આનન્દઘનજીએ લખ્યું કે "राजाराणी दो मिले वसमें आनन्दघनकुं क्या" રાણી લખેલો કાગળ યંત્રરૂપ માનીને ઘેર લેઈ ગઈ અને પોતાના માદળીયામાં ઘાલ્યો; તે દિવસથી રાજાની પ્રીતિ રાણીના ઉપર વધવા લાગી અને રાજા જાણે રાણીના વશમાં થઈ ગયો હોય એમ થયું. એક દિવસ અન્ય રાણીઓએ રાજાને કહ્યું કે, પટ્ટરાણીએ તો આનન્દઘનજી પાસે યંત્ર કરાવી આપને વશ કર્યા છે. રાજાએ કહ્યું, એ બાબતની હું તપાસ કરીશ. એક દિવસ કળાવડે પટ્ટરાણીના માદળીયામાંથી પેલો 'યંત્ર' કાઢી રાજા વાંચવા લાગ્યો અને તેમાં લખેલા શબ્દો દેખી આશ્ચર્ય પામ્યો, અને આનન્દઘનજીની આત્મદશાસમ્બન્ધી રાજાને ઉચ્ચ ખ્યાલ આવ્યો.

રાજા-રાણી દો મિલે વસમેં આનન્દઘનજીકું ક્યા?

રાજાને પુત્ર-પ્રાપ્તિ.

જોધપુરના રાજાને પુત્ર ન હતો. તેના મનમાં રાજ્યગાદીના વારસ સંબન્ધી વારંવાર ચિન્તા રહેતી હતી. દિવાન અને કારભારીઓ જાણતા હતા કે રાજાને પુત્રની ચિન્તા રહે છે. પ્રધાનની સાથે વાતચિત કરતાં રાજાએ એક દિવસ પોતાના મનમાં રહેલી ચિન્તાનો પ્રકાશ કર્યો. પ્રધાને કહ્યું કે, પુત્ર થવો એ પૂર્વભવના સંસ્કાર ઉપર આધાર રાખે છે. જૈનયતિતરીકે પ્રસિદ્ધ એવા આનન્દઘનજી મહારાજ મહાયોગી-ચમત્કારી પુરૂષ છે તેની સેવાભક્તિ કરવાથી લાભ થાય એમ આશા રહે છે. જોધપુરના રાજાએ પહેલાં અનેક બાવાઓ-મંત્રવાદીઓ અને વૈદ્યો વગેરેનો આ બાબત માટે સંબન્ધ રાખ્યો હતો. છેવટે હવે પ્રધાનના કથન ઉપર વિશ્વાસ મૂકીને આનન્દઘનજીની સેવાભક્તિ કરવાનો ખરા અન્તઃકરણની શ્રદ્ધાથી નિશ્ચય કર્યો. શ્રદ્ધા વિના મંત્ર-યંત્ર અને ઔષધીઓનો પ્રભાવ જણાતો નથી. શ્રદ્ધા વિના મહાત્માની સેવા કરવાથી ફલસિદ્ધિ થતી નથી. શ્રદ્ધા ભક્તિ વિના મહાત્માઓની આંતરડીનો આશીર્વાદ લેઇ શકાતો નથી. પોતાના આત્માનું સમર્પણ કર્યા વિના અન્યના આત્માનું આશીર્વચન મેળવી શકાતું નથી. મહાત્માઓને વૈયાવૃત્ય, ભક્તિ, સેવા, ઉપાસના-વિનય વગેરેથી પોતાના કરી શકાય છે, તેમજ પ્રસન્ન કરી ને તેમના હૃદયનું સર્વસ્વ લેઈ શકાય છે. જોધપુરના રાજાએ આનન્દઘનની ખરા અંતઃકરણથી સેવા કરી. અન્તે-સેવાભક્તિના પ્રતાપે રાજાની રાણીને પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. રાજાઓના માનથી શ્રીમદ્ કદિ ફુલાઈ જતા નહોતા, તેમજ તેમનામાં શું છે તે અન્યને જણાવતા નહોતા. "હાલે ચલે વાગે ઘણું" કાંસાના જેવી સુવર્ણમાં ધ્વનિ પ્રગટતી નથી. "हीरामुखसे ना कहे लाख हमारा मोल" તેમ, મહા પુરૂષો પોતાના ગુણોનું પ્રાકટ્ય કદિ પોતાના મુખે કરતા નથી. મેડતાના રાજાએ પણ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની સેવાભક્તિ કરી હતી. શ્રીમદ્‌ના પરિચયથી મેડતાના રાણાનો જૈનધર્મપ્રતિ રાગ થયો હતો. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાની પૂજા કદિ ઇચ્છતા ન હતા. જૈનશાસનની સેવા કરનારાઓની સદા પ્રશંસા કરતા હતા.

શ્રી સત્યવિજયજીનો શ્રી આનન્દઘનજી સાથે વિહાર.

પન્યાસ શ્રી સત્યવિજયજી ક્રિયાપાત્ર અને આત્માર્થી પુરૂષ હતા. પોતાની યથાશક્તિએ સાધુની ક્રિયાઓ કરવામાં પ્રથમ શીલ રહેતા હતા. આનન્દઘનજીની સાથે તેઓ ઘણા વર્ષ પર્યન્ત વનવાસમાં રહ્યા હતા અને અધ્યાત્મજ્ઞાનીની સંગતિનો લાભ લીધો હતો. શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજ પણ જણાવે છે કે 'શ્રી સત્યવિજયજીએ કેટલાંક વર્ષ આનન્દ-

આરાધના થાય એવી-ભૂતકાલમાં થએલી અનેક ફેરફારવાળી સમાચારીઓનો જેણે હેતુઓપૂર્વક પૂર્ણ અભ્યાસ કર્યો હોય, જૈનાગમથી અને વર્તમાનકાલથી અવિરૂદ્ધ તેમ જ વર્તમાનકાલની શક્તિથી અવિરૂદ્ધ અને વર્તમાનકાલમાં પ્રવર્તાવવા યોગ્ય સમાચારીના દ્રવ્યાદિક હેતુઓથી અવિરૂદ્ધ એવી સાધુ સાધ્વીની સમાચારી સંબન્ધી, જેની પૂર્ણ અને ધર્મથી અવિરૂદ્ધ એવી દૃષ્ટિ ખીલેલી હોય છે તેવો-ગીતાર્થમુનિવર, જૈનશાસન ચલાવવા સમર્થ થાય છે અને તે વર્તમાનકાલમાં સાધુઓનો નાશ ન થાય એવા ઉદ્દેશે અને આચારે ઉત્સર્ગથી અને અપવાદથી સાધુઓ અને સાધ્વીઓની રક્ષા કરીને જૈનધર્મ પ્રવર્તાવવા સમર્થ થાય છે; ઇત્યાદિ બાબતોપર શ્રીમદ્‌ની અને પન્યાસ સત્યવિજયજીની ચર્ચાઓ ચાલતી હતી.

જૈનશાસનની ઉન્નતિ અર્થે ઉપાધ્યાય અહર્નિશ અનેક વિચારો કરતા હતા. જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે અનેક કારણોની જરૂર રહે છે. બાધના અનેક ઉપાયો કરવાથી જૈનધર્મની પ્રભાવના કરી શકાય છે. જૈનશાસનમાં અષ્ટપ્રભાવકોનાં ચરિતો વિદ્યમાન છે તે ઉપરથી જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવાનો ખ્યાલ આવે છે. બાળજીવો [illegible] ચમત્કાર ત્યાં નમસ્કાર કરે છે. જ્યાં ચમત્કાર [illegible]

શ્રીમદ્ કથા પ્રભાવનું શું [illegible] પ્રાપ્તિ અર્થે શ્રી આનન્દઘન પાસે [illegible]

[illegible]

ગચ્છવાળો સાધુ, પોતાના ગચ્છમાં ધર્મ છે અને અમારો જ ગચ્છ ખરેખરો આગમોના આધારે=જિનાજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે; એમ કથીને અન્ય ગચ્છના દોષો કાઢીને સ્વગચ્છનું સ્થાપન કરતો. કેટલાક શ્રાવકો આવી દશા દેખીને સંશયમાં પડયા અને કોઈ પ્રામાણિક જ્ઞાનિની શોધ કરવા લાગ્યા.

જિનાજ્ઞા પ્રમાણે પ્રબોધ દેશક શ્રી ઉપાધ્યાયજી.

ઘણા જૈનોના મનમાં એમ આવ્યું કે, આનન્દઘનજીને ગચ્છનો પક્ષપાત નથી. જૈનાગમોના અને અનેક સુવિહિત આચાર્યોના ગ્રન્થો તેમણે વાંચેલા છે તેથી તેમની પાસે આપણે ગમન કરીને ખુલાસો મેળવવો જોઇએ. તેઓ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની પાસે ગયા અને વિનય વંદના કરીને પ્રામાણિક ગીતાર્થવક્તા હાલ કોણ છે? તે સંબન્ધી પ્રશ્ન કર્યો. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ કહ્યું. હાલમાં ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી સર્વે સિદ્ધાન્તોના જ્ઞાતા અને ઉપદેશક છે. વ્યવહારમાં અને નિશ્ચયમાં તેમની બરાબર દૃષ્ટિ પહોંચે છે. તેમની પાસે વ્યાખ્યાન સાંભળીને ખુલાસા કરો. અન્યગચ્છોમાં પણ ગીતાર્થો હશે, પણ પરિચય વિના જણાય નહિ. સાધુએએ ગચ્છક્રિયાના ભેદોની ઉદીરણા કરીને-કલેશ કરી આત્મકલ્યાણમાં પોતાના હાથે વિઘ્ન ન નાખવું જોઇએ. સાધુઓએ ગચ્છમાં રહી વ્યવહાર અને નિશ્ચય નય પ્રમાણે ચાલી આત્માના શુદ્ધ ધર્મના લક્ષ રાખવું, કિન્તુ ગચ્છ રાગથી અન્યગચ્છપર દ્વેષ ન કરવો જોઇએ. ગચ્છભેદોનો નાશ કરવા માટે સાધુના સમુદાય અને સામાચારી વિગેરેના ગચ્છના આશ્રય કરવાની જરૂર છે, કિન્તુ કષાયોની ક્ષીણતા-એજ આત્મબિન્દુ અવલંબવાનું છે, ઇત્યાદિ-શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીનો ઉપદેશ શ્રવણ કરીને શ્રાવકોના મનમાં આનન્દ થયો. શ્રીમદ્‌ની અધ્યાત્મદશાના રમણતા છતાં ભાગજીવોને તેમના અધિકાર પ્રમાણે, ધર્મ ગુરુની સૂચના આપતા અને પોતાના શુદ્ધધર્મનું ધ્યાન કરવામાં સ્થિર કે રહેવાની રહેતા હતા. શ્રીમદ્‌ના પરિચયથી યશોવિજય ઉપાધ્યાયની દૈનગરસ્થા અધ્યાત્મજ્ઞાનની રમણતામાં અને અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં ગ્રન્થો લખવામાં મતી થઈ હતી.

સતી સ્ત્રીને પ્ર. ૪

શ્રીમદ્ એક વખત વિહાર કરતા મેડતામાં પધાર્યાં-ત્યાં એક શેઠની યુવાન પુત્રી રાંડી હતી તે પોતાના પતિની ચિતામાં બળી જવા માટે તૈયાર થઈ, તેનામાં સત્ (સતિત્વ) આવ્યું ને મેડતાની બહાર સતીના વેષે નીકળી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી નામની બહાર સ્મશાન તરફ એક ઠેકાણે બેઠા હતા. પેલી

શેઠની પુત્રી ત્યાં થઈને નીકળી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના મનમાં તેને ઉપદેશ દેવાની એકદમ સ્ફુરણા થઈ. શ્રીમદ્ પેલી સતીની પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, હે શેઠની પુત્રી! તારા પતિને ઓળખ્યા વિના તું કોની સાથે બળી મરવા પ્રયત્ન કરે છે?

શેઠપુત્રી—મારો સ્વામી-ચિતામાં બાળવાને જેને લેઈ જવામાં આવે છે તે—આજ જ મરી ગયો છે, માટે તેને ભેટવા હું તેની પાછળ જવા તૈયાર થઈ ગઈ છું.

આનન્દઘન—શેઠની પુત્રી! તારો પ્રિયતમ સ્વામી, શરીર છે કે શરીરમાં રહેલો આત્મા છે? જો તું શરીરને પ્રિયતમ સ્વામી ધારી તેને ભેટવા જતી હોય તો તે અયુક્ત છે. કારણ કે શરીર તો જડ છે અને ક્ષણવિનાશી છે. શરીર કોઈનું થયું નથી અને થવાનું નથી. શરીર સપ્તધાતુથી ઉપજ્યું છે. જેનો ઉત્પાદ છે તેનો નાશ છે. શરીરની ઉત્પત્તિ હોવાથી શરીરનો નાશ થાય છે. શરીર કંઈ તારા પ્રેમને સમજી શકતું નથી. માટે શરીર તો સ્વામી ગણાય નહિ. જો તું શરીરમાં રહેલા આત્માને સ્વામી માનતી હોય તો શરીરમાં રહેલો આત્મા તો પોતાના કર્મના અનુસારે પરભવમાં ગયો; તેના શરીરની સાથે બળી જવાથી ભિન્ન કર્મયોગે ભિન્ન ગતિ—અવતાર થવાથી તેને ભેટવાનું કાર્ય થવું દુર્લભ છે, માટે હવે તું કોને ભેટીશ?

શેઠપુત્રી—હું સ્ત્રી છું અને મારો પતિ દેવલોકમાં ગયો છે, માટે હું પણ તેની ચિતામાં બળી ભસ્મ થઈ મારા પતિ પાસે જવાની.

આનન્દઘન—તારા શરીરમાં રહેલો આત્મા સ્ત્રી છે કે તારું શરીર સ્ત્રી છે? તું તો આત્મા છે. શરીરના વ્યવહારથી તું સ્ત્રી ગણાય છે. તારો પતિ દેવલોકમાં ગયો એવો કેવલી વિના કોણ નિર્ણય કરી શકે? તું ખરા પતિને અને તેના પ્રેમને ઓળખવા માટે સમર્થ થઈ નથી, તેથી તું ભ્રાન્તિમાં પડી ખરા પતિની ભક્તિ કરી શકતી નથી.

શેઠપુત્રી—ખરો પતિ કોણ અને તેની ખરી સ્ત્રી કોણ?

આનન્દઘન—ખરો પતિ પ્રત્યેકના શરીરમાં રહેલો આત્મા છે અને આત્મારૂપ સત્પતિની શુદ્ધ ચેતનારૂપ ખરી સ્ત્રી છે. તારા શરીરમાં તારો આત્મા એજ—આત્મા એ ખરો પતિ છે અને શુદ્ધચેતનાની અભિરૂપ સુમતિ એજ શરીરમાં રહેલા આત્માની ખરી સ્ત્રી છે; બાકી શરીર અને દાગીનાઓમાં પતિ અને સ્ત્રીપણું ધારવું એ ભ્રાન્તિ છે.

શેઠપુત્રી—તમારું કહેવું સાચું છે પરંતુ પર આત્મા તે પોતાનો પતિ કેમ ન ગણાય?

આનન્દઘન—શરીરધારી એવો પરનો આત્મા ભિન્ન છે અને પોતાનો આત્મા ભિન્ન છે. અન્ય પ્રિયતમ તે કદિ પોતાનો પ્રિયતમ થઈ શકતો નથી. સત્તાએ પરમાત્મરૂપ પોતાનો આત્મા તેજ પ્રિયતમ કાન્ત છે અને તેની શુદ્ધ ચેતના તેજ સત્ય પ્રિયતમા કાન્તા છે. પરમાત્મા જે રૂષભદેવ ભગવાન્ કે જે અષ્ટકર્મથી રહિત-શુદ્ધબુદ્ધ પરમાત્મા થયા તેજ આપણા આત્મામાં રહેલી ચેતનાના નિમિત્તકારણરૂપે પતિ માનવામાં આવે તો આત્માની શુદ્ધતા થાય. સંસાર વ્યવહારથી મનાયલા પતિઓ અને સ્ત્રીઓમાં પતિત્વ અને સ્ત્રીત્વનો સંબન્ધ વસ્તુતઃ અવલોકતાં ભ્રાન્તિરૂપ ઠરે છે.

શેઠપુત્રી—આપણું કહેલું સત્ય છે અને પરમાત્મા શ્રી રૂષભદેવ ભગવાન્ તેજ શુદ્ધચેતનાના સ્વામી છે એમ મને સમજાય છે, પણ તે રીઝવાથી મારૂં શું કલ્યાણ થાય?

આનન્દઘન—પરમાત્મા શ્રી રૂષભદેવને રાગ અને દ્વેષ નથી. તેમની, શુદ્ધ પ્રેમભક્તિ અને ધ્યાનથી ઉપાસના કરવાથી આપણો આત્મા કે જે સત્તાએ રૂષભદેવ સમાન છે તે પોતાના શુદ્ધ ગુણો પ્રગટ કરીને પરમાત્મા બને છે; એજ સ્વકલ્યાણ અને એજ નિમિત્તાલંબનની અપેક્ષાએ રીઝ અવબોધવી.

શેઠપુત્રી—પરમાત્મારૂપ સ્વામીને કેવી રીતે મળાય? તેના માટે તપ-જપ અને અગ્નિ વગેરેનું સેવન કરવું જોઇએ કે કેમ?

આનન્દઘન—શેઠપુત્રી! હું જે કહું છું તે તું એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળ. આપણો આત્મા તે સત્તાએ પરમાત્મા છે અને તેની શુદ્ધ-ચેતના સ્ત્રી પણ આત્માની પેઠે અરૂપી છે. રૂષભદેવ પરમાત્માને સ્વામીરૂપ ધારીને તેની સેવા કરવાની આવશ્યકતા છે. આ પ્રમાણે ઉપદેશ દેતાં દેતાં, શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી રૂષભદેવ પરમાત્માની પ્રેમ-ભક્તિ સેવામાં તલ્લીન થઇને, હૃદયના ઉદ્‌ગારરૂપ સ્વકૃત ચોવીસીમાંનું પ્રથમ સ્તવન બોલવા લાગ્યા.

॥ ऋषभदेव स्तवनम् ॥

ऋषभजिनेश्वर प्रीतम माहरो रे, ओर न चाहुं रे कंत.
रीझ्यो साहिब संग न परिहरे रे, भांगे सादि अनंत. ऋषभ० ॥ १ ॥

प्रीत सगाइ रे जगमां सहु करे रे, प्रीत सगाइ न कोय.
प्रीत सगाइ रे निरुपाधिक कही रे, सोपाधिक धन खोय. ऋषभ० ॥ २ ॥

कोइ कन्तकारण काष्ठभक्षण करे रे, मळशुं कन्तने धाय.
ए मेळो कहीए नवि संभवे रे, मेळो ठाम न ठाय. रुषभ० ॥ ३ ॥
कोइ पतिरञ्जन अति घणुं तप करे रे, पतिरञ्जन तनताप.
ए पतिरञ्जन में नवि चित धर्युं रे, रञ्जन धातु मिलाप. रुषभ० ॥ ४ ॥
कोइ कहे लीला रे अलख अलखतणी रे, लख पूरे मन आस.
दोषरहितने लीला नवि घटे रे, लीला दोषविलास. रुषभ० ॥ ५ ॥
चित्त प्रसन्न रे पूजनफल कर्युं रे, पूजा अखण्डित एह.
कपटरहित थई आतम अरपणा रे–आनन्दघन पद रेह. रुषभ० ॥ ६ ॥

ભાવાર્થ—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, વસ્તુતઃ શુદ્ધનિશ્ચયનયથી અવલોકતાં મારા પ્રિયતમ સ્વામી શ્રી રૂષભ જિનેશ્વર છે. હું તેમનાવિના અન્યને ઇચ્છતી નથી. તે સાહેબ મારા ઉપર રીઝ પામે તો, (આત્માની પરમાત્મદશારૂપ રીઝ થાય તો) પરમાત્માની સાથે મુક્તિમાં સાદિ અનંતમાભાંગે વસું.

જગતમાં સર્વ લોકો પ્રીતિની સગાઈ કરે છે પણ કોઈ પ્રીતિની સગાઈ નથી. જે પ્રીતિ સગાઇથી ઉપાધિ થાય, તે પ્રીતિ સગાઇની કિમ્મત અલ્પ છે. જેમાં કોઈ જાતની ઉપાધિ રહે નહિ એવી ખરી પ્રીતિની સગાઈ હોય છે; એવી ખરી સગાઈ તો આત્મારૂપ પરમાત્માની જ હોય છે; બાકી આત્મારૂપ પરમાત્મા વા રૂષભદેવ વિના બાહ્ય પદાર્થોની પ્રીતિસગાઇ તો કર્મની વૃદ્ધિ કરાવનારી હોવાથી જ્ઞાનાદિક ધનનો નાશ કરનારી છે. જગત્, પ્રીતિની સગાઈ કરવા લક્ષ રાખે છે કિન્તુ ખરી પ્રીતિ અવબોધે તો સહજાનન્દનો લાભ દેનારી શુદ્ધ પ્રીતિ જ બાંધી શકે. પરમાત્માની સાથે શુદ્ધ પ્રેમ ધારણ કરવામાં આવે તો તેથી આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણરૂપ ધનની પ્રાપ્તિ થાય. રજોગુણી પ્રેમ અને તમોગુણી પ્રેમ ક્ષુદ્ર છે, માટે તે બે પ્રેમનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. સત્ત્વગુણી પ્રેમ પણ શુદ્ધ જોઈએ. સત્ત્વગુણી શુદ્ધપ્રેમવડે પરમાત્મસ્વામિની ઉપાસના કરવાની જરૂર છે. ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-સ્વાર્થદ્વેષ અને ઇર્ષ્યા વગેરે દોષો જેમાં નથી એવા શુદ્ધપ્રેમથી પરમાત્મસ્વામિની સાથે સગાઈ બાંધી શકાય છે. પરમાત્માના સ્વરૂપમાં તલ્લીન થઈ જવાની રૂચિ તેજ શુદ્ધપ્રેમ ગણાય છે. ગુણોના પ્રેમને શુદ્ધપ્રેમ કહે છે. પરમાત્મા શુદ્ધ હોવાથી તેમની પ્રેમલક્ષણા સેવાની ઉપાસના કરવાથી પોતાની શુદ્ધિ થાય છે.

કોઈ પોતાના કાન્તની પ્રાપ્તિ માટે કાષ્ટ ભક્ષણ કરે છે, અર્થાત્ અગ્નિમાં બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. તે મનમાં ધારે છે કે દોડીને

સ્વામીને મળશું; પણ એ મેળો કરવાનું સ્થાન નથી. શરીરની અપેક્ષા એ બાહ્યના સ્વામી છે તે વસ્તુતઃ શુદ્ધનિશ્ચય દૃષ્ટિથી અવલોકતાં સ્વામી નથી. સતી સ્ત્રીઓ વગેરે અગ્નિમાં બળી શરીરને ભસ્મીભૂત કરે છે, પણ તેથી તે એક સ્થાને કરીને શાંતિપૂર્વક બેસી શકતી નથી; કારણ કે રાગાદિ પ્રતિબન્ધથી જન્મ જરા અને મૃત્યુની પરંપરા કરવી પડે છે. સ્વામિની પ્રાપ્તિમાટે હિમાળો ગળનાર, પર્વત ઉપરથી ઝંપાપાત કરનાર, અને કાશીનું કરવત મૂકાવનારાઓ પણ, ખરા સ્વામિને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ખરા સ્વામીની પ્રાપ્તિ અર્થે હિમાળો ગળવા વગેરેની આવશ્યક્તા સિદ્ધ ઠરતી નથી.

કેટલાક લોકો પતિરંજનાર્થે અત્યંત તપ કરે છે, પણ પતિને રંજન કરી શકતા નથી, અને તેઓ ફક્ત તનને તાપ આપે છે; એવું પતિરંજન મેં ચિત્તમાં ધાર્યું નથી. બાહ્ય તનતાપથી પતિનું રંજન કરી શકાતું નથી. રંજ ધાતુનો શુદ્ધાર્થે જે મિલાપરૂપ થાય છે; એવી રીતે અન્તરૂમાં શુદ્ધધર્મના રંજન ધાતુની ધાતોધાતે પરમાત્માની સાથે મળવાથી રંજનની સિદ્ધિ થાય છે. પરમાત્મસ્વામિને અન્તરૂથી મળી શકાય છે. રંજનધાતુના વાસ્તવિક સ્વરૂપથી પરમાત્માને રીઝવી શકાય. શરીર-મન અને વાણીની ક્ષણિક ચેષ્ટાઓવડે પરમાત્માની સાથે મેળ થઈ શકે નહિ. શરીર વાણી અને દ્રવ્યમન તો જડ છે. જડવડે પરમાત્માની સાથે રંગાઈ શકાય નહિ.—ચેતન પોતે પરમાત્માની સાથે રંગાઈ જાય, અર્થાત્ શુદ્ધધર્મમાં મળી જાય. શરીરમાં રહેલો આત્મા તેજ પોતાની રમણતારૂપ રજનતાવડે પરમાત્માની સાથે મળી શકે. આત્મામાં સત્તાએ પરમાત્મત્વ રહ્યું છે તે અન્તરૂની શુદ્ધરમણતાવડે મેળવી શકાય. વસ્તુતઃ આત્મા એજ સત્તાએ પરમાત્મા છે અને તેની સાથે મળવાનો ઉપરોક્ત રંજન માર્ગ છે. પરમાત્માના શુદ્ધસ્વરૂપની સાથે આત્માનું તન્મય બની જવું એજ ખરૂં રજનપણું છે. એવી રીતે શુદ્ધરંજનપણાના યોગે પરમાત્મસ્વામીને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

કેટલાક તો એમ કથે છે કે, “આ જગત્ ખરેખર પરમાત્માની લીલા છે. પરમાત્મા લીલાને અર્થે જગત્ રચે છે. અલખ એવા પરમાત્માની અલખ લીલા છે, તેનો પાર આવે નહિ. જગતના બનાવનાર એવા પરમાત્માની ભક્તિ કરીએ તો મનની લક્ષ આશાઓ પૂરાય. વા મનમાં લક્ષેલી આશાઓ પૂરાય.” આવી રીતે કોઈ પરમાત્મસ્વામીને માને છે પણ, વસ્તુતઃ તત્ત્વદૃષ્ટિથી અવલોકતાં સૃષ્ટિકર્ત્તા એવા પરમાત્મા સિદ્ધ ઠરતા નથી અને તેમની લીલા પણ સિદ્ધ ઠરતી નથી. કારણ

છુપાઈને, તેમની ચોવીશી સાંભળવા લાગ્યા અને યાદી કરતા ગયા. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ રૂષભદેવથી આરંભીને બાવીસમા શ્રીનેમિનાથપર્યન્ત તીર્થંકરોની સ્તવના કરી, એટલામાં તેમણે કારણ પામી પાછળ જોયું તો ઉપાધ્યાય અને જ્ઞાનવિમલસૂરિને દીઠા, તેથી તેમની ઝુંપડીમાંથી નીકળતા ઉભરાઓ સંકોચાઈ ગયા અને તે ત્યાંથી નીકળી ગયા. તેથી શ્રી પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામિના સ્તવન બન્યાં નહીં. આ કિંવદન્તી જેવી શ્રવણગોચર થઈ છે તેવી અત્ર લખવામાં આવી છે. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીનામાં એટલી શક્તિ હતી કે, એક હજાર શ્લોકોને શ્રવણ કરી તેની યાદી કરી શકતા હતા; તેથી શ્રી આનન્દઘનજીએ ગાયેલાં બાવીશ સ્તવનોની તેમને યાદી રહે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી શીઘ્રકવિ હોવાથી એકી વખતે એક સ્થાનમાં અનુક્રમે ચિત્તની પ્રસન્નતાએ બાવીશ સ્તવનોના ઉભરા કાઢી શકે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. કેટલાક કથે છે કે, જ્યાં જ્યાં આનન્દઘનજી વિચરતા ગયા અને જ્યાં જેવા પ્રભુની ભક્તિસમ્બન્ધી વિચારો આવ્યા તે સ્તવનના ઉભરાઓ તરીકે બહાર કાઢ્યા. અમારો અંગત અભિપ્રાય આ સમ્બન્ધી એવો છે કે, તેઓ જે જે ઠેકાણે ગયા ત્યાં પ્રસંગોપાત્ત પ્રભુ ભક્તિના ઉભરાઓવડે–ભિન્ન ભિન્ન પ્રભુની સ્તવનાવડે, તેમણે ચોવીશીની રચના કરી.

શ્રીમદ્ જ્ઞાનવિમલસૂરિનો શ્રી આનન્દઘનજીસાથે સંબન્ધ.

અઢારમા સૈકાના જૈન કવિઓમાં શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિનું નામ પ્રખ્યાત છે. જ્ઞાનવિમલસૂરિએ રાસા–ચોવીશી–થોયો–સજ્ઝાયો દેવવંદન–શ્રી સિદ્ધાચલનાં હજારો સ્તવનો વગેરેની રચના કરી છે. શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજી યોગાભ્યાસના પ્રવીણ હતા. પાટણમાં તેમણે, ઉપાસરા પાસેના મોટા લીમડાને સરકારી સિપાઈઓ પાડતા હતા,–તે કોઈ રીતે માનતા ન હતા,–તે શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ચમત્કાર બતાવીને લીમડાનું રક્ષણ કર્યું હતું. જ્ઞાનવિમલસૂરિના શ્રાવક હતા. તેમણે સં. ૧૭૬૬ માં ચૈત્ર શુદિ પાંચમના દિવસે ...ી છે ...નિદાને અન્તમંગલમાં નીચે પ્રમાણે લ...

संवत

पंचमां दिवसे

श्रीज्ञानविमल

ध्यानमाला प

श्री ज्ञानवि

સંગતિ કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. શ્રી આનન્દઘનજી
અધ્યાત્મ વિચારોની તેમના ઉપર સારી અસર થઈ હતી. શ્રી જ્ઞા
વિમલસૂરિજીનો શ્રી ઉપાધ્યાયજી તથા શ્રી સત્યવિજયજી સાથે
સારો સંબન્ધ હતો. અમોએ વૃદ્ધ યતિયોના મુખે સાંભળ્યું છે કે,
જ્ઞાનવિમલસૂરિ, શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય અને શ્રી સત્યવિજયજી,
ત્રણે એ સુરતમાં શ્રીસૂરજમંડન પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં ક્રિયોદ્ધારનો વિચ
કર્યો હતો અને તેમણે કાલિકાનું આરાધન કર્યું હતું. એ ત્રણની ત્રિપુ
ગણાતી હતી; ગમે તેમ હોય પણ તે સૈકામાં એ ત્રણનો પુરૂષાર્થ ઘણો હ
એમ તો કહ્યાવિના ચાલે તેમ નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીનાં સ્તવ
ઉપર શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજીએ ટબો પૂર્યો છે. શ્રી આનન્દઘનજી
સ્તવનોનો આશય જાણવા માટે, શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજીએ સુરત
સૂર્યમંડન પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં છ માસપર્યન્ત ધ્યાન ધર્યું હતું અ
પશ્ચાત્ તેમના સ્તવનોનો અર્થ લખ્યો છે. શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજીનો શ્રી
ઉપર અત્યંત રાગ હતો. ઉપાધ્યાયકૃત યોગદૃષ્ટિની આઠ સજ્ઝા
ઉપર પણ ખંભાતમાં દોશી મેઘજી ઉદેકરણના હેતે જ્ઞાનવિમલસૂરિ
ટબો પૂર્યો છે. ઉપાધ્યાયકૃત ચાલીસ પિસ્તાલીસ ગ્રન્થો ઉપર જ્ઞા
વિમલસૂરિએ ટબો પૂર્યો છે એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે, પણ અ

द्रव्यभाव शुचिभाव धरीने-हरखे देहरे जइए रे,
दहतिग पण अहिगम साचवतां, एक मना धुरि थइये रे. सुविधि० ॥ २ ॥
कुसुम अक्षत वर वास सुगंधो, धूपदीप मनसाखी रे,
अंगपूजा पण भेद सुणी एम, गुरुमुख आगम भाखी रे. सुविधि० ॥ ३ ॥
एहनुं फल दोय भेद सुणीजे, अनन्तरने परंपर रे,
आणा पालन चित्तप्रसन्नी, मुगति सुगति सुरमन्दिर रे. सुविधि० ॥ ४ ॥
फुल अक्षत वरधूप पइवो, गंध नैवेद्य फल जल भरी रे,
अंग अग्रपूजा मळी अडविध, भावे भविक शुभगति वरी रे. सुविधि० ॥५॥
सत्तरभेद एकवीस प्रकारे, अठोत्तर शत भेदे रे,
भावपूजा बहुविध निरधारी, दोहग दुर्गति छेदे रे. सुविधि० ॥ ६ ॥
तुरियभेद पडिवत्ती पूजा, उपशम खीण सयोगी रे,
चउहा पूजा इम उत्तराध्ययने, भाखी केवल भोगी रे. सुविधि० ॥ ७ ॥
एम पूजा बहुभेद सुणीने, सुखदायक शुभ करणी रे,
भविक जीव करशे ते लहेशे, आनन्दघन पद धरणी रे. सुविधि० ॥ ८ ॥

[illegible] શ્રીમદે વર્ણન કર્યું છે.

[illegible]

[illegible]

સ્તવનના અક્ષરોમાં શ્રીમદે સુવર્ણસિદ્ધિ ગોઠવી છે. અમારૂં તો એવું મન્તવ્ય છે કે, મન વશ થાય તો આત્મા તેજ પરમાત્મરૂપ બનીને સુવર્ણની પેઠે શોભી શકે છે.

સત્ય શાન્તિની પ્રાપ્તિ અર્થે તીવ્ર પ્રેમ.

શ્રીમદ્‌ને ઉપાધિ ગમતી ન હતી. ધામધૂમ અને ધમાધમથી અલગ રહીને આત્માની ખરી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરતા હતા;–શાન્તિમાં જ આનન્દ સમાયો છે. શ્રી શાન્તિનાથના સ્તવનમાં ખરી શાન્તિના ઉપાયો તેમણે જણાવ્યા છે; અને તેવી ખરી શાન્તિ મેળવવા માટે તેઓનું ખાસ લક્ષ હતું. શ્રીમદ્‌ દ્રવ્યથી શાન્તસ્થળોમાં રહીને ભાવ શાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે આત્માના ગુણોમાં રમણતા કરતા હતા. જ્યાં કોઈને પોતાનાથી અરૂચિ થાય વા પોતાને જ્યાં અશાન્તિ લાગે ત્યાં તેઓ રહેતા ન હતા. તેઓ ભાવશાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે અન્તરમાં ઉપયોગ ધારણ કરીને દ્રવ્યશાન્તિ સ્થળોમાં–અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરતા હતા અને રહેતા હતા. અધ્યાત્મશાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે શ્રીમદે દર્શાવેલા શાન્તિના ઉપાયો ખાસ મનન કરવાયોગ્ય છે અને આદરવાયોગ્ય છે. જૈનાગમો અને ઉત્તમ સાધુઓથી ખરી શાન્તિનો જગત્‌માં પ્રચાર થાય છે.

આત્મજ્ઞાનપર તીવ્ર રૂચિ.

શ્રીમદ્‌ આનન્દઘનજીની અધ્યાત્મજ્ઞાન સંબન્ધી તીવ્ર રૂચિ હતી. તે સાથે એટલું પણ કહેવાની જરૂર પડે છે કે, તેઓ ગુણવિનાના નામઅધ્યાત્મીઓને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓમાં ગણતા નહોતા. "आतम ज्ञानी श्रमण कहावे–बीजा तो द्रव्य लिंगी रे." આ તેમના ઉદ્‌ગારો શું સૂચવે છે, તે વાચકો સ્વયમેવ અવબોધી શકશે. જે સાધુઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનને તિરસ્કારી કાઢે છે તે લોકોને તેઓશ્રી દ્રવ્યલિંગી કહીને ઉપાલંભ આપે છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાન તરફ પ્રવૃત્તિ વા રૂચિ કરાવવા સમજાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો જેણે આનન્દરસ સ્વાદ્યો છે એવા–શ્રીમદે, અધ્યાત્મ હૃદયની વીણામાંથી અનેક મૃદુ-મિષ્ટ સુસ્વરો કાઢીને આપણા ઉપર અતુલ ઉપકાર કર્યો છે.

શ્રીમદ્‌ આનન્દઘનજીની આન્તરિક દશા સ્વચ્છ અને પરમાત્મપ્રેમથી રંગાયલી હતી. આત્માના શુદ્ધધર્મમાં મસ્ત રહેતા હતા. આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોની અસ્તિતા અને આત્મામાં પરદ્રવ્ય ગુણપર્યાયોની નાસ્તિતા એ બેના વિચારમાં તેઓ મશગુલ થઈ જતા હતા. નિશ્ચયનયથી આત્મધર્મની શુદ્ધ દશા વર્ણવવામાં આવે છે તેના ઉપર તેમનો બહુ પ્રેમ હતો. આત્માને ધ્યાવવામાં જ અને આત્માનો અનુભવ રસાસ્વાદ લેવામાં તેઓશ્રી એક ચિત્તથી ધ્યાન ધરતા હતા;

९ पीस्तालीस आगम. ९ १ मूलसूत्र तथा २ निर्युक्ति ३ भाष्य ४ चूर्णि ५ टीका ए पंचांगी जाणवी.

હાલ જે આગમો રહ્યાં છે તેના અનુસારે અને અવિરૂદ્ધપણે ઉપદેશ દેનાર પુરૂષ અલ્પકાલમાં મુક્ત થાય છે. શ્રીમદ્‌ના હાડોહાડમાં અને નસોનસમાં અને રૂંવે રૂંવે જૈનાગમોની શ્રદ્ધા-માન્યતાનો ચોળમજીઠ રંગ લાગ્યો હતો. સૂત્રોના અનુસારે ચારિત્ર ન પાળી શકનારાઓ પણ જો સૂત્રોના અને ગ્રન્થોના આધારે દેશના દે છે તો તે આરાધક કથાય છે.

શંકાવાદી—આનન્દઘનજીએ, બીજા અને ચોથા ભગવાનના સ્તવનમાં આગમોના આધારે ચારિત્ર કોઈ પાળી શકતું નથી, તેમજ આગમોમાં કોઈની ગુરૂગમ નથી એમ જણાવ્યું છે અને શ્રીનમિનાથના સ્તવનમાં સુગુરૂ નથી એમ જણાવ્યું છે તેથી એમ લાગે છે કે, હાલ કોઈ આગમોના આધારે ચારિત્ર પાળતું હોય તેમ જણાતું નથી, તેમજ તેમને કોઈ સૂત્રના અનુસારે સુગુરૂ જણાયા નહિ, તો પછી આકાલમાં ચારિત્ર પાળનાર કોણ હોઈ શકે ? તેમજ કોણ સુગુરૂ હોય ?

સુગુરૂ—શંકાવાદિન ! શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના સ્તવનોનો અર્થ, ગુરૂ ભગવાનના ચરણે બેસી-ગુરૂગમપૂર્વક થયો છે તેવાઓને તો તેમના વચનોના વિરોધ જણાતો નથી. તેઓશ્રીએ શ્રી અજિતનાથના સ્તવનમાં પ્રભુનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે તે નીચે મુજબ.

अजिननाथस्तवन ॥

पन्थडो निहालु रे बीजा जिन तणोरे अजिन अजिन गुणधाम,
जे ते जीत्यारे तेण हु जीतीयोरे पुरुष किश्यु मुजनाम. पन्थडो॰ १
चरम नयण करी मारग जोवता रे, भूल्यो सयल ससार,
जेणे नयणे करी मारग जोइए रे नयण ते दिव्य विचार पन्थडो॰ २
पुरुष परपर अनुभव जोवता रे अन्धोअन्ध पुलाय,
वस्तु विचारे रे जो आगमे करी रे चरण धरण नहि ठाय पन्थडो॰ ३
तर्क विचारे रे वाद परपरा रे पार न पहोंचे कोय,
अभिमत वस्तु वस्तु गते कहे रे, ते विरला जगजोय पयन्डो॰ ४
वस्तु विचारे रे दिव्य नयन तणो रे विरह पड्यो निरधार,
तरतम जोगरे तरतम वासना रे, वासित बोध आधार. पन्थडो॰ ५
काल लब्धि लही पन्थ नीहालशु रे, ए आशा अविलब;
ए जन जीवे रे जिनजी जाणजो रे, आनन्दघन मत अब. पन्थडो॰ ६

આ સ્તવનની ત્રીજી ગાથામાં તને શંકા પડી છે. તે એ છે કે, "ગુરૂપરંપરાએ જો માર્ગ જોવામાં આવે છે તો આંધળાની પાછળ અન્ધ ગમન કરતો માલુમ પડે છે. આગમોના આધારે જો મોક્ષ માર્ગનો વિચાર કરવામાં આવે છે તો પગ મૂકવાનું ઠેકાણું નથી વા ચારિત્ર ધારણુ કરવાનું ઠેકાણું નથી." શંકાવાદિન્! આવો અર્થ કરીને તું મનમાં એમ નિશ્ચય કરે છે કે, હાલ આગમોના આધારે ચારિત્ર ધારણુ કરી શકાતું નથી! આવી તારી શંકા ખરેખર આગમોથી વિરૂદ્ધ છે અને તે અયોગ્ય છે. શ્રીમદ્‌ના આશયને બરાબર નહિ જાણુવાથી તને એ શંકા થઈ છે. શ્રીમદ્ તો એમ કથે છે કે, આગમો અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવે પૂર્વાચાર્યોથી ચાલતી આવેલી ચારિત્રમાર્ગની પરંપરા એ બેથકી મોક્ષમાર્ગ છે. જો બેમાંથી એક—આગમોને ન માનવામાં આવે તો એકલી પરંપરાએ શું થાય? તે સંબન્ધી પોતે શ્રીમુખે કહે છે કે "पुरुष परंपर अनुभव जोवतां रे अंधोअंध पुलाय." જો પુરૂષ પરંપરાના એકલા અનુભવે દેખીએ તો અન્ધ ને અંધ દોરે તેવું દેખાય છે. અને જિત કલ્પો—જિત વ્યવહાર પરંપરાને છોડી એકલા આગમે મોક્ષમાર્ગને દેખીએ તો ચારિત્ર ધારણુ કરવાનું ઠેકાણું નથી. સારાંશ કે ગુરૂપરંપરા-જિતકલ્પ વ્યવહાર અને આગમોવડે મોક્ષમાર્ગભૂત એવા ચારિત્રની આરાધના કરી શકાય. જો આ પ્રમાણે અર્થ ન માનવામાં આવે તો, ભગવતીસૂત્ર અને કલ્પસૂત્ર વગેરે સૂત્રોમાં જણાવ્યું છે કે "શ્રીવીરનું શાસન એકવીશ હજાર વર્ષપર્યન્ત સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક અને શ્રાવિકાથી ચાલશે એમાં વિરોધ આવે અને નિયમતો એવો છે કે, સૂત્રો-અન્યોન્યપરંપરા અને વિદ્યમાનગીતાર્થો એ સર્વના અભિપ્રાયથી અવિરૂદ્ધ એવું વચન આગમોના જ્ઞાતાઓ વદે. શ્રીમદ્ તો આગમોના પૂર્ણ શ્રદ્ધાળુ હતા અને તેથી તે સૂત્ર અને પરંપરા વિરૂદ્ધ બોલેજ કેમ? એમણે સૂત્રોને તો માન્ય કર્યાં છે તેથી તેમના હૃદયનો આશય એવો ધ્વનિ પ્રકટ કરે છે કે, એકાન્ત આગમ વા એકાન્ત પરંપરાથી ચારિત્રરૂપ મોક્ષપન્થ ચાલી શકે નહિ. અનેકાન્તપણે એટલે આગમો અને ગુર્વાદિક પરંપરાએ જ ચારિત્રરૂપ મોક્ષપન્થની સિદ્ધિ થાય છે; અને એજ વાતને તેઓ "तरतम योग रे तरतम वासना रे, वासित बोध आधार" એ વાક્યથી જણાવે છે. તરતમયોગે ચારિત્રબોધ આધારે-તરતમયોગે હાલ ચારિત્ર પામી શકાય છે તેમજ પાળી શકાય છે. હાલ તેનો આધાર છે એમ જણાવે છે. હાલના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવ પ્રમાણે સાધુપણું છે,—ચારિત્ર છે. હાલ બકુશ અને કુશીલ એમ બે પ્રકારના ચારિત્રીઓ વર્તે છે અને તે ભગવતી સૂત્રના આધારે એક-

વીશ હજાર વર્ષપર્યન્ત વર્તશે; તેથી હાલ આગમો અને પરંપરા એ બે વડે તરતમ યોગે ચારિત્ર છે અને સાધુઓ છે અને તેવડે મોક્ષનો પન્થ વહે છે. આ પ્રમાણે અર્થ કરતાં કોઈ બાતનો વિરોધ રહેતો નથી અને તેવો અર્થ તેમના હૃદયનો છે, એમ અમે તેમની વાણીવડે સિદ્ધ કરીએ છીએ.

હવે ચોથા અભિનન્દનના સ્તવનથી આગમવાદમાં ગુરૂગમ કોઈની નથી તે વાતનું સમાધાન કરવા, સ્તવન લખવામાં આવે છે.

અભિનન્દનજિનસ્તવન ॥

अभिनन्दन जिन दर्शन तरसीये, दरशन दुर्लभ देव,
मतमत भेदे रे जो जइ पूछीए, सहु थापे अहमेव. अभिनन्दन० १

सामान्येकरी दरिशण दोहेलुं, निरणय सकल विशेष,
मदमें घेर्यो रे आंधो केम करे, रविशशि रूप विलेख. अभिनन्दन० २

हेतु विवादे हो चित धरी जोइये, अति दुरगम नयवाद,
आगमवादे हो गुरुगमको नही, ए सबलो विषवाद. अभिनन्दन० ३

घाति डुंगर आडा अति घणा, तुज दरिशन जगनाथ,
धीठाई करी मारग संचरूं, सेंगू कोइ न साथ. अभिनन्दन० ४

दरशन दरशन रटतो जो फरूं, तो रण रोझ समान,
जेहने पीपासा हो अमृत पाननी, किम भांजे विषपान. अभिनन्दन० ५

तरस न आवे हो मरणजीवनतणो, सीझे जो दरिसण काज,
दरिशन दुर्लभ सुलभ कृपाथकी, आनन्दघन महाराज. अभिनन्दन० ६

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ અભિનન્દન પ્રભુના સ્તવનમાં દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના સમ્બન્ધી સામાન્ય રીતે વિચારો જણાવ્યા છે. પોતાના જ સમ્યક્ત્વ સમ્બન્ધી વિચારો દર્શાવવામાં આવે છે અને કોઈ વખત સામાન્ય જનસમાજના હૃદયની શંકાઓને અગ્રસ્થાન આપીને, પ્રભુની સ્તવનારૂપે વિચારો દર્શાવવામાં આવે છે આમાં "हेतु विवादे हो चित्त धरी जोइये, अति दुर्गम नयवाद। आगमवादे हो गुरुगमको नहि, ए सबलो विषवाद." શંકાવાદીને કહેવાનો ભાવ મળે છે કે, "હેતુવિવાદે જો ચિત્તમાં વિચાર કરીએ છીએ તો અતિ દુર્ગમ એવો નયવાદ છે અને આગમવાદમાં તો ગુરૂગમ નથી; એ સબળ વિષવાદ છે. કહેવાનો તાત્પર્યાર્થ એ છે કે આગમવાદ અર્થાત્ સિદ્ધાન્તવાદમાં કોઈને ગુરુગમ નથી; તેથી એમ સિદ્ધ ઠરે છે કે ગુરૂગમ વિના તે વખતમાં સિદ્ધાન્તોના અર્થ કરનારા હતા, તો આજકાલની તો શી વાત કરવી!" શંકાવાદીની શંકાનું સમાધાન નીચેપ્રમાણે કરવામાં આવે છે.

" આગમવાદે હો ગુરૂગમ કો નહીં " એ વચન કોઈ કોઈ બાબતોની અપેક્ષાએ અવબોધવું. અથવા શંકાશીલ મનુષ્યોના મનમાં દર્શનસંબન્ધી આગમોના આધારે નિર્ણય કરવામાં आगम वादे हो गुरुगम को नहीं એવો વિચાર આવે છે અને તેથી તેઓને એ સબળ વિષવાદ લાગે છે. અથવા આગમોનો પરિપૂર્ણ-પરંપરા શૈલીએ-ગુરૂગમ પ્રવાહે-પરિપૂર્ણ અર્થ કરનાર ગુરૂની પરિપૂર્ણ ગુરૂગમ હાલ જોઈએ તે પ્રમાણમાં જોવામાં આવતી નથી. તરતમ ભેદે આગમવાદમાં ગુરૂગમવાળા ગુરૂઓ મળી શકે પણ ગણધરોની પેઠે પરિપૂર્ણ ગુરૂગમવાળા ગુરૂઓ તો આ કાલમાં મળી શકતા નથી, તેથી ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છોની-આગમોમાં કથેલાં અમુક તત્ત્વો બાબતે-ભિન્ન ભિન્ન માન્યતા ઉભી થએલી છે. આગમોમાં પરસ્પર કોઈ કોઈ બાબતોમાં વિરોધ પાઠો આવે છે તેથી તેનો પરિહાર કરવા માટે પૂર્વના ગણધરો અને તેમના શિષ્યોની પેઠે-પૂર્વધારી ગુરૂઓની ગમ જેવી, હાલના કાલના ગુરૂઓમાં ગમ નથી, તેથી-પૂર્વધરોના અભાવે જોઈએ તેટલી પરિપૂર્ણ શંકા ટાળે એવા ગુરૂઓની ગુરૂગમ ન હોવાથી-ખેદ થાય છે; એમ એમના કહેવાનો આશય લાગે છે. આ પ્રમાણે તેમના આશય પ્રમાણે પૂર્વધરોની પેઠે હાલ આગમવાદમાં પરિપૂર્ણ ગુરૂગમવાળો કોઈ ગુરૂ નથી, પણ પૂર્વધરોની અપેક્ષાએ ન્યૂન એવા તરતમ યોગે-પરંપરાએ ગુરૂગમને ધારણ કરનારા ગુરૂઓની ગુરૂગમતા તેમના વખતમાં હતી. તે તો સહેજે સિદ્ધ થાય છે. ગણધરો અને પૂર્વધરોના ગુરૂગમપણાનો હાલ વિરહ છે તેથી કેટલીક બાબતોમાં શંકાનું જોઈએ તે પ્રમાણે સમાધાન થતું નથી, તેથી तत्त्वं केवलि गम्यं વગેરે વાક્યો આચાર્યો કથે છે, અને તેથી પોતાનો તેમણે તે બાબતમાં ખેદ દર્શાવ્યો છે. શ્રીમદ્‌ના સમયમાં અને આ સમયમાં આગમવાદમાં તરતમયોગે ગુરૂગમતા છે. ગણધરોની પેઠે પરિપૂર્ણ ગુરૂગમતા નથી એવું અવબોધ્યાથી શંકાનો પરિહાર થાય છે અને તેથી શ્રીમદ્‌ને આગમોના વાદમાં તરતમયોગે ગુરૂગમતા હતી અને તે વખતના મહા ગીતાર્થોને પણ તરતમયોગે ગુરૂગમતા હતી એમ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે યથામતિ કથી શકાય છે; તેનો ખરો નિર્ણય તો કેવલી જાણે. તે સંબન્ધી વિશેષ અજવાળું પાડી શકાય એવું ભવિષ્યમાં જણાશે તો દ્વિતીયાવૃત્તિમાં જણાવવામાં આવશે. વિશેષ ખુલાસો ગીતાર્થોને પુછી કરવો.

શંકાવાદી—હે સદ્‌ગુરો ! આપે સ્તવનની કડીઓના અર્થ કથીને મારા હૃદયનું સમ્યક્‌સમાધાન કર્યું છે; પરન્તુ એકવીશમા નમિનાથના સ્તવનમાં—

પૂર્વેના જેવા અધુના-તથાવિધ સુગુરૂઓની જોગવાઈ મળતી નથી, પણ વર્તમાન દ્રવ્યાદિક અપેક્ષાએ બકુશ અને કુશીલ નિર્ગ્રન્થ સુગુરૂઓની-તરતમયોગે જોગવાઈ મળે છે. પૂર્વધર આદિ સુગુરૂઓના અભાવે જોઈએ તેવી રીતે આગમોના આધારે શંકાઓનું સમાધાન થતું નથી તેનો ખેદ તેમણે દર્શાવ્યો છે, પણ વર્તમાન કાલમાં તરતમયોગે બકુશ અને કુશીલ નિર્ગ્રન્થો વર્તે છે અને તે સુગુરૂઓ ગણાય છે તેનો તેમણે નિષેધ કર્યો નથી. કારણકે વર્તમાનમાં વિદ્યમાન એવા બકુશ અને કુશીલ નિર્ગ્રન્થ એ બે પ્રકારે સુગુરૂઓનું પ્રતિપાદન આગમોમાં તેમજ ચૂર્ણી-ટીકા-ભાષ્ય વગેરેમાં કર્યું છે; અને પંચાંગીને જે ઉચ્છેદે તે તો દુર્ભવ્ય છે એમ શ્રીમુખે-સ્વયં જણાવે છે, તેથી "श्रुत अनुसार विचारी बोलुं, सुगुरु तथाविधि न मिले रे" એ વાકયનો એવો અર્થ ગ્રહણ કરવો કે, શ્રુતના અનુસારે તેવા પ્રકારના-કે જે પૂર્વકાલમાં હતા તેવા સુગુરૂઓની હાલ જોગવાઈ મળતી નથી, પણ વર્તમાનકાલમાં તરતમયોગે ભગવતીસૂત્ર વગેરેના પાઠ પ્રમાણે બકુશ અને કુશીલ નિર્ગ્રન્થોની-તરતમયોગે સુગુરૂપણાની જોગવાઈ મળે છે. અઢારમા સૈકામાં વિદ્યમાન સાધુઓમાં તે કાલ-ક્ષેત્રની અને બકુશ-કુશીલ નિર્ગ્રન્થની અપેક્ષાએ, સુગુરૂત્વ હતું અને તત્કાલાનુસારે સુગુરૂત્વયોગ હતો; એમ શાસ્ત્રોના આધારે અને શ્રીમદ્‌ના વચનાનુસારે પણ સિદ્ધ ઠરે છે.

શ્રુતઅનુસાર વિચારીને જોતા, વા વિચારીને બોલું છું તો, તથાવિધ (જેવા શાસ્ત્રોમા કહ્યા છે તેવા) ગુરૂની જોગવાઈ મળતી નથી અને (જેવીરીતે જોઈએ તેવીરીતે) આગમોના આધાર વીનાની ક્રિયાવડે મોક્ષમાર્ગ આગળથી ચાલતો નથી. એમ સમજી એટલે સર્વત્ર સુગુરૂની જોગવાઈ સર્વત્ર મળતી નથી, તેથી સમજાઓને ખેદ રહે છે; એમ પણ અપેક્ષાએ ભાવાર્થ આકર્ષી શકાય.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાની જે દશા વર્તે છે તેમાં અધિકતા કરાવનારા એવા ગુરૂનો પોતાને જોગ મળતો નથી એમ કથી ચિત્તમાં ખેદ દર્શાવે છે. તેમને સિદ્ધાન્તોનો બોધ ઘણો હતો, તેમ જ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં તથા દ્રવ્યાનુયોગમાં ઘણા ઊંડા ઉતરી ગયા હતા, તેથી તેમને અપૂર્વ અપૂર્વ અભિનવ શ્રુતજ્ઞાન અને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં અભિનવ અનુભવ આપીને, આગળ ચઢાવે એવા-તથાવિધ ગુરૂની જોગવાઈ મળી નથી; એમ ઉપર્યુક્ત ચરણનો અર્થ અવબોધવો. તેમની જ્ઞાનદશા અને અનુભવદશાના કરતાં આગળની દશા પ્રાપ્ત કરાવનાર ગુરૂ તેમને મળ્યા નથી; એટલું માત્ર ઉપરોક્ત વાકયમાંથી હાર્દ નીકળે છે, પરન્તુ તેમના કરતાં તરતમયોગે ભિન્ન ક્ષયોપશમચારિત્ર ધારણ કરનારા બકુશ

વીરની પેઠે ભક્તિથી પૂજવી, માનવી અને વીરપ્રભુનાં વચનો ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી. શ્રી આનન્દઘનજી મહારાજને આગમની પૂર્ણ શ્રદ્ધા-માન્યતા હતી, તેમજ ગચ્છની માન્યતા હતી; એમ પ્રસંગોપાત્ત સિદ્ધ કર્યું.

શ્રીમદ્-'ક્રિયા કરી નવિ સાધી શકીએ' એ વચન બોલીને એમ જ્ઞાપન કરે છે, કે તથાવિધ શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા કરી શકાતી નથી અને શાસ્ત્રોક્ત કર્યાવિના ચારિત્ર સાધી શકાતુ નથી. તેઓશ્રી વ્યવહાર-પ્રતિક્રમણ પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાઓ શાસ્ત્રોના કથન પ્રમાણે યથાતથ્ય જેવી જોઈએ તેવી રીતે ન કરી શકતા હોય એવું લાગે છે. વા સાંભળવાપ્રમાણે વ્યવહાર પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાઓ પહેલાં વા વનમાં વિહાર કર્યા બાદ તેમનાથી આગમોમાં કહ્યાપ્રમાણે ન કરાતી હોય! તેનો ખેદ દર્શાવ્યો હોય એમ લાગે છે; ગમે તેમ હોય તોપણ તે પોતાની વાસ્તવિકદશા વર્ણવીને સંવેગપાક્ષિકભાવધારક બનીને સત્યો-પદેશતાવડે આરાધકપણાને આગળ કરીને મુક્તિમાર્ગમાં અડગ રહી પ્રવૃત્તિ કરે છે.

સંવેગપક્ષી. તેઓશ્રી સંવેગપક્ષી હતા. સંવેગપક્ષીનાં જે લક્ષણો જોઈએ તે તેમનામાં હતાં, એમ સંવેગપક્ષીનાં લક્ષણ આગમોના આધારે અવલોકતાં દેખાય છે. કહ્યું છે કે,

सावज्जजोग विरमणाओ, सव्वुत्तमो जइ धम्मो।
वीओ सावगधम्मो, तइओ संविग्गपक्खपहो ॥ १ ॥

(ઉપદેશ રત્નાકર)

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી સંવેગપક્ષી સાધુ સમ્બન્ધે કથે છે કે.

तेहवा गुण धरवा अणधीरा, जोपण सूध्धु भाखी।
जिनशासन शोभावे तेपण, सुधासंवेग पाखी ॥ धन्य० ॥ ८ ॥

જે મુનિરાજ, સાધુઓના પૂર્વોક્ત ગુણ ધારવાને અસમર્થ હોય, તોપણ-જે શુદ્ધ પ્રરૂપક હોય અને દેશના પ્રમુખ ગુણોએ જિનશા-સનને શોભાવે છે તે, શુદ્ધ સંવેગપાક્ષિક અવબોધવા. यतः

संविग्गपक्खियाणं, लक्खणमेयं समासओ भणियं ॥
ओसन्नचरणकरणावि, जेण कम्मं विसोहंति ॥ १ ॥
सुद्धं सुसाहुधम्मं, कहेइ निंदइ य निययमायारं ॥
सुतवस्सियाणपुरओ, होइ य सव्वोमरायणिओ ॥ २ ॥

(उपदेशमाला ॥)

सद्दहणा अनुमोदनकारण, गुणथी संयमकिरिया ॥
व्यवहारे रहिया ते फरसे, जे निश्चयनयदरिया ॥ धन्य० ॥ ९ ॥

સ્નેહ હતો. આગમોના આધારે શુદ્ધોપદેશ દેનારા હતા–અધ્યાત્મજ્ઞાન વા દ્રવ્યાનુયોગ જ્ઞાનરૂપ નિશ્ચયનયના દરિયા હતા, તેથી તે શ્રી સાપેક્ષાપાદિક ભાવધારક હતા. શ્રીમદ્ પોતે આગમોના આધારે ધર્મ- [illegible] ભાવના [illegible]. [illegible] ગુણની ન્યૂનતા દેખતા હતા અને આગમોના આધારે [illegible] દેઈને તથા ગુણીની પ્રશંસા કરીને, ભાવથી [illegible] હતા; માટે તે સાપેક્ષાપાદિક હતા એમ [illegible] છે. આત્માના શુદ્ધધર્મનું તેઓ ધ્યાન ધરતા હતા અને [illegible] હતા, તેથી તેમની દશા ઉચ્ચ હતી એમ સિદ્ધ [illegible] છે. અજ્ઞાની [illegible], ધર્મની ક્રિયાઓ કરતો છતો પણ [illegible] છે. કહ્યું છે કે—

> परपरिणति पोतानी माने, वरते आरतध्याने ॥
> बन्ध मोक्ष कारण न पिछाणे, ते पहिले गुणठाणे ॥
> धन्य न मुनिवर [illegible] जे चाले समभावे ॥

જે પરપરિણતિ પોતાની માને છે અને આર્તધ્યાનમાં વર્તે છે તથા બન્ધમોક્ષનું કારણ [illegible] નથી તે પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે છે. શ્રીમદ્ [illegible] અને સિદ્ધાન્તજ્ઞાની-અધ્યા- [illegible] શ્રી [illegible] સ્તુતિ કરીને [illegible] આપ્યું છે. [illegible] હતા, કેટલીક [illegible] પ્રતિ [illegible] છે કે,

[illegible]

[illegible]

નિષેધ, એપ્રમાણે પ્રવચનની ભક્તિરૂપ ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધાન્ત છે. અધ્યાત્મભાવનાવડે નિર્મલ થએલી ચિત્તવૃત્તિથી ઉચિત હિતકૃત્ય કરવું અને સાધુ ધર્મની પૂર્ણક્રિયાનો અભિલાષ, એ બે આત્માની શુદ્ધિ કરનાર છે. એક શક્યનો આરંભ અને બીજો સુદ્ધપક્ષ એ બે શુભાનુબંધી છે. અને તથી ઉલટો તે અહિતકારી છે;-એ અનુભવ સંગથી પ્રાપ્ત થએલ માર્ગ છે. ઇત્યાદિ-આવા હૃદયના ઉદ્દગારોવડે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજીની સંવેગ પાક્ષિકભાવના સ્પષ્ટ ભાસે છે. શ્રી આનન્દઘનજીની સંવેગપાક્ષિકભાવનાના પ્રસંગે, ઉપાધ્યાયજીનું પણ સંવેગપાક્ષિકભાવપણું પ્રસંગોપાત્ત દર્શાવ્યું છે.

શ્રીમદ્ના સેવા વિચારો.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના-પરમાત્માની સેવાના ઉચ્ચ વિચારો હતા. સેવા વિના મીઠા મેવા મળતા નથી. આખી દુનિયામાં જે કંઈ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે તે સેવાથીજ અવબોધવું. સેવા! સેવા! એમ સર્વ કોઈ વદે છે, પણ સેવાની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ વિના પરમાત્માની ખરી સેવા કરી શકાતી નથી. ત્રીજા સંભવનાથના સ્તવનમાં अभय-अद्वेष-अखेद એ ત્રણ ગુણોની પ્રાપ્તિથી ખરી સેવા કરી શકાય છે એમ શ્રીમદ્ દર્શાવે છે—

> भयचंचलताहो जे परिणामनी रे, द्वेष अरोचकभाव ॥
> खेदप्रवृत्तिहो करतां थाकीयेरे, दोष अबोध लखाव ॥ संभव० ॥

આત્માના પરિણામની ચચલતા તેજ ભય છે; તેનો ત્યાગ કરીને આત્માનો સ્થિર પરિણામ કરવો તેજ અભય છે. પરમાત્માના ગુણોપર અરૂચિભાવ તેજ દ્વેષ જાણવો. પ્રભુના ગુણોપર અત્યત રૂચિ થાય છે તે અદ્વેષગુણ જાણવો. પ્રભુના ગુણોની પ્રાપ્તિ કરણાર્થે પ્રવૃત્તિ કરતાં જે થાક લાગે છે તે ખેદ જાણવો. પરમાત્માના ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરતાં થાકી ન જવું તે અખેદ જાણવો. આ ત્રણ ગુણોની પ્રાપ્તિવડે જો સેવા કરવામાં આવે તો, સેવક પોતાના ઇષ્ટની સેવાવડે ઇચ્છિત ફલ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ભય-દ્વેષ અને ખેદને પરિહરીને જે મનુષ્યો સેવા કરે છે તેજ ખરેખરા સેવક જાણવા. ચચલતા-અરૂચિ અને ખેદનો જ્યાં અભાવ છે ત્યાં ખરી સેવા અવબોધવી. આવી ઉત્તમ સેવા વિના સેવક બનવું દુર્લભ છે. સેવકોમાં જો પૂર્વોક્ત ત્રણ દોષ ન હોય તો તે દેવ-ગુરૂ અને ધર્મના ખરા સેવક અવબોધવા. ઇત્યાદિ વિચારોવડે શ્રીમદ્ પોતાની આન્તરિક સેવાનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે અને જગતને ખરી સેવાના વિચારોનો લાભ આપે છે.

નિમાં અદ્વૈતરૂપે થઈ ગયા હોય અને તે વખતે આત્માના શુદ્ધ વીર્યો-લ્લાસ વૃદ્ધિપરિણામ યોગે—" अब हम अमर भये न मरेंगे " એવા ઉદ્ગારો નીકળ્યા હોય એમ ભાસ થાય છે. તેત્રીશમા પદમાં આત્મા અને આત્માની સ્ત્રી એ બે પાત્રોની દશાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે વર્ણન ખરેખર આધ્યાત્મજ્ઞાન ધ્યાનના ઉચ્ચ પ્રદેશમાંની ધ્વનિથી પ્રગટ્યું હોય એમ ભાસે છે. ચુમ્માલીશમા પદમાં સુમતિ પોતાના આત્મસ્વામીને પોતાની ખરી ભાવદશાયોને જે જે કથે છે તેનો ચિતાર શ્રીમદે આપ્યો છે. પીસ્તાલીશમા પદમાં શ્રીમદે મઝાનું આધ્યાત્મિક ચિત્ર, ખરેખર હૃદયો-દ્ગારોથી ચિતર્યું છે અને મોહસંબન્ધી જે જે કથ્યું છે તે ખરેખર તે દશાએ યોગ્યજ કથાયું છે. છેતાલીશમા પદમાં આત્માનું મોહરાજાના લશ્કરની સાથે અન્તરૂમાં જે યુદ્ધ થાય છે તેનો ચિતાર આપ્યો છે. શ્રીમદે અન્તરૂમાં મોહરાજાની સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું તે વખતે આત્માની ક્ષયોપશમભાવે જીત થઈ હતી એવો ધ્વનિ તેમાંથી નીકળી શકે છે.

સુડતાલીશમા પદમાં શ્રીમદ્‌ના આધ્યાત્મિક કવિત્વની વાર્તાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. અડતાલીશમા પદમાં પક્ષપાત અને નિરપક્ષપાતની વૃત્તિનો ધાર્મિક વિચારો સંબન્ધી આન્તરિક ચિતાર આપ્યો છે. ઓગણપચાસમા પદમાં શ્રીમદે આત્માનો મેળાપ ઇચ્છ્યો છે તે ખરેખર અન્તરૂમાં ઉંડી અસર કરે છે. આ પદમાં આત્માની ખરી દશા વર્ણવી છે અને તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છી છે. પચાસમા પદમાં આધ્યાત્મિક પાત્રનો ઉંડો અનુભવ ચિતાર આપ્યો છે. એકાવનમા પદમાં બાહ્ય કવિત્વપાત્રના વિચારોનો આન્તરિક શ્રીના આરોપ કરીને આન્તરિક કવિત્વ પાત્રની ભાવરૂપે બાદરવા માનવા જે દશા થાય છે અને તેનામાં જે જે શુદ્ધ-પ્રેમરેખા ને સદ્વિચારો ઉછળે છે તેનો અભિમુખ ચિતાર આપ્યો છે. બાવનમા પદમાં આનન્દઘનજીએ સર્વત્ર આનન્દના પનરૂપ આત્માની ભાવના—ખરી રીતે આધ્યાત્મિકદૃષ્ટિથી ભાવી છે. ત્રેપનમા પદમાં આત્મા-રૂપ કૃષ્ણનું નામ કહ્યું છે. ચેતના ગોપીઓની આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણની સાથે રીઝ કાર્ય રહ્યું છે એનું વર્ણન, આનન્દના કંપે બહાર કાઢ્યા છે, તેથી વાંચો શ્રીમાનની દશાનો ખ્યાલ કરી શકશે.

શ્રીમદે ચોપનનું પદ શ્રી અમદાવાદના રહીને અનેકો ધર્મ-ભાવોના ઉદ્ગારોએ રચ્યું છે એમ અનુમાનાય છે. અઢા-

માર્ગ અને ... [illegible]

રમા સૈકામાં અમદાવાદની ચઢતીકલાથી વધતા પામી હતી. જૈનધર્મના ઘણાં નગરના આચાર્યો અમદાવાદમાં આવતા હતા.ગુજરાતમાં તે વખતે.પાટણ,ખંભાત,અમદાવાદ, ભરૂચ, પેથાપુર, વિજાપુર, પાદરા અને નગર વગેરે શહેરોમાં જૈનોના

લમાં લખાયલી પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયવાળી પ્રતિમાંથી ઉતારી લીધું છે. એકશો ને નવમું " निरंजनयार मोंए कैसे मिलेंगे " એવું મથાળાવાળું પદ પાટણવાળા ભોજક હરિલાલની પાસેથી ઉતારી લેવામાં આવ્યું છે અને તે આ ચારિત્રવિભાગમાં પ્રગટ થયું છે. આ પ્રમાણે શ્રીમદે હૃદયના ઉભરાઓથી નાએલાં અકૃત્રિમ પદોના ભાવની સામાન્ય પ્રકારે સંક્ષેપથી દિગ્માત્ર સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. તે પદોપર લખેલા ભાવાર્થથી વાચકોને વિશેષ અવબોધ થશે એમ સંભાવના કરવામાં આવે છે.

શ્રીમદ્દના ચાર પદોની સખ્યા

શ્રીમદ્દનાં બે ચાર પદો કબીર અને સુરદાસનાં પદોની સાથે મળતાં આવે છે, એમ કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે. અડતાલીશમું પદ–સડસઠમું પદ–અઠ્ઠાણુમું–અને નવાણુમું આ ચાર સંબન્ધી શકા રહે છે. અમોએ તો નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં છપાયલાં પદોની ચોપડીમાં એકશો ને સાત પદો વાંચ્યાં અને તેમાં એ ચાર પદો છાપેલાં હોવાથી ઉપર્યુક્ત ચાર પદો શ્રીમદ્દનાં રચેલાં છે એવું જાણીને તે પદોપર જૈનાગમ શૈલીએ ભાવાર્થ લખ્યો છે. કબીરના અને સુરદાસનાં સર્વે પદો છપાયેલાં હોય એવું પુસ્તક અદ્યપર્યન્ત અમારા વાચવામાં આવ્યું નથી. કબીર અને સુરદાસના છાપેલા પદોમા આ ચાર પદો હોય તો તે સબન્ધી શકા કરવાનુ કારણ મળી શકે. કદાપિ માનો કે સુરદાસ અને કબીરના પદોવાળી ચોપડીમા એ ચાર પદો મળી આવે તોપણ આનન્દઘનના ઠેકાણે કબીર અને સુરદાસનું નામ આપી આનન્દઘનના પદો કબીર અને સુરદાસના ભક્તોએ પોતાના ગુરુના નામથી ફેરવી નાખ્યા હોય તો તેમા બાધક અનુમાન કયું સાચું છે તેનો ઘણી શોધકદૃષ્ટિથી તપાસ કર્યાવિના કેમ એકદમ નિર્ણય કરી શકાય? આ સબન્ધી અમોએ ઘણી શોધકદૃષ્ટિથી તપાસ ચલાવી નથી.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીપર લોકો આક્ષેપ

કિંવદન્તી પ્રમાણે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ એક શેઠની સ્રીને સતી થતાં વારી હતી અને તે શેઠની સ્રી, શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પાસે મારવાડના કોઈ ગામમાં અભ્યાસ કરવા આવતી હતી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની પાસે તે ઘણો વખત રહેતી હતી અને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અનુભવ લેતી હતી અને તેવડે પોતાના આત્માને ઉચ્ચ કરતી હતી. કેટલાક દોષદૃષ્ટિથી દેખનારા લોકોએ શ્રીમદ્દની એવી ખોટી અફવા ફેલાવી કે, શ્રીમદ્નો

શ્રીમદ્‌ને ઉતરવા નહિ દેવાનો દુર્જનોનો પ્રયત્ન.

માર્ગમાં સંચરતા હતા, તેથી એકાન્ત ક્રિયાને માનનારા સાધુઓએ એવો ઉપદેશ કર્યો કે, શ્રીમદ્ નિશ્ચયવાદી છે, તે લોકોની શ્રદ્ધા ઉઠાવી દે છે, માટે કોઈએ તેમને રહેવાને ઉપાશ્રય આપવો નહિ, જૈનોએ તેની પાસે જવું નહિ; આવા ઉપદેશની અસર બાળ જીવોને થઈ અને તેથી આનન્દઘનજીને કેટલેક ઠેકાણે ઉતરવાને ઉપાશ્રય પણ જૈનો આપતા નહિ. આનન્દઘનજી નિશ્ચયવાદી છે એવી કિંવદન્તી ફેલાવાથી અજ્ઞ જૈનો આનન્દઘનજીપર દ્વેષ કરવા લાગ્યા અને અનેક પ્રકારના કઠિન શબ્દો કહેવા લાગ્યા. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી લોકોના શબ્દો સહન કરવા લાગ્યા અને મઠો-મઢીઓ વગેરેનો આશ્રય લેઈ ચારિત્ર પાળવા લાગ્યા. પૂર્ણબ્રહ્મચારી મહાપુરૂષ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ અજ્ઞ લોકોએ કરેલા પરિષહો સહન કર્યા. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ જૈનાગમ દૃષ્ટિવડે આત્માના ગુણો પ્રકટાવવા જે જે પરિષહો સામા આવતા હતા તેને સહ્યા તેથી તેમનો આત્મા, સાધુના આન્તરિક ચારિત્ર્યની કેટલી બધી ઉચ્ચ કોટિપર હતો તેની કંઈક ઝાંખી જણાઈ આવે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીની નિર્ભયતા.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી આનન્દી સ્વભાવના હતા અને તેઓ, સાધુપણામાં જે નિર્ભયતા જોઈએ તે દશામાં આરૂઢ થયા હતા. લોકોના બકવાદથી તેઓ બ્હીતા નહીં. જૈન શ્વેતામ્બર શાસ્ત્રોમાં કથેલી એવી ધ્યાનદશામાં ભયથી મુક્ત થઈને પ્રવેશ કરતા હતા. ભયથી વિમુક્ત થઈને તેઓ ઘોર જંગલમાં વાસો કરતા હતા. સિંહ વગેરે ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓની ગુફામાં જઈને વાસ કરતા હતા. રાતના વખતમાં સ્મશાનમાં કાઉસગ્ગ ધ્યાને રહીને નિર્ભય દશામાં આનન્દ વર્તતા હતા. શરીર આદિનું મમત્વ ટાળ્યા વિના નિર્ભયપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. શ્રીમદ્ ત્યાગ અને વૈરાગ્યદશામાં દરરોજ આનન્દ વર્તતા હતા અને સાત પ્રકારના ભયથી રહિત પોતાના આત્માને ભાવતા હતા. દુનિયા પોતાની નિન્દા કરશે એવા પ્રકારના સંકલ્પને તેઓ મનમાં લાવતા નહોતા. પોતાના આત્માની સાક્ષીએ વીતરાગ વચનોને યથાશક્તિ આરાધવા તત્પર રહેતા હતા. પોતાના વિચારો અને આચારોમાં શ્રીમદ્ નિર્ભય હતા. અજ્ઞ લોકો તેમને સતાવતા હતા તોપણ શ્રીમદ્ અજ્ઞ લોકોપર કરૂણાભાવ ધારણ કરતા હતા અને પોતાના આત્માને શાન્તરસથી પોષીને ઉચ્ચ બનાવતા હતા.

શ્રીમદ્‌ના પરિચયમાં આવનાર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય

શ્રીમદ્‌ની પ્રભુ પ્રતિ ઉત્તરની સ્તુતિ.

શ્રીમદ્ પોતાના ખરા અંતરથી પ્રભુની સ્તુતિ કરતા હતા, પ
એક કવિ તરીકે સ્તુતિ કરતા નહતા. શ્રીમદે પ્રભુ
સેવા કરવાના શ્રી સંભવનાથના સ્તવનમાં અભય-અદ્વે
અને અખેદ એ ત્રણ મુખ્ય ઉપાય જણાવ્યા છે. ભય
ખેદ-અને દ્વેષ કરનાર મનુષ્ય, શ્રી જિનેશ્વરની સેવાન
માર્ગમાં પગ મૂકી શકતો નથી. તરવારની ધારપર નાચ કરવો સુલભ
છે પણ પ્રભુની સેવા કરવી એ દુર્લભ છે. રાજા-બાદશાહ અને ઠાકોરની
સેવા કરવી દુર્લભ છે તો પરમાત્માની સેવા કરવી એ તો કેટલી બધી
મુશ્કેલ છે, તેનું રહસ્ય જ્ઞાનીઓ સમજી શકે છે. પરમાત્માની
આજ્ઞા અને તેમના ગુણોને હૃદયમાં ધારણ કરીને અભય- અદ્વેષ અને
અખેદને ધારણ કરનાર, પ્રભુની સેવા કરી શકે છે. શ્રીમદે પ્રભુની
કરેલી સ્તવનામાં, તેમના હૃદયના ઉદ્‌ગારો નીચે પ્રમાણે છે.

काललब्धि लही पंथ निहालशुं रे, ए आशा अविलंब ॥
ए जन जीवे रे जिनजी जाणजो रे, आनन्दघन मत अंब ॥ पंथडो० ॥ ६ ॥
(अजितनाथ स्तवन.)

सुगम सुगम करी सेवन आदरे रे, सेवन अगम अनूप ॥
देजो कदाचित सेवक याचना रे, आनन्दघनरसरूप ॥ संभव० ॥ ६ ॥
(संभवनाथ स्तवन.)

मुज मुज अंतर अंतर भाजसे रे, वाजसे मंगल तूर ॥
जीव सरोवर अतिशय वाधशे रे, आनन्दघनरसपूर ॥ ६ ॥
(पद्मप्रभ स्तवन.)

मुज मन तुज पदपंकजे रे, लीनो गुणमकरन्द ॥
रंक गणे मंदिर धरा रे, इंद्रचंद्र नागेंद्र ॥ विमल-दीठा० ॥ ३ ॥
साहिब समरथ तुं धणी रे, पाम्यो परम उदार ॥
मन विसरामी वालहो रे, आतमचो आधार ॥ विमल-दीठा० ॥४॥
एक अरज सेवक तणी रे, अवधारो जिनदेव ॥
कृपा करी मुज दीजिये रे, आनन्दघनपदसेव ॥ विमल-दीठा० ॥५॥
(विमलनाथ स्तवन.)

ઇત્યાદિ પ્રભુસ્તવનાનાં વાક્યોથી શ્રીમદ્‌ને પ્રભુ ઉપર કેટલી બધી
ભક્તિ હતી તેનો ખ્યાલ આવે છે. શ્રીમદ્ પોતાના શબ્દોમાં હૃદયના
ભાવને લાવે છે. પ્રભુની સાથે મળવાનો અને પ્રભુની સાથે એકમેક
થવાનો, અર્થાત્ અન્તરરહિત થવાનો ભાવ શ્રીમદ્‌નો અપૂર્વ હતો, તે

પદ્મપ્રભુના સ્તવનથી જણાઈ આવે છે. પ્રભુની સાથેનું પોતાનું અન્તર્ ટળશે એમ શ્રીમદ્‌ને નિશ્ચય થવાથી "तुज मुज अन्तर अन्तर भाजसे रे, वाजसे मंगळ तूर" ॥ એવા ઉદ્‌ગારો બહાર કાઢ્યા છે. શ્રીમદ્‌ના હૃદયના ઉભરાઓમાં તેમની આધ્યાત્મિક દશા અને ભક્તિ ઝળકી ઉઠે છે. જ્ઞાની પોતાની કૃતિયોમાં પોતાનું હૃદય કયાં, કેવી રીતે ખાલી કરે છે તે અનુભવીજનો, કૃતિયો વાંચીને કહી દે છે. "आतमचो आधार" એ વાક્યમાં ચો પ્રત્યય મરાઠી વ્યાકરણનો છે, તે પ્રત્યય છઠ્ઠી વિભક્તિનો છે તેથી શ્રીમદ્ મરાઠી ભાષા જાણતા હતા અને તેમનો દક્ષિણમાં વિહાર પણ થયો હોય, એમ સંભવે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનની પેઠે ઉપાધ્યાય પણ સંવેગ પક્ષની ભાવના ભાવતા હતા.

શ્રીમદે તીર્થંકરોની કરેલી વાસ્તવિક સ્તુતિ

શ્રીમદે ચોવીશીમાં તીર્થંકરોના ગુણોની વાસ્તવિક સ્તુતિ કરી છે. પ્રભુને ઉદ્દેશીને અનેક પ્રકારે સ્તવના કરી શકાય છે. પ્રભુની આગળ પોતાના દોષોને દર્શાવી, પ્રભુની આગળ ક્ષમા માગવી તે સ્વદોષ પ્રકટન સ્તવના કહેવાય છે. પ્રભુની આગળ તેમના કહેલા ઉપદેશવડે કંઈ સ્તુતિ કરવી તે उपदेशस्तवना કહેવાય છે. ચૌદમા શ્રીઅનન્તનાથના સ્તવનમાં ઉપદેશમય સ્તવના દેખવામા આવે છે. અધ્યાત્મતત્ત્વના વિચારોવડે પ્રભુની સ્તવના કરવી તે અધ્યાત્મસ્તવના કહેવાય છે. શ્રીશ્રેયાંસનાથના સ્તવનમાં અધ્યાત્મનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મનને વશ કરવા અને મનનું સ્વરૂપ વર્ણવવાના આશયથી જે સ્તવના કરવામાં આવે છે તે આભ્યતરિક સ્તવના કહેવાય છે. શ્રીકુંથુનાથના સ્તવનમાં મનસંબન્ધી વિચારો દર્શાવીને કુંથુનાથની સ્તવના કરવામાં આવી છે. શાસ્ત્રોમાં કહેલા દર્શનભેદ હેતુનયો અને દર્શનાભેદ હેતુનયોવડે, શ્રીમુનિસુવ્રત અને નમિનાથની સ્તવના કરવામાં આવી છે. રાજીમતીએ આપેલા પ્રેમશિક્ષાપાલભગર્ભિત સ્તવના તેમણે શ્રીનેમિનાથની કરેલી છે. સેવાના વાસ્તવિક ઉદ્‌ગારમય વિચારોવડે તેમણે શ્રીસંભવનાથની સ્તવના કરેલી છે. સામાન્યરીતે કહીએ તો તેમણે શ્રીતીર્થંકરોની વાસ્તવિક સ્તુતિના પ્રદેશોમાં વિચરવા સ્વાભાવિક પ્રયત્ન કર્યો છે. તીર્થંકરોએ કહેલા ગુણોને ઉદ્દેશીને જે જે પ્રકારની ઉદ્દારમય વચનો વડે-સ્તુતિ કરવામાં આવે છે, તે વાસ્તવિક વર્ણના કહેવામાં આવે છે; તે સંબન્ધી અધ્યાત્મસારમાં શ્રીયશોવિજયજી નીચેપ્રમાણે કહે છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

તેમની દેરીનાં દર્શન કરવા જાય છે. કેટલાક જૈનો કહે છે કે, શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી સ્વર્ગમાં ગયા છે અને કેટલાક કહે છે કે તેઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉપજ્યા છે. કેટલાક કિંવદન્તીના

ત્રીજાભવે મુક્તિ.

પુરાવાના આધારે એમ બોલે છે કે શ્રીમદ્ દેવલોકમાં ગયા છે અને તેઓ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં જન્મી કેવલી થઈ મુક્તિપદ પામશે. શ્રીમદ્‌ની અધ્યાત્મદશા અને તેમનો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય લક્ષમાં લેતાં તેઓ ત્રીજા ભવમાં મુક્તિ જાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય જણાતું નથી. શ્રીમદ્‌ના મનમાં વૈરાગ્ય રસની ઘણી શક્તિ હતી અને તેથી તેમણે તરતમયોગે કષાયની મન્દતા કરી હતી; તેથી તેઓ ત્રીજા ભવમાં મુક્તિ જાય તો તેમાં કંઈ વિરોધ જણાતો નથી. નિવૃત્તિમાર્ગમાં પરાયણ એવા અને અધ્યાત્મભાવમાં સદાકાલ રમણતા કરનારા શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી ત્રીજા ભવમાં મુક્તિપદ પામશે એમ દન્તકથાઓથી શ્રવણ કર્યા પ્રમાણે અત્ર લખવામાં આવ્યું છે.

શ્રીમદ્‌નું આત્માની ઉપાસના તરફ અત્યંત લક્ષ હતું. પરમાત્માની ભક્તિ કરવામાં તેઓ સદાકાલ મગ્ન રહેતા હતા.

ભક્તિ.

મારવાડ વગેરે દેશમાં તે કાલમાં વૈષ્ણવ ધર્મમાં મીરાંબાઈના ચરિત તથા ભજન વગેરેથી રાધાકૃષ્ણની ભક્તિનો ઘણો પ્રચાર થયો હતો. શ્રીમદે આત્માને કૃષ્ણ અને સુમતિને રાધાની ઉપમા આપીને તથા કુમતિને કુબ્જાની ઉપમા આપીને અનેક રીતે આત્મપ્રભુનું ગાન કર્યું છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના સમયમાં આગમોના જ્ઞાતાઓ એવા મહા વિદ્વાનો હતા અને તેઓ જૈનેતર વિદ્વાનોની સાથે ધર્મચર્ચા

શ્રીમદ્‌ના સમયની સ્થિતિ.

કરવામાં કદિ પાછા પડતા નહોતા. સામાન્ય વર્ગમાં એકાન્ત ક્રિયાજડપણું વિશેષ હતું અને ગચ્છોના કલહે ચાર્યો અને મુનિયોમાં પ્રાયઃ કુસંપ ઈર્ષ્યા અને ક્રિયાનું શૈથિલ્ય થયું હતું. અધ્યાત્મજ્ઞાનપર મોટા ભાગે લોકોની રૂચિ અલ્પ હતી અને તેથી કેટલાક જૈનો તો અધ્યાત્મજ્ઞાનપર તિરસ્કાર બતાવતા હતા. શ્વેતાંબર જૈનોમાં જોઈએ તે પ્રમાણે સંપ નહોતો. જૈનોની ધર્મપ્રતિ પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. તે વખતમાં સંવેગી પીતવસ્ત્રધારી પક્ષ નીકળ્યો હતો. આચાર્યોનું જોર ઘણું હતું પણ તેમના વધી પડેલા ધામધૂમોના આડંબરોથી લોકોનું લક્ષ ત્યાગી વૈરાગી સાધુઓ તરફ ખેંચાતું હતું. અઢારમુ શતક સામાન્ય દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો જ્ઞાનના ઉદયવાળું હતું. ઓગણીશમું શતક દર્શનના ઉદયવાળું હતું. ઓગણીશમા શતકમાં સિદ્ધાચલ વગેરે ઠેકાણે ઘણાં

પવિત્ર કરતા છતા વિચરે છે. તપાગચ્છસાગરસંઘાટકના પ્રવર્તક ગુરૂ મહારાજની કૃપાથી, બહોતેરી વા અહોત્તરીની પ્રસ્તાવના અને આનન્દઘનચરિત મારાથી લખાયું છે. " ૐ શાન્તિઃ "

(કવ્વાલિ.)

પદો ત્હારાં સહુ વાચ્યાં, વિચારીને ઘણી વેળા,
અમોએ હાર્દ ખેંચ્યું જે, કથાતું નહિ કથ્યાથી તે. ૧
રચ્યાં જે આશયોથી તે, કથં તે આશયો જાણું,
અરે તે સર્વ ના જાણું, કથંચિત્ આશયો જાણું. ૨
અપેક્ષાઓ કઈ લેઈ, કયા ઉદ્દેશથી ગાયું,
બધું ના જાણતો એવું, કયું હું ભાવ શી રીતે. ૩
અમારા આશયો જૂદા, ઉઠે છે કાળ પામીને,
જમાનાનું તફાવતને, હૃદય અન્તર્ પડે છે એ.
જિનાગમના અનુસારે, તમારા આશયો સર્વે,
કરી નિશ્ચય હૃદયમાંહી, કથું ભાવાર્થને પ્રેમે.
તમારૂં ધ્યાન કીધું મ્હેં. પદો ધ્યાયાં તમારાં
કર્યો સંયમ હૃદય લેવા, ધરી ભક્તિ હૃદય પે
હૃદયનો સાર લીધો મ્હેં, સમાધિમાં કરી
બને છે ભક્તિથી ધાર્યું, રચ્યો ભાવાર્થ એ
હૃદયમાં ધ્યાન ધારીને, પદોનો ભાવ મેં
તમારા આશયો નાચ્યા, અરે તેની ક્ષમા
અમારા દીલમાં આવ્યા, જમાનાના
અરે તે આશયો પૂર્યા, જણાતું દીલમાં
ભલે તે સત્ય હોકે ના, અમારી
તમારો ભાવ એવું એ, કયું હું
અહો ત્હારા હૃદય રસનો, જન
રચ્યો ભાવાર્થ ઉપયોગે, રહી
પડે જે નિમા, ગણે ના
ની દીલ છે
થયું

લખ્યું સૌ સર્વના માટે, અવસ્થાના અધિકારે,
અપેક્ષાઓ પદોમાંહી, લખ્યા એ ભાવમાંહી છે. ૧૫
અપેક્ષાએ વિષય કોઈ, કરી છે ગૌણ મુખ્ય જ એ,
લખ્યું સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિએ, ઘણા આશય હૃદય રાખી. ૧૬
લખાતું નહિ હૃદય સઘળું, ઘણું બાકી રહી જાતું,
વિચારી અત્ર પણ એવું, ધરો આશયવિષે દૃષ્ટિ. ૧૭
નથી પાંડિત્ય દર્શાવ્યું, યથા જાણ્યું લખ્યું તેવું,
ધરીને હંસની દૃષ્ટિ, વખાણો સાર ખેંચી લ્યો. ૧૮
ભુલે લેખક ભણ્યો ભૂલે, ડુબે તારો ચડ્યો પડતો,
ભુલે નહિ કેવલજ્ઞાની, ભુલાયું દરગુજર કરશો. ૧૯
રૂચે નહિ સર્વને સરખું, રૂચિ ભેદે રૂચે જૂદું,
અમે નહિ તો અધિકારી, નથી આના વિચારો એ. ૨૦
દયા લાવી હૃદય આડી, ઉપાડ્યો એક ગેંગાને,
બગીચામાં મુક્યો ભ્રમરે, બધાં દેખાડીયાં પુષ્પો. ૨૧
બગીચામાં ફરીને સૌ, નિહાળી વૃક્ષવલ્લિયો;
મઝા તેને પડી નહિ કંઈ, નિહાળ્યું સ્થાન વિષ્ઠાનું. ૨૨
જણાવ્યું ત્યાં ઉતરવાનું, રૂચે છે એ મ્હને ચિત્તે,
ગયો વિષ્ઠાવિષે રાચી, અધિકારી હતો તેનો. ૨૩
જુવે છે કાગડો ચાંદાં. જુવે છે દુર્જનો દોષો,
કરે જે દુગ્ધમાં પૂરા, પયઃપાનજ ફણી પેઠે. ૨૪
અધિકારે રૂચે પીધું, અધિકારે રૂચે વાચ્યું,
અધિકારે રૂચે જોવું, પરીક્ષા છે અધિકારે. ૨૫
ભલી છે સન્તની દૃષ્ટિ, ગ્રહે સારૂં તજે ખોટુ,
જુએ છે શ્વેત બાજુને, તજને કૃષ્ણ બાજુને. ૨૬
રૂચે છે સન્તને સારૂં, તજે છે દોષની દૃષ્ટિ,
અહો એ સજ્જનો સાચા, ભલું કરતા ઉષ્ટોનું તે. ૨૭
ખુશી થાતા ખરૂં દેખી, ચરે છે મોતિનો ચારો,
ખરા એ હંસ ગણવાના, ધરે છે દૃષ્ટિની શુદ્ધિ. ૨૮
ખરૂં જોતા ખરૂ લેતા, ખરાને એ ખરૂ કહેતા,
ખરા તે સન્ત લોકો છે, અધિકારી પદોના એ. ૨૯
પદોનો ભાવ વાચીને, ખુશી થાતા ગુણો ગાતા,
ખરાને તે ખરૂ કહેતા, ધરે છે મૌન દોષોમાં. ૩૦
ઘણા ગમ્ભીર મનના તે, સુધારે સહુને પ્રેમે,
હૃદયના આશયો ખેંચી, વિચારે લેખમાચાર્યે. ૩૧

પવિત્ર કરતા છતા વિચરે છે. તપાગચ્છસાગરસંઘાટકના પ્રવર્તક ગુરૂ મહારાજની કૃપાથી. અષ્ટોત્તરી વા અષ્ટોત્તરીની પ્રસ્તાવના અને આનન્દઘનચરિત મારાથી રચાયું છે. " ॐ शान्तिः "

(સમાપ્તિ)

પદો ત્હારાં ઘણું વાંચ્યાં, વિચારીને ઘણી વેળા,
અમોએ જોઈ અનુભવ્યું જે, કથાતું નહિ કથ્યાથી તે. ૧
રચ્યા જે આશયોથી તે, કથ તે આશયો જાણું,
અરે તે સર્વે ના જાણું, કથંચિત્ આશયો જાણું. ૨
અપેક્ષાઓ કઈ લેઈ, કયા ઉદ્દેશથી ગાયું,
બધું ના જાણતો એવું, કથું હું ભાવ શી રીતે. ૩
તમારા આશયો જુદા, કરે છે કાળ પામીને,
જમાનાનું તફાવતને, હૃદય અન્તર્ પડે છે એ. ૪
જિનાગમના અનુસારે, તમારા આશયો સર્વે,
કરી નિશ્ચય હૃદયમાંહી, કથું ભાવાર્થને પ્રેમે. ૫
તમારૂં ધ્યાન કીધું બહુ પદો ગાયાં તમારાં મેં.
કર્યું [illegible] હૃદય [illegible], કરી ભક્તિ હૃદય [illegible] ૬
હૃદયના ભાવ [illegible] બહુ, [illegible] કરી ભક્તિ,
અને [illegible] વાંચ્યું, [illegible] ૭
[illegible]
[illegible] ૮
[illegible]
[illegible] ૯
[illegible]
[illegible] ૧૦
[illegible]
[illegible] ૧૧
[illegible]
[illegible] ૧૨
[illegible]
[illegible] ૧૩
[illegible]
[illegible] ૧૪

લખ્યું શી સર્વના માટે, અવસ્થાના અધિકારે,
અપેક્ષાએ પદોમાંહી, લખ્યા એ ભાવમાંહી છે. ૧૫
અપેક્ષાએ વિષય કોઈ, કરી છે ગૌણ મુખ્ય જ એ,
લખ્યું સ્યાદ્વાદદષ્ટિએ, ઘણા આશય હૃદય રાખી. ૧૬
લખાતું નહિ હૃદય સઘળું, ઘણું બાકી રહી જાતું,
વિચારી અત્ર પણ એવું, ધરો આશયવિષે દૃષ્ટિ. ૧૭
નથી પાંડિત્ય દર્શાવ્યું, યથા જાણ્યું લખ્યું તેવું,
ધરીને હંસની દૃષ્ટિ, લખ્યાનો સાર ખેંચી લ્યો. ૧૮
ભુલે લેખક ભણ્યો ભૂલે, ડુબે તારો ચડ્યો પડતો,
ભુલે નહિ કેવલજ્ઞાની, ભુલાયું દરગુજર કરશો. ૧૯
રૂચે નહિ સર્વને સરખું, રૂચિ ભેદે રૂચે જૂદું,
ગમે નહિ તો અધિકારી, નથી આના વિચારો એ. ૨૦
દયા લાવી હૃદય ઝાઝી, ઉપાડ્યો એક ગૅંડાને,
બગીચામાં મુક્યો ભ્રમરે, બધાં દેખાડીયાં પુષ્પો. ૨૧
બગીચામાં ફરીને સૌ, નિહાળી વૃક્ષવલ્લિયો;
મઝા તેને પડી નહિ કંઈ, નિહાળ્યું સ્થાન વિષ્ઠાનું. ૨૨
જણાવ્યું ત્યાં ઉતરવાનું, રૂચે છે એ મ્હને ચિત્તે,
ગયો વિષ્ઠાવિષે રાચી, અધિકારી હતો તેનો. ૨૩
જુવે છે કાગડો ચાંદાં. જુવે છે દુર્જનો દોષો,
ડુબે જે દુગ્ધમાં પૂરા, પયઃપાનજ ફસી પેઠે. ૨૪
અધિકારે રૂચે કીધું, અધિકારે રૂચે વાચ્યું,
અધિકારે રૂચે જોયું, પરીક્ષા છે અધિકારે. ૨૫
ભલી છે સન્તની દૃષ્ટિ, ગ્રહે સારૂ તજે ખોટુ,
જુએ છે શ્વેત બાજુને, તજીને કૃષ્ણ બાજુને. ૨૬
રૂચે છે સન્તને સારૂ, તજે છે દોષની દૃષ્ટિ,
અહો એ સજ્જનો સાચા, ભલું કરતા જગતનું તે. ૨૭
ખુશી થાતા ખરૂં દેખી, ચરે છે મોતિનો ચારો,
ખરા એ હંસ ગાનુવાના, ધરે છે દૃષ્ટિની શુદ્ધિ. ૨૮
ખરૂં જોતા ખરૂ લેતા, ખરાને એ ખરૂ કહેતા,
ખરા તે સન્ત લોકો છે, અધિકારી પદોના એ. ૨૯
પદોનો ભાવ વાચીને, ખુશી થાતા ગુણો ગાતા,
ખરાને તે ખરૂં કહેતા, ધરે છે મૌન દોષોમાં. ૩૦
ઘણા ગંભીર મનના તે, સુધારે જીવને પ્રેમે,
હૃદયના આશયો ખેંચી, વિચારે લેખ્યભાવાર્થો. ૩૧

પવિત્ર કરતા છતા વિચરે છે. તપાગચ્છસાગરસંઘાટકના પ્રવર્તક ગુરૂ મહારાજની કૃપાથી, બહોતેરી ના અર્થોત્તરીની પ્રસ્તાવના અને આનન્દ-ઘનચરિત મારાથી લખાયું છે. " ॐ शान्तिः "

(ગ્વાલિ)

પદો તમારાં સાધુ વાચ્યાં, વિચારીને ઘણી વેળા,
અમોએ હાર્દ ખેંચ્યું જે, કથાતું નહિ કથ્યાથી તે. ૧
રચ્યાં જે આશયોથી તે, કથ તે આશયો જાણું,
અરે તે સર્વ ના જાણું, કથંચિત્ આશયો જાણું. ૨
અપેક્ષાઓ કઈ લેઈ, કયા ઉદ્દેશથી ગાયું,
બધું ના જાણતો એવું, કથું હું ભાવ શી રીતે. ૩
અમારા આશયો જુદા, કદે છે કાળ પામીને,
જમાનાનું તફાવતને, હૃદય અન્તર્ પડે છે એ. ૪
જિનાગમના અનુસારે, તમારા આશયો સર્વે,
કરી નિશ્ચય હૃદયમાંહી, કથું ભાવાર્થને પ્રેમે. ૫
તમારૂં ધ્યાન કીધું મેં, પદો ધ્યાયાં તમારાં મેં,
કર્યું વાચન હૃદય ઠેરા, ધરી ભક્તિ હૃદય પેઠો. ૬
હૃદયનો સાર લીધો મેં, સમાધિનાં કરી ભક્તિ,
બને છે ભક્તિથી ધાર્યું, રચ્યો ભાવાર્થ એ રીતે. ૭
હૃદયમાં ધ્યાન ધારીને, પદોનો ભાવ મેં ગાયો,
તમારા આશયો ગાયા, અને તેની ક્ષમા માગું. ૮
જમાના દીર્ઘના ગાયા, જમાનાના અનુસારે,
અરે તે આશયો [illegible], જમાનું દીર્ઘના એવું. ૯
[illegible] તે ભાવ રોકે ના, અનાદી ભક્તિએ ખેંચ્યો,
તમારો ભાવ એવું એ, કથું હું ભક્તિના ભાવે. ૧૦
[illegible] હૃદય [illegible], જગતને લાભ આપવાને,
[illegible] કરીને, રહી આનંદ ક્ષમા કરજો ૧૧
[illegible] ભક્તિના, [illegible] એ,
[illegible] છે [illegible]. ૧૨
[illegible] ભક્તિના ભાવે, કથું [illegible] મારૂં,
[illegible] ૧૩
[illegible] એ,
[illegible] ૧૪

લખ્યું સૌ સર્વના માટે, અવસ્થાના અધિકારે,
અપેક્ષાઓ પદોમાંહી, લખ્યા એ ભાવમાંહી છે. ૧૫
અપેક્ષાએ વિષય કોઈ, કદી છે ગૌણ મુખ્ય જ એ,
લખ્યું સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિએ, ઘણા આશય હૃદય રાખી. ૧૬
લખાતું નહિ હૃદય સઘળું, ઘણું બાકી રહી જાતું,
વિચારી અત્ર પણ એવું, ધરો આશયવિષે દૃષ્ટિ. ૧૭
નથી પાંડિત્ય દર્શાવ્યું, યથા જાણ્યું લખ્યું તેવું,
ધરીને હંસની દૃષ્ટિ, લખ્યાનો સાર ખેંચી લ્યો. ૧૮
ભુલે લેખક ભણ્યો ભૂલે, ડુબે તારો ચડ્યો પડતો,
ભુલે નહિ કેવલજ્ઞાની, ભુલાયું દરગુજર કરશો. ૧૯
રૂચે નહિ સર્વને સરખું, રૂચિ ભેદે રૂચે જૂદું,
અમે નહિ તો અધિકારી, નથી આના વિચારો એ. ૨૦
દયા લાવી હૃદય ઝાઝી, ઉપાડ્યો એક ગેંઆને,
બગીચામાં મુક્યો ભ્રમરે, બધાં દેખાડીયાં પુષ્પો. ૨૧
બગીચામાં ફરીને સૌ, નિહાળી વૃક્ષવલ્લિયો;
મઝા તેને પડી નહિ કંઈ, નિહાળ્યું સ્થાન વિષ્ટાનું. ૨૨
જણાવ્યું ત્યાં ઉતરવાનું, રૂચે છે એ મ્હને ચિત્તે,
ગયો વિષ્ટાવિષે રાચી, અધિકારી હતો તેનો. ૨૩
જુવે છે કાગડો ચાંદાં, જુવે છે દુર્જનો દોષો,
કરે જો દુગ્ધમાં પૂરા, પયઃપાનજ ફસી પેટે. ૨૪
અધિકારે રૂચે કીધું, અધિકારે રૂચે વાચ્યુ,
અધિકારે રૂચે જોયું, પરીક્ષા છે અધિકારે. ૨૫
ભલી છે સન્તની દૃષ્ટિ, ગ્રહે સારૂ તજે ખોટુ,
જુએ છે સેન બાજુને. તજીને કૃષ્ણ બાજુને. ૨૬
રૂચે છે સન્તને સારૂ, તજે છે દોષની દૃષ્ટિ,
અહો એ સજ્જનો સાચા. ભલુ કરતા ઉવેખુ તે. ૨૭
ખુશી થાતા ખરૂં દેખી, ચરે છે મોતિનો ચારો,
ખરા એ હંસ ગણવાના. ધરે છે દૃષ્ટિની શુદ્ધિ. ૨૮
ખરૂં જોતા ખરૂ લેતા. ખરાને એ ખરૂ કહેતા,
ખરા તે સન્ત લોકો છે, અધિકારી પદોના એ. ૨૯
પદોનો ભાવ વાંચીને, ખુશી થાતા ગુણો ગાતા,
ખરાને તે ખરૂ કહેતા, ધરે છે મૌન દોષોમાં. ૩૦
ઘણા ગંભીર મનના તે, સુધારે સુજ્ઞને પ્રેમે,
હૃદયના આશયો ખેંચી. વિચારે લેખ્યભાવાર્થે.

अकाराद्यक्षरानुक्रमणिका.

पदाङ्क.

पदाङ्क. पृष्ठ.

श्रीमन्मुनिराज श्रीबुद्धिसागरजीकृत,

श्रीआनन्दघनपदसंग्रह भावार्थ.

पद १.

(राग वेलावल.)

क्या सोवे उठ जाग बाउ रे   क्या० ॥
अंजलि जल ज्युं आयु घटतहे
देत पहोरियां घरिय घाउ रे.   क्या० ॥ १ ॥

ભાવાર્થ.—હે ચેતન! જાગ્રત્ થા. અરે મૂર્ખ. જાગ. તું શું મોહનિદ્રાથી ઉંઘે છે! અંજલિમાં રહેલા જલની પેઠે આયુષ્ય ઘટે છે. પહેરગીરો ઘડીઆલ ઉપર વખત જણાવવાને ટકોરા મારે છે. અને તેથી તારે સમજવાનું કે આયુષ્ય ક્ષણે ક્ષણે ઘટે છે, ગયું આયુષ્ય ફરી પાછું આવવાનું નથી. ચિન્તામણિ રત્ન કરતાં અતિ દુર્લભ મનુષ્યભવ મળ્યો છે, દશ દૃષ્ટાન્તે દુર્લભ એવા મનુષ્યજન્મને મોહનીંદમાં વ્યતીત કરવો તે તને ઉચિત નથી. તું એમ ધારતો હોઈશ કે સંસારમાં હું શરીર વડે અમર રહેવાનો છું આમ ધારવું પણ મિથ્યા અજ્ઞાન છે. કારણ કે, સંસારમાં જે જે યોનિમાં અવતાર લેવે. પણ ત્યાં પણ ત્યાં આયુષ્યની નિયમા છે. આયુષ્ય ક્ષણે ક્ષણે ખરે છે અને નવું નવું શરીર ધારણ કરવામાં આવે તો પણ તેનો અન્ત કાલ થયા વિના રહેતો નથી. તું એમ જાણતો હોઈશ કે, મારૂં શરીર તો વજ્ર જેવું છે, તેથી મને કોઈ જાતનો ભય નથી આમ પણ ધારવું યોગ્ય નથી. કારણ કે ગમે તેવું વજ્ર જેવું શરીર હોય તો પણ આયુષ્યનો તો કાલ થયાવિના રહેતો નથી. મરણના ભયથી કોઈ પાતાલમાં પેસે તો પણ કાલ, તેને છોડતો નથી. કરોડો ઉપાયો કરો તો પણ ઘડીના પહેરીઆની

પેઠે દેવતાઓ જેવાનાં શરીરો પણ છૂટી જાય છે માટે હવે હે આત્મન્! જાગ્રત્ થા! જાગ્રત્ થા! ઇન્દ્ર જેવા દિવ્ય શરીરધારીઓ પણ શરીરને છોડી અન્ય ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે તે જણાવે છે.

इन्द्र चन्द्र नागेन्द्र मुनीन्द्र चले,
कोण राजापति साह राउ रे ॥
भमत भमत भवजलधि पायके,
भगवंत भजनविन भाउ नाउ रे. क्या० ॥ २ ॥

कहा विलंब करे अब बाउ रे,
तरी भवजलनिधि पार पाउ रे ॥
आनन्दघन चेतनमय मूरति,
शुद्धनिरञ्जन देव ध्याउ रे. क्या० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ.—સાગરોપમ આયુષ્યવાળા, વૈમાનિક દેવતાઓના સ્વામી ઇન્દ્ર, તેમજ જ્યોતિષ્ચક્રના મહાન્ દેવતા ચંદ્ર, ભુવનપતિના ઇન્દ્ર નાગેન્દ્ર, અને મુનિવરોના ઇન્દ્ર તીર્થંકર જેવા પણ શરીર છોડીને ચાલે છે. ઇન્દ્રાદિક ઘણા ભૂતકાળમાં ગયા, અને ભવિષ્યમાં ઘણા જશે. કોણ રાજા, કોણ ચક્રવર્તિ, કોણ બાદશાહ, શાહ અને કોણ રાણાઓ, મૃત્યુની આગળ ગણત્રીમાં છે? અર્થાત્ ઇન્દ્ર, અને તીર્થંકર જેવાઓના શરીરો પણ આયુષ્યના ક્ષયે છૂટી જાય છે, તેઓનું પણ મૃત્યુના આગળ કંઈ પણ ચાલતું નથી તો હે ભોળા, મૂઢ તારા જેવાઓ મૃત્યુના આગળ કંઈ પણ ગણતરીમાં નથી એમ નિશ્ચય સમજ. સંસારના પરિભ્રમણ કરતા કરતાં મનુષ્યના અવતારમાં પ્રભુની ભક્તિ-

૧ ભા. [illegible]

૨ ભા. ક. ન. અને જ. નકલની પ્રતિમાં શુદ્ધનિરંજન દેવ [illegible]

ત્વ (આગબોટ) સંસારસાગરનો પાર પામવાને માટે મળી છે
ઉપયોગ કરી લે. સંસારસાગર તરવા માટે પ્રભુભક્તિરૂપ ના-
કેમ બેસતો નથી. નવધાભક્તિનું સ્વરૂપ જાણું. અરે ભોળા!
મ વિલંબ કરે છે! પ્રભુની ભક્તિરૂપ નાવથી સંસારસમુદ્રનો પાર
સંસારસાગર તરવાની સામગ્રી પામીને હવે કેમ પ્રમાદ કરે છે.
દનો ઘન જેમાં છે એવી શુદ્ધ નિરંજન ચૈતન્યમય મૂર્તિનું ધ્યાન
લે. હે ચેતન! તારા શુદ્ધસ્વરૂપને ઓળખી તેનું ધ્યાન ધર,
ર તું પોતાની જ્ઞાનાદિ શક્તિયોનું ધ્યાન ધર. એમ શ્રીઆનંદઘનજી
ા આત્માને કહે છે.

पद २.

(राग वेलावल एकताली.)

रे घरियारी बाउ रे, मत घरिय बजावे ॥
नरसिर बांधत पाघरी, तुं क्या घरिय बजावे, रे. ॥ १ ॥

ભાવાર્થ.—હે ભોળા ઘડીયાળી! તું ઘડીને વગાડીશ નહીં. કારણ
રૂપો તો ઘડીના ચોથા ભાગનું સૂચન થાય અને વૈરાગ્યની અસર
તે માટે મસ્તકપર પા ઘડી બાંધે છે, અને તેથી તે એમ સૂચવે
, જગતમાં પા ઘડીના જીવનનો પણ વિશ્વાસ નથી, કોઈ પોતાને
ર માની લેશો નહીં. મનુષ્યોના માથે કાળ ભમે છે, તે કાળ,
યોના પ્રાણનું અપહરણ કરતાં પા ઘડીનો પણ વિલંબ લગાડનાર
, માટે ચેતવું હોય તો ચેતી લો. પા ઘડીનો પણ ભરૂસો નથી
પુરૂષો માથે પાઘડી ઘાલીને હરતાંફરતાં, ખાતાંપીતાં, ચૌટામાં,
ામાં, અને ઘરમાં વગેરે સર્વત્ર મનુષ્યોને ચેતાવ્યા કરે છે માટે હે
યાળી! તારે ઘડીયાળ વગાડવાનું હવે કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. શ્રીમદ્
ાનન્દઘનજી આ પ્રમાણે ગાઇને એમ હાર્દ પ્રકાશે છે કે આ જગતમાં
ઘડી જીવવાનો પણ ભરૂસો નથી. ઘડી ઘડી કરતાં આયુષ્ય ચાલ્યું
. છે. કોણ જાણે કઈ વખતે, કયાં, કેવી સ્થિતિમાં, પ્રાણ નીકળી
, તે મનુષ્યો જાણી શકતા નથી. માટે મૃત્યુપૂર્વે ધર્મસાધન કરી લેવું
એ. હે આત્મન્! તું ચેતી લે. હું ઘડીયાળીના દૃષ્ટાંતવડે તને કા-
ા યાદી દેવરાવું છું. માટે હવે ક્ષણમાત્ર પણ પ્રમાદમાં ગાળ નહીં.
મહાવીરસ્વામીએ ગૌતમને કહ્યું હતું કે, હે ગૌતમ! તુ ક્ષણમાત્ર પણ
ાદ કર નહીં. શ્રીમાન્ આનન્દઘનજી પણ વીરપ્રભુના ઉપદેશને હૃદ-
ાં તાજો રાખવાને આ પ્રમાણે ગાઇને પોતાના આત્માને ચેતાવે છે.

केवल काल कलाकले, वै तुं अकल न पावे ॥
अकल कला घटमें घरी, मुज सो घरी मावे, रे. ॥ २ ॥
आतम अनुभव रसभरी, यामें और न मावे ॥
आनन्दघन अविचल कला, विरला कोई पावे, रे. ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનંદઘનજી ઘડીયાલીને કહે છે કે, હે ઘડીયાલી! તું જલનો વાટકો ભરીને ઘડીનું માન કરે છે તે ફક્ત બાહ્યકાલને જાણવાની કલાને તું કળી શકે છે. મુહૂર્તાદિ કાળ માપવાની અનેક પ્રકારની કળાઓને અનેક પુરૂષો જાણે છે પણ અન્તરમાં જે કાળ માપવાની અકલકળા છે તેને તું પામી શકતો નથી. આત્મામાં અનંતગુણનો ઉત્પાદ, અને વ્યય થાય છે. સમયે સમયે અનંતગુણ હાનિ વૃદ્ધિ થયા કરે છે. અગુરૂ લઘુગુણથી ષટ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ આત્મામાં પરિણમે છે, તેવી અકળકળાને હે ઘડીયાલી! તું પામી શકતો નથી. મને તો આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું ઘડીયાલ રૂચે છે. શરીરમાં રહેલા આત્મામાં એવી અકળકળા છે એવા પ્રકારની ઘડીયાલને હું ઇચ્છું છું. અન્તરની ઘડીયાલ ન્યારી છે, આત્માનો અનુભવરસ તેવડે તે ભરી છે, આત્માના અનુભવરસ વિના તેમા અન્ય માઈ શકતું નથી તેની કળા અવિચલ છે, અર્થાત્ ચૈતન્યગુણ ઘડીયાલની કળા કદી બાહ્યઘડીયાલની પેઠે ચલાયમાન થતી નથી, માટે અન્તરની ઘડીયાલ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં આનંદનો ઘન (સમૂહ) આવી રહ્યો છે. બાહ્યઘડીયાલમાં આનંદ જણાતો નથી માટે હે ઘડીયાલી' તું બાહ્યની ઘડીયાલ છોડીને અન્તરની જ્ઞાનાદિગુણવિશિષ્ટ ઘડીયાલના પ્રેમ ધારણ કર. અનુભવ રસવડે તે

---

१ अ अने ब प्रतोना पाठान्तर—

मैं मेरे पियासे रंग रमुं मन रचन पढावं, रे
जे ने याउ नें हिये धरिवारे पानी,
धो तनु काजे मेरे दुःखरि संतापी रे.

[illegible]

ભરેલી છે અને અનંત આનંદથી ભરેલી છે, તેની અકળકળા છે. હે આત્મરૂપ ઘડીયાળી! તું હારી સહજભૂત આનંદરૂપ ઘડીયાળને વગાડ, જેમાં તને સુખ છે એમ શ્રીઆનંદઘનજી મહારાજ કહે છે. ૩

पद ३.

(राग वेलावल.)

जीव जाने मेरी सुफल घरीरी.
सुत वनिता धन यौवनमातो, गर्भतणी वेदन विसरीरी. जीव० ॥१॥
सुपनको राज साच करी मानत, राचत छांह गगन बदरीरी ॥
आइ अचानक काल तोपची, ग्रहेगो ज्युं नाहर बकरीरी. जी० २

ભાવાર્થ.—મોહદૃષ્ટિથી દેખનાર જીવ એમ જાણે છે કે આજની ઘડી મ્હારી સફલ છે. પુત્ર, સ્ત્રી, ધન અને યૌવનમાં મદોન્મત્ત થએલ જીવ બાહ્ય પુત્રાદિ વસ્તુઓમાં અહંતા અને સુખબુદ્ધિ ધારણ કરીને મનમાં ખુશ થાય છે. મનમાં જાણે છે કે અહો ! મ્હારો અવતાર સફલ છે, મને સંસારમાં કેટલું બધું સુખ છે ! પણ [illegible] જીવ પિતાને ગર્ભમાં થએલી વેદનાને ભુલી જાય છે. [illegible]

[illegible]

पद ४.

(राग वेलावल.)

सुहागण जागी अनुभव प्रीत. सुहा० ॥
निन्द अज्ञान अनादिकी, मिटगई निज रीत. सुहा० १
घट मंदिर दीपक कियो, सहज सुज्योति सरूप ॥
आप पराई आपही, ठानत वस्तु अनुप. सुहा० २

ભાવાર્થ.—આત્મા, શુદ્ધ ચેતનાને કહે છે કે, હે સૌભાગ્યવતી! મને તારાપર અનુભવજ્ઞાનપ્રીતિ જાગ્રત થઈ છે. શાથી અનુભવપ્રીતિ જાગ્રત્ થઈ છે? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, અનાદિકાળથી લાગેલી અજ્ઞાનનિદ્રા હવે ટળી ગઈ છે અને પૂર્વની મારી પ્રવૃત્તિ અજ્ઞાનમય હતી તે હવે ટળી ગઈ છે હવે હું જાગ્રત્ થયો છું તેથી હે શુદ્ધચેતને! તારા ઉપર ખરેખરી અનુભવથી પ્રીતિ લાગી છે. તુંજ મારૂં સત્ય હિત કરનાર છે એમ જાગ્રત્ થતાં અનુભવ આવ્યો છે, માટે તારા ઉપર મને સ્વાભાવિકરીત્યા પ્રીતિ થાય છે હવે મેં શુદ્ધ ધર્મની રીતિ ગ્રહણ કરી છે. હવે મારી શુદ્ધધર્મ રીતિપ્રમાણે ચાલીશ.

ચેતન પોતાના અનુભવ મિત્રને કહે છે કે હે મિત્ર! [1] ઘટરૂપ મંદિરમાં વિવેકજ્ઞાનરૂપ સ્વાભાવિક જ્યોતિવાળો દીપક કર્યો. આ [illegible] કહે છે કે. હે અનુભવ! જ્ઞાનરૂપ દીપકવડે મેં પોતાની અને પર જડ વસ્તુઓને [illegible] પરખી લીધી. તે વિના કોઈની ઉપમા ન આપી શકાય એવી પોતાની ગુણાદિ વસ્તુઓને પોતાની જાણી અને તેની [illegible] કરી. મારી વસ્તુઓને તે મારી જાણી અને પરવસ્તુઓને [illegible] જ્ઞાનદીપથી જાણી તેથી હવે તું [illegible] આવ્યો.

कहा दिखावुं औरकुं, कहा समजाउं भोर।
तीर अचूक है प्रेमका, लागे सो रहे ठोर. सुहा० ३
नादविलुद्धो प्राणकुं, गिने न तृण मृगलोय ॥
आनन्दघनप्रभु प्रेमका, अकथ कहानी कोय. सुहा० ४

ભાવાર્થ.—આત્મા કહે છે કે હે શુદ્ધચેતને! [illegible] પ્રેમ [illegible] તે [illegible] અનુભવ [illegible] છે [illegible] છે. અનુભ-

૧. [illegible]

વજ્ઞાનપ્રીતિ ત્હારી સાથે જે થઈ છે તે કોને દેખાડી શકું. અને તેનો ખ્યાલ મૂર્ખને શી રીતે જણાવી શકું? અનુભવજ્ઞાનપ્રીતિ કંઈ ચક્ષુથી દેખાતી નથી, વાણીથી પણ અનુભવપ્રેમનું સ્વરૂપ કથી શકાતું નથી. અનુભવપ્રેમનું ચૂકે નહીં એવું તીર છે તે જેને લાગે તે સ્થિર થઈ જાય છે. મ્હને તારા અનુભવપ્રેમનું તીર લાગ્યું છે તેથી હું સ્થિર થઈ ગયો છું. અન્યોને પણ અનુભવજ્ઞાનપ્રેમનું તીર લાગશે ત્યારે તેઓ જાણશે. એ વાત દેખાડી શકાય નહીં તેમ મૂર્ખને સમજાવી પણ શકાય નહીં. આત્મા કહે છે કે, હે શુદ્ધચેતના સ્ત્રી! ત્હારા અનુભવપ્રેમના બાણથી જેનાં હૃદય ઘાયલ થયાં છે તે સ્થિર થઈ જાય છે. તે વાત અનુભવપ્રેમીજ જાણી શકે અનુભવજ્ઞાનપ્રેમ જેને લાગ્યો છે તેની દશા તેજ જાણે છે. તેમ છતાં એક વ્યાવહારિક વિષય પ્રેમનું દૃષ્ટાંત આપીને ચેતનજ જણાવે છે કે નાદ (સ્વર)માં આસક્ત થએલો મૃગ પોતાના પ્રાણને એક તૃણખલા સમાન પણ ગણતો નથી. ગાયન સાંભળવામાં એકતાન બનેલું હરણ પોતાના પ્રાણનો પણ કોઈ નાશ કરે તેની પરવા રાખતું નથી. તેમજ જેને અનુભવજ્ઞાન પ્રીતિ હે ચેતના! ત્હારી સાથે લાગી છે તે દુનિયામાં કોની દરકાર કરે? અર્થાત્ દુનિયાને હિસાબમાં ગણે નહિ. ચેતન કહે છે કે હે ચેતને! મ્હને તારી આગળ તન, ધન, મન, અને પ્રાણ, આદિ સર્વ વસ્તુઓ ધૂળ જેવી લાગે છે માટે હવે હું તારા પ્રેમમાંજ લયલીન થઈ જાઉં છું. આનંદનો ઘન એવો આત્મારૂપ સ્વામી કહે છે કે, હે ચેતને! ત્હારી સાથે થએલા અનુભવપ્રેમની કોઈ અકથ્ય કથા છે કે જેની વાત અન્ય આગળ થઈ શકતી નથી, એમ આનંદઘનજી શુદ્ધચેતનાની સાથે લાગેલા પ્રેમના ઉદ્દગાર કાઢે છે.

पद ५

(राग आसावरी.)

अवधू नटनागरकी बाजी, जाणे न बामण काजी. अवधू० ॥
थिरता एक समयमें ठाने, उपजे विणसे तबही ॥
उलट पलट ध्रुवसत्ता राखे, या हम सुनी न कबही. अवधू०॥१॥
एक अनेक अनेक एक फुनी, कुंडल कनक सुभावे ॥
जलतरङ्ग घटमाटी रविकर, अगनित ताहि समावे. अवधू० ॥२॥

ભાવાર્થ.—શરીરરૂપ નગરમાં રહેલા આત્મારૂપ નાગરિક નટની બાજી આશ્ચર્યકારી છે. અવધૂત આત્માની બાજીને વેદના પારંગામી

---

૧ સમાવે એવો પણ પાઠ કેટલીક પ્રતમાં છે.

આઞ્ઞલુ અથવા કુરાનનો પૂર્ણ અભ્યાસી એવો કાજી પણ સમ્યગ્ જાણી શકતો નથી. આત્માની બાજીનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે, આત્મામાં જે સમયમાં ધ્રુવતા છે તેજ સમયમાં જ્ઞાનાદિ પર્યાયોનો ઉત્પાદવ્યય થાય છે, આત્માના જ્ઞાનાદિ પર્યાયોનો સમયે સમયે ઉત્પાદવ્યય થાય છે પણ આત્મા પોતાની દ્રવ્યરૂપ સત્તાને તો ધ્રુવ (સ્થિર) રાખે છે. ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવમય આત્માની વાત શ્રીઆનંદઘનજી કહે છે કે, કોઈ વખત સાંભળી નહોતી. દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ આત્મામાં એકપણું રહ્યું છે અને પર્યાયોની અપેક્ષાએ આત્મામાં અનેકપણું રહ્યું છે. આત્માઓ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અનન્ત છે, માટે તે વ્યવહારની અપેક્ષાએ આત્માઓ અનેક કહેવાય છે. તે આત્માઓની જો સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ વિવક્ષા કરીએ તો અનેક આત્માઓ પણ આત્મત્વજાતિની અપેક્ષાએ એક કહેવાય છે અને જાતિની અપેક્ષાએ એક આત્મા પણ વ્યવહારની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિરૂપ આત્માઓ હોવાથી અનેક કહેવાય છે. દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જે સમયમાં આત્મામાં એકપણું રહ્યું છે તેમાંજ પર્યાયની અપેક્ષાએ તેજ સમયમાં અનેકપણું રહ્યું છે. આત્મદ્રવ્યમાં અનેક જ્ઞાનાદિ ગુણો રહ્યા છે તેથી એક એવો આત્મા. પર્યાયોવડે અનેકરૂપે કહેવાય છે અને અનેક પર્યાયો પણ એક આત્મામાંજ રહે છે માટે તે આત્મારૂપ હોવાથી એક છે. આત્મામાં એક, અનેક, ભિન્ન, અભિન્ન, નિત્ય, અને અનિત્ય, આદિ અનેક ધર્મો રહ્યા છે. આત્મામાં દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયની અપેક્ષાએ ધ્રૌવ્ય. ઉત્પાદ. અને વ્યય કહેવાય છે, આત્મામાં જે સમયમાં અન્ય પર્યાયનો ઉત્પાદ છે તેજ સમયમાં પૂર્વપર્યાયનો વ્યય છે અને તેજ સમયમાં આત્મસત્તાનું ધ્રૌવ્ય છે. આ પ્રમાણે આત્મામાં સમયે સમયે અનંતધર્મોનો ઉત્પાદવ્યય થાય છે અને સમયે સમયે સત્તારૂપ ધ્રૌવ્ય હોય છે. જે સમયમાં નિત્ય છે તેજ સમયમાં અનિત્ય છે. ઇત્યાદિ આત્માનુ સ્યાદ્વાદપ્રમાણે આશ્ચર્યકારી સ્વરૂપ છે તેવું અન્ય એકાંત દર્શનમાં આત્માનુ સ્વરૂપ કથ્યુ નથી. આત્મામાં ઉત્પાદવ્યય થાય છે તેને દૃષ્ટાન્ત દ્વારા જણાવે છે. કનક-(સુવર્ણ)ના અનેક આકારો બને છે. કુંડલ ભાંગીને કેયુર બનાવવામાં આવે છે ત્યારે કુંડલ આકારનો વ્યય અને કેયુરઆકારનો ઉત્પાદ થાય છે અને સુવર્ણપણું તો બેમાં હોય છે; તે માટે સુવર્ણત્વની અપેક્ષાએ ધ્રૌવ્ય એમ ત્રણ અનુભવવામા આવે છે. જલતરંગોમાં પણ પૂર્વતરંગાકારનો વ્યય અને અન્ય તરંગાકારની ઉત્પત્તિ અને જલત્વ તો બેમાં ધ્રુવપણે રહેલું દેખવામાં આવે છે. મૃત્તિકાનો ઘટ આકારરૂપે ઉત્પાદ અને તેને ભાંગી નાખીએ તો શકલ (ઠીકરાં)રૂપે ઉત્પાદ અને

ઘટપર્યાયનો વ્યય અને મૃત્તિકાના પરમાણુઓનું દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ સ્થિરપણું (ધ્રૌવ્ય) એમ મૃત્તિકામાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય છે. સૂર્યના કિરણોમાં પણ ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવતા આ પ્રમાણે અનુભવમાં આવે છે, આવાં અસ્ખલિત દૃષ્ટાંતો છે તેવડે આત્મામાં ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય સિદ્ધ કરે છે.

है नांही है वचन अगोचर, नयप्रमाण सत्तभंगी ॥
निरपरक होय लखे कोइ विरला, क्या देखे मत जंगी. अ० ॥३॥
सर्वमयी सरवंगी माने, न्यारी सत्ता भावे ॥
आनन्दघनप्रभु वचन सुधारस, परमारथ सो पावे. अ० ॥४॥

ભાવાર્થ.—આત્મામાં ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવતા, એક અને અનેક આદિ સ્વરૂપ દર્શાવીને હવે આત્મામાં સપ્તભંગી, નય અને પ્રમાણ પણ ઘટાવે છે. स्यात् अस्ति, स्यात् नास्ति, स्यात् अवक्तव्यम्, स्यात् अस्ति नास्ति, स्यात् अस्ति अवक्तव्यम्, स्यान्नास्ति अवक्तव्यम्, स्यात् अस्तिनास्ति युगपत् अवक्तव्यम् ए सप्त ભંગીનું વિશેષ સ્વરૂપ अस्मदीयकृत आत्मप्रकाशग्रंथમાંથી જોઈ લેવું. નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ૠજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત આ સાત નયવડે આત્માનુ અને આત્મામાં રહેલા ગુણોનું સ્વરૂપ અવબોધવું જોઈએ. આ સાત નયોનું વિશેષ સ્વરૂપ, सम्मतितर्क नयचक्र, આગમસાર તથા अस्मदीयकृत આત્મપ્રકાશ ગ્રંથમાંથી જોઈ લેવું. આત્માના ધર્મોનું સપ્તભંગીથી, સાત નયથી અને પ્રત્યક્ષ તેમજ પરોક્ષપ્રમાણથી સ્વરૂપ સમજવામા આવે છે ત્યારે આત્મારૂપ નાગરિક નટની કળાનો અદ્ભુત દેખાવ અનુભવવામા આવે છે. આત્મામાં આત્માના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ આત્મધર્મની અસ્તિતા છે. પણ પુદ્ગલદ્રવ્યના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ આત્મામાં પુદ્ગલદ્રવ્યની નાસ્તિતા છે. તે પણ અપેક્ષાએ વચન અગોચર એટલે અવક્તવ્ય છે. એક સમયમાં આત્મામાં સ્વકીય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ જ્ઞાનાદિનું અસ્તિત્વ છે અને તેજ સમયમાં પરદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ નાસ્તિપણું છે. એક સમયમાં અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ રહ્યું છે તેમાં પણ કથંચિત્ અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ અવક્તવ્ય છે અને તેમાં કથંચિત્ અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વ અવક્તવ્ય છે. તેમાં કથચિત્ અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ યુગપત્ અવક્તવ્ય છે. આત્માના અનન્તધર્મોમાં સપ્તભંગી ઘટી શકે છે. સિદ્ધસ્વરૂપમાં નય ઘટતા નથી પણ સપ્તભંગી તો સિદ્ધપરમાત્માના ધર્મોમાં પણ ઘટે છે, કોઈ એકાંતવાદરૂપ પક્ષનો ત્યાગ કરીને અનેકા-

ભાવાર્થ.—આત્માનુભવ રસિકનું આશ્ચર્યકારક વૃત્તાંત છે. પુરૂષ વેદાદિના ઉદયથી રહિત એવો નિર્વેદી આત્માનો અનુભવ કરે છે ને તે આત્માના અનન્ત સુખનું વેદન કરે છે. वस्तुविचारतध्यावते, मन पावे विश्राम, रसस्वादत सुख अनुभवे, अनुभव ताको नाम ॥ १ ॥ આત્માનુભવી નિર્વેદી છતા (પાંચ પુરૂષાદિ વેદના ઉદયરહિત છતાં) અનંત સુખનો અનુભવ કરે છે ॥

શ્રીમાન્ આનન્દઘનજી કહે છે કે મારો બાપુડો આત્મારૂપ સંન્યાસી દેહરૂપ દેવળમાં વાસ કરનારો છે અથવા દેહ મઠમાં મારો આત્મારૂપ સંન્યાસી વસે છે. ઇડા (ડાબી નાસિકાનો સ્વર-ચંદ્રસ્વર) પિંગલા (જમણી નાસિકાનો સ્વર-સૂર્યસ્વર) એ બે નાડીઓના સ્વરનો ત્યાગ કરીને સુષુમ્ણા (બે નાસિકાદ્વારે વહે છે તેને સુષુમ્ણા કહે છે) ના ઘરમાં વાસ કરે છે. યોગિયો સુષુમ્ણા નાડી ચાલતાં પ્રભુનું ધ્યાન ધરે છે, શ્રી આનન્દઘનજી સુષુમ્ણા નાડી ચાલતાં ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરીને તેનો અનુભવ જણાવે છે. સુષુમ્ણામાં ધ્યાન ધરીને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આસન જમાવ્યું. અર્થાત્ આનન્દઘનજીના આત્મારૂપ યોગીએ બ્રહ્મરન્ધ્રમાં જઈ સ્થિરતા કરી ને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સ્થિરતા થવાનેમાટે યોગના અષ્ટ અંગોની જરૂર છે તે પણ જણાવે છે. યમ નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા ધ્યાન અને સમાધિ આ અષ્ટાંગ યોગના અનુક્રમ [illegible] અભ્યાસ કરનાર બ્રહ્મરન્ધ્રના અનહદ નાદ અનુભવે છે અને સમાધિની પ્રાપ્તિ કરીને આત્મિક સુખ ભોગવે છે. યોગના અષ્ટ અંગોનું વિશેષ [illegible] નામના ગ્રન્થથી જાણી અભ્યાસ કરીને ઠીક [illegible] છે. આનન્દઘનજીએ યોગમાર્ગદ્વારા બ્રહ્મરન્ધ્રમાં [illegible] અનુભવ [illegible] કહ્યું છે.

मूल उत्तर गुण मुद्राधारी, पर्यंकासन चारी ॥
रेचक पूरक कुंभक सारी, मन इंद्रिय जयकारी ॥ म० ॥३॥
थिरता जोग जुगति अनुकारी, आपोआप विचारी ॥
आतम परमातम अनुसारी, सीझे काज समारी ॥ म० ॥४॥

ભાવાર્થ.—[illegible] ઇડા અને [illegible] પિંગલા. આનન્દઘનજીની [illegible] છે. [illegible] ત્યારે [illegible] છે ત્યારે બ્રહ્મરન્ધ્રમાં (અનુ[illegible]) [illegible] અનુભવ [illegible] છે. [illegible] છે. [illegible] કરી [illegible] છે.

શ્રીમાન્ આનંદઘનજી યોગસમાધિ પામવાને માટે આત્મરૂપ બાહુધને કહે છે. મૂલગુણ, જ્ઞાનાદિ. અને ઉત્તર ગુણ, વિનય. ભક્તિ વગેરેને ધારણ કરવા, તથા મુદ્રાઓને ધારવી. યોગમાર્ગમાં મુદ્રાઓનું સારી રીતે વર્ણન કર્યું છે. મૂલગુણ (પંચમહાવ્રત.) ઉત્તરગુણ (ચરણકરણસિત્તરી) મુદ્રા, પર્યંકાસન, અને સિદ્ધાસન વગેરેની જરૂર પડે છે. આનંદઘનજી પર્યંકાસને બેસી સમાધિ કરતા હતા એમ આ લેખથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. રેચક, પૂરક અને કુંભક એ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણાયામ કરવા. મનને જીતીને પ્રત્યાહાર કરવો. સ્થિરતારૂપ સમાધિયોગની યુક્તિઓને આદરવી અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર કરવામાં આવે તો આત્મા તે પરમાત્મપદને અનુસરે છે અને શુદ્ધસ્વરૂપ સિદ્ધકાર્યની સિદ્ધિ થાય છે એમ આનંદઘનજી યોગસમાધિનો અનુભવ કરીને ઉદ્ગાર કાઢે છે. યોગસમાધિ પામવાના જે જે ઉપાયો છે તેનો અત્ર અનુભવ ઉદ્ગારથી સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે. ब्रह्मदीपकृत योगदीपक ગ્રન્થ વાંચતાં આ પદનો સારી રીતે અનુભવ થશે એમ જાણી અત્ર સંક્ષેપથી અર્થની દિશા જણાવી છે.

पद ७.

(साखी.)

जग आशा जंजीरकी, गति उलटी कुल मोर ॥
जकर्यो धावत जगतमें, रहे छूटो इक ठोर ॥ १ ॥

ભાવાર્થ.—જગત્માં અનેક પ્રકારના ઇષ્ટ મનાયલા પદાર્થોની આશારૂપ બેડીની જગત્ મર્યાદા વિરૂદ્ધ ઉલટી ગતિ છે. કારણ કે આશારૂપ બેડીથી બંધાયલો પ્રાણી ચઉદ રાજલોકરૂપ જગતમાં પરિભ્રમણ કરે છે. અર્થાત્ આશારૂપ બેડીથી બધાયલો જીવ. ચાર ગતિમાં દોડે છે અને જો આશારૂપ બેડીથી છૂટે છે તો એક મુક્તિરૂપ સ્થાનમા સ્થિર થાય છે. જગત્માં લોહાની બેડીથી જકડાયલો પ્રાણી જ્યાં ત્યાં દોડી શકતો નથી અને એક ઠેકાણે રહે છે જ્યારે લોહાની બેડીથી છૂટો થાય છે ત્યારે જગત્માં મનુષ્ય દોડી શકે છે. આશારૂપ બેડી ખરેખર લોહાની બેડીથી જુદાજ પ્રકારની છે.-તે ઉપર જણાવી દીધુ છે. શ્રીમદ્ આનંદઘનજી કહે છે કે આશારૂપ બેડીથી ચોરાશી લાખ જીવયોનિના જીવો જગત્માં દોડ્યા કરે છે, જગતમા આશા સમાન અન્ય કોઈ બંધન નથી. મનુષ્યો અનેક પ્રકારની આશાથી સંસારમાં જ્યાં ત્યાં દોડ્યા કરે છે, આશાથી પ્રવૃત્તિમાર્ગનું ચક્ર રાત્રી દીવસ મનુષ્યો ચલાવ્યા કરે છે. મધુબિંદુની આશાએ સંસારી જીવો સુરમ-

હારાજના ઉપદેશને પણ હૃદયમાં ધારણ કરી શકતા નથી. મનુષ્યો આશાના ઉપાસક બની સન્તોષદેવની ઉપાસનાને ભૂલી જાય છે. જ્યાં-સુધી આશારૂપ દાવાનલ અગ્નિ, મનમાં સળગ્યા કરે છે ત્યાંસુધી આત્માને ખરેખરી શાંતિ મળતી નથી. જે જે પદાર્થોની આશા ધરવામાં આવે છે તે તે પદાર્થો ક્ષણિક હોવાથી આશા કરવી વ્યર્થ છે. આશાથીજ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો ઉદ્ભવે છે માટે આશાનો ત્યાગ કરીને સંતોષગુણને ધારણ કરવો કે જેથી આત્માનું ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત થાય.

(राग आशावरी.)

अवधू क्या सोवे तन मठमें, जाग विलोकन घटमें ॥ अ० ॥
तन मठकी परतीत न कीजें, ढहि परे एक पलमें ॥
हलचल मेट खबर ले घटकी, चिन्हे रमता जलमें ॥ अ० ॥ १ ॥
मठमें पंचभूतका वासा, सासाधूत खवीसा ॥
छिन छिन तोही छलनकूं चाहे, समजे न बौरा सीसा ॥ अ० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—હે અવધૂત આત્મન્! તું તનુમઠમાં કેમ હજી સુધી મમત્વનિદ્રાથી સુઈ રહ્યો છે. આત્માના ઉપયોગે જાગીને હૃદયમાં જો, આત્માના શુદ્ધોપયોગે જાગીને પોતાના સ્વરૂપને દેખ. શરીરરૂપ મઠ ક્ષણિક છે, વિનાશી છે માટે તેની પ્રતીત (વિશ્વાસ) કરવો નહીં જોઇએ. કારણ કે એક પલમાં આયુષ્ય ખૂટતાં શરીર નષ્ટ થઈ જાય છે. માટે મનમાં ઉઠતી રાગદ્વેષની ચપળતા(હલચલ)ને મટાડીને તું પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપની ખબર લે. અર્થાત્ તું પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ વિચાર. આત્મારૂપ ઘટમાં સમતારૂપ જલ ભર્યું છે તેથી સમતાજલમાં આત્મા રમે છે, એવા લક્ષણથી આત્માને જાણવો. તનુરૂપ (શરીરરૂપ) મઠમાં પૃથ્વી, અપ્, તેજસ્, વાયુ અને આકાશ એ પંચભૂતનો વાસ છે, અને શ્વાસો-ચ્છ્વાસરૂપ ધૂર્ત ખવીસ તનમઠમાં છે, તે ક્ષણે ક્ષણે આત્માને છળવાનો પ્રયાસ કરે છે. પંચભૂત અને ખવીસ શરીરરૂપ મઠમાં રહે છે અને ક્ષણે ક્ષણે આત્માનો છળ કરે છે ત્યારે તેમાં કેમ ઉંઘવું જોઇએ? અલબત ન ઉંઘવું જોઇએ. આ પ્રમાણે તનુમઠની દશા છે છતાં મૂર્ખ શિષ્ય સમજી શકતો નથી અને તનુમઠની મમતા રાખીને પોતાના આત્માના શુદ્ધસ્વભાવે જાગ્રત થતો નથી. હે આત્મન્! તું જાગ્રત થા! અને પંચભૂતોથી ચેતતો રહે. અધ્યાત્મની અપેક્ષાએ પાંચ ઇન્દ્રિ-યરૂપ ભૂતો અને મોહરૂપ માથાવિનાનો ખવીસ તનુમઠમાં છે માટે હે આત્મન્! તું આ પ્રમાણે જાણીને હવે કેમ ઉંઘે છે? હવે તો ચેત.

આવા પ્રસંગે તને ઉંઘવું ઘટતું નથી, હારા શિરપર પંચપરમેશ્વર પંચપરમેષ્ઠિ છે તેનું સ્મરણ કર કે જેથી ભૂત અને ખવીશનું કંઈ પણ ચાલે નહીં, તે બતાવે છે.

शिरपर पंच वसें परमेश्वर, घटमें सूछम बारी ॥
आप अभ्यास लखे कोइ विरला, निरखे भ्रूकी तारी ॥ अ० ॥३॥
आशा मारी आसन घर घटमें, अजपाजाप जपावे ॥
आनन्दघन चेतनमय मूरति, नाथ निरञ्जन पावे ॥ अ० ॥४॥

ભાવાર્થ.—તારા મસ્તકપર પંચપરમેશ્વર વસે છે, મસ્તકના મધ્યભાગમાં બ્રહ્મરંધ્ર છે. ત્યાં ધ્યાનવડે આત્માની સ્થિરતા થાય છે. શ્રીમદ્ હેમચન્દ્ર ત્યાં ધ્યાનનું સ્થાન બતાવે છે તેમજ અન્ય આચાર્યો પણ દર્શાવે છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશો વ્યાપી રહેલા છે. ત્યાં આત્માના પ્રદેશોરૂપ આત્માજ છે. નિશ્ચયનયથી આત્મા પોતે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, અને સાધુ એ પંચપરમેષ્ઠિરૂપ છે. ત્યાંસુધી પરમેષ્ઠિના ગુણ પ્રગટ્યા નથી ત્યાંસુધી સત્તાએ આત્મા પંચપરમેષ્ઠિરૂપ કહેવાય છે અને ગુણો પ્રકટતાં આવિર્ભાવે પંચપરમેષ્ઠિરૂપ બને છે. આત્મા શરીરવ્યાપક હોવાથી પણ શિરપર વસે છે અને તે પચપરમેષ્ઠિરૂપ છે માટે શિરપર પચપરમેશ્વર વસે છે એમ નિશ્ચયનયથી કહેવાય છે. શિરપર આત્મામાં સાધુપદનું ધ્યાન ધરતાં સાધુના ગુણો પ્રકટે છે અને તેથી તે સાધુ કહેવાય છે. શિરપર બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ઉપાધ્યાય પરમેષ્ઠિનું સ્વરૂપ પોતે વિચારી ઉપાધ્યાયરૂપ બને છે. શિરપર આત્માજ પોતે આચાર્યરૂપ પોતાનું ધ્યાન કરીને આચાર્યરૂપે પ્રકટે છે. શિરપર આત્મામાં અરિહંતનું ધ્યાન ધરતાં ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરીને આત્માજ અરિહંત થાય છે. અને આત્માજ સિદ્ધરૂપ પોતાને ધ્યાઈને સકલ કર્મનો ક્ષય કરીને પોતેજ સિદ્ધરૂપ બને છે. આત્માજ પચપરમેષ્ઠિરૂપ છે તે અત્ર જણાવ્યું છે અને તેનુંજ શિરપર બ્રહ્મરન્ધ્રમાં પચપરમેષ્ઠિત્વ દર્શાવ્યું, અને તે જણાવીને કહે છે કે હૃદયમાંથી ત્યાં જવાની સુરતાજ એક ગુપ્ત ઉપયોગતારૂપ બારી છે આવો અર્થ અધ્યાત્મમાર્ગની અપેક્ષાએ કરવો. યોગમાર્ગની અપેક્ષાએ હૃદયમાંથી શિરપર આવેલા બ્રહ્મરન્ધ્રમાં જવા માટે સુષુમ્ણાનાડી, બકનાલરૂપ બારી છે ત્યાં થઈને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં જવાય છે અર્થાત્ હૃદયથી બ્રહ્મરન્ધ્ર સુધી જવાને સુષુમ્ણાનાડીરૂપ બારી છે તેમાં આત્માનો ઉપયોગ રાખીને ઠેઠ બ્રહ્મરન્ધ્ર સુધી આત્માના ઉપયોગે ચઢવું. હૃદયથી એમ સુષુમ્ણાનાડીમાં ધ્યાન કરતો કરતો બ્રહ્મ-

રન્ધ્ર કે જે શિરપર ધ્યાનસ્થાન આવેલું છે ત્યાંસુધી આત્મા આવે ત્યારે આત્માનો પ્રકાશ વધતો જાય છે. અને કોઈ નિરક્ષ સ્વાદ્યાનિયો આ પ્રમાણે પોતાના શુદ્ધ આત્માભ્યાસથી પોતાના આત્માને ધ્રુવના તારાની પેઠે સ્થિર દેખે છે. આશાનો નાશ કરીને શુદ્ધરૂપ પરમાં સ્થિર ઉપયોગ આસન જો આત્મા લગાવે અને વૈખરી વાણી વિના, સ્વભાવે જે દશ દશ શબ્દ ઉઠે છે તેનો અથવા સોહં શબ્દનો જાપ કરે અથવા આત્માના શુદ્ધોપયોગરૂપ અજપાજાપને જો કોઈ યોગી જપે તો આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે તે આનન્દસમૂહ જેમાં છે એવી ચેતન્યમૂર્તિરૂપ નિરંજન પરમાત્મદેવને પામે છે.

पद ८.

(સાખી.)

आतम अनुभव फूलकी, नवली कोउ रीत ॥
नाक न पकरे वासना, कान गहे न प्रतीत ॥ १ ॥

(રાગ ધન્યાશ્રી અથવા સારંગ)

अनुभव नाथकुं क्युं न जगावे,
ममता संगसो पाय अजागल, थन तें दूध दुहावे ॥ अ० ॥ १ ॥
मेरे कहेतें खीज न कीजे, तुं ऐसीही सीखावे ॥
बहोत कहेतें लागत ऐसी, अंगुली सरप दिखावे ॥ अ० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ—[illegible]

વિષયમાં અનુભવજ્ઞાન આવતું નથી એવું આત્માનું અનુભવજ્ઞાનરૂપ પુષ્પ કંઈક જુદાજ પ્રકારનું છે.

ચેતનારૂપ સ્રી, અનુભવને ઉદ્દેશીને કહે છે કે હે અનુભવ! તું ત્હારા આત્મારૂપ સ્વામીને કેમ જગાડતો નથી ? મમતાની સંગતિથી તે બકરીના ગળામાં રહેલા સ્તનમાંથી શું દૂધ દોહી શકશે? અર્થાત્ કદાપિ બકરીના ગળામાં રહેલ સ્તનમાંથી દૂધ કાઢી શકાતું નથી તેમ તારો સ્વામી આત્મા, મમતારૂપ કુલટાના સંગથી કદાપિ સુખ પામવાનો નથી. હે અનુભવ ! મારા ઉપર તું આ પ્રમાણે કહેવાથી ખેદ લાવીશ નહીં. કારણ કે તુંજ મને જણાવે છે કે મમતાના સંગે ચેતન, સુખ પામી શકતો નથી. તું પોતે એમ જાણે છે અને હું પણ તને કહું છું તેથી તું કદી મારા ઉપર કોપાયમાન થા નહીં ! તને ઘણું કહેવાથી કદાપિ અંગુલી સર્પન્યાય પ્રમાણે ખેદ થાય એમ લાગે–કોઈ મનુષ્ય કોઇને શિખામણ આપે છે ત્યારે આંગળી ઉંચી કરીને શિખામણ આપે છે પણ વારંવાર શિખામણ આપવાથી અંગુલી સર્પના જેવી લાગે છે તેને અગુલીસર્પદર્શન ન્યાય કહે છે.—દક્ષિણદેશમાં સર્પો ઘણા ઝેરી હોય છે. સર્પના સામી જે મનુષ્ય અંગુલી કરે છે તેને સર્પ કરડે છે તેવી રીતિ દક્ષિણમાં જોવામાં આવે છે તેવો અંગુલીસર્પન્યાય પણ અત્ર લાગુ પાડી શકાય. વારંવાર મારા સ્વામીને શિખામણ દેવાથી તેઓ મારા ઉપર ક્રોધી બની જાય એમ પણ બનવું રહે છે તોપણ હે અનુભવ! તારના અંદર શક્તિ છે તેથી તું ચેતનને બનાવીને ઠેકાણે લાવ!

औरनके संग राते चेतन. चेतन आप बतावे ॥
आनन्दघनकी सुमति आनंदा. सिद्ध सरुप कहावे अ० ॥३॥

ભાવાર્થ.—હે અનુભવ! આ મારો સ્વામી અન્ય મમતાના સંગમાં રાચે છે તે પોતાની મેળેજ [illegible] આવે છે. જો તેને આનન્દવાળી સુમતિની સંગતિ હોત તો આવી તેમની દશા થાત નહીં. સુમતિની સંગતિ જો આત્મા કરે તો આનન્દનો ઘન અને સિદ્ધસ્વરૂપમય કહેવાય. આનન્દઘનની સુમતિ આનન્દસ્વભાવવાળી છે માટે મમતાની સંગતિનો ત્યાગ કરીને સુમતિનો સંગ આત્મારૂપ સ્વામી કરે. એમ હે અનુભવ! તું આ મારા નાથને કેમ કહેતો નથી અને તેને કેમ જગાડતો નથી. [illegible] કરે આત્મારૂપ સ્વામીને જગાડવા જોઈએ. સુમતિના સંગથી આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપને અવબોધી શકે છે. અન્ય પુદ્ગલભાવમાં ચેતન રાચી માચીને રહે છે

તે તેમનાથી થતી પરભાવની ચેષ્ટાથી પોતેજ બતાવી આપે છે, પણ આનન્દસ્વભાવવાળી સુમતિની સંગતિ કરે તો ખરેખર તે સિદ્ધબુદ્ધ પરમાત્મા થાય. ચેતનની આનન્દસ્વભાવવાળી સુમતિ છે માટે તે ખરી સ્ત્રી છે અને મમતા છે તે આનન્દસ્વભાવવાળી નથી. કુમતિનો અને તેમની અન્ય સ્ત્રી મમતાનો દુઃખમય સ્વભાવ છે, એમ સાક્ષાત્ કેવલીએ જણાવ્યું છે અને તે અનુભવમાં આવે છે, માટે હે અનુભવ! તું મ્હારા આત્મસ્વામિને મારી સર્વ હકિકત જણાવ! મારા સ્વામી મૂળ સ્વભાવે તો સરલ છે અને તેમને શાન્તપણે સમજાવવામાં આવે તથા તેમના અનુભવમાં સર્વ હકીકત લાવવામાં આવે તો, ખરેખર તે સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણો પામીને સિદ્ધબુદ્ધ પરમાત્મા થાય. કુમતિ અને મમતાના સંગથી વળગેલી કર્મમલીનતા દૂર થતાં મારા સ્વામીની સરખામણી ત્રણ ભુવનમાં કોઈ કરી શકનાર નથી એમ નિશ્ચય છે અને તે ત્રણ ભુવનના નાથ થઈને સમયે સમયે અનન્ત સુખ ભોગવી શકે છે; માટે હે અનુભવ! મારી વાત તું સ્વામીના ગળે ઉતાર.

पद ९.

(राग सारंग.)

नाथ निहारो आप मतासी, वंचक शठ संचक शी रीते ॥
खोटो खातो खतासी ॥ ॥ नाथ० ॥ १ ॥
आप विगूचण जगकी हांसी, सियानप कौन बतासी ॥
निजजन सुरिजन मेला ऐसा, जैसा दूध पतासी ॥ नाथ० ॥२॥

ભાવાર્થ.—હે ચિદાનન્દમય ચેતન! તમે પોતાની શુદ્ધબુદ્ધિથી પોતાનું સ્વરૂપ જુવો એમ શુદ્ધચેતના આત્માને કહે છે. હે આત્મસ્વામિન્! યદિ તમો પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ વિચારશો તો વંચનારી, લુચ્ચી, મમતા કેવી રીતે આપને છેતરીને આપનું જ્ઞાનાદિક ધન ભક્ષણ કરવા ખોટું ખાતું ખતવે છે તે સ્વયમેવ અવબોધી શકશો.

સમતા-પોતાના આત્મારૂપ સ્વામીને વિશેષતઃ ઉપાલંભ આપતી કહે છે કે,—હે સ્વામિન્! મમતાની સંગતિથી જગત્‌માં આપનું વગોવણું થાય છે ને, જગત્ તમારી હાંસી કરે છે. જ્યાંસુધી હે સ્વામિન્! આપ મમતાના સંગમાં રહેશો ત્યાંસુધી તમને શાણપણું (દક્ષપણું) કોણ બતાવશે? તેમજ મારા વિના આપને શાણપણું કોણ જણાવશે? મમતા કદી આપને સારી શિખામણ આપનાર નથી. આપ જ્ઞાની છો તેથી પોતાની મેળે વિચારી જોશો તો સત્યતત્ત્વ જાણશોજ.

હે સ્વામિન્! મારૂં કહ્યું માની આપનું મૂળ સ્વરૂપ વિચારો. આપનું સદાકાળ ભલું ઇચ્છનારી હું છું તેથી મારા વિના આપને શિખામણ કોણ બતાવશે! મારી વિજ્ઞપ્તિનો સ્વીકાર કરો, અને આપની ખરી સ્ત્રીનો મેળાપ કરો. તેમજ સમ્યગ્જ્ઞાન આદિ પોતાના સંબંધીઓનો મેળાપ કરો, અને મમતાને છંડો. પોતાની સ્ત્રીરૂપ નિજજનનો મેળાપ, દૂધમાં પતાસાની પેઠે વિશેષ મિષ્ટ, સુખકારક અને તન્મયપણું કરનાર છે. માટે હે સ્વામિન્! મારા મેળાપથી આપને ખરૂં સુખ મળશે અને પરમાનન્દ પદની પ્રાપ્તિ થશે. દૂધમાં પતાસું તુર્ત મળી જાય છે તેમ હે નાથ! મારો અને તમારો સ્વભાવ દૂધમાં પતાસાની પેઠે તુર્ત મળી જાય છે, અર્થાત્ મારો અને તમારો એક શુદ્ધ રસરૂપ સ્વભાવ છે, મારી અને આપની એક રસરૂપ પરિણતિ છે. આપશ્રીની સાથે મારો સ્વભાવ તુર્ત મળી શકે છે માટે હે નાથ! આપ આપની મતિથી વિચાર કરશો તો મારા ઉપર આપનો અત્યંત પ્રેમ થશે, અને તેથી આપ અનન્તસુખભોગી થશો.

ममता दासी अहित करि हरविधि, विविधभांति संतासी ॥
आनन्दघन प्रभु, विनति मानो, और न हितु समतासी ॥नाथ०॥२॥

ભાવાર્થ.—હે આત્મન્! મમતાદાસી અનેક પ્રકારે આપનું અહિત કરવાવાળી છે. અનાદિકાળથી આપ તેની સંગતિમાં રહ્યા પણ અદ્યાપિપર્યંત તેના સંબંધથી સત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરી શકયા નથી અને મમતાના સંગથી ભવિષ્યમાં પણ કદાપિ સત્યસુખ પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી. મમતાના સંબંધથી આપ જન્મ, જરા, અને મૃત્યુનાં અનેક દુઃખો પુનઃ પુનઃ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં સહો છો. અને અધુના પણ આપની કેવી દશા થઈ છે તે હે ચેતન! આપ સારી પેઠે જાણો છો. હે ચેતન! નક્કી સમજશો કે મમતા અનેક પ્રકારની ભ્રાંતિથી આપને સતાપશે. માટે હવે હે આનન્દના ધનભૂત ચેતન! મારી શિખામણ માનો કે સમતારૂપ આપની સ્ત્રીની પેઠે બીજી મમતા વગેરે દાસીઓ હિત કરનાર નથી. સમતાના સરખી આપની ખરી હિતકારક સ્ત્રી કોઈ નથી એમ તમે મનમાં વિચારશો તો જણાશેજ; એમ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે. તેઓ પોતાના આત્માને કહે છે કે,—હે ચેતન! તું મમતા દાસીની સગતિ ત્યાગીને સમતાનો સંગ કર. હે ચેતન! આવી ઉત્તમ વિજ્ઞપ્તિ માન. એમ પોતેજ પોતાના આત્માને પ્રબોધીને સમતાસગમાં પ્રેરે છે. પોતાના આત્માને સમતાના સગમાં રાખવા માટે પોતાના આત્માને આનન્દઘનજી જે શિક્ષા આપે છે તે ખરેખર અપૂર્વ છે, આવી તેમની

ઉત્તમ ભાવનાવડે તેઓશ્રી સમતાને સારી રીતે ધારણ કરી શકે અ
અન્યભવમાં પણ સમતાની ઉત્કૃષ્ટ દશાને પામે તેમાં કંઈ પણ આશ્
નથી. ખરેખર વસ્તુતઃ વિચારી જોઈએ તો મમતાના સંગથીજ અષ્ટાદ
પાપસ્થાનકોને સેવવામાં આવે છે. સર્વ પદાર્થોમાંથી મારાપણાની
કલ્પના ઉડી ગઈ તો નામ અને રૂપની ઉપાધિથી પણ કંઈ આત્મા
દુઃખ થતું નથી. જેમ જેમ મમત્વ પરિણામ ઘટે છે તેમ તેમ સ
તાના પરિણામ વધે છે. કોઈ પણ વસ્તુમાં અહંત્વની સૂક્ષ્મ કલ્પ
પણ ન ઉઠે તો ખરેખર આત્મા સમતાને પરિપૂર્ણપણે ધારણ ક
શકે. આત્મા પોતાના મૂળ સ્વભાવનો ઉપયોગી થઈને વિચારે તે
તેને સમતાના સમાન અન્ય કોઈ સુખપ્રદા સ્ત્રી જણાય નહિ. મમત
આત્માને ચતુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ કરાવવાના સ્વભાવવાળી છે, ત્યા
સમતા આત્માને મુક્તિમાં લેઈ જવાના સ્વભાવવાળી છે. મમતા મન
ચંચળતા કરાવીને આત્માને શાંતિ આપી શકવા સમર્થ થતી નથી ત્યા
સમતા મનને સ્થિર કરીને આત્માને શાંતિ આપે છે માટે સમતાન
આદર કરવો જોઇએ. આપણે દરરોજ સમતાની પ્રાપ્તિ માટે પ્રય
કરવો જોઈએ. મમતાના વિચારો જે જે વખતે આવે ત્યારે તે
વખતે સમતાના વિચારો કરી મમતાનો નાશ કરવો.

पद १०.

(राग टोडी.)

परम नरम मति और न आवे. ॥ परम० ।
मोहन गुन रोहन गति सोहन, मेरी वैरन ऐसें निठुर लिखावे ॥प०१।
चेतन गात मनात न एतें, मूल वसात जगात वढावे ॥
कोउ न दूती दलाल विसीठी, पारखी प्रेम खरीद वनावे ॥प०॥२।

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના પોતાની સખી શ્રદ્ધાને કહે છે કે હે શ્રદ્ધે
મારો આત્મારૂપ સ્વામી મારી પાસે આવી શકતો નથી. શા કારણથી
નથી આવતો ? એમ શ્રદ્ધાએ પ્રશ્ન કર્યો તેના ઉત્તરમાં શુદ્ધચેતના કહે છે
કે મારી વૈરિણી અને નિઠુર (દયાના પરિણામશૂન્ય કઠોર હૃદયવાળી)
કુમતિ મારા ચેતનસ્વામીને એવી બુરી શિક્ષાથી ભ્રમાવે છે કે જેથી
તે મારી પાસે પ્રયાણ કરી આવી શકતા નથી. શુદ્ધચેતના પોતાની
વાત આગળ ચલાવીને કહે છે કે એ સઘળો દોષ કુમતિનો છે. મારા
સ્વામીનો મૂળ સ્વભાવ એવો નથી. મારા સ્વામીની તો પરમદયાળુ
બુદ્ધિ છે, અને તે તો પોતાના સહજ ગુણોવડે મને આકર્ષણ કરે છે.

…ેના ગુણોથી હું ખુશ થાઉં છું. મારો સ્વામી ગુણોનો જાણે …ોહણાચલ પર્વત હોય તેવો છે. રોહણાચલ પર્વત જેમ રત્નોની ખાણ …રૂપ છે તેવીજ રીતે મારો સ્વામી જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રાદિક ગુણોની …ણ છે અને મારા સ્વામીની શુભ પંચમગતિ છે, એને ચતુર્ગતિરૂપ …ારમાં પરિભ્રમણ કરવું ગમતું નથી પણ હે સખે! મારા સ્વામીને …ખનાર કુમતિ છે તેથી તે મારો ગુણવંત છતાં પણ મારી પાસે …ી શકતો નથી.

… શુદ્ધચેતના કહે છે કે હે સખે! હું આ પ્રમાણે મારા સ્વામીને … છું, મારી પાસે આવવાને અનેક પ્રકારની વિજ્ઞપ્તિ કરૂં છું. તોપણ …મસ્વામી મનાયા મનાતા નથી ત્યારે હવે હું શું કરૂં? આ તો મૂળ …ની કિંમતથી વ્યાજની કિંમત વધી જાય તેની પેઠે થાય છે. તાત્પર્યથી …ત વસ્તુની કિંમત કરતાં વ્યાજની કિંમત વધે તો તે વ્યાપારમાં … થાય નહીં તે પ્રમાણે હું મારા સ્વામીને મનાવવાને અનેક … કરૂં છું પણ સ્વામી માનતા નથી ત્યારે આવા વ્યાપારમાં મને …યદો છે? અરથાત સ્વામી માનતા નથી તોપછી મનાવાના …રેલ કંઈ ફાયદો નથી. હે સખે 'હવે હું શું કરૂં' … [illegible]

[illegible]

…ાગે અરની કહા એતે. વિગહ઼ત્રાગ નિત મોરી મંનાવે।
…ી આનન્દઘન નાવન. ઔર કહા કોઉ દંડ બજાવે ॥ ૩ ॥

…ાથ.— [illegible]

[illegible]

જારપુરૂષ (લંપટ) આવીને મનને સંતાપે છે. વિરહજ્વરને ખબર પ
ગઈ છે કે, મારા પતિ, મારા ઘેર આવતા નથી તેથી તે મને સઘ
રાત્રીમાં સંતાપે છે. સ્વામી નથી આવતા તેથી આખી રાત્રી મ
વિરહજ્વર પીડા કર્યા કરે છે. સ્વામીના વિયોગથી સ્ત્રી રાત્રીમાં વિરહ
સંતપ્ત રહે છે. આવું મારૂ દુઃખ જાણી કોઈ મારા સ્વામીની સાથે મેળ કરાવ
આપનાર જણાતું નથી. તે કુમતિના સગમાં સઘળું જીવન વ્યર્થ ગુમા
છે. આવી મારી વાત સાંભળીને પણ જો આનન્દઘનરૂપ ચેતન મારી
પાસે ન આવે તો પછી શું ઢોલ વગડાવવો? શુદ્ધચેતના કહે છે કે
સ્વામીના વિયોગે પરભાવ, રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન વગેરે દુષ્ટો અને દુઃખ
આપે છે, જો મારા સ્વામી કુમતિનો સંગ છોડીને ઘેર આવે તો કોઈ
દુષ્ટોથી મારો પરાભવ થાય નહીં. આટલી આટલી વાત સાંભળીને
પણ હવે જો મારા સ્વામી ઘેર ન આવે તો શું કરૂં? હું દુઃખને હવે સહન
કરી શકતી નથી. હવે તો અન્ય કોઈ ઢોલ વગાડે તો જુદી વાત!!! મારી
વિતક વાત ગાવાથી કંઈ વળે તેમ લાગતું નથી. આ પ્રમાણે શ્રીમદ્
આનન્દઘનજી મહારાજ, શુદ્ધચેતનાએ ચેતનને વિનતિ કરી છે તે અન્તરના
અનુભવજ્ઞાનના ઉદ્‌ગારોને કાઢી પોતાની આન્તરિક સ્થિતિ પ્રકટ કરે છે.

[1]पद ११.

(राग मालकोश-वेलावल टोडी.)

आतम अनुभव रीति वरीरी. आतम० ॥
मोर बनाए निजरूप निरूपम,
तिच्छन रुचिकर तेग धरीरी ॥ आतम० ॥ १ ॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતનાની વિજ્ઞપ્તિ સાંભળીને આત્મા સચેતન થયો. અને જાગીને જોયુ તો માલુમ પડ્યુ કે અરે હુ મોહરાજાની બેટી કુમતિના વશમા પડ્યો છું અને આ તો મોહરાજા મારી ઋદ્ધિનો નાશ કરવાના પ્રપંચોજ કરે છે, માટે હવે તો મારે દુષ્ટોનો નાશ કરવો જોઇએ. આવો આત્માએ વિચાર કર્યો અને તેણે પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપના અનુભવની રીત વરી.

શુદ્ધચેતના કહે છે કે હે અહે! તું મારા સ્વામીની આકૃતિ તો દેખ. હવે તો તે અસલરૂપમાં આવ્યા છે તેઓશ્રીએ રૂપમા ન આણી

१ શ્રીવીરવિજયજી પન્યાસની પ્રતિમા સાખીનો દુહો છે તે નીચેપ્રમાણે.

आतम अनुभवरसकथा, प्याला अजब विचार
अमली चाख तिहो मरे, घुमे सब संसार ॥ १ ॥

શકાય એવો નિરૂપમ એવા નિજરૂપનો મોર-મૉડ (માંડ) પોતાના મસ્તક-પર ધારણ કર્યો છે. પોતાનું રૂપ હું કદી ભૂલીશ નહીં એમાટે જ પોતાના રૂપનો મૉડ મસ્તકપર ધારણ કર્યો છે અને પોતાના સ્વરૂપની અનુભવથી થએલી જે તીક્ષ્ણ રૂચિ તે રૂપ શત્રુનું મસ્તક વિચ્છેદ કરનારી તીક્ષ્ણ તરવારને ધારણ કરી છે, આ વખતની મ્હારા સ્વામીની શોભા અપૂર્વ બની છે. કોઈ મનુષ્ય લગ્નપ્રસંગે સ્રીને વરવા જાય છે તે વખતે મારવાડ દેશ વગેરેમાં મસ્તકે મૉડ ધારેછે. મારા આત્મરૂપ સ્વામીના મસ્તકે મૉડ જોઈને એમ નિશ્ચય થાય છે કે કેવલ જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મી સ્રીને, જાણે પ્રાપ્ત કરવાનો વેગ હોય એવો નિશ્ચય થાય છે. પોતાના રૂપનો મૉડ ધારવાથી એમ લાગે છે કે હવે તે કદી ભ્રાન્તિમાં પડવાના નથી, તેમજ આત્માએ પોતાના શુદ્ધધર્મપ્રાપ્તિરૂપ રૂચિ તરવારને ધારણ કરી છે તેથી એમ લાગે છે કે હવે તો તેઓ મોહશત્રુના સૈન્યને છેદી નાખવાનાજ. મોહરાજા અને ધર્મરાજાનું યુદ્ધસ્વરૂપ વાંચવું હોય તો अध्यात्मकल्पद्रुम ગ્રન્થ વિલોકવો. શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે મારો આત્મરૂપસ્વામી આટલુંજ કરીને બેશી રહ્યો નથી. હવે તો તે ખરા રૂપ ઉપર આવી ગયો છે. તે કંઈ અન્ય શત્રુને હિસાબમાં ગણે તેમ જણાતું નથી. પોતાના બળઉપર યુદ્ધ કરવાના શુદ્ધ સંકલ્પથી તે અન્ય પણ યુદ્ધના સાજ્ને સજે છે, તે હવે હું જણાવું છું.

टोप सनाह शूरको बानो, एक तारी चोरी पहिरीरी;
सत्ता थलमें मोह विदारत, ऐंऐं सूरिजन मुह निसरीरी ॥आतम०॥२॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના કહે છે કે હે સખે! મારા સ્વામીએ સમતારૂપ ટોપ (શિરસ્રાણ)ને મસ્તકપર ધારણ કર્યો છે. દુશ્મનોના શસ્રોથી ધ્યાનરૂપ મસ્તકનું રક્ષણ કરવા માટેજ તેણે શિરસ્રાણ મસ્તકપર ધાર્યું છે. અને ધરપરિણતિ ત્યાગરૂપ અભેદ્યરૂપ દુર્ભેદ્ય કવચ (સનાહ)ને અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ શરીરપર ધારણ કર્યું છે. લોભાદિ શત્રુઓનાં બાણોથી દુર્ભેદ્ય કવચ, આત્મયોદ્ધાના શરીરનું રક્ષણ કરે છે. તેમજ ક્રમયુગપત્‌પર્યવનું જે ધ્યાનમાં એકત્વ ભાવે છે એવી ચોકરૂપ એક તારવાળી ચોરી (ભાવરેખા)ને ધારણ કરી છે. એક તારવાળી ચોરી પહેરી છે તેથી એમ સમજવું કે હવે શત્રુની સાથે યુદ્ધમાં એકતાનવાળા થયું. આત્માને મોહશત્રુની સાથે યુદ્ધ કરવાનું છે તો પોતાના ઉપયોગની એકતાનતા થવી જોઈએ. પોતાના ઉપયોગની એકતાનતા થવાથી અન્યત્ર કાંઈ જતું નથી આવા ઉદ્દેશથીજ તેમણે એક તારી ચોરી પહેરી હોય તેમ જણાય છે. પોતાના સ્વરૂપમાં

ધારણ કરી છે, હવે મને આનંદનો પાર નથી. સુખની અપાર લીલાને હું હવે ભોગવું છું. આ પ્રમાણે શ્રી આનંદઘનજી ચેતના અને આત્માની શુદ્ધ દશા વર્ણવે છે.

पद १९

(काफी)

कुबुद्धि कुबजा कुटिलगति, सुबुद्धि राधिका नारी;
चोपर खेले राधिका, जीते कुबजा हारी. ॥ १ ॥

ભાવાર્થ.—રાગ દ્વેષના સ્વભાવથી કુબુદ્ધિ ધારણ કરનારી અને જેની વક્ર ચાલ છે એવી કુબ્જા દાસી છે—અને સુબુદ્ધિ ધારણ કરનારી રાધિકા નારી છે. બન્ને ચોપાટ ખેલે છે તેમાં સુબુદ્ધિરૂપ રાધિકા જીતે છે અને કુમતિરૂપ કુબ્જા હારે છે. અન્તરાત્મરૂપ કૃષ્ણ છે. તે ધારણારૂપ દ્વારિકામાં વાસ કરે છે. ચારિત્રરૂપ વસુદેવનો પુત્ર છે. આકાશની પેઠે નિર્લેપ હોવાથી આકાશ સમાન તે શોભે છે. તે સદુપદેશરૂપ શંખને ધારણ કરે છે. ધ્યાનરૂપ ચક્રને તે હૃદયમાં ધારણ કરે છે. મોહરૂપ સમુદ્રના ઉપર સાત ભયરૂપ સર્પને જીતી તેના ઉપર સમતારૂપ લક્ષ્મીની સાથે પોઢે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણની સુબુદ્ધિરૂપ રાધિકા ખરી સ્ત્રી છે. કૃષ્ણને ફસાવનાર કુબુદ્ધિરૂપ કુબ્જાની સાથે રાધિકા ચોપાટ રમે છે. બંને અનેક પ્રકારની કળાઓ કેળવીને દાવ નાખે છે. ચોપાટરૂપ દાવ નાખતાં અન્તે ધર્મથી જય થાય છે. ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટ છે. દેવગતિ. મનુષ્યગતિ. તિર્યંચ અને નારકી આ ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટપર સર્વે જીવો કુબુદ્ધિના પ્રેર્યા અનન્તકાળથી પરિભ્રમણ કરે છે. ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટપર એક સ્થાને સ્થિર થઇને રહેતા નથી, અને કર્મના યોગે જન્મ જરા અને મૃત્યુના દુઃખને ધારણ કરે છે. ક્ષણમાત્ર પણ સહજશાન્તિનો અનુભવ કરી શકતા નથી. કુબુદ્ધિથી ચોરાશી લાખ જીવયોનિમાં જવાના પાસા પડે છે અને સુબુદ્ધિથી મુક્તિરૂપ ઘરમાં પ્રવેશ થાય તેવા પાસા પડે છે. ચોપટને ચોરાશી ખાનાં હોય છે અને સંસારમાં પણ ચોરાશી લાખ જીવયોનિ હોય છે. આત્મા સોગટીની પેઠે કુબુદ્ધિના યોગે ચાર ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે, માટે ચોપટને સંસારની ઉપમા આપી વસ્તુસ્વરૂપ આગળના પદમાં દેખાડવામાં આવશે. અન્તે સુબુદ્ધિરૂપ રાધિકા જીતે છે અને દુર્બુદ્ધિરૂપ કુબ્જા હારે છે. સુબુદ્ધિથી આત્મા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે માટે આત્માએ સુબુદ્ધિવડે સંસારરૂપ ચોપટની બાજી જીતી લેવી જોઇએ.

(२६)

(राग सामग्री.)

खेले चतुर्गति चोपर, प्रानी मेरो खेले,
नरंद गंजिफा कौंन गिनत है, माने न लेखे बुद्धिवर. प्रा०॥१॥

ભાવાર્થ.—આ ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટપર મ્હારો આત્મસ્વામી ખેલે છે. દરેક સંસારી જીવો ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટને ખેલી રહ્યા છે, પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ થયા વિના કેવી રીતે અન્તરથી સુબુદ્ધિ અને દુર્બુદ્ધિની પ્રેરણાથી ચોપટ ખેલાય છે તે બાહ્યદૃષ્ટિધારક જીવો સમજી શકતા નથી. બુદ્ધિમાન્ કથિત ચતુર્ગતિરૂપ ગંજીફા આગળ બનાવેલો નર્જીફો કશી ગણતરીમાં લેખાતો નથી. નરદ, (સોગઠાં-) ગંજીફા (પાનાં)ને કયા આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિવાળા વિદ્વાનો અન્તરના ચોપાટ આગળ ગણતરીમાં ગણી શકે વારૂ? અલબત કોઈ પણ હિસાબમાં ગણી શકે નહિ. ચતુર્ગતિરૂપ ચોપટને અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો સારી રીતે ખેલી શકે છે અને ચાર ગતિમાં આત્મા પરિભ્રમણ ન કરે તે માટે તેઓ પૂરતું લક્ષ્ય આપે છે. દુર્બુદ્ધિના યોગે રાગ અને દ્વેષના પ્રપંચમાં આત્મા ફસાય છે. દુર્બુદ્ધિના યોગે મોહના ઘેનમાં ઘેરાય છે અને સર્વ પ્રકારનાં પાપકૃત્યોને આચરે છે. સર્વ પ્રકારના આશ્રવના હેતુઓને દુર્બુદ્ધિના યોગે આદરવામાં આવે છે. દુર્બુદ્ધિથી આત્મા જે વસ્તુઓ પોતાની નથી તેને પોતાની માનીને અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓને વેઠે છે. દુર્બુદ્ધિથી ધર્મના ઉપર અપ્રીતિ થાય છે અને અધર્મના ઉપર પ્રીતિ થાય છે. પોતાના આત્મસમાન અન્યોના આત્માઓ છે પણ દુર્બુદ્ધિના યોગે અન્ય આત્માઓ ઉપર વૈરની બુદ્ધિ પ્રગટે છે અને અન્ય આત્માઓનું બુરૂં કરવા પ્રવૃત્તિ થાય છે. અનેક પ્રકારના કપટોના ભેદોની ઉત્પત્તિ કરાવનાર દુર્બુદ્ધિ છે. દુર્બુદ્ધિના યોગે આત્મા દેવગુરૂ અને ધર્મને હીસાબમાં ગણતો નથી અને આત્મા પોતે ચેતન છતાં જડની પેઠે આચરણ કરે છે. દુર્બુદ્ધિ, મોહની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિયોમાં આત્માને ફસાવવાની પ્રેરણા કરે છે. દુર્બુદ્ધિથી આત્મા પોતાના ઉપકારીઓનું પણ બુરૂં કરવા પ્રયત્ન કરે છે. દુર્બુદ્ધિથી પ્રેરાએલ આત્મા સાત નરકોમાં વારંવાર ગમન કરીને અસહ્ય દુઃખોને ભોગવે છે. દુર્બુદ્ધિથી આત્મા જડવાદીઓના મતને અનુસરી નાસ્તિક બનીને પુણ્ય અને પાપની માન્યતાની શ્રદ્ધા કરતો નથી. દુર્બુદ્ધિના યોગે આત્મા પાખંડની લીલામાં ગુલ્તાન બને છે. ચતુર્ગતિના ચોરાશી ચઉટામાં પરિભ્રમણ કરાવનાર કુબુદ્ધિ છે, એમ શ્રી સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી આત્મા સમ્યક્ પ્રકાર જાણે છે ત્યારે તે અન્તરની

સંસારબાજી છતવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. વિવેકદ્દષ્ટિથી શુદ્ધસ્વરૂપનો ઉપયોગ રાખીને ચેતના કર્યે છે કે મારો ચેતનસ્વામી ચોપટની બાજી ખેલે છે, દુર્બુદ્ધિના પ્રપંચોનો નાશ કરે છે અને સહજ લાભની પ્રાપ્તિરૂપ રસથી રસીલો બની સંસારબાજી છતવાજ લક્ષ આપે છે.

राग दोष मोहके पासे, आप बनाए हितकर ॥
जैसा दाव परे पासेका, सारी चलावे खिलकर. प्रा० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—અનાદિકાળથી રાગ, અને દ્વેષના પાસાને આત્માએ સ્વયં હિતકર જાણીને બનાવ્યા છે. અને જેવા પાસાના દાવ પડે છે તથા ખેલ રમનાર કર્મખેલાડુ સ્વયં સોગઠીને ચલાવે છે. પરવસ્તુમાં ઇષ્ટપણાની બુદ્ધિથી રંગાવું તે રાગ જાણવો. પરવસ્તુપર અનિષ્ટ પરિણામ થાય છે તેને દ્વેષ કહે છે. મિથ્યાત્વના ઉદયે જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનરૂપ જણાય છે. દર્શનમોહનીયના સદ્ભાવે ચારિત્ર પણ કર્મનો નાશ કરવા સમર્થ થતું નથી. અજ્ઞાનના સમાન અન્ય કોઈ શત્રુ નથી. અજ્ઞાની પશુના આત્મસમાન છે. અજ્ઞાનથી આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ સન્મુખ થઈ શકતો નથી. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના મુક્તિમાર્ગપ્રતિ પ્રયાણ થતું નથી. આત્મામાં જે જે અશે તીવ્ર, તીવ્રતર, તીવ્રતમ, મંદ, મંદતર, મંદતમ, પરિણામની ધારાએ રાગ અને દ્વેષ થાય છે તે પ્રમાણે કર્મરૂપ ખેલાડી ચતુર્ગતિરૂપ ચોપટપર આત્માને ફેરવે છે. રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનના પાશામાં જ્યાંસુધી આત્મા સબંધાયો છે ત્યાંસુધી તે સદાકાળ સંસાર ચોપટપર પરિભ્રમણ કર્યાં કરે છે. પરવસ્તુમાં ઇષ્ટબુદ્ધિથી રંગાવું તેને રાગ કહે છે. રાગની દશાનો એકદમ નાશ થઈ શકતો નથી. તેમજ દ્વેષપરિણતિનો પણ એકદમ નાશ થતો નથી. રાગદ્વેષનો નાશ કરવા માટે આત્મતત્ત્વજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. જે જે વસ્તુઓપર રાગ અને દ્વેષ થાય તે તે વસ્તુઓનું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ વિચારવાથી રાગ અને દ્વેષ મન્દ પડે છે. રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરવા માટે સમયે સમયે આત્માનો ઉપયોગ રાખવો. જે વખતે આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનો ઉપયોગ ધારણ કરે છે તે વખતે રાગ અને દ્વેષ પ્રકટી શકતો નથી. રાગ અને દ્વેષવડે આ સંસારની બાજી સદાકાલ ચાલ્યા કરે છે. રાગ અને દ્વેષના બળવડે સંસાર છે. ચોરાશી લાખ છવયોનિના પરિભ્રમણ કરાવનાર રાગ અને દ્વેષ છે, માટે સંસારરૂપ ચોપટની બાજી છતવી હોય તો રાગદ્વેષને છતવા જોઈએ, એમ અન્તરમાં સમજવું.

૧ [illegible]

पांच तले है दुआ भाइ, छका तले है एका ।
सब मिल होत बराबर लेखा, यह विवेक गिनवेका. प्रा० ॥३

ભાવાર્થ.—પાસા ઉપર પંજા નીચે દુઓ છે અને છક્કાની ની એકો છે. આ સર્વને મેળવતાં બરાબર સંખ્યામાં ચતુર્દશ થાય પાંચનો અર્થ પાંચ ઇન્દ્રિયો લેવી. તેનો જેણે જય કર્યો તે રા દ્વેષરૂપ દુઆનો પણ જય કરે છે અને તે છ લેશ્યાનો પણ જ કરે છે અને છ લેશ્યાનો જય થતાં મન પણ સ્વયમેવ જીતાય બીજી રીતે આત્મા, અનંતાનુબંધી કષાય, અને અપ્રત્યાખ્યાની કષા એ બે પ્રકારના કષાયને જીતીને પાંચમા ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત ક છે અને પછી તેમાં બે ગુણસ્થાનક ઉમેરવામાં આવે તો સાતમા અ પ્રમત્તગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાંથી આગળ પ્રયત્ન કરે ત ઉપરનાં છ ગુણસ્થાનક ઉલ્લંઘીને તેરમા સયોગી કેવલીગુણસ્થાન કમાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે; ત્યાંથી પછી એક ચઉ દમું સ્થાનકજ ફક્ત બાકી રહે છે તેને પામી પરમાત્મા સિદ્ધ બુદ્ધ, થાય છે. આ પ્રમાણે ગણવાનો વિવેક અન્તરમાં ઉતારવો. પાંચ અવ્રતને રાગ અને દ્વેષ એ બેથી સેવવામાં આવે તો નરક, એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય, સમુર્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યંચ, ગર્ભજપંચેન્દ્રિયતિર્યંચ, મનુષ્ય ગતિ, અને દેવગતિ એ સપ્તગતિમાં આત્માને પરિભ્રમણ કરવું પડે છે, પણ અષ્ટમી મોક્ષગતિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેમજ ષટ્કાયની હિંસારૂપ એક અવ્રતને સેવવામાં આવે છે તો, નપુંસકવેદની એકગતિ (એકે-ન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને નરક એ નપુંસક ગણાય છે) પંચેન્દ્રિયતિર્યંચના સ્ત્રીપુરૂષની બે ગતિ. પચ્ચેન્દ્રિય મનુષ્યજાતિમાં પુરૂષ અને સ્ત્રીવેદની બે ગતિ. તેમજ દેવતામાં બે ગતિ એમ સપ્ત-ગતિમાં આત્મા પરિભ્રમણ કરે છે એ પ્રમાણે પણ અપેક્ષાએ વિવે-કથી ગણતરી કરવી.

चउगती माचे फिर नीली, साह न तोरी जोरी ।
लाल जरद फिर आवे घरमें, कबहुंक जोगी विछोरी. प्रा० ॥४॥

ભાવાર્થ.—કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ, અને શુક્લ આ છ લેશ્યાઓનાં નામ જાણવાં. મનદ્વારા થતા આત્માના પરિણામ (અ-ધ્યવસાય)ને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે. છ લેશ્યા મનની સહચારી

---

૧ કોઈ એવો પણ વીતરાગ[illegible] પ્રતિમા પાઠ છે

છે. તેરમા ગુણસ્થાનકમાં ભાવમન હોતું નથી તેથી ત્યાં ભાવલેશ્યા પણ હોતી નથી. લેશ્યાના પરિણામોનો આધાર મનોવર્ગણાના સંબંધને લેઈ જાણવો. મનોવર્ગણા પાંચ પ્રકારના રંગની હોય છે. કૃષ્ણવર્ણની વર્ગણાની હીનચાલ થાય છે ત્યારે જીવના મનોદ્વારા થતા અધ્યવસાયોને કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. અનુક્રમે રંગપ્રમાણે લેશ્યાઓ જાણવી. કૃષ્ણ, કાપોત અને નીલ એ ત્રણ અશુભ-પરિણામવાળી લેશ્યાઓ છે. તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા એ ત્રણ અનુક્રમે શુભતર પરિણામવાળી હોય છે. આ છ લેશ્યાનું સ્વરૂપ, ઉત્તરાધ્યયન, કર્મપ્રકૃતિ અને પંચસંગ્રહ વગેરે ગ્રન્થોમાંથી જાણી લેવું. કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામવાળા જીવો, હિંસક, મહાઆરંભી, ક્રૂર, વૈરી, અને ક્રોધ વગેરે દોષવાળા હોય છે. નીલ લેશ્યામાં પણ એવા પરિણામ વર્તે છે પણ પ્રથમ લેશ્યા કરતાં નીલમાં જરા મન્દ દુષ્ટ પરિણામ હોય છે. તેજોલેશ્યાથી દયાના પરિણામ આદિ ભાવ વર્તે છે. ચોપાટમાં ચોરાશી ઘર હોય છે. ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટમાં ચોરાશી લક્ષ યોનિરૂપ ચોરાશી ઘર અવબોધવાં. કૃષ્ણ અને નીલ લેશ્યાવાળા જીવો ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં ભમે છે. અને કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાની જોડીથી દુર્ધ્યાન કરે છે, જોડીનો નાશ થતો નથી. લાલ-(રક્ત) પદ્મના રંગ જેવી લેશ્યાવાળા અને જરદ-પીત લેશ્યાવાળા જીવો, સમ્યક્ત્વરત્નના યોગે મોક્ષરૂપ ઘરમાં આવી શકે છે. અને તે કદાપિ જોડીનો નાશ કરી શકે છે. કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યાવાળા જીવો યથાર્થ વિવેકને પરિપૂર્ણપણે હૃદયમાં ધારણ કરી શકતા નથી. કાપોત અને તેજોલેશ્યાવાળા જીવો કદાપિ પોતાના મોક્ષઘર પ્રતિ પ્રયાણ કરવા અધિકારને પ્રાપ્ત કરે છે પણ કૃષ્ણ અને નીલ લેશ્યાવાળા તો કદી સ્વસ્થાન પ્રયાણના અધિકારી તે પરિણામમાં જ્યાંસુધી હોય ત્યાંસુધી થઈ શકતા નથી.

भाव विवेकके पाउ न आवत, तव लग काची वाजी ।
आनन्दघन प्रभु पाउ देखावत, तो जीते जिय गाजी ॥प्रा०॥५॥

ભાવાર્થ.—જ્યાંસુધી ભાવવિવેક પ્રાપ્ત થતો નથી ત્યાંસુધી બાજી કાચી જાણવી. અર્થાત્ સારાંશ કે ત્યાં સુધી ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટ જીતી શકાતો નથી. અને જ્યારે ચોપાટ રમતાં પાઉ આવે છે એટલે બાજી જીતાય છે. પાર પમાડનાર અંકને પાઉ કહે છે. પહેલા ચાર આવી એકપાસામાં એક આવે તે પાઉ કહેવાય છે. પાઉ આવવાથી બાજીની રમતમાં જય મેળવી શકાય છે તેમ અત્ર પણ ચોરાશી લાખ જીવયોનિમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં કોઈ વખત દશદૃષ્ટાંતે દુર્લભ એવો મનુષ્યનો

ભવ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમાં પણ મહાદુર્લભ સમ્યકત્વસ્વરૂપ ભાવ-વિવેકની દૃષ્ટિરૂપ પાડે આવે છે; તો ચોરાશી લાખ જીવયોનિમય સંસાર ચતુર્ગતિરૂપ ચોપાટનો પાર આવે છે અને આત્મા, મોક્ષરૂપ ઘરમાં સહેલાઇથી પ્રવેશ કરી ત્રિભુવનવિજયી બનીને અનંતસુખનો સમયે સમયે ભોગ કરે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે હે પ્રેમો! સમ્યકત્વવિવેકદૃષ્ટિરૂપ પાડેને દેખાડો કે જેથી ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર ચોપાટને જીતીને બાજી કરીએ અર્થાત્ અનન્ત આનન્દ પ્રાપ્ત કરીએ. સમ્યકત્વવિવેકદૃષ્ટિરૂપ વિવેકની જો પ્રાપ્તિ થાય તો આનન્દનો ઘન અને સામર્થ્યધારક એવો આત્મા તે પરમાત્મરૂપ બનીને બાજી જીત્યો! બાજી જીત્યો'! એમ વાજી કહે છે. આવી આધ્યાત્મિક ચોપાટની રમત સંબંધમાં ઊંડા ઉતરવાથી વિશેષ અનુભવજ્ઞાન થાય છે અને બાહ્યની બાજી જીતવા કરતા અન્તરની બાજી જીતવામાં વિશેષ લક્ષ્ય રહે છે અને દેવગુરુની ભક્તિથી અન્તે બાજી જીતાય છે.

પદ ૨૨.

([illegible])

अनुभव हम तो रावरी दासी ॥ अ० ॥
आइ कहां ते माया ममता, जानुं न कहां की वासी ॥अ०॥१॥

ભાવાર્થ. [illegible]

પ્રપંચમાં ફસાયા છે. અનાદિકાળથી પરિગ્રહ સંજ્ઞા જીવોને લાગી છે. વનસ્પતિ પણ મમતાના યોગે પત્રોવડે ફળોને આચ્છાદન કરે છે. મમતાથી જીવો મારૂં તારૂં કરે છે. મમતાના યોગે જીવો પ્રાણનો નાશ કરે છે, રૂવે છે, કુટે છે અને હાયવરાળ કરે છે. મમતાના યોગે મનુષ્યો સ્વપ્નમાં પણ સુખ પામી શકતા નથી. મમતાના વશમાં પડેલા પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારની ભ્રાન્તિને ધારણ કરે છે. મમતા મનુષ્યોના હૃદયની જ્ઞાનાદિક ઋદ્ધિને ફોલી ખાય છે. હે અનુભવ! માયા અને મમતા એ બે દુષ્ટાઓ ચેતનસ્વામીને ફસાવીને દુઃખ આપે છે. એ બેના વશમાં પડવાથી મારા સ્વામીને કદી સહજસુખ પ્રાપ્ત થનાર નથી એમ હું તમને જણાવું છું.

रीझ परे वाके संग चेतन, तुम क्युं रहत उदासी।
वरज्यो न जाय एकांत कंतको, लोकमें होवत हांसी॥अ०॥२॥

ભાવાર્થ.—સમતાને અનુભવ જણાવે છે કે હે સમતે! ચેતનને માયા અને મમતાની સાથે આનંદ પડે છે. તેથી તે માયા અને મમતાનું કુળ અને સ્થાન, વગેરે જાણવાની ઇચ્છાજ કરતા નથી. સાકર, સેલડી, અને દ્રાક્ષા, આદિ મધુર પદાર્થો કરતાં જેને જેના ઉપર રસ લાગે છે તેને તે વસ્તુ વધારે મિષ્ટ-પ્રિય લાગે છે માટે ચેતનને પણ માયા અને મમતાની સંગતિથી ભ્રમયોગે આલ્હાદ ઉદ્ભવે છે. અતએવ તેની સંગતિમાં રહે છે તેથી હે સમતે! તું કેમ ઉદાસ થાય છે? અનુભવનું આવું ભાષણ શ્રવણ કરીને સમતા કહે છે કે, હે અનુભવ! મારાથી આત્મપતિનો એકાંત સમ્બધ ત્યજી શકાતો નથી. હું પતિવ્રતા સ્ત્રી છું. ત્રણ ભુવનના પદાર્થો જે આત્માના કેવલજ્ઞાનમાં એકસમયમા ભાસે છે તેવા ઉત્તમ આત્માની હું સ્ત્રી છું. હુ કદાપિકાળે રાગદ્વેષાદિ દુષ્ટ કે જે મારા પતિને ભવોભવમાં અનતદુઃખના દેનાર છે તેને ચાહતી નથી. તેની સંગતિ પણ કરતી નથી. તેથી જગતમાં મારી ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા ગણાય છે. હંસલી હંસને છોડીને કદાપિ કાગનો સંબંધ કરે નહીં; હંસ વિના હંસલી જીવી શકે નહીં, તેમ મારા પતિ વિના હુ રહી શકતી નથી. તેઓ મ્હને છોડીને માયા અને મમતાની સાથે રહે છે તેથી લોકના તેમની તથા મારી હાંસી થાય છે. અને હું પૃથ્વીમા પેસી જાઉં એવુ મન થાય છે. હું દુનિયામાં મારી આવી દશાથી કોને મુખ દેખાડું' જેને માથે પડે છે તેજ જાણે છે. હે અનુભવ! હવે મ્હને બીલકુલ મારા પતિ વિના ગમતું નથી. લોકોમાં હાંસી થવાથી બહુ લજ્જા આવે છે, મારો અને મારા ચેતનસ્વામીનો એકાંત સંબંધ છે, મારો અને તેમનો સમ્બન્ધ એક

રસભૂત છે. ઘટથી ઘટનું રૂપ ભિન્ન નથી તેમ મારાથી મારા સ્વામી ભિન્ન નથી. અમારો એનો એકાંત સમ્બન્ધ છતાં સ્વામિનાથ મમતાના રાગમાં રંગાઈ ગયા તેમાં એની હાંસી થાય છે; કારણ કે જગત્ એમ કહે કે અહો એકાન્તસમ્બન્ધ હતો અને કેમ ભેદ પડ્યો? એમ કહીને લોકો હાની કરે તેમાં મારી અને તેમની શોભા નથી.

समजत नाँहि निठुर पति एती, पल एक जात छमासी।
आनन्दघन प्रभु घरकी समता, अटकली और लबासी॥प्र०२

ભાવાર્થ.—હે અનુભવ! મારો પતિ મારી દશાને સમજી શકતો નથી. માયા અને મમતારૂપ કુલટા સ્ત્રીઓના પાશમાં પડીને કીર્તિ, પત, પ્રતિષ્ઠા, સુખ અને વીર્યાદિ સર્વ શક્તિઓનો નાશ કરે છે અને દુઃખના પાશના [illegible] છે, તેની પણ મારા પતિને સમજણ પડતી નથી. દયાહીન ક્રૂર (નિઠુર) પતિ કંઈ પણ મારી વાત [illegible] નથી કે અરે [illegible] પતિના વિરહે એક પલ પણ છ માસ [illegible] છે. [illegible] અનુભવે સાંભળી [illegible] સમતા છે. માયા અને મમતા [illegible] છે. માયા અને મમતા [illegible] આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે [illegible] સમતા છે બીજી જૂઠી છે [illegible] પોતાની [illegible] સમતાના [illegible] ઘરની [illegible] નહીં [illegible] મમતાએ [illegible] મમતાના [illegible] (સમતા) [illegible]

पद १४.

(राग सारंग.)

अनुभव तूं है हेतु हमारो, अनुभव० ॥
आय उपाय करो चतुराई, औरको संग निवारो. ॥अनु०॥१॥

ભાવાર્થ.—સમતાએ અનુભવના હૃદયમાં આત્માની હું ખરી પતિવ્રતા સ્ત્રી છું એમ ઠસાવ્યું અને અનુભવે તે વાત કબુલ કરી; ત્યારે પુનઃ સમતા કહે છે કે, હે અનુભવ! મારા આત્મપતિની સાથે મેળાપ કરાવવામાં તું મને પુષ્ટ હેતુ છે; તારા વિના કોઈ મને આત્મપતિની સાથે સંબંધ કરાવનાર નથી. તું અનુભવ નામને યથાર્થ ધારણ કરે છે, આત્માને પણ હું તેની ખરી સ્ત્રી છું એમ અનુભવ કરાવનારજ તુંજ છે. માટે મારે તો જે કંઈ કહેવું હશે તો તે તને કહીશ; માટે હે અનુભવ! તને મારા આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિનો જે ઉપાય વા મને તે ચતુરાઈ કેળવો અને માયા, મમતા, આશા, કુમતિ, વગેરે અન્ય સ્ત્રીઓનો સંગ ટાળો અને મારા સંબંધમાંજ આત્મા રહે એમ કરા કેળવો. હે અનુભવ! મારા સ્વામીને માયા આદિ દુષ્ટ કુલટા સ્ત્રીઓપર પ્રેમ ન રહે. તેઓમાં સુખની બુદ્ધિ ન રહે, તેઓની સાથ ખરાબ ભાસે. તેઓએ તેમને દુઃખ આપ્યું અને તેમનું ધન ચુરી લીધું ઇત્યાદિ સર્વ વાત તેમના હૃદયમાં આવે એમ તને મારા સ્વામીને સમજાવો. [illegible] સમજાવ્યાથી [illegible] સ્વામીને સ્વકીય ખરી સ્ત્રીનો અનુભવ આવશે માટે જે જે રીતિએ તેમના હૃદયમાં મારાપર ખરો પ્રેમ પ્રકટ થાય તે તે રીતિએ [illegible] સ્વામીને તમો સમજાવો અને કુલટાના પાસમાંથી મારા સ્વામીને [illegible] અ[illegible] અલૌકિક સામર્થ્ય રહ્યું છે એવું [illegible] [illegible] સ્વરૂપનું જ્ઞાન જણાવે છે અને તેથી તે અનુભવને [illegible] સમતા અને આત્મા એ બેનો સાક્ષાત્ પ્રેમ [illegible] [illegible] અનુભવ છે. કેવલજ્ઞાનનો અનુભવજ્ઞાન [illegible] [illegible] તત્ત્વનો અનુભવ થયા વિના [illegible] [illegible] છે ત્યારે અનુભવજ્ઞાન પ્રગટે છે [illegible] [illegible] કરવું હોય તેણે પ્રથમ [illegible] પ્રગટ કરવું [illegible] અનુભવને [illegible]

तृष्णा रांड भांडकी जाइ, कहा घर करे सवारो ।
शठ ठग कपट कुटुंबही पोखे, मनमें क्युं न विचारो ॥अनु०२

१ (पाठान्तर) रंडको [illegible] ॥

ભાવાર્થ.—સંતોષ નહીં પામતાં પર વસ્
તીવ્રેચ્છાને તૃષ્ણા કહે છે. મોહરૂપ ભાંડ (ની
તૃષ્ણા છે. તૃષ્ણાના યોગે મારો આત્મપતિ
બેસતો નથી. તૃષ્ણાના યોગે મારા આત્મ
પદાર્થો ભોગવ્યા, ખાધા અને પીધા, પણ
નહીં, હજી પણ તૃષ્ણાના સંબન્ધથી સત
આત્માને દુઃખના ખાડામાં નાખનારી
અજવાળું કરી શકનાર છે? અલબત
ઉલટી અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર કરનાર તે
તે શઠ છે—લુચ્ચી છે: તૃષ્ણામાં જેટ
લુચ્ચાઈ દેખા ણા દુ
માટે ઠગાઈ પ
બુરી આદતથી
છે; માટે તે મ
સ્વામીને સમજ
તમાં સર્વ પ્રક
ઠગારી સ્ત્રી દેપ
અને અજ્ઞાન અ
સ્વરૂપ હે અ
મારા સ્વામીન
છે. તેથી સમ
તેનુ માગથી
વિચાર કેમ

कुलटा

आनन्दघ

ભાવાર્થ
સ્વામીને કહે
આણાની ભોમન
આનન્દનો મમ
માગ એટલે ન
ત્રણ ભુવનના
અને, સકલ કનન

તૃષ્ણાની માતિ

-તૃષ્ણાનું વિશેષ સ્વરૂપ જોવું હોય તો मजदीपकृत परमात्मदर्शन पुस्तक વિલોકવું. જગતમાં સર્વે આત્માઓ તૃષ્ણાના યોગે અનેક પ્રકારની કુબુદ્ધિને ધારણ કરી. હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર, યુદ્ધ અને વિશ્વાસઘાત વગેરે પાપોને સેવે છે. તૃષ્ણાસંબન્ધમાં એક ઠેકાણે જણાવ્યું છે કે, एक कीडीए दरियो पीधो, तोपण तरशी थाय ॥ बार मेघनां पाणी पीधां, नदींमां डुबी जाय ॥ भक्ता जग सांभळो संतो रे, के नावरए दरियो चाल्यो जाय ॥ दुनिया बावा यति संन्यासी, खाखी जोगी फकीर ॥ जङ्गमय दुनिया देखी ज्यारे, रही नहीं कोइनी पीर ॥ भक्ता० ॥ १ ॥ તૃષ્ણારૂપ કીડી, સમુદ્ર પી જાય છે, બાર મેઘનાં પાણી પી જાય છે, પણ સમતારૂપ નદીમાં તે આવે છે તો ત્યાં બુડી જાય છે ઇત્યાદિ. સમતા કહે છે કે હે અનુભવ ! તું મારા આત્મારૂપ પતિને કહે જે કે તમો નીચ, કુલટા એવી તૃષ્ણાના સંગે પોતાના કુળની પ્રતિષ્ઠા, આબરૂ, ધન, બળ અને બુદ્ધિ વગેરેને હારો છો; તમારી તેથી શોભા વધતી નથી. આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, અનુભવ જો આત્માને સમજાવે અને તે સમતાના ઘેર આવે તો જીતનગારાં વાગે અને આનન્દ આનન્દ થઈ જાય.

पद १५.

(राग सारंग.)

मेरे घट ग्यान भानु भयो भोर ॥ मेरे० ॥
चेतन चकवा चेतना चकवी, भागो विरहको सोर. ॥मेरे०॥१॥

ભાવાર્થ.—અનુભવી કહે છે કે મારા હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનું પ્રભાત થયું; ચેતનરૂપ ચક્રવાક અને શુદ્ધચેતનારૂપ ચક્રવાકી એ બેનો અજ્ઞાનરૂપ અંધકારના યોગે વિરહ થયો હતો, તે વિરહનો શોર (શબ્દનો અવાજ) બન્ધ થયો. ચેતન પોતે ચેતના વિના રહી શકતો નથી અને શુદ્ધ ચેતના પોતે ચેતન વિના રહી શકતી નથી. જ્યાંસુધી અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકાર હોય છે ત્યાંસુધી પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનો અવબોધ થતો નથી. અનન્તાનુબન્ધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તેમજ, સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ ત્રણ મોહનીય, એવં સર્વ મળી એ સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમભાવ પ્રાપ્ત થતાં ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે અને એ સાત પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમભાવ થતાં ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે, તેમજ એ સાત પ્રકૃતિનો સંપૂર્ણ ક્ષય થતાં ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે. ઉપશમાદિ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતાં સમ્યગ્જ્ઞાનની દશા પ્રગટે છે અને પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનો પોતાને નિશ્ચય થાય છે, ત્યારે શરીરાદિ પદાર્થોમાં ઉત્પન્ન થએલી અહંત્વ અને મમત્વ-

બુદ્ધિનો નાશ થાય છે અને પોતાની શુદ્ધચેતના પ્રગટે છે અને તેથી બંનેનો વિરહ ભાગે છે. શુદ્ધચેતના અને ચેતનની વિરહદશામાં દુઃખના સાગરો પ્રકટે છે, સાત પ્રકારના ભયનું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, જન્મ જરા અને મરણના ભયથી હૃદય ધડકે છે, જરામાત્ર પણ શાંતિ મળતી નથી; આવળાની પેઠે અગમ્યસ્થાનમાં પણ ગમન કરવું પડે છે. અનુભવી કહે છે કે, હવે તો હૃદયમાં જ્ઞાનસૂર્યનો પ્રભાત થવાથી શુદ્ધચેતના અને ચેતનનો સમ્બન્ધ થયો; બન્નેનો વિરહ ભાગતાં આનન્દનો ઉભરો ઘટમાં પ્રગટે છે.

फैली चिहुं दिसि चतुरा भाव रुचि, मिट्यो भरम तम जोर ॥
आपकी चोरी आपही जानत, औरे कहत न चोर. ॥ मेरे०॥२॥

ભાવાર્થ.—જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો હૃદયમાં ઉદય થવાથી ચારે દિશાએ ચતુર શુદ્ધધર્મરમણ ભાવરૂચિરૂપ પ્રકાશનો ફેલાવો થયો, અને મિથ્યાત્વ ભ્રમરૂપ અન્ધકારનું જોર ટળ્યું, તેથી પોતાનામાં રહેલા ગુણોનું દર્શન થયું; વિવેકદૃષ્ટિવડે સર્વ પદાર્થો જેવા રૂપમાં છે તેવા રૂપમાં સમ્યક્પણે જોયા. જડપદાર્થો જડના લક્ષણવડે ભિન્ન જણાયા અને આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિ લક્ષણવડે ભિન્ન દેખાયો. પરજડવસ્તુઓમાં અનાદિકાળથી અજ્ઞાન ભ્રાંતિથી આત્મા અહં અને મમત્વભાવને ધારણ કરે છે. જડવસ્તુમાં ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વરૂપ ભ્રાંતિને ધારણ કરી નાહક સુખ અને દુઃખની કલ્પના કરી પોતાના આત્માને પોતે -મૂર્ખ છવ, જંજાળમાં નાંખે છે. અજ્ઞાનાવસ્થામાં આત્મા પોતેજ આડામાર્ગે ચાલવાથી પોતાનો શત્રુ બને છે, તેમજ પોતેજ પોતાના ગુણોનો ચોર બને છે. આત્મા પોતેજ પોતાનો બન્ધુ છે, અને પોતેજ પોતાનો ઉદ્ધાર કરે છે, આત્મા પોતેજ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં પોતાની ભૂલથી પરિભ્રમણ કરે છે. હાડકામાં લોહી નહીં હોવા છતાં શ્વાન તેને ચૂસે છે અને પોતાનું લોહી હાડકામાં પડે છે તેને ચાખીને એમ માને છે કે હું હાડકામાંથી રક્ત ચૂસું છું. તેમજ શ્વાન આરીસામાં પોતાના પ્રતિબિમ્બને દેખી ભસે છે અને તેથી ભય પામી પ્રસંગે નાશી જાય છે. સિંહની ગુફામાં સિંહ, મેઘની ગર્જનાને અન્ય સિંહની ગર્જના માની પોતાની મેળે માથું પછાડી મરણ પામે છે, તેમ આત્મા ભ્રાંતિથી પોતાના ગુણોનો પોતેજ ચોર બને છે અને અજ્ઞાનરૂપ ભ્રાંતિથી પોતાના ગુણોનો સ્વયં નાશ કરનારો બની પોતેજ પોતાનો શત્રુ બને છે. પોતાની ઋદ્ધિનો અજ્ઞાનદશામાં પોતેજ છુપાવનાર હતો તેથી પોતે ચોર હતો, પણ કોઈ અન્ય ચોર નહોતો એમ હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપ સૂર્ય પ્રગટ થતાં જણાયું.

પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ આ નવ તત્ત્વમાં પણ જીવની પ્રથમ ગણના છે, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્‌ગલાસ્તિકાય, કાલ અને ચેતનાસ્તિકાય એ છ દ્રવ્યોમાં ચેતન દ્રવ્ય, ચેતના શક્તિવડે સર્વ દ્રવ્યોને જાણે છે અને દેખે છે. ચેતનવિના કોઈ દ્રવ્યને જાણી શકાય નહી અને દેખી શકાય પણ નહીં. અનેક પ્રકારનાં પુણ્ય અને પાપનો કર્તા આત્મા છે પુણ્ય અને પાપનો ભોક્તા પણ આત્મા છે, ધર્મધ્યાનાદિવડે પુણ્ય અને પાપનો ક્ષયકર્તા પણ આત્મા છે. આત્માની સમભિરૂઢનયવડે પ્રાપ્તિ તેરમા ગુણસ્થાનકમાં થાય છે. આત્માને પોતાના ઘરમાં આવવાનો માર્ગ પ્રથમ ગુણસ્થાનકથી છે, ગુણસ્થાનક ચઉદ છે તેનાં નામો નીચે મુજબ છે. १ मिथ्यात्व गुणस्थानक, २ सास्वादन गुणस्थानक, ३ मिश्र गुणस्थानक, ४ अविरतिसम्यग्दृष्टि गुणस्थानक, ५ देशविरति, ६ सर्वविरति, ७ अप्रमत्त, ८ निवृत्ति गुणस्थानक, ९ अनिवृत्ति गुणस्थानक, १० सूक्ष्मसंपराय, ११ उपशान्त गुणस्थानक, १२ क्षीणमोह गुणस्थानक, १३ सयोगिकेवली गुणस्थानक અને १४ अयोगी केवलि गुणस्थानक. આ ચઉદ ગુણસ્થાનક છે તે મુક્તિનો માર્ગ છે. મુક્તિરૂપ મહેલનાં ચઉદ પગથીયાં છે, ગુણસ્થાનકમાં રહેલી સમતારૂપ સ્ત્રી પોતાના ચેતનસ્વામીની ગુણસ્થાનકરૂપ વાટથી રાહ જુવે છે અને પોતાના ત્યાં પધારવાની વિજ્ઞપ્તિ કરે છે.

जवहरी मोल करे लालका, मेरा लाल अमोला।
ज्याके पटंतर को नहीं, उसका क्या मोला. ॥ निश० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—ઝવેરી, લાલ માણિકની કિંમત કરે છે, પણ મારા આત્મપતિ લાલની તો કિંમત જ થતી નથી માટે તે અમૂલ્ય ગણાય છે. ઝવેરી આત્મમાણિકની કદી કિંમત કરી શકતો નથી; તેથી મારા સ્વામીની મહત્તાનો પાર રહેતો નથી. માણિક વગેરેને તો શરીરપર ધારણ કરવામાં આવેછે, તેમજ લાલ માણેક વગેરેનેછાતી વિગેરે પર આભૂષણમાં ધારણ કરવામાં આવે છે પણ હૃદયમાં ધારણ કરી શકાતું નથી તેથી પટંતર રહે છે, પણ મારો આત્મલાલ તો હૃદયમાંજ રહેતો હોવાથી કોઈ જાતનું પટંતર નથી; તેથી જેનું હૃદયથી પટંતર (આંતરૂ) ન હોય તેનું શું મૂલ્ય? અર્થાત્ તે અમૂલ્ય ગણાય છે. દુનિયામાં હૃદયથી પટંતર નહિ રાખનારા મિત્રો પણ દુર્લભ છે અને તેથી તે અમૂલ્ય ગણાય છે. આત્મમાણિકની એકસરખી કિંમત હોતી નથી, અને તેઓનું તેજ પણ માણિક પ્રતિ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે.

સ્નેહ રહે છે તેથી સમતા કહે છે કે સ્વામીને ચક્ષુથી સ્થિ
અવલોકી મેં મારા સ્વામિને સત્ય સ્નેહનો નિશ્ચય કરાવ્યો.

कौन मुने किनकूं कहुं, किम मांडु मैं खोला ।
तेरे मुख दीठे टले, मेरे मनका चोला. ॥ निश० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થ.—સમતા કહે છે કે હે સ્વામિન્! તારાવિના મારી
કોણ સાંભળી શકે? અર્થાત્ અન્ય કોઈ સાંભળનાર નથી
અન્યને મારી વાત સમજાવવી પણ યોગ્ય નથી, તારાવિના મારી
અન્યને શું કહું. મારા સ્વામીવિના ખરેખર અન્યને વાત કહી શકાય
નથી, સાંભળનાર અને કહેવાનું સ્થાન તુંજ છે. આત્રમાણે હૃદય ખો
આપની આગળ વાત કરૂં છું. કેમ હવે હું શું ખોળા પાથરૂં!
મારા સ્વામિન્! વિશેષ શું કહું, ત્હારૂં મુખ દેખતાં મારા મનનું
ઉદાસપણું ટળી જાય છે. હે આત્મસ્વામિન્! હૃદયની ગુહ્ય વાતો
વિના અન્યની આગળ કહી શકાય તેમ નથી, હે આત્મસ્વા
તમારા વિના અન્ય ધર્માસ્તિકાયાદિ જડ દ્રવ્યોમાં મારી દુઃખની
સાંભળવાની શક્તિ નથી અને તેમ જ તેઓનાથી મને કિંચિત્
સુખ થવાનું નથી. પુદ્ગલ દ્રવ્યની સંગતિમાં સુખની લાલસાએ અ
જીવો અનાદિ કાળથી લલચાય છે, પુદ્ગલ દ્રવ્યને ધન કરીને
રાચી માચી રહે છે, પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સુખની ભ્રાન્તિથી અનેક
વારંવાર જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણ કરે છે, પણ ઉલટા દુઃખની પ્રા
પ્રાપ્ત કરે છે. પોતાનાથી ભિન્ન પુદ્ગલ દ્રવ્ય ખરેખર જડ છે અને તેનામાં
સુખ નથી. ચેતના કહે છે કે મારૂં જીવન સહજ સુખરૂપ છે,
જીવન મારા આત્મપતિની સાથે તાદાત્મ્ય સંબંધથી સંબંધિ
મારી અને મારા શુદ્ધાત્મપતિની એક જાતિ અને એક સ્વભા
અનાદિ કાળથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી મારૂં અને મારા
ચેતન દ્રવ્યનું અનન્ત ધર્મની અસ્તિતા અને નાસ્તિતાના
એકસરખું છે. જલ અને જલનો રસ, સાકરમાં સાકરની મીઠાશ
[illegible] કદાપિ તેની ભિન્નતા થાય પણ મારી અને
હે સ્વામિન્! [illegible] આનંદઘન હોવાથી ભિન્નતા થતી નથી.

निज [illegible] गाजे हरे, गुनना मुनि पोला ।
आनन्दघन [illegible] आरोगे, केवली रंगरोला. ॥ निश० ॥ ५

ભાવાર્થ.—[illegible] આનન્દઘનસ્વરૂપી મારા [illegible]
[illegible] હે છે કે, હે મુનિ! તું હવે, એક [illegible]

આનન્દના સમુદ્રભૂત એવા આત્મસ્વામી તારા મન્દિરમાં જરૂર પધારશે અને તારી સેજડીએ આવીને આનન્દ રંગમાં ગરકાવ થઈ જશે અને તને પણ આનંદ આનંદ થઈ જશે, અર્થાત્ આનંદમાં તું રેમરોળ બની જઈશ. વિવેક કથે છે કે હે સમતા સખિ! તું હવે જરા માત્ર ચિન્તા કરીશ નહી, હું વિવેક નામનો તારો મિત્ર છું, મારામાં એવી અદ્ભુત શક્તિ રહી છે કે સત્ય અને અસત્યનો ભેદ તુર્ત પાડી દઉં છું. હંસ જેમ દૂધ અને જલ બેઉં મળેલાં હોય છે તો પણ તેને ભિન્ન કરે છે તેમ, તારા આત્મસ્વામી કુમતિના વશમાં પડેલા છે, તો પણ તેમની સાથે મારો સમાગમ થતાં તેમની દિવ્ય ચક્ષુઓ ઉઘડશે અને તે દિવ્ય ચક્ષુના પ્રતાપે પોતાની અને પારકી સ્ત્રીનો ભેદ તુર્ત જાણી લેશે; કુમતિ, મમતા અને અશુદ્ધ પરિણતિ. વગેરે કુલટા સ્ત્રીઓ છે અને તે દુઃખ દેનારીઓ છે, એમ તુર્ત તેમને નિશ્ચય થશે. અનેક જીવોની મેં દિવ્ય ચક્ષુઓ ખુલાવી છે અને તેમને સિદ્ધબુદ્ધ પરમાત્માઓ બનાવ્યા છે. હે સમતા સખી! હું ચોથા ગુણસ્થાનકમાં પ્રથમ તારા આત્મસ્વામિને મળીને સમજાવીશ તેથી તારો આત્મપતિ તુર્ત તારા ઉપર પ્રેમ ધારણ કરશે અને તને મળવા ઉત્સુક થશે. આ પ્રમાણે સમતાને દિલાસો આપીને વિવેક મિત્રે આત્માની પાસે ગમન કર્યું.-અનુભવે સમતા અને મમતાનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણીને આત્માનું સત્ય હૃદય ઉઘાડ્યું, તેથી આત્મા પોતાની સમતા સ્ત્રીપર પ્રેમ ધરવા. [illegible] વિવેકે પુનઃ સર્વ હકીકત સમતાને સમજાવી અને દિલાસો આપ્યો કે હવે આનન્દના સમુદ્રરૂપ એવા આત્મસ્વામી તારા ઘેર આવશે અને તને સહજ આનન્દના રમરોળ કરી નાખશે.

પદ ૧૩

([illegible])

छोगाले रयुं मोर छै, आपे काला डल ।
छोगो छे महारो वालो मोलो, बोले छे अमृत वेण   छोगा० ॥१॥

ભાવાર્થ. [illegible] કહે છે કે [illegible] [illegible] ઉત્સુક [illegible] તારી [illegible] છે. હવે [illegible] ભિન્ન [illegible] છે તે [illegible] દ્રષ્ટિની [illegible]

કરવી, સત્ય બોલવું, આજ્ઞા માગીને કોઇની વસ્તુ લેવી, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું, પરિગ્રહની મમતા ત્યાગવી, સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવો, જગતની દશ્ય વસ્તુઓમાં અહં અને મમત્વ કલ્પવું નહીં, મનમાં અશુભ વિચારો કરવા નહીં, મનોગુપ્તિ ધારણ કરવી, વિચારીને બોલવું, કાયાને વશમાં રાખવી, પંચઇન્દ્રિયોના વિષયોને જીતવા અને જે જે ખરાબ ઇચ્છાઓ થાય તેને દાબી દેવી; ઇત્યાદિ અમૃત જેવા બોલ બોલે છે, તેની વૃત્તિ બહુ સારી લાગે છે, તેનું હૃદય નિર્દોષ છે, જેવું જુએ છે અને કરે છે તેવું સરલતાથી-વિશુદ્ધપ્રેમથી આપણી આગળ કહી દે છે. આપણા ઉપર નિર્મલ પ્રેમ અને વિશ્વાસની દૃષ્ટિથી જુવે છે માટે એવા સંયમપુત્રને મારવો ન જોઈએ. છોરૂ કુછોરૂ થાય પણ માબાપ કુમાવીતર ન થાય એ કહેવત હે સ્વામિન્! ધ્યાનમાં રાખો. હે સ્વામિન્! એનું કેવું સુન્દર સ્વરૂપ છે? આવા ગુણમૂર્તિરૂપ છોકરાને મારતાં કેમ લજ્જા આવતી નથી? જગતમાં સન્ત પુરૂષો તને કેવો કહેશે? તેનો હે મારા સ્વામિન્! વિચાર કર!! વિચાર કર!!!

लेय लकुटियां चालण लागो, अब कांइ फूटा छे नेण ।
तूं तो मरण सिराणें सूतो, रोटी देवे कोण. ॥ छोरा० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—હે સ્વામિન્! તું તો હવે લાકડીએ ચાલે છે. લાકડીના અવલંબન વિના તું ચાલી શકતો નથી. તો પણ તારી આંખો કંઈ ફૂટી ગઈ છે કે સંયમપુત્રને મારે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ, વિશેષ ગુસ્સામાં આવીને કહે છે કે, તું તો હવે મરણની પથારીએ (શય્યામાં) સુતો છે. હવે તને પુત્ર વિના કોણ રોટી આપશે? માટે હે વૃદ્ધ સ્વામિન્! તું સમજ અને અવિરતિરૂપ લાકડીથી પુત્રને માર નહીં. પુત્ર છે તો તેનાથી જ્ઞાન, અને આનન્દાદિક આહાર આપણને મળશે; વૃદ્ધાવસ્થામાં સંયમરૂપ પુત્રનોજ ખરેખરો આધાર છે. સંયમરૂપ પુત્રમાં એવી શક્તિ છે કે, તે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય એ અષ્ટપ્રકારના કર્મરૂપ દેવાને થોડા વખતમાં ચુકવી દેશે; આપણી ખરા અન્તઃકરણથી સંભાળ રાખશે. પુત્રના સમાન માતાપિતાની અન્ય કોઈ સમ્યગ્રીત્યા સંભાળ રાખી શકતું નથી. વૃદ્ધાવસ્થામાં દેખવાની આંખ, ચાલવાની લાકડી, અને વિશ્રામનું સ્થાન, પુત્ર હોય છે: માટે હે સ્વામિન્! વિષય, કષાય, મિથ્યાત્વ, આલસ્ય અને અજ્ઞાન વગેરે પ્રમાદોના વશ થઇને સંયમ છોકરાને ધમકાવી દુઃખ દેઇશ નહીં. પરભવના પણ તેનાવડે આપણે સુખ પામીશું, સ્વર્ગીય સુખ અને સિદ્ધસુખને અનુક્રમે પ્રાપ્ત કરીશું. માટે હે સ્વામિન્! હવે મારી શિખામણ

માની, મોહના ભમાવ્યાથી ભમી જઈને સંયમ પુત્રપર કુદષ્ટિ કરીશ નહીં. સર્વે જીવો પુત્રને ઇચ્છે છે, પુત્ર વિના કરોડો દીવા કર્યાં છતાં ઘર શૂન્ય જેવું લાગે છે. આપણને તો તે ભવિતવ્યતાયોગે પ્રાપ્ત થયો છે, તો તેનાપર પ્રેમ ધારણ કરી તેનું રક્ષણ કરવું જોઈએ.

पांच पचीस पचासां उपर, बोले छे मूधा वेण ।
आनन्दघन मस्तु दास तिहारो, जनम जनमके सेण. ॥ छो० ॥३॥

ભાવાર્થ.—સંયમપુત્ર. પાંચ પચ્ચીશ અને પચ્ચાશ વર્ષ ઉપરનો થાય છે ત્યારે શુદ્ધ વચનને બોલે છે. જેમ જેમ વિશેષતઃ સંયમનો પર્યાય થાય છે તેમ તેમ ભાષા સમિતિની પણ ઉચ્ચતા અને મધુરતા થાય છે. તેના સત્ય શુભ વચનથી હજારો, અને લાખો મનુષ્યોનું ભલું થાય છે. હે આનન્દના સમૂહભૂત આત્મરૂપ સ્વામિન્! ત્હારા દાસને ભવો-ભવ તારૂં શરણ છે. સંયમપુત્રની પાંચ વર્ષની, પચ્ચીશ વર્ષની, અગર પચ્ચાશ વર્ષની ઉપરની ઉમર, જેમ જેમ થશે તેમ તેમ તે અનુભવ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતો જશે અને તેથી તે અન્તરના સદ્ગુણોને ક્ષણે ક્ષણે ખીલવતો જશે. સંયમ, પંચમહાવ્રત અને તેની પચ્ચીશ ભાવના, તથા તપના પચ્ચાશ ભેદ અને સડસઠ ભેદ, આદિ ભેદોને ધારણ કરેછે તેમ તેમ તેની વાણીમાં શુદ્ધ શબ્દો બોલવાનું સામર્થ્ય વૃદ્ધિ પામે છે અને આત્મસ્વભાવ રમણતાવડે આનન્દના ઉદ્ગાર કહાડે છે. હે આનન્દઘન પ્રભો ! આ સંયમ તમારો પુત્ર હોવાથી તમનેજ સેવનાર સેવક છે. જ્યાંસુધી સંસારમાં જન્મ ધારણ કરવા પડશે ત્યાંસુધી ભવોભવ આપનો આધાર છે; આપના વિના તેને કોઇનું શરણું નથી માટે હવે કૃપા કરીને સંયમરૂપ પુત્રનું દ્રવ્યક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવયોગે પાલન કરો. સંયમરૂપ પુત્રને ચાર અને બાર ભાવનાવડે પોષો, સમતારૂપ જલથી તેને ન્હવરાવો, શુદ્ધ પ્રેમભાવથી તેને દેખો.

पद १८.

(राग मालकोश–रागणी गोडी.)

रीसानी आप मनावो रे, विच वसिठ न फेर ॥ री० ॥
सौदा अगम है प्रेमका रे, परख न बूझे कोय ॥
ले देवाही गम पडे प्यारे, और दलाल न होय. ॥ रीसा० ॥१॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના અદરય રહે છે. આત્મા તેની પાસે ન રહેવાથી તે રીસાણી છે. આત્માના મનમાં એવો અધ્યવસાય ઉત્પન્ન

...ક્ષસુખ મેળવવાની આતુરતા રાખો છો, વૈષયિક સુખોની પ્રાપ્તિમાટે ...રીર તાપને સહો છો, તો તે તાપને મટાડી દો; શરીરદ્વારા અનેક ...વોને સંતાપ કરો છો, તેથી કાયાની શુદ્ધિ થતી નથી; માટે તનનો ...ન ખુઆવો. આ પ્રમાણે તમે પોતાના જીવની વાત કરશો તો તે તમારા ...ઈ જોશો. મનની આંટી અને તનનો તાપ એકદમ તમારાથી દૂર ...નો નથી. પણ તે બેનો નાશ કરવા માટે પ્રભુના વચનરૂપ અમૃતરસને ...ો પડશે. અર્થાત્ પ્રભુની વાણીનું હૃદયમાં સ્મરણ, મનન, નિદિ- ...નરૂપ સિંચન કરવું પડશે અને તેથી તે બેનો નાશ થશે. એમ ...મારા સ્વામિન્! મારી આ પ્રમાણે ભલામણ છે.

...क नजर निहारिये रे, उजर न कीजे नाथ ।
...क नजर मुजरे मिले प्यारे, अजर अमर सुख साथ. ॥रीसा०॥२

...ાવાર્થ.—સુમતિ આત્માને કહે છે હે સ્વામિન્! શુદ્ધચેતનાને ...નો દ્વિતીય ઉપાય આ પ્રમાણે છે. કરૂણાદૃષ્ટિથી સર્વ જીવોને ...રાબ દૃષ્ટિથી કોઈ જીવોને દેખ્યા નહીં. करुणा कीजे सर्व जीवो- ...पर चित्त धारी रे. સર્વ જીવોપર દ્રવ્ય અને ભાવકરૂણાદૃષ્ટિથી ...જો અને નિન્દાદૃષ્ટિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. કોઈ જીવનું બુર ...ષ્ટિ ધારણ કરવી નહીં. તેમજ પર પુદ્ગલવસ્તુને જોવાની દૃષ્ટિથી ...ડો. આ પ્રમાણે જો તમે દૃષ્ટિની શુદ્ધતાને ધારણ કરશો ...ગ શુદ્ધચેતનાનો સ્વદૃષ્ટિ [illegible] કરશો તો તમને તે [illegible]

[illegible]

निसि अंधियारी घन घटारे, पाउं न वाटके फंद ।
करुणा करो तो निरवहु प्यारे, देखुं तुम मुख चंद. ॥रीसा०॥४॥

ભાવાર્થ.—શ્રી આત્મસ્વામીએ સુમતિની શિખામણ ધ્યાનમાં લીધી અને પોતે સુમતિના કથિત ઉપાયાનુસાર વર્તવા લાગ્યા. સુમતિએ આત્માનું સદ્વર્તન દેખી તે વાત શુદ્ધચેતનાને જણાવી અને કહ્યું કે આત્મપતિ તારા ઉપર બહુ પ્રેમ રાખે છે અને હવે તને મળવા માટે આવવા ધારે છે, માટે તમારે હવે તો આત્મસ્વામિને મળવું જોઈએ. સતિ સ્રીની ફરજ છે કે, તે પોતાના સ્વામિના મન પ્રમાણે વર્તે. સુમતિની આવી ઉત્તમ શિક્ષાને શુદ્ધચેતનાએ સ્વીકારી અને પોતાના સ્વામીને નમ્રતાથી વિનંતિ કરી કહેવરાવ્યું કે, હે સ્વામિન્! આપની કૃપા હોય તો આપની આજ્ઞાનું નિર્વહન કરૂં-અથવા આપ કૃપા કરીને અત્ર પધારશો; કારણ કે હું સ્રી જાતિ છું તેથી અંધકારવાળી રાત્રીમાં મારાથી આવી શકાય તેમ નથી. તેનું કારણ બતાવતાં કહે છે કે, અજ્ઞાનરૂપ અંધકારવાળી રાત્રી છે તેમાં અંધકારની ઘનઘટા છે, અને રસ્તામાં ગમન કરતાં લોભાદિક અનેક દુષ્ટ શત્રુઓના ફન્દ-(કપટરચના) હોય છે. તેથી રસ્તામાં આવતાં સ્રીજાત ઉપર અનેક પ્રકારની આપત્તિયો આવી પડે. તેમજ હું સ્રીજાત અનેક પ્રકારના ફન્દનો પાર પામુ નહીં માટે હે સ્વામિન્! અપ્રમત્ત, અપૂર્વકરણ આદિ ગુણસ્થાનકનો માર્ગ ઉલ્લંઘીને, તેરમા ગુણસ્થાનકરૂપ ઘરના આવવા કૃપા કરો તો તમારા શુદ્ધ મુખરૂપ ચંદ્રમાનાં દર્શન થાય અને તેથી અનાદિકાળનો વિરહ ભાગે. રાત્રીના વખતમાં સતી સ્રી અંધકારવાળી રાત્રીમાં જાય તો તે યોગ્ય નથી. પણ-તમે પુરૂષ છો તો પુરૂષ, પોતાની સ્રીના ઘેર અંધારી રાત્રીમાં શત્રુઓના અનેક કપટફન્દનો નાશ કરીને આવી શકે છે, માટે હે આત્મસ્વામિન્! બહુ કૃપા કરીને પધારો તો આપના મુખચન્દ્રનાં દર્શન થાય.

प्रेम जहां दुविधा नहीं रे, मेटे कुराहित राज ।
आनन्दघन प्रभु आय विराजे, आपही समता सेज. ॥रीसा०॥५॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતનાની વિજ્ઞપ્તિ સાંભળી ચેતનસ્વામીના મનમાં અપૂર્વ પ્રેમ પ્રકટ્યો. જ્યાં પ્રેમ હોય છે ત્યાં દ્વિધાભાવ હોતો નથી, પરસ્પર એકબીજાના મનમાં ભિન્નત્વ રહેતું નથી, મનમાં જુદું અને વચનમાં જુદું એવી દ્વિધાભાવની દશા રહેતી નથી અને કુર, અહિત-

---

१ [illegible]

કરનાર દ્વેષ, વિશ્વાસઘાત, અશ્રદ્ધા, કુસંપ અને કલેશ, વગેરે અહિત કરનારા દુર્ગુણોનું રાજ્ય ટળે છે. જ્યાં પરસ્પર શુદ્ધ પ્રેમ હોય છે ત્યાં દ્વિધાભાવનું ક્રૂર રાજ્ય કદી પ્રવર્તતું નથી; શુદ્ધ પ્રેમમાં સ્વાર્થનો છાંટો રહેતો નથી. શુદ્ધ પ્રેમમાં દોષદૃષ્ટિનો સદાકાલ વિરહ હોય છે. શુદ્ધપ્રેમમાં નાના અને મોટાનો ભેદભાવ રહેતો નથી. શુદ્ધપ્રેમમાં પરસ્પરનું એકજ મન હોય છે. શુદ્ધપ્રેમમાં પ્રાણ, તનુની પણ દરકાર રહેતી નથી. શુદ્ધપ્રેમમાં પરસ્પરની એકદૃષ્ટિથી સર્વેને દેખવાનું હોય છે. શુદ્ધપ્રેમની કદી કોઈનાથી કિંમત થઈ શકતી નથી. શુદ્ધપ્રેમમાં દુઃખનું બિન્દુ પણ રહેતું નથી. શુદ્ધપ્રેમની ખુમારી જેણે અનુભવી હોય તેણે અનુભવી છે. ક્ષણિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સારૂ અનેક પ્રકારની ઇચ્છા ધારણ કરનારાઓના મનમાં શુદ્ધપ્રેમનું સ્વપ્ન પણ હોતું નથી. શુદ્ધપ્રેમમાં દ્વિધાભાવનું, સામ્રાજ્ય રહેતું નથી; પણ આનન્દનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. હવે આત્માનો શુદ્ધચેતના ઉપર શુદ્ધપ્રેમ થયો, શુદ્ધચેતનાનો આત્મસ્વામી ઉપર શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટ્યો અને દ્વિધાભાવ ગયો; તેની સાથે મનની મોહદોષરૂપ અશુદ્ધતા (મલીનતા) નષ્ટ થઈ. શુદ્ધચેતનાની વિનંતિથી આનન્દના સમૂહરૂપ આત્મસ્વામી પોતેજ સમતાની સેજે (શય્યામાં) પધાર્યા અને પોતાના અનંતસુખના ભોક્તા થયા.

पद १९.

(राग वेलावल.)

दुलह नारि तुं यडी बावरी, पिया जागे तुं सोवे ।
पिया चतुर हम निपट अयानी, न जानुं क्या होवे. ॥दुल०॥१॥

ભાવાર્થ.—આત્મા ચોથા ગુણસ્થાનકમાં સમ્યક્ત્વ પામે છે. આત્મા ચોથા ગુણઠાણે સમ્યગ્મતિજ્ઞાન અને સમ્યક્શ્રુતજ્ઞાન પામે છે. સુમતિ ચોથા ગુણઠાણે ઉદ્ભવે છે. કેવલજ્ઞાનની દૃષ્ટિ તેરમા ગુણસ્થાનકે પ્રાપ્ત થાય છે. અનુભવ કહે છે કે હે દુર્લભ કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિ! તું કેમ સોવે છે? તારા સ્વામી ચોથા ગુણસ્થાનકમાં જાગે છે. જ્યાંસુધી આત્મા તેરમા ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ ન કરે ત્યાંસુધી કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિ પ્રગટતી નથી. કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિ પ્રગટતી નથી. ચોથા ગુણસ્થાનકે આત્મા હોય છે, ત્યારે કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિ આચ્છાદિત થઈ હોય છે, તેથી તે આત્મસ્વામી જાગતાં છતાં પણ ઉંઘી ગયેલી ગણાય છે. અનુભવ.-શિખામણઆપે કહે છે કે તું કેમ સુઈ રહી છે? ત્યારે કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિ કહે છે કે મારો સ્વામી આત્મા ત્રણ ભુવનનો નાથ છે પણ હું તો કેવલજ્ઞાનાવરણીય

વર્ણન કર, તારા શૃંગારનું તું પોતે વર્ણન કરે તેમાં વિશેષતઃ આ
પ્રગટે છે; માટે તારા શૃંગારનું તું પોતે વર્ણન કર. આ પ્રમાણે ચેત
કથન સાંભળીને સમતા કહે છે કે, હું મારા સ્વામિની કૃપાથી સ
ચ્યવંતી થઈ તેથી શરીરની શોભા કરવા લાગી, મેં મારા બે હાથે
હજ સ્વભાવરૂપ બે ચુડીઓ પહેરી છે. મારી ચુડીઓ સહજ સ્વ
વરૂપ છે, પોતાના સહજ સ્વભાવે રહેવું એજ મારૂં શુદ્ધ કાર્ય
ચમે તેવા સંયોગોમાં રાગ અને દ્વેષરૂપ વિભાવ પક્ષમાં પડવું
એમ ચુડીઓ યાદી દેવરાવે છે. હે ચેતના સખી! જે સ્ત્રી પોત
સહજભાવે રહેતી નથી અને ઘડીમાં માશો અને ઘડીમાં તોલો થઈ
છે, તે પોતાના સ્વામિની હેલના કરાવે છે; માટે પોતાનો સહજ સ્વ
મૂકીને કદી કૃત્રિમ સ્વભાવ ધારણ કરવો યોગ્ય નથી. મારી ચુડી
પર ક્ષણે ક્ષણે દૃષ્ટિ પડે છે તેથી હું પૌદ્ગલિક ભાવમાં રંગાતી
સહજ સ્વભાવે રહેવામાં મને અનન્તસુખની ખુમારી પ્રગટે છે. સ
સ્વભાવ એમ સૂચવે છે કે, કદી કોઈ વસ્તુપર વિભાવ દૃષ્ટિથી
નહીં. સહજ સ્વભાવે સદાકાલ વર્તવું એજ મારી ચુડીઓ
મેં સ્થિરતારૂપ ભારી અર્થાત્ બહુ મૂલ્યવાળાં કંકણ ધારણ કર્યા
મોહનીય કર્મનો ક્ષય થતાં સ્થિરતા ગુણ પ્રગટે છે. પ્રમાદ ગુ
સ્થાનક કરતાં અપ્રમાદ આદિ ઉપરના ગુણસ્થાનોમાં ઘણી સ્થિ
પ્રકટે છે. મોહનીયનો ક્ષય કરીને સ્થિરતારૂપ કંકણ ધારણ કર્યા
સ્થિરતારૂપ કંકણ એમ સૂચવે છે કે સદાકાલ આત્મસ્વામિની આ
સ્થિર રહેવું, કદાપિ કાળે ચંચળ થવું નહીં અને મેરુ પર્વતની પે
નને વશ કરી સ્થિર થવું. હે સખી મેં હૃદયમાં ધ્યાનરૂપ ઉર્વ
ધારી છે. સ્ત્રીઓ પોતાના હૃદયમાં શોકમાદળીયાને ધારણ કરે
ધ્યાનરૂપ ઉર્વશી છાતીમાં ધારણ કરવાથી કોઈ તરફથી પીડા થતી
ધ્યાનના યોગે મોહશત્રુનું જોર ચાલતું નથી. ધ્યાનથી અનેક ક
નિર્જરા થાય છે. ધ્યાનથી પરમાત્મપદ પામી શકાય છે. ધ્યાનરૂપ
વંશીએ મારી અત્યતશોભા અને મારા ગુણો શિખવા માટે
છાતીમાં આવીને વાસ કર્યો છે. મારા પ્રિય આત્માના ગુણોરૂપ મો
માળા મેં હૃદયમાં ધારણ કરી છે.

सुरन सिंदूर भांग रंगराती, निरते वेनी समारी।
उपजी ज्योत उद्योत घट त्रिभुवन, आरसी केवल कारी. अचपू०।

ભાવાર્થ.—પોતાના સ્વામિના શુદ્ધગુણોમાં રમવું. પોતાના સ્વા
સાથે અસંખ્ય પ્રદેશોરૂપ અંગને ભેટવું, તેને સુરત કહે છે. સુર

નહીં. મનની ચંચળતાથી ઉત્પન્ન થતા અનેક પ્રકારના વિકારો શમી ગયા. અત્યન્ત હૃદયને પીડનારી ઈર્ષ્યારૂપ ક્ષુદ્ર પણ શમી ગઈ અને મારા અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં જ્ઞાનાદિ અનેક ગુણો પ્રકાશ કરવા લાગ્યા; તેથી ખરેખરી હું આજ સૌભાગ્યવંતી સ્ત્રી બની. હે અવધૂત આત્મન્! મારી આવી ઉત્તમ દશા થઈ તે આપની કૃપાપુંજ ફલ છે. આપની કૃપાદૃષ્ટિથી દુઃખી મનુષ્યો પણ સત્ય સુખના ભોક્તા બને છે. મારી આવી ઉચ્ચ સુખમય દશા થઈ તેમાં આપની શોભા છે, એમ શ્રી આનન્દઘનજી કહે છે.

पद २१.

(राग तोडी.)

निसानी कहा बताउं रे, तेरो अगम अगोचर रूप।
रूपी कहुं तो कछु नहीं रे, बंधे कैसे अरूप॥
रूपारूपी जो कहुं प्यारे, ऐसे न सिद्ध अनूप॥ निसा०॥ १॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે હે આત્મન્! મારી પાસે આવીને પૃચ્છા કરનારા જિજ્ઞાસુઓને હું તારી શી નિશાની (ચિહ્ન) જણાવું. કારણ કે તારૂં સ્વરૂપ નહીં એવું અગમ છે; તેમજ તું બાહ્યદૃષ્ટિથી અગોચર છે તેથી લોકોને હું તારૂં સ્વરૂપ કયા લક્ષણથી ઓળખાવી શકું? જો હું તને રૂપી કહું છું તો તું આંખે દેખાવો જોઈએ, તેમજ રૂપી તો જડ વસ્તુ હોય છે તેથી તને રૂપી કહું તો કશું તત્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. જો હું તને અરૂપી છે એમ કહું તો અનાદિકાળથી એકાન્તે અરૂપી આત્મા આકાશની પેઠે બંધાવો ન જોઈએ. અરૂપી આત્મા શી રીતે બંધાય? ... રૂપી અને અરૂપી એ કહું તો સિદ્ધપરમાત્માના એવું ... ઘટતું નથી. વર્ણાદિમયરૂપી વસ્તુ છે તેવા ... થી. માટે એમ પણ કહેવા ... વાદીઓ શરીર રક્ત અને શ્વાસ વગેરે ... સંયોગ ટળે છે તેને આત્માનો નાશ માને છે અને ... થી ભિન્ન આત્માને માનતા નથી. ... વાદીઓ પંચ... થાય છે અને પંચભૂતનો સંયોગ ટળતા રહેતો એવો આત્મા ... થાય છે. આવા પ્રકારના રહેતો આત્માને માનો વા ન માનો તે ... નથી. એવા આત્માને માનવાથી શું? અર્થાત્ કશું કંઈ નહીં. ... અનાદિકાળથી કેવલ શુદ્ધ અરૂપ આત્મા છે, બંધ અને મુક્તિની તો

सिद्ध सनातन जो कहुं रे, उपजे विनसे कौन।
उपजे विनसे जो कहुं रे, नित्य अबाधित गौन. ॥निसा०॥३॥

ભાવાર્થ.—જો આત્માને સિદ્ધસનાતન કહું તો તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે કર્મના યોગે સંસારમાં ઉત્પન્ન થનાર અને નષ્ટ થનાર તે વિના અન્ય કોણ માની શકાય? આત્મામાં ઉત્પાદ અને વ્યય થાય છે, ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં આત્મા કર્મના યોગે જન્મ જરા અને મૃત્યુ પામે છે, અમુક ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને અમુક ગતિમાંથી ચ્યવે છે; તે કર્મ માન્યાવિના ઘટી શકે નહીં, આત્માની સાથે કર્મનો સંબન્ધ માનતાં ઉત્પાદ અને ચ્યવનની સિદ્ધિ થાય છે. અન્ય ગતિમાં ઉત્પાદ અને અન્ય ગતિમાંથી ચ્યવન, આત્મા વિના અન્ય કોઈનું નથી. આનંદઘનજી કહે છે કે આત્માને સિદ્ધસનાતન માનતાં કર્મયોગે ઉત્પાદવ્યયની દશા આત્માને થાય છે તે ન થવી જોઈએ. એ આદિ વિરોધ આવે છે માટે એકાંત, પ્રથમથી (અનાદિકાળથી) આત્માને સિદ્ધ (અષ્ટકર્મરહિત) સનાતન (અનાદિકાળથી રહેનાર) માની શકાય નહીં.

હવે કહું કે આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે અને નષ્ટ થાય છે એવો એકાન્ત [illegible]

र्वांगी सब नय धनी रे, माने सब परमान।
नयवादी पल्लो ग्रही प्यारे, करे लराइ ठान. ॥ निसा० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થ.— [illegible]

તેનો સમ્યગ્, અનુભવજ્ઞાનમાં કિંચિત્ ભાસ થાય છે. અમોએ [illegible]
તે પ્રમાણે આત્માના સ્વરૂપને જાણવાનો ઉપાય જાણી લો. અનુ[illegible]
અગોચર આત્મતત્ત્વને જાણવું જોઈએ; કહેવા અને સાંભળવા[illegible]
કંઈ નથી અર્થાત્ કહેવા સાંભળવા માત્રથી આત્મા કંઈ અનુભવ પ્રત[illegible]
થતો નથી. આત્માનું સ્વરૂપ જાણવામાટે અનુભવ જ્ઞાન કરવું જોઈ[illegible]
અનુભવ જ્ઞાનમાં જે ભાસે છે તે સત્ય ભાસે છે. આત્માના સ્વરૂપ[illegible]
અનુભવ આવવો જોઈએ. અનુભવ થયાવિના આત્માનું કથન [illegible]
થવાનું કંઈ લેખે આવતું નથી; અનુભવજ્ઞાન થયા પછી આત્માનો નિ[illegible]
થાય છે. આત્મતત્ત્વનો અનુભવ આવ્યાવિના આત્માની પરિ[illegible]
સુધરતી નથી; માટે આનન્દઘનજી કહે છે કે આનન્દનો સમૂહ જે[illegible]
છે, એવા આત્માનો અનુભવ કરવો જોઈએ. સાતનયોદ્વારા કલાકો[illegible]
કલાકોપર્યંત, આત્મતત્ત્વસબંધી વિચારો ગુફાઓ વગેરે એકાન્ત [illegible]
નોમાં કરીને આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરવો જોઈએ. ન્યાયશાસ્ત્રની [illegible]
બાર કોટીઓથી શાસ્ત્રાર્થ કરીને આત્માની માન્યતા સિદ્ધ કરી એ[illegible]
અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું એમ સમજવું નહીં. અનુભવ વાણીથી [illegible]
જણાતો નથી અનુભવજ્ઞાન કહેવા અને સાંભળવા માત્રના નથી. [illegible]
કથન અને શ્રવણની [illegible] પોતાની મેળે પોતાનો આત્મા અનુ[illegible]
કરે. એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા આત્માની નિત્યતાની પ્રતીતિ થાય છે.

पद २७

(राग तोडी)

विचारी कहा विचारे रे, तेरो आगम अगम अथाह. ॥ वि०
बिनु आधे आधा नहीं रे, बिन आधेय आधार;
मुरगी बिन इंडा नहीं प्यारे, या बिन मुरगकी नार. ॥वि०॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે હે [illegible]
તારા આત્મનું સ્વરૂપ [illegible] કરેલો [illegible] વિચારો [illegible]
શ્રીમદ્ કહે છે કે હે ભગવન્ [illegible] આગમ [illegible]
નહીં એમ છે [illegible] અન્તરદૃષ્ટિ [illegible]
નીચો [illegible] અનન્તનો [illegible] આનન્દરૂપ [illegible]
પાર નથી તેનો કોઈ [illegible] શકતું નથી [illegible] થાય છે [illegible]
કેવલ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી [illegible] વસ્તુઓને [illegible]
પામે છે. હે પ્રભો ! તારો આગમ [illegible] વર્ણવ્યા છે તે [illegible]
થવા સમ્યક્ પરિણમે છે. આધેયવિના આધાર નથી તેમ દ્રવ્ય[illegible]
આધારવિના ગુણ પર્યાયરૂપ આધેય નથી. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિ[illegible]

ની સિદ્ધિ થતી નથી; તેમ જ્ઞાનવિના આત્મા નથી અને આત્માવિના જ્ઞાન નથી. જ્ઞાન એ આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે. જેઓ જ્ઞાનને આત્માનો ધર્મ માનતા નથી તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે. અનંત જ્ઞાનમય આત્મા છે એમ સિદ્ધાન્તોથી સિદ્ધ થાય છે.

आनन्दघन प्रभु वचनकीरे, परिणति धरी रुचिवंत ।
शाश्वत भाव विचारके प्यारे, खेलो अनादि अनन्त.॥वि०॥५॥

ભાવાર્થ.—સહજ આનન્દના સમૂહભૂત એવા સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રભુનાં વચન, કે જે આગમો વગેરેમાં ગુંથાયલાં છે તેનો પાર પામી શકાય તેમ નથી; દ્વાદશાંગીરૂપ જિનવાણીનો આધાર સર્વ ભવ્ય જીવોને છે; ભગવાનના આગમોમાં સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. કલિકાલમાં જિનેશ્વર આગમોનો આધાર છે. હે રૂચિમન્તો ! પ્રભુવચનની શ્રદ્ધારૂપ પરિણતિને ધારણ કરો, તેમજ વીતરાગ પ્રભુના વચન પ્રમાણે આત્માની ચારિત્ર પરિણતિને ધારણ કરો, વીતરાગ પ્રભુનાં વચનોને વિચારીને વીતરાગદશા થાય તેમ પ્રયત્ન કરો, પ્રભુ વચનની પ્રતીતિ થયાવિના મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. પ્રભુની વાણીમાં વિશ્વાસ ધારણ કરીને જે મનુષ્યો પોતાના આત્મામાં રમણતા કરે છે, તે અલ્પ કાલમાં મુક્ત થાય છે. પ્રભુના આગમ ઉપર રૂચિ થતાં પ્રભુની ઉપર પ્રેમ થાય છે અને તેથી આત્મા, પ્રભુના સદ્ગુણો લેવાને સમર્થ બને છે. આત્મા, પ્રભુનું આલંબન પામીને સાલંબન ધ્યાનમાં મગ્ન થાય છે. પ્રભુનાં વચનો વિચારીને તેનાં રહસ્યોને વિચારવાને સમર્થ બને છે અને તેથી તે જિનાગમોમાં કહેલા, અનાદિ પ્રવાહપ્રચલિત શાશ્વત ભાવોને વિચારી શકે છે. આધાર અને આધેય શાશ્વત છે. દ્રવ્ય અને પર્યાય શાશ્વત છે. પંચદ્રવ્ય શાશ્વત છે. નવ તત્ત્વ શાશ્વત છે. દ્રવ્ય. ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી લોક શાશ્વત છે. બીજ અને અંકુરનો પ્રવાહ શાશ્વત છે. રાત્રી અને દિવસનો અનાદિ પ્રવાહ શાશ્વત છે, અનાદિ કાલથી સિદ્ધ અને સંસાર શાશ્વત છે. કર્તા અને ક્રિયા એ બે શાશ્વત છે, જન્મ અને મૃત્યુ, તેમજ દીપક અને પ્રકાશ વગેરે સર્વ પદાર્થો દુનિયામાં અનાદિ અનન્તકાલ સ્થિતિવાળા છેઃ તેથી તે શાશ્વતભાવો છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, પ્રભુએ ઉપદેશેલા શાશ્વતભાવો વિચારીને હેય. જ્ઞેય અને ઉપાદેયનો વિવેક કરીને અનાદિ અનન્ત એવા આત્મામાં ખેલો. અર્થાત્ આત્માનુભવ કરો, આત્મામાં તલ્લીન બનો.

ફુરતી નથી. તેના ઉપર દ્રષ્ટાન્ત આપીને આ વાતની પુષ્ટિ કરતા છતા શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે કે, કોઈ મીયાં બાગમાં લીંબોળીઓ વીણતા હતા, મોટી લીંબોળીના ઝાડની મોટી લીંબોળીઓ વીણતા હતા તેમજ કડવી લીંબોળીના ઝાડની કડવી લીંબોળીઓ વીણતા હતા. (એ ઝાડ પણ વાસ્તવિક રીતે એનાં દેહ ઝાડ જાણવાં.) આવી સ્થિતિમાં મીયાં હતા, તેના પર કોઈએ બીબીને આવીને પુછયું કે, મીયાં ક્યાં ગયા છે, ત્યારે બીબીએ કહ્યું કે મીયાંસાહેબ બાગમાં ગયા છે. બાગ તે શી વાત !!! પણ મીયાંભાઈ લીંબોળી વીણે છે તેવી રીતે આ સંસારમાં જીવો દુઃખને ભોગવતા છતા સુખનો રોગ ધારણ કરે છે. આત્મા કહે છે કે અહો! મેં પણ અજ્ઞાન ભ્રાન્તિથી મીયાંના બાગની પેઠે વેદનીય કર્મરૂપ લીંબડાની કડવી લીંબોળીઓ વીણી, પણ કડવાશ વિના કંઈ અન્ય સ્વાદ અનુભવ્યો નહીં. લીંબોળી સમાન કયા સાંસારિક પદાર્થોપર આસક્તી બાંધી મમતા હવે મારે ધારણ કરવી જોઈએ? અલબત કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર મમતા ધારણ કરવી યોગ્ય નથી. સુમતિના યોગે હવે જાણ્યું કે, સંસારરૂપ વૃક્ષનું મૂળ મમતા છે. મમતાનું નચાવ્યું આખું જગત્ નાચે છે. હવે અસારભૂત સંસારમાં કોઈના ઉપર મમતા કરવી યોગ્ય નથી. એમ સુમતિના યોગે આત્મા કહે છે.

अनुभव रसमें रोग न सोगा, लोकवाद सब मेटा।
केवल अचल अनादि अबाधित, शिवशंकरका भेटा. ॥अनु०॥२

ભાવાર્થ.—આત્માના અનુભવ દશામાં રમણ કરવાથી પોતાના અનુભવ રસ [illegible] છે. અનુભવ રસનું પાન કરવાથી આત્મા [illegible]

पद २५.

(राग रामग्री.)

क्यारे मुने मिलसे महारो संत सनेही ॥ क्यारे० ॥
संत सनेही सूरिजन पाखे, राखे न धीरज देही ॥ क्यारे०॥१॥

ભાવાર્થ.—શુદ્ધચેતના, અનુભવને કહે છે કે હે અનુભવ ! સન્તોનો સ્નેહી એવો મારો આત્મસ્વામી મને હવે ક્યારે મળશે. સન્તસ્નેહી સ્વજનવિના હવે તો દેહમાં રહેનારો મારો પ્રાણ પણ ધૈર્ય ધારણ કરી શકતો નથી. હે અનુભવ ! તું જરા વિચાર તો કર કે મારા સન્તસ્નેહ ચેતનવિના મને શી રીતે રહેવાય ? સન્તસ્નેહી વિના આખું જગત્ મને શૂન્ય જેવું લાગે છે. વિરહીણી સતી સ્ત્રીની જેટલી દશાઓ શાસ્ત્રોમાં વર્ણવવામાં આવી છે તેટલી સર્વે દશાનો મને સંતાપ છે તે હે અનુભવ ! શું તું નથી જાણતો ? મારા સન્તસ્નેહી શુદ્ધાત્મસ્વામી વિના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પંચપ્રકૃતિનો કચરો ચઢયો છે. દર્શનાવરણીય કર્મની નવ પ્રકૃતિરૂપ કચરો ચઢયો છે. વેદનીય કર્મની બે પ્રકૃતિ. તેમજ મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિ તેમજ આયુષ્ય કર્મની ચાર પ્રકૃતિ તેમજ નામકર્મની એકસો ત્રણ પ્રકૃતિ તેમજ ગોત્રકર્મની બે પ્રકૃતિ તેમજ અન્તરાય-કર્મની પાંચ પ્રકૃતિરૂપ કચરાના ઢગલા [illegible] ઘરના [illegible] આવી ગયા છે તે [illegible] મારા [illegible] તે મારા [illegible] ઘર [illegible] કરનાર છે [illegible] ઘરની પ્રતિ પ્રયાણ કરે તો ચારિત્ર અને ધ્યાન વગેરેની [illegible] [illegible] [illegible] મારા [illegible] વિના હું [illegible] [illegible] નથી. શુદ્ધ [illegible] [illegible] [illegible] મારા [illegible] વિના [illegible] નથી. [illegible] વિના ચાર [illegible] હું એક [illegible] મારા [illegible] વિના [illegible] નથી [illegible] વિના [illegible] દુઃખ [illegible] હે અનુભવ ! [illegible] દિવસ, [illegible] અને [illegible] કૃપા કરીને કહે કે મારા [illegible] ક્યારે [illegible] અને [illegible] ચાર અને ધ્યાન વગેરે [illegible] તો હું [illegible] [illegible] તોરણ [illegible] અને [illegible] આનન્દઘન [illegible] આ [illegible] ગુરુ [illegible] [illegible] ચેતનાની દશા જણાવે છે.

जन जन आगल अन्तरगतनी, वातलडी कहुं केही ।
आनन्दघन प्रभु वैद्य वियोगे, किम जीवे मधुमेही ॥क्यारे०॥२॥

ભાવાર્થ.—આનંદઘનજી કહે છે કે હે આત્મન્! હું શી યાચના કરૂં? મારામાં યાચના કરવાની કોઈ પણ પ્રકારની યોગ્યતા જણાતી નથી. આનન્દઘનજી કહે છે કે હું ગુણવડે હીન છું. હે આત્મન્! તારા ગુણનો ગણ ગણવાને હું પ્રવીણ નથી. જેનામાં ગુણ હોય તેની યાચના સહજ થાય છે. ગુણોથી ઇચ્છિત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે જે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાટે ઇચ્છા હોય તે પૂર્વે તે તે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાટે કયા કયા ગુણનો અધિકાર મેળવવો જોઈએ તેનો પ્રથમ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. સદ્ગુણોવડે અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈ વસ્તુ મળનાર નથી. પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિની યોગ્યતા મારામાં જણાતી નથી. તેનું કારણ બતાવે છે કે, પ્રભુના ગુણોને આવાની ગાતૃતાશક્તિ પણ કેવી હોવી જોઈએ તેનો સમ્યગ્ અવબોધ નથી. કોઈ વાદ્ય વગાડીને પરમાત્મદેવને પ્રાપ્ત કરવાની કળા પણ જાણતો નથી. ષડ્જ, ઋષભ, ગાંધાર, મધ્યમ, પંચમ, ધૈવત, અને નિષાદ સ્વરો તથા ચન્દ્ર અને સૂર્યનાડી સ્વર વગેરેના ભેદોને પણ પરિપૂર્ણતયા અવબોધી શકતો નથી. રીજ પણ જાણતો નથી અને રીઝાવવાનું સ્વરૂપ પણ સમ્યગ્રીત્યા અવબોધતો નથી. પરમાત્મ પ્રભુના ચરણકમલની સેવા પણ બરાબર જાણતો નથી. પ્રભુની સેવાના અનેક ભેદ છે. પ્રભુની સેવા કરવી એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. મન વચન અને કાયાનું અર્પણ કર્યા વિના પ્રભુની સેવા થઈ શકતી નથી. સ્વાર્થનો ત્યાગ કર્યા વિના પરમાત્મપદની સેવા થઈ શકતી નથી. શુદ્ધ પ્રેમ અને નિષ્કામ કરણી એ બેની જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે પ્રભુપદની સેવાના અધિકારી બની શકાય છે. પ્રભુપદની સેવાર્થે હૃદયશુદ્ધિની આવશ્યકતા છે; કમલના જેવું હૃદય બનાવવું જોઈએ. સેવાની કરણી કરવી તે સિપ્ય જેવી છે અને સેવામાં રહેવું તે ખુરૂ બરોબર છે. મારામાં પ્રભુપદની સેવાની યોગ્યતા નથી. તેમ સેવાને યોગ્ય જે ગુણો જોઈએ તેઓને પરિપૂર્ણ જ્ઞાનવડે આરાધી શકતો નથી; એમ આનન્દઘનજી કહે છે.

वेद न जानुं किताब न जानुं, जानुं न लच्छन छंदा ।
तरक वाद विवाद न जानुं, न जानुं कवि फंदा. ॥अवधू०॥२॥

ભાવાર્થ.—ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ એ ચાર વેદને પણ હું જાણતો નથી. હિન્દુધર્મના જેટલા ભેદો છે તે સર્વ વેદાંતર્ગત છે. અમુક વેદ અને અમુક ઋષિની મુખ્યતાએ અમુક વેદાંતદર્શન ઉત્પન્ન થયું છે. પ્રથમના ચાર વેદોમાંથી વળી ઋષિએ નવ

પૂર્ણતયા જાણતો નથી. પરમાત્માના સ્વરૂપવિષે કોઈ પ્રશ્ન કરે તો તેનો કેવી રીતે ઉત્તર દેવો તે પણ હું સમ્યગ્ પરિપૂર્ણ અવબોધી શકતો નથી. ભાવના પરિપૂર્ણ સ્વરૂપને પણ અવબોધી શકતો નથી. ભક્તિના નવ ભેદ છે અને ભક્તિના ચાર પણ ભેદ છે. સાત નયથી ભક્તિનું સ્વરૂપ વાચ્ય છે. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય તેવી ભક્તિ પણ હજુ જોઈએ તે પ્રમાણમાં પરિપૂર્ણપણે જાણી શકતો નથી. ભક્તિના પરિપૂર્ણ સ્વરૂપને કેવલજ્ઞાની વિના અન્ય કોઈ જાણી શકતું નથી. હું ઉષ્ણ અને શીતનું પણ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી. આત્માને રતિ અને અરતિ કેવા કારણથી થાય છે, ઘડીમાં આત્મા હર્ષને ધારણ કરે છે અને ઘડીમાં આત્મા શોકને ધારણ કરે છે તેનું પણ પરિપૂર્ણસ્વરૂપ અવબોધાતું નથી; ત્યારે હે આત્મન્! હું શું માગી શકું! ગુણહીન એવા મારે શું માગવું જોઈએ. ગુણવિનાનો ઘટાટોપ અલંકૃત વન્ધ્યા આયનીપેઠે ફલપ્રદ થઈ શકતો નથી. પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે મારી દશા છે, તેથી યાચના કરવી વ્યર્થ છે. હૃદયમાં સદ્ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સ્વયમેવ સર્વ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગુણોથી ઇષ્ટ પદાર્થની પ્રાપ્તિ સત્વર થાય છે. પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત્યર્થે સદ્ગુણો મેળવવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. અનન્ત જ્ઞાનાદિક ગુણો આત્મામાં છે. બાહ્યથી કંઇ મળવાનું નથી પણ સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવાથીજ પરમાત્મપદ મળવાનું છે. મારી શક્તિવડેજ પરમાત્મપદ પ્રગટ કરવાનું છે; માટે સદ્ગુણો મેળવવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. એક વિદ્વાન કહે છે કે, "તમો જેની ઇચ્છા કરો છો તે માટે ગુણો મેળવો, જરા માત્ર પણ યાચના કરશો નહીં યાદ રાખશો કે સ્વયમેવ તે ઇચ્છિત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થવાનીજ."

ग्यान न जानुं विग्यान न जानुं, न[1] जानुं भज नामा ।
आनन्दघन प्रभुके घर द्वारे, रटन करूं गुणधामा ॥अवधू०॥४॥

ભાવાર્થ.—હું જ્ઞાનનું સ્વરૂપ પણ સમ્યગ્રીત્યા અવબોધી શકતો નથી. મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન એ પાંચ જ્ઞાનના એકાવન ભેદ થાય છે. મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીશ ભેદ થાય છે. શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદ છે. અવધિજ્ઞાનના છ ભેદ થાય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનના બે ભેદ થાય છે. લોક અને અલોક સર્વ પદાર્થના સર્વ ગુણપર્યાયોનો સાક્ષાત્ એક સમયમાં જાણનાર કેવલજ્ઞાન એકજ છે. પંચજ્ઞાનનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ તો શ્રી કેવલીભગવાન્ જાણે છે. મતિજ્ઞાન અને

---

[1] પાઠાંતર—न जानु पद नामा.

ન્નિયાઓ કરીને એકાંતે પોતાની માન્યતામાંજ સત્ય સમાયલું છે,
દાગ્રહથી બોધ કરે છે. જટાને ધારણ કરનારા મતવાળા બાવાઓ
પક્ષમાં રાચી રહ્યા છે. લાકડીના પટ્ટા અને ચીપીયા વગેરેને ધારણ
ઓ પોતાના મતમાં રાચી રહ્યા છે અને પોતાનો મત સ્થાપન
ઓ અનેક યુક્તિયો કરે છે. છત્રને ધારણ કરનાર છત્રપતિ
. પોતપોતાના પક્ષમાં કદાગ્રહ કરીને રાચી રહ્યા છે અને રાજ્યાધિ-
કારમાં અહંત્વ ધારણ કરીને પોતાનો કક્કો ખરો કરવા અનેક
જુલમ કરે છે. પોતે લીધેલી રાજ્યહઠને મૂકતા નથી. એક
સ્વામી,—અહંકારી મનુષ્ય—એક ઘેર દારૂ પીધા જેટલી ઘેન
મગજમાં રાખે છે, ત્યારે છત્રપતિ રાજાઓ કે જેઓ અહંકા-
સ્ત બન્યા છે અને જેના ખભે આંખો આવી છે તેઓ માયાના
છાકી જઈને રામને ઓળખવાના અધિકારી શી રીતે બની
છત્રને ધારણ કરનાર કેટલાક મઠના મહન્તો અને સન્યાસીઓ
પક્ષમાં ઉગ્ર અભિમાન ધારણ કરનારાઓ અલક્ષ્ય સ્વરૂપમય
ઓળખી શકતા નથી. મત કદાગ્રહના યોગે પોતપોતાના મતમાં
રિયો રાચી માચી રહ્યા છે.

ागम पढी आगमघर थाके, माया धारी छाके ।
नेयांदार दुर्नासि लागे, दासा सब आशाके. ॥ अ० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—કેટલાક આગમને ભણનારા આગમ ધરો પણ થાકયા;
. પોતાના પ્રમાદના યોગે આગમો ભણીને પણ જે સાર ખેંચીને
રની મન્દતા કરવાની હતી તે કરી નહીં અને મમત્વયોગે ગચ્છના
ઘેકાન્તે ખડનમંડનમાં પડીને આગમોના આધારે જેવી રીતે ચાલ-
વું તેવી રીતે ચાલી શકયા નહીં. સર્વજ્ઞકથિત આગમોનું પરિપૂર્ણ
રૂપ છે, તે આગમોનો અભ્યાસ કરીને સમકિતપૂર્વક પોતાના
નો અનુભવ મેળવીને અન્તરદૃષ્ટિ ધારણ કરવી જોઈએ અને
માં યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. ઇત્યાદિ કૃત્ય ન બેસાડયું
આગમ ભણીને થાકયા જેવું કર્યું કહેવાય છે, તેમાં આગમોનો
નથી કિન્તુ તેપ્રમાણે ન વર્તે તેનો દોષ છે. શુદ્ધાત્મસ્વરૂપની
કરવી તેજ આગમોની શિક્ષા છે. માયાને ધારણ કરનારાઓ મા-
છાકી ગયા છે. માયા મહાદેવીએ જગતના સર્વ જીવોને પો-
કબજામાં લીધા છે. બાજીગર જેમ પૂતળીઓને નાચ નચાવે
મ માયા સર્વ જીવોને નાચ નચાવી રહી છે. જીવો માયાના વશમાં
છે અને કસાઇના બકરાની પેઠે મનમાં મુંઝાય છે, એ પણ એક

સમજે છે, તેઓ દુનિયાદારીની જંજાળમાં ફસાઈ જઈને આત્મદેવને અવબોધી શકતા નથી. મૂઢ જીવો પાષાણ અને વજ્રના જેવા કદાગ્રહી હોય છે. મૂઢ મનુષ્યો બાહ્યવસ્તુઓમાં આત્મબુદ્ધિને ધારણ કરે છે. મૂઢ મનુષ્યો બાહ્યવસ્તુઓમાં સુખની બુદ્ધિ ધારણ કરીને બાહ્યવસ્તુઓ માટે લડે છે, મરે છે અને દુર્ગતિમાં જાય છે, તેમજ કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મમાં ફસાઈ જઈને આત્માને સમ્યક્પણે અવબોધી શકતા નથી. મૂઢ મનુષ્યો જડ અને ચેતનની ભિન્નતાને જાણી શકતા નથી. પોતાના હૃદયમાં આત્માને ઓળખીને તેની ભાવના કરે એવા મનુષ્યો જગતમાં દુર્લભ છે. પોતાના હૃદયમાં આત્મારૂપ ચિદાનન્દ પરમાત્મા વિરાજી રહ્યા છે. આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરવાથી સત્યતત્ત્વનો અવબોધ થાય છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ હૃદયમાં પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના કરે છે; જેઓએ તત્ત્વજ્ઞાની ગુરુની ઉપાસ્તિથી આત્મતત્ત્વસંબંધી જ્ઞાન કર્યું છે, તેઓજ હૃદયમાં પરમાત્મસ્વરૂપની ભાવના કરી શકે છે. પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના માટે અન્ય ઘણા સદ્ગુણો મેળવવાની જરૂર છે. આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરવા માટે અનેક શાસ્ત્રો કે જેમાં આત્માની શક્તિયો સંબંધી ઘણું વિવેચન કરવામાં આવ્યું હોય તેવાં શાસ્ત્રોનું શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ. સાત નયોદ્વારા આત્માની માન્યતાનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જગતની સર્વ ઈષ્ટ વસ્તુઓ ઉપર રાગ અગર અનિષ્ટ વસ્તુઓપર દ્વેષ ન કરવો જોઈએ. દયા. દાન, વિવેક, સન્તસેવા, ગુરુની સેવા ચાકરી. ગુરુનું બહુમાન અને ગુરુનું વૈયાવચ્ચ કરવું જોઈએ. મૈત્રી. પ્રમોદ. માધ્યસ્થ અને કારુણ્ય એ ચાર ભાવના આદિ ભાવનાઓને ભાવવી જોઈએ. કીર્તિ અને પ્રતિષ્ઠાપ્રાપ્તિ અને તેના નાશમાં સમાન વૃત્તિ રાખવી જોઈએ. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને પરમધન સમજવું જોઈએ. નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયથકી ચારિત્રનું સ્વરૂપ અવબોધવું જોઈએ. આત્માની શક્તિયો ખીલવવાના ઉપાયો અવબોધવા જોઈએ. સામ્યદૃષ્ટિ અંતરમાં રાખવી જોઈએ. સાંસારિક પદાર્થોથી અલિપ્ત રહેવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે પ્રવૃત્તિ ન કરતાં દરેક બાબતોને બરાબર જાણીને પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. સર્વ વસ્તુઓમાં સારમાં સાર આત્મા છે એમ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. આત્મતત્ત્વજ્ઞાની સત્પુરુષોની સંગતિ કરવી જોઈએ. સદ્ગુરુને વારંવાર તત્ત્વની પૃચ્છા કરવી જોઈએ. સદ્ગુરુની સાથે ઘણા લાંબા કાળપર્યંત સાથે વસવું જોઈએ. કારણ કે ગુરુની સાથે દરરોજ રહેવાથી પ્રતિદિન અભિનવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. આ પ્રમાણે ઉપાયોને આદરતાં કોઈ વિરલા મનુષ્યો આત્માનો અનુભવ કરીને હૃદયમાં આત્મરૂપ પર-

पद २८

(राग आशावरी.)

आशा औरनकी क्या कीजे, ज्ञान सुधारस पीजे. ॥ आ० ॥
भटके द्वार द्वार लोकनके, कूकर आशा धारी ।
आतम अनुभव रसके रसिया, उतरे न कबहु खुमारी. ॥आ०॥१॥

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે હે ચેતન! તારે અન્યોની આશા શા માટે કરવી જોઇએ? હે ચેતન! તારે તો જ્ઞાનરૂપ અમૃતરસ પીવો જોઈએ. લોકના બારણે બારણે રોટલાના ટુકડાની આશાએ વારંવાર ભટકતા કૂતરાની પેઠે તેં અનાદિકાળથી આશાને ધારણ કરી, પણ તેમાં જરામાત્ર પણ સન્તોષ મળ્યો નહીં. ધનની આશા, કીર્તિની આશા, માનની આશા, આજીવિકાની આશા, પુત્રાશા, લલનાશા, કામાશા, વૈભવાશા અને પૌદ્ગલિક સુખાશા, વગેરે અનેક પ્રકારની આશાઓ ધારણ કરીને ચેતન ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. આશાના યોગે ચેતન તાઢ અને તડકાનાં દુઃખોને સહે છે. આશાના યોગે ચેતન, અનેક પ્રકારનાં મરણાંત કષ્ટોને સહે છે. ઘાંચીની ઘાણીના વૃષભની પેઠે આશાના વશમાં ચેતન જ્યાં ત્યાં અન્યોને કરગરતો ફરે છે. બાહ્યવસ્તુઓની આશાએ અનેક પ્રકારનાં પાપાચરણોને સેવે છે. આશામાં ફસાયલો ચેતન અનેક પ્રકારના વિકલ્પો અને સંકલ્પો કરીને આસ્રવમાં ઘસડાતો જાય છે; આશારૂપ ખાડીનું તળીયુ દેખાતું નથી. હે ચેતન! આશાના વશમાં પડીને તું કેમ પોતાનું શુદ્ધ ધન જોતો નથી. તું ચૈતન્યલક્ષણ લક્ષિત છે. પર વસ્તુઓ ગમે તેવી દુનિયામાં પ્રિય ધન તરીકે મનાયલી હોય પણ તે જડ છે. જડથી તું ભિન્ન છે. જડ વસ્તુઓની ઇચ્છા કરવી તે વિષસમાન છે. જડ વસ્તુઓનો અપાન આશારૂપ વિષનો ત્યાગ કરીને આત્માનો અનુભવરૂપ અમૃતરસ પીવો જોઈએ. પરવસ્તુની પ્રાપ્તિ અર્થે થતી આશાની ક્ષણિક સુખખુમારી અલ્પકાળમાં ટળી જાય છે. આત્માના અનુભવરૂપ અમૃતરસના પાનથી આત્માનુભવ રસિકોને જે ખુમારી ચઢે છે તે તો ઉતારવાથી પણ કદાપિ ઉતરતી નથી અને તે આત્માનુભવ અમૃતરસપાનથી જે સહજસુખનું ઘેન ચઢે છે તેની આગળ ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર અને નાગેન્દ્રનાં સુખ પણ એક બિન્દુ માત્ર પણ નથી. માટે હે ચેતન! તારામાં સહજ સુખ છે તેને મૂકીને તારે અન્ય વસ્તુઓની આશા શા માટે કરવી જોઈએ?

ભાવાર્થ.—મનરૂપ પ્યાલામાં આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો પ્રેમરૂ મસાલો ભરીને અને તે તનરૂપ ભઠ્ઠીમાં મનપ્યાલામાંના પ્રેમમસાલાને રૂપ અગ્નિથી બાળીને અને તેને સારી પેઠે ઉકાળીને તે મસાલાનો કાઢીએ તો અનુભવ જ્ઞાનરૂપ લાલી આત્મામાં જાગ્રત્ થાય છે. જ ગતના જીવો સુખની આશાએ અનેક પ્રકારના રસના પ્યાલાઓને ઘટ ઘટાવી જાય છે પણ ત્યાંત જીવો અલ્પકાળ પશ્ચાત્ તેનું ઘેન ઉતરે એટલે, પૂર્વે હતા તેવા આતુર અને શોકગ્રસ્ત બની જાય છે; માટે શ્રીમ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે હે જગત્ના જીવો! તમો પુદ્ગલ રસના ભરેલા પ્યાલાઓને પી પીને થાકી ગયા પણ તમને કીંચિત પ્રા પ્ત થયું નહીં અને આનન્દની ખુમારી પણ રહી નહીં, માટે હવે બાહ્ય ઉપાધિ પરિહરીને મનપ્યાલામાં આત્મશુદ્ધ સ્વરૂપનો પ્રેમરૂપ મસા ભરીને બ્રહ્માગ્નિથી ઉકાળીને પીઓ કે જેથી હે ભવ્ય જીવો! તમને અ નુભવ લાલી પ્રાપ્ત થશે. એ રસપાનથી વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ અને જ વગેરેની ઉપાધિઓ છૂટી જશે. રોગ, શોક, ચિન્તા, રાગ, દ્વેષ અને ભ વગેરેનો નાશ થશે. આત્મામાં અપૂર્વ શાંતિ પ્રગટશે, બાહ્યવસ્તુઓ આશાઓ વિલય પામશે, મનમાં આશાની ભસ્મ પણ રહેવા પામ નહીં; મનમાં નિસ્પૃહભાવ ઉત્પન્ન થવાનો આ અત્યુત્તમ ઉપાય શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ પ્રતિ શુદ્ધપ્રેમ ઉત્પન્ન થતાં આશાઓરૂપ લાકડાં ખ ખર જ્ઞાનરૂપ અગ્નિથી બળીને ભસ્મ થશે. માટે આત્મજ્ઞાનવડે શુદ્ધા સ્વરૂપનો અત્યંત પ્રેમ ધારણ કરો. તેનાથી અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થ અનુભવ જાગ્રત્ થતાં આશાના તરંગો શાંત થઈ જવાના. જે અનુભ આવા અત્યુત્તમ ઉપાયને ધારણ કરી તે પ્રમાણે વર્તે છે તેઓ આશ તૃષ્ણા-સ્પૃહા વગેરેનો નાશ કરે છે અને આત્માનો અનુભવ કરી અનુભવ સુખ ખુમારીના ભોક્તા બને છે. અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં આ ત્મામાં આનન્દ પ્રગટે છે અને સુખ પણ પ્રગટ રહે છે. શરીર પણ ઘણો આનન્દ ઉભરાઈ જતો હોય તેમ ભાસ થાય છે.

अगम पियाला पीयो मतवाला, चिन्ही अध्यातम वासा ।
आनन्दघन चेतन व्है[1] खेले, देखै लोक तमासा. ॥ आ० ॥४

ભાવાર્થ.—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરીને આતમ જણાવે છે કે અનુભવપ્યાલાને પીને ચિત્તવન્ત્ત હે ભવ્ય! કોઈ ભાગ્યશાળી અનુભવીને પીતો ન જાણવું) પી એવા અગમ અનુભવ પ્યાલાને તું પી મ. આત્મસ્વ

૧ ચેતન વ્હૈ ને ઠેકાણે કો પ્રતમાં ચેતન ભયા પ્રતિમાં છે.

ઉંડો આલોચ કરીને કહે છે કે, અમોને કોઈ ઓળખવાને વિરલ સમર્થ થાય છે. નિશ્ચયનયથી અમારૂં અવધૂત સ્વરૂપ છે. દુનિયાન બાહ્યદૃષ્ટિમાં ન આવે એવું સ્વરૂપ છે. અમારા મૂળ સ્વરૂપને ઓળખી અમારૂં જે નામ રાખે છે તે પરમ આનન્દરૂપ મહારસને આસ્વા છે. પિતા વગેરેના નામને રાખનારા પુત્રો પરમ આનન્દ મહારસ આસ્વાદી શકતા નથી; તે તો બિચારા દુઃખિયા, શોકી, ભય અ ઉપાધિમાં ફસાઈ ગએલા દેખાય છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી અધ્યાત્મજ્ઞાનમ ઉંડા ઉતરીને અમારૂં નામ સાર્થક રાખનારાઓ તો ક્ષણે ક્ષણે પરમ આનન્દરૂપ અનુભવરસને આસ્વાદે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘન કહે છે કે, મ કોઈ, પુરૂષ તરીકે જાણશો નહીં. કેમકે હું પુરૂષ નથી; અમુક શરીરન અવયવોથી પુરૂષ કહેવાય છે અને અમુક શરીરના અવયવોથી જગતમ નારી કહેવાય છે. હે મનુષ્યો ! યાદ રાખજો કે હું પુરૂષ વા સ્ત્રી નથી જ્યાંસુધી હું પુરૂષ અગર હું સ્ત્રી છું એવો અહંભાવ પ્રગટે કે ર ત્યાંસુધી આત્માના શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. વ્યવહારમાં પુરૂ વા સ્ત્રી એમ શબ્દો બોલવામાં આવે પણ અન્તરથી પુરૂષ વા સ્ત્રીત ધર્મનો અહંભાવ પ્રગટવો ન જોઈએ, એવી દશા જેને પ્રગટ થઈ છે ત અમારૂં નામ રાખી શકે છે. આગળ વધીને તેઓશ્રી જણાવે છે અઢાર વર્ણ આદિ દુનિયાના બાહ્યદૃષ્ટિથી જેટલી વર્ણો અને જાતિ કહેવાય છે તદ્રૂપ હું નથી. બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અને શુદ્ર એ ચા જાતિયો શરીર ઉપર રહે છે. તે હું નથી. હું કોઈ પાકાના નથી હું સાધુરૂપે માત્ર વા સાધક નથી તેમ હું લઘુ અગર ભારે નથી.

नहीं हम ताते नहीं हम नींगे, नहीं दीर्घ नहीं छोटा ।
नहीं हम भाइ नहीं हम भगिनी, नहीं हम बाप न बेटा. ॥ अ० ॥२॥

ભાવાર્થ.—[illegible]

ઇચ્છા હોય તેણે વિશેષાવશ્યક, તત્ત્વાર્થ, તથા अध्यात्मसारप्रकरण परमात्मज्योति વગેરે ગ્રન્થો વાંચવા અગર સાંભળવા. શબ્દ પણ જડ છે. કેટલાક "शब्दगुणमाकाशम्." શબ્દ, આકાશનો ગુણ છે એમ કહે છે પણ તે યોગ્ય નથી. स्याद्वादरत्नाकरावतारिका અને सम्मतितर्क વગેરેમાં શબ્દ, આકાશનો ગુણ નથી એમ અનેક પ્રમાણોથી બતાવ્યું છે. ટેલીફોન વગેરેમાં શબ્દોની એક સ્થાનથી અન્યત્ર ગતિ થતી પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, માટે અરૂપી એવા આકાશનો શબ્દ ગુણ નથી. આકાશ અક્રિય છે અને શબ્દ તો ગતિ કરે છે માટે તે પુદ્ગલદ્રવ્ય સ્કંધરૂપ છે, એમ અવબોધવું. સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ઉપાધિ ભેદથી શબ્દના ત્રણ પ્રકાર થાય છે. શબ્દવર્ગણાનું વિશેષ સ્વરૂપ વિશેષાવશ્યકમાં છે. તેમજ તેનું કિંચિત્ સ્વરૂપ अध्यात्मसारप्रकरण तत्त्वबिन्दुમાં છે. પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ શબ્દ હોવાથી શબ્દથી ભિન્ન આત્મા છે. આત્માનો વાચક શબ્દ છે તેથી શબ્દ પણ અપેક્ષાએ બ્રહ્મ કહેવાય છે. शब्दब्रह्म એ નામથી વેદાંતિયો શબ્દને માને છે અને પૂજે છે. શબ્દ એ ભાવશ્રુતનું કારણ હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતરૂપ છે અને ભાવશ્રુતની કારણતાથી જૈનો પણ શબ્દરૂપ શાસ્ત્રને નમે છે અને પૂજે છે. પણ અત્ર કહેવાનું એ છે કે શબ્દરૂપ આત્મા નથી, માટે શબ્દવૃન્દથી ભિન્ન આત્મા છે એમ નિશ્ચય કરવો. પાસ જેનાપર ઉગે છે એવી પૃથ્વી પણ હું આત્મા નથી, તેમજ વેષથી પણ હું ભિન્ન છું, વેષને ધારણ કરનાર તો શરીર છે, પણ હું આત્મા વેષને નિશ્ચય ધારણ કરતો નથી, તેમજ બાહ્યવસ્તુઓનો હું કર્તા નથી અને કરણી-ક્રિયા તેથી પણ હું (આત્મા) ભિન્ન છું.

नहीं हम दरसन नहीं हम परसन, रस न गंध कछु नाहीं ।
आनन्दघन चेतनमय मूरति, सेवक जन बलि जाहीं. ॥अ०॥४॥

ભાવાર્થ.—હું દર્શન નથી: સાત નયમાંથી એકેક નયને (એકાન્તે) માનીને જે દર્શન ઉત્પન્ન થયાં છે તારૂપ હું નથી. સમુદ્રાદિ એકેક નયથી ઉત્પન્ન થએલાં દર્શનો તે સાગરમાં ઉઠેલા તરંગો જેવા છે. તરંગોનો સાગરમાં સમાવેશ થાય છે પણ સાગરનો તરંગમાં સમાવેશ થતો નથી. આત્મરૂપ સાગરનાં અન્ય દર્શન તે બિન્દુરૂપ છે. માટે તેમાં સંપૂર્ણ સાગરરૂપ આત્માનો સમાવેશ થાય નહીં. અનેકાન્ત દર્શનરૂપ સાગરમાં અન્ય સર્વ દર્શનોનો સમાવેશ થાય છે, માટે એકાંત એકેક નયથી ઉત્પન્ન થએલ દર્શનો તે સંપૂર્ણ આત્મારૂપ નથી. કાળો, અને પીળો વગેરે વર્ણ તે હું આત્મા નથી. ભારે, હલકો, ઉષ્ણ, શીત, ચીકણો, લુખો, સુંવાળો અને બરસટ એ આઠ પ્રકારના સ્પર્શ છે, તેથી આત્મા ભિન્ન

॥ श्लोकाः ॥

विषयैः किं परित्यक्तैर्जागर्ति ममता यदि,
त्यागात् कञ्चुकमात्रस्य भुजङ्गो नहि निर्विषः ॥ १ ॥
कष्टे नहि गुणग्रामं प्रगुणीकुरुते मुनिः,
ममता राक्षसी सर्वं भक्षयत्येकहेलया ॥ २ ॥
व्याप्नोति महतीं भूमिं वटबीजाद्यथा वटः,
तथैकममताबीजात् प्रपञ्चस्यापि कल्पना ॥ ३ ॥

જો હૃદયમાં મમતા જાગ્રત્ છે તો વિષયોના ત્યાગવડે શું ! કાંચળીના ત્યાગમાત્રથી સર્પ કંઈ નિર્વિષ થતો નથી. મુનિ મહાપ્રયત્ને ગુણોના સમૂહને ભેગો કરે છે પણ મમતા રાક્ષસી જો જાગે છે તો એક ક્ષણમાત્રમાં મુનિના સર્વ ગુણોનું ભક્ષણ કરે છે, ત્યારે તે ગૃહસ્થમાં, ગુણ ઉત્પન્ન થવા દે નહીં એમાં શું કહેવું ? વટના બીજથી ઉત્પન્ન થએલો વટ જેમ મોટી ભૂમિને વ્યાપ્ત કરે છે, તેમ એક મમતા બીજની કલ્પનાથી અન્ય સર્વ કલ્પનાઓ મનને વ્યાપ્ત થાય છે. એક ન્હાના બાળકથી તે વૃદ્ધપર્યંત સર્વ મનુષ્યોના હૃદયમાં મમતા વ્યાપીને રહે છે. જે વસ્તુ કદાપિકાળે સુખની આપનારી નથી, તે વસ્તુમાં પણ મમતાવંત મુંઝાય છે અને તેના ઉપરથી મૂર્છા ઉતારી શકતો નથી. મનુષ્યોની દૃષ્ટિમાં મલીનતા લાવનારી અને અનેક મનુષ્યોના પરસ્પર યુદ્ધ કરાવનારી મમતા છે. દેશની મમતા, જાતિની મમતા, નામની મમતા, [illegible] મમતા, [illegible] મમતા, પુત્રની મમતા, પત્નીની મમતા, [illegible] મમતા, [illegible] મમતા, શરીરની મમતા અને [illegible] મમતા, એમ અનેક પ્રકારે મનુષ્યોના હૃદયમાં મમતાનો [illegible] એક [illegible] મમતા, [illegible] [illegible] થાય છે.

धन धरनीमें गाडे बौरे, धूर आप मुख ल्यावे ।
मूषक साप होवेंगे आखर, ताते अलच्छी कहावे ॥ मा० ॥२॥

ભાવાર્થ.—[illegible] છે. શ્રીમદ્ આનંદઘનજી કહે છે કે, [illegible] નથી પણ

પ્રત્યેક આત્માઓ ભિન્ન છે અને પુદ્ગલો પણ ભિન્ન છે. પુદ્ગ
તે આત્મા નથી અને આત્મા તે પુદ્ગલ નથી; બેનાં ન્યારાં કૃત્ય
બેનો સંબંધ શૂન્ય છે; એમ જે દેખે છે તેજ ખરો દેખનાર જાણવે
ધતુરા અને મદિરાનો પાની તે વખતે જેમ ખરાનો ખ્યાલ ક
શકતો નથી, તેમ મમતાવંત પણ સત્ય દેખી શકતો નથી.

समता रतनागरकी जाई, अनुभव चंद सुभाई;
कालकूट तजी भावमें श्रेणी, आप अमृत ले आई. ॥सा०॥२

ભાવાર્થ.—ભાવજ્ઞાનરૂપસમુદ્રની સમતા પુત્રી છે. અને અનુભ
વરૂપ ચન્દ્ર તે સમતાનો ભ્રાતા છે. કાલકૂટ વિષ તજીને પોતે સમ
અમૃતને લેઈ આવે છે. સમતાની આવી અપૂર્વશક્તિ છે કે જે વિષ
ત્યજીને પોતે અમૃતનું આકર્ષણ કરે છે અને અમરપદ પ્રાપ્ત કર
માટે અમૃતનો સંગ્રહ કરે છે; માટે સમતાની જેટલી પ્રશંસા કરી
તેટલી ઓછી છે. સમતાથી બે ઘડીમાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય
સમતાની પ્રાપ્તિ થતાં અનુભવ ગ્રહેજે આવેછે. સમતાની આવી અ
વેદશા પ્રાપ્ત કરવાંમાટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શ્રીમદ્યશોવિજય ઉપ
ધ્યાય ભગવાન્ સમતાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે વર્ણવે છે.

॥ श्लोकाः ॥

किं दानेन तपोभिर्वा यमैश्च नियमैश्च किम्,
एकैव समता सेव्या तरिः संसारवारिधौ ॥ १ ॥
आश्रित्य समतामेकां निर्वृत्ता भरतादयः,
नहि कष्टमनुष्ठानमभूत्तेषां तु किञ्चन ॥ २ ॥
क्षणं चेतः समाकृष्य समता यदि सेव्यते,
स्यात्तदा सुखमन्यस्य यद्वक्तुं नैव पार्यते ॥ ३ ॥
कुमारी न यथा वेत्ति सुखं दयितभोगजम्,
न जानाति तथा लोको योगिनां समतासुखम् ॥ ४ ॥
अन्यलिङ्गादिसिद्धानामाधारःसमतैव हि,
रत्नत्रयफलप्राप्ते यया स्याद् भावजैनता ॥ ५ ॥
एकस्य विषयो यः स्यात् स्वाभिप्रायेण पुष्टिकृत्,
अन्यस्य द्वेष्यतामेति स एव मतिभेदतः ॥ ६ ॥
विकल्पकल्पितं तस्माद्द्वयमेतन्न तात्त्विकम्,
विकल्पोपरमे तस्य द्वित्वादिवदुपक्षयः ॥ ७ ॥

દાનવડે શું? તપવડે શું? યમોવડે શું? નિયમોવડે શું? એક સ
તાજ સંસારસમુદ્રમાં વહાણ સમાન છે. એક સમતાને અંગીકાર કરી

ય છે અને ભવિષ્યમાં અનેક મનુષ્યો સમતાવડે મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરશે. સમતા રાખો! સમતા ખરી છે! એમ બોલવા માત્રથી કંઈ એકદમ સમતા પ્રગટતી નથી, પણ આત્મા અને જડ વસ્તુઓનો વિવેક પ્રાપ્ત કરી હૃદયની શુદ્ધિ કરવાની જરૂર છે. દરેકને પોતાને કેટલાક પ્રિય પદાર્થો લાગતા હોય અને પોતાને કેટલાક અપ્રિય પદાર્થો લાગતા હોય, તે સંબંધી વિચાર કરીને પ્રિય અને અપ્રિયત્વપણું ન પ્રગટે એવો જ્ઞાનપૂર્વક માનસિક અભ્યાસ કરવાની આવશ્યકતા છે. જીવોના દોષ દેખવાની તથા નિન્દા કરવાની વૃત્તિને હઠાવવી જોઈએ. સમતા એજ આત્માનું શુદ્ધ ચારિત્ર સમજીને તેને પ્રાપ્ત કરવા મધ્યસ્થ દૃષ્ટિને ખીલવવાની જરૂર છે. સમતા એજ આત્માનો વસ્તુતઃ શુદ્ધ ધર્મ છે, એમ સમજીને દરેક કાર્ય કરતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, ચાલતાં અને વાત કરતાં, અન્તરમાં સમતાનો પરિણામ ધારવો જોઈએ. એમ શ્રી આનન્દઘનજી પોતાને તથા સાધુઓને ઉપદેશે છે.

પદ ૩૧.

धोरान.

कित जान मते हो प्रान नाथ,
इत आय निहारो घरको साथ० ॥ कि० ॥ १ ॥

ભાવાર્થ.—ચેતના કહે છે કે, હે પ્રાણનાથ! તમે સંસારમાર્ગ અને મુક્તિમાર્ગ એ બે માર્ગ જાણીને કેમ સંસારમાર્ગ પ્રતિ પ્રયાણ કરો છો? સારાંશ કે તમે સાંસારિક માર્ગની કેમ અભિલાષા કરો છો? હે આત્મસ્વામિન્! તમે મોક્ષમાર્ગ પ્રતિ ગમન કરીને આપશ્રીના સહજ સૂનાઘરના કુટુંબને દેખો; આત્માનો વિવેકગુણ પ્રગટ થતાં ચેતના આત્મનાથે સ્વકીય સ્વામીને સત્ય અને અસત્ય માર્ગનું સ્વરૂપ અવબોધે છે. સાંસારિક માર્ગ અનેક પ્રકારનાં સંકટોથી ભરેલો છે. સાંસારિક માર્ગમાં પડેલા જીવો જરા માત્ર પણ સહજ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. સંસાર બળતા અગ્નિ સમાન છે. સંસાર ઇન્દ્રજાળની માયા સમાન ક્ષણભંગુર છે. સંસારના માર્ગે જીવો અનાદિકાળથી ગમન કરે છે. પણ કોઈ જીવ સંસારમાં રહીને સુખ પામ્યો નથી અને પામવાનો નથી. नाम संसार, स्थापना संसार, द्रव्य संसार અને भाव संसार, એ ચાર ભેદે સંસાર છે. ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં જીવો આયુ અવગાહ પરિભ્રમે છે, કિન્તુ એક સ્થાનમાં ઠરીને સહજ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. મોહરા-

જાની રાજધાનીભૂત સંસારનો ત્યાગ કરીને અનેક જીવોએ ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી; જ્ઞાની પુરૂષો અસાર એવા સંસારના માર્ગનો ત્યાગ કરીને ધર્મમાર્ગનું ગ્રહણ કરે છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઈર્ષ્યા, કલેશ, હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર, કીર્તિવાંછા, પરિગ્રહ, વિષયબુદ્ધિ, નિન્દા અને મિથ્યાત્વ, વગેરે સર્વ સંસારના માર્ગ છે. મનોદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ, આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન અને કૃષ્ણાદિક અશુભ લેશ્યા એ સંસારના માર્ગ છે. અશુદ્ધ પરિણતિ તરફ પ્રયાણ કરો છો, તેનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ ધનરૂપ પોતાના ઘરમાં આવીને સ્વપુરૂષને હે ચેતન ! ન્યાય દેખો.

उत माया काया कब न जात, यहु जड तुम चेतन जग विख्यात ।
उत करम भरम विष वेली अंग, इत परम नरम मति मेलि रंग.॥ कि.॥२

ભાવાર્થ. હે ચેતન સ્વામિન ! તેણી તરફ માયાની ભાયારૂપ શી કેણુ જાતના છે ? અર્થાત માયા તરફ તમ જાઓ છો પણ માયા ચેતન જાતિની નથી. માયાની જાત કાંઈ હિસાબમાં નથી માટે [illegible]

[illegible]

આત્મસ્વામિન્! મારી તરફ પધારવાથી આપની નિર્મલ બુદ્ધિ થશે. આપ શ્રી પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકશો. હે આત્મસ્વામિન્! તે તરફ આપ શ્રી ગમન ન કરો. કૃપા કરીને આપના મૂળ ઘર તરફ પધારો.

उत काम कपट मद मोह मान, इत केवल अनुभव अमृत पान।
अलि कहे समता उत दुःख अनंत, इत खेले आनन्दघन वसंत. कि. २

ભાવાર્થ.—હે આત્મસ્વામિન્! તમે સંસાર પ્રતિ ગમન કરશો નહીં. તેણી તરફ કામ નામનો મહા લુંટારો વસે છે તે સર્વ પ્રાણીઓને વિષયવાસનાની લાલચમાં સુખની ભ્રાંતિ દેખાડીને ઠગે છે. મનુષ્યોનાં હૃદયને તે બાળીને ભસ્મ કરે છે. પુરૂષ ભોગવવાની ઇચ્છાને સ્ત્રીવેદ કહે છે. સ્ત્રી ભોગવવાની ઇચ્છાને પુરૂષવેદ કહે છે. બન્નેને ભોગવવાની ઇચ્છાને નપુંસક વેદ કહે છે. પહેલા ગુણસ્થાનકથી તે નવમા ગુણસ્થાનક પર્યંત પુરૂષ, સ્ત્રી અને નપુંસકવેદનો ઉદય હોય છે. નવમા ગુણસ્થાનકના અન્તે તે ટળે છે. વેદોદયરૂપ કામથી રાજાઓ, ચક્રવર્તિઓ, અને ઇન્દ્રો પણ મુઝાય છે. વિષયવાંછાના ત્યાગરૂપ બ્રહ્મચર્યની પ્રાપ્તિ કોઈ વિરલા મુનિવરોને થાય છે. કાયાથી બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી શકાય છે, પણ વેદ અભિલાષાના ત્યાગરૂપ માનસિક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કોઈ વિરલા યોગિયો કરી શકે છે. કામના ફંદમાં અનેક પ્રાણીઓ ફસાયા છે. કામ વનમાં તેવા બ્રહ્મચારીઓની લાજ લુટે છે. હે આત્મસ્વામિન્! તમે સંસારપન્થમાં ગમન કરશો તો કામના વેગમાં સપડાશો અને તેથી આપ દુઃખાનળના પ્રવેશ કરીને દુઃખી થશો. સંસારપન્થ તરફ કપટનું અત્યન્ત બળ છે. સર્વ પ્રાણીઓને કપટ પોતાના વશમાં રાખે છે અને અત્યન્ત દુઃખ આપે છે. અષ્ટપ્રકારનો મદ્દકાર પણ તમને અત્યન્ત પીડા કરશે. મોહના સમાન કોઈ પ્રબલ દુઃખ દેનાર નથી. મોહ કેશરીસિંહસમાન જગતમાં છે. મોહનો નાશ થતાં જગતનો નાશ થાય છે. મોહના ફંદમાં આપ ફસાશો તો કદી છૂટવાના નથી. સાંસારિક માર્ગ તરફ પૂજા સત્કાર અભિલાષારૂપ માન નામનો મારે રહે છે. માન પૂજાની લાલસામાં આપ શ્રી ફસાશો તો કદી ખરૂં સુખ દેખી શકવાના નથી. તેથી સમતાની સખી એમ કહે છે કે હે પ્રભુનાથ! સંસારપન્થ તરફ અનન્ત દુઃખ રહ્યું છે અને મુક્તિમાર્ગ તરફ તો સદાકાળ વસંત ઋતુ છે અને તેથી આનન્દનો સમૂહ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે અમારી તરફ હે આત્મન્! પધારો એમ શ્રી આનન્દઘન કહે છે.

पद ३२.

(राग सामेरी.)

निठुर भये क्युं ऐसें, पिया तम० ॥ निठु० ॥
में तो मन वच क्रम करी राउरी, राउरी रीत अनैसें० ॥निठु०॥१॥

ભાવાર્થ.—સુમતિ પોતાના આત્મસ્વામીને કહે છે કે હે મારા પ્રિય ! તમે એવા કેમ નિઠુર, (દયાહીન) બની ગયા છો? હે શુદ્ધ ચેતનસ્વામિન્! કેમ મારા સામી દૃષ્ટિ પણ કરતા નથી? હું મન વચન અને કાયાવડે તમારી છું. તમારી પ્રાપ્તિ માટે ઈર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ અને આદાનભંડમત્તનિક્ષેપનાસમિતિને ધારણ કરૂં છું. તેમજ મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિને ધારણ કરૂં છું. તમારી પ્રાપ્તિ માટે પંચ મહાવ્રતને પાળું છું. તમારી પ્રાપ્તિ માટે મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ્ય અને કારૂણ્ય એ ચાર પ્રકારની ભાવના મનમાં ભાવું છું. મનમાં હે સ્વામિન્! તમારૂં ક્ષણે ક્ષણે સ્મરણ કરૂં છું. મારા મનમાં તમેજ છો. મારા મનમાં તમારા વિના અન્ય રાગ દ્વેષાદિને પ્રવેશ કરવા દેતી નથી. સ્વપ્નામાં પણ હે સ્વામિન્! તમેજ ભાસો છો. ગમે તેવા દુઃખના સંયોગોમાં તમારા વિના અન્યનો આધાર કદાપિ હું મનથકી પણ ઇચ્છવાની નથી. હે મારા પ્રિય સ્વામિન્! મારા મનમાં આપની આજ્ઞાને ધરી છે, તેથી મારૂં મન આપનું કર્યું છે. તેમજ વાણીમાં પણ તમારા વિના અન્યનું રટન નથી. વાણીરૂપ તમ્બુરાથી આપના ગુણોના ધૂનમાં રહીને ગાન કર્યા કરૂં છું. પરા, પશ્યન્તી, મધ્યમા અને વૈખરી એ ચાર પ્રકારની ભાષા પણ આપનીજ કરી દીધી છે. કાયા યોગવડે પણ આપનેજ અનુસરાય છે તેમ છતાં હે સ્વામિન્! કેમ તમે હવે દયા કરીને દર્શન દેતા નથી. શું હજી પણ સ્વામિની સેવા બજાવવામાં કંઈ ખામી છે? જે મારી પાસે હતું તે સર્વ મેં તો આપનું કર્યું છે, માટે હવે દયા લાવી દર્શન આપો.

फूले फूले भमर कैंसे भाउं री भरत हुं, निवहै प्रीत क्युं ऐसें ।
में तो पियु तें ऐसी मिली आली, कुसुम वास संग जैसें० ॥नि०॥२॥

ભાવાર્થ.—સુમતિ કહે છે કે હે સ્વામિન્! હું ફૂલફૂલ પ્રતિ ભમરો ભમરી (ફેરો) ખાઈને જેમ ભમે છે, તેમ તમારા ગુણોની સુગંધી લેવા ભમું છું. તેમ છતા હે સ્વામિન્! તમે કેમ દર્શન આપતા નથી. આમ કરવાથી તમારી અને મારી પ્રીતિ શી રીતે નભી શકે? સુમતિ પોતાની બ્હેન સમતાને કહે છે કે હે સખિ ! હું તો સ્વામીને કુસુમને

જેમ વાસ મળે તેમ મળી છું. કુસુમ અને કુસુમની વાસ એ બે જુદાં નથી તેમ હું પણ મારા પતિને એવી રીતે મળીને રહું છું અર્થાત્ મારા સ્વામીના ધ્યાનમાં તલ્લીન બની છું. મારા સ્વામીરૂપ દ્રવ્યમાં રહેલા ગુણપર્યાયોરૂપ અંગોનું ધ્યાન ધર્યા કરે છું. મારા સ્વામીમાં રહેલા પ્રત્યેક ગુણોનું એક સ્થિર ઉપયોગથી સ્મરણ કરૂં છું. મારા સ્વામીના ગુણોમાં એવી લીન બની ગઈ છું કે એક ક્ષણમાત્ર પણ બાહ્યમાં લક્ષ્ય દેવું એ મને રૂચતું નથી. મારામાં રહેલી રમણતારૂપ લોહચુંબક શક્તિવડે મારા સ્વામીને આકર્યું છે. કારણ કે આકર્ષણશક્તિ વિના સ્વામીનું મન ખેંચી શકાતું નથી. મારી મારા સ્વામી ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસથી પ્રીતિ છે તો મારા સ્વામીનો મારાપર ભાવ થવાનો એમ નિશ્ચય સિદ્ધાંત છે. સ્રીના મનમાં સ્વામી ઉપર પૂર્ણ પ્રેમ હોય છે તોજ સ્વામીનું મન આકર્ષવા શક્તિમાન્ થાય છે. પોતાના સ્વામીનું પૂર્ણ ભાવથી આરાધન કરનારી સ્રી પોતાના સ્વામીને પ્રાપ્ત કર્યા વિના રહેતી નથી. શુદ્ધ પ્રેમભાવ જેવો સજીવન અને આકર્ષણ મન્ત્ર કોઇ નથી, એવો મેં નિશ્ચય કર્યો છે તેથીજ હું મારા સ્વામીના ગુણોની સાથે તન્મયતાથી પરિણમી છું.

ऐंठी जान कहा परे एती, नीर निवहिये भैसें ।
गुन अवगुन न विचारो आनन्दघन, कीजिये तुम वैसें० ॥ नि० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—ભેંસાએ (પાડાએ) એઠું કરેલું નીર જાણીએ છીએ તોપણ તેથી નિર્વાહ કરવો પડે છે. એટલું જાણીને હે સ્વામિન્! તમો મારામાં ગુણ છે અને અવગુણ છે તેનો વિચાર ન કરો. તમે મને ગમે તેવી પણ પોતાની જાણીને મારૂં નિર્વહન કરો, અને આપની સાથે સદાકાળ રાખો. હે સ્વામિન્! આપ તો સાગરની પેઠે ગંભીર છો. આપ સર્વ વાતોને પોતાના હૃદયમાં સમાવી શકો છો. તેથી મારા ગુણ અને અવગુણનો વિચાર કર્યા વિના મારો સ્વીકાર કરો. પાર્શ્વમણિના સમ્બન્ધથી લોહ જેમ સુવર્ણ બની જાય છે. તેમ હું પણ આપના સમ્બન્ધથી શુદ્ધ કેવલ ચેતનારૂપે બની જઇશ. પાષાણ જેવા અજ્ઞો પણ જ્ઞાનિયોની સંગતિથી જ્ઞાની બને છે. सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसां. ઉત્તમ પુરૂષોની સંગતિ કહો કે શું કરી શકતી નથી. હે સ્વામિન્! આપ જેવા છો તેવી મને આપ કરવાને સમર્થ છો. આપની અનન્ત શક્તિ છે. હે આત્મસ્વામિન્! આપના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. આત્મસ્વામિના એકેક પ્રદેશે અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત સુખ અને અનન્ત વીર્ય આદિ અનન્ત ગુણો છે. આપના અનન્ત ગુણો અસ્તિભાવે રહ્યા છે અને

જાપ જપવાનું શિખ્યો હોય તેમ જણાય છે. મારા જાપની અસર જડ એવા શ્વાસોશ્વાસને થઈ પણ હે અનુભવ! મારા આત્મસ્વામી હજી મને મળ્યા નથી હવે હું શું કરૂં?

दुःखियारी निसदिन रहुरे, फिरु सब सुध बुध खोय,
तन मनकी कबहु लहु प्यारे, किसें दिखाउ रोय. ॥ मि० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—સમતા કહે છે કે હે અનુભવ! હું રાત્રી દિવસ દુઃખીયારી, દુઃખને ધારણ કરી રહું છું અને મારા તન મનની શુદ્ધિ તથા મારી બુદ્ધિને તજી જ્યાં ત્યાં ફર્યા કરૂં છું. હવે આવી મારી સ્થિતિ કોને રૂદન કરી દેખાડું? હે અનુભવ! તું સર્વ મારી સ્થિતિ જાણે છે. તારી આગળ મારૂં દુઃખ કહેવાથી તું મારા સ્વામીને મેળવી આપે તેમ છે. તારા ઉપર મારો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તું અતિ ગંભીર છે અને મારા મનમાં અને તનમાં થતી વિયોગની પીડાને તું સારીપેઠે અનુભવે છે. તારા સમાન જગતમાં કોઈ દુઃખનો નાશ કરનાર નથી. તારી અનુભવશક્તિનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. તારા દર્શનવિના કોઈ પણ આત્મસ્વામીને મળવા સમર્થ થતો નથી. તારાવિના કોઈને અનન્ત સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી અને ભવિષ્યમાં થનાર નથી. હે અનુભવ! તું અમારો પૂર્ણ વિશ્વાસી છે માટે હવે ગમે તેમ કરી મારા આત્મસ્વામીને સાક્ષાત્ મેળવી આપ, અનન્ત શક્તિના સ્વામી વિના મને કોઈ પણ ઠેકાણે સુખ થતું નથી. હે અનુભવ! તુ મળ્યો છે તેથી હવે આશા રહે છે કે મારા સ્વામી ખરેખર તારૂં કહ્યું માનશે. શ્રુતજ્ઞાન શાસ્ત્રોનું ઘણા કાળપર્યંત સેવન કરતાં હે અનુભવ! તારૂં દર્શન થાય છે. તારા મેળાપથી મારો હૃદય તને દુઃખની વાત કથવા તૈયાર થયો છે. હે અનુભવ. પોતાના સ્વામીવિના મને જરાવાર પણ જપ વળતો નથી. ઉઠતાં, બેસતાં, ખાતાં અને પીતાં અણમાત્ર પણ ચિત્ત ઠરતુ નથી. હે અનુભવ! દુઃખીયારી સ્ત્રીના આવી રીતે ક્યાંસુધી દિવસ જાય? તે તુ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચાર!

निसि अंधारी मुहि हसेरे, तारे दांत दिखाय;
भादो कादोमें कियो प्यारे, असुअन धार वहाय० ॥ मि० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ.—હે અનુભવ! અંધારીરાત્રી પોતાના મુખના તારારૂપ દાંતને દેખાડીને મને હસે છે. અંધારી રાત્રી કહે છે કે અરે મૂર્ખી! તું એકપક્ષી પ્રીતિને કેમ ધારણ કરે છે? તું પોતાના પતિને માટે આટ-

૧ मोहे એવો પ્હેવાની પ્રતિમાં પાઠ છે.

હું બધું દુઃખ સહન કરે છે અને તારા પતિને તો તારો હીસાબ નથી. અરે તું ગાંડી છે. તું બાવરી બની ગઈ હોય, એમ જાણે બોલતી હોય, તે પ્રમાણે આચરણ કરીને અંધારી રાત્રી મને હસે છે. અંધારી રાત્રી આ પ્રમાણે મને દેખી હસે છે તે વાતને પણ હું સહન કરૂં છું. હવે તો મારે માથે દુઃખના પોટલા એટલા બધા પડ્યા છે કે તેનો પાર પામી શકતી નથી. મેં મારા પતિના વિયોગથી રોઈ રોઈને અશ્રુની ધારા વહાવીને ભાદરવા માસના કાદવની પેઠે કાદવ કરી નાખ્યો, તેથી ચક્ષુનું તેજ પણ ઘટી ગયું, પણ અશ્રુધારાસહ રૂદન કરવાથી પણ મારા આત્મસ્વામીને બિલકુલ મારી દયા આવી નહીં. સ્વામી વિયોગીની સ્ત્રીનું હૃદય દુઃખના સાગરમાં ડુબી ગએલું હોય છે તેથી તેને સહજ સુખનું સ્વપ્ન પણ આવતું નથી, તે હે અનુભવ! તુ સારીપેઠે જાણે છે માટે તું મારા સ્વામીનો મેળાપ કરી આપ. સ્વામી વિયોગિની સ્ત્રીના મનમાં અસંખ્ય વિચારો પ્રગટે છે અને વિઘટે છે. સમતા પરમાત્મ સ્વામીને મળવા માટે સદાકાળ આતુર રહે છે. પરમાત્મ સ્વામીને મેળવે છે ત્યારેજ તે ઠરીને સ્થિર થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સમતાથી બે ઘડીમાં પરમાત્મ સ્વામીનો ત્રયોદશમા ગુણસ્થાનકમાં મેળાપ થાય છે. છદ્મસ્થાવસ્થામાં સમતાના પણ ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ ભેદ પડે છે. અનુભવ મિત્રને પામી સમતા આ પ્રમાણે હૃદયના ઉદ્ગાર કાઢે છે. સમતા પોતાના સ્વામીનો જાપ જપે છે તે પણ હવે બતાવે છે.

> चिंत चातक पीउ पीउ करे रे, प्रणमे दोकर पीस ।
> अबला शुं जोरावरी प्यारे, एती न कीजे रीस० ॥ मि० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થ. હે અનુભવ! મારૂં ચિત્તરૂપ ચાતક મારા આત્મરૂપી ઘનને મળવાને માટે પિઉ પિઉ એવા શબ્દની રટના રટ્યા કરે છે અને બે હાથ જોડીને નિત્યાનિત્ય ધર્મવન્ત શુદ્ધ ચેતન સ્વામીને પ્રણમે છે, અને કહે છે કે 'વહાલા' અબળાથી જોરાવરી કરીને આટલી બધી રીસ ન કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે મારા સ્વામીનો હું શું જાણું ચિત્ત ચિત્ત આત્મા એવા શબ્દોથી ચાતકની પેઠે જાપ જપ્યા કરૂં છું, મન વાણી અને કાયાએ ત્રણે ચેતના બળવડે મારા સ્વામીને રીઝવવા હું બને તેટલો પ્રયત્ન કરૂં છું. હે સ્વામિન્! હવે તો કૃપા કરીને મારા ઘેર પધારો અને સાક્ષાત્ દર્શન આપો. તમારા માટે હું અનેક પ્રકારનાં તપ તપું છું તથા

૧ ચિત્તચાતક પિઉપિઉ કરે રે એવો [illegible] પંક્તિનાં પદ છે. [illegible]

માટે અનેક પ્રકારનાં અનુષ્ઠાન કરૂં છું, તને મળવાને માટે હું અનેક પ્રકારની ધર્મની ક્રિયાઓ કરૂં છું, તારા ગુણોનાં ગીત પ્રેમ ધારીને જ્યાં ત્યાં અવસર પામીને ગાઉં છું, તારી શોભાનું વર્ણન કરૂં છું, હે શુદ્ધ ચેતન! હવે મને મળ. આપના જે જે અપરાધો કર્યા હોય તદર્થે અનેક પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરૂં છું, આપના મેળાપના માટે સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરી ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી તને, વનમાં, ગુફામાં, પહાડમાં અને આકાશમાં જોયા કરૂં છું, હે શુદ્ધ ચેતન! આપની પ્રાપ્તિમાટે મેં જડવસ્તુઓમાં થતી પ્રિયાપ્રિય બુદ્ધિને પણ ત્યાગી છે, હવે તો એક આધાર તારો છે. તારા દર્શનવિના એક ક્ષણ પણ કરોડ વર્ષ જેટલો લાગે છે, માટે હે શુદ્ધ ચેતન! હવે તું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી દર્શન આપ. આ પ્રમાણે હું ક્ષણે ક્ષણે શુદ્ધ ચેતનાનો જાપ જપીને પ્રાર્થના કરૂં છું એમ સમતા પોતાના અનુભવ મિત્રને કહે છે.

[1]आतुर चातुरता नहीं रे, सुनि समता टुक वात ।
आनन्दघन प्रभु आय मिले प्यारे, आज घरे हर भात. ॥ मि० ॥५॥

ભાવાર્થ.—સમતા અનુભવ મિત્રને કહે છે કે, હે અનુભવ! તું કદાપિ એમ કહીશ કે આટલીબધી પોતાના શુદ્ધ ચેતન સ્વામીને મળવાની આતુરતા રાખવી તે યોગ્ય નથી, કારણ કે ઘણી આતુરતામાં ચાતુરીનો વિવેક રહેતો નથી. આના ઉત્તરમાં હું એટલું કહું છું કે હે અનુભવ! પોતાના શુદ્ધ ચેતન સ્વામીને મળવાને આતુર થએલી સ્રીને ચાતુર્ય ન રહે તો તેથી પ્રેમમાં હાનિ નથી, કારણ કે ઘણી આતુરતા થઇ હોય ત્યારે જોઇએ તેવું ચાતુર્ય દેખાડી શકાતું નથી અને રહેતું પણ નથી; માટે મારા સંબંધી તમારે અત્યન્ત વિચાર કરવો ઘટે છે અને મારા શુદ્ધ ચેતન સ્વામિનો મેળાપ કરાવી આપવો ઘટે છે. તમો જ્ઞાની છો. હવે વિશેષ હું કંઈ પણ તમારી આગળ કહી શકતી નથી, આ પ્રમાણે સમતાનું બોલવું સાંભળીને અનુભવે તેણીની સર્વ વાત તેણીના સ્વામી શુદ્ધ ચેતનને કહી. તેથી સમતાને પડતા દુઃખની વાત સાંભળીને શુદ્ધ ચેતનના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું, અને આનન્દના સમૂહઘન એવા આત્મપ્રભુ સમતાના ઘેર આવી અનેક પ્રકારે સમતાને સુખના દાતાર બન્યા. સમતા પોતાના સ્વામી, શુદ્ધ ચેતનના સમાગમથી સુખી બની.

---

[1] आतुरता नहि चातुरी है એવો દ્વેકાની પ્રતિમા પાઠ છે. સમતા કહે છે કે, જ્યાં પ્રિયતમ વિને મળવાની મનમાં આતુરતા છે ત્યાં ચાતુરી રહેતી નથી, તેથી મારી ચાતુરી વગર લક્ષ ન દેતાં મારી આતુરતાને લક્ષમાં રાખીને હે સ્વામિન્! હવે મને કૃપા કરીને મળો.

મોહની અનેક પ્રકારની મલીનતાનો તેણીએ ત્યાગ કર્યો, રાગ અને દ્વેષ તેનાથી દૂર થયા. કોઈ પણ પ્રકારની લાલસાઓ હવે રહી નહિ; સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓ તેણીની શાન્ત થઈ. તેના ઘરમાં સારી ઉજ્વલતા પ્રકાશવા લાગી. કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન એ બે ચક્ષુથી પોતાના સ્વામીને નિરખીને સહજાનન્દમય બની ગઈ. કોઈ જાતનું અંશમાત્ર પણ તેને દુઃખ રહ્યું નહીં. આનન્દઘન શુદ્ધ ચેતનના યોગે તન્મય બનીને અનન્ત આનન્દ ભોગવવા લાગી; એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ [illegible] આનન્દ ઉદ્ગારોથી સમતાનું સ્વરૂપ કહે છે.

पद ३४.

(राग गोडी)

देखो आली नट नागरको सांग. ॥ देखो० ॥
औरही और रंग खेलति तातें, फीका लागत अंग ॥ देखो० ॥ १ ॥

ભાવાર્થ. [illegible] નટનાગર, અર્થાત્ [illegible]

ખેલમાં રમણતા કરે છે તેથી આત્મસ્વામીને અસંખ્યાત પ્રદેશે અનન્ત કર્મવર્ગણારૂપ મલીનતા લાગે છે અને તેથી બહુ મલીન થવાથી તેમનો રંગ ફીકો લાગે છે, અર્થાત્ તેઓ પોતાના સ્વરૂપે શુદ્ધ દેખાતા નથી.

औरह तो कहा दीजे वहुत कर, जीवित है इह ढंग ।
मेरो और विच अन्तर एतो, जैतो रूपे रंग ॥ देखो० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ.—હવે આના કરતાં વિશેષ શું કરવું જોઈએ? મારો પ્રાણ સ્વામીને અર્પ્યો છે, મારૂં જીવન આવા પ્રકારનાં ઢંગવાળું છે. મારા અને મારા સ્વામી વચ્ચે એટલું જ અંતર છે કે જેટલું રૂપું અને રૂપાના રંગમાં અન્તર છે. કહેવાનો સારાંશ એ છે કે જેમ રૂપું અને રૂપાના શ્વેત રંગ વચ્ચે કિંચિત્ પણ અન્તર નથી તેમ મારા અને મારા સ્વામી વચ્ચે વસ્તુતઃ જોતાં જરામાત્ર અન્તર નથી, તેમ છતાં મારા સ્વામી પરભાવમાં રમણતા કરે છે અને પોતાના શુદ્ધ ઉપયોગમાં રમણતા કરવાની પ્રવૃત્તિ આદરતા નથી. અનાદિ કાળથી અશુદ્ધ પરિણતિના બળે એકદમ મારા સ્વામી પોતાની પરિણતિ સુધારી નાખે તેમ જણાતું નથી, તો પણ જો તેઓ પોતાની શુદ્ધતા કરવા ધારે તો હું પણ સહાય કરવા તૈયાર થઈ ગઈ છું. મારા સ્વામી એવી ભ્રાંતિમાં પડી ગયા છે કે, તે ખરી વસ્તુને ખોટી જાણે છે અને અસત્ એવા સંસાર પ્રપંચને સત્ માને છે; આવી તેમની સ્થિતિમાં પણ મારે તેમના ઉપર અત્યંત પ્રેમ ધારીને તેમની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. સતી સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વામી ભ્રમિત થઈ ગયા હોય છે તો પણ તેઓનાપર અત્યત પ્રેમ ધારણ કરે છે અને પોતાના સ્વામિની સેવા કરે છે. પોતાના સ્વામિની સેવામાંજ સતી સ્ત્રીઓ મીઠા મેવા માને છે. રૂપાનો રંગ જેમ રૂપાથી જુદો પડતો નથી તેમ સતી સ્ત્રી પોતાના સ્વામિથી ત્રણે કાલમાં જુદી પડતી નથી. (પરમાર્થ સંબન્ધમાં આનન્દનો સાગર રહેલો છે.) સતી સ્ત્રી પોતાના સ્વામિની સાથે તાદાત્મ્યસમ્બન્ધથી વર્તે છે. ચેતના કહે છે કે, હું નરક અને નિગોદમાં પણ મારા સ્વામિની સાથે રહું છું, પણ મારા ચેતન સ્વામીનો કદાપિ ત્યાગ કરતી નથી. મારા સ્વામી જો આત્મવીર્ય ફોરવે તો ખરેખર સકલ કર્મનો ક્ષય કરી શકે, પણ તેઓ મોહ ઉંઘમાં ઘોરે છે તેથી હું બહુ દુઃખિની થઈ ગઈ છું.

तनु सुध खोय घूमत मन ऐसें, मानुं कछुइक खाइ भंग ।
एतेपर आनन्दघन नावत, और कहा कोउ दीजें संग. ॥ देखो० ॥३॥

તે મનમાં વિચારવા લાગી કે, અહો ! આવા વખતે શુદ્ધ ચેતનસ્વામિનો વિયોગ થયો છે, આનું કારણ શું ? ખરેખર પૂર્વભવમાં કરેલ કર્મ આ વખતે સ્વામિને મળવામાં વિઘ્ન કરે છે. શાસ્ત્રોમાં કથ્યું છે કે, લાભાંતરાય કર્મના ઉદયથી લાભની પ્રાપ્તિ થતી નથી. દાનાંતરાય કર્મના ઉદયથી દાન દેઈ શકાતું નથી. ભોગાંતરાય કર્મના ઉદયથી ભોગની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ઉપભોગાંતરાય કર્મના ઉદયથી ઉપભોગની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વીર્યાંતરાય કર્મના ઉદયથી વીર્યશક્તિની ખીલવણી થતી નથી, તેમ મારા પતિનો આવા ટાણે વિયોગ થાય છે તેનું કારણ પૂર્વભવનું અન્તરાયકર્મ છે. મારા સ્વામિને મળવામાં અન્તરાયકર્મ વચ્ચે આવે છે. અન્તરાયકર્મના ઉદયથીજ નિમિત્તો પણ પ્રતિકૂળતાને ભજે છે. રામ અને સીતા વચ્ચે વિયોગ પડાવનાર કર્મ હતું, નળ અને દમયંતી વચ્ચે વિયોગ પડાવનાર કર્મ હતું, પવનકુમાર અને અંજના વચ્ચે વિયોગ પડાવનાર કર્મ હતું, રૂકિમણી અને તેના પુત્રો વચ્ચે વિયોગ પડાવનાર કર્મજ હતું, શ્રી ઋષભદેવને એક વર્ષ પર્યંત આહાર અને જળનો સંબન્ધ ટળાવનાર કર્મ હતું, તેમ મારા સ્વામિની મતિ ફેરવનાર પણ કર્મ છે અને મારા ચેતનસ્વામિથી મારો વિયોગ કરાવનાર પણ કર્મ છે. સમતા કહે છે કે હે કર્મ ! તને કેમ બિલકુલ દયાજ આવતી નથી ! તું કેમ આટલું બધું નિષ્ઠુર બન્યું છે ! હવે તો તેં દુઃખ દેવામાં બાકી રાખી નથી. હજી તારી ઇચ્છા હોય તે કર્મ તું કર ! કર !'' તારૂં થાય તેટલું કરી લે. હે કર્મ ! મારા પતિથી વિયોગ કરાવીને તારે મને જેટલી પીડવાની હોય તેટલું પીડવા તારૂં કાર્ય કર્યા કર !

विरह व्यथा कछु ऐसी व्यापति, मानुं कोई मारति वेजा ।
अंतक अंत कहालूं लेगो प्यारे, चाहे जीव तूं लेजा. ॥ को०॥२॥

ભાવાર્થઃ—સમતા કહે છે કે. હે શુદ્ધ ચેતના સખિ ' મને વ્હાલે કોઈ બરછીના ભાલા મારીને પીડતું હોય તે પ્રમાણે મારા શુદ્ધ ચેતન સ્વામિના વિરહથી પીડા થાય છે. શારીરિક પીડાના તો ઔષધો છે. પણ વિયોગરૂપ માનસિક પીડાના ઔષધ ખરેખર મારા સ્વામિના મેળાપ વિના અન્ય કોઈ નથી. બાવના ચંદનથી પણ આત્મસ્વામિના વિયોગનો તાપ શમતો નથી જ્ઞાનાદિ અનંત ઋદ્ધિના ધણી એવા શુદ્ધ ચેતન મળ્યા વિના અન્તરમાં થતો વિરહતાપ શમવાનો નથી. મારા અમના પ્રદેશે પ્રદેશે, અગ્નિના બાણ [illegible] વેદના થાય તેના કરતાં અનન્તગુણી વેદના થાય છે [illegible]

કર્મરૂપ ચંડાળ કાળ! ક્યાંસુધી તું મારો અન્ત લેઈશ. હવે તો મારો અન્ત આવે તો ઠીક. અગર હે કર્મચંડાળ કાળ! તારો અંત આવે તો ઠીક. આ પ્રમાણે કર્મને ચંડાળ કાળની ઉપમા આપીને ઉપાલંભ દેઈ પોતાના આત્મસ્વામીને પણ નિજ વાક્યથી સંબોધીને કહે છે કે, હે પ્યારા આત્મસ્વામિન! તમો અન્તકના સમાન થઈ મારો અન્ત ક્યાં સુધી લેશો? હવે તો એક જીવ બેઠો બાકી રહ્યો છે, તે તમારી ઇચ્છા હોય તો હવે જીવ પણ લેઈ જાઓ. સમતાના આ વાક્યો સ્વામિ વિરહનું અત્યંત દુઃખ દર્શાવનારે છે. શુદ્ધ ચેતન સ્વામિના વિરહથી સમતા અત્યંત દુઃખિયારી બનીને આ પ્રમાણે રુદનના ઉદ્ગારો કાઢે છે. જીવન અર્પીને પણ સ્વામીનો વિરહ ટાળવાની તેની અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા થઈ છે. પોતાના સ્વામિને મળવાને પોતાના જીવનો પણ હીસાબ ગણતી નથી. સમતાને પોતાના સ્વામિના મળાપ વિના બિલકુલ ચેન પડતું નથી. [illegible] સમતાનું હૃદય અત્યંત [illegible] પોતાના સ્વામિ વિના [illegible] પણ આજ-તનું ભાન રહ્યું નથી.

कोकिल काम चंद्र चूतादिक, चेतन मत है जेजा।
नवल नागर आनन्दघन प्यारे, आइ अमित सुख देजा ॥हो०॥२॥

ભાવાર્થ. [illegible] આત્માદિક [illegible] કરતું [illegible] કહેતો [illegible] વર્ણિને [illegible] કોઈ [illegible] આત્મગુણની [illegible] સમજવો. [illegible] કરે છે અને તે સાથે શુદ્ધ ચેતન સ્વામિના મળાપના [illegible] પણ શુદ્ધચેતનસ્વામિના મળાપ કંઈ પણ આનન્દ [illegible] શુદ્ધચેતનસ્વામિના મળાપ [illegible] આત્મના [illegible] થાય છે, તેથી આત્મસ્વામિ મળાપની આશા [illegible] આત્માની તે [illegible] જીવન [illegible] આત્માના [illegible] કહે છે કે હે [illegible]! ([illegible]) આનન્દના [illegible] તું [illegible] ([illegible]

અવિકારથી સિદ્ધદશાની ખુમારી) સુખને દેઈ જા. અર્થાત્ આત્મિક સહજસુખને અત્ર આપીને આપ. તું બાહ્યપ્રદેશમાં પરિભ્રમણ કરે છે તે અસત્ય છે, દુઃખકર છે, માટે બાહ્યપ્રદેશમાં લેશમાત્ર પણ ગમન કર નહીં. પરસ્વભાવમાં રાચવું અને માચવું એજ બાહ્યપ્રદેશગમન છે. બાહ્યપ્રદેશગમનથી કદી સુખ મળ્યું નથી અને ભવિષ્યમાં મળનાર નથી. આત્માના સ્વભાવમાં રમણતા કરવી તે અન્તરપ્રદેશ છે. અન્તરપ્રદેશમાં, આવીને હે અન્તરાત્મ નવલનાગર! મને સુખ આપ!! અન્તરમાં આત્મા, રમણ કરે છે તો અનન્તસુખ પ્રગટે છે એમ આનન્દઘનજી કહે છે.

पद ३६.

(राग मालसीरी.)

वारे नाह संग मेरो, यूंही जोबन जाय.।
ए दिन हसन खेलनके सजनी, रोते रैन विहाय. ॥ वारे० ॥१॥

ભાવાર્થ.—ક્ષાયિક શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખિ! હું તને મારી દુઃખવાર્તા સુણાવું છું. મારા ચેતનસ્વામી ક્ષયોપશમભાવના ચરિત્રધારક હોવાથી તથા છદ્મસ્થ દશાવાળા હોવાથી હજી અન્તરાત્મદશામાં છોટા છે અને હું તો તેરમા ગુણસ્થાનકમાં રહેનારી ક્ષાયિક શુદ્ધચેતના અર્થાત્ કેવલજ્ઞાનદૃષ્ટિ છું. મારા સ્વામિ હજી અન્તરાત્મદશાવાળા હોવાથી મારી દશાને જાણી શકતા નથી. મારૂં હૃદય નહીં જાણવાને લીધે અને મારા સબન્ધમાં નહીં આવવાના લીધે મારૂં ભરયૌવન વય ચાલ્યું જાય છે. મારા તેરમા ગુણસ્થાનકનો સમય અનન્ત આનન્દની રમત રમવાનો છે. અનન્ત શુદ્ધ રમણતાનો ખેલ ખેલવાનો આ વખત છે. અને આવા પ્રસંગે આનન્દ મળે નહીં તેથી તેવા અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓમાં આકુળવ્યાકુળ બની ગઈ છું અને મારા દિવસ રોવામાં વીતે છે, એ શું ઓછી ખેદજનક વાત છે? હે સમતા સખિ! મારા દુઃખની વાત બાલ સ્વામી જાણી શકતા નથી. હું તેમની આગળ દુઃખનાં રોદણાં જેટલાં રડુ તેટલાં ફોક છે. કારણ કે મારા દુઃખને જાણે નહીં તેની આગળ દુઃખની વાત કરવી તે અરણ્યમાં રૂદન બરોબર છે. अंधा आगळ आरसी, बहेरा आगळ गीत। मूरख आगळ रसकथा, त्रणे एकज रीत ॥ આ કહેવતની પેઠે મારી વીતક વાર્તા બાલુડા સ્વામિની આગળ સમજવી. હે સખી! યૌવનવય જે ગાળે છે તેનેજ તેનું ભાન થાય છે. મારા સ્વામિ હાલ તો છાદ્મસ્થિક

કેવા પ્રકારનો છે અને તે કેવી રીતે ધારણ કરવો, તે યોગિરાજ જણાવે છે. સમકિતરૂપ દોરી અને શીલરૂપ લંગોટી ધારણ કરૂં છું અને તે દોરીને વચ્ચે વચ્ચે ઘુલી ઘુલી ગાંઠો, સમકિતના સડસઠ બોલરૂપ લગાઉં છું. તત્ત્વરૂપ ગુફામાં પ્રવેશ કરીને ત્યાં જ્ઞાનરૂપ દીપક પ્રકટાવું છું અને તત્ત્વરૂપ ગુફામા ચેતનરૂપ રત્નનો પ્રકાશ ખીલવું છું. ચેતનરૂપ રત્નને કર્મરૂપ મેલ લાગેલો છે, તેને હું દૂર કરૂં છું. આત્મા રત્નની પેઠે પ્રકાશક છે. રત્નપર લાગેલી મલીનતાનો જેમ નાશ થાય છે, તેમ આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશો સાથે લાગેલી કર્મપ્રકૃતિયોનો પણ નાશ થાય છે. રત્ન પાર્થિવ વસ્તુ છે, તેથી તેનું મૂલ્ય કરે છે; પણ આત્મા, પાંચ તત્ત્વની પેલી પાર છે અને તે આત્મરૂપ રત્ન ત્રણ કાલમાં નિત્ય રહે છે, માટે તેની કિંમત થઈ શકતી નથી. પાર્થિવ રત્ન ક્ષણિક સુખ આપવા સમર્થ થાય છે, પણ પાર્થિવ રત્ન, પોતે સુખ શી વસ્તુ છે, તે જાણી શકતું નથી. આત્મારૂપ રત્ન નિત્ય સુખ આપે છે, અર્થાત્ તે અનન્ત સુખનો સ્વયં જ્ઞાતા તથા ભોક્તા બને છે અને અનન્ત સુખને પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ધારણ કરે છે, તેથી આત્મારૂપ રત્નનો પ્રકાશ કરવાનો યોગ હું તત્ત્વગુફામાં બેસી ધારણ કરૂં છું.

अष्टकर्म कंडेकी धूनी, ध्यान अगन जलाऊं;
उपशम छनने भस्म छणाउं, मलीमली अंग लगाउंरे, वाहाला. ॥ता०२

ભાવાર્થ:—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય એ આઠ કર્મ છે. એ અષ્ટ કર્મનું આત્માના પ્રદેશોની [illegible] આત્માના પ્રદેશોની સાથે કર્મનું બંધાવું તેને બંધ કહે છે. કર્મનું ઉદયમાં આવવું અને આત્માને વિપાકનો અનુભવ કરાવવો તેને ઉદય કહે છે. કર્મને ખેંચીને ઉદયમાં લાવવા તેને ઉદીરણા કહે છે. કર્મનું આત્માના પ્રદેશોની સાથે પડી રહેવું તેને સત્તા કહે છે. બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા, એ ચાર પ્રકારે કર્મ બંધાય છે. પ્રકૃતિબંધ સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ, એ ચાર પ્રકારે કર્મનો બંધ થાય છે. કાષ્ઠ જેમ અગ્નિથી બળીને ભસ્મીભૂત થાય છે તેમ, અષ્ટકર્મરૂપ કાષ્ઠને ધ્યાનરૂપ અગ્નિથી બાળી તેની ધૂળી કરૂં છું અને ઉપશમરૂપ ચાળણીથી તેની ભસ્મને છાળીને, તે ભસ્મને ભેગી કરીને મારા અંગે ચોળું છું; અર્થાત આવા પ્રકારની ભસ્મને મારા અંગમાં ચોળીને અન્તરની યોગદશાને ધારણ કરૂં છું. ઉપશમ ભાવરૂપ ચાળણીથી કર્મની ભસ્મ, સૂક્ષ્મરૂપપણું પામી શકાય છે. ધ્યાનરૂપ અગ્નિથી કર્મરૂપ કાષ્ઠ બળીને ભસ્મ થાય છે. ધ્યાનના ચાર ભેદ

છે. આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન, તેમાં આદ્યન
બે ધ્યાન ત્યાગ કરવાયોગ્ય છે, માટે આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ
કરીને ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનને ધ્યાઉંછું અને તે ધ્યાનવડે કર્મ
બાળી ભસ્મ કરૂંછું. મારા મનને હું એક ધ્યેય વસ્તુમાં સ્થિર રાખુંછ
રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરીને, આત્માનું ધ્યાન ધરીને, અન્તરંગયો
ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરૂંછું. તત્ત્વગુફામાં સિદ્ધ થવાને સિદ્ધાસન લગાવ
આપ્રમાણે યોગમાર્ગને સેવું છું.

आदि गुरुका चेला होकर, मोहके कान फराउं,
धर्म शुक्ल दोय मुद्रा सोहे, करुणा नाद वजाउं रे, वाहाला. ॥वा०॥२

ભાવાર્થઃ—ધર્મની આદિ કરવાથી સર્વે તીર્થંકરો આદિકર-તે
તીર્થની અપેક્ષાએ-મનાય છે, તેથી નમુથ્થુણંસૂત્રમાં આइगराणं એવો પ
સર્વ તીર્થંકરને સાધારણપણે લાગુ પડે એવા વિશેષણરૂપે મૂકયો છે
તીર્થંકરો આદિકર છે; તેઓ તીર્થંકર ગણાય છે અને ગુરૂઓની પરંપરાન
અપેક્ષાએ તે ગુરૂ પણ ગણી શકાય છે. તેઓની આજ્ઞા માનીને મોહન
કાન ફાડીશ, અર્થાત્ મોહનો નાશ કરીશ. (વ્યવહારની અપેક્ષાએ દીક્ષ
આપનાર ગુરૂ ગણાય છે. આ આધ્યાત્મિક પદ છે તેથી અધ્યાત
નયની અપેક્ષાએ ભિન્ન અર્થ કરવામાં આવે તો તેથી વ્યવહાર ધ
ઉત્થાપનની આશંકા કરવી નહીં, કારણ કે વ્યવહારનયની અપેક્ષ
એ વ્યવહાર ગુરૂ સત્ય છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ નિશ્ચય ગુ
સત્ય છે.) સર્વે ગુણોની આદિમાં સમ્યકત્વ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. સ
મ્યકત્વના દેનાર ગુરૂ આદ્યગુરૂ ગણાય છે, તેમની આજ્ઞામાં રહી
કર્મનો નાશ કરીશ. સર્વે ગુણોમાં સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરનાર વિવે
ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે, તે વિવેકગુણવડે સર્વે ધર્મકાર્યો કરી શકા
છે, માટે તે પણ આદ્યગુરૂ નિશ્ચયથી ગણાય છે; તેમ યોગીઓન
ગુરૂ આદિનાથ ગણાય છે. મત્સ્યેન્દ્ર, ગોરખ, વગેરે યોગીઓ પોતાના ગુ
તરીકે આદિનાથને માને છે. જૈનશાસ્ત્રમાં ઋષભદેવને આદિનાથ કહે છે
યોગીઓના ગુરૂ આદિનાથ છે અને તે અષ્ટાદશ દોષરહિત આદિના
તે શ્રીઋષભદેવ સ્વામી છે, માટે તે પણ પૂર્વોક્ત અપેક્ષાએ ગુરૂ છે
તેમનો આજ્ઞાધારકરૂપ શિષ્ય બનીને, મોહમહામલ્લના કાન ફાડીશ
ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનરૂપ બે મુદ્રાને બે કર્ણમાં ધારણ કરવાથી
કાન શોભે છે, કરૂણારૂપ શૃંગનાદ બજાવવાથી સર્વે મનુષ્યોના હૃદ
યમાં દયાભાવને ઉત્પન્ન કરાય છે, કારૂણ્યભાવનારૂપ નાદવ
આત્માની દયાવૃત્તિ ખીલે છે અને પરમાત્મદેવની અન્તરમાં પ્રસન્નત

પ્રગટે છે, અર્થાત્ આત્મા તે પરમાત્મારૂપે બને છે; માટે હું આવી યોગની દશાને ધારણ કરવા ઇચ્છું છું.

इहविध योग सिंहासन बैठा, मुगति पुरीकुं ध्याउं रे;
आनन्दघन देवेन्द्रसें जोगी, बहुर न कलिमें आउं रे, वाहाला ता० ॥४॥

ભાવાર્થઃ—આ પ્રમાણે યોગસિંહાસનપર બેસીને હું મુક્તિપુરીનું ધ્યાન ધરૂં છું. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ, એ યોગનાં આઠ અંગ ગણાય છે. યોગસિંહાસનમાં બેસીને યોગનાં અંગ સેવ્યાથી અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. યોગનાં અંગ સમ્યગ્રીત્યા સેવવાથી અઠ્ઠાવીશ લબ્ધિઓ પૈકી અમુક લબ્ધિયોની પ્રાપ્તિ થાય છે. પંચમ આરામાં પણ કેટલીક લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્યે યોગશાસ્ત્રમાં યોગના અંગોનું સારી રીતે વર્ણન કર્યું છે, તેમજ શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ (ચૌદસો ચુમ્માલીશ ગ્રન્થ બનાવનાર પૂર્વાચાર્ય) યોગબિંદુમાં યોગનું બહુ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રન્થમાં યોગની દૃષ્ટિઓ સારી રીતે વર્ણવી છે. શ્રીમદ્ચિદાનન્દજીએ ચિદાનન્દ સ્વરોદયમાં યોગનું સમ્યગ્રીત્યા સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. આનન્દનો ઘન એવો આત્મા કહે છે કે દેવેન્દ્રની પેઠે હું યોગસિંહાસનારૂઢ થઇને બહુવાર કલિયુગમાં ન આવું એવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરૂં; એવી શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી યોગદશાની અભિલાષા જણાવે છે. યોગદશાના વર્ણનસંબંધી નીચેનું [illegible] પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

योग पद

[illegible]

जोगी थइने अलख हुं जगावुं रे, सोऽहंसोऽहंपरमब्रह्म ध्यावुं रे. जोगी०
उदासीनता कंथा पहेरूं, वैराग्यनी भभूति चोळावुं रे. जोगी० ॥१॥
दयासागरनी चामडीओ धरूं, शीलव्रतनो लंगोट लगाउं रे. जोगी० ॥२॥
सर्वत्यागकर शीर मुंडावुं, प्रभुगुणनुं खप्पर धराउं रे. जोगी० ॥ ३ ॥
ध्यानदंडने करे धारूं, पवनपावडी उपयोग लावुं रे. जोगी० ॥४॥
अन्तर आत्मप्रदेशे रिचरूं, दयागंगमां स्नाने सुहाउं रे. जोगी० ॥५॥
अग्निनामिनिज परब्रह्मनी, ब्रह्मांड आगुं हुं समाउं रे. जोगी० ॥६॥
अनुभवअमृतनिद्रा मागुं, हुंतो धूनी संवरनी जगाउं रे. जोगी० ॥७॥

મમતા થતી નથી; હવે ફક્ત એક શુદ્ધ ચેતનપર દૃઢ પ્રીતિ ઉપજી છે. મારા ચેતન સ્વામી છે તેજ સુખના સાગર છે, એમ અનુભવ થયો છે.

लोक लाजमूं नाहीं काज, कुल मरयादा छोरी हो;
लोक बटाउं हमो विरानो, अपनो कहत न कोरी हो.॥म०॥२॥

ભાવાર્થઃ- શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખી! હવે લોક લજ્જાનું અંશમાત્ર પણ કાજ (કાર્ય) નથી, લોકની લાજ રાખીને ક્યાંસુધી બેસી રહવું? કેમકે લોકની લાજ રાખવામાં આવે છે તો, આત્મસ્વામિની પ્રીતિનો સમ્બન્ધ પરિપૂર્ણ બજાવી શકાતો નથી. હવે મારે અને દુનિયાને મેળ આવે તેમ જણાતું નથી. મારે આત્મસ્વામિનીસાથે પ્રીતિ છે. ત્યારે લોકોની દુનિયાના જડ પદાર્થોનીસાથે પ્રીતિ છે. મારે સહજ સુખ ધારણ કરવા ઇચ્છા છે, દુનિયા તો કૃત્રિમ સુખમાં રાચીમાચી રહી છે. મને સત્સ્વરૂપમાં રમણતાની લય લાગી છે, લોક તો અસત્માં લય લગાડે છે. [illegible] દુનિયા મલીનતાની વૃદ્ધિમાં [illegible] સામ્રાજ્ય નિરખવાનું [illegible] છે. મારી દષ્ટિ લોકથી [illegible] છે, હમારું હમારું ને લોકની [illegible] અન્તરથી [illegible] નથી, તેને હું [illegible] અને લોક [illegible] વર્તનરૂપે [illegible] રમણતાનાં [illegible] નથી એવું [illegible] છે. [illegible] મુક્તિમાર્ગ તરફ [illegible] મારી મશ્કરી કરે, તો પણ હવે હું પાછી [illegible] નથી. હું [illegible] દુનિયા પરની [illegible] કરવામાં પૂરી પૂરી હોય છે, પારકાની [illegible] કરવામાં શૂરી અને [illegible] પણ દુનિયા પોતાના સ્વરૂપની [illegible] પણ કહેતી નથી, અર્થાત્ પારકાને [illegible] હોય છે, પણ પોતાની [illegible] કહેતાં અચકાય છે. આવી દુનિયા [illegible] પણ મારે આત્મસ્વામિના પ્રેમથી [illegible] પડવાનું નથી.

मात तात अरु सज्जन जाति, वात करत है भोरी हो;
चाखे रस क्युं करी छूटे, सुरिजन सुरिजन टोरी हो. ॥ म० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, મારી માતા તથા પિતા અને સ્વજન જાતિ, મને બાહ્ય જડપદાર્થોમાં લલચાવી સંસારમાં રાખવાનેમાટે ભોળી ભોળી વાતો કરેછે, અર્થાત્ નાનાં બાળકને સમજાવવા જેવી વાતો કરે છે. તેઓ એમ જાણે છે કે, શુદ્ધચેતનાને આપણે બાહ્ય દુનિયાના ખેલોમાં લલચાવી આપણા સંબન્ધમાં રાખીશું, પણ હું તો સર્વ પ્રકારની વાતોને અવબોધુંછું, તેથી બાહ્ય જડ પદાર્થોમાં રાગ અને દ્વેષ ધારણ કરીને ફસાઈ જાઉં તેમ સ્વપ્નમાં પણ કોઈએ આશા રાખવી નહીં. જડ પદાર્થો વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા છે, જડ પદાર્થોમાં ત્રણ કાલ જડતા વ્યાપી રહી છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યના અનેક પ્રકારના પર્યાયો થયા કરે છે. શરીર, વાણી અને મનના પુદ્ગલ સ્કંધો પણ અનેક આકારોને ધારણ કરે છે અને પાંચ ઇન્દ્રિયોદ્વારા બાહ્ય જડ પદાર્થો અનેક પ્રકારના આકારોને ભવિષ્ય કાલમાં ધારણ કરશે, તેવા જડ પદાર્થોને અનન્ત કાળપર્યંત અનુભવ્યા, ચાખ્યા, પણ તેનાથી નિત્ય સુખની ગંધ પણ આવી નહીં, પણ મારા ચેતન સ્વામિના પરિચયમાં હું જેમ જેમ આવવા લાગી તેમ તેમ, હું કંઈક નિત્ય સુખની ઝાંખી અનુભવવા લાગી. અસંખ્યાત પ્રદેશી એવા ચેતન સ્વામિનો અનુભવ જેમ જેમ વધતો ગયો તેમ તેમ, મારા હૃદયમાં આનન્દનો સાગર પ્રગટવા લાગ્યો. મારા આત્મસ્વામિસાથે સ્થિરોપયોગે સ્થિર થઇ ત્યારે, અનન્ત સુખની ઝાંખીનો સાક્ષાત્કાર થયો. અર્થાત્ અપૂર્વ આનન્દરસનો સ્વાદ અનુભવવા લાગી. હવે મેં આનન્દરૂપ અમૃત રસ ચાખ્યો છે. સન્તજનોનાં ટોળેટોળાં મળીને જે આનન્દ અમૃતને આસ્વાદે છે, તેનો આનન્દરસ-અમૃતરસ મેં શુદ્ધ ચેતનની સંગતિથી આસ્વાદ્યો છે. કરોડો દેવતાઓ છોડાવવા આવે તો પણ, હવે મારા પતિનો સંગ છૂટે નહીં. હવે તો મારા શુદ્ધચેતન પતિના સમાગમમાં સદાકાલ લયલીન રહેવાની.

औरहनो कहा कहावत औरपें, नाही कीनी चोरी हो;
काछकछयो सो नाचत निवहे, और चाचर चर फोरी हो. ॥ म० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતાસખી ! અન્યની વાત અન્યને શા માટે બીજાની પાસે કહેવરાવવી જોઈએ ? તેમ મારી વાત

અન્યોને હું શા માટે કહું ? કેમકે મારા હૃદયમાં જેવો અનુભવ પ્રગટ્યો છે, તેવો અનુભવ અન્યોના હૃદયમાં જ્યાંસુધી પ્રકટ્યો નથી, ત્યાંસુધી તેઓ મારી વાતને અન્તઃકરણથી સ્વીકારી શકે નહીં, પણ જે સત્ય છે તે ગગનમાં ચઢીને ગાજે છે. સત્ય ગમે ત્યાં ગમે તેવા પ્રસંગે સત્ય તરીકે ભાસ્યાવિના રહેતું નથી, અસત્યના ઢગલાઓમાં પણ સત્યનો અણુ પ્રકાશ કર્યાવિના રહેવાનો નથી. ઘુવડો સૂર્યને ન દેખે તેમાં કંઈ સમ ખાવાની જરૂર નથી. સાકર ખાવાથી ગળી લાગે, પણ જેણે સાકરને ખાધી નથી તે ગળી ન માને, તેથી કંઈ સમ ખાવાની જરૂર રહેતી નથી. મે જે મારા ચેતનસ્વામિનો સંબન્ધ કર્યો છે, તેમાં કોઈની મેં ચોરી કરી નથી. સ્વામી બે પ્રકારના છે, દ્રવ્ય સ્વામી અને દ્વિતીય ભાવસ્વામી. અન્ય શરીરધારી જીવને અન્યજીવ સ્વામી તરીકે કલ્પે છે; સ્ત્રીઓ પુરૂષોને જગત્ વ્યવહારમાં સ્વામીતરીકે કલ્પે છે, પણ તેવા પ્રકારના સ્વામિનો તો ક્ષણિક સબન્ધ ટળી જાય છે. દ્રવ્ય સ્વામીઓ તરીકે અનેક જીવો થયા, પણ તેથી નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત થયું નહીં. દ્રવ્યસ્વામિઓને શરીરસબન્ધથી ધારણ કરવામાં આવે છે, સસારમાં અનેક જીવો દ્રવ્યસ્વામિઓના સબન્ધ કલ્પીને અન્તે નિરાશ થયા; એકેક જીવની સાથે અનેકવાર દ્રવ્યસ્વામિના સબન્ધોને ધારણ કર્યા, પણ સ્વપ્નના સ્વામિની કે ક્ષણિક સ્વામિની બાજી, સત્ય સુખ આપવા સમર્થ થઈ નહીં શુદ્ધચેતના કહે છે કે, આત્મારૂપ સ્વામી તે ભાવસ્વામી ગણાય છે, આત્મસ્વામિનો સબન્ધ નિત્ય સહજ સુખ અર્પે છે, માટે મે તો આત્મસ્વામિની સાથે સબન્ધ જોડ્યો તે કદાપિ કાળે છોડવાની નથી. કાછ કછયા તે નાચીને નિભાવવો જોઈએ: અર્થાત્ લીધેલો વેષ ભજવવો જોઇએ, બાવરની ચગ અથાત ચકટાના લોકોની ચરચે (વાતને) મે દોડી નાખી, અર્થાત દુનિયા શુ કહેશે તે મારે જોવાનું નથી, મારે તો મારા શુદ્ધ ચેતનસ્વામીના સબન્ધમા લયલીન થવાનું છે.

ग्यान सिंधू मथित पाई, प्रेम पीयूष कटोरी हो;
मोदत आनन्दघन प्रभु शशिधर, देखत दृष्टि चकोरी हो. ॥म०॥५॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખી ! મેં જ્ઞાનસિંધુનું મથન કર્યું અને તેમાંથી પ્રેમામૃતને કાઢી તેની કટોરી ભરી અને આનન્દઘનસ્વામીરૂપ ચંદ્રમાને દેખી દૃષ્ટિરૂપ ચકોરી પ્રમુદિત થઈ અને તે પ્રેમામૃત કટોરીનું પાન કરવા લાગી. તાત્પર્યાર્થ કે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ સિન્ધુનું મથન કર્યું ત્યારે, તેના સારમાં ગ્રહણ કર્યું કે આત્મામાં રમણતા કરવી, સર્વ જડ વસ્તુઓનો પ્રેમ અસત્ય છે, આત્માના ઉપર પ્રેમ ધારણ કરવાથી

બાહ્ય વસ્તુઓનો પ્રેમ છૂટે છે અને આત્મામાં આનન્દ અમૃતરસની ખુમારી પ્રગટે છે. જગતમાં આત્માવિના કોઈપણ વસ્તુપર પ્રેમ કરવો ઉચિત જણાતો નથી, કેમકે જડવસ્તુઓના પ્રેમથી ઉલટું પ્રાન્તે દુઃખ પ્રગટે છે, માટે આત્માપર પ્રેમ ધારણ કરવો તેજ ખરેખર ઉચિત છે. શુદ્ધ ચેતનની દૃષ્ટિરૂપ ચકોરી તે આનન્દઘન એવા ચન્દ્રને દેખી અત્યંત હર્ષ ધરે છે. શુદ્ધચેતનાની દૃષ્ટિ ખરેખર હાલે હાલે આત્મામાં લાગી રહી છે. ચકોરી ચંદ્રના સામી દૃષ્ટિ ધારણ કરીને અમૃત પાન કરે છે, તેમ શુદ્ધચેતના પણ આત્માને દેખીને આનન્દરૂપ અમૃતનું પાન કરે છે. શુદ્ધચેતના પોતાના આત્મપતિનું સ્વરૂપ નિહાળે છે, અનુભવે છે અને હાલે હાલે અનન્ત કર્મની નિર્જરા કરે છે. શુદ્ધ ચેતના નવીન કર્મ આવવા દેતી નથી અને પ્રાચીન કર્મનું પરિશાટન કરે છે. શુદ્ધચેતના પોતાના આત્મસ્વામીના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં વાસ કરીને સ્વામીના અંગને નિર્મલ કરે છે. પોતાના સ્વામિની મલીનતા ટાળીને બારમા ગુણસ્થાનકના અન્તે તેમને શુદ્ધ, બુદ્ધ, પરમાત્મા બનાવે છે. સાદિ અનંત કાળપર્યંત ક્ષાયિક ભાવે શુદ્ધચેતના આત્મપ્રભુની સાથે સિદ્ધસ્થાનમાં રહે છે; એમ શ્રીઆનન્દઘનજી પોતાના ઉદ્ગારોથી જણાવે છે.

पद ३९.

(राग मरु वरवो)

तरसकी जइ दई को दईकी सवारीरी,
तिक्षण कटाक्ष छटा लागत कटारीरी. ॥ तर० ॥ १ ॥

ભાવાર્થઃ—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતા સખી! આત્મ શુદ્ધચેતના [illegible] ઘેર આવતા નથી પણ કુમતિ મમતા અને તૃષ્ણા વગેરેને ત્યાં વારંવાર જાય છે અને અશુદ્ધ પરિણતિના ઘેર પડી રહે છે. [illegible] નથી. આત્મ ચેતનસ્વામી [illegible] હે સમતા સખી! હું સ્વામિવિરહરૂપ દુઃખથી [illegible] છું. [illegible] આવ્યું છે [illegible] દેવું

ચેતન સ્વામીની સાથે એકતાનો અનુભવ કરે છે, તોપણ તેરમા ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ વિના પોતાના ચેતન સ્વામિને સાક્ષાત્‌પણે મળી શકતી નથી, તેમ પોતાના ચેતન સ્વામિને સાક્ષાત્‌પણે પ્રાપ્ત કર્યા વિના ચેતના હરીને ઠામ બેસી શકતી નથી. પોતાના સ્વામિનો સાક્ષાત્ સંબન્ધ થયા વિના ચેતનાના ઉપર્યુક્ત ઉદ્‌ગારો નીકળેછે. મોહનીયકર્મના ઉદયથી ચેતન ઉપરના ગુણસ્થાનકમાં ચઢીને પાછા પડી જાય છે, તેથી તેમનો વિરહ થવાથી ચેતનાની આવી દશા થઈ છે, એમ ચેતના પોતાના ઉદ્‌ગારોને જણાવે છે.

मोहनी मोहन ठग्यो, जगत ठगारीरी;
दीजिये आनन्दघन, दाह हमारीरी. ॥ तर० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થઃ—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સમતાસખી ! મોહ પમાડનારા એવા મારા ચેતન સ્વામીને, ઠગારી એવી મોહિનીએ ઠગ્યો છે. મોહિની સર્વ જીવોને જડ વસ્તુઓમાં મુંઝાવીને પોતાના કબજામાં રાખે છે. ત્રણ ભુવનમાં મોહિનીનું જોર વ્યાપી રહ્યું છે. મોટા મોટા મુનિવોને પણ મોહિની હેઠળ પાડે છે. મોહિની સર્વ જગતને ઠગે છે. દુનિયા આંધળી થઈને મોહિનીના પાશમાં ફસાઈ જાય છે. રણસંગ્રામમાં કરોડો મનુષ્યોનો નાશ કરનારા એવા યોદ્ધાઓ પણ, મોહિનીના દાસ બનીને મોહિનીને પગે લાગે છે. જગતના લોકો મોહિનીના પાશમાં ફસાઈ જઈને પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અવલોકવા સમર્થ બની શકતા નથી. મોહિનીના પેટમાં અજ્ઞાન જીવો કીડાની પેઠે પરભાવરૂપી વિષ્ઠા ચુંથી રહ્યા છે. જગતના લોકો દેખતી આંખે પણ આંધળાની પેઠે મોહિનીના રાગમાં સુખ માની પ્રાણનો પણ નાશ કરે છે. અનાદિ કાળથી લાગેલી એવી મોહિની પોતાનું સમગ્ર બળ વાપરીને જીવોને પુતળીની પેઠે પંચેન્દ્રિય વિષયનાટકમાં નચાવે છે. જગતની મોહિનીના પાશમાં ફસાએલા જીવો, જડયંત્રની પેઠે ઉઠે છે, બેસે છે, ખાય છે અને પીએછે. મોહિનીના તાબામાં જગતના સર્વે જીવો છે, તેનામાં એવી ઇંદ્રજાળ શક્તિ છે કે, લોકો સત્યને અસત્ય કરી માને છે અને અસત્યને સત્યતરીકે માને છે. હે આનન્દઘન ચેતન સ્વામી! આપ હવે મોહિનીની માયાજાળને તોડી નાખો અને મારા હૃદયમાં આપના પરોક્ષપણાથી વિયોગરૂપ દાહ ઉત્પન્ન થયો છે માટે, પુષ્કરાવર્ત મેઘસમાન એવું આપનું દર્શન દ્યો, કે જેથી મારા હૃદયનો દાહ શાન્ત થાય અને આનન્દની છાયા છવાઈ જાય; એમ શ્રી આનંદઘનજી કહે છે.

રહી છે કે, તેના સામું દેખવાથી જાણે કંઈ કામણ કર્યું હોય તેની પેઠે, હું તેનામાં લીન બની જાઉં છું અને તેથી આનન્દની છાયા છવાઈ જાય છે. મારા આત્મપતિના સ્વરૂપને નિરખતાંજ જે આનંદ થાય છે, તે આનન્દ વૈખરી વાણી કથી શકતી નથી. દુનિયામાં તો શોક જણાય છે. દુનિયા સામે દૃષ્ટિ કરૂં છું તો, જ્યાં ત્યાં સર્વ પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારની ચિન્તારૂપ ચિતામાં બળતા દેખું છું. દુનિયા સામું દેખતાંજ શોકનું વાતાવરણ પ્રગટ થાય છે. દુનિયામાં જે ઇષ્ટ પદાર્થો મનની કલ્પનાના યોગે મનાય છે, તેનો વિયોગ થતાં શોક ઉત્પન્ન થાય છે. દુનિયામાં અનિષ્ટ પદાર્થોનો સંયોગ થતાં શોક પ્રગટી નીકળે છે. અનેક પ્રકારના રોગ થવાથી તથા તેનું સ્વરૂપ સાંભળવાથી પણ ભય અને શોક થાય છે. દુનિયામાં ભવિષ્યતકાળ સંબન્ધી શોક થયા કરે છે. દુનિયામાં સર્વ જીવોની ભિન્ન ભિન્ન મતિ પ્રવર્તે છે, તેથી એક કાર્ય એકને સારૂં લાગે છે તો, તેજ કાર્ય અન્યને ખોટું લાગે છે. દુનિયામાં ગમે તેટલા ઉપાયો કરવામાં આવે છે તોપણ, શોક તો રહ્યા કરે છે. દુનિયાદારીને વળગતાં આત્મસ્વામી મળતા નથી, માટે આત્મસ્વામીને મળવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો દુનિયાદારીનો ત્યાગ કરવો પડે છે. આત્મસ્વામીની સેવા અને દુનિયાદારીમાં પ્રવૃત્તિ, એ બે કાર્ય સાથે થતાં નથી. ભસવું અને આટો ફાકવો, એ બે સાથે થઈ શકતાં નથી, તેમ દુનિયાદારી અને આત્માની સેવા, એ બે સાથે રહી શકતાં નથી. જેમ દૂધ કાંટનો થોક (સમૂહ) એ બે એક સ્થાનમાં રહી શકતાં નથી, તેમ મારા મનરૂપ સ્થાનમાં આત્મસેવા ભક્તિ અને દુનિયાદારી, એ બે એકી વખતે રહી શકતાં નથી.

कंत विन चउगति, आणुं मानुं फोकः
उघराणी सिरड फिरड, नाणुं ते ते रोक. ॥ मीं० ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—સુમતા કહે છે કે, હે શ્રદ્ધા સખી ! મારા આત્મસ્વામી-વિનાનું ચતુર્ગતિનું આણું મેં અનન્તવાર કર્યું અને કરીશ તો પણ તે મિથ્યા છે. મારા આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિવિના હું મને તે ગતિના ગમન કરૂં પણ તે મિથ્યા છે. આત્મસ્વામિવિના કોઈ પણ ગતિના જપવારો નથી. ઉઘરાણી સિરડ ફિરડ અર્થાત્ ક્રમપ્રાપ્તિના નિયમવાળી નથી. ક્રમ મળે વા મળે પણ નહીં એવી ઉઘરાણીરૂપ કહેણી બને, તેવડે ધનની પ્રાપ્તિ થાય વા ન થાય, તેનો નિશ્ચય કહેવાય નહીં. આત્માની કથની કરવી, ધર્મ સંબન્ધી મોટી મોટી વાતો કરવી, પણ તે કથની

ઉધરાણીના જેવી છે-कथनी कथे सहु कोई, रहेणी अति दुर्लभ होई, जब रहेनीका घर पावे, तब कथनी लेखे आवे ॥ કથની તો ઘણા કરે છે, પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોવડે આત્માની ઉચ્ચ સદ્વર્તનરૂપ રહેણીને તો કોઈ વિરલા પામે છે. સદ્વર્તનની પ્રાપ્તિ થયાવિના કથની લેખે આવતી નથી. શુક, રામનું નામ જાણે છે, પણ તેનો પરમાર્થ જાણતો નથી. ૫ડત્રીશ પ્રકારની રસોઈની વાતો કરવામાં આવે તોપણ ખાધાવિના શું? નાનું બાળક રસોઈના ભેદનાં નામ જાણતો નથી તોપણ રસોઈ આસ્વાદીને તૃપ્તિ પામે છે. બંદીજન ભાટ ચારણ વગેરે યુદ્ધમાં કડખા ગાવે છે, પણ તેઓ લડાઈમાંથી ભાગી જાય છે, શુરાઓજ મસ્તક કપાવે છે. कहणीतो जगत मजुरी रहणी है बंदी हजुरी, कहेणी साकरसम मीठी, रहणी अति लागे अनीठी ॥ કથની તો જગતની મજુરી સમાન છે અને રહેણી તે બંદી હજુરી છે. કથની તો સાકર સમાન મીઠી લાગે છે, પણ બોલ્યા પ્રમાણે વર્તવું તો અનિષ્ટ લાગે છે. શુષ્કજ્ઞાની બનીને મોટી મોટી શાસ્ત્રોની વાતો કરવામાં આવે, તેમજ સભાઓમાં લાંબા લાંબા હાથ કરીને લાંબાં લચક ભાષણ કરવામાં આવે, તોપણ કંઈ રહેણી આવ્યા વિના આત્મ સ્વામિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. શ્રાવકનાં વ્રત અને સાધુનાં વ્રત અંગીકાર કરીને આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવા માટે, આત્મ સ્વભાવમાં રમણતા કરી સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવા, દુર્ગુણો ટાળવા, જ્ઞાન ધ્યાનની પ્રાપ્તિ કરવી અને આત્માના સદ્ગુણો ખીલવીને અતે નિરૂપાધિક સુખ ભોગવવું. આત્મજ્ઞાનવડે આત્માની પ્રાપ્તિ માટે, અષ્ટાંગ યોગની સાધના કરવી તે, રોકડા નાણાની પેઠે રોકડો ધર્મ છે, અથવા તેજ આત્મસ્વામીની પ્રાપ્તિભૂત ધર્મ છે. પર ભવમા અર્થાત્ દેવ લોકમા વિષય સુખ ભોગવવા માટે જે કરવામા આવે છે તે, ઉધરાણી સમાન છે; માટે રોકડા નાણાની પેઠે આત્મસ્વામીની પ્રાપ્તિના ઉપયોગમાં વર્તવુ. આત્માનું સહજ સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે, જ્ઞાન ધ્યાનમા રમણતા કરવી એ રોકડો ધર્મ છે.

कंत विना मति मारी, अहवाडानी वोक;
धोकं घुं आनन्दघन, अवरने टोकं, ॥ मी० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થઃ—સમતા પોતાની શ્રદ્ધાસખીને કહે છે કે, મારા શુદ્ધાત્મ સ્વામીને પ્રાપ્ત કર્યા વિનાની મારી મતિ અહવાડાની બોક જેટલી છે,

---

૧ ટોંક એવો પણ પાઠાન્તર છે. તેનો અર્થ એવો છે કે હું અવરને ધક્કો મારીને કાઢી દઉં છું અને ચૈતનને નમસ્કાર કરું છું.

અર્થાત્ બહુ ટુંકી છે. અહવાડાની ખાડમાં થોડું જલ રહી શકે છે, તેમ અહવાડામાં પણ કુવાનું પાણી રેડવામાં આવે છે, તેથી અહવાડાનું જલ પણ ખુટી જાય છે, અર્થાત્ અહવાડાની ખાડનું પાણી ક્યાં સુધી પહોંચી શકે! તે પ્રમાણે આત્મસ્વામીને પ્રાપ્ત થયા વિનાની, અર્થાત્ આત્માનું સ્વરૂપ જેના વડે પ્રાપ્ત થાય છે, એવા અનુભવ જ્ઞાન વિનાની મતિ તે અહવાડાની ખાડ પેઠે ટુંકી છે. આત્મા પ્રત્યક્ષપણે પ્રાપ્ત થતાં કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. કેવલ જ્ઞાનવડે લોક અને અલોકનું એક સમયમાં જ્ઞાન થાય છે. જગત્‌ના સર્વ પદાર્થો શ્રી કેવલજ્ઞાનવડે એક સમયમાં ભાસે છે, આવા ક્ષાયિકભાવના કેવલજ્ઞાનનો પાર પામી શકાતો નથી. પરોક્ષપણે આત્માની પ્રાપ્તિરૂપ જે અનુભવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે અનુભવવિનાના જ્ઞાનના કરતાં ઉચ્ચ છે. જે બુદ્ધિવડે આત્માની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, તે બુદ્ધિ ખરેખર અહવાડાની ખાડ પેઠે ટુંકી છે. આત્મા જેનાથી જણાય છે, એવી શ્રુતબુદ્ધિનો વા મતિનો પાર આવતો નથી. પાતાલી કુવાનું જલ જેમ ખુટતું નથી, તેમ આત્માના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થએલી બુદ્ધિનો પણ અન્ત આવતો નથી. પ્રતિદિન આત્મજ્ઞાનતો વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે; આત્મજ્ઞાનનો પાર પામી શકાતો નથી. બાહ્ય જડ વિદ્યાના મોટા મોટા પ્રોફેસરો બનો તોપણ, અગાધ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાનું નથી. આત્મજ્ઞાન વિના વ્યાવહારિક જ્ઞાનથી કદી આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિ થવાની નથી. આત્માનું સમ્યક્ સ્વરૂપ ઓળખાય અને આત્મસ્વામિની પ્રાપ્તિ થાય, તેજ જ્ઞાનની આવશ્યક્તા છે; દુનિયાની બુદ્ધિયોની મારે જરૂર નથી. સમતા કહે છે કે, આનન્દનો સમૂહ જેમાં છે એવા આત્મસ્વામિ વિના અન્ય સર્વ અહિતકર, દુઃખકર, ઉપાધિકર. લાગે છે; એક ફક્ત આત્મસ્વામિ મને સુખકારી લાગે છે, માટે તેને હું નમું છું અને અવરને તરછોડું છું, અર્થાત આત્મસ્વામી વિના સર્વ અહિતકર લાગે છે, એક આત્મામાંજ રમણતા કરવી તેજ એક-સુખકારી-લાગે છે, એમ શ્રી આનન્દઘનજી કહે છે.

पद ४१.

(राग नाट.)

पिया बीनुं शुद्ध बुद्ध भूली हो.
आंख लगाइ दुःख महेलके जरुखे झुलीहो. ॥ पिया० ॥ १ ॥

ભાવાર્થઃ—સમતા કહે છે કે, હે ચેતને! મારા આત્મપતિ વિના હું શુદ્ધતા બુદ્ધતા, ભૂલી ગઈ છું. પતિના વિયોગથી મારી આન્તરિક દશા

આપે છે તેટલું દુઃખ, અન્ય કોઈ આપવા સમર્થ નથી. સ્નેહીઓ સ્નેહનું સ્વરૂપ જાણી શકે છે. ગર્ભિણી સ્ત્રી ગર્ભની વેદનાનો અનુભવ કરી શકે છે; પણ વન્ધ્યાસ્ત્રીને ગર્ભિણીના દુઃખનો અનુભવ થઈ શકતો નથી. પતિ વિયોગી સ્ત્રીજ પતિ વિયોગી સ્ત્રીના દુઃખનો અનુભવ જાણે છે. પ્રેમમય પતિનું સ્વરૂપ જે જાણે છે તે સ્ત્રી, પતિના વિયોગથી અત્યંત દુઃખી થાય છે. શુદ્ધચેતનપતિ પર પ્રેમ થયા બાદ શુદ્ધ ચેતનના વિયોગથી બિલકુલ ગમતું નથી, મારે પણ એવું થયું છે, તેથી હે સમતે! હવે એટલું કહું છું કે, કોઈ એક કરશો નહીં. સ્નેહિજ સ્નેહની કિમ્મત આંકી શકે છે. શુદ્ધ ચેતના પ્રેમના યોગે આ પ્રમાણે કહે છે. પ્રિય પ્રેમી વિયોગી સ્ત્રીના આવા ઉદ્ગારો નીકળે છે. ચેતનાએ પોતાના સ્વામીનું સ્વરૂપ ઓળખ્યું ત્યારે તેને શુદ્ધાત્મપતિપર પ્રેમ પ્રગટ્યો. આત્મા ઉપર પ્રેમ તો પ્રગટ્યો, પણ પરોક્ષ દશામાં સાક્ષાત્ આત્મસ્વામી દેખાતો નથી, તેથી સ્મૃતિરૂપ ઝરૂખામાં બેસી ચેતના, આત્માને સાક્ષાત્ દેખવાની રાહ જોઈ રહી છે. ચેતના એટલા બધા સ્થિર ઉપયોગમાં રહીને દેખે છે કે, તેને થાક લાગે છે. સાક્ષાત્ આત્માને દેખવાના અભાવરૂપ વિયોગથી ચેતના ઝુર્યા કરે છે અને તે સમતાને પોતાની સ્થિતિ જણાવે છે. ચેતનાને પરોક્ષ ભાવસ્નેહ થાય છે, પણ તેરમા ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ વિના આત્મા સાક્ષાત્ દેખાતો નથી. તેથી જોવું ક્યાં છતાં પણ ગુણસ્થાનકના અભાવે દર્શન થતાં નથી. મારે દર્શનના અભાવે દુઃખ થાય છે, તેથી તે પોતાનો બળાપો બાહેર કરે છે.

> प्रीतम प्राणपति विना प्रिया कैसें जीवे हो,
> प्रान पवन विरहादशा भुयंगम पीवे हो. ॥ पिया० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, મારા શુદ્ધચેતનરૂપ પ્રિય પ્રાણપતિ વિના હે સમતે! હું તેની વહાલી શી રીતે જીવી શકું? મારા પ્રાણ મારા પતિ છે, મારા શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ મારા સ્વામી છે; મારી આંખો અને પાંખો મારા પ્રાણપતિ છે. સતી સ્ત્રીઓનું સર્વસ્વ તેમનું નથી પણ તેમના સ્વામીઓનું છે. સતી સ્ત્રીઓ પોતાનું સર્વસ્વ પોતાના પ્રાણપતિનું માને છે. તેઓ પોતાના પ્રાણ પણ એવા સમન્ધના જોડે છે કે, પોતાના પતિની સાથે એકરસરૂપ થઈ જાય છે, તેથી પતિના વિયોગે પ્રાણ રહે નહીં એમ બને છે. હે સમતે! મારા આત્મપતિના વિરહે, વિરહ દશારૂપ સર્પ, પ્રાણ પવનનું પાન કરી જાય છે. આશય કે વિરહ દશાથી પ્રાણનો નાશ થાય છે, માટે હવે હું જીવી શકું તેમ નથી. જન-

જ-૨૬

તમાં પણ ઘણાં દૃષ્ટાંત વાંચવામાં તથા સાંભળવામાં આવ્યાં છે કે, પતિના વિરહે ઘણી સ્ત્રીઓના પ્રાણ તુર્ત ચાલ્યા ગયા છે. અન્તરમાં પણ વિચારીએ તો શુદ્ધચેતન પતિવિના, શુદ્ધચેતનાના ચૈતન્યત્વ પ્રાણ રહી શકતા નથી. શુદ્ધ ચેતના અને શુદ્ધચેતન કદાપિ કાળે પુષ્પ અને પુષ્પની વાસ, તેમજ મણિના પ્રકાશની પેઠે જુદાં પડી શકતાં નથી. શુદ્ધ ચેતન સ્વામી જેમ જેમ અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરપ્રતિ પ્રયાણ કરતા જાય છે અને ચોથા ગુણસ્થાનકથી ઉપરના ગુણસ્થાનકની ભૂમિ ઉલ્લંઘતા જાય છે, તેમ તેમ શુદ્ધચેતનાના ચૈતન્યરૂપ પ્રાણ બળવાન્ થતા જાય છે અને શુદ્ધ ચેતનાનું વાન વળતું જાય છે, શુદ્ધ ચેતનાને આનન્દનો પાર રહેતો નથી, પણ જ્યાંસુધી શુદ્ધ ચેતન સ્વામી પોતાની સ્ત્રીને દર્શન આપે નહીં ત્યાંસુધી શુદ્ધચેતના સતી, ખરેખર આ પ્રમાણે પતિના વિરહથી અન્તરમાં પ્રગટતી દશાને જણાવે તે યોગ્ય છે. આત્મસ્વામીના વિયોગથી શુદ્ધ ચેતનાના પ્રાણ ક્ષણે ક્ષણે નીકળે છે, તેને વિરહ દશારૂપ સર્પ પીવે છે, એમ અન્તરમાં જોતાં જણાશે. શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે, હે સમતે! હવે હું આગળ વધીને કંઈક કહું છું તે તું સાંભળ.

शीतल पंखा कुमकुमा, चंदन कहा लावे हो,
अनल न विरहानल पेरै, तनताप चढावे हो. ॥ पिया० ॥४॥

ભાવાર્થ:—સમતાએ જાણ્યું કે, અહો! શુદ્ધ ચેતનાના પ્રાણ નીકળવા માંડ્યા છે, તેને મુર્છા આવે છે, તેની આંખો ઠેકાણે-સ્થિર જણાતી નથી, હવે શું કરવું? આમ વિચાર કરતા તેને સુઝી આવ્યું કે, શીતળ ઉપચાર કરવાથી કંઈક શુદ્ધ ચેતનાને શાન્તિ વળશે. એમ નિશ્ચય કરીને સમતાએ જળ છાંટીને પંખાથી પવન નાખવા માંડ્યો અને શરીરે બાવના ચંદનના લેપ કર્યા. બાવના ચંદન ગમે તેવા તાપને શાન્ત કરે છે. નવ પ્રકારના ચંદનમાં ઉત્તમોત્તમ બાવના ચંદન ગણાય છે. કુમકુમ આદિથી તેના શરીરને શીતળ કરવા અનેક પ્રકારના પ્રયત્ન કર્યા, પણ શુદ્ધ ચેતનાને જરા માત્ર શાન્તિ વળી નહીં, ઉલટું શીતળ ઉપચાર હેતુઓથી વધારે તાપ થવા લાગ્યો અને હૃદય બળવા લાગ્યું અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ ઉષ્ણ નીકળવા લાગ્યો. સમતા તો વિચારમાં પડી ગઈ અને પૂછવા લાગી કે, હે સખી! શીતલ ઉપચારો તને કેમ ગુણ કરી શકતા નથી? ત્યારે શુદ્ધ ચેતના કહેવા લાગી કે, હે સખી સમતા! આ કંઈ અનલ (અગ્નિ) નથી, પણ આ તો પતિના વિયોગરૂપ વિરહાનલ છે, અનલની પેઠે તનને તાપ વધારનાર માત્ર આ વિરહાનલ નથી, પણ આ વિરહાનલ જુદા પ્રકા-

રેનો છે, તેથી હે સખી! તેં કરેલા શીતોપચાર ઉલટા શરીરનો તાપ વધારે છે. શુદ્ધ ચેતના સ્ત્રીની આત્મપતિવિના જે દશા થાય છે, તે બરાબર અત્ર વર્ણવી છે. શુદ્ધ ચેતનાની શાન્તિ બાહ્યોપચારથી થતી નથી. પોતાના આત્મપતિની પ્રાપ્તિ વિના શુદ્ધ ચેતનાને આનન્દ મળતો નથી.

फागुनचाचर इकनिशा, होरी सिरगानी हो,
मेरे मन सबदिन जरे, तन खाख उडानी हो. ॥ पीया० ॥५॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના કહે છે કે, હે સખી સમતે! ફાગુણ શુદી પૂર્ણિમાની એકજ રાત્રીએ ઘેરીયાઓ હોળી સળગાવે છે. ગુજરાત અને મારવાડ દેશમાં આ રીવાજ ઘણો પ્રચલિત છે. મારવાડમાં તો હોળીનું એક મોટું પર્વ ગણાય છે; પરદેશમાં ગએલાં મનુષ્યો પણ પ્રાયઃ માર- વાડમાં હોળીના ટાંકણે ઘેર જાય છે. બે ત્રણ ચાર રસ્તા જ્યાં ભેગા થતા હોય, જ્યાં મોટા મોટા ચોરા હોય, ત્યાં ઘેરીયાઓ લાકડાં ઉંચકી લાવીને હોળી સળગાવે છે અને તેથી મોટા મોટા ભડકાઓ થાય છે; તે હોળીની ભસ્મ લેઇને મૂઢ મનુષ્યો પોતાના શરીરે લગાવે છે; કોઈ કપાળે લગાવે છે. કેટલાક હોળીની રાખ ઘેર લેઇ ધાન્યના કોઠારમાં પ્રક્ષેપે છે. સમતા કહે છે કે, ફાગુણ માસની પૂર્ણિમાએ તો ઘેરીઆઓ એક રાત્રીનીજ હોળી સળગાવે છે, પણ મારા મનમાં તો સર્વ રાત્રી અને દિવસમાં પતિના વિયોગરૂપ હોળી સળગ્યા કરે છે અને શરીર, રક્ત આદિને બાળીને ભસ્મ કરે છે. મારી આ કેવી દુર્દશા થઈ છે. મારૂં મન ચિન્તારૂપ હોળીથી બળ્યા કરે છે અને તેથી બળતી અગ્નિમાં પડેલા મનુષ્યની પેઠે મને જીવતાં છતાં પણ, અનન્તગણું દુઃખ થાય છે: આવી મારી દુઃખદશાથી વિશેષ વખત જીવી શકું તેમ હવે જણાતું નથી. શુદ્ધચેતના આ પ્રમાણે પોતાની આન્તરિક સ્થિતિ સમતાને જણાવે છે. સ્વામીવિના શુદ્ધ ચેતનાની આવી દશા જોઇને, સમતાએ શુદ્ધ ચેતનને સર્વ હકીકત જણાવી અને શુદ્ધ ચેતનને ખૂબ ઉપાલમ્ભ આપ્યો અને કહ્યું કે, સતી સ્ત્રીને દુઃખ આપવું એમાં તમારી કંઈ પણ શોભા વધ- તી નથી. પોતાની સ્ત્રીને મૂકીને તૃષ્ણા આદિ; વેશ્યા સ્ત્રીઓના ઘેર જવું એમાં તમને કદી સુખ મળનાર નથી; એમ સમજાવ્યાથી શુદ્ધ ચેતન બોધ પામ્યા. પશ્ચાત્ શું બન્યું તે આગળ જણાવે છે.

समता महेल विराजहे, वाणीरस रेजाहो,
बलि जाउ आनन्दघन प्रभु, ऐसे निठुर न व्हेजाहो.॥पीया० ॥६॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે પૂર્વોક્ત દશાને શ્રવણ કરી, શુદ્ધ ચેતન પતિ શુદ્ધચેતનાના મહેલમાં બિરાજ્યા અર્થાત્ પધાર્યા, તે વખતે વાણી રસના રેજાઓની શોભા કરવામાં આવી. શુદ્ધચેતનાની સાથે શુદ્ધ ચેતનનો સમ્બન્ધ થયો તે વખતે શુદ્ધ ચેતનની અમૃતમય વાણી શોભવા લાગી. સમતા પોતે ચેતનની સ્ત્રી છે, તે આત્માનીસાથે અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ મહેલમાં વિરાજી એમ ચેતના કહે છે, એવો પણ અર્થ નીકળે છે. આત્મપતિનાં વચનો શ્રવણ કરીને સમતા આનન્દમય બની ગઈ. પોતાના સ્વામીના સમ્બન્ધે પોતાની સફલતા માનવા લાગી. સમતાના સંબન્ધે ચેતનની શોભામાં અનંતગણો વધારો થયો. સમતાના યોગે આત્મપતિને સર્વ જીવોપર એક સરખી દૃષ્ટિ વહેવા લાગી અને સર્વ જીવોની સાથે અનાદિકાળથી બાંધેલાં વૈરઝેર ટળી ગયાં. સમતાના યોગે આત્મપતિની ત્રણ લોકના જીવો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને આત્મામાં જ્ઞાનાદિ વૈભવનો અનતગણો વધારો થયો; આત્મામાં ક્ષાયિકભાવે ગુણો પ્રગટ્યા. સમતા સ્ત્રી. પોતાના સ્વામીનાં ઓવારણાં લેઈને, તેમજ ઉપાલંભ આપીને કહેવા લાગી કે. હવે સ્વામિન! તમો પૂર્વની પેઠે નિષ્ઠુર થશો નહીં, ક્ષાયિકભાવે સમતાની પ્રાપ્તિ થયાબાદ આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે તેથી પશ્ચાત પરમાત્મા સમતાનો ત્યાગ કરતા નથી માટે સમતાનો ઉપાલભ યોગ્ય છે. આનન્દના સમુદ્રભૂત એવા હે સ્વામિન ' મને કદી છોડશો નહીં. એમ શ્રીઆનન્દઘનજીએ સમતા સમ્બન્ધ દર્શાવ્યો.

પદ ૪૨.

(राग मारग अथवा आशावरी.)

अब हम अमर भये न मरेंगे. अ०
या कारन मिथ्यात दीयो तज, क्युकर देह धरेंगे. ॥ अ० ॥ १ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ, ક્ષયોપશમભાવથી કહે છે કે, હવે મેં મારા આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખ્યું. મારો આત્મા અમર છે. કર્મના યોગે મરણ છે, પણ વસ્તુતઃ આત્માનું તો મરણ નથી. હું આજસુધી એમ જાણતો હતો કે, હું આત્મા મરૂં છું, પણ પિસ્તાલીશ આગમ, ચૂર્ણિ, ભાષ્ય, નિર્યુક્તિ, ટીકા, અને પરપરા તથા જ્ઞાનવડે એવાં સ્પષ્ટ જણાયું કે, આત્માતો દ્રવ્યપણે નિત્ય છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાંથી એક પ્રદેશ પણ ટળતો નથી—ખરતો નથી. શ્લોક ॥ नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि, नैनं दहति पावकः नचैनं क्लेदयंत्यापो, न शोषयति मारुतः ॥ १ ॥ ભગવદ્ગીતા ॥

આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોને શસ્ત્ર છેદી શકતું નથી. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોને અગ્નિ બાળી શકતો નથી. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો જલથી ભિંજાતા નથી અને વાયુ તે પ્રદેશોને શોષવી શકતો નથી. અનન્તકાળ ગયો અને અનન્તકાળ જશે તો પણ, મારા અસંખ્ય પ્રદેશોમાંથી એક પણ પ્રદેશ ન્યૂન થવાનો નથી. એક શરીર છોડીને અન્ય શરીરમાં જવું પડે છે અને તે વખતે પ્રાણનો વિયોગ થાય છે, તેને મૃત્યુ કહેવામાં આવે છે. હું તો આત્મા છું અને એક શરીરને છોડી અન્ય ગતિમાં અન્ય શરીર ધારૂં છું. હું તો દ્રવ્યરૂપે જેવો છું તેવો ને તેવો રહું છું, તેથી મારૂં મરણ તો થતું નથી. મારૂં મરણ થયું એમ કહું તો તે ઘટતું નથી, કારણ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોનો અને ચૈતન્યનો સર્વથા નાશ થતો નથી. અન્ય ગતિમાંથી મનુષ્યની ગતિમાં આવ્યો તો પણ, પ્રથમ આરંભમાં સ્તનપાન પ્રવૃત્તિ સંજ્ઞારૂપ ચૈતન્યને સાથે લેઈ આવ્યો હતો, તેથી હું આત્મરૂપે ત્રણ કાળમાં વિદ્યમાન છું. માટે હવે અમરરૂપ પોતાના આત્માને નિશ્ચયનયથી મેં જાણ્યો તેથી હું અમર થવાનો. હવે તો હું આત્મા મરૂંછું એવી ભ્રાન્તિને અધ્યાત્મજ્ઞાનદ્વારા નષ્ટ કરીશું. જન્મ અને મરણના હેતુઓ, મિથ્યાત્વ. અવિરતિ. કષાય અને યોગ છે, તેમાં મિથ્યાત્વબુદ્ધિના હેતુઓનો મેં ત્યાગ કર્યો છે. તો હવે કેમ દેહોને ધારણ કરીશું! અર્થાત્ મિથ્યાત્વ હેતુઓ જતાં અન્ય મરણના હેતુઓ પણ જવાનાજ. મિથ્યાત્વ નષ્ટ થયા બાદ અન્ય મરણના હેતુઓ પણ થોડા કાળમાં-અલ્પ ભવમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. માટે હવે અમે અમર થયા છીએ. કારણમાં વિચાર કરીને આનન્દઘનજી કહે છે કે અમે અમર એવા આત્માને દેખ્યો માટે અમર થયો. કહેવાનો એવું શ્રી મહાવીર પ્રભુના વચનરૂપ વ્યવહારનયની અનન્તતાને સ્વીકારીને તે આ પ્રમાણે બોલે છે.

राग दोस जगबंध करत है, इनको नास करेंगे.
मर्यो अनंत कालते प्रानी, सो हम काल हरेंगे. ॥ अ० ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, રાગ અને દ્વેષ એ બે જગતમાં બન્ધન છે માટે અમે રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરીશું. નષ્ટ થવાથી રાગ અને દ્વેષ નષ્ટ થતા નથી પણ હવે તો [illegible] સંસ્કારોનો નાશ કરીશું [illegible] [illegible] [illegible] વિચાર કરીને કહ્યું છે કે, મેં દોષોને [illegible] રાગ અને દ્વેષજ છે. સંસા-

રમાં જ્યાં ત્યાં રાગ અને દ્વેષમાં ફસાયલા પ્રાણીઓ નજરે પડે છે. રાગ અને દ્વેષની ફાંસીમાં સર્વ જીવો લટકાય છે અને તેથી અનન્તશઃ મૃત્યુને પામે છે. જગત્‌ના પદાર્થોમાં ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વની બુદ્ધિથી જીવો મનમાં રાગ અને દ્વેષને ધારે છે. કોઈ વખત રાગદશા ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ વખત દ્વેષ દશા ઉત્પન્ન થાય છે; કર્મરૂપ અગ્નિની ગાડીમાં રાગદ્વેષનું અંજીન છે અને તેમાં જીવ મુસાફર છે. આજ સુધી રાગ અને દ્વેષથી હેરાન થયો, પણ હવે તો હું રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરીશ. રાગ અને દ્વેષના યોગે અનન્ત કાળથી પ્રાણી મર્યો. પણ હવે તો અમે કાલને હરાણ કરીશું. રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનથી આત્મા પરવસ્તુમાં આત્મત્વની ભ્રાન્તિ ધારણ કરીને કષાયોના વશમાં થાય છે અને તેથી કર્મના યોગે શરીરો ધારણ કરે છે અને ચોરાશી લક્ષ જીવયોનિમાં પરિભ્રમણ કરે છે, માટે હવે મારે રાગ અને દ્વેષની જરૂર નથી. હે રાગ દ્વેષ! હવે તમે દૂર થાઓ!! હવે તમે પોતાનું સામર્થ્ય અજાવવા સમય નથી. રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરવા હું ઉભો થયો છું, હવે દરેક વખતે રાગ અને દ્વેષ થશે નહીં એવો હું ઉપયોગ રાખીશ. રાગ મનની શુદ્ધિ કરવાને હું આત્મોપયોગમાં રમીશ અને કાળનો નાશ કરીશ, એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે.

देह विनाशी हुं अविनाशी, अपनी गति पकरेंगे,
नाशी जाशी हम थिर वासी, चोखे व्हे निखरेंगे. ॥ अ० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થઃ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે કે, દેહ તો વિનાશી છે. ક્ષણે ક્ષણે દેહમાં હાનિ વૃદ્ધિ થયા કરે છે. દેહમાંથી કેટલાંક પુદ્ગલો ખરે છે અને કેટલાક નવા દેહમાં આવે છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ એ પાંચ પ્રકારના શરીર છે. પાંચ પ્રકારના દેહોમાં પણ ક્ષણે ક્ષણે ફેરફાર થયા કરે છે. શરીરો વિનાશી છે અને હું આત્મા તો અવિનાશી છું. આત્મા ત્રણ કાલમાં દ્રવ્યરૂપે એકસરખો રહે છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશો છે અને તે અવિનાશી છે, તેથી હું અવિનાશી ચૈતન્યમય આત્મા છું. દેહમાં અને વાણીમાં ઉત્પન્ન થતો અહંત્વાધ્યાસ અને મમત્વાધ્યાસનો ત્યાગ કરીને અમો અમારી (શુદ્ધ ચેતનની) ગતિને પકડીશું. અમારા શુદ્ધ ચેતન સ્વરૂપનેજ અમે ગ્રહણ કરીશું. પુદ્ગલથી ભિન્ન અમારૂં સ્વરૂપ જે છે તેનેજ અમે ગ્રહણ કરીશું. કર્મની પ્રકૃતિયોથી ભિન્ન અમારૂં જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ છે, તેજ હું છું એમ નિશ્ચય કરીને, અમારા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં રમણતા કરીશું; જેથી અમારા આત્મદ્રવ્યથી જે ભિન્ન છે તે નષ્ટ થશે. અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં

લાગેલું અષ્ટ પ્રકારનું કર્મ નષ્ટ સ્વભાવવાળું છે, તે નાસી જશે (દૂર થશે) અને (હું) આત્મા તો સ્થિરતા રૂપમાં વાસ કરીશ. અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અનન્ત ગુણોની સ્થિરતા કર્મના નાશવડે કરીશ. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગને ટાળી આત્માની શુદ્ધતા કરીશ. પંચ મહાવ્રત દીક્ષાવડે સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર અંગીકાર કરીને, સકલ કર્મનો ક્ષય કરીશ અને કર્મનો સંબન્ધ ટાળીને જ્ઞાનાદિ ગુણોની સ્થિરતા કરીશ. હું પોતાના સ્વરૂપે સ્થિર થઈશ અને કર્મને ટાળી સ્વચ્છ શુદ્ધ થઈને નીકળીશ, અર્થાત્ શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિરંજન, નિરાકાર, પરમાત્મા સ્વરૂપે થઈશ; એમ શ્રી આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે.

मर्यो अनन्तवार बिन समज्यो, अब सुख दुःख विसरेंगे,
आनन्दघन निपट निकट अक्षर दो, नहीं समरे सो मरेंगे.॥अ०॥४॥

ભાવાર્થઃ—આત્મા પોતાનું સમ્યક્રીત્યા સ્વરૂપ અવબોધ્યાવિના અનન્તવાર મર્યો. આત્માના અજ્ઞાનથીજ આત્મા બાહ્યવસ્તુઓમાં મારૂં તારૂં કરીને અનાદિકાળથી પરિભ્રમણ કરે છે. ભ્રાન્તિના યોગે આત્મા એક અંધ મનુષ્યની પેઠે જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણ કરે છે અને પરવસ્તુનો પોતાનામાં આરોપ કરે છે. કુકરો જેમ આરીસામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખીને ભ્રાન્તિના યોગે પ્રતિબિંબની સાથે યુદ્ધ કરે છે અને પોતાની ભ્રાન્તિથી પોતેજ દુઃખી થાય છે, તેમ આત્મા પણ પરવસ્તુમાં મમત્વની ભ્રાન્તિથી અને પોતાના જ્ઞાનવિના, અનન્તવાર જન્મ જરા અને મૃત્યુ પામ્યો. હવે તો પોતાના આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જણાયું. શાતા વેદનીય અને અશાતા વેદનીય એ બેથી સાંસારિક સુખ અને દુઃખ થાય છે, પણ હવે તો સુખ અને દુઃખને ભૂલીશું. શાતા અને અશાતાનો ઉદય આવે છતે તેમાં હું લેપાઈશ નહીં. માન, અપમાન, લાભ, ઇચ્છિતવ્ય અને મરણના પ્રસંગોમાં યથાશક્તિ આત્મોપયોગમાં રહીને મનપર મોહના આવેશોને આવવા નહિ દઉં. હવે તો બાહ્યનો સર્વ પ્રપંચ મારાથી ભિન્ન છે. એવો નિશ્ચય કરીને મારા આત્માને સમતાવડે ભાવીશ. હવે હું પિંડસ્થધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરીશ અને હંસ અર્થાત્ ચેતનનું ધ્યાન કરીને અજરામર પદ અવસર આવે પ્રાપ્ત કરીશ. આ ભવમાં તો મુક્તિની પ્રાપ્તિ નથી. પણ અલ્પભવમાં અમર થઈશ. મુક્તિમાં સાદિ અનન્તમા ભાવે સદાકાળ સ્થિર રહીશ. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહેછે કે, પિંડમાં વારવાર ઉત્પન્ન થતા નિપટ,—તદ્દન નિકટ (પાસે રહેલ) એવાં હંસ એ બે અક્ષરથી બોધ્ય જે ચેતન, તેને જે સ્મરણ કરશે નહી તેજ મરશે; કારણ કે જે ચેતનનું સ્મરણ કરશે નહી તે રાગ

પ્રકારની અહંતા અને મમતાની ભાવનામાં પણ જરામાત્ર શાન્તિ નથી. બાહ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પ અને વિકલ્પ કર્યા, પણ બાહ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી કિંચિત્ પણ સુખ ભાસ્યું નહીં. બાહ્ય દુનિયામાં પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ, વિસ્તારવાને અનેક પ્રકારની ઉપાધિયો વેઠી અને બુદ્ધિ પ્રમાણે અનેક પ્રકારનાં કીર્તિવર્ધક આચરણો આચર્યાં, પણ તેથી જરામાત્ર નિત્ય આનંદ પ્રાપ્ત થયો નહીં. સ્વપ્નમાં આવેલી દુનિયામાં કોણ સદાકાળ રહેનાર છે? જગતમાં સર્વ લોકોની આગળ પોતાના સુખાર્થે અનેક પ્રકારનું બુદ્ધિચાતુર્ય દેખાડ્યું, પણ સર્વ લોકોને એકસરખો ભાસ થયો નહીં; એવા આ જગત્માં કોણ પુરૂષ સમજીને મમતાના વશમાં પડી રહે? અલબત કોઈ પણ પડી રહે નહીં. મમતા સ્ત્રી કાચી છે અને જૂઠી છે, તેમજ દુઃખની દેનારી છે, એમ નિશ્ચય થતાં કયો સત્યજ્ઞાતા મનુષ્ય, મમતાના પાશમાં ફસાઈ જાય? હવે તો મારૂં શુદ્ધ સ્વરૂપ મેં બરાબર જાણ્યું, તેથી હે સમતે! હું તારા સંબન્ધમાં આવ્યો છું અને હવે તને કદાપિ છોડનાર નથી; એમ નિશ્ચયથી કહું છું.

औसर पाइ अध्यातमशैली, परमातम निजयोगधरेरी,
शक्तिजगावे निरुपम रूपकी, आनन्दघन मिली केलि करेरी. ॥
मेरी० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ—આત્મા પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અવબોધીને, અવસર પામી અધ્યાત્મ શૈલીનો જ્ઞાતા થયો, ખરેખર આત્માને તુર્ત મુક્તિમાર્ગનો પ્રવેશ કરાવનારી અધ્યાત્મ શૈલી છે. જડને જડપણે ઓળખાવનારી અને આત્માને આત્મપણે ઓળખાવનારી અધ્યાત્મ શૈલી છે. અનેક પ્રકારની વિદ્યાનો અભ્યાસ કરીને વિદ્વાન બનેલા મનુષ્યો, જ્યાંસુધી અધ્યાત્મ શૈલીને જાણતા નથી ત્યાંસુધી તેમની અન્ય વિદ્યાથી [illegible] પોતાના [illegible] મનમાંહેની [illegible] કરે છે. [illegible] આવી રહ્યા છે. તેઓ અધ્યાત્મ શૈલીથી [illegible] સુખ રહે છે. [illegible] અધ્યાત્મ શૈલીની [illegible] પણ [illegible] નથી [illegible] અધ્યાત્મ શૈલીનો [illegible] પણ દુર્લભ છે. [illegible] શુદ્ધ સ્વરૂપ [illegible] નિર્વાણિક [illegible] રહેવું [illegible]

પણ નહીં દેખવા જેવી સ્થિતિને ધારણ કરવા લાગ્યો. પોતાના શુદ્ધ ગુણોની શક્તિયોને સમતાનાયોગે પ્રગટાવવા લાગ્યો અને આનન્દનો સમૂહભૂત એવો શુદ્ધાત્મા સમતાનીસાથે એક સ્થિર ઉપયોગમાં રમણતારૂપ ક્રીડા કરવા લાગ્યો, અર્થાત્ સ્વકીય સહજ શુદ્ધાનન્દને ભોગવવા લાગ્યો; એમ શ્રી આનન્દઘનજી આત્મા અને સમતાનું સ્વરૂપ હૃદયના અનુભવથી જણાવે છે.

पद ४७.

(राग टोडी.)

तेरी हुं तेरी हुं एती कहुं री, इन बातमें दगो तुं जाने,
तो करवत काशी जाय ग्रहुं री. ॥ तेरी० ॥ १ ॥

ભાવાર્થઃ—સુમતિ સ્ત્રી પોતાના આત્મપતિને કહે છે કે, હે શુદ્ધ ચેતન ! હું તારી છું, હું તારી છું !! કદાપિ હું અન્યની થવાની નથી અને આ બાબતની વાતોમાં તું જો દગો જાણે તો હું કાશી જઇને મારા શિરપર કરવત મૂકાવી પ્રાણનો ત્યાગ કરૂં. એવું કથી સુમતિ પોતાનો અપૂર્વ પતિપ્રેમ અને સ્વામીવિશ્વાસની પ્રતિજ્ઞા કરે છે અને પોતાના સ્વામીને કદાપિ દગો ન દઉં એમ નિશ્ચય કરી જણાવે છે. આત્માને કુમતિ અનેક પ્રકારના વિચારોથી ભરમાવે છે. પલક પલકમાં આત્મામાં અનેક–હિંસા, જૂઠ, ચોરી અને વ્યભિચાર, આદિ કુવિચારોને કુમતિ પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ સુમતિ પોતાના સ્વામીને શિખામણ આપીને, હિંસા આદિના કુવિચારોને આવતા અટકાવે છે. કુમતિના અનેક પ્રકારના દાવપેચોને સુમતિ જાણી લે છે અને કુમતિના દાવપેચો ખરાબ છે, એમ આત્મસ્વામીને જણાવે છે. ચારિત્ર મોહનીયની પ્રકૃતિયોના ઉછાળામાં આત્મા ભળી ન જાય, તેમાટે સુમતિ ક્ષણે ક્ષણે આત્માને વિવેક કરાવે છે અને આત્માને અહિતરૂપ દગો દેવાનું કોઈ પણ કૃત્ય સુમતિ થવા દેતી નથી. પોતાના સ્વામીને પોતાના પ્રાણની પેઠે જાળવે છે. સુમતિ સતિ સ્ત્રી હોવાથી આત્માના શત્રુઓના ફોડવાથી, ફુટી જઇને દગો કરે તેવી નથી. સુમતિને કુમતિના જાદુની અસર થતી નથી તેમજ કુમતિની પ્રપચ જાળને તે ક્ષણમાં તોડી દે છે. સુમતિ કહે છે કે, હે આત્મન્! હું તારી સ્ત્રી છું, માટે તું હવે મારો પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ ધારણ કરીને મારી શિખામણ પ્રમાણે ચાલ.

वेद पुरान किताव कुरानमें, आगमनिगम कछुं न लहुंरी,
वाचाफोर सिराइ सेवनकी, में तेरे रसरंग रहुंरी. ॥ तेरी० ॥ २ ॥

मेरे तो तुं राजी चहिये, औरके बोल में लाख सहुरी,
आनन्दघन पियावेगे मिलो प्यारे, नहींतो गंगतरंग वहूरी.॥वेरी०॥३॥

ભાવાર્થઃ—ૠગ્, યજુર્, સામ અને અથર્વવેદ એ ચાર વેદ, તેમજ ભાગવત, માર્કંડ, શિવપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, વગેરે અઢાર પુરાણ, તેમજ દિગંબરી જૈનોએ આદિનાથ વગેરેનાં રચેલ પુરાણ, તેમજ અન્ય કિતાબો અને મહમદ પેગંબરનું રચેલું કુરાન, વગેરે ગ્રન્થો અને નિગમમાં હું બરાબર સમજતી નથી, તેમ શબ્દથી પણ ભિન્ન એવું ત્હારા સંબન્ધી અનુભવજ્ઞાન તેથી લેઈ શકતી નથી. સુમતિ કહે છે કે, તું શાસ્ત્રોવડે પ્રાપ્ય છે, પણ શાસ્ત્રો વાંચીને પણ અનુભવ દૃષ્ટિ ખીલવ્યાવિના તને પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી. તને સેવવાની શિખામણની વાર્ત્તાને તે અમુક અપેક્ષાએ જણાવે છે, પણ અનુભવ જ્ઞાનની દૃષ્ટિવિના ત્હને પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી; આગમો વાંચીને ત્હારા સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રો તો ત્હારા સ્વરૂપની દિશાને દેખાડે છે, પણ અનુભવજ્ઞાનવિના ત્હારા સ્વરૂપનો નિર્ધાર થતો નથી, તેથી હવે તો હું તારા સ્વરૂપના શુદ્ધ રસરંગમાં લીન બનીને રહીશ; કેમકે ત્હારા સ્વરૂપમા મને આનન્દ પડે છે. ॥ ૨ ॥ સુમતિ કહે છે કે, હે આત્મસ્વામિન! મ્હારે તો એક તું રાજી હોય એટલે બસ. તું મારાપર રાજી છે તો અન્ય લાખો મનુષ્યોના અનેક પ્રકારના નાસ્તિક શબ્દોને સહન કરીશ "[illegible]" એ કહેવત અનુસારે હે આત્મન્! તું મ્હારી ઉપર [illegible] હોય તો [illegible] દુર્જનોનું પણ કંઈ ચાલવાનું નથી. [illegible] અને પરાજય પામીને [illegible] હે આનન્દના ઘનરૂપ મ્હારા આત્મસ્વામિન્! હવે તો જલદી મને મળો. હવે [illegible] સહન થતો નથી. હવે તો [illegible] નથી અને હવે [illegible] સહન કરાવીને [illegible] એવો [illegible] એમ શ્રીઆનન્દઘનજી કહે છે.

पद ४०.
[illegible]

ठगोरी भगोरी लगोरी जगोरी ममता माया आतम लेमाने,
अनुभव मेरी और दगोरी. ॥ ठगोरी ० ॥ १ ॥

ભાવાર્થઃ—[illegible] દ

મમતા અને માયાદિક ઠગો! તમે ભાગી જાઓ, હવે તમારૂં કંઈ પણ ચાલવાનું નથી. આજગુધી હે ઠગો! તમોએ જે દુષ્ટ આચરણ સેવ્યાં છે અને અન્યનાં ગળાં કાપ્યાં છે, તે હવે કંઈ મારાથી છાનું નથી. હે ઠગો! તમે એમ વિચારતા હશો કે, આત્મા તો ઘેનમાં પડ્યો છે. તેમજ નિદ્રામાં ઉંઘી ગયો છે, તેથી આપણને કોણ પુછનાર છે? પણ આવી મિથ્યા કલ્પનાને દૂર કરો, હવે તો મારા આત્મપતિ જાગ્યા છે અને તે પોતાનું પરાક્રમ સ્ફોરવ્યા વિના રહેનાર નથી. આત્મા એમાન દશામાં માયા અને મમતાની બુદ્ધિ ધારણ કરીને તેઓની સાથે ફર્યા હતા, પણ હવે તે જાગ્યા છે શુદ્ધ દૃષ્ટિથી સત્ય અને અસત્યની પરીક્ષા કરવાને સમર્થ થયા છે. હવે તો તેઓ જડના ધર્મને જડ તરીકે જાણે છે અને ચેતનના ધર્મને ચેતન તરીકે જાણે છે, અર્થાત્ પોતાના ધર્મને અને પરના ધર્મને ઓળખવા શક્તિમાન થયા છે; હવે તેમની આંખમાં હે ઠગો! તમો કોઈ ધાડ જાઓ તેમ જણાતું નથી. મારો શુદ્ધ ચેતન સ્વામી અનંત શક્તિનું ધામ છે, સિદ્ધ પરમાત્માનો અંશ છે. હે ઠગો! તે તમારો મૂળમાંથી નાશ કર્યા વિના રહે તેમ જણાતું નથી, માટે હવે [illegible] સુધી વાર્ગીને ભાગી જાઓ, હવે હું તમને ચેતાવું છું. સુમતિ કહે છે કે [illegible] અને નિર્ભય બની છું. [illegible] નથી; આ [illegible] અને પોતાની [illegible]

ध्यान न तान न मान न ज्ञान न, [illegible]
[illegible] ॥
[illegible] ॥ २ ॥

[illegible]

છું અને તે વખતે અનુભવ દશાના યોગે મારી અપૂર્વ સ્થિતિને અનુભવું છું, તથા તે વખતે જગત્ છતાં પણ જગતનું ભાન ભૂલાય છે અને સ્થિરોપયોગમાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના દુઃખની ગંધ પણ જણાતી નથી. તેવા પ્રસંગે હું જાણું છું કે, અહો મારા અનન્ત જ્ઞાનાદિ ગુણવિશિષ્ટ આત્મસ્વામીના સંબન્ધમાંજ મારૂં અમૂલ્ય જીવન છે અને તેમની સાથે સ્વરૂપરમણતારૂપ તન્મય દશા કરીને રહેવું તેજ દૃષ્ટિમાં દૃષ્ટ કર્તવ્ય સમજાય છે. સહજ નિત્ય સુખની ખુમારી આત્મામાં રમણતા કરવાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. આત્મા અને હું એકરૂપ છું; આવું ઐક્ય થતાં ઘણાં કર્મનાં આવરણો ટળે છે અને અપૂર્વ દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી આત્મસ્વામી સંબન્ધ સહજપણે રહે છે; એમ સુમતિ પોતાની સખી સમતાને કહે છે.

प्राननाथ विछरेकी वेदन, पार न पाउं अथाग थगोरी,
आनन्दघन प्रभुदर्शन औघट, घाट उतारन नावमगोरी. ॥
ठगोरी० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થઃ—સુમતિ કહે છે કે, હે પ્રાણનાથ! તમારા વિરહની વેદનાનો હું પાર પામી શકતી નથી, કારણ કે વિરહરૂપ દુઃખસાગરનો કાંઠો દેખાતો નથી અને તેના ઉંડાપણાનો પણ પાર નથી; માટે હે આનન્દના સમૂહભૂત આત્મન્! હવે જલ્દી દર્શન આપો! પ્રત્યક્ષપણે દર્શન આપો; પરોક્ષપણે પણ અનુભવયોગે તમારાં દર્શન થાય છે, પણ તેમાં હજી આવરણ જણાય છે. આંધળો હસ્તના સ્પર્શવડે મનુષ્યને જાણે અને કોઈ દેખતો આંખવડે સાક્ષાત્ મનુષ્યને જાણે, તેટલો પરોક્ષાનુભવ અને પ્રત્યક્ષમાં ફેર છે. સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ આત્માનું દર્શન આ કાળમાં નથી, તોપણ ભાવના તો તેની વર્તે છે, તેથી સુમતિ પણ સાક્ષાત્ આત્માનાં દર્શન કરવાની પ્રાર્થના કરે છે. સુમતિ કહે છે કે, અનુભવ દર્શન અને અનુભવ સ્પર્શન કરતાં પ્રત્યક્ષ દર્શન અને પ્રત્યક્ષ તન્મયતારૂપ સ્પર્શન, અનંતગુણ અધિક છે, માટે હે આનન્દઘન આત્મન્! સાક્ષાત્ દર્શન આપો અને પતિનો સાક્ષાત્ દર્શનનો વિયોગ તે રૂપ દુઃખસાગર ઉતરવાને, જિનાગમરૂપ નાવની માગણી કરૂં છું તે સ્વીકારો. જિનાગમરૂપ નાવમાં બેસીને વિયોગરૂપ દુઃખસાગર ઉતરીને હે પ્રભો! તમારાં દર્શન કરવાની અત્યન્ત ઉત્કંઠાને હું ધારણ કરૂં છું; એમ શ્રી આનન્દઘન મહારાજ પોતાના હૃદયમાં અધ્યાત્મતત્ત્વનું ધ્યાન કરીને કહે છે.

ખમવું પડે છે. પોતાના દુશ્મનોનું શલ્ય ગમે ત્યાંથી શોધીને કાઢી નાખવું જોઈએ. હે ચેતન! મોહ શત્રુએ આપણું બુરૂં કરવામાં બાકી રાખી નથી, હવે તો દુશ્મનોને મારી હઠાવ. પોતાનું ખરૂં શૂરાતન ફોરવીને તેની સાથે લડતાં, કાચી બે ઘડીમાં તું મોહ શત્રુનું નિકંદન કરી નાખીશ. શૂરવીર થઈ મોહ શત્રુનો નાશ કર્યાથી કદાપિ સમયે, ચલે નહીં એવી અને કદાપિ કાળે જેને કોઈ પણ પ્રકારની બાધા થવાની નથી એવી અને સર્વ દુનિયાના પદાર્થોને એક સમયમાં જાણે છે એવું કેવલજ્ઞાન જેમાં છે, એવી દર્શન ચારિત્રાદિ અનન્ત ગુણોવડે ભરેલી, શિવદરબાર (મુક્તિ)ને તું પામી શકે, એમાં જરામાત્ર પણ આશ્ચર્ય નથી, માટે હે ચેતનસ્વામિન્! હવે તમે તૈયાર થાઓ. હે ચેતનસ્વામિન્! તમે સજાતીય એવા સંસારી આત્માઓની સાથે લડાઈ કરશો નહીં. હે સ્વામિન્! તમે જે દેખો છો તે તમારા દુશ્મનો નથી, પણ દુશ્મનો તો અન્તરમાં રહ્યા છે, માટે અન્તરમાં રહેલા મમતાદિ શત્રુઓનો સ્વકીય જ્ઞાનથી નાશ કરો. ભૂતકાળમાં અનેક જીવો મોહશત્રુને હઠાવીને મુક્ત થયા અને ભવિષ્યમાં થશે. તમારી શક્તિનો ખ્યાલ કરો. શત્રુના તાબામાં રહેવું એ બીકનું લક્ષણ છે. પોતાના સજાતીય એવા કોઈ પણ આત્માઓ ઉપર દ્વેષ કરવો વા તેઓનું બુરૂં કરવા પ્રયત્ન કરવો, તે અધમાધમનું લક્ષણ છે. તમારા જેવા બહાદૂરે તો હવે, મોહનો સમ્યગ્જ્ઞાન તરવારથી નાશ કરવો જોઈએ. હવે વાર ન લગાડો, મોહનો ક્ષય કરો. પોતાના કુટુંબ સમાન અન્યોની સાથે લડાઈ કરે છે તે મૂર્ખજ છે, તે આગમ હવે જણાવે છે.

और लराइ लरे सो बावरा, सूर पछाडे भाउ अरिरी,
धरम मरम कहा बुझे न औरें, रहे आनन्दघन पद पकरीरी ॥
चेतन० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થઃ—શૂરો ખરા શત્રુને બાથમાં ઘાલીને પછાડે નહીં અને અન્યથા અન્યની સાથે લડાઈ કરે તો તે મૂર્ખ ગણાય છે. અન્યો પોતાના સત્યધર્મનો મર્મ જાણી શકતા નથી, માટે હે આત્મસ્વામિન્! તું હવે મોહ શત્રુને મારી નાખ. બાહ્ય યુદ્ધ તો જીવો અનાદિ કાળથી કરે છે અને તેથી તેઓ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે. મનુષ્યો પોતાની જાતિવાળાઓને શત્રુઓ તરીકે કહે છે, પણ વસ્તુતઃ તેઓ શત્રુ નથી; પણ તેઓની અંદર રહેલા રાગ અને દ્વેષ શત્રુઓ છે. પોતાની અંદર રાગ દ્વેષરૂપ શત્રુ રહ્યા છે ત્યાંસુધી. અન્ય જીવોને શત્રુતરીકે માનવામાં આવે છે, પણ પોતાનામાંથી રાગ દ્વેષરૂપી શત્રુઓ જતા રહે છે ત્યારે, કોઈ

પણ કોઈના ઉપર શત્રુપણાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી નથી. પોતાનામાં ભય [illegible] હોય છે ત્યાંસુધી બાહ્યમાં ભયના હેતુઓ દેખાય છે, પણ પોતાનું શુદ્ધ [illegible] નિર્ભય થતાં બાહ્યમાં ભયના હેતુઓ ભાસતા નથી. અન્ય મનુષ્યો [illegible] તેને શત્રુઓ તરીકે જાણાવનારા અન્તરમાં રહેલા રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ છે માટે સમજવાનું કે અન્યના ઉપર શત્રુ બુદ્ધિ કેમ કરવી જોઈએ; તેમ [illegible] જેના ઉપર શત્રુ બુદ્ધિ ધારણ કરીએ છીએ, તે વસ્તુતઃ શત્રુઓ નથી [illegible] [illegible] તો આત્માના રાગાદિ સુભટો છે, તેનો જે જ્ઞાન દર્શન [illegible] [illegible] નાશ કરે છે. તેજ ખરેખરો શૂરવીર છે. પોતાના ખરેખર [illegible] [illegible] આત્મા સત્ય ધર્મનું રહસ્ય જાણે છે અને તે [illegible] [illegible] માનતા, અન્તરમાં રહેલા [illegible] [illegible] કરવા રૂપ, સ્વધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે [illegible] [illegible] આનન્દ [illegible] શુદ્ધ [illegible] તેને પકડીને [illegible] [illegible] આત્મા [illegible] શુદ્ધાનન્દ [illegible] રમણતા કરે છે [illegible] [illegible] શુદ્ધ ચેતના પોતાના સ્વામિની [illegible] [illegible] પોતાના [illegible] કરવા [illegible] [illegible] શૂરવીર [illegible] છે.

પદ ૪૩.

[illegible]

[illegible] દિન નિશદિન [illegible] [illegible],

[illegible] ॥

[illegible] ॥ ૧ ॥

[illegible]

ખારણે આવે એમ હું ઇચ્છા કરૂં છું અને રાત્રી દિવસ આશા વડે અનેક પ્રકારના વિચાર કરતી ક્યારની ઝુરણા કરૂં છું. હવે તો મારૂં મન સ્થિર રહેતું નથી. આશામાં કોઈ બાતનું કારણ દેખાતું નથી, તેમ છતાં મારા આત્મરૂપ સ્વામી કુમતિના વશમાં પડી ગયા છે, તેથી હું અહર્નિશ ચર્ચા કરૂં છું.

पट भूखन तन भौक न ओडे, भावेन चोंकी जराउं जरीरी;
शिवकमला आली सुख न उपावत, कौन गिनत नारी अमरीरी.
पिय० ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—શરીર ઉપર વસ્ત્ર અને દાગીનાને જરાવાર ધારણ કરૂંછું તો તે બિલકુલ ગમતા નથી, તેમજ જડાવ જડેલી ચોકીવાળા દાગીના પહેરૂંછું તો તે પણ બિલકુલ ગમતા નથી. મને મુક્તિ સ્ત્રીરૂપ સખી, પતિના વિરહે સુખ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી, તો દેવતાની સ્ત્રીઓની તો વસ્તુતાજ શી! કે તે મને સુખ આપી શકે! હે સખી! અને ત્રણ ભુવનમાં કોઈ પણ કોઈ, કોઈ જરા માત્ર પણ સુખ આપી શકે એમ લાગતું નથી. પતિવિનાની હું એકલી અબળા ક્યાં જઈ શકું? અને મારા પતિવિના ઘરમાં કે બહાર સર્વત્ર ચેન પડતું નથી મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો આવીને પાછા સરી જાય છે. દુષ્ટ પતિવિયોગરૂપ ચોર મારૂં આંસુરૂપ ધન ક્ષણે ક્ષણે હરણ કરે છે. જગતના જેટલા દરેક પદાર્થો છે તે સર્વે દરેક પદાર્થો જડરૂપ હોવાથી તેઓ મને સુખ આપી શકતા નથી અને સત્ય સુખના ઉપાયો પણ બતાવી શકતા નથી. આખું જગત જડની સંગતથી જડ જેવું બની ગયેલું દેખાય છે, તેથી તે મારા જેવી દુઃખિયારીની ખબર પણ ક્યાંથી પુછી શકે! મારા શુદ્ધાત્મ સ્વામીવિના કોઈ પણ મને સંતોષ આપી શકતું નથી, તેમજ મારી પ્રતિષ્ઠામાં વધારો કરી શકતું નથી. જડ મનુષ્યો બાહ્ય પ્રવૃત્તિની ધમાલમાં આંધળાની પેઠે યત્ર તત્ર (જ્યાં ત્યાં) અહર્નિશ રાચી માચી રહ્યા છે. કેટલાક પંડિતો કહેવાય છે તે પણ શબ્દ સૃષ્ટિની રચનામાં અને તેની લીલામાં તન્મય બની ગયા છે. તેથી તેઓ પણ મારા સ્વરૂપને જાણી શકતા નથી. ચૈતન્ય પદાર્થનો અસ્વીકાર કરનારા નાસ્તિકો તો મારા સ્વરૂપની ગંધ પણ જાણતા નથી, તેથી તેઓ મને ક્યાંથી ઓળખી શકે! મારા શુદ્ધાત્મપતિ વિના વસ્ત્ર અને અલંકારોની શોભા કોને દેખાડું! ઉલટી વસ્ત્રાલંકારની શોભા દુઃખમાં વધારો કરે છે. કેમકે શુદ્ધાત્મ પતિના વિરહે સુખનાં સાધનો પણ બિલકુલ ગમતાં નથી.

सास उसास विसास न राखे, निणद निगोरी मोर लरीरी;
और तबीब न तपत बुझावत, आनन्दघन पीयूष जरीरी. पिय०॥३॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના સખી શ્રદ્ધાને કહે છે કે, હે બહેન ! કુમતિ શ્વાસોચ્છ્વાસનો વિશ્વાસ પણ મારો રાખતી નથી અને મારા પ્રતિ મારા પતિને એક શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ છુટો મુકતી નથી, કારણ કુમતિ જાણે છે કે, જો હું આત્માને ક્ષણ માત્ર પણ છુટો મુકીશ તો પછી મારા સર્વે દાવ પેચો નિષ્ફળ જવાના કેમકે તે સુમતિના સમજાવવાથી તેની પાસે આવ્યો જશે, તેથી તે મારા ઉપર અત્યંત દ્વેષ રાખે છે અને મારા પતિને મારા ઉપર વિશેષ અરૂચિ થાય તેમ ભરમાવવામાં બાકી રાખતી નથી. વળી મારી સાથે સવારના પહોરમાં નગુરી લડી પણ ખરી અને મને ખુબ ધમકાવી, તો પણ મારા સ્વામી કાંઇ પણ બોલ્યા નહીં, તેથી મને બહુ દુઃખ લાગ્યુ અને તેથી મારા શરીરમાં એટલો બધો તાપ વધી ગયો છે કે, તેને મટાડવાને કોઇ પણ વૈદ્ય શક્તિમાન જણાતો નથી. હવે તો એકજ ઉપાય છે કે, મારા આનન્દના સમૂહભૂત આત્મસ્વામી અનુભવ કૃપા દૃષ્ટિરૂપી અમૃતને વરસાવે, તો મારા શરીરનો તાપ ઓલવાય અને પરિપૂર્ણ શાંતિ થાય મારા આત્મસ્વામીની જો મારા ઉપર કૃપા હોય તો મને કોઈ પણ દુ:ખ આપવાને સમર્થ થતો નથી. મારા આત્મસ્વામીની કૃપાદૃષ્ટિ થતા અત્યન્ત સ્થિરતા વધે છે, અને સહજ સુખની ધારા વર્ષે છે અને તેથી એક ક્ષણમાત્રમા અનન્ત કાળનાં દુઃખો ભૂલી જવાય છે. મારા સ્વામીની અમીમય દૃષ્ટિની વૃષ્ટિ થતાં સહજ આનન્દની છાયા છવાઈ જાય છે. હે સખી ' તું ચતુર છે, માટે તારી આગળ શું વિશેષ કહું ' તું સર્વ સમજે છે.

પદ ૪૮.

(राग मारु [illegible])

मायडी मुने निरपख किणही न मूकी ॥ निरपख. ॥ माय० ॥
निरपख रहेवा घणुंही झूरी, धीमे निजमति फूकी ॥ माय० ॥१॥

ભાવાર્થ:—સમ્યક્ત્વમતિ કહે છે કે, હે વિશ્વ માતર્ ! મને પક્ષપાત વિનાની કોઈએ મૂકી નથી. કોઈએ મને નિરપક્ષ રહેવા દીધી નથી. જિનેશ્વર સર્વજ્ઞ મહાવીરના વચનાનુસારે નિરપક્ષ રહેવા હું ઘણું ઝૂરી, મેં ઘણાં ફાંફાં માર્યાં, પણ પક્ષવાળાઓએ પોતાની સ્વચ્છન્દતાવાળી બુદ્ધિથી મારૂ સ્વરૂપ વિદ ભિન્નભિન્ન અમની પેઠે કરી નાખ્યું. પક્ષોમાં રહેવી ધર્મ વિચારથી સમ્યક્ત્વમતિ ઉત્પન્ન થતી એટલે પણ

જગતના લોકો દૃષ્ટિ રાગવાળી મતિ ધારણ કરીને, પોતાનો પક્ષ જુઠો હોય છે તોપણ તેનું સમર્થન કરે છે. દાખલા તરીકે વિચારો કે આ જગત્ અનાદિકાળનું છે, તેનો કોઈ બનાવનાર નથી, બનાવવાનું પ્રયોજન પણ સિદ્ધ થતું નથી; રાગ અને દ્વેષરહિત સિદ્ધ પરમાત્મા કદી કોઈ વસ્તુને બનાવતા નથી, તેમજ સિદ્ધ પરમાત્માઓ પુનઃ અવતાર લેઈ શકતા નથી, છતાં કેટલાક તે તે પક્ષધારક કુળમાં જન્મેલાઓ, પક્ષપાતવડે પોતાનો અસત્ય સિદ્ધાન્ત સ્થાપન કરવા કુયુક્તિઓ રચેછે. યજ્ઞમાં પશુહોમ વગેરેથી હિંસા-પાપ થાય છે, છતાં પક્ષપાત બુદ્ધિથી પોતાનો કદાગ્રહ છોડતા નથી. તેમજ કેટલાક ઇશુખ્રીસ્તના પન્થને સ્વીકારે છે અને કદાગ્રહ બુદ્ધિથી ઇશ્વર જગત્નો બનાવનાર નથી છતાં માને છે. કેટલાક અનેક પ્રકારની સત્ય યુક્તિઓ બાલતા છતાં પણ સાચો અર્થાત્ જડવાદનો માર્ગ ત્યાગતા નથી. કેટલાક દારૂ અને માંસ વગેરે પદાર્થોને ખાનારાના કુળમાં જન્મેલા હોવાથી, વળી પક્ષપાત બુદ્ધિને ધારણ કરી તેનીજ કુયુક્તિઓથી પુષ્ટિ કરેછે. દાદુપંથી-નાનકપંથી વગેરે એકાન્ત વાદીઓ, સ્વપક્ષ રાગ દૃષ્ટિથી સાચું બતાવ્યા છતાં પણ કદાગ્રહના બળથી અસત્ય સિદ્ધાન્તોને પણ સત્ય તરીકે સ્વીકારે છે.

योगीयें मलीने योगण कीनी, यतिये कीनी यतणी ॥
भगते पकडी भगतावी कीनी, मतवाले कीनी मतणी. ॥नाय० ॥२॥

ભાવાર્થ:—સમ્યકત્વ માતિ કહે છે કે, હે જનની ! એકાન્તમતધારક યોગિઓએ એવા મારે મને યોગનાજરૂપે પરિણમાવી અર્થાત્ તેઓએ મને પોતાના વશ કરી યોગિની તરીકે બનાવી દીધી. ઇન્દ્રિયોને કબજામાં રાખનાર એવા જૈન ધર્મના યતિઓએ મને પોતાના પન્થના મતોને સ્વાધીન બનાવી દીધી. જૈનના સાધુઓને યતિ કહેવાના ભાવ છે પણ તેઓનું આગ્રહ કરવું કરવું નહીં. કારણ કે તેઓ તો અનેકાન્તવાદને ધારણ કરેછે, અનેકાન્તવાદમાં પક્ષપાત નથી. જૈનદર્શન દરેક વસ્તુઓને અપેક્ષાએ માને છે. તેથી જૈનના સાધુઓ સર્વજ્ઞ જિનેન્દ્રની આજ્ઞાનુસારે સત્ય સિદ્ધાન્ત સ્વીકારનાર હોવાથી તેઓ વસ્તુના નિષ્પક્ષપાતી છે. જૈનના સાધુ સરખા બીજાના સાધુઓ કેટલાક વેરાગીઓ આદિ દેખાય છે. તેથી શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી તેમને યતિ કહે તે સત્ય છે. માતિ કહે છે કે ભક્તિ કબીર વગેરે ભક્તોએ મને પકડીને પોતાની ભક્તિન બનાવીને ભક્તિનો ઉપદેશ કરીને મને ભક્તાણી બનાવી દીધી અર્થાત્ એમ છે,

સાધુ થવાની જરૂર નથી, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા નથી; આમ એકાન્તે અજ્ઞ ભક્તિના સિદ્ધાન્તને માની અન્યનું ઉત્થાપન કરી ભક્તોએ મને પક્ષપાતમાં ખેંચીને તેમની ભક્તાણી બનાવી દીધી. તેમજ વૈષ્ણવ આદિ મતને માનનારાઓએ મને ખેંચીને પોતાના તાબામાં લેઈ, તે તે મતની મતણી બનાવી દીધી. શાંકર, વૈષ્ણવ વગેરે મતવાળાઓ પોત-પોતાના મતની પુષ્ટિ કરવામાં મતિનો ઉપયોગ કર્યા કરેછે અને તેઓ યુક્તિયોની શોધમાં પક્ષપાતની મતિને ખેંચી લેઈ જાય છે. પૂર્વના મતોનું દલન કરીને કેટલાક, નવીન મતોને કુમતિથી પ્રગટ કરે છે, જેથી દુનિયાના લોકો પણ તેમા ફસાઈ જાય છે. ખરેખર પ્રભુ મહાવીર જિનેશ્વર કથિત ધર્મનો ત્યાગ કરીને અજ્ઞાની જીવો અન્ય મતોમાં ફસાય છે.

कोणे मुकी कोणे लूंची, कोणे केमे लपेटी ॥
एक पखो में कोइ न देख्यो, वेदना किणही न मेटी. ॥ माय०॥२॥

ભાવાર્થ:—સમ્યક્ત્વ મતિ કહે છે કે, હે ધર્મવિદ્યા માતર્! કોણે તો મારો ત્યાગ કર્યો. અજ્ઞાનવાદીઓ કહે છે કે, મતિ અર્થાત્ જ્ઞાનજ દુઃખ-કારક છે, માટે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવો જોઇએ અને અજ્ઞાનનો પક્ષ સ્વીકારવો જોઇએ. અજ્ઞાનવાદી કહે છે કે, જ્ઞાનથી શત્રુ મિત્રનો ભેદ માલુમ પડે છે તેથી દુઃખ ઉપજે છે. જ્ઞાનથી સત્ય અને અસત્યનું ભાન થાય છે તેથી સત્ય ઉપર રાગ અને અસત્યપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે મતિ (જ્ઞાન) તેજ ખરાબ છે. જ્ઞાનથી ધર્મ અને અધર્મ જણાય છે, તેથી ધર્મપર રાગ અને અધર્મપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ જ્ઞાનથી જ્ઞાનમાં ફસેલા-દુઃખ ઉપજે છે, માટે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવો જોઇએ; આમ અજ્ઞાનવાદી પોતાના પક્ષ ખેંચીને મતિનો ત્યાગ કરે છે. પણ વસ્તુતઃ અજ્ઞાનવાદી પક્ષપાતની બાબતથીજ પોતાનો પક્ષ જમાવે છે અને મને પકડી લઈ દોરવા જાય છે. અજ્ઞાનવાદીને પુછવામાં આવે કે તું અજ્ઞાનની પુષ્ટિ કરે છે તે જ્ઞાનથી કરે છે કે અજ્ઞાનથી કરે છે? ઉત્તરમાં તે કહેશે કે જ્ઞાનથી. અને જ્ઞાનથી અજ્ઞાનનો પક્ષ સિદ્ધ કરીને જ્ઞાનનેજ પુનઃ ઉડાવવાના કારણ રૂપ એ પક્ષપાતજ છે. મતિ કહે છે કે કેટલાક સાધકોએ મને જુદા જુદા ભિન્ન ભિન્ન કરી નાખી અથવા કેટલાક સાધકો એકાન્તે ક્રિયાનયજ ધર્મ માની અન્ય જ્ઞાન, સમતા વગેરેનો ત્યાગ કરે છે, તેઓની એકાન્તે ઉત્તમ બુદ્ધિ થવાથી તેમણે તેમાંથી મને પરિભ્રમાવી. કોઈ યોગીઓએ ફકત નવાને હઠયોગની પક્ષપાત બુદ્ધિમાં મને ખેંચીને મને પણ કેદમાં નાંખી દીધી. અખંડ જડાગ્રહ ધારણ કરીને તેના ધર્મ માનવાની બુદ્ધિરૂપે મને પરિભ્રમાવી

કેટલાક બાવાઓ એકાન્તે મિથ્યાત્વના યોગે એમજ માને છે કે, લાંબી જટા રાખી તેમાં અંગારને લપેટી રાખવાથી મુક્તિ મળે છે. આવા મૂર્ખ લોકો પણ મતિને મિથ્યાત્વમાં ખેંચીને પોતાના કેશમાં લપેટે છે. બાહ્ય દૃષ્ટિધારક મિથ્યાદર્શનીઓમાં નિરપક્ષ સ્યાદ્વાદરૂપ એક સત્ય પક્ષ ધારણ કરનાર કોઈ દીઠો નહીં, તેથી તેઓથી મારી વેદના ટળી નહીં.

राम भणी रहीमान भणाई, अरिहंत पाठ पढाई ॥
घरघरने हुं धंधे वलगी, अळगी जीव सगाई. ॥ माय० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થઃ—મતિ કહે છે કે, હે વિદ્યાજનની! રામના નામનું ભજન કરનારાઓએ મને રામમાં લેઈ રામનો પાઠ ભણાવ્યો. રામ સ્નેહી, રામાનન્દી વગેરે પન્થના સાધુઓ તથા ભક્તો રામરામ જપ્યા કરે છે. રામરામ જપનારાઓ પોતાનો પક્ષ તાણીને પ્રભુનાં અન્ય નામ જપવામાં ધર્મ માનતા નથી. કૃષ્ણ અને હરિનું નામ જપનારાઓ પોતાના પન્થમાં રાચે છે, માચે છે અને શિવનું નામ પણ દેતાં પાપ માને છે. શિવનું નામ ભજનારાઓ અન્યનું નામ દેતાં અશુચિને ધારે છે, તે પણ મને પક્ષપાતમાં તાણે છે. અરિહંત જપનારાએ મને અરિહંતનો પાઠ પઢાવ્યો. અરિહંતનો પાઠ ભણતાં અનેક ભવનાં પાપ ટળે છે. [illegible]

આ પ્રમાણે ઉપદેશે છે. ઉત્સૂત્ર ભાષણ કદાગ્રહ જેનામાં નથી, એવા મનુષ્યો મુક્તિની બુદ્ધિથી અલ્પબોધ છતાં પણ અરિહંતનો પાઠ ભણી મુક્ત થાય છે. મહાપુણ્યના ઉદયે અરિહંતનું નામ સાંભળવામાં તથા જપવામાં આવે છે. અરિહંત પાઠ પઢાઈનો અર્થ અમારી બુદ્ધિ પ્રમાણે કર્યો છે, તેનો ખરો અર્થ અનુભવમાં આવતો નથી. કેટલીક જૂની પ્રતોમાં આ પદ દેખવામાં આવતું નથી, તેથી આ પદ આનન્દઘનકૃત છે કે અન્યકૃત છે તેનો હાલના વિચારાનુસારે નિર્ણય થતો નથી તત્ત્વ જ્ઞાનિ ગમ્યમ્. મતિ કહે છે કે, અનેક પન્થરૂપ ઘરઘરને ધંધે લાગી છું. સર્વ પન્થવાળાઓ મને તેમના પન્થમાં ખેંચી જઈ મારાથી પોતાનું કાર્ય કરે છે, પણ તેથી મારા ચેતન સ્વામી અને મારી સગાઈ થતી નથી; તેમજ મુક્ત દશા થતી નથી.

केणे ते थापी केणे उथापी, केणे चलावी किण राखी ॥
केणे जगाडी केणे सूआडी, कोइनुं कोई नथी साखी.॥माय०॥२॥

ભાવાર્થઃ—મતિ કહે છે કે, હે વિદ્યામાતર્! મને કોઈએ સ્થાપન કરી, કેટલાકે ઉત્થાપી, કેટલાકે પોતાના મત સ્થાપનમાં અને અનેક પ્રકારના પક્ષવાદમાં પ્રવર્તાવી અને કેટલાકે મને સમ્યગ્ ઉપયોગમાં ન લીધી, કેટલાકે સ્થિર રાખી, કેટલાકે મને સદાકાળ જાગ્રત રાખી, કેટલાકે શૂન્યદશા એજ મુક્તિ છે એવું માની મને સુવાડી, અર્થાત્ શૂન્યવત્ કરી નાખી, કેટલાક શૂન્યપણામાં મુક્તિ માને છે તે પન્થવાળાઓ કહે છે કે મુક્તાત્માના જ્ઞાન રહેતું નથી; તેમના મતમાં મતિનું સુવાપણું [illegible] કેટલાક અનેક પ્રકારના [illegible] કરવા અને અનેક યુક્તિયોથી [illegible] મત ખંડન કરવું અને અનેક પ્રકારની યુક્તિયોથી વિપક્ષનું ખંડન કરવું એજ [illegible] મારો ઉપયોગ કરે છે. કેટલાક રાગદ્વેષના યોગે [illegible] પક્ષમાં મારો ઉપયોગ કરેછે. એકેક વસ્તુમાં અપેક્ષાએ અનન્ત ધર્મ રહ્યા છે, તેનો કેટલાક એકાન્ત વાદિયો સ્વીકાર કરતા નથી. [illegible] એકાન્તે મિથ્યાત્વ હોય છે. જ્યાં એકાન્ત પક્ષ નથી, ત્યાં અનેકાન્ત [illegible] થાય છે. અનન્ત કેવલજ્ઞાનવંત શ્રીવીર પ્રભુએ જગતના સર્વ વસ્તુઓના એકેક અનન્ત ધર્મોને જણાવવાને અનેકાન્ત વાદની પ્રરૂપણા કરી છે. સાત નયપૂર્વક વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર કર્યા વિના, વસ્તુનું સમ્યક્ સ્વરૂપ અવબોધાતું નથી. શ્રી મહાવીર [illegible] કોઈ પણ આગમનો વસ્તુ ધર્મનાં પ્રતિપાદન નથી અને પ્રતિપાદન [illegible] એકાન્તવાદ હોવાથી રાગદ્વેષ યોગે અને તેઓ પ્રતિપાદનમાં [illegible] કહે છે. અન્ય દર્શનોના [illegible]

કોઈનું કોઈ સાક્ષી નથી. અને જે વિત્યું છે તેની સાક્ષી કોઈ નથી, મારી વિતકવાર્તા હું પોતે જાણું છું; એમ મતિ કહે છે.

धींग दुर्बलने ठेलीजे, ठींगे ठींगो वाजे ॥
अबला ते केम बोली शकियें, वड योद्धाने राजे. ॥ माय० ॥६॥

ભાવાર્થઃ—મતિ કહે છે કે, હે વિદ્યામાતર્! કોઈ સર્વ બાબતોમાં બળવાન્ હોય છે તે દુર્બળને, અને પક્ષમાં લેઈ હરાવે છે. બળવાન્ યુક્તિવાળો નિર્બળને હરાવે છે. સરખે સરખા હોય તો પરસ્પર શાસ્ત્રાર્થ કરીને સરખા ઉતરે છે. જે પન્થવાળા અનેક પ્રકારની યુક્તિઓ કરે છે અને મતિને પક્ષમાં તાણી અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રાર્થ, વાદવિવાદો કરે છે, તેવા પન્થવાળાઓ અન્ય નિર્બળ પક્ષવાળાઓને હરાવે છે. ખ્રીસ્તિઓ, વેદાન્તિયો, આર્યસમાજીઓ, બૌદ્ધો અને મુસલમાનો પોતપોતાના ધર્મનો પક્ષ વિસ્તારવાને માટે અનેક પ્રકારની યુક્તિઓ કર્યા કરે છે. પોતાના પક્ષમાં મને ખેંચી અનેક પ્રકારનાં મંડન ખંડન કર્યા કરે છે. એકાન્તવાદરૂપ પક્ષપાત વિનાના અનેકાન્તવાદ જાણનારા ખરા જૈનો અને સમ્યક્ પક્ષપાત રહિતપણું ધારણ કરે છે. દુનિયામાં જૈનધર્મ સમાન અન્ય કોઈ ધર્મ નથી. જૈનધર્મના પ્રવર્તકો, આચાર્યો સાધુઓ વગેરે ગચ્છ ક્રિયાના ભેદે સંકુચિત દૃષ્ટિ ધારણ કરીને હાલમાં કેટલાક પરસ્પર [illegible] કરે છે. એક વખત જૈનધર્મ પાળનારની સંખ્યા ચાલીશ કરોડ હતી. જૈનો અનેક પ્રકારના [illegible] અને અનેક પ્રકારની ભાષાઓનો અભ્યાસ કરીને અન્યોને જૈન બનાવતા હતા. જૈનસાધુઓ પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યાવિના [illegible] જ્ઞાનથી જૈનો [illegible] છે. તે જૈનધર્મને જાણી પણ શકતા નથી અને જૈનધર્મની વૃદ્ધિ પણ કરી શકતા નથી અને જૈનધર્મનું આરાધન પણ કરી શકતા નથી. [illegible]

जे जे कीधुं ते ते जाणुं, केइ कहेशो हुं साचुं,
[illegible] ॥ माय० ॥ ७ ॥

જાણી શકે? તે પ્રમાણે મારા મનમાં જે વેદના થાય છે, તેને અન્ય શી રીતે જાણી શકે. મારી દશા જેવી. જેઓની દશા થાય છે તેજ મારા મનની વેદનાને કદાપિ-કોઈક અંશથી-અનુભવવડે અવબોધવા સમર્થ થઈ શકે. આત્મસ્વામીનો પ્રેમ ખરેખર મારા મનની વિચિત્ર દશા કરે છે. મારા સ્વામિના વિરહથી અને તેમના અત્યંત સ્મરણથી મારી દેહલતા થરથર ધ્રુજે છે. કેવી રીતે ધ્રુજે છે તે બતાવે છે; જેમ કોઈ વાનર ભ્રમિત થયો હોય અને વાનર યૂથથી છૂટો પડ્યો હોય તે જેમ થરથર ધ્રુજે છે, તેમ હું પણ આત્મપતિના વિયોગે થરથર ધ્રુજું છું. અરે! મારી આવી દશાથી શું પરિણામ આવશે તે સમજાતું નથી; માટે અરે! કોઈ સન્ત-ઉપકારી હોય તેઓ મારા સ્વામીનો મેળાપ કરી આપે. દયાળુ પુરૂષો સદાકાળ અન્યોનાં દુઃખડાં ટાળવા પ્રયત્ન કરે છે. આ પણ ભાવપ્રાણરક્ષણ કરવારૂપ ભાવદયાનું કાર્ય છે, માટે કોઈ સન્તો ભાવદયા લાવીને મારા આત્મસ્વામીનો મેળાપ કરી આપો. મેળાપ કરાવી આપનારનો ઉપકાર કદાપિકાળે હું ભૂલીશ નહીં. સન્ત પુરૂષો અનેક પ્રકારનાં દુઃખ વેઠીને પણ અન્યોનું શ્રેય કરે છે. મારો શુદ્ધ ચેતન સ્વામી જે મેળવી આપે તેનાં હું ઉવારણાં લઉં. અહો! કોઈ ઉપકારી ઉપકાર કરો! કરો!!

देह न गेह न नेह न रेह न, भावे न दूहा गाहा ॥
आनन्दघन वालो वांहडी झाले, निश दिन धरुं उमाहा रे ॥
मुने० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થઃ—સમતા કહે છે કે, મારા સ્વામીના મેળાપવિના મને દેહ (શરીર) ગમતી નથી; કારણ કે દેહમાં વસવાનું મુખ્ય પ્રયોજન એ છે કે સ્વામીનો મેળાપ થાય. સ્વામિવિના ઘરમાં રહેવું પણ ગમતું નથી. પતિ વિયોગી સ્ત્રીને ઘર પણ સ્મશાનની પેઠે શોક, અર્થાત્ ચિન્તા ઉત્પન્ન કરાવે છે. મારા શુદ્ધ ચેતનવિના દેહ અને ઘરની શોભા પણ કોઈ કામની નથી. મારા સ્વામિવિના કોઈનાપર સ્નેહ પ્રગટતો નથી. જગતમાં જે પ્રિય લાગે છે તેનાપર સ્નેહ પ્રગટે છે. મારા શુદ્ધચેતન સ્વામિવિના હવે મને કોઈ પ્રિય લાગતું નથી. કૃત્રિમ પ્રેમ તે પ્રેમ નથી, કૃત્રિમ સ્નેહ તે સ્નેહ નથી. સત્યપર પ્રેમ થયા પછી તે કોટી ઉપાયોથી પણ છૂટતો નથી. આત્મા અનન્તસુખનો મહાસાગર છે અને તે પોતાનો સ્વામી છે; એમ જાણતાં અન્ય વસ્તુઓપરથી સ્નેહ ઉતરી જાય છે, એમ અત્ર અવબોધવું. મારા સ્વામિ વિના

કાની હોય છે. પતિવિયોગિની સ્ત્રીને પોતાના પતિવિના ભાદરવાની રાત્રી કાતીના સમાન લાગે છે. ગુજરાતમાં આવાણુ વદની રાત્રી જે હોય છે તેને મારવાડમાં ભાદરવાની રાત્રી કહે છે. સમતાને પોતાના આત્મપતિની ભાદરવાની રાત્રીરૂપ વિભાવદશા તે એક છાતી (હૃદય) ચીરવાને માટે કાતી હોય તેવી લાગે છે અને મારી છાતીના તિલ તિલ જેવડા કડકા કરી નાખે છે. એક વૈરિણી જેવું કાર્ય કરે તેવી ભાદરવાની રાત્રીરૂપ કાતી મારૂં કાળજું કાપવાનું કાર્ય કરે છે. મારા આત્મપતિવિના મારા હૃદયના કકડા થઈ જાય છે. સમતા કહે છે કે, આવી મારી વિભાવ દશારૂપ રાત્રી સ્થિતિ કરે છે. ઈષ્ટ વિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગ, રોગચિંતા અને અગ્રશોચરૂપ મેઘની ઘટાઓ, વિભાવ દશારૂપ રાત્રીમાં ચઢી હોય છે. હિંસાનુબન્ધી રૌદ્રધ્યાન, મૃષાનુબન્ધી રૌદ્રધ્યાન, સ્તેયાનુબન્ધી રૌદ્રધ્યાન અને પરિગ્રહાનુબન્ધી રૌદ્રધ્યાન એ ચાર રૌદ્રધ્યાનના પાયારૂપ જ્યાં અત્યંત કાલિમા રહી છે, એવી વિભાવ દશારૂપ રાત્રી છે, જ્યાં શાતા અને અશાતાવેદનીયની વૃષ્ટિ થયા કરે છે. વિભાવરૂપ રાત્રીમાં ઈર્ષ્યારૂપ વિદ્યુત્ ચમકે છે. આવી ભયંકર રાક્ષસી રાત્રી મહા દુઃખ દેવાવાળી છે. સમતા કહે છે કે, આવી ભાદરવાની ભાવરાત્રીરૂપ કાતી મારી છાતીના કકડા કરી નાખે છે, હવે મને બિલકુલ ચેન પડતું નથી. આત્મપતિ વિયોગિની એવી મારી દશાને દેખી કોના મનમાં દયા ન ઉત્પન્ન થઈ શકે! અલબત દયાલુઓના મનમાં દયા ઉત્પન્ન થયાવિના રહે નહીં.

प्रीतम सब छबी निरखके हो, पीउ पीउ पीउ कीना ॥
वाही विच चातक करें हों, प्रानहरे परवीना ॥ भादुं० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ:—પ્રીતમ (વ્હાલા) એવા આત્મસ્વામીની, સર્વ પ્રકારના અવયવથી પરિપૂર્ણ એવી મૂર્તિ કોઈ વેળા નિરખીને પ્રિય-પ્રિય શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો. જે જેનુ ધ્યાન કર્યા કરે છે તેને તેના સ્વરૂપનો ભાસ થાય છે. સમતા પણ આત્મસ્વામિનુ ધ્યાન ધર્યા કરે છે, તેથી તેને આત્મપ્રભુની મૂર્તિનુ અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપનું દર્શન થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. સમતાના યોગે ક્ષયોપશમભાવે આત્માનું દર્શન થાય છે અને તેથી પોતાના સ્વામીના સ્વરૂપને સમતા દેખે છે. નવપદની પૂજામાં પણ કહ્યું છે કે. प्रकृति सातने उपशमे क्षय जे होवे, तिहां आप रूपे सदा आप जोवे શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાયના વચનાનુસારે પણ પોતાના સ્વરૂપને દેખી શકાય છે. સમતા પોતાના આત્મસ્વામીનું અનુભવજ્ઞાનથી દર્શન કરી શકે છે, એમ અનુભવમાં આવે છે. હવે સમતાના ઉદ્ગારો જણાવવામાં આવે છે. સમતા કહે છે કે, હે સ્વામિન્! તમારી

મૂર્તિનું અર્થાત્ તમારા સ્વરૂપનું મેં દર્શન કર્યું અને તે વખતે મેં પ્રિય પ્રિય એવા શબ્દોનો એકદમ ઉચ્ચાર કર્યો, તે વખત મને સાંભરી આવે છે. આપના સ્વરૂપચન્દ્રને દેખી મારા ચિત્તચકોરે પિયુ પિયુ શબ્દની હવે રટના રટવા માંડી છે. આપનાં દર્શનવિના અન્યત્ર ક્ષણવાર પણ ગમતું નથી. ચિત્તરૂપ ચાતકના પિયુ પિયુ શબ્દો મારા પ્રાણને હરવાને ચતુર થયા છે. અર્થાત્ મારો હે સ્વામિન્! તમારા ઉપર અત્યંત અકથ્ય પ્રેમ છે, તેથી તમારો વિરહ ખમાતો નથી. હવે સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ દર્શન આપો. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી ક્ષયોપશમભાવની મુખ્યતાએ સમતા અને આત્મસ્વામિના ઉપર્યુક્ત સંબન્ધના ઉદ્ગાર કહાડે છે.

एक निसी प्रीतम नाउंकीहो, विसरगई सुघनाउ ॥
चातक चतुर विना रहीहो, पीउ पीउ पीउ पीउ पाउ ॥
मारुं० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થઃ—સમતા કહે છે કે, એક રાત્રીના સમયમાં પ્રીતમ (વ્હાલા) શુદ્ધ ચેતન સ્વામિના ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં એવી દશા થઇ કે ધ્યાતા-ધ્યેય અને ધ્યાનની એકાગ્રતા થઇ ગઇ અને તેથી હું અને મારો સ્વામી બન્ને ભિન્ન છીએ એવું ભાન રહ્યું નહીં. હું અને પ્રીતમ તે એકરૂપ થવાથી તેમનું નામ ભૂલી ગઇ. સવિકલ્પ ધ્યાતા-ધ્યેય અને ધ્યાનની સ્થિતિથી પર એવા નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં ચઢી ગઇ તેથી હું અને સ્વામી ભિન્ન છીએ એવો ઉપયોગ રહ્યો નહીં. તેમજ એક રસરૂપસ્થિતિમાં એવો અપૂર્વભાવ પેદા થયો કે તે વખતે મારૂં અને મારા સ્વામિનું નામ પણ સવિકલ્પ દશાવાળુ ભૂલી ગઇ અને અપૂર્વ આનન્દરસમાં બુડી ગઇ, પણ એવામાં ચિત્તચાતકે મારૂં નિર્વિકલ્પસ્વરૂપ ફેરવી નાખ્યું, અર્થાત્ સવિકલ્પદશામાં આવી અને તેથી ચિત્તચાતકને હું કહેવા લાગી કે, હે ચાતક! હું સવિકલ્પકદશામાં આવતા ચતુર એવા મારા સ્વામિવિના એકલી રહી અને તેથી પ્રિય શબ્દનો જાપ જપવા લાગી. પ્રિય સ્વામિને નિર્વિકલ્પદશામાં મળ્યા બાદ સવિકલ્પદશાના પ્રિય પ્રિય એવો સ્મરણ પ્રતાપે જાપ ચાલ્યા કરે છે. સવિકલ્પદશાના આત્મપ્રભુનો સમતા જાપ કરે છે અને તે વખતે આત્માના સમ્બન્ધવિના એકલી સમતા આત્માને વિજ્ઞપ્તિ કરે છે. નિર્વિકલ્પદશાના આત્મસ્વામિનો મેળાપ થાય છે, તે વખતે સહજ આનન્દની ખુમારીના સ્વરૂપ ભાવનાના ભેદો સૂઝાય છે, ત્યારે આનન્દ

નામ પણ રૂપાતીતની એકયતામાં ભૂલી જવાય છે, પણ ક્ષયોપશમ ભાવના યોગે પાછી સવિકલ્પદશા પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રીતમનો જાપ જપવો પડે છે.

एक समे आलापके हो, कोने अडाणे गान ॥
मुघड बपीहा सुरधरे हो, देव है पीउ पीउ तान ॥ मारुं० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થઃ—સમતા કહે છે કે, હે અનુભવમિત્ર ! એક વખત મારા પતિના ચિંતવનમાં હું એકલી બેઠી હતી અને તે વખતે મારા પતિના સ્વરૂપનું વારંવાર સ્મરણ કરતી હતી, મારા પતિના મેળાપના વિચારોમાં હું તરબોળ થઈ ગઈ હતી, અર્થાત્ મારા પતિના પ્રેમમાં હું તન્મય બની ગઈ હતી અને પતિના વિયોગે હું અન્તરમાં વિલાપ કરતી હતી, તેવામાં અટાણે અર્થાત્ એ વખતે સુઘડ બપૈયાએ સ્વર કર્યો, અથવા મારા પતિનું હું સ્મરણ કરતી હતી તે વખતે સુઘડ બપૈયાએ સ્વરનો આલાપ કરીને મારા પિયુ પિયુ એવી શબ્દની રટનામાં તેણે તાન પૂર્યું, અર્થાત્ તેના સ્વરના આલાપથી મારા પતિના સ્મરણમાં વિશેષતઃ તાન ધારણ કરવા લાગી. પતિવિયોગિની સ્ત્રી પોતાના પતિનું સ્મરણ કરતી હોય અને તે વખતે બપૈયો પિઉ પિઉ શબ્દ કરે છે તો પતિવિયોગિની સ્ત્રી પોતાના પતિને [illegible] પ્રવૃત્તિ કરે છે અને પતિને [illegible] પિયુ [illegible] હતી [illegible]

[illegible]

નિર્ધાર્યો છે. સ્પર્શ-રસ-ઘ્રાણ-ચક્ષુ-અને શ્રોતેન્દ્રિય એ પાંચ ઇન્દ્રિયો તેમજ મન-વચન અને કાયબલ એ ત્રણ બલ, તથા શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય, એ દશ પ્રાણવડે, જીવો જગત્‌માં જીવે છે, પણ એ દશ પ્રાણ ક્ષણિક છે, માટે એ ખરા પ્રાણ નથી. ખરો પ્રાણભૂત તો મારો આનન્દનો સમૂહભૂત આત્મા છે, એમ મેં હવે નિશ્ચય કર્યો છે. આજસુધી બાબતાનમાં હું પ્રેમ ધારણ કરતો હતો, પણ હવે તો સમજ્યો કે મનવડે જે તાન ઉત્પન્ન થતું હતું તે હું નથી. હવે તો ભાવતાન આનન્દઘન આત્માજ છે એમ નિશ્ચય કર્યો છે. શરીરાદિકને ઉત્પન્ન કરવામાં સહાયીભૂતને હું માતા માનતો હતો, પણ હવે તો ચેત્યો અને જાણ્યું કે જગત્‌માં જન્મના સંબન્ધે અનેક માતાઓ કરી પણ, કોઈ સત્યસુખ આપવા સમર્થ થઈ નહીં; સત્યં માતા કદાપિ નષ્ટ થતી નથી. હવે તો આનન્દઘન આત્મા તેજ મારી માતા છે એવો નિશ્ચય કર્યો. તેમજ શરીરના સંબન્ધે સંસારમાં ભમતાં અનેક પિતાઓ કર્યા પણ, કોઈ પિતાએ જન્મ જરા અને મૃત્યુના દુઃખથી મારૂં રક્ષણ કર્યું નહીં અને કોઈ પિતાએ નિત્ય સુખ આપ્યું નહીં. આત્મામાં અનન્ત સુખ છે અને તે પરમાત્મા થઈ શકે છે માટે મારો પિતા આનન્દઘન આત્માજ છે, એવો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. ગાત અર્થાત્ શરીર પણ અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ આનન્દઘન આત્મા તેજ મારૂં છે, એવો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. શરીરના પંચ ભેદ છે, તેવાં પૌદ્ગલિક શરીરો અનેક ધારણ કર્યાં પણ કોઈ જડ શરીર સત્ય સુખ આપવાને સમર્થ થયું નહીં, માટે હવે શરીરની મમતાનો ત્યાગ કર્યો છે અને આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો તેજ ત્રણ કાલમાં નિત્ય હોવાથી, તથા અનન્ત સુખોદધિભૂત હોવાથી તે અસંખ્ય પ્રદેશોને મેં મારૂં ગાત્ર સ્વીકાર્યું છે. ચાર પ્રકારની બ્રાહ્મણાદિ જાતિનો ત્યાગ કરીને મેં આત્માનેજ જાતિ તરીકે માન્યો છે, કારણ કે તે આનન્દનો સમૂહભૂત છે.

काज आनन्दघन साज आनन्दघन,
साज आनन्दघन लाज आनन्दघन ॥ मे० ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—હવે મારે સર્વ પ્રકારના કાર્યરૂપ આનન્દઘન આત્મા છે. આત્માવિના હવે મારે કોઈપણ બાહ્યકાર્યનું પ્રયોજન નથી. અનાદિકાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં બાહ્યનાં અનેક કાર્યો કર્યાં પણ સહજસુખની પ્રાપ્તિ થઇ નહીં, તેમજ બાહ્યદષ્ટિનાં કાર્યોથી ઘણું દુઃખ વેઠવાં પડયાં. મરણના છેલ્લા શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યંત જીવો બાહ્યનાં કાર્યોમાં ચિત્ત રાખે છે, તેથી બાહ્ય પદાર્થોમાં જેવા જેવા પ્રકારની વાસનાઓ રહી હોય છે, તેવા તેવા પ્રકારના અવતારો પુનઃ

ધારણ કરવા પડે છે અને તેથી જન્મમરણના પ્રવાહમાં જીવો સદાકાળ વહ્યા કરે છે. બાહ્યનાં સર્વ કાર્યમાંથી લક્ષ્ય હઠાવીને જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણરૂપ કાર્યમાંજ હું આત્મા છું એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે.

સર્વ પ્રકારે જે દુનિયામાં બાહ્ય સાજ કહેવાય છે, તે બાહ્ય સાજ આત્મિક સુખ અર્પવાને સમર્થ થતો નથી. હવે તો આત્માજ સર્વ પ્રકારનો સાજ મેં ધાર્યો છે અને તે અનન્ત આનન્દનો મહાસાગર છે. આત્માવિના અન્ય સાજનું મારે મમત્વ નથી; એમ આનન્દઘનજી પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરે છે.

દુનિયામાં જે લાજ (લજ્જા) ગણાય છે તે ખરેખરી લજ્જા નથી, કારણ કે દુનિયાની લજ્જાથી સત્યસુખ અનુભવાતું નથી. દુનિયાની લજ્જા અનેક કારણોથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે દેશ, કુળ, ધર્મ, આચાર પ્રમાણે જુદી જુદી હોય છે, અર્થાત્ તેમાં કશું કંઈ તત્ત્વ નથી. હવે આનન્દ આત્માજ લાજ છે એમ નિશ્ચય કર્યો છે. આત્માવિના કોઈ અનન્ત સુખભોગરૂપ લાજનું રક્ષણ કરવા સમર્થ નથી, માટે લજ્જારૂપ પણ આત્માજ છે.

आम आनन्दघन गाम आनन्दघन,
नाम आनन्दघन लाभ आनन्दघन ॥ मे० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થઃ—હવે મારે બાહ્ય આભ (અભ્ર)-પર મમત્વ કરવાની જરૂર નથી. બાહ્ય આભથી દુનિયાનુ જીવન વહે છે. બાહ્ય આભ અર્થાત્ મેઘથી વૃષ્ટિ થાય છે અને તે દુનિયાને જીવાડે છે, પણ સદાકાલ તે સુખ આપવા સમર્થ થતો નથી. મારો આનન્દસમૂહમય આત્મા ખરેખર આભમય છે, તેમાં ઉપશમ અમૃતઘન રહ્યો છે, તેની પ્રાપ્તિ થયાબાદ જન્મમરણનાં દુઃખ રહેતાં નથી, માટે સત્ય અભ્રરૂપ મારો આત્માજ છે એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે. બાહ્ય દુનિયાની રીતિપ્રમાણે ગાભ (ગર્ભ) કહેવાય છે, તે પણ સત્યસુખના પ્રદાતા નથી; તેનાથી તો દુઃખનોજ અનુભવ થાય છે. મારો આત્માજ ગર્ભરૂપ છે; ગર્ભમાંથી જેમ પ્રાણીઓ બહાર નીકળે છે તેમ મારા આત્મામાંથી અનન્તસુખ પ્રગટે છે, માટે આત્માજ ગર્ભરૂપ છે. નાભિરૂપ મારો આત્માજ છે. બાહ્યની નાભિ તે ખરેખરી નાભિ નથી, કારણ કે બાહ્ય નાભિથી કોઈ પણ જીવને અદ્યાપિપર્યંત સહજસુખ મળ્યું નથી. આત્માના આઠ રૂચક પ્રદેશ નાભિકમલના સ્થાનમાં રહે છે અને તેને આઠ પ્રકારનાં કર્મ અનાદિકાળથી લાગતાં નથી તેથી નાભિકમળના સ્થાનમાં રહેલા આઠ રૂચક પ્રદેશ, સિદ્ધપરમાત્માના પ્રદેશો સમાન નિર્મલ છે. તે રૂચકપ્રદેશોજ ખરેખરી નાભિરૂપ છે

અને તે રૂચકપ્રદેશરૂપ નાભિ તેજ આનન્દઘનરૂપ મારો આત્મા
નાભિકમળમાં આઠ રૂચકપ્રદેશોનું ધ્યાન ધરતાં આત્મજ્યોતિનો પ્રકા
થાય છે અને આત્મા સમાધિસુખનો અધિકારી બને છે. કર્મનું અપ
ર્તન થાય છે અને ઘણાં કર્મોની નિર્જરા પણ થાય છે, માટે આઠ રૂચ
રૂપ નાભિ તેજ મારો આત્મા છે, એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે. બા
પદાર્થોના લાભ તે ખરેખરા લાભ નથી, કારણ કે બાહ્યના લાભો ક્ષણિ
છે અને ખરા સુખને આપનાર નથી. આત્માના જ્ઞાન, દર્શન અને ચા
ત્રાદિ સદ્ગુણોનો લાભ તેજ ખરેખરો લાભ છે અને તે લાભ આત્
રૂપ છે, એજ લાભ ખરો છે એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી નિશ્ચય કરે

पद ५३.

(राग सोरठ सुलतानी)

॥ नटनागिनी ॥ सहेली ॥

सारा दिल लगा है, वंसी वारेसूं ॥
वंसी वारेसुं प्रान प्यारेसूं ॥ सा० ॥
मोर मुकुट मकराकृत कुंडल, पीतांबर पटवारेसूं ॥ सा० ॥ १

ભાવાર્થઃ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાના આત્માને કૃષ્ણરૂ
માનીને તેના ગુણો ગાય છે. શ્રીમદ્ કહે છે કે, શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રાણદ્વા
સોહંસોઽહં શબ્દની વાંસળી બજાવનાર આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણની સ
મારૂં દીલ લાગ્યું છે; અથવા સમાધિ લાગતાં પહેલાં મગજમાં અ
હદ ધ્વનિ સંભળાય છે તે, અનહદ ધ્વનિરૂપ વાંસળીને વગાડના
આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણની સાથે મારૂં દીલ લાગ્યું છે. કેવલ કુંભક પ્રાણ
યામની સિદ્ધિ થતાં અન્તરમાં વાંસળીના શબ્દ જેવા ઝીણા સ્વ
શ્રવણ થાય છે અને તેનો વગાડનાર આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે તે
સાથે મારૂ દીલ લાગ્યું છે. શ્રીમદ્ કહે છે કે, તે અન્તરમાં બંસી વ
ડનાર પ્રાણથકી પણ પ્યારો આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે. તે આત્મા
શ્રીકૃષ્ણ કેવો છે તે બતાવે છે. જેણે વિવેકરૂપ મોડ ધારણ કરેલો
તેમજ જેણે ક્ષમારૂપ મુકુટને પોતાના મસ્તકે ધાર્યો છે; ક્ષમારૂપ મુકુટ
આત્માનું રક્ષણ થાય છે અને મોહનાં શસ્ત્રોથી શ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂ
મસ્તકનું (મગજનું) રક્ષણ થાય છે. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણે ધૈર્યરૂપ મકરાકૃ
કુંડલને પહેર્યાં છે, તે એમજ સૂચવે છે કે મકર, (મગર) જેમ ગ્રહણ કરે
વસ્તુને છોડતો નથી, તેમ આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ, પોતે ધારણ કરે
જ્ઞાનાદિ ગુણોને તજનાર નથી. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ગુ

સ્વરૂપની ટેકને કદાપિકાળે હવે તજનાર નથી એમ જણાય છે. શ્રીકૃષ્ણ પીતાંબર વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, તેમ આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ શીયલરૂપ પીતાંબર વસ્ત્રને ધારણ કરે છે; તે આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણને બાહ્ય ભોગોની લીલા ગમતી નથી. બાહ્ય સ્ત્રીઓની સાથે તેને ખેલ કરવાનું મન થતું નથી. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણને છપ્પન ભોગનું પ્રયોજન જણાતું નથી. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ બાહ્યનાં યુદ્ધો કરતા નથી. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ અન્તરમાં રહેલા મોહાદિનો નાશ કરે છે, માટે એવા આત્મા કૃષ્ણની સાથે રાત્રી અને દીવસ મારૂં મન લાગી રહે છે.

चंद्र चकोर भये प्रान पपईया, नागर नंद दुलारेसूं ॥
इन सखीके गुन गंद्रप गावे, आनन्दघन उजीयारेसूं ॥
सा० ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ, તે શીતલ સમતાનો પ્રકાશ કરે છે તેથી તે ચન્દ્રરૂપ છે, તેની આગળ હું ચકોર જેવો થયો છું. આત્મારૂપ કૃષ્ણ તે ખરેખર મેઘના સમાન છે અને તેની આગળ મારો ભાવ પ્રાણ તે પપૈયાની પેઠે આચરણ કરે છે. નગરના લોકોને મારો આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણ આનન્દ આપે છે, તેમ અનેક પ્રકારના ધર્મના ઉપદેશવડે નાગરિક લોકોને સત્ય સુખ દેખાડે છે. હે સમતા સખી! આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણના ગુણો મોટા મોટા મહર્ષિયોરૂપ ગાંધર્વો ગાયા કરે છે. આનન્દઘનરૂપ આત્મા તે શ્રીકૃષ્ણ છે, તે પોતાના ગુણોવડે પ્રકાશી છે, તેની સાથે મારૂં ચિત્ત લાગ્યું છે. પોતાના ગુણોને જે કર્મથી ખેંચીને પોતાનામાં લાવે એવા આત્માને કૃષ્ણ કહે છે. અધ્યાત્મશૈલીથી આવા પ્રકારના શ્રીકૃષ્ણને જેઓ માને છે, તે અચલ શિવરૂપ અચ્યુતધામમાં પ્રવેશ કરે છે. આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણપર નીચેનું પદ મનન કરવા લાયક છે.

पद.

(हवे मने हरिनाम शुं नेह लाग्यो ए राग)

रमजो रंगे कृष्णजी रागमां रे राची, गणी मायाने तमे काची रे ॥ रमजो० ॥
असंख्य प्रदेशी आर्यक्षेत्रमां, सुमति यशोदाना जाया ॥
विवेकनन्दना तनुज सोहाया, समता मन देखी भाया रे ॥ ॥ रमजो० ॥ १ ॥
स्थिरता रमणता राधा ने लक्ष्मी, तेहना प्रेममां रंगाया ॥
धारणा द्वारकामां वास कर्यो रुडो, चरण वसुदेव राया रे ॥ ॥ रमजो० ॥ २ ॥
भाव दया देवकीना रे छोरु, आकाश उपमाथी काळा ॥
अनुभवरुप मोरलीना नादे, क्षय लाग्यां छटकाला रे ॥ ॥ रमजो० ॥ ३ ॥

મુંઝાય છે તેથી નવીન કર્મ બાંધે છે. રાગદ્વેષના યોગે કર્મ બંધની સ્થિતિ વૃદ્ધિ પામે છે. મન વચન અને કાયાના યોગ થકી પ્રદેશબંધ અને પ્રકૃતિ બંધ પડે છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અન્તરાય એ ચાર કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. મોહનીય કર્મની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની વીશ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે અને આયુષ્ય-કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીશ સાગરોપમની છે. બાર મુહૂર્તની જઘન્ય સ્થિતિ ત્રીજા વેદનીય કર્મની છે. નામ કર્મ અને ગોત્રકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ આઠ મુહૂર્તની જાણવી. બાકીના પાંચ કર્મની અન્તર્મુહૂર્તની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી. અશુભ પાપ પ્રકૃતિનો રસ લીંબડાના રસની પેઠે કડવો જાણવો અને શુભ પુણ્ય પ્રકૃતિનો રસ શેલડીના રસની પેઠે મિષ્ટ જાણવો. કર્મની સ્થિતિ અને રસ સબન્ધી વિશેષ વ્યાખ્યાન કર્મગ્રન્થમાંથી જોઈ લેવું.

व्यापार भागो जलवट थल वटें रे, धीरे नहीं निसानी माय ॥
व्याज छोडावी कोइ खंदा (कांधा) परठवे रे, तो मूल आपुं सम खाय ॥ मू० ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે કે, પ્રમત્ત આદિ દશાના યોગે અને પૂર્વભવકૃત કર્મના ઉદયથી ધર્મનો વ્યાપાર ભાગ્યો. શ્રુત અને ચારિત્રધર્મ તે થલવટ અને જલ માર્ગના વ્યાપાર સમાન છે. શ્રુત અને ચારિત્રવિના ધર્મરૂપ ધનની વૃદ્ધિ થતી નથી. ધર્મધનની વૃદ્ધિમાટે આગમોરૂપ શ્રુતનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ, તેમજ જિનેન્દ્ર કથિત ચારિત્રધર્મ અંગીકાર કરવો જોઈએ. नाणस्सफलं विरइ, ज्ञानस्य फलं विरतिः ॥ જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે. જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરીને જ્ઞાની બન્યા પશ્ચાત્ ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરવી જોઈએ અને અપ્રમત્ત યોગથી ચારિત્ર પાળવું જોઈએ. શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મમાં પ્રમાદ કરવાથી બે માર્ગનો વ્યાપાર પડી ભાગે છે અને વ્યાપાર પડી ભાગવાથી નિર્ધનાવસ્થા આવી જાય છે અને કોઈ સદ્ગુરૂ મહારાજ શ્રદ્ધા, વિનય, વિવેક વગેરે ગુણોની યોગ્યતાવિના શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મને ધીરતા નથી, અર્થાત્ યોગ્યતા આવ્યાવિના કોઈ સદ્ગુરૂ ધર્મધનને ધીરી શકતા નથી. પ્રમાદિકપણાની નિશાની માગીને વ્યાપાર કરવા ધર્મનાણું ધી-રવામાં આવે છે. કોઈ સત્પુરૂષ મુનિરાજ, કર્મની પરંપરાની વૃદ્ધિરૂપ વ્યાજ છોડાવીને કર્મનાં કાંધાં પરાવે તો, મૂળ રકમ સમ ખાઈને

પુરૂષો અન્ય સ્રીપર આસક્ત થવાથી રાવણની પેઠે નષ્ટ થયા છે. રાવણ સમાન કોઈ બળવાન્ નહોતો, પણ પોતાની સ્રી છતાં અન્ય (સતી સીતા)પર આસક્ત થવાથી અન્તે સર્વ હાર્યો.

જે પુરૂષ અન્ય સ્રીની ખુબસુરતીમાં મોહ પામીને, અનીતિના માર્ગે ચાલે છે તેની ખુવારી થયાવિના રહેતી નથી. જેવું કર્મ કરવામાં આવે છે તેવું ફળ પામવામાં આવે છે. પાપકર્મ કરીને કોઈ પુણ્યનું ફળ ભોગવનાર નથી. લીંબડો વાવીને કોઈ આમ્રફળનો આસ્વાદ કરી શકતો નથી; મુંજ જેવા રાજાએ પરસ્રીની સાથે દોસ્તી બાંધી તેથી તે અન્તે ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગવાનું મહાદુઃખ પામ્યો અને તેના શરીરનો નાશ કરવામાં આવ્યો અને તેની ખોપરીપર કાગડાની ચાંચો પડી.-ઈત્યાદિ વાત જાણવી હોય તેને ભોજપ્રબંધ વગેરે ગ્રન્થો જોવા. તેમજ ધવળ શેઠે શ્રીપાલની સ્રી ઉપર ખરાબ દૃષ્ટિ ધારણ કરી તેથી, તે અન્તે દુઃખના સાગરમાં પડ્યો અને મરણ પામ્યો. કરણ ઘેલાએ પોતાના મંત્રીની સ્રીપર વિષયરાગ ધારણ કરીને અનીતિનો માર્ગ લીધો, તેથી તેણે ગુર્જર દેશનું રાજ્ય ગુમાવ્યું અને તેની સ્રીને અલ્લાઉદ્દીન બાદશાહે પોતાની બેગમ કરી, એ રીતે કરણ ઘેલાના અપકૃત્યથી ગુર્જર દેશ પરતન્ત્ર થયો. કૌરવોએ પાંડવોની સ્રી દ્રૌપદીનાં ચીર તાણ્યાં અને પરસ્રીની લાજ લેવા ધારી ત્યારથી, ભારત દેશ ક્ષયકર મહાભારત યુદ્ધનો સંકલ્પ પાંડવોના મનમાં થયો અને અન્તે ભીમે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે દુઃશાસનનો નાશ કર્યો અને સકળ કૌરવો રણમાં નાશ પામ્યા; ભારત દેશની પડતીનાં લક્ષણ આરંભાયાં. સિદ્ધરાજે રાણા રાખેંગારની સ્રી રાણકદેવીના પર મોહ ધર્યો તેથી અન્તે તે શાપ પામ્યો અને તેની દુર્દશા થઈ. મુસલમાન બાદશાહોએ પારકી સ્રીઓનાપર જુલમ ગુજાર્યા તેથી તેઓની પડતી થઈ. મરાઠાઓ પણ પરસ્રીના ફંદમાં ફસાવા લાગ્યા તેથી, તેઓનો અસ્ત થવા લાગ્યો. પરસ્રીનો સંગ કરીને કોઈએ અદ્યાપિ પર્યન્ત સુખ લીધું નથી અને કોઈ લેશે પણ નહીં.

જે પુરૂષો પરસ્રીના ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે, તે પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને નીતિનો ભંગ કરે છે, તેથી તેઓ સત્ય સુખ પામવાને શક્તિમાન્ થતા નથી. લૌકિક શાસ્રોમાં પણ કહ્યું છે કે, ઇન્દ્ર સરખા પણ પરસ્રીના પ્રેમથી શાપ પામ્યા અને અવનતિના ખાડામાં ઉતર્યા. જે દેશનો અને જે રાજ્યનો અસ્ત થવાનો હોય છે તેમાં પરસ્રી આસક્તિ દોષ લાગુ પડે છે. જે ધર્મ આખી દુનિયામાં ફેલાએલો હોય છે તે ધર્મના નેતાઓમાં પણ વ્યભિચાર દોષ ઉદ્ભવે છે તો, તે ધર્મની પાયમાલી થાય છે. પરસ્રીઓના પાશમાં ફસાવાથી દેવતાઓમાં લડાઈ

થાય છે. સાંખ્યવાદમાં પ્રકૃતિને કર્ત્રી માનવામાં આવે છે પણ આત્માથી ભિન્ન એવી પ્રકૃતિનો આત્માની સાથે સંબન્ધ થયાવિના, શરીરનું ધારવું, જન્મ અને મરણ વગેરેના સંબન્ધમાં આત્મા આવી શકે નહિ અને તેથી પુણ્ય પાપ વગેરેનો પણ આત્માની સાથે સંબન્ધ ન ઘટવાથી આત્માની પૂર્વે નિર્મલતા અને પશ્ચાત્ પણ નિર્મલતા સિદ્ધ ઠરવાથી તપ, જપ અને વ્રત, વગેરેની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. આત્માનીસાથે કર્મ કહો વા પ્રકૃતિ કહો વા માયા કહો, તેનો સંબન્ધ થાય તોજ સુખ દુઃખનો કર્તા તથા ભોક્તા આત્મા સિદ્ધ કરી શકે. આત્માની સાથે કર્મનો સંબન્ધ અનાદિ કાળથી છે, આત્મા નિત્ય છે અને તે અનાદિ અનંત છે. આત્માની સાથે અનાદિ કાળથી કર્મ લાગ્યાં છે. વેદાન્તીઓ પણ આત્માને નિત્ય માને છે અને પ્રારબ્ધ, સંચીયમાન અને ક્રિયમાણ એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ માને છે, તે વિષે ભગવદ્ગીતામાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. આત્માનીસાથે કર્મનો સંબન્ધ માન્યાવિના ઉચ્ચત્વ, નીચત્વ, સુખ અને દુઃખ, વગેરે ઘટી શકતું નથી, યુરોપ અને અમેરિકા દેશમાં પણ કર્મનો સિદ્ધાન્ત મનાવા લાગ્યો છે. કર્મવિના આત્માનો પુનર્જન્મ સંભવતો નથી. બૌદ્ધો પણ અમુક અપેક્ષાએ કર્મવાદને સ્વીકાર્યાવિના રહેતા નથી. જીવોને ઈશ્વરે કર્મ લગાડયાં એમ તો કોઈ રીતે સિદ્ધ થતું નથી. ઈશ્વર રાગ અને દ્વેષરહિત છે તેથી તે કોઇને કર્મ લગાડવાની જંઝાલમાં પડતો નથી. કર્મનો કર્તા આત્મા છે, એમ અનેક રીતે સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ થાય છે. અદ્વૈતવાદિયો सर्वत्र अखिलं ब्रह्मनेह नानास्ति किञ्चन આ શ્રુતિવડે બ્રહ્મવિના કશું કંઈ નથી એમ સિદ્ધ કરે છે, તો પણ તેઓને અસત્ એવી માયાનો સ્વીકાર કરવો પડે છે અને પ્રારબ્ધાદિ કર્મનો પણ સ્વીકાર કરવો પડે છે. અદ્વૈતવાદીને પણ માયા કહો કે, કર્મ કહો તે તેને માનવું પડે છે. પૌરાણિકો પણ કર્મનું નીચે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરે છે.

॥ श्लोक ॥

यथा यथा पूर्वकृतस्य कर्मणः फलं निधानस्थमिवावतिष्ठति ।
तथा तथा तत्प्रतिपादनोद्यता, प्रदीपहस्तेव मतिः प्रवर्तते ॥
यद्यत् पुराकृतं कर्म, न स्मरन्तीह मानवाः ।
तदिदं पाण्डवश्रेष्ठ, दैवमित्यभिधीयते ॥ १ ॥
मुदितान्यपि मित्राणि, सुकुद्धाश्चैव शत्रवः ।
न हि मे तत् करिष्यन्ति, यन्न पूर्वकृतं त्वया ॥ २ ॥

પુરાણોમાં આ પ્રમાણે કર્મને પ્રતિપાદન કરનારા ઘણા શ્લોકો

દેશબન્ધ. સ્થિતિરસ અને પ્રદેશના સમુદાયને પ્રકૃતિબન્ધ કહે છે. આશ્રવ-સાયવડે ગ્રહણ કરેલ કર્મદલિકની સ્થિતિ, અર્થાત્ તેના કાલનો નિયમ તેને સ્થિતિબન્ધ કપે છે. કર્મપુદ્ગલોના શુભાશુભ અથવા ઘાતી અઘાતી જે રસ તેને અનુભાગ અથવા રસબન્ધ કહે છે. સ્થિતિ તથા રસની અપેક્ષાવિના કર્મપુદ્ગલોના દલિકનું ગ્રહણ કરવું તેને પ્રદેશબન્ધ કહે છે. કહ્યું છે કે प्रकृतिसमुदायः स्यात्, स्थितिः कालावधारणं अनुभागो रसः प्रोक्तः प्रदेशो दलसंचयः ॥ १ ॥ એ ઉપર્યુક્ત ચાર પ્રકાર મોદકના દૃષ્ટાન્તથી અવબોધવા.

मोदकनुं दृष्टान्त.

વાતરોગના નાશમાટે બનાવેલા મોદકમાં વાયુને હરવાનો સ્વભાવ (પ્રકૃતિ) રહ્યો હોય છે. પિત્તરોગ નાશક દ્રવ્યથી બનેલા મોદકમાં પિત્તનો નાશ કરવાનો સ્વભાવ રહ્યો હોય છે. કફરોગ નાશક દ્રવ્યથી બનાવેલા મોદકમાં કફનો નાશ કરવાની પ્રકૃતિ હોય છે. કોઈ મોદક એક દીવસ રહે છે, કોઈ બે દીવસ રહે છે અને કોઈ મોદક એક માસ પર્યંત પણ રહે છે. કોઈ મોદક તીખો હોય છે, કોઈ મોદક કડવો હોય છે, કોઈ મોદક મિષ્ટ હોય છે; તેમ કર્મનો રસ પણ અવબોધવો. કોઈ મોદક પાશેરનો હોય છે, કોઈ મોદક અર્ધશેરનો હોય છે અને કોઈ મોદક શેરનો પણ હોય છે; તેમ કર્મસંબંધમાં પણ ન્યૂનાધિક જાણવું.

આઠ પ્રકારના કર્મોમાં કોઈ કર્મ જ્ઞાનને આચ્છાદન કરે છે અને કોઈ કર્મ દર્શનનું આચ્છાદન કરે છે. જ્ઞાનનું આચ્છાદન કરે છે તેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે. દર્શનનું આચ્છાદન કરે છે તેને દર્શનાવરણીય કર્મ કહે છે. અવ્યાબાધ સુખનું આચ્છાદન કરે છે તેને વેદનીય કર્મ કપે છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક ચારિત્રનું આચ્છાદન કરનાર કર્મને મોહનીય કર્મ કહે છે. મોક્ષની સાદિ અનન્ત સ્થિતિનું આચ્છાદન કરનાર કર્મને આયુ કર્મ કપે છે. આત્માના અરૂપી ગુણનું આચ્છાદન કરનાર કર્મને નામકર્મ કહે છે આત્માના અગુરુ લઘુ ગુણનું આચ્છાદન કરનાર કર્મને ગોત્રકર્મ કહે છે. આત્માના વીર્યનું આચ્છાદન કરનાર કર્મને વીર્યાન્તરાય કપે છે. આઠ કર્મનો અનુક્રમ જણાવે છે.

જ્ઞાનનું આચ્છાદન થયાથી દર્શનનું આચ્છાદન થાય છે, દર્શનનું આચ્છાદન થયાથી શાતા અને અશાતા વેદાય છે, શાતા અને અશાતા વેદતાં મુઝાવું થાય છે તેથી મોહનો ઉદય થાય છે, મોહના ઉદયથી આયુષ્ય બંધાય છે, આયુષ્યનો બન્ધ થયાથી નામ કર્મ કે જેનાથી રૂપી-

ત કરવામાં આવે છે તો પરભવમાં તે હરકત કરનારની આંખે
ં જાતનો રોગ થાય છે. શ્રીમહાવીરસ્વામીએ પૂર્વે ભવમાં શય્યા-
ાકના કાનમાં તપાવેલું સીસું રેડાવ્યું હતું, તેથી શ્રીવીરપ્રભુના
ામાં ગોપે તેમના (પ્રભુના) કાનમાં ખીલા માર્યા. જે જે પ્રકારનું જે જે
મેલે અન્યને દુઃખ થાય એવું કર્મ કરવામાં આવે છે તો તેનું ફળ પણ
ાને અમે તે ભવમાં પ્રાયઃ તેવી રીતે ભોગવવું પડે છે. કોઈના પગને
વામાં આવે છે તો, આવતા ભવમાં તે પગ છેદનારના પગ છેદાય
કોઈને આળ ચઢાવવામાં આવે છે તો, સીતાની પેઠે આળનું દુઃખ
વવું પડે છે. કોઈને નીચ કહેવામાં આવે છે તો, તેનું ફળ પણ
ય થઈને ભોગવવું પડે છે. જેવો આઘાત તેવો પ્રત્યાઘાત એ નિયમ
ામાં પણ જોવામાં આવે છે; અર્થાત્ જેવાં કર્મ કરવામાં આવે છે
ાં ભોગવવાં પડે છે.

ઘાતી અને અઘાતી એવા કર્મના બે ભેદ છે. ઘાતી કર્મનો નાશ
તાં અઘાતી કર્મ સ્વયમેવ ટળી જાય છે. ઘાતી કર્મમાં પણ મોહનીય
ં બળવાન્ છે. સર્વ કર્મમાં મોહનીય કર્મ રાજાસમાન છે. મોહનીય
નો નાશ થતાં સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે. મોહનીય કર્મનો નાશ
વાની ખાસ જરૂર છે. ક્રોધ, માન માયા અને લોભ તેના સોળ
દ છે. નવ નોકષાય અને મિથ્યાત્વ એ મોહનીય કર્મના ભેદ અવબો-
ા. મોહનીય કર્મનું એટલુ બધું બળ છે કે મોટા મોટા ઇન્દ્રાદિઓને
ણ ઘુમાવી દે છે. કર્મ બળવાન્ છે છતાં આત્માના શુદ્ધ બળથી
ો નાશ થાય છે. ઉદ્યમથી કર્મનો નાશ થાય છે. ઉદ્યમવડે જ્યારે
ારે પણ કર્મને ટાળી શકાય છે. કર્મ જડ છે અને આત્મા ચેતન છે.
ન પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા કરે તો કર્મ નષ્ટ થયાવિના રહેતું
થી. સમ્યક્ત્વના આરાધનવડે સકલ કર્મનો નાશ થાય છે. જ્યારે
ારે પણ કર્મનો નાશ કર્યાવિના આત્માને ખરૂ સુખ પ્રાપ્ત થવાનું
થી. વિષય વાસનાઓને પ્રથમ હઠાવવી જોઈએ. જ્ઞાન દર્શન અને
ારિત્રની આરાધના કરવાથી કર્મ ટળવા લાગે છે અને આત્માના
ાનાદિ ગુણો પ્રગટવા લાગે છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુએ બાર વર્ષપર્યંત
ાન ધર્યું ત્યારે મોહનીય કર્મનો નાશ કર્યો; એકદમ કંઈ કર્મ નષ્ટ થતું
થી. પ્રથમ સદ્ગુરૂઓ પાસેથી તત્ત્વોનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. કેટ-
ાક લોકો કર્મમાં લખ્યુ હશે તેમ થશે, એમ માની લેઈને ઉદ્યમ
ાવકૂલ કરતા નથી, તેઓ જાણે કર્મના દાસ બની ગયા હોય તેમ
ખાય છે. કેવલજ્ઞાનવિના કયા કર્મનો ઉદય છે તે જાણી શકાતું નથી, માટે
ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ઉદ્યમ કર્યાવિના કર્મનો ઉદય છે કે નહિ તે જાણી

કર્મવિપાકની ઉદીરણા થતી નથી. અત્યંત ઉગ્ર વેગવાળા શુભ વિચારના પ્રવાહથી અશુભ કર્મ પણ શુભ કર્મરૂપે પરિણમે છે અને અશુભ કર્મની નિર્જરા થાય છે, તેમજ અશુભ કર્મનું અપવર્તન થાય છે અને શુભ કર્મ માટે ઉદ્વર્તનકરણ કરી શકાય છે. શુભ પરિણામમાંથી શુદ્ધ પરિણામમાં પ્રવેશ કરવામાટે, સમતાની પ્રાપ્તિ કરવી જોઇએ. સમતાની પ્રાપ્તિથી શુદ્ધ પરિણામ ધારણ કરી શકાય છે, માટે ભવ્ય જીવોએ શુભ પરિણામ રાખી અનુક્રમે આગળ વધવું. એકદમ શુદ્ધ પરિણામન શિખરપર ચડવા માટે કુદકો મારવાથી સમતાનું શિખર પ્રાપ્ત થશે નહિ અને શુભ પરિણામનાં પગથીયાં પણ ગ્રહણ કરી શકાશે નહિ દયા, પ્રેમ, ભક્તિ, સાધુસેવા, ગુરૂવંદન, તીર્થયાત્રા, સુપાત્રદાન, આ ધર્માનુષ્ઠાન વગેરે શુભ કૃત્યોને સ્વાધિકાર પ્રમાણે સેવવાની ખાસ જ છે. જે મનુષ્ય શુભ પરિણામ યાને શુભ રાગાદિનાં પરિણામ કે, પુણ્યને ઉત્પન્ન કરે છે તેને પણ ધારણ કરવા શક્તિમાન્ થયો ન અને રાત્રી દિવસ અશુભ પરિણામ અને પાપારંભનાં કૃત્યોને કર્યા છે, તેવો મનુષ્ય શુભ પરિણામને છોડી એકદમ શુદ્ધ પરિણામ ધા કરવા શક્તિમાન્ થતો નથી. પ્રથમતો, પ્રેમ, સ્નેહ, પરોપકાર, દાન, દેવગુરૂની ભક્તિ અને સર્વનું શ્રેયઃ કરવાના સુવિચારો ક જગત્‌ના ભલામાટે શુભ પ્રવૃત્તિ કરવી. જગત્‌ના જીવોને પોતાના આ સમાન માનીને તેઓને આત્મદૃષ્ટિથી દેખવા અને રિપુઓને આત્મદૃષ્ટિથી જોવા; કે જેથી સત્વગુણની ભાવના ખીલવા માંડશે પરમાર્થવૃત્તિ થવાથી સ્વાર્થના વિચારોનો સ્વયમેવ નાશ થશે. આ આત્મરૂપે અને જડને જડરૂપે દેખવાની વિવેકશક્તિ પ્રાપ્ત થતાં પરિણામની ધારાને પ્રાપ્ત કરવા ચેતનનો અધિકાર પ્રગટે છે અને શુદ્ધ પરિણામથી. સકલ કર્મનો ક્ષય થાય છે; માટે અષ્ટ કર્મનો કરવાની ઇચ્છા ધારણ કરનારે ઉપર્યુક્ત ઉપાયો પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ આત્મારૂપ ચન્દ્રના ઉપર કર્મરૂપ વાદળ લાગેલાં છે, છતાં તેને ઉપાયોથી હઠાવી શકાય છે: એમ સમતાએ વિવેકને જણાવ્યું. જો ઉપર્યુક્ત કથેલી મારી શિખામણ માને તો, નિરભ્ર (વાદળાવિનાના) પ્રકાશની પેઠે પ્રકાશિત થઇ શકે, પણ તેમને હે વિવેક ! તમારા સમજાવે તો જ સમજી શકે. મારા સ્વામિજી મારી શિખામણ ત્યજી ઘર છોડીને પરઘેર ભટકે. અવિરતિના ઘેર ભમે છે. તેમાં તેમનું રીતે શુભ થઇ શકતું નથી, પણ પોતાની ઘણી હાનિ થાય છે તે ની

परघरभमतां स्वादकिंपोलहे, तन धन यौवनहाण ।
दिनदिन दीसे अपयश वाधतो, निजजन न माने कांण ॥

ભાવાર્થ:—સમતા વિવેકને કહે છે કે, આત્મસ્વામી પરઘેરમાં વિષય બુદ્ધિથી પરિભ્રમણ કરતાં કયો સ્વાદ લહે છે? અત્રત કોઈ પણ સત્યસુખનો સ્વાદ ચાખી શકતા નથી. તન, ધન અને યૌવનની હાનિ થાય છે, પ્રતિદિવસ અપયશની જગતમાં વૃદ્ધિ થાય છે અને સ્વજનો પણ તેનું કથન માનતા નથી.

જગતમાં વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી જોતાં આ બાબતના સાક્ષાત્ હજારો પુરાવા નજરે પડે છે. જે પુરૂષો પોતાની સ્ત્રીની હિત શિક્ષાનો ત્યાગ કરીને શ્વાનની પેઠે નિર્લજ્જ થઈ પરઘેર ભમતા ભમે છે અને પરસ્ત્રીઓના ફંદમાં ફસાય છે, તેથી તે કોઈ જાતનું સુખ પામી શકતા નથી. તેઓ પરસ્ત્રીઓના ગુલામ બને છે અર્થાત્ પરસ્ત્રીઓના રાગી બનીને તેઓ પતિધર્મને જલાંજલિ આપે છે.

પતિઓ સ્ત્રીઓને કહે છે કે, તમારે સ્ત્રીનો ધર્મ સમ્યગ્રીત્યા પાળવો જોઈએ, ત્યારે પુરૂષોએ પોતાનો પતિધર્મ કેમ બરાબર ન પાળવો જોઈએ? અર્થાત્ પાળવો જોઈએ. પતિ જો અન્ય સ્ત્રીની પાસે જાય તો તેના કંઈ નહિ અને સ્ત્રી અન્ય પુરૂષની પાસે જાય તો તેને ઘરમાંથી બહાર કાઢવી, આ તો નીતિથી જોતાં અન્યાયજ કહી શકાય જે [illegible] અન્ય [illegible] દુઃખ બને છે તે ખરેખર અજ્ઞાની છે [illegible] આ [illegible] બંધનના ખાડામાં ઉતારે છે. પોતાની [illegible] ઉપર વિશ્વાસમિત્રતાની વૃત્તિથી જોઈ [illegible] પોતાની સ્ત્રીના અન્ય ઓ ઉપર હિત [illegible] નથી. જે પુરૂષો પોતાની સ્ત્રીઓને [illegible] અન્ય સ્ત્રીનું પૂરૂં કરવા શક્તિ [illegible] તેઓ [illegible] માનતી શકતા નથી અને તેઓ કદી [illegible] થતા નથી.

[illegible] પૂરી અન્યને ઘેર ભટકે છે તેથી તેઓ [illegible] પરસ્ત્રીના પાસમાં ફસાઈને [illegible] પુરુષત્વનું [illegible] રાજ્ય પ્રાપ્ત. તેઓ [illegible] પ્રતિજ્ઞા કરે છે તે પરસ્ત્રીના [illegible] નથી [illegible] બની અનુકૂળ, [illegible] અને તેથી તે [illegible] કરે છે [illegible] બને છે, અર્થાત્ અનેક [illegible] છે [illegible] અનેક પ્રકાર [illegible] છે અને તેથી તેઓ [illegible] દિવસ [illegible] પછી કરે

છે. પરસ્ત્રીનો સંગ કરનાર મૂઢ જાણવો. પરસ્ત્રીનો સંગી શરીરની ક્ષીણતા કરે છે અને આયુષ્યની દોરી ટુંકી કરે છે. પરસ્ત્રીનો સંગી પોતાની સ્ત્રીના પ્રેમથી ભ્રષ્ટ થાય છે, ઉત્તરે સત્યથી ભ્રષ્ટ થાય છે અને તેથી ઉત્તરોત્તર સદ્‌ગુણોનાં પગથીયાંથી નીચે ઉતરે છે. "જે મનુષ્ય એક પાપ કરે છે તે અન્ય પાપ પણ કર્યાવિના રહેતો નથી." પરસ્ત્રીનો સંગી મનુષ્યોનો ઘાત પણ કરે છે. પરસ્ત્રીનો સંગી આંખનું તેજ ઘટાડે છે અને હૃદયને કાળું બનાવે છે, તેમજ અસત્ય વદીને, વાણીને અપવિત્ર બનાવે છે. પરસ્ત્રીનો સંગી મનુષ્ય, સત્યના પ્રકાશથી દૂર રહે છે અને અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમાં પ્રવેશ કરે છે. પરસ્ત્રીસંગી, વિષયવાસનારૂપ દુષ્ટ રાક્ષસીઓનો ગુલામ બને છે અને તે બ્રહ્મતેજને ધારણ કરવા શક્તિમાન્ થતો નથી. પરસ્ત્રીના સંગથી પુરૂષ, અનેક કુવિચારોના તાબે થાય છે અને તે અભક્ષ્ય ભક્ષણ અને અપેયનું પણ પાન કરે છે. પરસ્ત્રી સંગથી પુરૂષ, પોતાના સન્તાનોને પણ નિર્બલ બનાવે છે અને પ્રાયઃ પોતાની ભવિષ્યની પ્રજાને પણ પોતાના ખરાબ વિચારોનો વારસો આપતો જાય છે. પરસ્ત્રી સંગી પુરૂષ-કામનો દાસ બનીને-બે હાથ જોડીને વેશ્યાઓને નમસ્કાર કરે છે અને પોતાનાં અમૂલ્ય પુરૂષ જીવનને ધૂળમાં રગદોળે છે. પરસ્ત્રીના સંગથી પોતાની અમૂલ્ય કાયાનો અકસ્માત્ નાશ કરે છે. પરસ્ત્રી સંગી પુરૂષો દુનિયામાં અનેક કુવિચારો કરીને મનોવર્ગણાને ખરાબ બનાવે છે અને તેથી તેઓના સમાગમમાં આવનારને પણ તેઓના જેવા કુવિચારોની અસર થાય છે.

જેઓ પરસ્ત્રીનાં કટાક્ષો સહન કરવાને શક્તિમાન્ થતા નથી, અર્થાત્ કટાક્ષથી બચતા નથી. તેઓ પોતાના ઘરનું ધૈર્ય કરવા શક્તિમાન્ થતા નથી. જેઓ હૃદયમાં પરસ્ત્રીની છબી રાખે છે, તેઓ અન્તરમાં અશાન્તિને ધારણ કરે છે. જેઓ પરસ્ત્રીના રૂપમાં મોહ પામે છે તેઓના ઉપર મોહ રાજાની ધાડ આવે છે. જેઓ પરસ્ત્રીને દેખી વિકારી બની જાય છે, તેઓ જગત્‌ના લોકોના ઉપદ્રવ હરવાને શક્તિમાન્ બની શકતા નથી. જેઓ પરસ્ત્રીઓને દેખવામાંજ અને તેઓને ભોગવવામાંજ પ્રયત્નવાન્ છે, તેઓનાથી જગત્‌નું તેમજ પોતાનું ભલું થઈ શકતું નથી. જે પરસ્ત્રીપર થતી અશુભ વિષયવાસનાને તાબે રાખવા સમર્થ થયો નથી, તે પોતાનું તથા પોતાના કુટુંબનું અને જગતનું કલ્યાણ કરવા સમર્થ થતો નથી. જે પોતાની મનોવૃત્તિથી પરસ્ત્રીઓના ભોગમાં સર્વસ્વ માની લે છે, તે સર્વ પ્રકારના કલ્યાણથી દૂર રહે છે.

જે દેશમાં પુરૂષો ઘણા વ્યભિચારી થાય છે અને સાધુઓ, સંન્યા-

સ્રીઓ, પણ બ્રહ્મચર્યથી ભ્રષ્ટ થાય છે તે દેશની અધોદશા થાય છે અને તેવા દેશમાં તે વખતે કોઈ મહાન્ દેશોદ્ધારક અથવા ધર્મોદ્ધારક પુરૂષનો જન્મ થતો નથી. વ્યભિચારી પુરૂષો અને વ્યભિચારી સ્રીઓના પરસ્પરના સંબન્ધમાંથી કોઈ મહા પુરૂષના જન્મની આશા રાખવી તે વ્યર્થ છે. વ્યભિચારી પુરૂષના શરીર સત્ત્વથી ઉત્પન્ન થનાર બાળકોમાં પ્રાયઃ અદ્ભુત સામર્થ્ય પ્રગટી શક્તું નથી. વ્યભિચારી પુરૂષોના ઉત્તમ વિચાર-રહી શકતા નથી, તેથી તેઓ પોતાની સ્રીની સાથે પણ કલેશ કરે છે, અને ઘરમાં કુસંપ, અપ્રીતિ, ક્રોધ અને કલેશનાં બીજ વાવે છે અને તેથી તેનું ફળ પોતાને ચાખવું પડે છે. વ્યભિચારી પુરૂષોને અબળાઓ જીતી લે છે. તેવા પુરૂષો દેશમાં યોદ્ધાઓનું કાર્ય કરી શકતા નથી અને બાહુ-ચરાજીના ફાતડાની પેઠે પોતાની હીન સત્ત્વ દશાને પ્રગટ કરે છે. વ્યભિચારી પુરૂષોનાં શરીરો નિર્બલ થાય છે. તેઓ ભય, ચિન્તા, વ્હેમ, અવિશ્વાસ અને ક્રોધ વગેરે દોષોને વારંવાર સેવ્યા કરે છે, તેથી અગ્નિના સ્પર્શની પેઠે તેઓનાં રૂધિર અને વીર્ય બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. ભય-ચિન્તા અને અત્યંત સંતાપથી તેઓનું હૃદય ધબકે છે. અકસ્માત્ ભયથી મગજના જ્ઞાનતંતુઓના પરપોટાઓ ફાટી જાય છે અને તેથી તેઓ વિકળ બને છે. વ્યભિચારી પુરૂષો તનની હાનિ કરે છે, એટલુંજ નહીં પણ તેઓ ધનની પણ હાનિ કરે છે. વ્યભિચારી શેઠીઆઓ પરસ્રીના સંગથી લાખો વા કરોડો રૂપૈયાના ધૂમાડા કરી નાખે છે. આશ્ચર્યકારક વાત એ છે કે, જે શેઠીઆઓ પોતાના સદ્ગુરૂપર જેવો પ્રેમ ધારણ કરી શકતા નથી, તેવો પ્રેમ તેઓ પરસ્રીપર ધારણ કરે છે. વ્યભિચારી શેઠીઆઓ પોતાના વડેરા સદ્ગુરૂજન, કરતાં પરસ્રીનો વિશેષતઃ વિનય સાચવે છે અને તેની સેવા ચાકરીમાં ચાકરની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરે છે. વ્યભિચારી રાજાઓએ પરસ્રીના સંગથી રાજ્ય ખોયાં છે, વ્યભિચારી રાજાઓએ પરસ્રીના સંગથી મસ્તક કપાવ્યાં છે, અર્થાત્ વ્યભિચારી રાજાઓએ પોતાના દેશની ધૂળધાણી કરી છે. વ્યભિચારી રાજાઓએ પોતાની પાછળ સારા પુત્રોને પ્રાયઃ ઉત્પન્ન કર્યા નથી. વ્યભિચારી રાજાઓએ પોતાના દેશને પરતંત્ર કર્યા છે. વ્યભિચારી રાજાઓએ પરસ્રી લાલચથી અનીતિનો માર્ગ ગ્રહણ કરીને રૂધિરની નદીઓ વહેવરાવી છે. વ્યભિચારી રાજાઓ પોતાનું વીર્ય વ્યર્થ ગુમાવી દે છે અને તેથી તેઓ પોતાના મનની કુટેવને વશ કરવા સમર્થ થતા નથી અને તેઓ સ્વદેશ અને પરદેશને વશમાં રાખવા ઈચ્છા કરે છે એ કેવું આશ્ચર્ય છે! વ્યભિચારી રાજાઓ, ઠાકોરો અને શહેનશાહો દુષ્ટ સ્રીઓના હસ્તથી ગમે તે પ્રયોગે મૃત્યુના આધીન થાય છે. વ્યભિચારી રાજાઓ, ઠાકોરો અને ન્યાયાધીશો વગેરે

તે અનીતિ આચરે છે તેઓ અન્યને રાજી કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ એક આશ્ચર્ય છે. વ્યભિચારી રાજાઓ, વેશ્યા વગેરેના પોષક ને છે. વ્યભિચારી રાજાઓ, ઠાકોરો, શેઠીઆઓ વગેરે સાધુ સન્ત, બાપ વગેરેની સેવા મૂકીને પરસ્ત્રીઓની સેવા કરે છે. જે સ્ત્રીઓની જડીમાં રૂધિરથી રક્તવર્ણું વ્યાપી રહ્યો છે અને પણ કારથી અશુચિ કો છે તેવા શરીરપર મોહ પામે છે, એજ તેઓની બુદ્ધિની પરીક્ષાની બલિહારી છે. વ્યભિચારી રાજાઓ, રાણાઓ, ઠાકોરો, શેઠીઆઓ વગેરે પરસ્ત્રીના સંગથી દારૂનું પાન કરે છે. તેઓ દારૂની ઘેનમાં અનેક પ્રકારની લવરી કર્યા કરે છે અને કોઈ વખતે તેઓ રસ્તામાં જતાં રી જાય છે અને તેવા પ્રસંગનો લાભ લેઈ કૂતરાંઓ પણ, પોતાના રનાં મનુષ્ય થઇને પણ નીચ બનેલા પુરૂષોના મુખમાં ઉંચો ટાંગ રાખી તરે છે. વ્યભિચારી પુરૂષો કેળવાયલા હોય તોપણ તેઓ કેળવણીને ધૂળ દે છે. વ્યભિચારી પુરૂષો પોતાના ધનનો કુમાર્ગે વ્યય કરતાં પાછી પાની કરતા નથી. વ્યભિચારી પુરૂષો પોતાના કુટુંબની પણ દયા કરી શકતા નથી અને કુલીન સ્ત્રીઓનાં ખોરડાં તર કરે છે. હિંદુસ્થાનમાંથી વ્યભિચારનો જો દોષ જાય તો પશ્ચાત્ ઉન્નતિનાં પગથીયાંપર પગ મૂકી શકાય. પરસ્ત્રીલંપટપણાનું દુઃખ કુમારવયમાં લાગે છે. જેઓને બ્રહ્મચર્યની દૃઢ કેળવણી આપવામાં આવે છે, તેઓ પરસ્ત્રીલંપટત્વદોષથી મુક્ત થાય છે.

સર્વ દેશોના યુવકો વગેરેને બ્રહ્મચર્યની કેળવણી, હૃદયમાં પૂર્ણ અસર કરે એવી આપવામાં આવે તો ઘણા દોષોથી મનુષ્યો દૂર થઈ શકે અને તેઓ શુભ જીવન પ્રવેશ કરી શકે. જે પુરૂષો ગૃહસ્થાવાસમાં પ્રવેશ કરે છે તેઓને પુરૂષત્વની પરિપૂર્ણ કેળવણી આપવામાં આવતી નથી. તેમજ પુરૂષ અને સ્ત્રીના લગ્ન થાય છે ત્યારે પણ પુરૂષે કેવીરીતે વર્તવું અને સ્ત્રીએ કેવીરીતે વર્તવું તેની [illegible] આપવામાં આવતી નથી તે ઘણું ખોટું છે. [illegible] વગેરે [illegible] તેની [illegible] આવે છે અને તેના [illegible] પુરૂષે [illegible] આવે છે અને [illegible] કરીને એમ [illegible] આવે છે કે [illegible] અને [illegible] [illegible] જે દેશમાં [illegible] થાય છે. જે દેશમાં [illegible] થાય છે.

તે દેશનો ઉદય થતો નથી. જે દેશના મનુષ્યો આળસને પુષ્ટિ આપે છે તે લોકો ગુલામ બને છે. જે દેશના મનુષ્યો બાલપણામાંજ સ્ત્રી સેવનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તે દેશના મનુષ્યો તન, ધન અને યૌવન વગેરેનો નાશ કરે છે અને તેવા મનુષ્યો દેશને શાપ સરખા છે.

પરસ્ત્રીલંપટત્વ દોષમાંથી યુવકવર્ગે પ્રથમથીજ દૂર રહે તેમાટે,ગુરૂકુળોએ તેમજ શાળાઓમાં ખાસ ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યની કેળવણી આપવી જોઇએ; વૃદ્ધોને સુધાર્યા પૂર્વે યુવકવર્ગને સુધારવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. ભવિષ્યની ઉન્નતિનું આ એક પગથીયું છે, માટે દરેક દેશમાં પરસ્ત્રીલંપટપણામાંથી પુરૂષો દૂર રહે, એવી સરસ કેળવણી આપવી જોઇએ. જે પુરૂષો ધર્માભિમાની અને દેશહિતેચ્છુ છે, તે તો પરસ્ત્રી સંગથી દૂર રહે છે. દુનિયામાં જન્મીને વિષય સુખ ભોગવવામાંજ મનુષ્ય જન્મની સાર્થકતા જેઓ સમજતા નથી, તેવા ઉત્તમ પુરૂષો તો પોતાના આત્માનું શ્રેય અને દુનિયાનું ભલું થાય તેવા ઉપાયોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. જેઓ પરસ્ત્રીમાં આસક્ત છે તેઓ સ્વાર્થી છે. લગ્ન વખતે કરેલી પ્રતિજ્ઞાથી જેઓ ભ્રષ્ટ થાય છે તેઓ અન્યને પણ ભ્રષ્ટ કરે છે, માટે તેવા પુરૂષોને ઉપદેશ આપી સુધારવા જોઇએ.

જે દેશમાં સ્ત્રીઓ, ધાર્મિક કેળવણી તેમજ, શારીરિક કેળવણીનાં રહસ્યો સમજવાને શક્તિમાન થઈ નથી અને વિષયભોગને જંદગીનું મુખ્ય કર્તવ્ય માનજે છે, તેવી સ્ત્રીઓ, પોતે પણ પતિવ્રતાના ધર્મને પાળી શકતી નથી અને પોતાના સમાગમમાં આવનાર પુરૂષોને પણ લલચાવી ભ્રષ્ટ કરે છે તેવી અધમ સ્ત્રીઓ પોતે હીન અને નીચ બને છે અને અન્ય પુરૂષને પણ નીચ બનાવે છે.

ધાર્મિક કેળવણી અને [illegible] તથા શારીરિક કેળવણી પામ્યા વિનાની અબળાઓ જ્યારે [illegible] થાય છે અને પતિવ્રત ધર્મથી પરાઙ્મુખ થાય છે, ત્યારે કેટલીક વખત તેઓ કુળ અને ધર્મને દૂર મૂકીને [illegible] સ્વીકારે છે, અર્થાત્ નિર્લજ્જ બનીને તેવી ભ્રષ્ટ [illegible] દેશની અને ધર્મની પાયમાલી કરવાને રાક્ષસીઓની [illegible] છે. કેટલાક દેશના રક્ષણ કરનાર રાજાઓ તથા ઠાકોરો [illegible] સ્ત્રીઓના પાશમાં ફસાય છે, [illegible] રાજાઓ, ઠાકોરો અને [illegible] દેશ અને ધર્મની પાયમાલી થાય છે.

[illegible] પતિવ્રતા ધર્મથી અલંકૃત હોય અને પુરૂષોને [illegible] દેશનું [illegible] પુરૂષો કદી ભ્રષ્ટ થઈ શકે નહિ કિંતુ

સ્થાનમાં પ્રથમ સતી સ્ત્રીઓ ઘણી હતી, તેથી પૂર્વે દેશની ચડ
બાલ્યાવસ્થામાંજ કન્યાઓને પતિવ્રતાની ઉત્તમ ધાર્મિક કેળવણી
વામાં આવે તો વેશ્યાઓ અને કુલટા-પુંશ્ચલી સ્ત્રીઓનો ઘટાડો થા
સતીધર્મ પાળનારી સ્ત્રીઓની વૃદ્ધિ થાય. દેશના અને ધર્મના
વાન પુરૂષોએ આ સૂચનાને લક્ષ્યમાં લેઈ બાલ્યાવસ્થામાંથ
ઉત્તમ કેળવણી આપવામાટે પ્રયાસ કરવો જોઇએ.

પારમાર્થિક કાર્ય કરનારા મહાત્માઓને ઉત્પન્ન કરવા હે
ઉપર્યુક્ત સૂચના પ્રમાણે વર્તવાની ખાસ જરૂર છે.

જે પુરૂષો દારૂ અને માંસના ભક્ષકો બને છે, તેઓ પરઃ
વિશેષતઃ બને છે. દારૂનું પાન કરનાર પુરૂષ, વ્યભિચારના
સપડાઈ જાય છે. દારૂની ઉત્તેજતમાં પુરૂષો અનેક પ્રકારના કુકમ
છે. દારૂથી વિષય વિકારને ઉત્તેજન મળે છે અને તેથી તેવા
કુલટા સ્ત્રીઓ ફસાવી નાખે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. પચ્ચીશ વ
વા છેવટમાં છેવટ વીશ વર્ષપર્યંત બ્રહ્મચર્યનું સંરક્ષણ કરીને
રિક અને ધાર્મિક કેળવણીનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો,
ભવિષ્યની પ્રજા સુધરે અને તેથી પરસ્ત્રીના ત્યાગી અને ધર્મને
કરનારા પુરૂષો ઉત્પન્ન થઈ શકે. હાલ મનમાં વિષયાભિલાષની
થાય તેવા સંયોગો જ્યાં ચારે તરફ હોય, ત્યાં પુત્ર અને પુઃ
રાખવામાં આવે છે તેથી, તેમજ તેઓને બાલ્યાવસ્થામાં પ
દેવામાં આવે છે તેથી, તેઓના આત્માની તથા મનની અને
ઉન્નતિ જોઇએ તેવી દેખવામાં આવતી નથી. આ પ્રમાણે
તિના માર્ગમાં ઘસડાતા મનુષ્યવર્ગનો જો ઉદ્ધાર કરવામાં નહિ
તો, ખરેખર પ્રતિદિન મનુષ્યોના આયુષ્યની ઘટતી થયા કરશે,
તો ભારતવાસીઓ તથા અન્ય દેશના મનુષ્યોએ ખાસ
જરૂર છે અને વ્યભિચાર નામના દોષને દરિયામાં હાંકી કાઢવો
છે. વ્યભિચાર દોષથી મનુષ્યોમાં ખુનનાર લડાઈઓ થઈ
થાયછે. વ્યભિચાર દોષથી વૈર ઝેર અને કલેશની પરંપરાએ
થાય છે.

પુરૂષો પરસ્ત્રીમાં આસક્ત થઈને તન ધનની હાનિ કરે
પ્રમાણે યૌવનની પણ હાનિ કરે છે; તેટલાથી બસ થતું ન
તેઓની પ્રજાની પણ હાનિ થાય છે, અર્થાત્ ભવિષ્યની
અહિત કરે છે, તેમજ પોતાની ખરાબ વાસનાના છાંટાઓથી
પણ અહિત કરે છે. તેવા પુરુષો દયા, પ્રેમ, ભ્રાતૃભાવ,

અવિરતિની પ્રેરણાથી અનેક મનુષ્યો અનેક જાતની સાવદ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે. અવિરતિની પ્રેરણાથી કરોડો મનુષ્યો યુદ્ધ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. અવિરતિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો જૂઠું બોલવાના પ્રપંચને ત્યાગી શકતા નથી. અવિરતિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો અનેક પ્રકારનાં પાપયન્ત્રોને બનાવે છે. અવિરતિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો જગતના સર્વ પદાર્થોને પોતાના કરવા પ્રયત્ન કરે છે. અવિરતિના પરિણામથી મનુષ્યો રાત્રી અને દિવસનો વિવેક રાખ્યાવિના, આહાર ભક્ષણમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. અવિરતિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો વ્રત અને પ્રત્યાખ્યાનના ખરા સ્વરૂપને ધારણ કરી શકતા નથી, અર્થાત્ આચારમાં મૂકી શકતા નથી. અવિરતિ પરિણામથી મનુષ્યો કોઈ પણ પ્રકારના પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી સન્તોષ પામતા નથી. અવિરતિ પરિણામથી ચારિત્ર માર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. અવિરતિ પરિણામથી જાણેલું પણ આચારમાં મૂકી શકાતું નથી, તેથી સમકિત છતાં વ્રતાદિક વિરતિના અભાવે અવિરતિપણું કહેવાય છે. અવિરતિથી દેવતાઓ ચારિત્ર માર્ગ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. શ્રેણિક રાજા અવિરતિથી ચારિત્રમાર્ગ ગ્રહણ કરી શક્યા નહોતા. અવિરતિથી ઉત્તમ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રબલ કારણીભૂત ચારિત્રની સમ્મુખ ગમન કરી શકાતું નથી. અવિરતિથી પરભાવનાં રમણતા થાય છે અને તેથી આત્માની ઉચ્ચદશા થતી નથી. અવિરતિ દુઃખની ખાણ છે. અવિરતિથી દુઃખની પરંપરા ભવોભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે. અવિરતિપણાનું જીવન ઉત્તમ ગણાતું નથી. અવિરતિ પરિણતિથી અનાદિકાળથી આત્મા દુઃખ પામ્યો [illegible] ત્યાંસુધી એના [illegible] ત્યાંસુધી દુઃખ પામશે. [illegible] નથી. [illegible]

મનોપર આસ્તિકતા પ્રગટતી નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો તીર્થ
કરોના તત્ત્વોની શ્રદ્ધા ધારણ કરી શકતા નથી. અસત્ સંગતિથી મનુ
ષ્યો પણ પાખંડના આચારો અને વિચારો સેવે છે. અસત્ સંગતિથી
મનુષ્યો જૈનાગમની નિન્દા કરે છે, સાધુઓની નિન્દા કરે છે. કેટલા
ક નિરયાત્માની (જડવાદની) કેળવણી પામીને તપ, જપ, ધર્માનુષ્ઠા
નોને સારૂં પણ લેખતા નથી. અસત્ સંગતિથી કેટલાક પાપ અને
પુણ્યને પણ માનતા નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો મોક્ષમાર્ગથી
[illegible]

[illegible]

પૂર્વનો અને વર્તમાનનો મુકાબલો કરવાનું કાર્ય કંઈ સહેલ નથી. મોટા મોટા પ્રોફેસરો પણ પૂર્વના આચારો અને વર્તમાનના આચારોનો મુકાબલો કરતાં-સત્યનો સારાંશ ખેંચતાં બેહોશ બની જાય છે, માટે જૂનાનો ત્યાગ અને નવાનો આદર કરતાં અનેક વિચારો કરશો અને અનેક સત્પુરુષોની સલાહ લેશો. હિંદુસ્થાનના લોકો વૈર, ઝેર, કલેશ અને આળસનો ત્યાગ કરે અને દયા, ભક્તિ, દાન, સત્ય, મૈત્રીભાવ વગેરેના વિચારોપર આવે તો ખરેખર તેઓ ધર્મ માર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકે. જૈનોએ ધર્મસંબન્ધી અન્યોને ઉપદેશ દેવો જોઈએ. સુજ્ઞ જૈનોને અન્યધર્મ સ્વીકારવાની કંઈ જરૂર રહેતી નથી; જૈનધર્મમાં નીતિ આદિ સર્વ સિદ્ધાન્તોનો સમાવેશ થાય છે. અજ્ઞ જૈનો જૈનધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય તેમાં તેઓના હૃદયમાં રહેલા અજ્ઞાનનો દોષ છે. જૈનધર્મ સંબન્ધી અનેક શાસ્ત્રોનો ગુરૂગમથી અભ્યાસ કર્યા વિના, માત્ર કેળવાયલાપણાનો ફાંકો રાખીને કેટલાક મનુષ્યો કુતર્કો કરે અને અસત્ સંગતિના યોગે જૈન ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય, તેમાં તેઓનો પોતાનો દોષ છે, કારણ કે તેઓએ જૈન શાસ્ત્રોનો ગુરૂગમપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો નથી. ધર્મના સિદ્ધાન્તો જેવા જૈન શાસ્ત્રોમાં છે, તેવા અન્ય ઠેકાણે નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો પ્રથમથીજ કુસંસ્કારવાળા બની જાય છે, તેથી તેઓના હૃદયમાં કદાગ્રહનો પ્રવેશ થાય છે અને પશ્ચાત્ તે સત્ય સિદ્ધાન્તોની માન્યતા સ્વીકારી શકતા નથી. અસત્ સંગતથી મનુષ્યો સત્યસિદ્ધાન્તોની તુલના કરવા શક્તિમાન્ થતા નથી. અસત્ સંગતિથી એકાન્તે જૂનું તે ઝેર જેવું વા જૂનું તે અમૃત જેવું, એમ સંકુચિત દૃષ્ટિવડે જુદીજ જાતનો વિપરીત અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ જૂના જમાનામાં અને નવીન જમાનામાં સત્ય કેવા રૂપે છે તેને અસત્ સગતિથી પારખી શકાતું નથી. અસત્ સગતિથી મનુષ્યો અવનતિના માર્ગમાં ગમન કરે છે અને પોતાની ઘોર પોતાના હાથે ખોદે છે. અસત્ સગતિથી મનુષ્યો સ્વાર્થના પ્રપંચોમાં મસ્ત બનીને જગત્ના ભલામાટે શુભ પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી. અસત્ સગતિથી મનુષ્યો સાત્ત્વિક ગુણથી માનસિક ઉન્નતિ કરી શકતા નથી. અસત્ સગતિથી મનુષ્યો પોતાની અને પરની દયા કરવાને શક્તિમાન્ થતા નથી. અસત્ સગતિથી મનુષ્યો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને અનુસરી હિત અને અહિત માર્ગને જાણવા સમર્થ થતા નથી. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો ખાવું પીવું અને લ્હેર મારવામાંજ મનુષ્ય જીવનનો સાર સમજે છે. અસત્ સંગતિથી મનુષ્યો સર્વની સાથે મૈત્રીભાવ ધારણ કરવાને શક્તિમાન્ થતા નથી. અસત્ સંગત કરવાથી પુરુષો અને સ્ત્રીઓ મન, વાણી અને કાયાથી શુભકાર્ય કરવાની શ-

ખુલો કરે છે અને દુર્ગતિનો માર્ગ રૂંધે છે, અર્થાત્ પોતે સંસાર સમુદ્ર તરે છે અને કરોડો મનુષ્યોને તેનો લાભ આપતો જાય છે. સત્પુરુષોની સંગતિ કરવી એ પ્રકાશમાં રહેવા બરોબર છે. સત્પુરુષો ખરેખર હિતશિક્ષાકારકો છે, માટે તેઓની સંગતિ કરનારાઓ પોતાની ઉન્નતિ [illegible] છે. સત્પુરુષોની સંગતિમાં આવતાં ચંદનની શીતલતા સમા[illegible] છે. દુનિયામાં જે જે ઉત્તમ શાસ્ત્રો અને મન્ત્રો વિદ્યમાન છે તે સત્પુરુષોના [illegible] ફેલાઇ ગયા છે. સત્પુરુષો શાસ્ત્રોને બનાવે છે માટે સત્પુરુષોની સંગતિમાં સર્વ શાસ્ત્રોનું રહસ્ય સમાયું છે એમ અવબોધવું. [illegible] પેઠે મનુષ્યોના હૃદયોનો પ્રકાશ કરે છે. મહાત્માઓ, સાધુઓ, ત્યાગીઓ, ઉપાધ્યાયો, વગેરે સત્પુરુષો ગણાય છે. સદ્ગુરુની [illegible] ખરેખર સત્પુરુષજ છે. સત્સંગતિ કરનારાઓ સત્સંગતિરૂ[illegible] અનન્ત [illegible] કર્મોને પુરે છે અને ગુરુગમ [illegible] આવે છે [illegible] કરવો હોય તો, સાધુઓની સંગત કરવાની જરૂર છે. [illegible] અને સાધુઓના [illegible] કરવાની ઇચ્છા હોય તો, મહાત્મા પુરુ[illegible] જોઇએ.

[illegible] છે. [illegible] કોઇનામાં [illegible] હોય છે અને દુર્ગુણ [illegible] હોય છે [illegible] છે, માટે [illegible] જોઇએ. દિલમાં દુર્ગુણ [illegible] આવે છે અને દુર્ [illegible]

[illegible]

માંથી મુક્ત કરતા હતા. હવે આપણે ઉચ્ચ થયા અને તે વખતનું સ્થાન અન્ય જીવોએ ગ્રહણ કર્યું, તો હવે આપણો વખત આવ્યો છે, માટે આપણે આપણાથી ન્યૂન શક્તિવાળા અને અપરાધી પ્રાણીઓપર કરૂણા કરવી જોઇએ અને જનનીની દૃષ્ટિ ધારણ કરીને તેઓના દોષો ધોવા જોઇએ. મનુષ્ય તરીકે આપણે થયા એટલામાત્રથી ખુશી થવાનું નથી, પણ મનુષ્ય તરીકેની આપણે ફરજ બજાવીશું નહિ તો, પોતાના આત્માનો મહાન અપરાધ કર્યો ગણાશે. ખાવું, પીવું, પહેરવું અને અનેક પ્રકારની મોજમજા મારવી, એટલું કરવાથી ફક્ત મનુષ્ય તરીકે આપણે ગણાવાના નથી, પણ પોતાની ધર્મરૂપ ફરજને સાચવવાથી મનુષ્ય તરીકે ગણાઇશું. દયા આદિ સદ્‌ગુણોથી મનુષ્ય તરીકે ગણાવાનો હક્ક છે. સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવથી વર્તવું જોઇએ. કોઇનું પણ બુરૂં કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી તે ખરેખર પોતાના આત્માનું બુરૂં કરવા પ્રવૃત્તિ કરી એમ અવબોધવું. દુઃખી પ્રાણીઓને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવા માટે યથાયોગ્ય ઉપાયો આદરવા જોઇએ. પોતાના સ્વાર્થ માટે પ્રયત્ન કરવો એટલામાત્રથી કંઇ તમે જગતમાં મનુષ્ય તરીકે ગણાવાના નથી, પણ તમારી પાસે જે શક્તિ હોય તે શક્તિથી જગતને લાભ આપીને પ્રાણીઓને ઉચ્ચ બનાવવા જોઇએ, તેમજ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પોતાના આત્માની શક્તિયોનો પ્રકાશ કરવો જોઇએ. પ્રત્યેક મનુષ્યોને સદ્‌ગુણોની કેળવણી આપવી જોઇએ અને સત્યસુખ તરફ વાળવા જોઇએ. સર્વ મનુષ્યોને પોતાની જાત સમાન દેખી તેઓની સાથે પ્રેમથી વર્તવું જોઇએ. પોતાના પ્રાણનો નાશ કરવા તૈયાર હોય. એવા મનુષ્યોપર પણ દયા લાવી, બને ત્યાંસુધી તેઓનું ભલું કરવા ચૂકવું નહિ. આત્મા પરમાત્મારૂપ છે. એમ માનીને અષ્ટ પ્રકારના કર્મનો ક્ષય કરવા રાગ અને દ્વેષની વૃત્તિયોને હઠાવવી જોઇએ. આ જગતમાં મોજશોખ માટે ફક્ત મનુષ્ય જન્મ નથી. પણ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ અનેક સદ્‌ગુણો પ્રાપ્ત કરવા મનુષ્ય જન્મ છે. એમ જે વિવેક દૃષ્ટિથી વિચારી શકે છે, ત્યાગ કરવા લાયકનો ત્યાગ કરેછે. આદેય વસ્તુઓને આદરે છે અને સર્વ પદાર્થોને સાત નયવડે યથાર્થપણે જાણે છે ગુણાચાર સેવે છે, વિનયગુણથી વર્તે છે, તેજ મનુષ્ય કહેવાય છે અને તેવો મનુષ્ય સત્યને સત્ય જાણી તે પ્રમાણે વર્તીને પોતાની ફરજ બજાવવા સમર્થ બને છે. અનેક પ્રકારની વાસનાઓના તાબે થએલ. પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ ભલે શરીરથી મનુષ્ય ગણાય, પરન્તુ વસ્તુતઃ સદ્‌ગુણોવિના મનુષ્ય તરીકે ગણાવાનો હક્ક નથી. જેનામાં હિંસાની બુદ્ધિ છે, જૂઠું બોલવું એ તો ભાજીપાલા બરોબર છે અને જે ચોરીતો હાલતાં ચાલતાં કરે

નુસારીપણાના ગુણો ખીલવવાથી ધર્મની યોગ્યતા પ્રગટે છે અ[illegible] જૈનધર્મની કૂજવટ સાચવી શકાય છે. માર્ગાનુસારી ગુણો પ્રાપ્ત થત[illegible] મોક્ષમાર્ગમાં પાદ મૂકવાનો અધિકાર મળે છે. મનુષ્ય દરેક કાર્યમ[illegible] પ્રામાણિકપણાથી વર્તે તો સંસાર વ્યવહારમાં પોતાના જીવન ચારિત્રન[illegible] અન્યના ઉપર શુભ અસર કર્યાવિના રહે નહિ. પોતાની કૂજવટને દૂષ[illegible] પ્રાપ્ત થાય એવું કોઈપણ કાર્ય કરવું નહિ; એમ જગત્માં ઉત્તમ મનુષ્યે[illegible] પોતે તે પ્રમાણે વર્તી અન્યને પણ તેવો બોધ આપે છે. ઉત્તમ જનો[illegible] કૂજવટનો ત્યાગ કરવાથી અનેક પ્રકારની હાનિ થાય છે, એમ ઉદ્વારે[illegible] દૃષ્ટાન્તોથી બોધ આપીને અન્ય મનુષ્યોને ઠેકાણે લાવે છે; આ પ્રમાણે[illegible] સંસાર વ્યવહારમાં ઉપદેશ દેતાં કૂજવટની સ્થિતિ જણાઈ આવે છે.

સમતા કહે છે કે, હે વિવેક મિત્ર ! જ્યારે આ પ્રમાણે જગતમ[illegible] પણ કૂજવટ છાંડવાથી અનેક પ્રકારના ગેરફાયદાઓ થાય છે અને કૂજવટ[illegible] સ્વરૂપ સમજીને તે પ્રમાણે વર્તવાથી અનેક લુફાભ પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થા[illegible] જ્યારે જગતમાં પણ આમ છે ત્યારે સૂક્ષ્મ જૈનિકામાં પણ તે પ્રમાણે[illegible] હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય' હે વિવેક ' મારા ચેતનસ્વામી પોતાની કૂજવટને [illegible]

[illegible]

પડી જાય છે. આ બાબતની સિદ્ધિનાં જગતમાં ઘણાં સ્થૂલ દ્દષ્ટાન્તો છે. જે વસ્તુઓ, કસ્તુરી, દુધપાક, વગેરે સારી કહેવાય છે તે ઉદરમાં ગયા બાદ પોતાનો સ્વભાવ તજીને અન્યરૂપે પરિણમે છે, તેથી તે વિકારરૂપ બનતાં હસ્તમાં પણ રાખવાનું મન થતું નથી. નાળીએર પોતાના રૂપે રહે છે ત્યાંસુધી મંગલ હેતુભૂતતરીકે માનવામાં આવે છે, પણ તેનાં કાચલાં થતાં કચરાની ટોપલીના સ્વાધીન કરવામાં આવે છે. વસ્ત્ર પોતાનારૂપે સ્વચ્છ રહે છે ત્યાંસુધી તેને શરીરનો સંબન્ધ રહે છે, પણ તે વસ્ત્ર વિપરિણામને પામે છે તો તેને ફેંકી દેવામાં આવે છે. દૂધ પોતાના મૂળરૂપે રહે છે ત્યાંસુધી, તેને રૂપિયો સરખા પણ પીએ છે, પણ જ્યારે તે વિકારથી ફાટી જાય છે ત્યારે તેને પરાઠી દેવામાં આવે છે. સૂર્ય પોતાના મૂળરૂપે દેખાય છે ત્યાંસુધી, લોકો તેનો સત્કાર કરે છે, પણ જ્યારે તે અસ્તંગત થાય છે ત્યારે લોકો બહુ માન કરતા નથી. બળદો પોતાનું કાર્ય બજાવે છે તાવત્ જગતમાં લોકો તેનો આદર કરે છે. કિન્તુ યદા તેઓ સ્વસ્વરૂપને ત્યાગી પૂર્વે થઈ વિપરિણામ પામે છે, તદા તેઓ આદર યોગ્ય થતા નથી. નૃપતિ પોતાના મૂળધર્મ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે અને નીતિનો ત્યાગ કરતો નથી, તાવત્ તેની નામના બની રહે છે, પણ જ્યારે તે નૃપતિનો ધર્મ ભૂલી જાય છે ત્યારે તેના અસ્ત થાય છે. સાધુ સ્વકીય મૂળધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે તાવત્ તેની નામના બની રહે છે, પણ પોતાના મૂળધર્મનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે તે [illegible] પતિત થઇ જાય છે. મનુષ્ય [illegible] ને નામના પામે છે; અન્યથા [illegible] નથી.

[illegible] પદાર્થ પોતાના [illegible] વસ્તુઓની પોતાના [illegible] અને [illegible] રહે [illegible] મૂળના [illegible] ગુણધર્મને તજીને [illegible] નામના ક્યાંથી રહે! [illegible] કિન્તુ [illegible] વસ્તુઓની [illegible] વસ્તુઓની [illegible] છે [illegible]

તેણે પોતાનું સહજ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. આત્મા પોતાનું ભાન ભૂલ વસ્તુઓમાં ઝાંઝવાના જલની પેઠે સુખ શોધે છે પણ મળતું ન અન્તે હાયવરાળ કરી દુઃખી થાય છે. ચતુર્ગતિના ચોરાશી રમાં તે ભટક્યા કરે છે, પણ હજી તે હરાયાઢોરની પેઠે નિત્ય સુખ સુખ થયો નથી. આત્માએ પોતાનો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર વીર્યાદિ મૂળધર્મ વિસાર્યો છે, તેથી તેમનું પૂજ્યપણું જગત તું નથી. જ્યાંસુધી તેઓ અસત્-ક્ષણિક જડ વસ્તુઓની પૂજા તેના નોકર બને, ત્યાંસુધી તેમની પૂજા-બહુમાન-આદિ ન શું આશ્ચર્ય? હે વિવેક! આ પ્રમાણે સર્વ વૃત્તાંત ત્હારી આ હવે તને યોગ્ય લાગે તે કર! સમતાનું ઉપર્યુક્ત સર્વ વૃત્તાંત ર વિવેકે, આત્માની પાસે ગમન કર્યું અને આત્માને સર્વ સત્ય વૃ અને તેથી શું થયું તે અધુના જણાવે છે.

बन्धु विवेके पीउडो बुझव्यो, वार्यो परघर संग ।
आनन्दघन समता घर आणे, वाधे नवनव रंग. ॥वाल्हुडी०॥

ભાવાર્થ.—સમતાના કથનથી વિવેક બન્ધુએ આત્મસ્વામીને આપ્યો અને તેનો મૂળ શુદ્ધ ધર્મ સમજાવ્યો. ખરેખર વિવેકમાં અને અસત્યનો ભેદ પાડવાની અને સત્ય ગ્રહણ કરાવવાની શક્તિ રહી છે. વિવેકના સદુપદેશથી હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેય ભાન થાયછે. દર્શનાદિ સર્વ ગુણોના પ્રથમ વિવેક પ્રગટે છે. વિવેકનું કેવું માહાત્મ્ય છે? અને તેણે આત્માને પણ વિવેક ઠેકાણે લાવે છે. મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર વિવેક છે. અને આત્માને દૂર કરનાર વિવેક છે.

જગતની સકલ ધાર્મિકશાસ્ત્રો પણ વિવેકનું માહાત્મ્ય સ્વ સ્વીકારે છે અને સાફ કહે છે કે વિવેક પ્રગટ્યાવિના મનુષ્ય તે તરીકે ગણાતો નથી. विवेको दशमो निधिः વિવેક દશમો નિ વિવેક પ્રાપ્ત થાય છે. સંસાર વ્યવહારના વિવેકના જુદા જુદા અનેક દેશોના ભેદ પડી ગયા છે તેનું વિવે કોઇને સારૂં નથી. દરેક ધર્મવાળાઓ અને દરેક દેશવ પોતપોતાની બુદ્ધિપ્રમાણે વિવેકની કલ્પના કરેછે તે સર્વ કલ્પ વિવેકમાંથી કેમ વિવેકનો નિશ્ચય કરી શકાય છે વિવેક હૃદય મંદિરમાં પધારે ત્યારે છે. અનેક પ્રકારની ઈર્ષ્યા, ખટપટ પ્રપંચ, આદિ ભાવાઓના સંસર્ગ બનો. પણ વિવેકવિના સત્ય પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. એક વિદ્વાન કહે છે કે, જેનામાં વિવેક નથી

ઉચ્ચ બનાવે છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં સદ્‌ગુણો લેવાનો ઉપદેશ કર્યો છે અ દુર્ગુણો ટાળવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. બ્રહ્મસમાજીઓ, થીઓસોફીસ્ટે અને અન્ય જે પન્થો દુનિયામાં ઉભા થયા છે, તે પન્થના મનુષ્યો વિવેક દૃષ્ટિથી જૈનશાસ્ત્રોનાં કથેલાં તત્ત્વો-ગુરૂગમથી-વાંચશે તો નવા પન્થની પ્રવૃત્તિમાં પડશે નહિ. કેટલાક જૈનનામ ધરાવનારા જૈનો પણ જૈનશાસ્ત્રોના રહસ્યને સમજતા નથી અને ગુરૂગમપૂર્વક જૈન સિદ્ધાન્તોને ગ્રહણ કરતા નથી, તેથી તેઓની વિવેકદૃષ્ટિ ન ખીલવાથી અન્ય પન્થમાં દાખલ થાય છે અને અધમ આચારમાં ગુંથાય છે, તેથી તેઓ દુર્ગતિમાં જાય છે. વિવેક દૃષ્ટિથી સર્વ ધર્મના સિદ્ધાન્તોને વિચારવામાં આવશે તો અન્તે જૈનધર્મજ સત્ય લાગશે. વેદ વા બૌદ્ધધર્મના સિદ્ધાન્તોનો ફેલાવો થવા માંડશે કે તુર્ત દુનિયાનું લક્ષ્ય જૈનશાસ્ત્રો જોવામાં ચોંટશે અને જૈનશાસ્ત્રોની અનેકાન્ત શૈલીથી દુનિયાપર જૈનધર્મરૂપ સૂર્યનાં કિરણો ફરીથી એકવાર પડશે અને દયાનો સિદ્ધાન્ત સર્વત્ર ફેલાશે. જૈનશાસ્ત્રોમાં જૈનધર્મનું સારી રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, પણ વિવેક શક્તિ ખીલ્યાવિના માત્ર નામ ધારક કેટલાક જૈનો તેનો અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. જૈનધર્મની પડતી હાલ થાય છે એમ કેટલાકને લાગતું હશે. પણ કેટલાક વર્ષ પશ્ચાત્ યુગપ્રધાનો જન્મ લેશે અને જૈનધર્મના ઉચ્ચ સિદ્ધાન્તોને પૃથ્વીમાં ફેલાવશે. જેમ જેમ ઉચ્ચ મનુષ્યો થશે અને ધર્મ તરફ ચિત્ત ધરશે. તેમ તેમ જૈનધર્મના તેઓ અધિકારી બનશે. હાલ જેને ઈન્ગ્લીશ ભાષાના યુવકો પ્રોફેસરો માનેછે, તેના કરતાં પૂર્વના મુનિ મહાત્માઓ સામાન્ય નહોતા. પૂર્વના જૈનોના જેવાં ઉચ્ચ વર્તન હાલ દેખાતાં નથી. પણ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ થતાં ખરા જૈનો પ્રગટવાના. વિવેક દૃષ્ટિ આ પ્રમાણે જૈનધર્મ સંબન્ધીની ઉચ્ચતા દર્શાવે છે. વિવેક દૃષ્ટિવિના મનુષ્યો દુનિયામાં ધાણા ખાતા જાય છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્યો. પિતાના કરતા જે વિશેષ ગુણવાન્ મનુષ્યો છે તેને માન આપે છે અને તેઓને અનુસરી ચાલે છે. વિવેક દૃષ્ટિથી દૃષ્ટિવન્તો સૌ ધરના સર્વ કાર્ય વતના પૂર્વક કરે છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્ય, સદાચાર અને અનાચારનો ભેદ જાણીને સદાચારમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્યો અનેક કુકર્મોનો ત્યાગ કરીને ગુરૂને ભજનારા થય છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્યો સત્ય તે સત્ય જાણે છે. વિવેક દૃષ્ટિથી મનુષ્યો દ્રવ્ય. ક્ષેત્ર. કાલ અને ભાવને અનુસરી સર્વ કાર્યોની પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ કરે છે. જનરૂપ એક ઘાર દુષ્કર જ્ઞાન કે પણ જે રોગરૂપ સૂર્ય ન ઉગે તો દુનિયામાં છવાઈ આવે અંધારૂ વ્યાપક.

સાકર અને ફટુકીનો ભેદ જેમ વિવેક દૃષ્ટિથી દેખાય છે.

આત્માની દષ્ટિમાં સમતાના ભાવે છે ત્યારે સર્વે વસ્તુઓને [illegible] [illegible] અવલોકી શકે છે. ઉપરના ગુણસ્થાનકમાં સમતાના [illegible] છે અને [illegible] શુદ્ધ આત્માથી [illegible] પ્રાપ્ત કરે છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] શુદ્ધ આત્મ સિદ્ધિ કરે છે. [illegible] [illegible], [illegible] અને ઉપાધિનાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સમતા શુદ્ધ ચેતનની [illegible] દશાને [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] સમતા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સમતા શુદ્ધ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સમતા [illegible] [illegible] શુદ્ધ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

પણુ આજ ષટ્દર્શનના વાદમાં પડીને, સન્દેહના ખરાબ ખેડમાં ન[illegible]
એમ શ્રીમદ્ પોતાનો આશય પ્રગટ કરીને કહે છે.

वागवाद खट नाद सहु मे, किसके किसके बोला ।
पाहाणको भार कांहीं उठावत, एक तारेका चोला ॥ देखो० ॥

ભાવાર્થ:—ષટ્દર્શનરૂપ નાદથી ઉત્પન્ન થએલ વાણીનો વાદ સ[illegible] દર્શનોમાં છે, એમાં કોનું કોનું બોલીએ? દર્શનવાદરૂપ પાષાણ[illegible] હે જીવ! તું કેમ ઉઠાવે છે! વસ્તુતઃ જોઈએ તો એક તારના ચોલા[illegible] પેઠે આત્મામાં તે ષટ્દર્શનનો સમાવેશ થાયછે, એકતારાના તંબુર[illegible] માંથી છ સ્વર નીકળે છે તેમ, આત્મામાંથી ષટ્દર્શન પ્રગટ્યાં છે અને સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન થતાં તેમાં સમાઈ જાય છે.

॥ श्लोक ॥

गौतमस्य कणादस्य, कपिलस्याक्षपादजिः ।
व्यासस्य जैमिनिश्चापि, दर्शनानि षडेवहि ॥ १ ॥

ન્યાયદર્શન. વૈશેષિકદર્શન. સાંખ્યદર્શન, યોગદર્શન, વેદાન્તદર્શન. (ઉત્તર મીમાંસા) જૈમિનીયદર્શન (પૂર્વ મીમાંસા) આ ષટ્દર્શનના વાદમાં કોનું કોનું સત્ય કહી શકાય? એકેક દર્શનના વાદરૂપ પત્થરના ભારને મસ્તકપર શામાટે ઉપાડવો જોઈએ. દરેક દર્શનો અમુક અમુક નયની અપેક્ષાએ રૂપ થયા છે. નયચક્રમાં કહ્યું છે કે—

॥ गाथा ॥

जावइया वयणपहा तावइयाचेव हुंति नयवाया ।
जावइया नयवाया तावइयाचेव हुंति नयवाया ॥ १ ॥

[illegible]

॥ श्लोक ॥

दर्शनानि षडेवात्र, मूलभेदव्यपेक्षया ।
देवता तत्वभेदेन, ज्ञातव्यानि मनीषिभिः ॥ १ ॥
बौद्ध नैयायिक सांख्य जैन वैशेषिक तथा ।
जैमिनीय च नामानि, दर्शनानाममून्यहो ॥ २ ॥

આ જગતમાં મૂલભેદની જ અપેક્ષાએ ષડ્દર્શન છે. ઈશ્વર અને તત્ત્વ એ બે ભેદવડે ષડ્દર્શન મનુષ્યોએ જાણવાં જોઈએ. બૌદ્ધદર્શન, નૈયાયિકદર્શન, સાંખ્યદર્શન, જૈનદર્શન, વૈશેષિક દર્શન, જૈમિનિયદર્શન, એ ષડ્દર્શનનાં નામ જાણવાં. હવે બૌદ્ધદર્શનનું સ્વરૂપ કહે છે.

तत्र बौद्धमते तावत्, देवता सुगतः किल ।
चतुर्णामार्यसत्यानां, दुःखादीनां प्ररूपकः ॥ ३ ॥
दुःखं संसारिणः स्कन्धा, स्ते च पञ्च प्रकीर्तिताः ।
विज्ञानं वेदना संज्ञा, संस्कारो रूपमेव च ॥ ४ ॥
समुदेति यतो लोके, रागादीनां गणोऽखिलः ।
आत्मात्मीयभावाख्यः समुदयः स उदाहृतः ॥ ५ ॥
क्षणिकाः सर्वसंस्कारा, इत्येवं वासनात्मकाः ।
समार्ग इह विज्ञेयो, निरोधो मोक्ष उच्यते ॥ ६ ॥
पञ्चेन्द्रियाणि शब्दाद्या, विषयाः पञ्च मानसम् ।
धर्मायतनमेतानि, द्वादशायतनानि च ॥ ७ ॥
प्रमाणे द्वे च विज्ञेये, तथा सौगतदर्शने ।
प्रत्यक्षमनुमानं च, सम्यग्ज्ञानं द्विधा यतः ॥ ८ ॥
प्रत्यक्षं कल्पनापोढ मभ्रान्तं तत्र बुध्यताम् ।
त्रिरूपाल्लिङ्गतो लिङ्गि ज्ञानं त्वनुमानसंज्ञितम् ॥ ९ ॥
रूपाणि पक्षधर्मत्वं, सपक्षे विद्यमानता ।
विपक्षे नास्तिता हेतो -रेवं, त्रीणि विभावयेत् ॥ १० ॥

ટીકાકાર્થ: બૌદ્ધદર્શનના સુગત બુદ્ધ નામના દેવ છે. ગૌતમબુદ્ધે [illegible]

છે. સપક્ષપણું એટલે સપક્ષમાં છતાપણું તે આ પ્રમાણે, જે જે ધૂમવાન હોય છે તે તે અગ્નિમાન હોય છે, આ રસોડામાં ધૂમ છે તેથી ત્યાં અગ્નિ છે તેમ આ પર્વત ધૂમવાન્ છે તેથી ત્યાં અગ્નિ છે, એ સપક્ષસત્ત્વ [illegible]. વિપક્ષમાં અછતાપણું તે આ પ્રમાણે છે, જળાશયમાં ધૂમ નથી માટે [illegible] અગ્નિમાન નથી, એમ અગ્નિપણું તે વિપક્ષમાં [illegible] આ [illegible] અનુમાન પ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે અને તેથી [illegible] કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બૌદ્ધદર્શનનું સ્વરૂપ સામાન્ય [illegible] જાણવું.

[illegible] ફેલાવા માટે ઘણા સાધુઓ અને [illegible] ભિક્ષુઓ બન્યા. ગામોગામ અને શહેરે શહેર બૌદ્ધધર્મ પ્રસરવા લાગ્યો. બૌદ્ધધર્મના આચાર્યો અન્યધર્મીઓની સાથે હરિફાઈ કરવા લાગ્યા. પરોપકાર ગુણ અને દયા[illegible]ને મુખ્ય કરીને તેઓએ ઉપદેશ આપેલ, [illegible] ધર્મમાં દાખલ [illegible] સહાય આપી. [illegible] અને તેઓ [illegible] બૌદ્ધધર્મીઓ [illegible] પોતાના [illegible] અને પોતાના [illegible]

ઉત્પન્ન થાય છે. બૌદ્ધધર્મમાં સાધુઓને ગુરૂ તરીકે માનવામાં આવે છે. તેઓના સાધુઓ પીતવસ્ત્ર ધારણ કરે છે અને તેઓ ભક્તોના બનાવેલા મઠોમાં રહેછે. તેઓ પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ આપવા અત્યંત ઉદ્યમ કરે છે. હાલ અડતાલીશ કરોડ બૌદ્ધધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા છે. યુરોપદેશમાં બૌદ્ધધર્મ ફેલાવા લાગ્યો છે. જૈનોએ જૈનધર્મનાં શાસ્ત્રોનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરીને પોતાના ધર્મનો ફેલાવો કરવા કમર કસવી જોઇએ. બૌદ્ધધર્મનાં શાસ્ત્રોમાં નાતજાતનો ભેદ નથી, તેપ્રમાણે જૈનશાસ્ત્રોમાં પણ જૈનધર્મ પાળવામાં નાતજાતનો ભેદ નથી. બૌદ્ધ મનુષ્યોમાં માંસાહારનો પ્રચાર વધી પડ્યો છે અને તેથી તેઓ દયાના સિદ્ધાન્ત ઉપર પાણી ફેરવવા લાગ્યા છે. બૌદ્ધધર્મ અદ્યાપિપર્યંત રાજકીય ધર્મ બની રહ્યો છે, ત્યારે જૈનધર્મ હવે રાજકીય ધર્મ રહ્યો નથી, તેનું કારણ એ છે કે જૈનો પ્રાયઃ વણિક રહ્યા અને તેઓએ સંકુચિત દૃષ્ટિ ધારણ કરી. જૈનાચાર્યો પ્રમાદને તજીને વિશાલ દૃષ્ટિથી, હવે જૈનધર્મ ફેલાવવામાટે પ્રયત્ન કરે તો, પુનઃ જૈનધર્મની જાહોજલાલી થાય. આત્મભોગ આપ્યાવિના અને જગત્નાપર કરૂણા લાવ્યાવિના દુનિયામાં જૈનધર્મનો ક્યાંથી ફેલાવો થઈ શકે? અત્ર કેટલુંક મૂળ વિષયથી દૂર જઇને કહેવામાં આવ્યું, છે પણ તે ખરેખર જૈન દર્શનને ઉપયોગી હોવાથી અપ્રાસંગિક ગણાશે નહિ, કારણ કે જૈનધર્મમાં સર્વ ધર્મનો અપેક્ષાએ સમાવેશ થાય છે ત્યારે તેવા જૈનધર્મના પ્રચારમાટે જે કંઈ કહેવામાં આવે તે સર્વ અમુલ્ય લાભ માટેજ હોઈ શકે. હવે ન્યાયદર્શનનું કિંચિત્ સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવે છે.

॥ શ્લોક ॥

अक्षपादमते देवः सृष्टिसंहार कृच्छिवः ।
विभुर्नित्यैक सर्वज्ञो, नित्यबुद्धिसमाश्रयः ॥
तत्त्वानि षोडशाऽमुत्र, प्रमाणादीनि तद्यथा ।
प्रमाणं च प्रमेयं च, संशयश्च प्रयोजनम् ॥
दृष्टान्तोऽप्यथ सिद्धान्तोऽवयवास्तर्क निर्णयौ ।
वादो जल्पो वितण्डा च, हेत्वाभासाः छलानि च ॥
जातयो निग्रहस्थानान्येषामेव प्ररूपणा ।
अर्थोपलब्धिहेतुः स्यात् प्रमाणं तच्चतुर्विधम् ॥
प्रत्यक्षमनुमानंचोपमानं शाब्दिकं तथा ।
तत्रेन्द्रियार्थ सम्पर्कोत्पन्नमव्यभिचारिकम् ॥
व्यवसायात्मकं ज्ञानं, व्यपदेशाविवर्जितम् ।
प्रत्यक्षमनुमानं तु, तत्पूर्वं त्रिविधं भवेत् ॥

शाब्दं शाश्वतवेदोत्थमुपमानं तु कीर्तितम् ।
प्रसिद्धार्थस्य साधर्म्यादप्रसिद्धस्य साधनम् ॥
दृष्टार्थानुपपत्त्या तु कस्याप्यर्थस्य कल्पना ।
क्रियते यद्बलेनासावर्थापत्तिरुदाहृता ॥
प्रमाणपञ्चकं यत्र वस्तुरूपेण जायते ।
वस्त्वसत्तावबोधार्थं तत्राभावप्रमाणता ॥
जैमिनीयमतस्यापि संक्षेपोऽयं निवेदितः ।
एव मास्तिकवादानां कृतं संक्षेपकीर्तनम् ॥

જૈમિની દર્શનવાળાઓ અર્થાત્ પૂર્વમીમાંસકો કહે છે કે, સર્વજ્ઞાદિ વિશેષથી કોઈ જગત્માં એવો કોઈ દેવ નથી કે, જેનું વચન પ્રમા... ભૂત ગણાય. કોઈ જગત્નો કર્તા નથી, તેમજ જગત્માં કોઈ ... ઈશ્વર નથી, માટે અતીન્દ્રિય પદાર્થોને સાક્ષાત્ દેખવાના અભા... નિત્ય એવાં વેદવાક્યોથી યથાર્થત્વનો નિશ્ચય થાય છે, તે માટેજ પ... પ્રયત્નથી વેદનો પાઠ કરવો. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્... અભ્યાસ કરવો અને તેથી ધર્મસાધન કરાવનારી ધર્મજિજ્ઞાસા કરવી.

પ્રેરણા લક્ષણયુક્ત ધર્મ છે. ક્રિયાપ્રતિ પ્રેરણા હોય છે. ... ઇચ્છાવાળો અગ્નિનું યજન કરે એ વચન ક્રિયાપ્રતિ પ્રવર્તક છે.

પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, શબ્દ, ઉપમાન, અર્થાપત્તિ અને અભાવ એ છ પ્રમાણ જૈમિનીય દર્શનમાં છે.

ઇન્દ્રિયોથી જે વસ્તુઓનું જ્ઞાન થાય છે, અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ થાય છે, તેને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કહે છે અને આત્માની બુદ્ધિવડે ઉત્પન્ન થએ-લૈંગિક અનુમાન પ્રમાણ કથે છે.

શાશ્વત, વેદોને શાબ્દપ્રમાણ કથે છે. પ્રસિદ્ધ અર્થના ... અપ્રસિદ્ધ અર્થનું સાધન કરવું તેને ઉપમાન પ્રમાણ કથે છે.

જે બળવડે દૃષ્ટાદિની અનુપપત્તિવડે કોઈપણ અર્થની કલ્પન કરવામાં આવે છે તેને અર્થાપત્તિ પ્રમાણ કહે છે.

જૈમિનીય મતમાં વસ્તુપ્રમાણવડે, પાંચ પ્રમાણ થાય છે ... વસ્તુની અસત્તાના બોધના માટે તેમાં અભાવ પ્રમાણતા ગણાય ...

જૈમિનીય મતનો પણ આ પ્રમાણે સંક્ષેપ કર્યો અને આ પ્રમ... સર્વે આસ્તિકવાદોનું સંક્ષેપથી વિવેચન કર્યું.

કેટલાક આચાર્યો નૈયાયિકમતથી વૈશેષિક દર્શનમાં ભેદ માનત...

નિત્યવાદનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે અને અનિત્યવાદનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. આત્માનું નિત્યત્વ માનનારા વેદાન્તીઓ અને આત્માનું અનિત્યત્વ માનનારા બૌદ્ધો, એ બન્નેના વાદનો જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે, તેથી જૈનદર્શનના આરાધકોને અન્યધર્મ ગ્રહણ કરવાની જરૂર પડતી નથી. જૈનદર્શનમાં એકવાદ અને અનેકવાદનો સમાવેશ થાય છે. એક આત્મા (એક બ્રહ્મ)ને માનનારા અદ્વૈત વાદિયો છે અને આત્માને ભિન્ન ભિન્ન માનનારા રામાનુજીઓ તથા વૈશેષિકો છે, તેથી તે બન્નેનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થવાથી જૈનોને અન્યદર્શ અંગીકાર કરવાની જરૂર પડતી નથી. જૈનદર્શનમાં ભેદત્વ અને અભેદત્વ એ બેનો પણ પદાર્થોમાં અન્તર્ભાવ થાય છે. જૈનદર્શનમાં કર્તૃત્વવાદ અને અકર્તૃત્વવાદનો પણ સમાવેશ થાય છે. જૈનદર્શનમાં કર્મવાદ અને અકર્મવાદનો પણ અન્તર્ભાવ થાય છે. જૈનદર્શનમાં શબ્દનય અને અર્થનયનો પણ સમાવેશ થાય છે.

આત્માઓને ચતુર્દશ પગથીયાંપર ચઢવાના ઉપાયો પણ જૈનદર્શનમાં જણાવ્યા છે. આવું ઉત્તમ જૈનદર્શન મનુષ્યના આત્માને પરમાત્મા થવાનું જણાવે છે. ઉત્ક્રાન્તિક્રમના લાખો ઉપાયોને જૈનદર્શન દર્શાવે છે. અધમમાં અધમ જીવનો પણ ઉદ્ધાર થવાની રીતિને જૈનદર્શન જણાવે છે. આત્મામાંથી ક્ષયોપશમભાવે જેવા જેવા પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રગટે છે, તે તે જ્ઞાનના પ્રકારો સર્વ આત્મામાં સમાય છે. આત્મામાંથી વસ્તુતઃ જોતાં ધર્મપન્થના વિચારો પ્રગટે છે. દુનિયામાં જેટલા ધર્મના પન્થો છે અને તેના આચારો અને વિચારો છે, તે સર્વે આત્મામાંથી પ્રગટ્યા છે, પણ તેમાં વિચાર કરવાનો છે કે, આત્મામાંથી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટે છે અને તેનાથી જૈનધર્મનો નિશ્ચય થાય છે, તેજ ધર્મ ખરો છે. સમ્યગ્જ્ઞાન. સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રવડે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશાય છે, માટે આત્મામાં સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. શ્રી તીર્થંકરોના વચનાનુસારે સાત નય આદિથી નવતત્ત્વોનું સ્વરૂપ અવબોધતાં સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. એક પદાર્થમાં અનન્તધર્મ રહેલા છે. તેને ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાએ સમજાવવા માટે ભિન્ન ભિન્ન નયોની સાપેક્ષતા સમજવી જોઈએ. અન્યદર્શનકારોએ નયોની અપેક્ષાએ પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી, તેથી આત્માસંબન્ધી જેવા વિચારો પ્રસંગે ઉદ્ભવ્યા તે જણાવી દીધા. અન્યદર્શનકારો પૈકી કોઇને આત્માની નિત્યતાના વિચારો ઉદ્ભવ્યા તો તેણે તેવોજ ઉપદેશ દીધો. કોઈ દર્શનકારને આત્મા અનિત્ય લાગ્યો તો તેણે તેવોજ ઉપદેશ દીધો. કોઇને વિચાર કરતાં કરતાં શંકરાચાર્યના પેઠે સર્વનો એક આત્મા લાગ્યો તો તેણે

તેનોજ ઉપદેશ ફેલાવવા પ્રયત્ન કર્યો. કોઈને આત્માનું અસ્તિત્વ મનમાં ન ઠસતું તો તેણે ચાર્વાકપણું આદર્યું. આમ તેઓની જેવી મતિ હતી તે પ્રમાણે ક્ષયોપશમાનુસારે, જેવું મનમાં આવ્યું તેવું એકજ નયની અપેક્ષાએ કથન કરવા માંડ્યું અને પોતાનાથી વિરૂદ્ધ વિચાર કરનાર શાસ્ત્રોના મતનું યુક્તિથી ખંડન કર્યું. પણ અન્ય દર્શનકારોનું, કયા નયની અપેક્ષાએ, આત્માના ક્ષયોપશમની કઈ દશાએ, શું કહેવાનું છે, તેના અનભિજ્ઞપણાથી પરસ્પર મતવાદની તકરારોમાં-કોનું કહેવું, કઈ રીતિએ, કેટલા પ્રમાણમાં-સત્ય છે તેનો તેઓએ સાર ખેંચ્યો નહિ.

જૈનદર્શનના પ્રરૂપક શ્રી કેવલજ્ઞાની તીર્થંકર મહારાજા હોવાથી, સમવસરણમાં બાર પર્ષદાની આગળ તેમણે પ્રત્યેક નયોનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું અને એકેક નયના વિચારો દર્શાવ્યા, તેમજ દુનિયામાં એકેક નયના વિચાર કેવી રીતે ઉદ્ભવે છે અને તે એકાન્ત એક નયનેજ માની અન્ય નયોનો તિરસ્કાર કરવાથી તેઓ મિથ્યાત્વપણાને પામે છે, તે પણ દર્શાવ્યું. સર્વે નયોના વિચારોને પરસ્પર સાપેક્ષ માનતાં અનેકાન્તનયવાદ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્યના ધર્મોનું સારી રીતે જ્ઞાન થાય છે, તે પણ દર્શાવ્યું. આ પ્રમાણે જૈનદર્શનના સર્વ નયવાદોની સાપેક્ષતાથી સર્વ ધર્મોના સમાવેશ થવાથી બુદ્ધ, વેદાન્ત, કપિલ, અને જડવાદપણું (નાસ્તિકત્વ) વિગેરે રહી જાય છે. [illegible] સમુદ્રની પેઠે અગાધ ગંભીર એવું જૈનશાસન દુનિયામાં [illegible] કરે છે અને નદીની પેઠે સર્વ મનુષ્યોને સત્ય દેખા[illegible] [illegible] જૈનશાસનના આત્માનું નયોની અપે[illegible] [illegible] જૈનદર્શનનું જ્ઞાન કરીને આદેયભાવનો [illegible] આત્માજ આદેય તરીકે ગણે છે અને આત્માના શુદ્ધસ્વભાવ પ્રકટ કરવા એજ [illegible] સાધ્ય છે. [illegible] વિચારોના આશ્રય આત્મા છે. જડ અને ચેતન બંને [illegible] અનેક વિચારો પ્રવર્તે છે અને તેથી આત્માનો સહજ [illegible] અનુભવાતો નથી. જડ અને ચેતન બંને આત્મા [illegible] જડ અને ચેતન વિચારો [illegible] [illegible] ભિન્ન [illegible] વર્તે છે.

[illegible]

ગનાં ઉપર્યુક્ત જૈનેતર દર્શનના વિવાદો તથા રાગદ્વેષના વિકલ્પો ટળે છે, માટે શ્રીમાન્ આનન્દઘનજીએ ષડ્દર્શનનું સ્વરૂપ જણાવીને, તથા આત્માનીજ ઉપાસના ગને આત્મધર્મની પ્રાપ્તિનો સાધ્ય સદુપદેશ જણાવીને જગતપર અતુલ ઉપકાર કર્યો છે.

आनन्दघन प्रभु आप मिलो, तब मिट जाय मनका जोला. ખરેખર આ વાક્યથી આત્મદર્શન—આત્મપ્રાપ્તિની અત્યંત તીવ્રેચ્છા દર્શાવી છે. હવે તેનું દિગ્દર્શન કિંચિત્ કરવામાં આવે છે— આનન્દનો ઘન એવો આત્મા, શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે.—કોઈ ઠેકાણે છે અને તે અત્ર આવનાર છે એમ નથી. જ્યારે ત્યારે પણ શરીરમાં રહેલા આત્માની પ્રાપ્તિ કરવાની જરૂર છે. આત્માનું દર્શન કરવું. આત્માની નિર્મલતા કરવી. આમ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમય થઈ તેનેજ આવી મળવાનું કહેવામાં આવે છે. આત્માની અસ્તિતા સ્વીકારનારાં જૈન, વેદાંત, સાંખ્ય અને નૈયાયિક વગેરે દર્શનો આત્માની પ્રાપ્તિ માટે પણ કહે છે. આત્માની સ્તુતિકારક ઉપનિષદોમાં શ્રુતિઓ છે. જૈનદર્શનમાં તો આત્માજ સાધ્ય—ઉપાદેય સ્વીકારેલ છે

આનન્દનો ઘન એવો આત્મા [illegible] આત્માની ઉપાસના કરનારને આનન્દનું [illegible] અનુભવ આવે છે [illegible] રહેવું અને [illegible] છે તેનો [illegible] છે, [illegible] છે તથા તે [illegible] બને

દશ્યપદાર્થોનો નાશ થતાં ચિન્તા, શોક, ભય અને કલેશ વગેરે કરતા નથી; તેઓ જાણે છે કે, ભલે આખી દુનિયા દશ્યપદાર્થોવડે પોતાની ઉન્નતિ માનીને તેમાટે મરી મથે, તોપણ તે ખરૂં સુખ પામી શકતી નથી, પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથીજ અન્તરની સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરતાં સહજ સુખની યોગ્યતા મળે છે. અરૂપી આત્માની ભાવના કરનારાઓ ધર્મ કારણ પ્રસંગે શરીરની આહુતિ આપવા પણ ચૂકતા નથી. તેઓ અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી સહજાનન્દ સાગરમાં ઝીલે છે. બાહ્યપદાર્થોમાંજ સર્વસ્વ છે એવી તેઓની વૃત્તિ ન હોવાથી, દુનિયામાં છતાં દુનિયામાં નથી, એવી દશાનો ઘણીવાર અનુભવ કરે છે. અરૂપી આત્મા છે એવી ભાવનાથી મનુષ્યો પરસ્પર આત્માઓને સહાય કરે છે અને પ્રત્યેક શરીરમાં રહેલા આત્માઓને કોઈ પણ જાતની પીડા ન થાય તેમ પ્રવૃત્તિ કરે છે. અરૂપી આત્માની ભાવના કરનારા મનુષ્યો મૃત્યુ સમયે દીનતા તથા મમતાને ધારણ કરતા નથી. તેઓ તો પોતાના આત્માને અમર લેખે છે, તેથી તેઓને મૃત્યુ પ્રસંગે પણ આનન્દજ હોય છે. અહો! અરૂપી આત્માની ભાવનાથી આત્મામાં કેટલું બધું સામર્થ્ય પ્રગટે છે ? તે આ પ્રમાણે વિચાર્યું. હવે આત્મા અવિનાશી છે એવી ભાવના કરવાની રીતિ દર્શાવવામાં આવે છે

આત્મા અવિનાશી છે એવી ભાવના ભાવતાં ભય અને ક્લેશ [illegible] નથી. [illegible] અવિનાશી છે એમ ભાવના ભાવતાં, [illegible] તેથી હું [illegible] અને [illegible] અનન્તમાં પણ અવિનાશ પામું. મન [illegible] આનન્દ દશામાં ઝીલે છે. આત્મા અવિનાશી છે. [illegible] એકરૂપ રહે છે [illegible] નિત્ય છે અને તે સહજાનન્દ સ્વરૂપમય [illegible] પ્રેમાળુ આત્માનો નિશ્ચય [illegible] એવી [illegible] રસિકોનાં [illegible] અવિનાશી [illegible] ઉપદેશનાને [illegible] અવિનાશી [illegible] મનુષ્યો [illegible] અવિનાશી [illegible] કોઈ વિરલા નીકળી આવે છે. મનુષ્યો આત્માને અવિનાશી [illegible] નિત્યાનન્દવાર- [illegible] આત્મા અવિનાશી [illegible] અનેક ઉપ- [illegible] મનુષ્યો આનન્દના માટે [illegible] આનન્દના [illegible] નથી. આત્મા જ આનન્દમય છે [illegible] થઈ જાય છે અને બાહ્યના મનોવૃત્તિની [illegible] નથી. ત્યારે આનન્દની ખુમારી પ્રગટે છે. ખરો આનન્દ પ્રત્યેક મનુષ્યો પ્રગટાવી શકે છે.

મનમાં પ્રગટતા અનેક પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિ દોષોને ટાળીને પ્રથમ હૃદયની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ, આત્માના જ્ઞાનવડે આત્માના પ્રદેશમાં વિચરવું જોઈએ, આત્માના સ્વરૂપનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ, અર્થાત્ જગત્શાળાનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ અને સદાકાલ આત્મભાવના ધારણ કરવી જોઈએ. વ્યવહારચારિત્ર, તપ, જપ, પૂજા, સેવા, ભક્તિ અને યોગ વગેરેની આરાધના કરવાનું કારણ, તપાસીને તપાસવામાં આવે તો આત્માનો સત્ય આનન્દ પ્રાપ્ત કરવો તેજ છે. સત્યાનંદમાટે ધર્મની ક્રિયાઓ કરવાની છે; પ્રથમ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે અને પશ્ચાત્ સદાનન્દગુણ પ્રગટે છે, માટે આત્માપર પ્રથમ અત્યંત શુદ્ધપ્રેમ કરવો જોઈએ, અર્થાત્ દરેક આત્માઓપર શુદ્ધપ્રેમ ધારણ કરવો જોઇએ; એમ શુદ્ધપ્રેમ સર્વત્ર ધારણ કરવાથી ધર્મની ક્રિયાઓમાં પણ, જ્ઞાનવડે શુદ્ધપ્રેમ ઉત્પન્ન થશે અને તેથી આત્મામાં શુદ્ધાનન્દ પ્રગટશે. આત્માના આનન્દનો સાક્ષી આત્માજ છે. આત્માના આનન્દનુભવને. આસ્વાદની અન્યત્ર પરીક્ષા આપવી પડતી નથી. આત્માનો આનન્દમય પ્રાપ્ત કરવાનો [illegible] મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. માટે [illegible] પદ [illegible] સર્વ [illegible] આનન્દોન્ડેપાદિ- [illegible] હોય તો તે [illegible] જાણીં શક નહિ. [illegible]

[illegible] અનુભવ [illegible] અનુભવ [illegible] થાય.

ઈચ્છાને લેઈ પ્રેમને ધારણ કરનારાઓ તો ઘણા છે, સત્તા, ધન, માન અને કીર્તિની લાલચથી અમુક વસ્તુ સંબન્ધી પ્રેમ ધારણ કરનારાઓ અસંખ્ય છે, પણ સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિમાટે અને સર્વના ભલા માટે, કોઈ પણ બાહ્યપદાર્થની ઇચ્છાવિના-સર્વદા-સર્વત્ર, સર્વથા પ્રેમ ધારણ કરનારાઓ તો વિરલા છે. અશુદ્ધપ્રેમને ધારણ કરનારાઓ તો પગલે પગલે મળે છે, પણ શુદ્ધપ્રેમને ધારણ કરનારાઓ તો વિરલા મળી આવે છે. કેટલાક વિષયપ્રેમના કાવ્યોમાં દુનિયાને પ્રેમી બનાવનારા તો મળી આવે છે, પણ શુદ્ધપ્રેમનાં કાવ્યો રચીને શુદ્ધપ્રેમનું પોતે પાત્ર બનનારાઓ તો અલ્પ મળી આવે છે. અશુદ્ધપ્રેમના ક્ષારોદધિતો યત્રતત્ર બહુ દેખવામાં આવે છે, પણ શુદ્ધપ્રેમના અમૃતોદધિતો અલ્પ દેખવામાં આવે છે. અશુદ્ધપ્રેમના સરોવરને સુકાતાં વાર લાગતી નથી. પણ શુદ્ધપ્રેમોદધિનું તો કદાપિકાલે સુકાવાપણું થતું નથી. અશુદ્ધપ્રેમ સંધ્યાના રાગની પેઠે ક્ષણિક છે અને શુદ્ધપ્રેમનો રંગ તો ચોલમજીઠ સમાન છે. શુદ્ધપ્રેમથી સર્વ દોષો ટળે છે અને સ્વાર્થાદિથી ઉત્પન્ન થએલ અશુદ્ધ પ્રેમ અનેક દોષોને પ્રગટાવી શકે છે. શુદ્ધપ્રેમના સત્વગુણની પ્રધાનતા હોય છે. શુદ્ધપ્રેમ સર્વ [illegible]

[illegible]

લૌકિક-નિષ્કામ પ્રેમથી વર્તે છે અને તે કામને જીતીને તેને (કામને) પોતાનો ગુલામ બનાવે છે. કામની વૃત્તિને તે પશુની પેઠે જીતી લે છે અને તેથી તે પોતાના સદ્વર્તનમાટે નિર્ભય રહે છે. ભયના સંયોગોને જીતવાથી ભયને તે પગતળે રૂની પેઠે દબાવી દે છે. પોતાના નિર્મલ-લૌકિક નિષ્કામ પ્રેમથી તે સઘળી દુનિયામાં આનન્દથી વિચરે છે. પતિવ્રતાનો મૂળ-ધર્મ સાચવીને તે પોતાના સ્વામિસાથે રાસ રમે છે; પશુ વૃત્તિની પેઠે વિષયભોગમાં નિમગ્ન થવું એવું કંઇ રાસનું રહસ્ય નથી; નિર્મલ અને લૌકિક-નિષ્કામ પ્રેમથી જીવનને વહવું એજ રાસનું મુખ્ય રહસ્ય છે. વૈષ્ણવોમાં રાસ રમવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે, તેમાં પણ વિશેષતઃ વલ્લભાચાર્ય સ્થાપિત પુષ્ટિમાર્ગમાં રાસ રમવાનો રીવાજ હોય છે; તેઓ પોતાના શ્રીકૃષ્ણ અને ગોપીઓને પણ રાસ લીલામાં વારંવાર દેખે છે, તેમજ તેમના આચાર્યો પણ રાસલીલાની પ્રવૃત્તિને વખાણે છે, પણ તેમાં ઉત્તમ જ્ઞાન અને નિષ્કામ પ્રેમના અભાવે રાસલીલાનો ઉદ્દેશ લુપ્ત થાય છે. નિષ્કામ પ્રેમ અને નિર્દોષ બુદ્ધિથી રાસ રમવાનો મૂળ ઉદ્દેશ ભૂલી જવાય અને તેના ઠેકાણે વિષયભોગની લીલાજ પ્રસરે તો અધર્મનું હૃદયમન્દિર બની શકે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. સૂક્ષ્મ ભૂમિકામાં આત્મા એ શ્રીકૃષ્ણ છે અને તેની જ્ઞાન દર્શન અને દયા આદિ, વૃત્તિયોરૂપ ગોપી-કાઓ છે; તેની સાથે ક્ષણે ક્ષણે આત્મા રમે છે; તેનાથી તે વિભાવમાં પ્રવેશતો નથી, પણ ઉલટો સ્વસ્વભાવના રાસમાં વિશેષતઃ સ્થિર થઇને સહજ આનન્દ રસ આસ્વાદે છે. આત્માએ આવી સ્થિતિનો રાસ રમવો એવું તેનું મૂળ રહસ્ય છે, તે જો દૂર રહે અને ઉલટું હૃદયમાં કામાદિ રાસનું ચિત્ર ખડું થાય, તો તેને કુરાસ કહેવામાં આવે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. યુરોપ દેશના મનુષ્યોમાં જુદી રીતે આ રાસક્રીડાનો આશ્રય લેવામાં આવે છે. દુનિયામાં પણ લૌકિક નિષ્કામ પ્રેમની યોગ્યતા લાવ્યાવિના આવા રાસોથી વિપરીત પરિણામ આવે છે. અર્થાત્ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ કામ અને ભયનોજ રાસ રમે છે એવી તેમના હૃદયની ખાત્રી થાય છે. લોકોત્તર નિષ્કામ પ્રેમ મેળવવો એ કંઈ ન્હાના છોકરાના ખેલ નથી. આત્માનું જ્ઞાન થતાં નિષ્કામ પ્રેમનું દ્વાર ખૂલે છે, માટે મનુષ્યોએ નિષ્કામ પ્રેમમાટે આત્મજ્ઞાનની ઉપાસના કરવી જોઇએ. પ્રેમવિના સહજ આનન્દમાં પ્રવેશ થઇ શકતો નથી. કામ અને સ્વાર્થ તથા ભય વગેરે નીકળી જતાં પ્રેમની શુદ્ધિ થાય છે. પારદ ધાતુને મારીને તેની શુદ્ધિ કરી વાપરવાથી શરીરપુષ્ટિ થાય છે, પણ કાચો પારો ખાવાથી કોઢ ફૂટી નીકળે અને પ્રાણની હાનિ થાય છે. તે પ્રમાણે પ્રેમની પાછળ કામ, સ્વાર્થ, આશા અને ભય વગેરે

દોષોને બાળીને શુદ્ધિ કરવી જોઇએ; પશ્ચાત્ તેવો શુદ્ધપ્રેમ આનન્દનાં દ્વાર ખુલ્લાં કરવા સમર્થ થાય છે. કાચા પારાના ભક્ષણની પેઠે મનુષ્યો કામ, સ્વાર્થ, ભય અને અવિશ્વાસથી ભરેલા પ્રેમને ધારણ કરી નીચ માર્ગમાં ઉતરી જાય છે અને દુઃખના ખાડામાં પડે છે. અશુદ્ધ પ્રેમથી પોતે દુઃખી થાય છે અને પોતાના સંબન્ધમાં આવતાં હજારો મનુષ્યોને અશુદ્ધ પ્રેમનો પાઠ શિખવીને દુઃખી કરે છે. વિષયની શાન્તિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જેમાં છે એ કંઇ પતિસાથેનો શુદ્ધ પ્રેમ નથી. જગત્માં પશુ વૃત્તિના પ્રેમને ધારણ કરનારી કરોડો સ્ત્રીઓ છે. પોતાના પતિથી કામ ભોગની તૃપ્તિ ન થાય તો, તેઓ છેડા છુટકા કરે છે, અન્ય પુરૂષની સાથે પશુ પ્રેમથી જોડાય છે અને વ્યભિચાર કર્મ કરે છે; જગત્નો ભય લાગવાથી હૃદયમાં કંપે છે અને કરેલા પતિને અનેક પ્રપંચોથી મારી નાખે છે. અન્યને પતિ કરે છે, ત્યાં પણ ન ફાવ્યું તો અન્યને પતિ કરે છે, અર્થાત્ મનમાં અનેક પુરૂષોની સાથે પશુવૃત્તિ પ્રેમનો સમ્બન્ધ ધારણ કરવા ઇચ્છા કરે છે. આવી અધમ સ્ત્રીઓ પ્રેમ એ વસ્તુનું લક્ષણ જાણી શકતી નથી, તેથી તે સુધરેલા કહેવાતા પણ વસ્તુત [illegible] એવા કેટલાક દેશોમાં પોતાના પતિની સાથે પણ પ્રેમવૃત્તિ [illegible] કરે છે અને અન્યની સાથે પણ જુદાજ પ્રકારનાં પ્રેમ [illegible] કરે છે [illegible] અનિષ્ટ પરિણામો ઉત્પન્ન થાય છે. [illegible] મનુષ્ય જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કલ્પીને, [illegible] છે, તેઓ હજી નિષ્કામ [illegible] એવા પુરૂષો ઉત્તમ પુરૂષો તરીકે [illegible] પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનું ઉત્તમ જીવન [illegible] જીવનના પ્રતાપથી સંસારમાં [illegible] અલૌકિક નિષ્કામ પ્રેમ પ્રાપ્ત હોય [illegible] તેવાં હજારો ચરિત્રો [illegible] મોજુદ છે. કેટલાક કવિઓ પ્રેમને પરમેશ્વર [illegible] શુદ્ધ પ્રેમ હોય તો તેનાથી [illegible] માને છે. સ્ત્રી અને પુરૂષનું [illegible] આખું જગત્ એકરૂપ છે; [illegible] જગતની [illegible] પણ સ્ત્રી [illegible] કરે છે અને પતિવ્રતાના ધર્મને [illegible] તન્મયતારૂપ [illegible] છે [illegible]

જગતની [illegible] કરવા, અન્તરની શુદ્ધપ્રેમના શ્રી [illegible]

આત્મસ્વામિની સાથે તન્મય દશાએ શુદ્ધ રમણતારૂપ રાસ રમવાને માટે, સ્વામિની પ્રાર્થના કરે અને તેમાં મદનવૃત્તિ અને ભય વૃત્તિને ઘરની દાસીસમાન ગણીને તેનો હિસાબ ગણે નહી તે યોગ્ય છે, અર્થાત્ શુદ્ધોપયોગરૂપે આત્મસ્વામિને વિજ્ઞપ્તિ કરેછે તે ખરેખર યોગ્ય કરે છે. હૃદયમાં જેવું હોય છે તેવું શુદ્ધ પ્રસંગોમાં બહાર નીકળ્યાવિના રહેતું નથી. તે પોતાના અન્તરની શુદ્ધ દશાને પ્રગટ કરે છે અને સ્વાર્થદોષ પરિહારતાને દર્શાવે છે.

આત્મસ્વામિની સેવામાં તે એકસ્થિરોપયોગથી હાજર થઇને ઉપર્યુક્ત વચનો વદે છે. પોતાનો શુદ્ધ પ્રેમ તેની વાણીદ્વારા—બોલતાંજ ઝળકી ઉઠે છે. શુદ્ધચેતનાની આવી શુદ્ધપ્રેમ લક્ષણાભક્તિ અને એકતા, તેમજ લીનતા ભક્તિથી, પતિનું તે આકર્ષણ કરે તેમાં કંઇ પણ આશ્ચર્ય નથી. જગતમાં સર્વને આકર્ષણ કરનારી પ્રેમશક્તિ છે. પ્રેમમાં તલ્લીન બનેલ મનુષ્ય હું અને તું વિસરી જાય છે. શુદ્ધચેતના પ્રેમની પ્યાસી બની છે અને તેથી તેની આવી દશાથી તે પોતાના સ્વામિનું આકર્ષણ કરી શકે એ બનવા યોગ્ય છે.

શુદ્ધચેતનાનું જીવન શુદ્ધભાવ પ્રાણ છે. શુદ્ધચેતના પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશથી આત્મસ્વામિને મનાવવાનેમાટે અધિકારી બની છે. તે તેના બોલવાપરથી સિદ્ધ થાય છે અને તે ઉપરના ગુણસ્થાનકની ભૂમિકામાં જઇને બોલે છે એમ અનુમાન થાય છે. મદનવૃત્તિ અને ભયવૃત્તિ પણ દાસીસમાન થઇ શકે એવી તેણે પોતાની આત્મશક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. હવે તે આગળ વધીને પોતાના ચેતનસ્વામી સમ્બન્ધી શું કહે છે અને કેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે તે દર્શાવવામાં આવે છે.

अनुभव नाहके करो विचार, कद देखे दुवाकी तनमें सार ॥
प्यारे० ॥ ४ ॥

जाय अनुभव उइ समजावे कंत, घर आवे आनन्दघन भये
वसन्त ॥ प्यारे० ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ:—શુદ્ધચેતના સ્ત્રી પોતાના મિત્ર અનુભવને કહે છે કે, એના તનુમાં દ્વૈતભાવનાની સારડી લાગી રહે છે તેને કેટલુંબધું દુઃખ થાય છે, તેનો હે અનુભવ! વિચાર કરો. ચેતનસ્વામી દ્વૈતભાવનાની સારડીથી મારા હૃદયમાં મહા ભય ઉત્પન્ન કરે છે; તેનાથી મને જે દુઃખ થાય છે તેનો ક્યારે તે વિચાર કરે છે? પતિ અને પત્નીની ભિન્નતા એ એક બનેની હૃદયને સારનારી સારડી છે. મારા સ્વામી

અને મારી જુદાઈ કોઈ પણ રીતે અંશમાત્ર સુખપ્રદ નથી. બન્ને વચ્ચે ભેદ પડાવનારી વિભાવ દશા છે. શુદ્ધચેતના કહે છે કે, મારી સાથે સ્વામીનો ભેદભાવ એ કોઈ રીતે સ્વપ્નમાં પણ શાંતિ કરનાર નથી.

શુદ્ધચેતનાનું ખરેખર આ વાસ્તવિક કથન છે. જગતની સ્થૂલ ભૂમિકામાં પણ નીતિશાસ્ત્રના વેત્તાઓ, સ્ત્રીની સાથે પુરૂષની દ્વૈતભાવનાને, હૃદયને બ્હેરનારી સારડી કહે છે. સ્થૂલ-બાહ્ય જગતમાં પણ સ્ત્રીની સાથે પુરૂષ ભેદભાવ રાખે તો તે સ્ત્રીને અત્યંત દુઃખકર લાગે છે પુરૂષ અને સ્ત્રીના સમાન વિચાર, આચાર અને વય આદિ હોય છે તો બન્નેનું સર્વાવસ્થામાં ઐક્ય રહી શકે છે. સંસારની બાહ્ય ભૂમિકામાં પણ પુરૂષ અને સ્ત્રીના સ્વભાવનું મળતાપણું દેખવામાં આવે છે તો લગ્ન પશ્ચાત્ બન્નેની અદ્વૈતતા અર્થાત્ એકતા કાયમ રહે છે. પુરૂષમાં નીચે પ્રમાણે ગુણો હોવા જોઇએ. સ્ત્રીના હૃદયને જાણનાર હોવો જોઇએ. વિષય સ્વાર્થની બુદ્ધિથી લગ્ન કરનાર ન હોવો જોઇએ, કારણકે વિષયના પ્રેમથી સ્વાર્થી બનેલો પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીની સાથે અમુક કારણોથી અણબનાવ થતાં, અથવા પોતાની સ્ત્રીથી અન્ય સ્ત્રીના રૂપાદિકની મનોહરતા અને શ્રેષ્ઠતા વગેરે દેખતાં પોતાની સ્ત્રીપરનો પ્રેમ ઉતારી દે છે અને પરસ્ત્રી સાથે લંપટ બને છે આવા દુનિયામાં લાખો દૃષ્ટાન્તો જોવાં હોય તો જોઈ શકાય તેમ છે માટે પોતાની સ્ત્રી વિના અન્યની સ્ત્રી સાથે પણ પ્રેમનો સમ્બન્ધ નહિ બાંધનાર પુરૂષ હોવો જોઇએ. પોતાની સ્ત્રીના શ્રેયમાટે તેને [illegible] વધારનાર હોવો જોઇએ અર્થાત્ પોતાની સ્ત્રીને ઉન્નતિ [illegible] કરનાર પુરૂષ હોવો જોઇએ કામ અર્થાત્ વિષયભોગનેમાટે સ્ત્રી [illegible] અનુકૂળ માત્ર સમજનાર ન હોવો જોઇએ. કામભોગની [illegible] ધાર્મિક બુદ્ધિને ધારણ કરનાર [illegible] ન હોવો જોઇએ. [illegible] પોતાના આત્માની બરોબર છે [illegible] આવે તો પણ [illegible] સંસારમાં રહી [illegible] જેના હૃદયમાં છે એવો પુરૂષ હોવો જોઇએ [illegible] વિવેક, દયા, દાન, ગુણાનુરાગ, [illegible] નમ્રતા, ધીરતા, સમાનતા, [illegible] પુરૂષ હોવો જોઇએ [illegible] હોવો જોઇએ શ્રી જૈનધર્મનાં તત્ત્વોનો જાણ હોવો જોઇએ. [illegible] કરનાર પુરૂષ હોવો જોઇએ. [illegible] પોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરનાર હોવો જોઇએ. ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચાર

ધર્મને આરાધન કરવાની શક્તિવાળો હોવો જોઇએ. શ્રી જિનેશ્વર ધર્મમાં અને તેમના આગમોમાં જેનું હૃદય યથાર્થ રંજિત થઈ ગયું છે એવો પુરૂષ હોવો જોઇએ. સંસારમાં અનેક પ્રકારની ઉપાધિયોમાં સ્થિરતા ધારણ કરી શકે એવો પુરૂષ હોવો જોઇએ. નીતિના સદ્વર્તનથી પોતાની દેશની ખ્યાતિ કરાવનાર પુરૂષ હોવો જોઇએ. પ્રસંગોપાત પોતાની સ્ત્રીને પ્રેમ અને વિવેકથી હિતશિક્ષા આપનાર હોવો જોઇએ, અર્થાત્ વેશ્યા અને અન્ય સ્ત્રીઓના સમાગમમાં વિષયભોગેચ્છાથી ન જનાર જે હોય, આર્ય રીતિ, નીતિ અને સદાચારથી પોતાનું, પવિત્ર જીવન ગાળનાર હોય, પોતાની સ્ત્રીપર વિષયભોગવિનાનો પણ અન્ય નિર્મલ આત્મપ્રેમને ધારણ કરનાર હોય. તેવા પુરૂષ ખરેખર લગ્નસંસ્કારને યોગ્ય ગણી શકાય છે; એમ વિદ્વાનો જણાવે છે. લગ્નના મંડપમાં ગમન કરીને સ્ત્રીસાથે લગ્ન કર્યાં અને પતિ બની ગયા એટલાથી કંઈ પતિ તરીકેની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. તેનામાં ઉપર્યુક્ત ગુણો હોવા જોઇએ. તેમજ અન્ય પણ ઘણા ગુણો હોવા જોઇએ. હવે પતિની સાથે લગ્ન કરતાં સ્ત્રીએ કયા કયા ગુણો ધારણ કરવા જોઇએ તે દર્શાવે છે.

સ્ત્રીના સ્વાભાવિક ગુણ દર્શાવતાં કહેવું જોઇએ કે પોતાના પતિ-

પ્રીતિ હોય, દેવ ગુરૂ અને ધર્મની ઉપાસના કરનારી હોય, લગ્ન કર્યાં પશ્ચાત પતિની સાથે બનતું ન આવે તો દરરોજ કલેશ કરનારી ન હોય ઈત્યાદિ, ગુણવાળી સ્ત્રી પતિવ્રતા ધર્મ પાળવાને માટે લાયક બને છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના સ્વામિમાં અને પોતાનામાં ભેદ અવબોધતી નથી. શુદ્ધ હૃદયથી સ્વકીય પતિની સાથે સંબન્ધ ધારણ કરે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી વિષયભોગના સ્વાર્થને હીસાબમાં ગણતી નથી, તેથી તે પોતાના પતિના મૃત્યુ પશ્ચાત્ પોતાનું જીવન પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યમય ગાળે છે, અર્થાત્ પતિવિનાના જીવનને ધર્મકાર્યમાં ગાળે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિપર ક્રોધ કરતી નથી. જે સ્ત્રી, પતિ જો પોતાનું ઈષ્ટકાર્ય કરે તો ક્ષણમાં ખુશી થાય અને કદાપિ તેનું ઈષ્ટકાર્ય જો ન થયું તો પતિના ઉપર ક્રોધ કરીને મુખ ચઢાવી દે અને પતિની ગુપ્ત વાતો અન્ય શત્રુ આગળ પ્રકાશી દે, તે ઉત્તમ સ્ત્રી કહી શકાય જ કેમ? પોતાના કુટુંબીઓનું અને જગતનું ભલું કરવા ઉત્તમ સ્ત્રીઓની વૃત્તિ હોવી જોઇએ. જૈન ધર્મોન્નતિ કરવાને માટે તન, મન, ધન અને પ્રાણની આહૂતિ આપવા ઉત્તમ સ્ત્રી સદાકાલ તત્પર રહે છે. ઉત્તમ સ્ત્રીઓ પોતાના ઘેર આવેલા અતિથિયોની સેવા-ચાકરી કરે છે, પોતાનાથી જે વડીલો હોય તેની આગળ વિનય દેવી તરીકે દેખાય છે, ભક્તિ, વ્રત, પ્રત્યાખ્યાન, શ્રદ્ધા, ધર્મક્રિયા, પ્રતિક્રમણ, સામાયક અને તપ વગેરેને આચારમાં મૂકીને અન્યની આગળ દૃષ્ટાન્તરૂપ બની જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવા બનતા ઉપાયો કરે છે, ગૃહસ્થાવાસમા રહીને યથાશક્તિ શ્રાવિકાનાં વ્રત અંગીકાર કરે છે, જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોની હૃદયમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણ કરે છે, પોતાના પતિને દુઃખમા સહાય કરે છે, સ્વકીય પતિને ઉત્તમ સલાહો આપવાને મંત્રીના જેવા ગુણો ધારણ કરે છે, પોતાના પતિથી સ્વકીય હૃદયની ભિન્નતા ધારતી નથી અને પોતાના પતિપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખેછે, પરમાર્થ બુદ્ધિથી જગતનું શ્રેય કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે અને મનમાં લજ્જાને ધારણ કરે છે, તેમજ મનમાં સાગરની પેઠે સર્વ વાતોને સમાવે છે, મનમાં સહનશીલતા ધારણ કરે છે, ક્ષમા, માર્દવતા. સરલતા અને ધૈર્ય આદિ ગુણોનું આશ્રમ-સ્થાન બને છે, સર્વ જીવોપર પરોપકાર કરવા મનમાં ઈચ્છા ધારણ કરે છે અહં અને મમત્વનાં બીજ બાળવામાટે ઉત્તમ જ્ઞાનની સંપ્રાપ્તિ કરે છે, જગત્ની વસ્તુઓની જે આશા તેની દાસી બની શકતી નથી, ધર્મના રક્ષણમાટે અને દેશના રક્ષણમાટે સિંહણની પેઠે શૂરતાને ધારણ કરે છે, પતિની પેઠે પોતે પણ વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક જ્ઞાનનો પ્રતિદિન અભ્યાસ વધારતી રહે છે, ઉત્તમ જૈનધર્મના આચારો અને વિચારોને તથા,

ફુરીવાજોના ફન્દમાં ફસાતી નથી, ગૃહનાં સર્વ કાર્યોને યતનાથી કરે છે અને પોતાનાં સંતાનોને વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કેળવણી આપે છે, તેમજ ઉત્તમ આચારોને શિખવે છે. અનેક પ્રકારના સુન્દર શણગાર સજવા અને ગાડી વાડી અને લાડીમાં મશગુલ થઈને મોજ શોખ મારવામાંજ ઉત્તમ સ્ત્રી પોતાના જીવનનું સાધ્યબિન્દુ લક્ષતી નથી; પોતાના આત્માની ઉન્નતિ અને અન્ય જીવોની ઉન્નતિ અર્થે પોતાનું જીવન છે એમ ઉત્તમ સ્ત્રી સમજે છે. સંસારના સર્વ જડ પદાર્થો ક્ષણિક છે. જડ પદાર્થો કોઈના થયા નથી અને થશે નહિ. શરીરની સુન્દરતા ક્ષણિક છે, એમ પતિવ્રતા સ્ત્રી સમજે છે, તેથી તે શરીર અને રૂપ આદિનો અહંકાર કરતી નથી, તેમ શરીરની ટાપટીપ અને વસ્ત્રો તથા આભૂષણોથી અન્યોને આકર્ષણ કરવાનું તે પસંદ કરતી નથી. પતિની સેવા કરવામાં આત્મભોગ આપે છે. વસ્તુતઃ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યથી તે ભોગને રોગ સમાન જાણે છે અને વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયથી જૈનધર્મની આરાધના કરે છે, પોતાના ઉત્તમ નીતિમય અને ધર્મમય આચારો અને વિચારોથી મન, વાણી અને કાયાની શુદ્ધિ કરે છે, આવી રીતે ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ જો હિન્દુસ્થાનમાં વધુ ઉત્પન્ન થશે તો હિન્દુસ્થાન પુનઃ ઉન્નત થશે; વર્તમાન એક દેશીય-દૃષ્ટિથી દેખાતા સુધારા કિન્તુ ભવિષ્ય દૃષ્ટિથી દેખાતા કુધારાઓનો ચેપ. આર્યસ્ત્રીઓને જો લાગુ પડશે તો તેઓની સ્થિતિ ત્રિશંકુની પેઠે થશે. યુરોપ અને અમેરિકા દેશના લોકો હવે ભારતવર્ષની સ્ત્રીઓના પતિવ્રતા ધર્મોને હવે પ્રેમનજરે [illegible] છે. કહેવાતા સુધારાના શિખરે પહોંચેલા પણ આર્યવર્તના-જનતાના [illegible] પતિવ્રતા સ્ત્રીઓના ધર્મને પ્રશંસે છે. કેમકે ઉત્તમ પુરૂષ અને ઉત્તમ સ્ત્રી બન્ને પરસ્પર [illegible] સમાગમમાં રહે છે અને પરસ્પર એક બીજાનું ભલું કરવા પ્રયત્ન કરે છે અર્થાત્ પરસ્પરની ઉન્નતિ કરવા મન [illegible] પ્રયત્ન કરે છે. પરસ્પર મનનું ઐક્ય રાખીને ઉત્તમ સ્ત્રી અને [illegible] તેથી [illegible] સારરીનું દુઃખ રહેતું નથી તેથી [illegible] સંયોગે સુખ ભોગવે છે. શુદ્ધચેતના કહે છે કે હે અનુભવ [illegible] પુરૂષ અને સ્ત્રીના ગુણો અને [illegible] એવું ન જાણવું [illegible] ઉત્તમ પુરૂષ અને પતિવ્રતા સ્ત્રીમાં દ્વૈતભાવ રહેતો નથી એમ જ્યારે છે ત્યારે શુદ્ધ આત્મપ્રદેશમાં મારો અને મારા ચેતનસ્વામીનો [illegible] રહે એ કેટલું બધું આનંદ છે? તેનો જરા વિચાર કરો. [illegible] ભુવનના એકી અવાજે કહેવાય છે કે આત્મા એજ ઉત્તમમાં ઉત્તમ અનન્ત ગુણમય પુરૂષ છે અને શુદ્ધચેતનાજ ઉત્તમમાં ઉત્તમ અનન્ત સુખપ્રદા સ્ત્રી છે.

આ જગતની કહેલી ખરેખર સત્ય છે અને તેથી મારાથી મારા સ્વામી ભેદભાવ રાખીને વિભાવ દશારૂપ અન્ય સ્ત્રીની સંગતિથી પુદ્ગલ એંઠને આસ્વાદવા, ભિક્ષુકની પેઠે, ત્રણ ભુવનના નૃપ છતાં પ્રયત્ન કરે અને મારાથી ભિન્નતા રાખે તેમાં કોને મુખ નીચું ઘાલવું પડે? તેનો જરા વિચાર કરો! મારી સાથે દ્વિધાભાવ રખાવનાર વિભાવ દૃષ્ટિ છે. જો તેને તે તજી દે તો મારી અને તેમની અદ્વૈતતા થઈ જાય એમાં જરા-માત્ર પણ શંકા નથી. મારી સાથે દ્વિધાભાવ રાખવાથી તેમની અને મારી બન્નેની શોભા નથી અને અનન્ત સહજ સુખનો ભોગ પણ નથી, માટે હે અનુભવ! તમે કૃપા કરીને મારા ચેતનસ્વામિને સમજાવો. મારી અને તેમની અદ્વૈતતા કરી આપો, કે જેથી બન્નેનું ઐક્ય થવાથી પરમાત્મદશા પ્રગટ થાય.

અનુભવે શુદ્ધ ચેતનાની વિજ્ઞપ્તિ શ્રવણ કરી અને તેણે આત્માની પાસે ગમન કર્યું: આત્માની પાસે જઈને આત્માને શુદ્ધચેતનાનું સર્વ કથન સંભળાવ્યું અને આત્માને શુદ્ધ ચેતના સમ્મુખ કર્યો અને વિભાવ દશાનો સંગ તજાવ્યો. આત્મપતિ, પોતાની સત્ય સ્ત્રી-શુદ્ધચેતનાના ગૃહમાં ક્ષાયિકભાવે ત્રયોદશમ ગુણસ્થાનકમાં આવ્યા. કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શનરૂપ ક્ષાયિકભાવની શુદ્ધચેતનાને ભેટ્યા. આત્માનું અને શુદ્ધચેતનાનું ઐક્ય થઈ ગયું. આનન્દના ઘનભૂત ચેતન જ્યારે શુદ્ધચેતનાના ગૃહમાં આવ્યા ત્યારે અન્તરના ક્ષાયિકભાવના સદ્ગુણોની વસન્તઋતુ ખીલી ઉઠી. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશે સમયે સમયે અનન્તગણું સુખ પ્રગટવા લાગ્યું. આત્મા તે પરમાત્મારૂપ થયો. સદાકાળની અન્તરની ક્ષાયિકભાવ સદ્ગુણોની વસન્ત ઋતુના અનન્ત સુખમાં બન્નેનું સદાકાલનેમાટે ઐક્ય થયું એમ શ્રી આનન્દઘનજી કહેછે.

पद ५९.

(राग कल्याण)

मोकूं कोउ केसी हूतको, मेरे काम एक प्राण जीवनसूं ।
और भावे सो बको ॥ मोकूं० ॥ १ ॥

ભાવાર્થઃ—સમતા કહે છે કે. ભલે કોઈ ગમે તેવી રીતે મને ધૂત્કારો, પણ મારે તો મારા પ્રાણજીવન એવા આત્મસ્વામિનુંજ કામ છે—દુનિયામાં અન્ય લોકો મનમાં આવે તે બકો અર્થાત્ બબડ્યા કરો, પણ મારે તે તરફ જોવાનું નથી: મારા પ્રાણજીવનની પ્રાપ્તિ માટે હું મથે તેમ કરીશ. દીવાની દુનિયાના બોલ ઉપર લક્ષ્ય આપવાનું નથી. દુનિ-

યાના લોકો ગમે તેનાપર ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયવાળી ટીકા કર્યાવિના રહેતા નથી. દુનિયાના બોલ્યાપર જો લક્ષ્ય આપવામાં આવે તો કોઈ-પણ કાર્ય થઈ શકે નહિ. તીર્થંકરો સંબન્ધી પણ દિવાની દુનિયા એક-સરખો અભિપ્રાય ધરાવી શકતી નથી. એક વિદ્વાન્ કહે છે કે તું તારૂં કાર્ય કરે જા, અન્યની ટીકાથી તારૂં કાર્ય છોડીશ નહિ; જો તારા હૃદયમાં તે કાર્ય સારૂં અને પરિણામે હિતકર લાગે છે તો દુનિયાની ટીકાને તારે શામાટે સાંભળવી જોઈએ. એક અધ્યાત્મજ્ઞાની તો એટલાસુધી લખે છે કે જગત્ના લોકોની ટીકાથી કોઈ બચ્યો નથી, માટે તારે પોતાના કાર્યમાં જ લક્ષ આપવું જોઈએ. એક મહાત્મા જણાવે છે કે, જેનાપર કોઈ ટીકા કરતું નથી, તેની મહન્તોમાં ગણતરી છે કે નહિ તે નક્કી કહી શકાય નહિ. સૂર્યના ઉદય પૂર્વે કાગડાઓ કાકા શબ્દો કર્યા કરે છે, તેથી કંઈ સૂર્ય, ઉગવાનું કાર્ય બંધ કરતો નથી. એમ મનમ આશય લાવીને સમતા પોતાના મિત્ર અનુભવને દર્શાવે છે કે, ભલે દુનિયા ગમે તેમ કહે પણ મારે તો મારા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ ભાવ પ્રાણના પતિ–એવા આત્મસ્વામિનું કામ છે; મારા કાર્યનું પ્રયોજન જે ન જાણી શકે, તે મારી નિન્દા કરે તો તેમાં મારૂં શું જાય છે! કહ્યું છે કે,–

॥ શ્લોક ॥

नवेत्ति योयस्य गुणप्रकर्षं, सतस्यनिन्दां प्रकरोतिनित्यं,
किरातकन्या करिकुम्भजातं मुक्ताफलं त्यज्य बिभर्ति गुञ्जां ॥ १ ॥

જે જેનો ગુણ જાણતો નથી, તે તેની નિન્દા કરે છે–ભિલ્લની કન્યા કરિકુંભસ્થળથી ઉત્પન્ન થએલ મુક્તાફળ(મોતિ)નો ત્યાગ કરીને ચણોઠીને ગ્રહણ કરે છે, તેમ જગતના લોકો અજ્ઞાનના યોગે ગમે તેવી નિન્દા કરે છે, માટે મારી પણ જગત્ના લોકો ગમે તેવી રીતે ટીકા કરે તોપણ મારે મારા પ્રાણપતિને મળવાનું કાર્ય ત્યજવાનું નથી.

મોટા મોટા મુનિવરોની પણ દુનિયા ટીકા કર્યા કરે છે, તેથી મુનિવરો પોતાનું આત્મધર્મ પ્રાપ્તિનું કાર્ય નષ્ટ દેતા નથી. કોઈ એમ કહે કે, આત્મામાં કંઈ સાર નથી, આત્માની પ્રાપ્તિમાટે સરવર છોડી દેવો એ મૂર્ખપણાનું લક્ષણ છે, આત્માની પ્રાપ્તિ થાય તો શું અને ન થાય તોય શું? ઈત્યાદિ દુનિયા ગમે તેવું અઘટનું બોલે તોપણ હું મારા આત્મપતિને છોડવાની નથી. કોઈ એમ કહે કે તારો ચેતન-સ્વામી ભ્રાન્ત બની ગયો છે, તને ચ્હાતો નથી, તારા ઉપર દ્વેષ ધારણ કરે છે, ઈત્યાદિ વાક્યો બોલે તોપણ મારે તો મારા ચેતનસ્વામીને મળવું જોઈએ. કોઈ એમ કહે કે, સ્રીએ પુરૂષપર આટલો બધો પ્રેમ

યોએ મુસલમાનોથી હિંદુધર્મનું સંરક્ષણ કર્યું હતું. પતિવ્રતાધર્મ ધારણ કરનારી એવી કેટલીક ક્ષત્રિયાણીઓને મુસલમાન બાદશાહો પણ પકડી શકયા નહોતા. વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક વિદ્યાવાળી તેમજ, ધર્મમાં અત્યંત શ્રદ્ધાવાળી એવી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓથી દેશ શોભી શકે છે.

જ્યારે સ્થૂલ જગતની ભૂમિકામાં પતિવ્રતા સ્ત્રીનું આવું ઉત્તમ સદાચાર અને પ્રેમમય વર્તન હોય છે, ત્યારે અન્તરમાં ત્રણ ભુવનનો સ્વામી એવો આત્મ સ્વામી જેનો છે, એવી સમતા સ્ત્રીનું ઉપર્યુક્ત પ્રેમમય અને સ્વામિની આજ્ઞાયુક્ત સદ્વર્તન અને તેથી નિર્ભય જીવન હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. સમતા સ્ત્રીનો એકેક બોલ વારંવાર સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

હવે ઉપર્યુક્ત હૃદયોદ્ગાર કાઢયા પશ્ચાત્, સમતા સ્ત્રી શું કથે છે, તે હવે નીચે જણાવવામાં આવે છે.

अपराधि चित्त ठान जगतजन, कोरिकभांत चको ॥
आनन्दघन प्रभु निहचे मानो, इहजन रावरोथको ॥ मोहू०॥३॥

ભાવાર્થઃ—અપરાધિ ચિત્તસ્થાનભૂત એવા જગત્ના લોકો કરોડો રીતિથી મને જુઓ. અથવા જગતના લોકો દોષરૂપાપરાધયુક્ત ચિત્ત જેનું છે એવી મને માનીને, કરોડો રીતિયોથી મને-દોષ દૃષ્ટિથી જુઓ તો પણ તેમા મારૂ કંઈ જવાનુ નથી. ભલે આખી દુનિયા મારા ઉપર દોષ કાઢવાની બુદ્ધિથી જુએ તોપણ કંઈ મારો આત્મા દુનિયા તરફ ઢળવાનો નથી. દુનિયાના જેવા ઉપર મારે જેવાનું નથી, તેમ મારે પણ દુનિયાના કહેવાપર લક્ષ્ય ન આપવુ જોઇએ. દુનિયાના લોકોની એકસરખી દૃષ્ટિ નથી. જેવી દૃષ્ટિથી દેખવામાં આવે છે તેવી સામી વસ્તુ જણાય છે. ઇષ્ટ અને અનિષ્ટત્વનો સાર ખેંચવાનેમાટે જગતના લોકોની ભિન્ન દૃષ્ટિયો પડે છે. જગતના લોકો મનને આગળ કરીને દરેક વસ્તુઓની પરીક્ષા કરવા જાય છે. પણ મનમાં પરીક્ષા કરવાની પૂર્ણ શક્તિ નથી. જગતના લોકો બાહ્યદૃષ્ટિના યોગે મારૂ સ્વરૂપ બરાબર ન જાણે અને તે મારા દોષ જેવા જાય, તેથી હુ કંઈ મારા નિશ્ચયથી ડગવાની નથી, અર્થાત્ દુનિયા મનમા આવે તેવું બોલ્યા કરે, તેથી મારે શું? કહ્યુ છે કે,

भक्त ते दुनिया माने, भमारी दृष्टियी भवर्डुं ।
तमे ते चित्तमां मानो, शराने शु मनाववानुं-॥
स्वभावे जे हतो ते छे, परीक्षा जो करो कोटी ।
नथी आ न्याय दुनियानो, खरुं सर्वज्ञने भासे ॥

अधुरानी परीक्षा थी ? अधुराने परीक्षा शी ?
परीक्षानी नथी पदवी, अहो सर्वज्ञवण बीजे-॥
थयो नहि ने थवानो नहि, जगत्नो एक मत क्यारे ।
मनोवृत्तिनां वाघो, प्रकाशे मुखथी वाचा ॥

દુનિયા અમારી દૃષ્ટિથી ગમે તે અવળું બોલ્યા કરે તેની અમારે પરવા નથી. ગુરૂહાલને સ્વામિવિના મને અન્ય કશું કંઈ રૂચતું નથી. ચોલમજીઠનો રંગ મને મારા આત્મસ્વામિની સાથે લાગ્યો છે તે કદાપિ છૂટવાનો નથી. દોષાધ્યસ્તન એવા ચિત્તના યોગે જગતના લોકો મારા વિષે ગમે તેવું માને, તેથી મારે તેઓને મારી ખરી વાત મનાવવા જવાની જરૂર નથી. દુનિયાના મનુષ્યોને મનાવવા જતાં કદાપિ ચોલમજીઠનો રંગ આવવાનો નથી. પોતાની વાત ખરી છે અને સર્વજ્ઞ વાલીની તેમાં સાક્ષી છે તો અન્ય લોકો ગમે તેમ બોલે તેનાપર લક્ષ આપવાની કશી જરૂર જણાતી નથી. ખરૂં તત્ત્વ અન્તે ગગનમાં ચઢીને ગાજે છે. ખરૂં તત્ત્વ જેટલા જોરથી છુપાવવામાં આવે છે. તેના કરતાં બમણા જોરથી તે બહાર આવે છે. ત્રણ ભુવનના સ્વામી અને લોકાલોક પ્રકાશક એવા મારા ચેતન સ્વામીમાં તન્મય થતાં દુનિયાની સ્પૃહા શી ? દુનિયા કરોડોગમહી પરીક્ષા કરે તો પણ વસ્તુનો સ્વભાવ જેવો હોય છે તેવો અન્તે માલુમ પડયાવિના રહેતો નથી. માટે મારે દુનિયાનો ન્યાય જોઈતો નથી: કારણ કે, વસ્તુનું ખરૂં સ્વરૂપ સર્વજ્ઞને ભાસે છે. અધુરાની પરીક્ષા જગતમાં હોતી નથી. તેમજ સર્વજ્ઞ દૃષ્ટિવિનાની અધુરી એવી દુનિયાને સ્વબુદ્ધ્યા પરીક્ષાનો અધિકાર પણ નથી. ખરી પરીક્ષાની પદવી સર્વજ્ઞવિના અન્યને ઘટી શકતી નથી. જગતના લોકોમાં કોઈ પણ બાબતની પરીક્ષામાં બે મત પડયાવિના રહેતા નથી. અમુક આચાર્યને કોઈ સારા માને છે તો અમુક તેને બુરા માને છે; અમુકને કેટલીક દુનિયા વ્યભિચારી માને છે. તો કેટલીક દુનિયા તેને બ્રહ્મચારી માને છે. જગતના લોકોનો એક મત આજસુધી-ધર્મ વગેરે કોઈ બાબતમાં થયો નથી અને થવાનો નથી. શ્રી તીર્થંકર ભગવાનને પણ ત્રણસે ત્રેસઠ પાખંડીઓ. પાખંડી માનતા હતા. શ્રી તીર્થંકર જેવા સર્વજ્ઞ છતા પણ જગતના લોકો એકમતના થયા નહિ, તો અન્ય બાબતમાં જગતનો એકમત કયાંથી થઈ શકે ?–મનુષ્યોની મનોવૃત્તિનાં વાધે પ્રત્યેક મનુષ્યોના મુખથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારથી કરે છે. જગતના લોકોની ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિયો છે. માટે તો મારા પતિનું શરણ છે. મારૂં મન નિર્દોષી છે તોપણ છતાં અપરાધી તરીકે જગતના

લોકો-કરોડો ઉપાયોથી મને દેખે તો તેથી શું? ફક્ત મારા પતિનો મારાપર પ્રેમ હોવો જોઇએ.

હે આનન્દના ઘનભૂત ચેતન! તમે નિશ્ચય થકી માનશો કે, આ જન આપ શ્રીભગવાનોજ છે; શરણ્યમાં શરણ્ય આપશ્રીજ છો, અર્થાત્ આપની આ હું કહું ખરેખર અન્તઃકરણથી કહું છું કે, મારા ઉપર ફક્ત આપની કૃપાદૃષ્ટિ જોઇએ. મમતા મારી છે અને સમતાની સંગતિ એક ક્ષણ માત્ર પણ છોડનાર નથી, એમ આપના નિશ્ચયવિના અન્ય હું કંઈ- કંઈ [illegible] નથી.

સમતાનું કહેવું ખરેખર યોગ્ય છે. કેમકે તેનું હૃદય પોતાના પતિ વિના અન્યત્ર ગમનાર નથી. પોતાના પતિના પ્યારાપર તે તન, મન અને પ્રાણને પણ વારી જાય છે. સમતાની આવી હૃદયની લાગણીની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી થોડી છે. સમતા સ્ત્રી, દુનિયાદારીની રચના ગમતી નથી. પોતાના શુદ્ધચેતન સ્વામિને,-આવી તેની ઉત્તમ [illegible] તે [illegible] અભિન્ન કરી શકે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

[illegible] જનતાની [illegible] નાસિકાના પણ ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના [illegible] દુનિયા વમે તેમ બોલે, તેમ તેનું [illegible] માનીને રહે છે. [illegible] ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી [illegible] છે. અન્ય [illegible] નથી [illegible] પતિવ્રતાના દેહને અવર [illegible] જનતાની નાસિકામાં [illegible] ઉત્તમ છે તેથી તેનો પ્યાર [illegible] તેના અનુમતિના [illegible] [illegible]

પદ ૬૦

[illegible]

अब मेरे पति गति देव, निरंजन ॥ अब० ॥
भटकूं कहां कहां सिर पटकूं, कहा करूं जन रंजन ॥ अब०॥१॥

[illegible] નિરંજન દેવ [illegible] ક્યાં શિર પટકું! [illegible] નિરંજન છે. [illegible] નિરંજન દેવ [illegible]

અન્યપતિ શોધવામાટે ભટકવું? અર્થાત્ નિશ્ચયનયથી અવલોકતાં કેમ અન્ય પુરૂષને પતિ માની તેની આગળ મસ્તક નમાવવું જોઇએ? બાહ્ય પતિયો સદાકાલ એકસરખા રહેતા નથી. બાહ્ય પતિને પૌદ્ગલિક શરીર હોય છે. બાહ્ય પતિ મરીને અન્યગતિમાં જાય છે, પણ મારો અન્તરનો સિદ્ધ પરમાત્મરૂપ પતિ તો કર્મથી ન્યારો છે; તેને જન્મ, જરા અને મરણ નથી. વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શમય પુદ્ગલ (શરીર) અને કર્મથી તે ભિન્ન છે. નિરઞ્જન દેવનું કદાપિ રૂપ બદલાતું નથી. તેને મલ્યાબાદ કદાપિ ભિન્ન થઈ શકાતું નથી. બાહ્યનો પતિ ઉપાધિસહિત હોય છે. અન્તરના નિરઞ્જન પતિને કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિ હોતી નથી. બાહ્યપતિના સંબન્ધે ક્ષણિક સુખ થાય છે અને નિરઞ્જન પતિના સંયોગે તો સમયે સમયે અનન્ત સુખ-સદાકાલ થાય છે. બાહ્ય પતિનો સંબન્ધ સદાકાલ રહેતો નથી અને અન્તરના નિરઞ્જન આત્મપતિનો સંબન્ધ તો કદાપિ કાલે ટળતો નથી. બાહ્યથી કલ્પાયેલ પતિ એક ઠેકાણે સ્થિર રહેતો નથી. નિરઞ્જન દેવ પતિતો એક ઠેકાણે સ્થિર રહે છે. બાહ્યનો પતિ વિભાવ દશાથી કરાય છે અને અન્તરનો આત્મપતિ તો સ્વાભાવિક છે. બાહ્યના શરીરાકારથી માનેલા પતિને અનેક પ્રકારના રોગો થઈ શકે છે, પણ અન્તરના નિરઞ્જન ચેતન પતિને વસ્તુતઃ કોઈ જાતના રોગો થતા નથી. બાહ્યના પતિની શરીર વગેરેની શોભા સદાકાલ એકસરખી રહેતી નથી અને અન્તરના નિરઞ્જન ચેતન પતિની શોભા તો સદાકાલ એકસરખી રહે છે. અન્તરનો આત્મપતિ જો પ્રમોદ પામેલ તો કદાપિ સ્વને તજતો નથી. બાહ્યનો પતિ તો [illegible] બાહ્ય શોભાથી ખુશ થાય છે અને અન્તરનો આત્મપતિ તો ગુણ રમણતા વગેરે અન્તરના ધર્મથી ખુશ થાય છે. બાહ્યનો પતિ, વૃદ્ધાવસ્થાથી જર્જરીત થાય છે, પણ અન્તરના આત્મપતિને તો કદાપિ વૃદ્ધાવસ્થા લાગુ પડતી નથી. બાહ્યનો પતિ સાકાર હોય છે અને અન્તરનો પતિ તો નિરાકાર હોય છે. બાહ્યનો પતિ તો કર્મના યોગે પરતન્ત્ર થઈ ચતુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. પણ અન્તરનો નિરઞ્જન આત્મપતિ તો સ્વતન્ત્ર છે. બાહ્યપતિને અનેક શત્રુઓથી ભય રહે છે અન્તરના આત્મપતિને કોઈ પણ શત્રુ નથી તેથી તે સદાકાલ નિર્ભય રહે છે માટે શુદ્ધ પરિણતિ કહે છે કે, સત્ય-સ્વાભાવિક પતિ નિરઞ્જન [illegible] છે માટે હવે તો બાહ્ય પતિમાટે ભટકવાની નથી. અને કોઈને શિર ઝુકાવવાની નથી. આવા પતિને મેં પરખ્યો છે અને આવી [illegible] પતિના સેવન [illegible] બાહ્ય પતિનું નથી બાહ્ય પતિ તે વસ્તુતઃ પતિ [illegible] નથી, કારણ કે તે જન્મ, જરા અને મરણથી

નજરથી સ્વકીય ચૈતન્યસ્વામીને અવલોકી શકે, તેમજ સ્વામી અને સ્ત્રી એ બેમાં હું તુંનો ભેદ વિસરીને, એકરૂપ બની જાય અને તેથી તે અનંત સુખસાગરમાં તલ્લીન રહે એ બનવા યોગ્ય છે. ભૂતકાળમાં અનન્ત આત્માઓ શુદ્ધ પરિણતિના યોગે પરમાત્મપદ પામ્યા, વર્તમાનમાં મહાવિદેહમાં પામે છે અને ભવિષ્યમાં અનન્ત આત્માઓ સિદ્ધ પરમાત્મપદને પામશે; રાગ અને દ્વેષના યોગે ગમેથી અશુદ્ધ પરિણતિને વારી શુદ્ધ પરિણતિ કરવી જોઈએ. મનુષ્યો આત્મ પ્રેમથી અશુદ્ધ પરિણતિને પણ શુદ્ધ પરિણતિમાં ફેરવી નાખે છે. આત્માના ઉપર શુદ્ધ પ્રેમથી જોવું જોઈએ. જગતના સર્વ જીવો ઉપર નિષ્કામ પ્રેમથી જોવું જોઈએ. શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ એકદમ થઈ શકતી નથી; રાગ અને દ્વેષની વૃત્તિયોને હઠાવવાથી શુદ્ધ પરિણતિ થઈ શકે છે. રાગ અને દ્વેષની અશુદ્ધતા ટાળતાં નિરંજન પરમાત્મ પતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. અપ્રશસ્ત એવા રાગ અને દ્વેષને પ્રથમ પ્રશસ્ત રાગ અને દ્વેષમાં ફેરવી નાખવા. જગતના સર્વ જીવો પોતાના આત્મસમાન ગણે તો અપ્રશસ્ત રાગ અને દ્વેષ ટળી જાય છે અને પ્રશસ્ત રાગ અને પ્રશસ્ત દ્વેષની પરિણતિ થાય છે. સદ્ગુરુનો રાગ થતાં કુગુરુનો રાગ ટળે છે અને કુગુરુપર દ્વેષ પ્રગટે છે. આત્મા પોતાના શુદ્ધધર્મને ધર્મ તરીકે માની તેમાં રમણતા કરે છે. તેથી તે શુદ્ધ પરિણતિને પ્રાપ્ત કરે છે, આ રીતે મનુષ્યો શુદ્ધ પરિણતિને પ્રગટાવવાને માટે સમર્થ થાય છે.

શુદ્ધપરિણતિ પોતાના નિરંજન દેવ પતિને સંબંધે લક્ષીને તેની સ્તુતિ કરે છે અને તેનેજ પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરે છે, તે નીચે મુજબ—તેના ઉદ્ગારોથી જણાવે છે.

एह ज्ञानजाति एह ध्यानपट, एही सुधारस मंजन ॥
आनन्दघन प्रभु पद्मनके हरि, काम मतंगज गंजन ॥
प्रव० ॥ २ ॥

ભાવાર્થ—શુદ્ધ પરિણતિ કહે છે કે [illegible]

પડે છે. અન્ય સ્રીના વશમાં પડેલો પતિ પોતાની સ્રીના પ્રેમને તજી દે છે, તેથી તે દુઃખના ખાડામાં ઉતરે છે. અન્ય સ્રી વશે તેથી દોષ લોપણ તે પોતાની નથી અને તેના સંબંધી કોઇપણ પુરૂષ જગતમાં સુખી થયો નથી; વર્તમાનમાં સુખી નથી અને ભવિષ્યમાં સુખી થનાર પણ નથી. પરસ્રીના સંબંધી પોતાની સ્રી તૃણસમાન ભાસેછે અને તેણીની કોઇપણ સેવા ગમતી નથી, કેમકે પરસ્રી પોતાનો લાભ જુએ છે અને અન્ય પુરૂષને પોતાના વશમાં એટલોબધો કરી દે છે કે, દીવસને પણ રાત્રી કહેવરાવે છે. પરસ્રીના સંબન્ધમાં વિજાપુરના એક યતિ અમૃતવિજય કહે છે કે, पशु परे पासमां ते पकडाणा ते पकडाणा, युवतीनी फांसमां जे फकडाणा। राजन साजन महाजन मोटा, छबीलीना वश ते थइ गया छोटा. ॥ पशु० ॥ જેવું પરસ્રીની યારી કરી છે, તે પશુવત્ પરસ્રીના પાશમાં ફસાયા છે. રાજાઓ, શેઠીઆઓ અને મોટા સત્તાધારીઓ પણ પરસ્રીના ફન્દથી છોટા થઇ ગયા છે. પરસ્રીની કુસંગતિથી વ્યભિચાર કર્મ થાય છે અને તેથી પશ્ચાત્ અન્ય અનેક પાપો થાય છે, એક પક્ષીનું બચ્ચું અન્ય પક્ષીમાં મૂકાય છે, તેમજ હીંચકામાં એક ઠેકાણે સૂત્ર આવતાં આખા હીંચકામાં સૂત્ર આવે છે. શરીરનો એક ભાગ બગડતાં આખા શરીરને તેથી હરકત થાય છે, તેમ જુદાં પરસ્પર જ્ઞાનના અવયવોની [illegible] છે. તેથી એક કુટુંબ પ્રવેશતાં અન્ય કુટુંબપણ પ્રવેશ કરે છે. વ્યભિચારી પુરૂષ [illegible] કરે છે. વિષયનો પ્રેમ અન્તે સ્વદેશની મલીનતાને પ્રગટ કરી અનેક દુઃખ ઉપજાવે છે અને પુરૂષના અમૂલ્ય આત્મવીર્યને [illegible] કરે છે. પરસ્રીના વશમાં પડેલ પુરૂષ પોતાની [illegible] કરે છે અને તેનો તિરસ્કાર કરીને પોતાનાં [illegible] કરે છે. [illegible]

[illegible]

પડે છે. અન્ય સ્ત્રીના વશમાં પડેલો પતિ પોતાની સ્ત્રીના પ્રેમને તજી દે છે, તેથી તે દુઃખના ખાડામાં ઉતરે છે. અન્ય સ્ત્રી ગમે તેવી હોય તોપણ તે પોતાની નથી અને તેના સંબંધી કોઈપણ પુરૂષ ભૂતકાલમાં સુખી થયો નથી; વર્તમાનમાં સુખી નથી અને ભવિષ્યમાં સુખી થનાર પણ નથી. પરસ્ત્રીના સંબંધી પોતાની સ્ત્રી તૃણસમાન ભાસેછે અને તેણીની કોઈપણ ચેષ્ટા ગમતી નથી, કેમકે પરસ્ત્રી પોતાનો લાભ જુએ છે અને અન્ય પુરૂષને પોતાના વશમાં એટલોબધો કરી દે છે કે, દીવસને પણ રાત્રી કહેવરાવે છે. પરસ્ત્રીના સંબન્ધમાં વિજાપુરના એક યતિ અમૃતવિજય કહે છે કે, पशु परे पासमां ते पकडाणा ते पकडाया, युवतीनी झाळमां जे जकडाया। राजा साजन महाजन मोटा, प्रवीणोना वश ते थइ गया छोटा. ॥ पशु० ॥ જેણે પરસ્ત્રીની યારી કરી છે, તે પશુવત્ પરસ્ત્રીના પાશમાં ફસાયા છે. રાજાઓ, શેઠીઆઓ અને મોટા સત્તાધારીઓ પણ પરસ્ત્રીના ફન્દથી છોટા થઈ ગયા છે. પરસ્ત્રીની કુસંગતિથી વ્યભિચાર કર્મ થાય છે અને તેથી પશ્ચાત્ અન્ય અનેક પાપો થાય છે, એક પગથીયું ભૂલતાં અન્ય પગથીયાં ભુલાય છે. તેમજ હીસાબમાં એક ઠેકાણે ભૂલ આવતાં આખા હીસાબમાં ભૂલ આવે છે. શરીરનો એક ભાગ બગડતાં આખા શરીરને તેથી નુકશાન થાય છે. તેમ જુદા પરસ્પર શૃંખલાના અવયવોની પેઠે સંબંધ છે તેથી એક દુર્ગુણ પ્રવેશતાં અન્ય દુર્ગુણોનો પ્રવેશ કરે છે. વ્યભિચારી પુરૂષ [illegible] કરે છે. વિષયનો પ્રેમ અન્ય [illegible] અને [illegible] કરે છે. [illegible] ના વશમાં પડેલ પુરૂષ [illegible] કરે છે અને [illegible] કરે છે [illegible] એક [illegible] અને અન્ય [illegible] જણાવે છે [illegible] કરે છે. [illegible] નથી [illegible] આવે છે.

જ્યારે [illegible] કેમ સ્ત્રી પોતાના [illegible] કરીને કેટલું આવે છે તો [illegible]

વિચારમાં અનન્તગણું બળ રહ્યું છે, તેથી તે ચેતનનું સ્મરણ કરીને ચેતનને પોતાના ઘેર લાવી શકે એમ નિશ્ચય થાય છે. પોતાના ઘેર ચેતનસ્વામી આવશે એવી આશાથી તે જીવે છે, અર્થાત્ પોતાનું જીવન નિર્વહે છે. હવે સુમતિની ચેતનસ્વામિના વિરહથી જે દશા થાય છે તે સ્વકીયોદ્ગારથી સ્વયં જણાવે છે.

वेदन विरह अथाहहे, पाणी नवनेजाहो ॥
कौन हवीय तवीब है, टारे कर करेजाहो. ॥ पीया० ॥३॥
गाल हथेली लगायके, सुरसिन्धु समेलीहो ॥
असुअन नीर वहायके, सिंचु कर वेलीहो. ॥ पीया० ॥४॥

ભાવાર્થ:—સમતા કહે છે કે, મને વિરહની અથાગ (જેનો પાર ન પમાય એટલી) વેદના થાય છે. મને જે વિરહની વેદના થાય છે, તેનો પાર હું પામી શકતી નથી. મારી ચક્ષુમાંથી અશ્રુરૂપ જલની ધારા એટલી બધી વહે છે કે, તેનું માપ નવનેજાએ થઈ શકે. એવો કોણ હુશિયાર વૈદ્ય છે કે, તે વિરહની વેદનાથી મારા કાળજામાં જે હોળ (કળ) થાય છે તેને ટાળે.

ગાલપર હથેલી લગાવીને, ચક્ષુમાંથી સિન્ધુ જેટલું અશ્રુરૂપ નીર વહેવરાવીને, હસ્તરૂપ વેલીને સિંચું છું. પતિના વિરહે વિરહિણી એવી સુમતિની ઉપર્યુક્ત-બે ગાથાઓમાં કહેલી એવી-દશા થાય એમાં કંઈ કહેવા યોગ્ય નથી. પોતાના ચેતનપતિના વિરહે સુમતિનું કાળજું કોરાઈ જાય અને તેથી તે ચક્ષુમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવરાવે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. શુદ્ધ પ્રેમ દશામાં વિરહની વેદનાનો પાર આવતો નથી. સુમતિનું હૃદય સ્વામિના વિરહે અત્યંત મૂર્ચ્છાવાળું થયું છે. શુદ્ધ પ્રેમના સંબન્ધવિના ચક્ષુમાંથી અશ્રુની ધારા વહેતી નથી. અત્યંત અવિચળ પ્રેમખુમારી વિના કાળજામાં કળ આવતી નથી. હૃદયનો પ્રેમ કેવો છે, તે ચક્ષુથી માલુમ પડ્યાવિના રહેતો નથી. તેની ચક્ષુમાંથી અશ્રુની ધારાનો પ્રવાહ વહ્યા કરે છે, તેજ જણાવી આપે છે કે, સુમતિનો આત્મા ઉપર અથાગ પ્રેમ છે. પ્રેમની સૃષ્ટિમાં અદ્ભુત લીલા જણાય છે. પોતાનો સ્વામી કુમતિના ઘેર જાય છે, તેમાં પતિનો વાંક છે અને સુમતિનો અંશમાત્ર પણ દોષ નથી, છતાં સુમતિનો, અહો ! કેટલો-બધો પ્રેમ પોતાના સ્વામિપર છે. હૃદયમાં હોય છે તે હોઠપર આવ્યા-વિના રહેતું નથી. કહેવત પણ છે કે "જેવું હૈયામાં તેવું હોઠે." આ કહેવત સમતાના વચનથી સત્ય જણાઈ આવે છે અને તેથી ઉત્તમોત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રી સુમતિને આપણે કહી શકીએ.

અનેકશઃ અનેક જીવોના મિત્ર તરીકે સંબન્ધ ધારણ કરવા પડ્યા. અનેકશઃ અનેક જીવોની સાથે શત્રુ તરીકેનો સંબન્ધ ધારણ કરવો પડ્યો. હે ભગવન્! અનેકશઃ અનેક જીવોની સાથે સ્ત્રી તરીકેના સંબન્ધ ધારણ કરવા પડ્યા. જગત્‌માં કર્મના યોગે અનેક પ્રકારના અવતારો લેવા પડ્યા. કોઈ વખત રાજા થયો અને કોઈ વખત રજ (ધૂળ)ની સમાન જગત્‌માં રખડ્યો. દેવતાઓના પતિ ઇન્દ્ર અને ચન્દ્રાદિના અવતારો ધારણ કર્યા અને પછીવાર કીટ અને ભૂંગના અવતારો ધારણ કર્યા. એમ આપની આગળ હે ભગવન્! વૃત્તાંત મારૂં કહું છું. જગત્‌માં સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદના યોગે કામીની અવસ્થા ધારણ કરી. હે ભગવન્! અનેક પ્રકારનાં નામ ધારણ કર્યાં, તેમાં કયા કયા નામોની વાતો કરૂં! નામ અને રૂપમાં જગત્‌ના જીવો બંધાય છે અને પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પારખી શકતા નથી. અનેક પ્રકારના રોગ સહન કર્યા, તેમજ અનેક પ્રકારના ઇન્દ્રિયજન્ય ભોગો ભોગવ્યા, પણ ક્યાંઆત શાંતિ પામ્યો નહિ. વિધિ અને નિષેધનાં નાટક ધારણ કરીને આઠ પ્રકારના વેશથી છવાયો. કેટલીક પ્રતિયોનાં સેવ- ... એવો પણ પડ્યો છે. ભેખરૂપ સ્થાનથી છવાયો. એવો તેનો અર્થ કરવો. છ પ્રકારની ભાષા. ચાર વેદ અને તેના અંગોના ગુહ્ય [illegible]

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે કે, અત્યંત પાપરૂપ અપરાધને કરનાર દાસ છે. હવે લ્હે મારી લાજ હૃદયમાં ધારીને મને સુધારશો અને તારશો તો આપની ઉદ્ધારકતા અવબોધીશ. પરમાત્માને હૃદય નથી. મન, વાણી અને કાયાથી રહિત સિદ્ધ પરમાત્મા છે, પણ ભક્ત, ભક્તિના આવેશમાં આવીને ઉપર્યુક્ત વાણી વદે છે.

આપ કહેશો કે, તું અન્યનો ઉપાસક છે, માટે તને હું કેવી રીતે ઉદ્ધારી શકું? આવી દ્વૈતભાવના રાખો નહિ. ઉપાસ્ય અને ઉપાસક બેનો ભેદ છે એવો વિચાર આપને કરવો યોગ્ય જણાતો નથી. પરમાત્માને દુવિધા હોતી નથી, તો પણ ભક્ત ભક્તિના પ્રેમાવેશમાં આવીને ભગવાનને આ પ્રમાણે કહે છે. રાગદ્વેષનો પરિપૂર્ણ ક્ષય થવાથી પરમાત્મામાં કોઈ પણ જાતની બાહ્ય દુવિધા નથી. ભક્તિના ઉલ્લાસમાં આવેલો અને પ્રેમમાં લદબદ થએલો ભક્ત જે બોલે છે, તેમાં ભક્તિરસની અને પ્રાર્થનાની મુખ્યતા અને હૃદયની શુદ્ધતા અને ભક્તિજન્ય નમસ્કાર લેવાની આવશ્યકતા છે. ભક્તિના રસની ધૂનમાં મસ્ત બનેલ ભક્ત, પરમાત્માની સાથે ઐક્ય અનુભવે છે અને તેવા ભક્તિસાધ્ય ઐક્યભાવમાં પરમાત્મદશાનો અનુભવ કરી શકે છે. ભક્તિની ધૂનમાં રસિક બનેલ ભક્ત એક નાન્હા બાળકની પેઠે પ્રભુને પિતાતરીકે માનીને કાલકવાલા વચનો વદે છે અને તે વખતે તે જગતની સઘળી [illegible] ભક્તિપ્રેમથી તેનું હૃદય આનન્દમય બને છે [illegible]

ભ્રમવાથી મટી જવાનો છે, અથવા મારા અને તમારા વચ્ચેનો ભેદ આપશ્રી જાગીને હવે મટાડો.

મમતા લાજવિનાની નગુરી અને ગમારજાત છે. મારી પાસે તે વિવિધ પ્રકારની આજ્ઞા મનાવે છે. પારકાનું નિર્મૂલ કરવા તે કુલટા છે અને તે કાળી છે. મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરનારી કુલટા મારૂં નિર્મૂલ કરવાને ચૂકે તેવી નથી. મને અને તમને મળવામાં તે હાનિ કરે છે અર્થાત્ વિઘ્ન કરે છે. અહો! આ જગતમાં પતિની મતિ વિપરીત થવાથી પતિવ્રતા સ્ત્રીને કેટલુંબધું વેઠવું પડે છે? મતવાળા પતિ મમતા મોહીકાના પ્રસંગમાં રાચી રહ્યા છે, પણ જ્યારે જડ વસ્તુઓ છે તે જડવાસરૂપ છે અને સડણપડણ વિધ્વંસણ સ્વભાવવાળી છે, એમ તેનું મૂળસ્વરૂપ અનુભવથી માલુમ પડે છે ત્યારે, આનન્દના ઘનમૂત આત્મસ્વામીનું ચિત્ત પ્રફુલ્લ થાય છે અને તે મારા ઘેર આવે છે અને તે વખતે વસન્તઋતુની શોભા બની રહે છે; એમ સમતા વદે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે કે, મમતાની સંગતિમાં ચેતન જાય છે, તેથી તે પરભાવ નિદ્રામાં ઘેરાય છે. આત્માની ખરી સ્ત્રી સમતા છે; તે આત્માને જાગ્રત કરવા અને મમતાનો પ્રસંગ ત્યજવા અનેક પ્રકારની સત્ય વાર્તાને જણાવે છે. સમતાને અને આત્માને મળવામાં હાનિ પહોંચાડનાર મમતા છે. ખરેખર સમતાની આ હૃદયવાણી મનન કરવા લાયક છે. મમતાને અન્યદર્શનીઓ માયા કહે છે તેના વશમાં આખું જગત્ બંધાઈ ગયું છે. બ્રહ્મા મહેન્દ્રાદિકના ઉંચને બાંધી રાખનાર મમતા છે.

આત્માની સાથે અશુદ્ધભાવે રહેનારી મમતા જગતની સ્થૂલ ઋદ્ધિકામાં જીવોને પોતાના તાબે કરી તેઓની પાસે અનેક પ્રકારના કુખેલો ભજવાવે છે. આ માના મુગ્ધમનના વિકાર કરીને તે આ નાને પ્રાણિના ખાડામાં ઉતારે છે. આત્માની શુદ્ધ ચેતનાનું ભાન ભૂલાવનાર મમતા છે. મોટા મોટા બાદશાહો રાજેન્દ્રો ચક્રવર્તિઓ અને ઇન્દ્રો પણ મમતાના વશથી અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે. વસ્તુત વિચારવામાં આવે તો દુ:ખનુ મૂળ મમતા જણાય છે. મમતાનો અશુદ્ધ રાગ સર્વે હોય છે. સ્વાર્થનો પ્રાણ મમતા છે. સ્વાર્થની પેઠે ક્ષણિક એવા જડ પદાર્થોમાં મમતા કરીને અનેક મનુષ્યો જન્મ પામ્યા પણ અગાધ સુખને પામ્યા નહિ. મમતા રાક્ષસીના આશ્રયી દુનિયાના જીવો રાત્ર દિવસમાં અનેક પ્રકારના વેરથી પરિભ્રમણ કરે છે. જ્યાંસુધી મમતા હોય છે ત્યાંસુધી શુદ્ધપ્રેમનો સ્વાદ ચાખી શકાતો નથી. અનેક પ્રકારની જડ વસ્તુ-

વધિ પ્યાર છે, તે તેણીના હૃદયોદ્ગારથી અવબોધાય છે. સમતાના હૃદયમાં આત્મસ્વામીજ વસી રહેલા છે, તે તેણીના ઉદ્ગારથી સિદ્ધ થાય છે. આત્મસ્વામિને વિવેકદૃષ્ટિથી સત્ય અને અસત્યનો ભેદ અવબોધાવવા તેણે પોતાનું અને મમતાનું સુખમય અને દુઃખમય ચરિત્ર ખડું કર્યું છે, કે જેનો હૃદયમાં પરિપૂર્ણ સાર ઉતરી શકે અને તેથી આત્મા સમતાના ઘેર આવ્યાવિના રહે નહિ. છેવટે તેણીના વચનથી આનન્દના ઘનસુત એવા આત્માએ અવબોધ્યું કે, જડવાસનો અન્ત જડ છે. જડમાં મમતા કરવામાં આવે છે, પણ જડવસ્તુઓ તો અન્તવાળી અર્થાત્ ક્ષય સ્વભાવવાળી છે. જે જડવસ્તુઓપર મમતા કરવામાં આવે છે તે જડવસ્તુઓનો નાશ થતો પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે, તેથી તે જડવસ્તુઓપર મમતા રાખવાથી કશો ફાયદો થવાનો નથી. ક્ષણિક જડવસ્તુઓપર આત્મા અત્યન્ત મમતા ધારણ કરે, તેથી કંઈ ક્ષણિક જડવસ્તુઓ આત્માનો ઉપકાર જાણતી નથી, તેમજ આત્માની સાથે રહેતી નથી. આત્માએ સમતાના ઉપદેશથી જડવસ્તુઓપર થતું મમતાનું સ્વરૂપ અવબોધ્યું અને નિશ્ચય કર્યો કે ક્ષણિક જડવસ્તુઓની મમતા કરવી તે કોઈ પણ રીત્યા હિતકારક નથી અને તેથી સત્યાનન્દનો અંશમાત્ર પણ પ્રગટવાનો નથી. આ પ્રમાણે નિશ્ચય થવાથી આત્મા પોતાની સ્ત્રી સમતાપ્રતિ વિલોકવા લાગ્યો અને તેણે સમતાના ઘરમાં આવાગમન કર્યું. આનન્દના ઘનસુત એવા આત્માનું ચિત્ત હર્ષથી પ્રફુલ્લ થયું અને સમતાના ઘેર આવવાથી વસન્ત ઋતુની શોભાની પેઠે આત્માની શોભા ખીલવા માંડી. સમતાના સમ્બન્ધે આત્માની શોભા ક્ષણે ક્ષણે વૃદ્ધિ પામે છે. સમતાનો સંગ થતાં આત્મા આનન્દ પ્રદેશમાં ઉતર્યો અને આનન્દનો ભોગ કરવા લાગ્યો; એમ શ્રી આનન્દઘન કહે છે.

પદ ६५.

(साखी)

रास शशी तारा कला, जोसी जोइ न जोस।
रमता सुमता कब मिले, भगे विरहा सोस. ॥ १ ॥

ભાવાર્થઃ—આત્માની સ્ત્રી સમતા કહે છે કે, જ્યોતિઃશાસ્ત્રના સર્વજ્ઞ ગણક ! તું મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ, મિથુન, એ બાર રાશિ તથા ચંદ્રમા, તારા, કલા, અને ગ્રહો વગેરેને જોઇને કહે કે, મારો, મારા આત્મપતિની સાથે ક્યારે

નથી. જે રાત્રિમાં ચંદ્ર છુપાયેલો છે તે રાત્રિ,-તારા તથા વિજળીના પ્રકાશવાળી-મને વગર તરવારવડે સ્વજનવિનાનીને દગો દેવાને માટે પ્રયત્ન કરે છે અર્થાત્ રાત્રિ મને તારાના પ્રકાશરૂપ તરવારવડે મારવા દગો કરે છે. આવી દશામાં સ્વામિવિના વિશેષ કાળ રહી શકાય નહીં; તેમ હે મલુક! તું સારી પેઠે જાણે છે. અંધારી રાત્રિમાં દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, વહેમ, ચંચળતા, ભય અને ઉદ્વેગરૂપી ભૂતો, અનેક પ્રકારે દેખાવ દઈને મને ભય પમાડે છે. કામરૂપ જાર પુરૂષ મને એકલી જોઈને સતાવવાને માટે પ્રયત્ન કરે છે. વિષયવાસનારૂપ રાક્ષસી તાડના જેવું રૂપ કરીને મને ભય પમાડે છે. મૂર્ચ્છારૂપ ચુડેલ મારાં શુદ્ધધર્મરૂપ રક્તને ચુસી જાય છે. માટે હે મલુક! વિચારીને મારો ભવિષ્ય વર્તારો જણાવ.

तन पिंजर झुरैं पर्यों रे, उडि न सके जिऊ हंस ॥
विरहानल ज्वालावली प्यारे, पंख मूल निरवंस. ॥ पी० ॥४॥
उसास सास वडाउकोरे, याद वेदै निसिरांड ॥
नमनैं उसासा मनी, हटकैन रयणी मांड. ॥ पी० ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ—સમતા કહે છે કે, હે મલુક! ઉપર્યુક્ત દુઃખની તીવ્ર જ્વાળાથી મારા શરીરરૂપ પીંજરામાં જીવહંસ પડ્યો પડ્યો ઝુરે છે, અર્થાત્ ખેદ પામે છે; આયુષ્ય કર્મના ઉદયે તે શરીરરૂપ પંજરમાંથી ઉડી શકતો નથી, તેમ નિકળી શકતો નથી; વિરહરૂપ જ્વાળાથી તે બળ્યા કરે છે, અર્થાત્ તેની સર્વ વિરતિ અને દેશવિરતિરૂપ પાંખોનું મૂળ દગ્ધ થયું છે, તો કહો કે, તેથી તે શી રીતે ઉડી શકે! આવી દશામાં મારા જીવ હંસને કેવું દુઃખ થતું હશે, તે સર્વજ્ઞ વિના કોઈ જાણી શકતું નથી. બાહ્ય તાપથી તપ્ત જીવો કોઈપણ ઉપાયથી શીતળ બને છે, પણ અંતઃ તાપથી તપ્ત જીવો ઉપશમરૂપ મેઘધારાની વૃષ્ટિવિના શાંત થઈ શકતા નથી. મારા પ્રિય જીવ હંસની પણ તેવી સ્થિતિ છે. અનંત શાન્તિનું ધામ એવો મારો સ્વામી મને મળે તો અનેક પ્રકારના અંતઃ તાપ શાંત થઈ જાય! એમાં કાંઈપણ આશ્ચર્ય નથી, માટે અનંતસુખનો ધામભૂત મારો સ્વામી મને ક્યારે મળશે? તે જોઈ જોઈને હે જોશી! મને કહે.

શ્વાસોશ્વાસરૂપ વેનવાળી વટેમાર્ગુ વિરહદશારૂપ રાત્રિની સાથે વાદ વદે છે અને કહે છે કે હે વિરહદશારૂપી રાત્રિ! હવે તું કાંઈપણ નિયમમાં રહે. તું હવે દૂર થા! એમ મનાવી છતાં તે માનતી નથી, જરા-માત્ર પણ પાછી ખસતી નથી અને તેથી હું રાત્રિમાનેરાત્રિમાં દુઃખ ભોગવું છું. શુદ્ધ પતિ વિરહરૂપ રાત્રિ ટળ્યાવિના મારા ઘરમાં પ્રકાશ થવાનો નથી અને જ્ઞાન પ્રકાશ થયાવિના અનેક પ્રકારનાં રાત્રિનાં

ગીતાર્થ સાધુઓ અનન્તગુણ ઉત્તમ અવબોધવા. ઉત્તમ જ્ઞાનસંપન્ન સાધુઓ આત્મબોધ આપીને દુનિયાના મનુષ્યો વગેરેનું સારી રીતે કલ્યાણ કરી શકે છે. સાધુઓના પ્રતિપક્ષીઓનું પણ સાધુઓ એવઃ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને તેઓનાપર મૈત્રીભાવને ધારણ કરે છે. જગત્માં પવિત્રતાને સાધુઓ સદાકાલ ફેલાવ્યા કરે છે. અન્યાપી રાજાઓને પણ પ્રતિબોધ આપીને ધર્મમાં યોજનાર પૂર્વે ઘણા સાધુઓ થઈ ગયા છે. પિસ્તાલીસ આગમોમાં સાધુઓના આચારસંબન્ધી ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે. કોઈવખત ઘણા નાસ્તિક મનુષ્યો પ્રગટ થાય છે અને ધર્મની હાનિ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે સાધુવર્ગે યુગપ્રધાન આચાર્ય વગેરે સાધુઓની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેઓ નાસ્તિકવાદનો નાશ કરીને જૈનધર્મનો ફેલાવો કરે છે. કંચનકામિનીના ત્યાગી અને આત્મબોધ આપીને ધર્મનો ઉપદેશ દેનારા, એવા સાધુઓનો પંચમ આરાના છેડા-સુધી નાશ થવાનો નથી. શુદ્ધપ્રેમ અને દયાનું સ્થાન સાધુવર્ગ છે. ગૃહસ્થો સર્ષપના દાણા બરોબર છે અને સાધુઓ મેરૂપર્વતના સમાન મહાન્ છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, મેઘ, નદીઓ અને વનસ્પતિયોના ઉપકાર કરતાં સાધુઓનો અનન્તગુણ વિશેષ ઉપકાર છે. શ્રી સુધર્મસ્વામી, શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક. શ્રી શીલાંકાચાર્ય. શ્રી ભદ્રબાહુ, શ્રી વજ્રસ્વામી, શ્રી અભયદેવસૂરિ, શ્રી હેમચન્દ્ર. શ્રી હીરવિજયસૂરિ, શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ, શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય. વગેરે મહાવિદ્વાન સાધુવર્ગથી જૈનશાસનની ઉન્નતિ થઈ છે. પવિત્ર સાધુઓના બનાવેલા હજારો ગ્રન્થો અદ્યાપિ પર્યંત મોજુદ છે. ગૃહસ્થને ધર્મ. અર્થ. કામ અને મોક્ષ એ ચારે વર્ગની આરાધના કરવી પડે છે અને સાધુઓને તો ધર્મ અને મોક્ષ એ બે વર્ગની આરાધના કરવાની હોય છે. સાધુઓ [illegible] બ્રહ્મચર્ય પોતાનું [illegible] કરવા સાધુઓએ [illegible] તેઓ હોય [illegible] થાય છે. સાધુઓનો [illegible] અસર [illegible] કરે છે [illegible] સાધુઓ [illegible] મનુષ્યોના મનમાં [illegible] ધર્મની [illegible] સાધુઓ [illegible] ધર્મની પૂર્ણ [illegible] સાધુઓ [illegible] કરવાનો [illegible] સમર્થ [illegible] ની પેઠે [illegible] બનનારા તો સાધુઓ છે. દાન આપવાનેમાટે સાધુ-

નો વેષ પહેર્યો હતો અને મરણપર્યંત સાધુના વેષમાં રહીને આત્મજ્ઞાન સંબન્ધી શાસ્ત્રાનુસારે વિચારો કર્યા હતા.

પ્રશ્ન—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ જૈનસાધુ થયા બાદ કફની પહેરી હતી અને હાથમાં તંબુરો રાખતા હતા એમ કેટલાક લોકો કહે છે તે વાત શું ખરી છે?

ઉત્તર—અમારા સમજવા પ્રમાણે તે વાત ખરી નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ સત્તરમેં ને ચાલીશની સાલ લગભગ વિદ્યમાન હતા. તેમના સમકાલીન શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય, શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય, શ્રી સત્યવિજય પન્યાસ, શ્રી માનવિજય, શ્રી લાવણ્યવિજય, શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ અને શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિ, વગેરે ઘણા સાધુઓ થયા છે, તે વખતમાં જો આનન્દઘનજીએ કફની પહેરી હોત તો તેનો ઉલ્લેખ તેઓ કર્યાવિના રહેત નહિ. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ પણ પોતે સાધુવેષ ત્યાગ કરીને કફની પહેરી એવું કોઈ ઠેકાણે લખ્યું નથી. કોઈ પણ પદમાંથી તેમણે કફની પહેરી એવું નીકળી આવતું નથી. સાધુનો વેષ ઉત્તમ નિમિત્ત કારણ છે. તેનો ત્યાગ કરવાને કરી તેમનું મન લલચાય નહિ. સાધુનો વેષ ત્યાગ કરવાનું કોઈ પણ કારણ તે વખતમાં બન્યું હોત તો, તે વખતના સાધુઓ તથા પાછળથી લગભગ પચ્ચીશ પચ્ચાશ વર્ષપર થએલા સાધુઓ કોઈ પણ પુસ્તકમાં જણાવ્યાવિના રહેત નહિ. કદાપિ એમ માનો કે કોઈ વખતે શ્રમણસંઘે સાધુનો વેષ ત્યાગવાની આનન્દઘનજીને ફરજ પાડી હોય! પણ એવું કોઈ પણ લેખિત પુરાવાથી સિદ્ધ થતું નથી. આવું કોઈ કારણ—મહાન્ બનાવ બન્યો હોત તો તેની નોંધ કોઈ પણ વિદ્વાને પટ્ટાવલી વગેરેમાં લીધી હોત પણ તેવું બનેલું કોઈ પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ થતું નથી. તેમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજે આગમો વિરૂદ્ધ ભાષણ કર્યું હોય એવું કોઈ પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ થતું નથી.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ નિસ્પૃહ યોગી અને અધ્યાત્મજ્ઞાની હતા. તેથી તેમને જનસમાજના અમુક સમાજના વિરોધ ફિકર થઈ પડતો નહોતો. એમ અનુમાન ઉપર આવવું પડે છે. તેઓશ્રી શ્રાવકોની હાજી હા કરતા નહોતા એમ કિંવદન્તીના આધારે કહેવાય છે. પોતાનામાં સાધુના ગુણો છતાં ઉચ્ચ પ્રકારનું ચારિત્ર પાળવાની ભાવના રાખતા હતા તે તેઓશ્રી કૃત નેમિનાથના સ્તવનપરથી માલુમ પડી આવે છે. તેઓશ્રીના વખતમાં ગચ્છોના મતોથી ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છોના પરસ્પર સંપ જોઈએ તે પ્રમાણમાં—કલેશયોગે—નહોતો

ભાવાર્થઃ—પોતાના શુદ્ધાન્તઃકરણથી શ્રીમદ્ કહે છે કે,-દેવ, અસુર અને દેવોના પતિ ઇન્દ્રને પણ હું ઇચ્છતો નથી, મારે કોઈ રાજ્યથી પ્રયોજન નથી, કોઈ પણ કાર્યના સમૂહને ઇચ્છતો નથી, તેમ ઉપલક્ષણથી, લક્ષ્મી, ઘરબાર, હાટ, વસ્ત્ર, સત્તા અને માનપૂજાને પણ ઇચ્છતો નથી, પણ આનન્દનો ઘન જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે એવા સાધુની સંગતિનેજ ફક્ત ચાહું છું; એમ શ્રીમદ્ કથે છે. શ્રીમદ્‌ની આ હૃદયવાણીથી લેખકના મનમાં અત્યન્ત અસર થાય છે. અહો! આવા યોગીન્દ્ર પુરૂષને પણ સાધુસંગતિમાટે અત્યુત્તમ ઇચ્છા છે, ત્યારે આપણે તો સાધુની સંગતિ માટે અવશ્ય ઇચ્છા ધારણ કરવી જોઈએ. શ્રીમદે એક સાધુસંગતિનીજ ઇચ્છા મનમાં રાખી છે. સાધુસંગતિમાં સર્વ પ્રકારનું સુખ સમાયું છે. સાધુની સંગતિમાં પરમાત્મતત્ત્વ રહ્યું છે. સહજાનન્દનો આવિર્ભાવ કરવો હોય અને આનન્દની ખરી ખુમારી ભોગવવી હોય તો, સાધુની સંગતિ કરવી જોઇએ. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીને સાધુની સંગતિનો પૂર્ણ અનુભવ થયો છે અને સાધુસંગતિથી આનન્દરસનો સ્વાદ લીધો છે તેથી આ પ્રમાણે હૃદયવીણા વગાડે છે. સાધુના સમાગમથી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; આત્મજ્ઞાન પામેલા સાધુઓની આન્તરિકદશા જુદા પ્રકારની હોય છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, જે અધ્યાત્મજ્ઞાની થાય છે તેને સાધુવર્ગ તરફ પૂજ્યબુદ્ધિ રહેતી નથી, પણ આ પ્રમાણે તેઓનું કથવું શશશૃંગવત્ અસત્ય ઠરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી છે, એમ વિદ્વાનો કબુલ કરે છે, તેવાશ્રી આનન્દઘનજીનો સાધુઓ પ્રતિ કેવો પ્રેમ છે, તે આ પદથી જણાઈ આવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન હૃદયમાં પરિણમે છે ત્યારે સાધુઓ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને પૂર્ણ પ્રેમ ઉપજે છે અને સાધુઓની સંગતિનું વ્યસન પડે છે, એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના વાક્યપરથી સિદ્ધ થાય છે. શુષ્કઅધ્યાત્મીઓનો સાધુઓ પ્રતિ પૂજ્યભાવ ન રહે એ કદી સંભવી શકે, પણ તેથી કંઇ તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો દોષ ગણાય નહિ. શ્રીમદ્ યોગ, અધ્યાત્મ અને શુદ્ધક્રિયાના રાગી હતા, તેથી તેઓનું હૃદય શુદ્ધ પ્રેમ અને ભક્તિ તથા ધ્યાનથી ઉચ્ચ થતાં,-સંયમની ઉત્તમ દશાના અનુભવથી-આવા ઉદ્‌ગારો નીકળે તે અનુભવમાં આવે છે. શુષ્ક જડ જેવા ક્રિયાવાદી અને શુષ્ક અધ્યાત્મવાદીઓનું હૃદય, શુદ્ધપ્રેમ અને અનુભાવજ્ઞાનથી રહિત હોય છે તેથી તેઓનાં હૃદય કદાગ્રહવાસનાઓથી વાસિત બને છે અને તેથી તેઓને યથાર્થ આત્મતત્ત્વનો લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. જેનાથી સમ્યક્ત્વબોધિની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, એવા ધર્મગુરૂ તરીકે તો એક સાધુગુરૂ મસ્તકે અવશ્ય ધારણ કરવા જોઇએ, તેમ ચારિત્રકોટિની અપેક્ષાએ અન્ય સાધુઓની સંગતિ કરવી જોઇએ.

રસ આનન્દમય દેખાય છે. જગત્માં પણ કહેવત છે કે, જે પ્રીતિરસનો રસીલો હોય તેની સાથે પ્રીતિની રીતિ શોભી શકે છે. જેનામાં પ્રેમ નથી તેની સાથે કોઈ પ્રીતિ કરવા જાય છે તો તેમાં આનન્દરસ અનુભવાતો નથી. પ્રેમરસનો જે જ્ઞાતા ન હોય તેની આગળ પ્રેમરસનો શૃંગાર કદી શોભી શકતો નથી અને તેથી ઉભયને કદર્થના અને ઉદ્વેગ થાય છે. मीत देखी कीजीए, जैसे तिरके बाज, कारे कराये सितु करे, पण बहि छोडे बयाज. ઇત્યાદિ કહેણીઓ જગત્માં પ્રેમનામાટે મોજુદ છે. જગત્ના સ્થૂલ પદાર્થોપર પણ આત્મામાંથી પ્રેમ પ્રગટે છે. આત્મા જો પોતાની મૂળદશાને અવબોધી શકે તો, સમતા કહે છે કે મારાઉપર વિશુદ્ધ પ્રેમને ધારણ કરી શકે. વિશુદ્ધ પ્રીતિવિના પરસ્પરની પ્રીતિની રીતિ જણાય નહિ, તેમજ એક પાક્ષિક પ્રીતિમાં પ્રીતિની રીતિ જણાય નહિ.

मैं वस पियके पियसंग औरके, या गति किन सीखई ॥
उपगारि जन जाय मनावो, जो कछु भई सो भई हो. ॥
॥ प्रीतम० ॥२॥
विरहानल ज्ञाला अतिहि कठीन हैं, मोसें सही न गई ॥
आनन्दघन युं सघन धारा, तब ही दे पठई हो.
॥ प्रीतम० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ:--સમતા કહે છે કે અહો! આ પ્રીતિની રીતિ કેમ જણાય? હું મારા પ્રિય સ્વામિના વશમાં છું અને પ્રિયસ્વામી તૃષ્ણા અને કુમતિ આદિના વશમાં છે. તો તમને આવી ગતિ કોણે શિખવી? હું મારા સ્વામિના વશમાં છું તો તેમનું મારા સમ્બન્ધમાંજ રહેવું જોઈએ. કુમતિ અને તૃષ્ણાના સમ્બન્ધમાં તેઓ જાય છે તે કોઈ રીતે સારૂં નથી. હે ઉપકાર કરનારા મનુષ્યો! હવે તો તમે જઈને મારા સ્વામિને મનાવી લાવો. અદ્યાપિ પર્યન્ત જે બન્યું તે બન્યું હવે તેવું ન બને તેમ થવું જોઈએ. મારા સ્વામિના વિરહરૂપ અગ્નિની જ્વાલા અત્યન્ત કઠીન છે. મારાથી તે સહન કરી શકાતી નથી. તેમાટે આનન્દના ઘનરૂપ મેઘવૃષ્ટિની ધારા મોકલવાની પ્રાર્થના કરૂં છું. માટે તેને તુર્ત મોકલો આ ॥

રાગ અને દ્વેષવૃત્તિના ઘરમાં આત્મા જે સમયમાં જાય છે તે સમયે આત્માની સાથે સમતાનો વિયોગ થાય છે. સમતા આત્માને પ્રાપ્ત કરવામાં અત્યન્ત શુદ્ધ પ્રેમને ધારણ કરે છે. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂ-

पद ७०.

(साखी.)

[..]ातम अनुभव रसकथा, प्याला पिया न जाय ॥
[म]तवाला तो ढहि परे, निमता पेर पचाय ॥ १ ॥

ભાવાર્થઃ—આત્માના અનુભવરસની કથાનો પ્યાલો પી શકાતો [..]ી, કારણ કે જે મતવાળો મનુષ્ય. આત્માનુભવ રસકથાનો પ્યાલો [..]ે છે તો ઢળી પડે છે, મૂર્છા પામે છે, બેભાન થઈ જાય છે. સારાંશ [..], તે આત્માનુભવરસકથાના પ્યાલાને પચાવી શકતો નથી. નિમતા [..] અર્થાત્ જે મનુષ્યોને કોઈપણ પ્રકારનો મતઆગ્રહ, કે હઠભાવ નથી અને [..]જે અનેકાન્તપણે સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ અવબોધે છે અને જે કોઈપણ પ્રકારના વ્યવહાર વા નિશ્ચયના એકાન્તપક્ષને પકડતો નથી, તેજ અધ્યાત્માનુભવરસકથાના પ્યાલાને પચાવી શકે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ આ સાખીને અનુભવજ્ઞાનના ઉદ્ગારથી લખી છે. આ સાખીનો અર્થ એટલોબધો છે, કે તેના ઉપર એક મોટું પુસ્તક લખી શકાય. અધ્યાત્મજ્ઞાનરસના અધિકારીવિના પારાની પેઠે અધ્યાત્મજ્ઞાન પચાવી શકાતું નથી અને ઉલટું અનર્થની પરંપરાને વધારે છે. અધ્યાત્માનુભવરસકથાનો પ્યાલો પીધાવિના સાંસારિક દુઃખોની નિવૃત્તિ થવાની નથી. સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા મહાત્માઓએ દર્શાવી છે. રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરવો હોય તો અધ્યાત્માનુભવરસકથાનો પ્યાલો પીવાની આવશ્યકતા છે. તે માટે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે એકાન્તપક્ષનું ખંડન કર્યાવિના [illegible] નથી. એકાન્ત- [illegible] એકાન્તવ્યવહારના [illegible] વ્યવહારના [illegible] તેમ [illegible] વ્યવહારએકાન્ત- [illegible] નથી [illegible] નથી. જે વસ્તુ [illegible] પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. [illegible] સચ્ચિદાનન્દની [illegible]

વર્ષના છોકરાને પારાની માત્રા આપવામાં આવે તો તે જીરવી શકતો નથી, તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનની યોગ્યતા જેનામાં નથી તેની આગળ અધ્યાત્મજ્ઞાનકથા કહેવાથી તેનું હિત થઈ શકતું નથી. ક્રોધીને કોઈ દેવતા વશ થાય તો તેથી તે અનર્થની પરંપરા વધારે છે, તેમ જેનામાં સદ્ગુણોની યોગ્યતા ન આવી હોય અને જેને અધ્યાત્મતત્ત્વપર રૂચિ ન હોય તેનીપાસે અધ્યાત્મજ્ઞાનની કથા કરવાથી તેનું અહિત થાય છે. गया गामडीया राजसभामां, दील्ही नगर मझार । गायन करतां गायकने तो, दीधा डाम गमार ॥ मूर्खने ज्ञान कछु नहि थाय. આ કહેવત પ્રમાણે અધિકારની પરીક્ષા કર્યાવિના, મત-કદાગ્રહીની આગળ આત્માનુભવરસકથા કરવાથી ઉલટી વક્તાને ઉપાધિ થાય છે. દુનિયામાં જેણે જેટલી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી હોય છે તેને તેટલું મળે છે. પોતાની ભૂમિકા કઈ છે તેનો નિર્ણય યાવત્ કરવામાં ન આવે, તાવત્ તેને અમુક જ્ઞાન હિતકારક છે કે નહિ? તે કહી શકાય નહિ. જેની સ્થૂલબુદ્ધિ હોય તેની આગળ અધ્યાત્મતત્ત્વની સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યાઓ કરવામાં આવે તો, અરણ્યરૂદનની તુલ્યતાને ધારણ કરી શકે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. શશભને તો ઘાસજ આપવું જોઈએ. જો તેને સાકર ખવરાવવામાં આવે તો ઉલટું હિતને બદલે તેનું અહિત થાય છે. વ્યવહારના એકાન્ત કદાગ્રહીને પણ અધ્યાત્મરસકથાનો ઉપદેશ આપવાથી અસમાત્ર લાભ થતો નથી.

જેઓ એકાન્તે નિશ્ચયનયને માને છે, પણ નિશ્ચયનયકથિત ધર્મપાત્ર બનતા નથી.—નિશ્ચયનયનું સ્વરૂપ બિલકુલ સમજતા નથી અને નિશ્ચયનય [illegible] પક્ષ છે તેપણ અપેક્ષાએ જોતાં મતવાળા છે. નિશ્ચયનયનું [illegible] સ્વરૂપ અવબોધતા નથી અને જેઓ વ્યવહારધર્મની [illegible] બતાવેલી ક્રિયાઓને ત્યાગે છે, તેઓ અધ્યાત્મરસકથા[illegible] શુષ્ક અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો બને છે અને તેથી તેઓ અન્તર્માં રમણતાવિના કહેલી અને રહેલીની ભિન્નતાથી અધ્યાત્માનુભવરસાસ્વાદ ચખાવી શકતા નથી.

નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ સાત નયોથી ધર્મનું સ્વરૂપ અવબોધ્યાવિના અને સાત [illegible] ધર્મની શ્રદ્ધા કર્યાવિના, એકાન્ત નયવાદમતનો કદાગ્રહ ટળતો નથી. ધર્મક્રિયાઓની અધિકારના અધિકારીઓના ભેદે ભિન્ન ભિન્ન છે. [illegible] વચના સાપેક્ષાને ભરપૂર છે. જેણે સાત નયોની [illegible] ધર્મનું સ્વરૂપ અવબોધ્યું છે તેને કદાગ્રહનું મમત્વ રહેતું નથી. તેના તે નિર્મમત્વદશાથી જણાય છે. જ્ઞાનની નિર્મમત્વ અને [illegible] દશા જેણે પ્રાપ્ત કરી છે, તે અધ્યાત્મજ્ઞાનરસનો પ્યાલો

કથાય છે. સિદ્ધપરમાત્માઓનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ વર્ણવી શકાતું નથી. લોકના અગ્રભાગે તેઓ સાદિઅનન્તમા ભાગે રહે છે, તે મુક્તિસ્થાન શાશ્વત છે. સિદ્ધાત્માઓ ત્યાં સમયે સમયે અનન્તસુખ ભોગવે છે. સિદ્ધપરમાત્માઓ સહજસુખમાં વિલાસ કરે છે. પૌદ્ગલિક સુખ કૃત્રિમ છે, પૌદ્ગલિક સુખ ક્ષણિક છે; સહજસ્વભાવે થતું સુખ અનન્ત છે અને તેનો નાશ થતો નથી. કેટલાક પન્થવાળાઓ પરમાત્માને હાંસીના કરનાર માને છે. પણ વસ્તુતઃ જોતાં કર્મરહિત સિદ્ધ, કોઇની હાંસી કરેજ ક્યાંથી? સિદ્ધપરમાત્માઓ અવિનાશી છે, પૌદ્ગલિક વિકારથી રહિત છે. સિદ્ધપરમાત્મામાં એકત્રીસ ગુણો રહ્યા છે, તે પ્રકારાન્તરથી શ્રીમદ્ જણાવે છે. જ્ઞાનાવરણીયના પંચભેદ ટળવાથી પંચપ્રકારનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. દર્શનાવરણીયના નવ ભેદ ટળવાથી નવ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. વેદનીયના બે ભેદ ટળવાથી આત્મા અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. મોહનીયની અઠાવીશ પ્રકૃતિયો છે પણ તેનો દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય એ બેમાં સમાવેશ થાય છે. દર્શનમોહનીયના નાશથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે; ચારિત્રમોહનીયના નાશથી क्षायिकचारित्र પ્રગટે છે. આયુષ્યકર્મની ચાર પ્રકૃતિ છે, તેના નાશથી सादिअनन्तस्थिति પ્રાપ્ત થાય છે. નામકર્મની એકસો ને ત્રણ પ્રકૃતિ છે, પણ તેનો શુભ અને અશુભ એ બેમાં સમાવેશ થાય છે. નામકર્મના નાશથી અરૂપી ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. નીચ અને ઉચ્ચ એ બે ગોત્રકર્મના બે ભેદ છે; ગોત્રકર્મના નાશથી અગુરૂ લઘુ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. અન્તરાયકર્મના પંચભેદ છે તેના નાશથી अनन्तदान, अनन्तलाभ, अनन्तभोग, अनन्तउपभोग અને अनन्तवीर्य એવા પાંચ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વ ગુણોનો આ પ્રમાણે સરવાળો કરતાં એકત્રીશ ગુણ થયા. આ એકત્રીશ ગુણ ગણવાની રીતિ શ્રીમદે કેવી રીતે કરી હશે તે તેઓ જાણે. અમારા સમજવા પ્રમાણે पगाम-सज्झाय વગેરેમાં એકત્રીશ ગુણ જુદા પ્રકારે જણાય છે. સિદ્ધપરમાત્મામાં એ સર્વ ગુણો યુગપત્સમયમાં રહે છે, સિદ્ધાત્મામાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પણ યુગપત્ રહે છે. જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણના મતપ્રમાણે સિદ્ધપરમાત્માને પ્રથમ સમયે કેવલજ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે અને દ્વિતીય સમયે કેવલદર્શનનો ઉપયોગ હોય છે. તાર્કિક આચાર્યના મતપ્રમાણે બન્નેનાં આવરણ युगपत्क्षय થવાથી બન્ને ઉપયોગ સાથે હોય છે. આ સમ્બન્ધી વિશેષ ચર્ચા શ્રી પરમાત્મજ્યોતિ નામના અસ્મદીય ગ્રન્થમાંથી જોઇ લેવી. શ્રી સિદ્ધપરમાત્માના અનન્તગુણો છે, પણ મુખ્ય ત્રણ, તથા એકત્રીશ આદિ વર્ણવ્યા છે. જ્ઞાનાદિ અનન્તગુણના આ-

પતિના વિરહે દુઃખ પામે છે, અને તેથી તો તે મોહનીય કર્મના તાબે થાય છે. અન્તરની સમતા સ્ત્રી પોતાના ચેતનસ્વામિના વિરહે દુઃખ પામે છે, પણ આત્મસ્વામિનો જ્યારે સંયોગ થાય છે ત્યારે તેનો કદાપિ વિયોગ પામતી નથી. સમતા વિરહના ઉદ્ગારોથી તે અકળાય છે તેમ અવબોધાય છે, કિન્તુ તે મોહનીય શત્રુના આધીન થતી નથી. જેમ જેમ સમતા, આત્મસ્વામિના સ્વરૂપમાં તલ્લીન થાય છે અને મળવાનેમાટે વિશેષ ઇચ્છા કરે છે, તેમ તેમ તે આત્મસ્વામિના સમ્મુખ ગમન કરે છે અને મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિયોને વિખેરે છે. જેમ જેમ તે અન્તરના શુદ્ધ પ્રેમ, શુદ્ધ ભાવના, સમિતિ, ગુપ્તિ અને સંયમ આદિ શૃંગારોને સજે છે, તેમ તેમ તે આત્માભિમુખ થતી જાય છે. તે નીચેના ગુણસ્થાનકનો ત્યાગ કરે છે અને ઉપરના ગુણસ્થાનક ઉપર ચઢે છે. સમતાને પ્રથમ દશામાં આત્મસ્વામિનો પરોક્ષ સંબન્ધ હોય છે. યોગીઓ પરોક્ષપણે આત્માનું ધ્યાન ધરે છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનવડે આત્મધ્યાન કરી શકાય છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની સહચારિ સમતા, પરોક્ષ દશામાં આત્માને પરમાત્મદેવરૂપે નિરખીને તેના ઉપર અત્યંત પ્રેમ કરે છે. આત્માવિના સર્વ જગત્ તેને કોઈ પણ પ્રકારે રૂચિકર અને સુખકર લાગતું નથી. આત્મપ્રભુને મળવાનેમાટે તે તલ-પાપડ થઈ જાય છે. અપ્રમત્ત દશામાં મુનિવરો આત્માને મળવાનેમાટે એકમના થઈ જાય છે અને તે વખતમાં તેઓની મનોવૃત્તિ સમતા ભાવમાં પરિણમે છે. તે વખતે મુનિવરોનું આત્મસ્વભાવમાં મન લીન થઈ જવાથી તેઓનું શરીર પણ કઢંગી સ્થિતિમાં આવી પડે છે. શરીરના ભોગે પણ આત્મપ્રભુને પ્રાપ્ત કરવો એવી ધૂનમાં તેઓ શરીરની સ્પૃહા કરતા નથી. અપ્રમત્ત દશાના અનુભવને આસ્વાદનારા યોગિયો સમતાની વિરહ દશાનું આવું જીવન વૃત્તાંત અનુભવી શકે છે. છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણઠાણે રહેલા મુનિયો આત્મપ્રભુને પ્રાપ્ત કરવા અત્યંત તીવ્ર ઇચ્છા કરે છે. પણ પરોક્ષ દશામાં સાક્ષાત્ સબન્ધ થતો નથી તેથી તેઓ આત્મવિરહે ઉપર્યુક્ત વિરહને અનુભવે છે. તેવા મુનિયો અન્તરમાં રહેલી સમતા અને આત્માના પાયોની જીવન દશાના વૃત્તાંતનો અનુભવ કરી શકે છે. સમતા પરોક્ષ દશામાં આત્માને ખોળવા અત્યન્ત પ્રયત્ન કરે છે. તે તેના નીચેના ઉદ્ગારોથી જણાવવામાં આવે છે.

जहां तहां ढुंढुं ढोल न मिन्ता, पण भोगीनर विष सब युग रीता ॥
रयणी विहाणी दहाडा थीता, अजहु न आवे मोहि छेहा दीता ॥
॥ मेरे० ॥ ३ ॥

શુભાધ્યવસાયરૂપ પુષ્પની કલિયો યોગમાર્ગમાં પાથરવામાં આવે છે. આત્મા ઉપરઉપરના ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે, શુભાધ્યવસાયોરૂપ પુષ્પકલિકાઓની સુગંધથી પ્રમોદ પામે છે; અનુભવ રંગમાં રંગેલા વેષને સમતા પહેરે છે. અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં સમતા રહે છે અને તેમાં પોતાના આત્મપ્રભુને ઉપર્યુક્ત સાજ સજીને બોલાવે છે. આત્મપ્રભુ જ્યારે સમતાના ઘરમાં આવે છે ત્યારે, સમતાની શોભામાં અનન્તગુણી વૃદ્ધિ થાય છે. પોતાના આત્મપ્રભુને ઘરમાં લાવવા માટે સમતા આ પ્રમાણે અન્તરંગ સાધનોને સજે છે અને આત્મપ્રભુની ભક્તિમાં લયલીન બને છે. આત્મપ્રભુની ઉત્તમ ભક્તિમાં લીન બનેલી, એવી સમતાના ઘેર આનન્દના ઘનભૂત એવા ચેતન પ્રભુ પધારે છે ત્યારે ઘરનો ઘાટ શોભે છે; એમ શ્રી આનન્દઘન કથે છે.

पद ७२.

(राग केदारो.)

मोले लोगा हुं रडुं तुम भला हांसा ॥
सलुणे साजनविन कैसा घरवासा. ॥ मोलें० ॥ १ ॥
सेज सुंहाली चांदणी रात, फुलडी वाडी उर सीतल वात ॥
सघली सहेली करे सुखशाता, मेरा तन ताता मूआ विरहा
माता. ॥ मोलें० ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—અનુભવ પરિણતિ પોતાના ચેતનસ્વામિના સંબન્ધમાટે અનેક તર્ક કર્યા કરે છે અને ચેતન પ્રભુની પ્રાપ્તિમાટે ચેતનના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થએલી છે. આત્મસ્વામિની ઘરમાં આવવાની વાટ જુએ છે કિન્તુ તે દેખાતા નથી તેથી તે અન્તરમાં દીલગીર થઇને રહે છે. તેને દેખીને અજ્ઞલોકો હસે છે તે સમયે અનુભવ પરિણતિ કહે છે કે હે મૂઢલોકો ' હું મારા દુઃખથી રડું છું અને તમે ભલા હસાઓ ' મારા દુઃખની તમારા મનમાં કંઇ અસર થતી નથી, એમ બાહ્યદ્રષ્ટિઓ ચેતન વિના શૂન્યતાથી મને સમજ્યા છે. હે લોકો! તમે વિચારો તો ખરા કે સલુણા સ્વજનવિના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં કેવી રીતે વાસ કરી શકાય ' સુખની શય્યા, ચાંદની રાત, પુષ્પવાળી વાડી અને તેનો શીતલ વાયુ તેમજ સર્વ સખીઓ સુખશાતાની વાતચીત કરે છે પણ આવા સદ્ગુણ સુખકર સંયોગોમાં પણ ચેતનપ્રભુવિના મારૂં શરીર તપી ગયું છે અને ચેતનસ્વામિના વિરહથી મૃત થએલી—અથવા મરી ગએલી—જેના જેવી દશાને અનુભવું છું.

फिर फिर जोउ धरणी अगासा, तेरा छिपणा प्यारे लोक तमासा ॥
न वळे तनतें लोही मांसा, सांइडानी चे धरणी छोडी निरासा. ॥
॥ मो० ॥ ३ ॥
विरहकु भावसों मुज कीया, खबर न पावो तो धिगमे राजीया ॥
दहीं वायदो जो बतावे मेरा कोइ पीया, आवे आनन्दघनकरुंघरदीया.
॥ मो० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થઃ—અનુભવ પરિણુતિ કથે છે કે, હે આત્મન્! તારૂં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાને માટે વારંવાર પૃથ્વી અને આકાશને નિરખું છું, પણ હે પ્રિય! તારૂં આચ્છાદિતત્વ વા તારૂં ગુપ્ત થઈ જવું, લોકમાં તમાશા જેવું છે; અસંખ્ય સૂર્યકરનાં પણ જેનો અનન્તગણો પ્રકાશ છે તેનું દેહમાં છુપાઈ જવું એ શું! આશ્ચર્યકર વૃત્તાંત નથી! તારી શોધમાટે આટલો બધો પ્રયત્ન છતાં, તેમજ મારી શોધક બુદ્ધિ અપૂર્વ છતાં તું મારી આંખે સાક્ષાત્ દેખાતો નથી, તેથી લોકોમાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે કે, અહો! આત્માનું આ કેવું ચરિત્ર છે! હે આત્મસ્વામિન્! મારી આવી દશામાં તું છુપાઈ રહીને લોકોમાં તમાશો ઉત્પન્ન કરે છે, પણ સતાકુકડીની રમત જેવી ક્રીયા કરવી, હવે તને ઘટતી નથી. તું મને મળતો નથી માટે લોકમાં તમાસો થાય છે, તેથી મને મનમાં બહુ લાગી આવે છે અને શરીરમાંથી લોહી અને માંસ કેમ નથી જતું નથી? ટળી જતું નથી? ઇત્યાદિ ચિંતવાય છે. અરે! સ્વામિથી ત્યજાએલી નિરાશાવાળી સ્ત્રીના શરીરમાંથી માંસ અને રૂધિર હીન થઈ જાય એમાં શું કંઈ આશ્ચર્ય છે? મને પણ આજ દશા હે આત્મસ્વામિન્! તમારા વિરહે અનુભવાય છે. હે સ્વામિન્! તમે ખોટા ભાવથી મારો વિરહ કર્યો છેઃ—અનાદિકાળથી રાગદ્વેષના મલીન ભાવથી આત્માએ અનુભવ પરિણતિ સાથે સંબન્ધ રાખ્યો નથી. રાગ અને દ્વેષના પરિણામને કુભાવ કહે છે. અનુભવ પરિણતિ સ્વકીય સ્વામિને ઉપાલમ્ભ આપવાને માટે-મારી સાથે ખોટા ભાવથી વિરહ કર્યો એમ કથે છે. આ બાબતનું હવે તને યથાર્થ જ્ઞાન ન પામો તો મારા અવતરમાં ધિક્કાર છે; એમ અનુભવ પરિણતિ કથે છે. પુનઃ તે વિશેષતઃ કથે છે કે, કોઈ વાયદો દઇને મારા આનન્દઘનરૂપ આત્મસ્વામિને બતાવે તો, મારા ઘરમાં મંગલ મહોત્સવના દીપકો કરૂં.

અનુભવ પરિણતિએ પોતાના સ્વામિપ્રતિ કરેલી વિજ્ઞપ્તિનો સાર અધ્યાત્મ તત્ત્વજ્ઞાતાઓના અનુભવમાં આવી શકે તેમ છે. વિસ્તા-

કુબુદ્ધિથી હિંસા કરવામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. કુબુદ્ધિથી અન્યના પ્રાણનો નાશ કરવા મનુષ્યો મહા યુદ્ધો કરે છે. કુબુદ્ધિથી પ્રેરાયલા મનુષ્યો પોતાની પવિત્ર જિહ્વાને અસત્ય વિષ્ઠાથી મલીન કરી, ભૂંડના આચરણોને અન્તરમાં પ્રગટાવે છે. કુબુદ્ધિથી પ્રેરાયલા જીવો ચોરી અને વ્યભિચારમાં આંખ મીંચીને દુઃખના ઢગલા દેખવા છતાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. કુબુદ્ધિની પ્રેરણાથી મનુષ્યો લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરવામાં અનેક પ્રકારનાં પાપોને સેવે છે અને વજ્રસમાન કઠીન હૃદય કરે છે અને અન્ય જીવોના પ્રાણતત્ત્વને ચુસી લેઈ રાક્ષસની ઉપમાને ધારણ કરે છે. કુબુદ્ધિના યોગે મનુષ્યો ક્રોધ કરીને સ્વપરની અવનતિ કરવા, અન્ધ અને જડની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરે છે. કુબુદ્ધિના યોગે મનુષ્યો અનેક પ્રકારની બાહ્યોપાધિયોમાં અભિમાન કલ્પીને, કીટક જેવા છતાં પોતાને મહાન્ કલ્પીને દુઃખના દરિયામાં પ્રવેશ કરે છે. રાવણ અને દુર્યોધન જેવા યોદ્ધાઓનું માનવડે અહિત કરનાર ખરેખર કુમતિજ છે. કુમતિના યોગે મનુષ્યો અનેક પ્રકારની કપટકળાઓમાં પોતાનું દક્ષત્વ માનીને [illegible] ના ઘરના બકરાની પેઠે મકલાય છે અને પોતાનું તથા અન્યનું અહિત કરીને દુર્ગતિમાં જાય છે; હૃદયરૂપ સ્વચ્છાકાશને [illegible] કરનાર કપટસમાન અન્ય કોઈ નથી.

[illegible] હૃદયમાં કપટની વૃત્તિ છે તો શું? બાહ્યના આચારો નાટકીયાના [illegible] કરતા વિશેષ કિમ્મતવાળા છે? કુબુદ્ધિના પ્રેર્યા મનુષ્યો [illegible] છે. દુનિયાની વસ્તુઓ કે જે ધનાદિક તરીકે [illegible] ભિન્ન છે. આત્માની આત્મવસ્તુઓ નથી [illegible] પરવસ્તુઓના [illegible] અનેક પ્રકારની [illegible] સિદ્ધાન્તને [illegible] મનુષ્યોની [illegible] કરવામાં [illegible] મનુષ્યોનો [illegible]

એકાંતવાદ ધારણ કરાવે છે. દુનિયામાં કુમતિના યોગે જીવો અનેક પ્રકારે અનીતિનાં કૃત્યો કરે છે. કુમતિ પોતાના સામર્થ્ય યોગે આત્માની પાસે સ્યાદ્વાદ દૃષ્ટિને આવવા દેતી નથી. અનેકાંતશૈલીનો સ્વાદ ચાખવા જતાં કુમતિ અનેક પ્રકારનાં વિઘ્ન કરે છે.

જ્યારે આત્માની સાથે કુમતિનો સંબન્ધ હોય છે, ત્યારે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તરફ આત્માનું વલણ હોય છે; તેથી આત્મા અન્ય પદાર્થોને પોતાના માની મલકાય છે અને જડ પદાર્થોમાંથી સુખ ખેંચવા મિથ્યા પ્રયત્ન કરે છે. જ્યારે આત્માની સાથે કુમતિનો સંબન્ધ હોય છે, ત્યારે આત્મા, અન્ય જીવોનું ભલું ઇચ્છી શકતો નથી, કેમકે તે વખતે મોહનું જોર વિશેષ હોય છે. જ્યારે કુમતિનો સંબન્ધ આત્માની સાથે હોય છે, ત્યારે જ્યાં ત્યાં સ્વાર્થે પ્રેમનો સંબન્ધ કરવામાં આવે છે. કુમતિની એવી સ્વાભાવિક દૃષ્ટિ હોય છે કે, તે આત્માને અવળો માર્ગ દેખાડે છે. આત્મા જે જે હેતુઓથી કર્મ બાંધી શકે, તે તે હેતુઓને તે આત્માની આગળ રજુ કરે છે અને આત્માને મિથ્યા ભ્રાંતિમાં પાડે છે. કુમતિથી આત્માના સુખનું આચ્છાદન થાય છે. પરસ્પર જીવોને અનેક પ્રકારનાં ભયંકર યુદ્ધો કરાવનાર કુમતિ છે. પાડો જેમ સરોવરને ડોળી નાખે છે, તેમ મનની શાતતાને કુમતિ ડોળી નાખે છે. કૃષ્ણલેશ્યા અને નિલલેશ્યાદિના ખરાબ વિચારોને કુમતિ કરાવે છે. કામભોગમાં અને અભક્ષ્ય ભક્ષણમાં સુખની ભ્રાંતિ કરાવનાર કુમતિ છે. સર્વે આત્માઓ એક જાતીય હોવા છતાં, પણ અન્ય આત્માઓને દુષ્ટ શત્રુ તરીકે જણાવનાર કુમતિ છે. માતા અને પિતા વચ્ચે વૈર કરાવનાર કુમતિ છે. બન્ધુઓ બન્ધુઓ વચ્ચે લડાઈ અને દુર્દશા કરાવનાર, તેમજ સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે ભેદ પડાવીને બન્નેમાં ક્રોધ અને કલેશ કરાવનાર કુમતિ છે. રાજાઓમાં કલેશ કરાવીને હિન્દુસ્થાનની પાયમાલી કરનાર કુમતિ છે. હિન્દુઓ અને મુસલમાનોમાં કલેશ કરાવીને ઘોર યુદ્ધોદ્વારા બન્નેની અધોદશા કરાવનાર કુમતિ છે. એક ઘરમાં અનેક પ્રકારના કલેશ કરાવનાર કુમતિ છે. હિન્દુસ્થાનના મનુષ્યોનું ખરાબ કરનાર કુમતિ છે. આર્યજનોમાં અનાર્યતાનો વાસ કરાવનાર કુમતિ છે. ગુરૂ અને શિષ્ય વચ્ચે મહાન્ કલેશ કરાવનાર કુમતિ છે. ઉછરતા બાળકોમાં વ્યસનોની ટેવ પાડનાર કુમતિ છે. જૈનધર્મમાં અનેક પ્રકારના પંથો પાડનાર કુમતિ છે. જૈનધર્મના સાધુઓને પરસ્પર પ્રેમમાં વિઘ્ન કરનાર કુમતિ છે. ગચ્છોના ભેદવડે જૈનસાધુઓને પરસ્પર કલેશી બનાવનાર કુમતિ છે. સાધુઓના ઉપરથી શ્રાવકોની શ્રદ્ધા ઉઠાવનાર કુમતિ છે. સાધુઓને પોતાના ઇષ્ટ કર્તવ્યથી

વાપરવામાં આવે તોજ મનુષ્ય જન્મની સફલતા થાય છે. જો જડ વસ્તુઓને ઘરમાં ભેગી કરવામાં આવે અને તેનો સદુપયોગ કરવામાં ન આવે તો, તે લક્ષ્મી અને ધૂળમાં કંઈ ફેર જાણવો નહીં. લક્ષ્મીને માટે મનુષ્યનું જીવન છે એમ સમજવું જોઈએ નહી, કેમકે આ જગતમાં અસંખ્ય લક્ષ્મીવન્તો થઈ ગયા, ઘણા થાય છે અને ઘણા થશે, તોપણુ તેઓ આત્મજ્ઞાન વિના સહજ સુખને પામ્યા નહી, પામતા નથી અને પામશે નહીં. લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવો જોઇએ; કરોડો લાખો મનુષ્યો દુઃખી હોય અને તેના ભલા માટે લક્ષ્મી ન વાપરતાં પટારામાં ધનને રાખવામાં આવે તો તેથી કંઈ આત્મકલ્યાણુ થતું નથી. લક્ષ્મીવન્તોના મનમાં સવાશેર દારૂના કરતાં વિશેષ ઘેન રહે છે, તેનું કારણુ એ છે કે તેઓ જડ એવી લક્ષ્મીની સંગતિથી જડકર્મના તાબે થયા હોય છે. ચેતન તત્ત્વના ઉપાસકો ચૈતન્યતત્ત્વની વૃદ્ધિ કરે છે, કારણુ કે ચેતનતત્ત્વના ઉપાસકોને જ્યારે ત્યારે ચૈતન્યનો સંયમ ગમે ત્યાં થાય છે. જડ એવી લક્ષ્મીના ઉપાસકોને ક્ષણે ક્ષણે જડનો સંયમ કરવો પડે છે, તેથી તેઓ અજ્ઞાન, મોહ, કલેશ, દ્વેષ, કુસંપ, સ્વાર્થ વગેરે કર્મના કર્તા બને છે. લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રકારના ઉ-વહિંસાદિ આરંભો કરવા પડે છે અને સ્વાર્થાદિ દોષોને સેવવા પડે છે, તોપણુ આશ્ચર્ય છે કે, મનુષ્ય સચિત કરેલી લક્ષ્મીનો પુણ્યમાર્ગમાં વ્યય કરતાં અચકાય છે પોતાના ઘરમાં ઉત્પન્ન થએલાં મનુષ્યોને મનુષ્ય પોતાનાં ધારે છે અને તેના માટે લક્ષ્મી ખર્ચે છે, પણુ અન્ય માટે કંજુસાઈ કરે છે. કંજુસ મનુષ્યો લક્ષ્મીના ગુલામ છે અને તેઓ લક્ષ્મીનું રક્ષણુ કરવા ચાકીદારની પેઠે અવતાર ધારણુ કરે છે. કંજુસ મનુષ્ય, દુનિયાના મનુષ્યોના ઉપકાર હેઠળ દબાયલો છે. મનુષ્યનો અવતાર પામ્યો તેમાં તેને અનેક ઉપકારીઓએ ઉપકાર કર્યા છે, તોપણુ, ઉપકારનો પ્રતિબદલો વાળવા પ્રયત્ન પણુ કરતો નથી, તે શું વ્યાજબી છે ? કંજુસ મનુષ્યની પેઠે જો હવા પણુ કંજુસની સાથે કંજુસાઇ કરે અને તેના શરીરમાં પ્રવેશ ન કરે, તો એક પલકમાં તેનો પ્રાણુ ચાલ્યો જાય. આ દુનિયાની વસ્તુઓ દરેક પ્રાણીઓના ઉપભોગને માટે છે. સર્વનો તેમાં સરખો હક્ક છે. સર્વના માટે વાયુ છે. સર્વના માટે પંચભૂત છે, તેમાંથી એક મનુષ્ય કંજુસાઈથી વિશેષ ઉપયોગ કરે અને અન્યોને ઉપયોગમાં ખલેલ પહોંચાડે તો દુનિયાની ન્યાયદૃષ્ટિથી તે વિરૂદ્ધ કાર્ય કરે છે, એમ અન્ય વિદ્વાનો કથે છે; તેવી રીતે સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી પોતાને ત્યાં ભેગી કરી તેને ભોંયરામાં દાટિ દેઈ, અન્ય મનુષ્યોના આહારાદિક જીવન વ્યવહારમાં ખલેલ પહોંચા-

કરી એ વસ્તુતઃ વિચારતાં અન્યાય લાગે છે. કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે પૂર્વભવના પુણ્યના યોગે તેના ઘેર લક્ષ્મી ભેગી થઈ અને તેથી તે લક્ષ્મીવાન્ થયો છે, માટે તેની મરજી હોય તો તે અન્યને આપી શકે તેમાં તેણે શો અન્યાય કર્યો ! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે પુણ્યવંત તો દાનજ કરી શકે છે. ધર્મબુદ્ધિથી દાન કરી શકાય છે, તેથી મનુષ્યભવમાં પોતાની ફરજ છે કે, જે લક્ષ્મી મળી છે તે પૂર્વભવકૃત પુણ્યોદયથી છે, માટે આ ભવમાં પણ તેવી રીતે ધર્મની બુદ્ધિમાં લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કરવોજ જોઈએ અને-એ ન્યાય છે; તેને કંજુસ મનુષ્ય તોડે છે, તેથી તે અન્યાય કરે છે એમ કહેવું ખોટું નથી. કંજુસાઈ કરવાથી કંજુસ મનુષ્ય, પરભવમાં સાથે લક્ષ્મી લેઈ જતો નથી અને સુખ પણ ભોગવી શકતો નથી, પણ દાતાર મનુષ્ય જગતના કલ્યાણ માટે લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરીને પોતાના આત્માની ઉચ્ચ દશા કરે છે. પોતાના કુટુંબાદિ ઉપભોગ કરતાં વિશેષ લક્ષ્મી હોય તો, અવશ્ય તેનો સુપાત્રમાં વ્યય કરી દેવો-તે માટે જરા માત્ર પણ વાર કરવી યોગ્ય નથી. જૈનશાસ્ત્રોમાં પરિગ્રહ પરિમાણવ્રત કથવામાં આવ્યું છે અને તે ખરેખર કેવલજ્ઞાનથી બતાવવામાં આવ્યું છે તે સત્ય છે. પોતાના મનમાં મારેલા પરિગ્રહથી આર્તધ્યાન થવાથી કે જેથી અન્ય પરિગ્રહ માટે [illegible]

[illegible]

અવતારોવાળા જાણવા. પોતાના આત્માને જેમ સુખ પ્રિય લાગે છે તેમ અન્યોના આત્માઓને પણ સુખ પ્રિય લાગે છે. અન્યોના આત્માઓને જે જે દુઃખો પડતાં હોય, તેનું નિવારણ કરવા પોતાની લક્ષ્મીનો વ્યય ન થાય તો તે લક્ષ્મી નથી, પણ તે ધૂળ કરતાં પણ નકામી છે. સાધુ સાધ્વી આદિ સુક્ષેત્રોમાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરતાં જગત્‌માં ધર્મનો ફેલાવો થાય છે અને પોતાને પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. લક્ષ્મીનો તત્ત્વજ્ઞાનના ફેલાવામાં સદુપયોગ કરવાથી અનેક પ્રકારના ફાયદા થાય છે અને અજ્ઞાને પણ સુજ્ઞો કરી શકાય છે.

સત પુરૂષોની ભક્તિ માટે લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવાથી જગતનું સદ્વિચાર અને સદુપદેશવડે ભલું કરી શકાય છે. ગુરૂકુળો વગેરેમાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવાથી ભવિષ્યમાં ઉન્નતિ કરનાર મનુષ્યો બનાવી શકાય છે અને તેથી ધર્મનો ફેલાવો કરી શકાય છે. સદ્‌ગુણો પામેલા મનુષ્યોથી જગતનું ભલું થાય છે. માટે સદ્‌ગુણધારકોને લક્ષ્મીવડે મદદ કરવાની જરૂર છે. શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓના ભલા માટે લક્ષ્મીવન્તોએ ભક્તિના પરિણામ વડે, તેવા ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં લક્ષ્મીનો વ્યય કરવો જોઈએ. જ્ઞાનના અભ્યાસી એવા મુનિરાજોની ભક્તિ કરવી જોઈએ. જૈનતત્ત્વોની પાઠશાલાઓમાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ. ગૃહસ્થ મનુષ્યોએ લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરી મનુષ્ય ભવની સફલતા કરવી જોઈએ, અથવા પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી ત્યાગાવસ્થા ગ્રહણ કરવી જોઈએ કે જેથી આત્મકલ્યાણ થાય, એમ સુમતિ શિખવે છે, અર્થાત્ આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવા સુમતિ વિવેકને પ્રગટાવે છે.

સુમતિથી બ્રહ્મચર્ય ગુણ ધારણ કરવાનો ઉત્સાહ પ્રગટે છે. ભૂતકાળમાં અનેક મનુષ્યોએ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી સદ્‌ગતિને પ્રાપ્ત કરી છે અને ભવિષ્યમાં પણ અનેક મનુષ્યો સદ્‌ગતિને પ્રાપ્ત કરશે. બ્રહ્મચર્યની શક્તિ સમાન અન્ય કોઈ શક્તિ નથી. બ્રહ્મચર્ય ગુણને દેવતાઓ અને ઇન્દ્રો પણ નમસ્કાર કરે છે. બ્રહ્મસ્વરૂપના સદાકાલ રમણતા કરવાને માટે બાહ્ય બ્રહ્મચર્યની પણ આવશ્યકતા છે. પૂર્વના વખતમાં મનુષ્યો બ્રહ્મચર્ય લાંબા વખત પર્યંત પાળ્યાબાદ ગૃહસ્થાશ્રમમાં બેસતા હતા, તેથી તેઓ મહત્ કાર્યો કરવાને શક્તિમાન્ થતા હતા; હાલમાં બાળલગ્ન વગેરેથી આર્યદેશના મનુષ્યોની પડતી દશા થઈ છે અને તેથી તેઓ મગજથી ઉત્તમ-દીર્ઘવિચાર કરવાને શક્તિમાન્ બનતા નથી. પુરૂષે પચ્ચીસ વર્ષ પર્યંત અને કન્યાએ વીસ વર્ષ પર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ. બ્રહ્મચર્યની રક્ષા અને તત્ત્વવિદ્યાની ઉપાસના માટે

વાળા મનુષ્યોપર કરુણાભાવ ચિન્તવવો અને મૈત્રીભાવ ધારણ કરવો, પણ અભિદ્વેષ યુદ્ધ, નિન્દા, વગેરેમાં પડવું ન જોઈએ. કેટલાક મનુષ્યોને તો એવી વૃત્તિ હોય છે કે, પોતાનાથી ભિન્ન વિચારકોના મુખ સામુ પણ કદી જોવું નહિ; તેઓના કોઈ ભિન્ન વિચારથી તેઓનું સર્વ ખોટું છે એમ માની લેઈ, પ્રતિપક્ષી વિચાર કરનારાઓને પશુ પંખીથી પણ હલકા ગણે છે અને તેઓને દોષ દૃષ્ટિથી નિહાળે છે; પ્રસંગ આવે તેઓની નિન્દા કરવાને ચૂકતા નથી, તેમ ભિન્ન ધર્મભેદ આદિથી તેઓને દેખતાંજ ક્રોધના આવેશમાં આવી જાય છે; આવી તેઓની અસહિષ્ણુતાથી તેઓ પોતાની ઉચ્ચ દશા કરવા શક્તિમાન્ થતા નથી અને અન્યોનું પણ શ્રેયઃ કરવા શક્તિમાન્ થતા નથી. જે મનુષ્ય વિચારભેદ અને ધર્મભેદની સહિષ્ણુતાને ધારણ કરવા સમર્થ થાય છે, તે અન્યો કરતાં આગળ વધે છે અને સ્વપરનું કલ્યાણ કરવા સમર્થ થાય છે. ધર્મભેદની સહિષ્ણુતાને ધારણ કરનારા મનુષ્યો પોતાના ધર્મનો ફેલાવો કરી શકે છે અને અન્યોને ઉપદ્રવ કરતા નથી. મતભેદની સહિષ્ણુતા ધારણ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; એમ સુમતિ શીખવે છે. જૈનધર્મના કેટલાક ફાટા પડી ગયા છે, પણ ધર્મભેદની સહિષ્ણુતા રાખવાથી પરસ્પર ક્લેશ ન થાય તેમ વર્તી શકાય છે.

સુમતિથી આત્માનો સહજ આનન્દ પ્રાપ્ત કરવા પ્રવૃત્તિ થાય છે. સત્ય આનન્દની પ્રાપ્તિ વિના મનુષ્યના જીવનમાં અને પશુ આદિના જીવનમાં ભેદ જણાતો નથી. સત્ય સુખનું સ્વરૂપ સમજવું અને તેની નેમ તે કરાવી પ્રાપ્તિ કરવી, તેજ મનુષ્ય જીંદગીનું ફળ છે. મનમાં મન આનન્દ જે વખતે હોતો નથી તે વખતે કંઈક સહજ આનન્દનું ભાન થાય છે. મનોવૃત્તિના ઉત્પન્ન થતા એવા બાહ્યભાવના ચિન્તાદિ વિચારોને શમાવવાથી અને આત્મસ્વરૂપમાં તન્મય થવાથી આત્માનો સહજ આનન્દ અનુભવાય છે. આત્મા આનન્દનો મહાસાગર છે. આ આત્માનોજ આનન્દ છે. આત્માને મૂકી આનન્દની પ્રાપ્તિ માટે અન્યત્ર પરિભ્રમણ કરવાની જરૂર નથી. પૂર્વે જે જે મોટા મહાત્માઓ થયા તેઓએ આત્માનોજ આનન્દ શોધ્યો હતો અને આત્મામાં રહેલું પરમાનન્દત્વ પ્રકટ કર્યું હતું. બાહ્ય ક્ષણિક-મનોહર પદાર્થોના ઉપભોગ આદિથી જે ક્ષણિક આનન્દને વેદવામાં આવે છે, તે સદાકાળ રહેતો નથી અને વસ્તુતઃ જોતાં તે ક્ષણિક આનન્દનો લેશ પણ જડ વસ્તુઓમાંથી પ્રકટ્યો હોય એમ જણાતું નથી. ખાતાં પીતાં અને પહેરીને જોતાં જે ક્ષણિક આનન્દ થાય છે, તે પણ બાહ્ય વસ્તુઓ માટે વીસરીને નવનવા પ્રવેશો આનન્દ નથી. બાહ્ય વસ્તુઓમાં

निज घरमें प्रभुता है तेरी, परसंग नीच कहावो ॥
प्रत्यक्ष रीत लखी तुम ऐसी, गहिये आप स्वभावो ॥चेतन० २॥

ભાવાર્થઃ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે કે, હે ચેતન! પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ઘરમાં તારી પ્રભુતા છે. ચેતનના ઘરમાં ચેતનની પ્રભુતા છે પણ જડવસ્તુના સમ્બન્ધથી ચેતનની પ્રભુતા નથી. પરવસ્તુના સમ્બન્ધે જે પોતાની પ્રભુતા માને છે તે ભ્રાન્ત છે. પરવસ્તુના અહંત્વથી રસગારવ, ઋદ્ધિગારવ અને શાતાગારવ ઉત્પન્ન થાય છે. પરવસ્તુના સમ્બન્ધની આસક્તતાથી અષ્ટપ્રકારના અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. પર જડવસ્તુની આસક્તિથી જીવ જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણ કરે છે અને કોઈ કોઈ જડવસ્તુનો લાભ થતાં મનમાં ફુલાઈ જાય છે. પૈસાદાર, લક્ષ્મીના તોરમાં ફુલી જાય છે. વિદ્વાન, વિદ્યાના ઘમંડમાં ફુલી જાય છે. કોઈ, મનુષ્ય આદિ કુટુમ્બના પરિવારથી ફુલી જાય છે. કોઈ પોતાને હજારો મનુષ્યો માનતા અને પૂજતા હોય છે તેથી મનમાં ફુલાય છે. કોઈ સાધુઓના, શિષ્યોના પરિવારથી મનમાં મલકાય છે. કોઈને ન મળ્યું હોય અને પશ્ચાત્ કોઈ પરવસ્તુનો લાભ થયો હોય છે તો મગ્નેરબમં [illegible] [illegible] [illegible] ભાવની [illegible] આવો ધારણ કરે છે. [illegible] જડવસ્તુ [illegible] ના ગૃહસ્થથી કેટલાક મલકાય છે પણ [illegible] મનમાં [illegible] રૂપના અભિમાનથી [illegible] જડવસ્તુના સમાગમથી જે કોઈ મનમાં મલ[illegible] [illegible] જાય છે કે હું મોટું ચેતાઉં [illegible] જે [illegible] ની [illegible] ના ભક્તાની સોબતથી [illegible] ઇન્દ્રિયોના તેવીશ વિષયોમાં કંઈ [illegible] વિષયોના લાભને પામી જે ફુલાય [illegible] ની [illegible] જે આત્માની જાતિથી ભિન્ન, [illegible] તે નીચ જાણવો. આનંદઘનજી [illegible] કહે છે કે હે ચેતન! જડકર્મ અને શરીર આદિના [illegible] પ્રભુતા [illegible] નથી. [illegible] નીચતા ગણાય છે, દુનિયા [illegible] પ્રભુતા માને છે [illegible] નીચતા માને છે, માટે પ્રત્યક્ષ [illegible] ચેતનની નીચતા અને પ્રભુતાને સમજીને હવે [illegible] ગ્રહણ કરવો જોઈએ. રાગ અને દ્વેષ વગેરેથી [illegible] પ્રભુતા પ્રાપ્ત થવાની નથી, અર્થાત્ [illegible] ગ્રહણ [illegible] પ્રાપ્ત થતું નથી; માટે [illegible] ગ્રહણ કરવો જોઈએ. લાખાટે હે ચેતન! તું જડવસ્તુના હું અને મારું એવો પ્રત્યય ધારે છે.

पद ८१.

(राग सारग.)

चेतन ऐसा ज्ञान विचारो, सोहं सोहं सोहं सोहं ॥
सोऽहं अणु न बीयासारो. ॥ चेतन० ॥ १ ॥
निश्चय स्वलक्षण अवलंबी, प्रज्ञा छैनी निहारो ॥
इह छैनी मध्यपाती दुविधा, करे जड चेतन फारो. ॥चे०॥२॥

ભાવાર્થઃ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાના ચેતનને કહે છે કે, હે ચેતન ! તમે ઉત્તમ આત્મિક જ્ઞાનને વિચારો અને દુનિયાનું જડ વસ્તુ સમ્બન્ધીનુ જ્ઞાન તજીને અધ્યાત્મ જ્ઞાન કરો. આત્માનું સ્યાદ્વાદભાવે સ્વરૂપ અવબોધીને સોઽહં સોઽહં શબ્દનો અન્તરમાં ઉપયોગથી સૂક્ષ્મ જાપ જપો. [illegible] તે પરમાત્મા અહં, તે હું, આત્મામાં સત્તાએ રહેલું પરમાત્મપણું [illegible] आतम सो परमातमा परमातम सो सिद्ध, बिचकी दुविधा मिटगई [illegible] निज ऋद्धि [illegible] પરમાત્મા તેજ સિદ્ધ છે. [illegible] કર્મ છે, કર્મનો નાશ થતાં [illegible] આત્મા તેજ હું છું, આત્મામાં પર[illegible] ચારિત્રાદિ અનન્ત [illegible] સ્વભાવનુ મનન કરો. [illegible] સોઽહંનો જાપ કરો. [illegible] પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપના ઉપયો[illegible] શુદ્ધ સ્વરૂપ અવલંબીને શુદ્ધ [illegible] શુદ્ધ [illegible] જડ અને ચેતનની અશુદ્ધ [illegible] જડ અને ચેતનની [illegible] ગુણસ્થાનકમાં શુદ્ધ [illegible] જડ અને ચેતનની [illegible] જડભાવે જણાવે છે [illegible] પ્રજ્ઞાની સહાયથી દુર્[illegible] શુદ્ધ પ્રકાશરૂપ [illegible] અને તેથી આત્મ[illegible] આત્મા [illegible] આત્મા પોતાની શુદ્ધ[illegible] હે ચેતન ! આ પ્રમાણે તમે [illegible] સ્વરૂપ [illegible]

पद ८२.

(राग सूरति टोडी.)

प्रभु तोसम अवर न कोइ खलकमें, हरिहर ब्रह्मा विगुते सोतो ॥
मदन जीत्यो तें पलकमें ॥ ॥ प्रभु० ॥ १ ॥
ज्यों जल जगमें अगन बूजावत, वडवानल सो पीये पलकमें ॥
आनन्दघन प्रभु वामारे नन्दन, तेरी हाम न होत हलकमें ॥
॥ प्रभु० ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—હે અશ્વસેન રાજાના પુત્ર, શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભો! તારા સમાન કોઈ જગત્‌માં નથી. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણ દેવની ત્રિપુટી કથાય છે, પણ તેઓએ કામને પોતાના તાબામાં કર્યો નહીં, અર્થાત્ તેઓ કામમાં ખુંચી ગયા. બ્રહ્મા, સરસ્વતિ દેખીને કામાતુર થયા, વિષ્ણુ પણ સ્ત્રીના પાશમાં સપડાયા, મહાદેવ પણ ભિલ્લડીના રૂપમાં મોહ પામ્યા, એમ ત્રણ દેવો કામના જોરથી દબાઈ ગયા. કામની ગતિ અત્યંત બળવાન્ છે. કામના વેગથી તપસીઓ પણ લપસી જાય છે. એકેન્દ્રિય જીવોને પણ કામ સતાવ્યા કરે છે. કામ સર્વ જીવોને પોતાના તાબામાં રાખે છે. કામ લાગ જોઈને મનુષ્યોના હૃદયમાં પેસી જાય છે. કામ વડવાનલના કરતાં પણ મહા દાહક છે. વડવાગ્નિનું પાન કરવું મહાદુર્લભ છે. અર્થાત્ કામ વડવાગ્નિ સમાન છે. અગ્નિ અન્ય પદાર્થોને બાળી ભસ્મ કરે છે, પણ તે મનને બાળી શકતો નથી. કામરૂપ વડવાગ્નિ તો હૃદયને પણ બાળીને ભસ્મ કરે છે. જગત્‌માં જલ અગ્નિને બુઝાવે છે. જલમાં અગ્નિને બુઝાવવાની શક્તિ રહી છે. તે જલનું પણ પાન કરનાર વડવાનલ છે, અર્થાત્ અગ્નિને બુઝાવનાર જલ છે. હે પ્રભો! એવા વડવાનલ સમાન કામરૂપ વડવાગ્નિનું તે પાન કર્યું કામરૂપ વડવાગ્નિનું પાન કરવું મહાદુષ્કર કાર્ય છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરે કામરૂપ વડવાગ્નિનું પાન કર્યું નથી, પણ હે પ્રભો! તારી અકળશક્તિ છે, તેથી તેં કામરૂપ વડવાગ્નિનું ભક્ષણ કર્યું; માટે હે આનન્દના સમુદ્રભૂત એવા ત્રણ ભુવનના સ્વામી! હે વામાનંદન પાર્શ્વનાથ! તારા કંઠમાં જેવી કામરૂપ વડવાગ્નિનું પાન કરવાની શક્તિ છે, તેવી અન્ય કોઈ દેવ વગેરેના ગળામાં શક્તિ નથી. હે પ્રભો! તું કામરૂપ વડવાગ્નિનો પીનારો થયો, માટે તું ખરો મહાદેવ છે. તેથી જ તું નીલવર્ણમય શરીરધારી નીલકંઠ મહાદેવ કથાય છે. હે કામારિપાર્શ્વ પ્રભો! તારા સમાન અવર કોઈ જગત્‌માં નથી, અમારી

હવે શ્રીમદ્ અન્તરનગરની વ્યવસ્થા આદિ જણાવે છે.

दढसन्तोषकामामोदशा, साधुसंगत दढपोलहो. वसे० ॥
पोलियो विवेक सुजागतो, आगम पायक तोलहो. वसे० ॥२॥
दढ विश्वास वितागरो, सुविनोदी व्यवहारहो. वसे० ॥
मित्र वैराग विहडे नही, क्रीडा सुरति अपारहो. वसे० ॥ ३ ॥
भावना बार नदी वहे, समता नीर गंभीरहो वसे० ॥
ध्यान चहिवचो भर्यो रहे, समपनभाव समीरहो. वसे० ॥४॥
उचालो नगरी नही, दुष्ट दुःकाल न योगहो. वसे० ॥
इति अनीति व्यापे नही, आनन्दघन पद भोगहो. वसे०॥५॥

ભાવાર્થ:—દઢ સંતોષેચ્છાપૂર્વક આમોદશા અને સાધુની સંગતિરૂપ પોળ છે. પક્ષાન્તરમાં દૃઢ સંતોષની ઈચ્છારૂપ મોદસા છે. વિવેકરૂપ પોળીઓ ત્યાં સદાકાલ જાગ્રત્ રહે છે. પોલનું રક્ષણુ કરનાર એવા આગળ નાખેલા બાંધકામને પાલક કથે છે. આગમરૂપ પાલક ત્યાં છે. પક્ષાન્તરાર્થમાં આગમરૂપ પાયક અવબોધવું. દઢવિશ્વાસરૂપ વિતાગરો છે અને જેમાં સુવિનોદી વ્યવહાર છે. વૈરાગ્ય નામનો મિત્ર-કદી દૂર થાય નહિ એવો ત્યાં છે. આત્માના સ્વરૂપમાં રમણુતા કરવી તે રૂપ સુરતિ ક્રીડા અન્તરમાં અપાર છે. તે નગરની પાસે બાર ભાવનારૂપ નદી વહે છે. તેમાં સમતારૂપ ગભીર નીર છે. ગંભીર એટલે-ભાવનારૂપ નદીના સમતા નીરનો-પાર ન પામી શકાય તેવું, અર્થાત્ ઘણું ઉંડું. ચારે બાજુએ બાંધેલા જલના કુંડને ચહિવચો કહે છે, અર્થાત્ અન્તરના નગરમાં ધ્યાનરૂપ ચહિવચો ભર્યો રહે છે અને ત્યાં સમપન-સમપણું-સમાનતારૂપ વાયુ, શીતલ વાય છે. અન્તરની આવી નગરીનો કદી ઉચાળો ભરાતો નથી. અર્થાત્ સારાંશ કે બાહ્ય નગરીનો ઉચાળો ભરાય છે અને તેનો નાશ થાય છે, કિન્તુ અન્તરની નગરીનો કદી નાશ થતો નથી. અતરના દેશમા દુષ્ટ દુકાલનો પણ સબન્ધ રહેતો નથી. અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, મૂષક, શલભ, શુક, સ્વચક્ર અને પરચક્રયુદ્ધ, એ પાંચ ઇતિ કહેવાય છે. એ પાંચ પ્રકારની ઇતિ અને અનીતિની પ્રવૃત્તિ ખરેખર-કદાપિ અન્તરના દેશમાં અને નગરમાં વ્યાપ્ત થતી નથી, પણ સદાકાલ સહજ આનન્દના સમુદ્ભૂત, એવો જે આત્મા, તેના જ્ઞાન, દર્શનાદિ ગુણોનો અનન્ત ભોગ ભોગવવામાં આવે છે; એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘન કથે છે. શ્રીમદે અન્તરના દેશ અને નગરનું જે વર્ણન કર્યું છે, તેની પ્રાપ્તિ

છે અને જ્ઞાનાદિ ગુણોવડે પુષ્ટ બને છે. અન્તરના નિર્ભય નગરમાં સમત્વ વાયુ વાયા કરે છે; તે નિર્ભય નગર કદી નષ્ટ થતું નથી. પરભાવ રમણ વા પ્રમાદરૂપ દુષ્ટ દુકાલનો અન્તરના નગરમાં યોગ થતો નથી, કારણ કે ઉપયોગરૂપ મેઘની ધારાથી અન્તરના દેશમાં સદાકાલ આર્દ્રતા રહે છે અને ઉપયોગરૂપ મેઘની ધારાથી ભાવનારૂપ નદી સદાકાલ પૂર જોસમાં વહ્યા કરે છે. અન્તરના દેશમાં સંવરતત્ત્વનું માહાત્મ્ય એટલું બધું પ્રવર્તે છે કે, ત્યાં ઇતિ અને અનીતિ રહેતીજ નથી. સંવરતત્ત્વ જ્યાં પ્રવર્તે છે ત્યાં અનીતિનો સંચાર થતોજ નથી; અનીતિનો પરિપૂર્ણ નાશ કરનાર સંવર છે. પાંચ પ્રકારના પ્રમાદરૂપ ઇતિનો નાશ કરનાર પણ સંવર તત્ત્વ છે. આવા અન્તરના દેશમાં અને અન્તરના નિર્ભય નગરમાં આનન્દનો ભોગ વર્તે છે; એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે. દરેકે આવો આન્તરિક ઉત્તમ દેશ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

पद ८८.

(रमन राग.)

लागी लगन हमारी, जिनराज सुजस सुन्यो में. लागी० ॥ टेक.
काहूके कहे कबहीं न छूटे, लोक लाज सब डारी,
जैसे अमलि अमल करतसमे, लाग रही ज्युं खुमारी,
जिनराज० ॥ १ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે કે, હે જિનરાજ! મને તમારી સાથે લગન, (લય સમ્બન્ધ) લાગી છે. તમારા જ્ઞાનાદિ ગુણોનો અત્યંત પ્રેમી બન્યો છું. હે ભગવન્' તમારી કીર્તિ મેં સાંભળી અને તેથી તમારી સાથે મારી રઢ લાગી છે. તમારી સાથે લાગેલી લગન કદાપિ છૂટી પડવાની નથી. ગમે તેવા લોકો ગમે તેવું મ્હને સમજાવે તોપણ, તમારો સત્ય સમ્બન્ધ કદી છોડનાર નથી. દુનિયાના લોકની લજ્જાનો ત્યાગ કરીને હે ભગવન્! મેં તમારૂં શુદ્ધસ્વરૂપ અંગીકાર કર્યું છે. ક્ષાયિકભાવે પોતાના ગુણોનો તમોએ પ્રકાશ કર્યો છે, તેવો મારો આત્મા કરવાને, મેં તમારી સાથે સંબન્ધ બાંધ્યો છે. દુનિયાની સર્વે જડવસ્તુઓનો પ્રેમ મેં હવે પરિહર્યોછે. ઉત્તમ ભોજન આસ્વાદ્યા પશ્ચાત્, કુભોજનપર પ્રેમ થતો નથી; તદ્વત્ ઉત્તમ પવિત્ર શુદ્ધ આત્માની સાથે સંબન્ધ કર્યો પશ્ચાત્, જડવસ્તુઓનો પ્રેમ સમ્બન્ધ રહેતો નથી. હે પ્રભુ! તમારી સાથે લગન

થાયછે. સમતાનું વર્ણન સર્વે કરે છે, પણ સમતાને આચારમાં મૂકીને સમતાનો પાઠ ભજવી બતાવનારા પુરૂષો વિરલાજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. સમતાની કસોટી, અનેક પુરૂષોના સમાગમમાં તથા રાગ અને દ્વેષની વિષમદશામાં કરી શકાય છે; જ્યાંસુધી સતાવવામાં ન આવે ત્યાંસુધી તો સર્પ પણ શાન્ત થઈ પડી રહેલો જણાય છે, પણ સતાવવામાં આવતાં તે ક્રોધાદિકના વશ થઈ જાય છે; તેવી જે મનુષ્યોની દશા છે તે સહજ સમતાને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, અર્થાત્ મનની સમદશા રાખીને જગતની પાઠશાળામાં ક્ષણે ક્ષણે-સર્વ પ્રસંગે સમતા ભાવમાં રહેવાની ખાસ જરૂર છે.

સમતાને પ્રાપ્ત કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હૃદયમાં ધારણ કરવો, કેમકે, સન્તપુરૂષો સમતાવડે પરમાત્મ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરે છે. સમતા પોતાના શુદ્ધ ચેતન સ્વામિને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે અને તેમાં તે સફલ થાય છે. સર્વ પ્રકારની વિકલ્પ સંકલ્પ દશા ત્યાગીને સમતા પોતાના સ્વામિના રૂપમાં તલ્લીન થઈ જાય છે અને અન્તે આત્મ-પ્રભુની અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ શય્યામાં બિરાજવાને શક્તિમાન્ થાય છે. અનેક જીવો સમતાને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થયા અને ભવિષ્યમાં થશે, માટે ભવ્ય જીવોએ શુદ્ધ પ્રેમપૂર્વક સમતાને પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મ પ્રભુને મળવુ જોઈએ.

પદ ૮૬.

ધર્મ અંગીકાર કરવાની ભાવના રાખવી,-ઈત્યાદિ આચારોથી ગૃહસ્થ દશામાં પણ વ્યવહાર સમ્યકત્વ દૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. હાલમાં કેટલાક નામધારક જૈનો-ગાડી, વાડી, લાડી અને વિષયોના ઉત્તેજનમાટે લાખો રૂપૈયા ખર્ચે છે, કિન્તુ જૈનધર્મનાં તત્ત્વોનો ફેલાવો કરવા તેઓ જોઇએ તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરતા નથી. હાલમાં જૈનોની સંખ્યા ઘટતી જાય છે. વિદ્વજ્જૈનોએ જૈનધર્મની વૃદ્ધિમાટે પોતાની પાસે જે જે શક્તિયો હોય, તે સર્વેનો સદુપયોગ કરવો જોઇએ. જેના હૃદયમાં જૈન ધર્મની દાઝ નથી એવા મડદાલ મનુષ્યોથી જૈન ધર્મની ઉન્નતિ થવાની નથી. જગત્‌માં ત્રણ પ્રકારના શૂર કથેલા છે. जननी जणजे त्रण जन, भक्त दाता कां शूर, नहितो रहेजे वांजणी, मत गमावे नूर ॥ ભક્તશૂર, દાતાર શૂર, અને યુદ્ધશૂર. ભક્તશૂર, ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થાય છે; દાતારશૂર, દીનજનોનો ઉદ્ધાર કરે છે અને યુદ્ધશૂર દેશનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થાય છે. હાલ હિન્દુસ્થાનમાં આ ત્રણે પ્રકારના મહાપુરૂષોની અત્યંત આવશ્યકતા છે. હાલમાં મનુષ્યોના ધર્માચારો નાસ્તિકવાદના યોગે શીથીલ થવા લાગ્યા છે અને ધર્મના વિચારો પણ મન્દ થતા જાય છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના સંસર્ગથી અને તેઓની પ્રવૃત્તિકળાઓની મહત્તાથી પૌર્વાત્યો ધર્મશ્રદ્ધાથી અને ધર્માચારથી ભ્રષ્ટ થવા લાગ્યા છે. જૈનોએ પાશ્ચાત્યોને પોતાના જૈનધર્મના વિચારો આપવા જોઇએ, પણ તેમની નાસ્તિકતાનો સ્વીકાર કરવો ન જોઈએ. ગૃહસ્થ જૈનોમાંથી ધર્મના આચારો અને વિચારોનું બળ મન્દ પડતું જાય છે તેનું કારણ એ છે, કે, સર્વે જૈનો પોતાના ધર્મનાં તત્ત્વોનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરતા નથી. ગૃહસ્થ જૈનોનો કેટલોક યુવક વર્ગ અને શ્રીમન્તવર્ગ, સાધુઓ અને આચાર્યોની પાસે ધર્મતત્ત્વાભ્યાસ કરી શકતો નથી, તેથી આંગ્લભાષાના યુવક વિદ્યાર્થિયો અને કેટલાક શ્રીમન્ત જૈનો, જૈન ધર્મને માટે સ્વાત્મભોગ આપી શકતા નથી અને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરી શકતા નથી. યુવક વિદ્યાર્થિયોના હૃદયમાં નાસ્તિક ધર્મના સંસ્કારોનાં બીજ ન રોપાય તે માટે, વર્તમાન કાલમાં ચાંપતા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે અને જો પ્રમાદના વશ થઈ, ગુરૂ જૈનાચાર્યો, સાધુઓ અને શ્રાવકો ચાંપતા ઉપાયોને આચારમાં મૂકવા સંપ્રતિ પ્રયત્ન નહિ કરે તો, ભવિષ્યમાં ભવિષ્યની જૈન પ્રજાને મોટી હાનિ પહોંચશે. જૈનશાસ્ત્રોના અને તેના તત્ત્વોના જ્ઞાનવિનાનો કેટલોક જૈનવર્ગ, ભવિષ્યના અન્યધર્મીઓની સંગતિથી અને તેઓના વિચારોથી, વર્ણસંકર ધર્મ જેવા આચારો અને વિચારોની અસ્તિતા ધરાવશે, એમ લાગે છે. તેવું ન થાઓ, એમ ઇચ્છાય છે. કોઈ જૈનને જૈનધર્મ સંબન્ધી વિરુદ્ધ

છે, તે શ્રાવકનો ધર્મ પણ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, ત્યારે તે સાધુધર્મ તો ક્યારે પ્રાપ્ત કરી શકશે? તે વિચારણીય છે. શ્રાવકે શ્રાવકના અધિકાર પ્રમાણે દેશવિરતિ ધર્મ પાળવો જોઈએ અને સાધુએ સાધુના અધિકાર પ્રમાણે પંચમહાવ્રતઆદિ ચારિત્રધર્મ પાળવો જોઈએ. આત્મા જ્યારે ચારિત્રના સમ્મુખ થશે, ત્યારે તે સકલ કર્મનો ક્ષય કરશે; એમ જૈનાગમો જણાવે છે.

આજ કારણથી ચારિત્રપરિણતિ પોતાના આત્મસ્વામિને અસત્ કર્મમિત્રની સોબત ત્યજવામાટે જે કથે છે, તે ખરેખર અસરકારક છે. ચારિત્રપરિણતિ કથે છે કે, હે લાલ આત્મન્! તું નગુરી એવી મોહિની ઉપર શા માટે મોહ પામે છે? ગમાર એવી મોહિની ઉપર જે ગમાર હોય છે તેજ મોહ પામે છે. હે ચેતન! તું તો ચતુર છે, સર્વ પ્રકારે હુંશિયાર છે, માટે મોહિની ઉપર તું કેમ રીઝે છે. તેમજ તેની મિથ્યાત્વ પરિણતિ નામની પુત્રી છે, તેના ઉપર તું કેમ અત્યન્ત પ્રેમ ધારણ કરે છે. મોહિનીને ક્રોધ, માન, આદિ પુત્રો થયા છે અને તેઓએ ત્રણ લોક ચોટા મારે છે; તેમજ તેને લોભ નામનો જમાઈ છે અને તેને માયાનામની પુત્રી છે. ગર્વવિનાશક લોભે તો મોહપર સ્વારી કરી [illegible] મોહિનીનું કુટુંબ અનેક દોષવૃન્દોથી જગતના જીવોનું બૂરૂં કરવા [illegible] કરે છે. હે ચેતન! મોહિનીના ફન્દમાં ફસાવાથી [illegible] પડે છે. સર્વવિનાશક લોભ [illegible] નાશે છે. લોભઃ સર્વ વિનાશકઃ [illegible] અનર્થનું મૂળ લોભ છે. [illegible] વિચારનાં મૂળ જગતમાં [illegible] ગડબુદ્ધિ રહેતી નથી. [illegible] મલીન થાય છે. ગુણસ્થાનકોની ક્રમ [illegible] છે, અર્થાત્ તે પોતાની બુદ્ધિ [illegible] નથી. લોભથી સ્વાર્થદૃષ્ટિ પ્રકટ [illegible] મલીન વાસનાઓનો સંબંધ જેનો [illegible] ગુણને તિરસ્કારી કાઢે છે.

[illegible] શૈરવ દુઃખોના [illegible] અને [illegible] લોભથી [illegible] સુધી થાય છે. [illegible] શક્તિઓનો નાશ થાય છે. હે ચેતન [illegible] પુત્ર થવામાં લોભના [illegible] મોટા મોટા મહાત્માઓને

પણ અનુસમાન કરનાર લોભ છે. લોભરૂપ સમુદ્રનો કોઈપણ આ જગત્માં પાર પામ્યું નથી, પામતું નથી અને પામશે નહિ. લોભથી જે મનુષ્યો, પોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરવા ધારે છે, તેઓ ઉલટા અવનતિના ખાડામાં ઉતરે છે. વસ્તુતઃ આ જગત્માં વિચારીએ તો લોભના સમાન કોઈ હલાહલ વિષ નથી. "લોભસમાન દુઃખ નથી અને સન્તોષસમાન સુખ નથી." આ કહેવત અક્ષરે અક્ષર સાચી છે. લોભથી મનુષ્યો, મુક્તિના માર્ગમાં કાંટા વેરે છે. સામાન્ય નજીવી બાબતોમાં પણ લોભી મનુષ્યો લડી મરતા દેખાય છે. મનુષ્યો, લોભથી દેવદ્રવ્ય, ગુરૂદ્રવ્ય અને જ્ઞાનદ્રવ્યનું પણ ભક્ષણ કરી જાય છે. નીતિરૂપ કલ્પવૃક્ષને લોભી મનુષ્ય લોભરૂપ કુહાડાવડે છેદી નાખે છે. લોભી મનુષ્યો, અન્ધ મનુષ્યોના કરતાં પણ વિચિત્ર અન્ધ હોય છે; લોભનો નાશ કર્યાવિના મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. મનુષ્યોની અધોદશા કરવામાં લોભના સમાન અન્ય કોઈ શત્રુ નથી. લોભી મનુષ્ય, પોતાના આત્માની ખરી શાન્તિ મેળવવા ભાગ્યશાળી બનતો નથી. એકબીજાના દેશની પાયમાલી કરાવવાનેમાટે, લોભ પરસ્પર વિદેશીય મનુષ્યોના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પરસ્પર વિદેશીય મનુષ્યોને યુદ્ધમાં ઉતારે છે. ખરેખર લોભનું આવું કાળું સ્વરૂપ છે, માટે વિવેકદૃષ્ટિ રાખી હે ચેતનસ્વામિન્! તમે ચેતતા રહેશો. મોહનીયની સંતતિથી એ બધું તેનું કુટુંબ આપને દુઃખ દેવામાં કંઈ બાકી રાખતું નથી. આ પ્રમાણે કથીને પુનઃ ચારિત્રપરિણતિ પોતાના આત્મસ્વામિને વિનવે છે.

गई तिथिकूं कहां बंभणाहो, पूच्छे सुमता भाव ॥
घरको सुत तेरे मतें हो, कहांलौं करत बढाव. ॥ त्रि० ॥ ३ ॥
तब समत उद्यम कीयो हो, मेट्यो पूरब साज ॥
प्रीत परमसुं जोरिकें हो, दीनो आनन्दघन राज. ॥ त्रि० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થઃ—ચારિત્ર પરિણતિ સમતા ભાવ ધારણ કરીને કહે છે કે. ગઈતિથિ બ્રાહ્મણને કેમ પુછવી! અર્થાત્ ગઈ તિથિને વારંવાર શું ભણવી! તેની પેઠે જે વાત થઈ ગઈ તેને વારંવાર કહી સમજાવવી યોગ્ય નથી. હે ચેતનસ્વામિન્! તારા મનપ્રમાણે ઘરનું સુતર વારંવાર ક્યાંસુધી વધારવું! આટલામાજ સર્વ સમજો છો. રાગ અને દ્વેષરૂપ મોહનીયનો સંગ છોડીને તમે હવે મારી સંગતિ કરો. મારા સ્થિરતારૂપ પ્રેમમાં આવતાં આપને સહજ સુખનો ભાસ થશે. આ પ્રમાણે ચારિત્ર પરિણતિનું કહેવાણું શ્રવણ કરવાથી, ચેતનના હૃદયમાં શુદ્ધભાવની જાગૃતિ થઈ આવી અને તેણે સમતાભાવરૂપ ઉદ્યમ આરંભ્યો. સમતા-સમાનતા-સમતા અને સામ્ય

ભાવનો, સામાન્યતઃ વિચારતાં એકાર્થ માલુમ પડે છે. સમત્વરૂપ ઉદ્યમની પ્રાપ્તિ થવી મહા દુર્લભ છે. રાગ અને દ્વેષની પરિણતિનો ઉદય ટાળ્યાવિના સમભાવ પ્રગટી શકતો નથી. ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ પૈકી ગમે તે ભાવ પ્રગટે છે, તે તે ભાવે સમત્વગુણ પ્રગટ થાય છે. જડ પદાર્થોમાં ઈષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વની બુદ્ધિ-જેમ જેમ, જે જે અંશે ટળે છે-તેમ તેમ તે તે અંશે સમત્વગુણ ખીલતો જાય છે. પંચમ કાળમાં સાત ગુણસ્થાનક પર્યંત ગમન કરાય છે, તેથી ઉપરનાં ગુણસ્થાનકોમાં જે સમત્વ ભાવ હોય છે તે હાલમાં પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. સાતમા ગુણસ્થાનકને પણ કોઈ વિરલા મુનિવરો સ્પર્શી શકે છે. સંજ્વલનના રાગ અને દ્વેષ છઠ્ઠા પ્રમાદ ગુણસ્થાનકે હોય છે, તેથી આ કાલના મુનિવરોમાં તેવો રાગ અને દ્વેષ જણાય તો તેથી મુનિપદની શ્રદ્ધાનો ત્યાગ કરવો નહિ. સમત્વનો ઉદ્યમ ખરેખર સર્વ ઉદ્યમોમાં શ્રેષ્ઠ છે. વ્યવહાર ચારિત્રને આદર્યાવિના સમત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ત્રણ જ્ઞાનના સ્વામી એવા તીર્થંકરો પણ પ્રથમ વ્યવહાર ચારિત્રને આદરે છે અને તેવડે સમત્વરૂપ નિશ્ચય ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવવડે વ્યવહાર ચારિત્રની આરાધના થઈ શકે છે. જેઓ ખરા અધ્યાત્મજ્ઞાનને ધારણ કરે છે તેઓ અવશ્ય વ્યવહાર ચારિત્રને ધારણ કરે છે. જેના મનમાં વ્યવહાર ચારિત્ર લેવાનો ભાવ નથી, તેને શ્રાવક તરીકે ગણવામાં હરકત આવે છે. ઉપરના સાધુના ગુણસ્થાનકમાં જેને ચઢવાનો ભાવ નથી, તે શ્રાવકના ગુણસ્થાનકમાં ક્યાંથી રહી શકે? પૌદ્ગલિક વિષયોના સુખોમાં શિથીલ બનીને જે વ્યવહાર ચારિત્રને અંગીકાર કરતા નથી, તેવા જીવો સસારની ઉપાધિમાં-મુખે અધ્યાત્મજ્ઞાનના શબ્દો બોલતા છતા પણ-રક્ત થાય છે. સંસારની ઉપાધિ ત્યાગ્યાવિના સાંસારિક ઉપાધિયોના વિચારો હૃદયમાંથી ખસતા નથી. આજ કારણથી મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં વ્યવહાર ચારિત્રની ઉત્તમતા ગણાય છે. વ્યવહાર ચારિત્ર છે તે કારણ છે અને નિશ્ચય ચારિત્ર છે તે કાર્ય છે. કારણવિના કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. જેણે કારણ ઉત્થાપ્યું તેણે કાર્ય ઉત્થાપ્યું. જેણે વ્યવહાર ચારિત્રની ઉત્થાપના કરી, તેણે જૈનધર્મની ઉત્થાપના કરી, એમ પણ કહી શકાય. જમાનાને અનુસરી પંચમહાવ્રત પાળે છે તે ગૌતમસરખા સાધુ જાણવા. જે કાલે પોતાની જેટલી શક્તિ હોય, તે કાલે તદનુસારે ચારિત્રનો ખપ કરનાર સાધુ આરાધક છે. આજ કારણથી યથાશક્તિ જીનાજ્ઞાપૂર્વક વ્રતોને પાળનાર મુનિરાજ, જૈનધર્મની આરાધના કરી શકે છે.

જેઓ આશ્રવના માર્ગોનો ત્યાગ કરતા નથી અને સંસારમા રાચીમાચીને વ્યાપાર વગેરેના આરંભોને કરે છે, અર્થાત્ પાપની ક્રિયાઓને નિર્ભય રીત્યા આદરે છે તેઓને કહેવામાં આવે કે "આમ કરો છો તે ઠીક નથી" ત્યારે તે ગૃહસ્થો કહે કે અમો તો સંસારી છીએ, તેથી છૂટા છીએ તેથી અમે તે કરીએ? અમારે શું." આ પ્રમાણે બોલનારા ગૃહસ્થો કરતા જેના ચારિત્રમાં અતિચાર વગેરે લાગે છે અને તેનું ગુરૂ પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લે છે અને કંચન અને કામિનીનો ત્યાગ કર્યો છે, એવા આગમોના આધારે દેશના દેનારા સાધુઓ અનન્તગુણા ઉત્તમ જાણવા. કાળે વસ્ત્રે ડાઘ જણાતો નથી-કાળા રંગમાં કાળું સમાઈ જાય છે, તેમ છકાયનો આરંભ કરનાર ગૃહસ્થ જીવ આરંભાદિથી કાળો છે, તેથી તેને ડાઘ જણાય નહિ; પણ વ્યવહાર ચારિત્રધારક સાધુઓ શ્વેત વસ્ત્ર સમાન છે, અર્થાત્ હંસની પાંખ સમાન શ્વેત છે, તેથી તેમને સહેજ પણ ડાઘ લાગતાં. ધોળામાં કાળાનો ડાઘ માલુમ પડે છે, કાળી કાંબળી જેવા છકાયના આરંભીઓને તો ડાઘનું લાગ્યાજ કરે છે. તેઓએ પોતાને નિર્મલ માની લેવાની ભૂલ કરવી નહિ-કેટલાક એમ કથે છે કે "ચારિત્ર લીધા બાદ દોષ લાગે તો મહાપાપ બંધાય. તેના કરતાં ચારિત્ર ન લેવું તે સારૂં છે" આમ વદનારાઓ. માતાના પેટમાથી બહાર નીકળવું તે સારૂં છે, પરન્તુ જો બહાર નીકળ્યા બાદ પાપકર્મ કરવું તો મહાદુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે માટે માતાના પેટની બહારજ નીકળવું નહિ. આ પ્રમાણે [illegible] નારની પેઠે [illegible] જાણવા. અથાત્ ચારિત્રના દોષ લાગે તો તેને ટાળવા અને આત્મા [illegible] પ્રયત્ન કરવો. એવું કથીત નિરન્તરનું લક્ષણ છે. શ્રીમાન મહાવીરપ્રભુએ ચારિત્ર લીધું તે વખતે તે પાંચ [illegible] ગુણસ્થાનકથી દશમા ગુણસ્થાનક સુધી કથીત નિરન્તર હતા. દોષ લાગે તો [illegible] ટાળવા. કિન્તુ વ્યવહાર ચારિત્રને [illegible] અંગીકાર કરવું.

અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સાર પણ એ છે કે [illegible]નો સ્વીકાર કરવો. મનુષ્યો [illegible] ન જાનવરે પાય [illegible] પોતાના પ્રથમ પગથીયાની [illegible] કરવાને સમર્થ નથી [illegible] વ્યવહાર. ધારણા અને ધ્યાનાદિની પણ સિદ્ધિ કરવા સમર્થ થતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. કિન્તુ અધ્યાત્મજ્ઞાન પામ્યા પછી પણ-હિંસા, જૂઠ, ચોરી મૈથુન પરિગ્રહ [illegible] છકાયના જીવની હિંસા અને હિંસાના વ્યાપાર [illegible] આશ્રવ [illegible] પરિહરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. કેટલાક [illegible]મજ્ઞાન અને કેટલાક વ્યવહાર એ બે પક્ષમાંથી કોઈ એક [illegible] માન્ય કરે છે, પણ તેઓ જો સ્યાદ્વાદ દૃષ્ટિથી દેખે તો [illegible]

કાર્યની વ્યવસ્થા પરિપૂર્ણ સમજાય. નીતિના ઉત્તમ સદ્ગુણોનો પણ વ્યવહાર ચારિત્રમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, માટે વ્યવહાર ચારિત્રની મહત્તા અને પૂજ્યતા ગણાય છે.

વ્યવહાર ચારિત્રનો મજબુત પાયો કરવાથી તેના ઉપર સમત્વ ભાવરૂપ ભાવ ચારિત્રનો મહેલ સારી રીતે બાંધી શકાય છે. વ્યવહાર ચારિત્રના પણ સાધનોની અપેક્ષાએ અનેક ભેદ પડે છે. સમત્વરૂપ ભાવ ચારિત્ર પરિણતિથી પડનારને, વ્યવહાર ચારિત્ર આલંબન આપે છે અને પુનઃ સમત્વરૂપ ભાવ ચારિત્ર ઉપર ચઢાવે છે, માટે વ્યવહાર ચારિત્રનું અવલંબન કરવું. આત્માએ વ્યવહારપૂર્વક નિશ્ચય ચારિત્ર સારભૂત—સમત્વનો ઉદ્યમ કરીને મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિયોના સાજને (સમૂહને) દૂર કર્યો. સમત્વના ઉદ્યમથી આત્મા, મોહનીય કર્મનો નાશ કરી શકે છે. સર્વ પ્રસંગોમાં સમત્વ પરિણામને ધારણ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આત્માએ પરમાત્માની સાથે પોતાની પ્રીતિ જોડી અને સકલ કર્મનો ક્ષય કર્યો અને તેથી તેણે આનન્દના સમૂહનું રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. ચારિત્ર પરિણતિના સમાગમથી આત્મા પોતે ત્રણ ભુવનનો રાજા–પરમાત્મા થયો; એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે.

पद ८८.

(राग धमाल ॥ धमाल.)

पूछीयें आली खबर नहीं, आये विवेक वधाय. ॥ पू० ॥
॥ ए आंकणी ॥
महानन्द सुखकी वरनीका, तुम आवत हम गात ॥
प्रानजीवन आधारकी हो, खेमकुशल कहो बात ॥ पू० ॥ १ ॥
अचल अबाधित देवकुं हो, खेम शरीर लखंत ॥
व्यवहारि घटवध कथा हो, निहचें करम अनन्त ॥ पू० ॥ २ ॥
बंध मोख्ख निहचें नहीं हो, विवहारें लख दोय ॥
कुशल खेम अनादिही हो, नित्य अबाधित होय ॥ पू० ॥ ३ ॥
सुन विवेक मुखतें सही हो, बानी अमृत समान ॥
सरधा समता दो मिली हो, ल्याई आनन्दघन तान ॥ पू० ॥४॥

તેજ કુશળક્ષેમત્વ, કર્મ ટળતાં પ્રગટે છે. જેની સત્તારૂપે અસ્તિતા હોતી નથી, તેની આવિર્ભાવે અસ્તિતા હોતી નથી. નિત્ય અને અબાધિતપણે આત્મામાં અનાદિકાળથી ક્ષેમકુશળ વર્તે છે, તેજ કર્માવરણ ટળતાં, આવિર્ભાવપણે પ્રકટે છે.

વિવેકના મુખથી અમૃતસમાન ઉપર્યુક્ત વાણી શ્રવણ કરીને, શ્રદ્ધા અને સમતા બે ભેગી મળી અને તે બે આત્મપતિને અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વગૃહમાં તાણી લાવી.

શ્રદ્ધા અને સમતાના મનમાં ચેતન પતિજ રમી રહ્યો છે. ચેતન પતિ એજ, શ્રદ્ધા અને સમતાનું પ્રાણજીવન છે અને તેથી શ્રદ્ધા અને સમતા પોતાના ચેતનપતિપર અનવધિ શુદ્ધપ્રેમને ધારણ કરીને, સ્વસ્વામી પ્રાપ્ત્યર્થે જે જે બોલે, જે જે કરે, તે સર્વ ઉત્તમોત્તમ કાર્ય ગણાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પ્રત્યેકના અંતરમાં શ્રદ્ધા અને સમતા હોય છે, કિન્તુ અન્તરમાં ઉંડો આલોચ કર્યાવિના શ્રદ્ધા અને સમતાનું સ્વરૂપ અવબોધાતું નથી. શ્રદ્ધા અને સમતાની પ્રાપ્તિ કરવામાં આવે તો શિવરૂપ ઘરમાં આત્માનું આવાગમન થયાવિના રહે નહિ. શ્રદ્ધા અને સમતા એ બેમાં અનન્તગણું બળ છે. જે મનુષ્યો અન્તરમાં શ્રદ્ધા અને સમતાની પ્રાપ્તિ કરે છે તેને આ બાબતનો અનુભવ આવે છે. કોઈનામાં શ્રદ્ધા હોય છે, પણ સમતા હોતી નથી. શ્રદ્ધા, સમ્યકત્વરૂપ હોય છે. જ્યાં શ્રદ્ધા હોય છે ત્યાં જ્ઞાન તો હોય છેજ. સમતા એ ચારિત્રનું શુદ્ધસ્વરૂપ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં શ્રદ્ધા અને સમતાનો સમાવેશ થાય છે. જ્ઞાનાદિક ત્રણ શક્તિયો જો ભેગી મળે તો, અન્તરાત્મા તે પરમાત્મા બને છે. શ્રદ્ધાના ઉપર સર્વ બાબતનો આધાર છે. શ્રદ્ધામાં અપૂર્વ બળ છે અને તે સંયમાદિ સર્વ ગુણોને ખેંચી લાવે છે. સર્વ ધર્મકાર્યોનું મૂળ શ્રદ્ધા છે. જો શ્રદ્ધાનો નાશ કરવામાં આવે તો સર્વ ધર્મનો નાશ થઈ જાય છે. પ્રથમ શ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ કરવી. જ્યાં શ્રદ્ધા હોય છે, ત્યાં સમતા પણ આવે છે અને બેનું ભેગું બળ થવાથી, આત્માને તેઓ પોતાના ઘરમાં તાણી લાવે છે, એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘન કથે છે.

पद ८९.

(राग धन्याश्री.)

चेतन सकल सकल वियापक होइ. चेतन० ॥
सत असत गुन परजय परिनति, भाव सुभाव गति दोइ. ॥चे०१॥

स्वपर रूप वस्तुकी सत्ता, सीजे एक न दोइ ॥
सत्ता एक अखंड अबाधित, यह सिद्धांत पख होइ. ॥चेतन०॥२॥

अन्वय व्यतिरेक हेतुको, समजी रूप भ्रम खोइ ॥
आरोपित सब धर्म औररहे, आनन्दघन तवसोइ. ॥ चेतन० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથેછે કે, આત્માના જ્ઞાનમાં સર્વ જ્ઞેયો ભાસે છે તેની અપેક્ષાએ આત્મા, લોકાલોક સર્વવ્યાપક ગણાય છે. આત્મા કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પશ્ચાત્ જ્યારે કેવલી સમુદ્ઘાત કરે છે, ત્યારે લોકાકાશમાં અસંખ્ય પ્રદેશોને વિસ્તારે છે; તેની અપેક્ષાએ આત્મા, લોકવ્યાપક ગણાય છે. આત્મા પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવવડે સત્ છે. આત્માના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ ગુણો આત્માની અપેક્ષાએ સત્ છે, પણ પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ આત્મદ્રવ્ય અને આત્માના ગુણો અસત્ છે. આત્માના ગુણો અને પર્યાયો તેજ આત્માની પરિણતિ છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવમાં રમણતા કરવાની, આત્માની વસ્તુતઃ પરિણતિ છે. હે આત્મન્! ત્હારી શુદ્ધ પરિણતિમાં તારે રમવું જોઇએ. ઔદયિક ભાવ આદિ પાંચ પ્રકારના ભાવ છે; તેનું વર્ણન જ્ઞાનદીપિકા ગ્રન્થમાં કર્યું છે; ત્યાંથી તથા કર્મ ગ્રંથ. પંચ સંગ્રહ વગેરે ગ્રન્થોમાંથી જિજ્ઞાસુએ વિશેષ સ્વરૂપ જોઈ લેવું. ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ અને ક્ષાયિકભાવ એ ઉત્તરોત્તર શુદ્ધભાવ કહેવાય છે. આત્મા પોતાના ઉપશમાદિ ભાવથી રમે તો. શુભગતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. દેવલોક અને મનુષ્યભવ એ બે શુભ ગતિ કહેવાય છે. તે એક શુભ ગતિ અને બીજી પંચમગતિને ક્ષાયિક ભાવવડે પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૧ ॥ ચેતનની સત્તા ચેતનરૂપ છે અને જડની સત્તા જડરૂપ છે. મુક્તિ પામતાં એક ચેતનજ શુદ્ધ રહે છે. ચેતનની એક અબાધિત અખંડ સત્તા છે. ત્રણ કાલમાં ચેતન પોતાની સત્તાને ત્યાગતો નથી. એમ સિદ્ધાન્ત પક્ષથી જોઇને કથવામાં આવે છે ॥ ૨ ॥ અન્વય અને વ્યતિરેક હેતુથી આત્માનું સ્વરૂપ સમજતાં પરવસ્તુઓનો આત્મત્વની ભ્રમણા હતી તે ટળી જાય છે પુદ્ગલ દ્રવ્યનો જે જે ધર્મ છે તે આરોપિત ધર્મ છે. શરીરાદિમાં હતી આત્મભ્રાન્તિ ટળી અને ચેતનમાં ચેતનનો ધર્મ છે એમ આત્મતત્ત્વનો નિશ્ચય કર્યો છે આનંદ આત્માજ સ્વતન્ત્ર છે અને તેજ આનન્દનો ઘન છે. તેજ આરાધ્ય છે એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે.

पद ९०.

(राग साखी-सोरठो.)

अणजोवतां लाख, जोवे तो एक नहीं ॥
लाधी जोवन साख, वहाला विण एलें गइ. ॥ १ ॥

(राग सोरठ.)

महोटी वहूये मन गमतुं कीधुं ॥ महोटी० ॥
पेटमें पेशी मस्तक रहेंसी, साही स्वामिजीने दीधुं ॥महो०॥१॥
खोले वेसी मीठुं बोले, कांइ अनुभव अमृत जल पीधुं ॥
छानी छानी छरकडा करती, छरती आंख मनडुं विंध्युं॥महो०२॥
लोकालोक प्रकाशक छैयुं, जणतां कारज सिध्युं ॥
अंगोअंगे रंगभर रमतां, आनंदघनपद लीधुं ॥ महोटी० ॥३॥

ભાવાર્થ:—સાખીનો અર્થ ઘણો ગંભીર છે, માટે ગીતાર્થોને પુછી તેનું ખરૂં સ્વરૂપ અવબોધવું; અત્ર સ્વબુદ્ધિ અનુસારે નીચે પ્રમાણે લખવામાં આવે છે. સમતા પોતાની સુમતિસખીને કથે છે કે, જ્યારે ન દેખીએ ત્યારે લાખોની પ્રતીતિ થાય છે, પણ જ્યારે શુદ્ધજ્ઞાનાદિ ગુણોવડે પરીક્ષા કરવામાં તત્પર થઈએ છીએ અને અવલોકન કરીએ છીએ, ત્યારે લાખમાંથી એક પણ દેખાતો નથી. યૌવનાવસ્થારૂપ પામેલી સાખ, મારા શુદ્ધચેતનવિના એળે ગઈ, અર્થાત્ શુદ્ધચેતન સ્વામિની પ્રાપ્તિવિના ખીલેલી મારી યૌવનાવસ્થા એળે એટલે નિષ્ફળ ગઈ, અર્થાત્ જાય છે; એમ ક્ષપકશ્રેણિપર આરોહણ થએલી સમતા, પોતાની સખી સુમતિને કથે છે. ક્ષપકશ્રેણિપર ચઢેલી સમતાની ભર યૌવનાવસ્થા ગણાય છે, પણ તેરમા સયોગી કેવલી ગુણસ્થાનકમાં ગયાવિના પરમ શુદ્ધચેતનસ્વામિનો સાક્ષાત્ સયોગ થતો નથી, તેથી ક્ષપકશ્રેણિમાં રહેલી સમતા, આવા પ્રકારના ઉદ્ગારો કાઢે છે અને પોતાના સ્વામીને મળવા પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે, અર્થાત્ મમતાનો નાશ કરવા પોતાની શુદ્ધરમણતારૂપ યુક્તિઓ રચ્યા કરે છે. સમતા જે કરે છે તે-નાની વધુ સુમતિ, મોટી વહુ સમતાનું વર્તન જાણી વતી છતી કથે છે. આત્મસ્વામિની લઘુ વધૂ સુમતિ છે અને મોટી વધૂ સમતા છે. સુમતિ કથે છે કે, મારા શુદ્ધચેતનસ્વામિની મોટી વધૂરૂ સમતાએ પોતાના મનમાં જે ગમતું હતું તે પરિપૂર્ણ કર્યું. અહો સમતા તું તારી બહાદૂરી ! અહો તારી શક્તિ ! તેં તારા નિશ્ચય પ્રમાણે સર્વ કર્યું. શું કર્યું તે હવે જણાવે છે. તેં મમતાના પેટમાં પેશીને

તેની સર્વ વાત જાણી લીધી. મમતાનું સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જે પ્રવર્તન થયું તે તેં જાણી લીધું, અર્થાત્ મમતાએ આત્માને કેવી રીતે ભરમાવ્યો તે [illegible] રીતે તેં જાણી લીધું. અનાદિકાલથી મમતાના પ્રપઞ્ચથી આત્મા પોતાનું [illegible] શુદ્ધસ્વરૂપ દેખી શકતો નથી. મમતાના પ્રપઞ્ચથી મનુષ્યો અસ[illegible] વસ્તુઓને પણ સત્ય માનીને ઉન્મત્ત બને છે. મમતા ખરેખર, આત્મા[illegible] નિર્માલ્ય વસ્તુઓમાં પણ ફસાવે છે અને તેથી આત્મા પોતાના અમૂલ્ય[illegible] આનન્દમય જીવનને હારી જાય છે. મમતાથી અનેક પ્રકારના પાપ[illegible] બલાત્કારે પ્રવૃત્તિ થાય છે. મમતાથી મનુષ્યો સત્યપ્રશસ્તતત્ત્વને અનુ[illegible] ધવા અણુમાત્ર પણ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી. જગત્માં મમતા સમાન અન્ય કોઈ બન્ધન નથી. વજ્રસમાન બન્ધનોને છેદવા સમર્થ [illegible] મનુષ્યો પણ, મમતાનું બન્ધન છેદવા સમર્થ થતા નથી. [illegible] મમતાના જે જે સંબન્ધો, જેની જેની સાથે કલ્પ્યા છે તે [illegible] છે, છતાં મનુષ્યો સત્ય આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન [illegible] જગત્માં અનેક પ્રકારનાં નામો અને અનેક પ્રકારના [illegible] વસ્તુઓના સંબન્ધો, વસ્તુતઃ જોતાં કલ્પિત છે; છતાં [illegible] હારિલપક્ષીની પેઠે તેમાં મમતાના યોગે બન્ધાય છે અને [illegible] આક્રમણ કરી નીચ [illegible] જાય છે. [illegible]

[illegible]

રહેલા અનુભવઅમૃતનું પાન કર્યું. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ઉંચ ઉતર્યાવિના અનુભવઅમૃતનું પાન થતું નથી. જ્યાંસુધી રાગદ્વેષના ઉછાળાથી મન ચંચળ રહે છે, ત્યાંસુધી આત્માના પ્રદેશોમાં ઉંચ ઉતરી શકાતું નથી. મમતાનું એટલુંબધું બળ હોય છે કે, આત્માના પ્રદેશમાં સમતાને પ્રવેશ કરવા દેતી નથી. મમતા આત્માની સાથે સમતાનો સંબન્ધ થવા દેતી નથી, પણ સમતાએ તો-તેજ કારણથી પ્રથમજ મમતાનો નાશ કર્યો, તેથી તેને આત્મસ્વામિને મળતાં અને આત્મસ્વામિના પ્રદેશમાં તલ્લીન થતાં, કોઇ વિઘ્ન કરનાર રહ્યું નહીં; સમતા તેથીજ તેરમા ગુણસ્થાનકની પૂર્વે શુકલધ્યાનદશામાં અનુભવામૃત જલનું પાન કરનાર બની, અર્થાત્ અનન્તકાળથી લાગેલી તૃષ્ણા તૃષાનો શીઘ્ર નાશ કર્યો, અને તેણે મમતાનું નામ માત્ર પણ રહેવા દીધું નહીં.

સુમતિ કહે છે કે, સમતારૂપ મોટી વધૂએ પોતાનું પરાક્રમ હોશથી બતાવ્યું. સુમતિ મોટી એવી સમતા વધૂનું ચરિત બતાવવાને પ્રયત્ન કરે છે અને કહે છે કે, તેણીએ પોતાની શુદ્ધદૃષ્ટિરૂપ ચતુના કટાક્ષોથી છાની છાની રીતે છરકડાં, એટલે પોતાના સ્વામિને રીઝવવાની લઘુ ગાથી કળાઓ-ચેષ્ટાઓ કરીને સ્વકીય શુદ્ધચેતનનું મન વિંધી નાંખ્યું, અર્થાત્ પોતાના વશમાં સ્વામિને લેઈ લીધા. તેણીએ શુદ્ધદૃષ્ટિના કટાક્ષોથી તેના સ્વામીનું મન ખચી લીધું. બાહ્ય દેહધારી મનુષ્યોને તો સ્ત્રીઓ કટાક્ષોથી મોહિત કરી નાખે છે, પણ અન્તરમાં રહેલા શુદ્ધચેતનને [illegible] નથી. શુદ્ધદૃષ્ટિરૂપ ચતુર્નું સ્વરૂપ [illegible] કરવાની આવશ્યકતા છે. સમતાવિના [illegible] નથી. [illegible] પ્રકારના પદાર્થોને રાગ અને દ્વેષ [illegible] શુભ રાગ અને શુભ દ્વેષથી [illegible] શુભદૃષ્ટિ કહે છે. અશુભ [illegible] દેખવામાં આવે છે તેને [illegible] શુભદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવાની છે. [illegible] શુભદૃષ્ટિથી સર્વે પદાર્થ [illegible] કરવાના જે જે ઉપાય [illegible] જે જે પદાર્થોના [illegible] પદાર્થોને શુભાશુભદૃષ્ટિથી એવી રીતે [illegible] પ્રવેશ પડે નહીં. [illegible] પદાર્થોને રાગ અને દ્વેષની પરિણતિ [illegible] [illegible] તેથી દૃષ્ટિ [illegible]

કરવી જોઈએ, અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોને નિર્લેપદશાથી દેખી શકાય એવી શુદ્ધદષ્ટિ અન્તરમાં રહેલી છે, તેને અધ્યાત્મ ભાવવડે પ્રગટ કરવી જોઇએ.

શુદ્ધદષ્ટિથી જોતાં સર્વ પદાર્થોનું યથાતથ્યસ્વરૂપ અવબોધાય છે. આ મારૂં અને આ ત્હારૂં એવી દષ્ટિનો પરિહાર કરીને શુદ્ધદષ્ટિથી પ્રત્યેક પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિલોકવું જોઈએ. શુદ્ધદષ્ટિથી મનુષ્ય ઉચ્ચ કોટી પર ચઢી શકે છે અને તે ભવિષ્યકાળમાં થનાર પરિણામોને પણ પ્રથમથી નિર્ધારી શકે છે. શુદ્ધદષ્ટિમાં એવી અદ્ભુતશક્તિ રહેલી છે કે, તે દરેક પદાર્થોને તેઓના મૂળસ્વરૂપે જણાવે છે. શુદ્ધદષ્ટિની આગળ સત્યનો પ્રકાશ પડે છે અને અસત્યનો નાશ થાય છે, માટે શુદ્ધ-દષ્ટિથી દરેક પદાર્થો દેખવાનો અભ્યાસ પાડવાની ખાસ જરૂર છે. આપણે દરેક પદાર્થોને વારંવાર દેખીએ છીએ, પણ શુદ્ધદષ્ટિથી દેખતા હોઈએ તો નવો સત્યનો પ્રકાશ પડ્યાવિના રહે નહીં. પ્રત્યેક પદા-ર્થોને તેઓના મૂળધર્મે જોવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. અહં અને મમ-ત્વના સંબન્ધથી પ્રત્યેક પદાર્થોને દેખતાં તે તે વસ્તુઓનું સત્યરૂપ દેખી શકાતું નથી. કોઈ પણ ધર્મનાં તત્ત્વો જોવાં હોય તો શુદ્ધદષ્ટિવડે દેખવાં જોઇએ. અમુક ધર્મ પોતાનો છે એવો મમતાભાવ ત્યાગ કરીને, શુદ્ધદષ્ટિથી દરેક ધર્મોમાં રહેલું સત્ય નિરીક્ષવાથી, સત્યનો પ્રકાશ વૃદ્ધિ પામે છે અને સત્યના સન્મુખ ગમન કરી શકાય છે. અહંત્વથી ધર્મની શ્રદ્ધાને પૂર્વે ધારણ કરવામાં આવી હોય છે તો, તે માન્યતા-વાળા ધર્મનું સ્વરૂપ શુદ્ધદષ્ટિથી નિરખી શકાતું નથી. શુદ્ધદષ્ટિથી પ્રત્યેક ધર્મમાં નયોની અપેક્ષાએ જે જે સત્ય રહ્યું હોય છે, તે સમ્ય-ક્રીત્યા અવબોધી શકાય છે. શૃંગીમત્સ્ય સમુદ્રમાં રહીને પણ મિષ્ટ જલનું પાન કરે છે, તેમ શુદ્ધદષ્ટિ ધારક આત્મા જ્યાં ત્યાંથી સાપે-ક્ષવાદ પ્રમાણે, પ્રત્યેક ધર્મોનું સ્વરૂપ સમજે છે અને નયોની સાપેક્ષાએ ધર્મોની સત્યતાનો સ્વીકાર કરે છે અને તેથી તેને 'સત્ય' જ્યાં ત્યાંથી સુઝી આવે છે:—આવી શુદ્ધદષ્ટિથી આત્મપ્રભુનું સમ્યક્પણે અવલો-કન કરી શકાય છે. શુદ્ધદષ્ટિ ખીલવાથી મનુષ્યો શ્રુતજ્ઞાનના સિદ્ધા-ન્તોને સાપેક્ષાએ હૃદયમાં ઉતારી શકે છે. જેટલા વચનના માર્ગ છે, તેટલા નયવાદ છે અને જેટલા નયવાદ છે તેટલા પરસમય છે. નય-કચ્રમાં કહ્યું છે કે.

॥ गाथा ॥

जावइया वयण पहा, तावइया चेव हुंति नयवाया ॥
जावइया नयवाया, तावइया चेव पर समया. ॥ १ ॥

દુનિયામાં જેટલાં વચનો છે, તે સર્વને નયોની સાપેક્ષાએ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો સ્વસમયને પ્રગટ કરે છે અને દુનિયામાં જેટલાં વચનો નયોની અપેક્ષાવિના બોલવામાં અને શ્રદ્ધા કરવામાં આવે છે તેટલા પરસમય છે. નયોની સાપેક્ષા પૂર્વક વચનોને જાણવામાં આવે, શ્રદ્ધા કરવામાં આવે અને બોલવામાં આવે, તો સ્યાદ્વાદશાસનની પુષ્ટિ થાય છે. જો આ પ્રમાણે રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરીને સાપેક્ષપણે દરેક વસ્તુઓનું જ્ઞાન કરવામાં આવે છે તો, શુદ્ધદૃષ્ટિની ખીલવણી થાય છે. આશયોની વિભિન્નતાનો બોધ કરવાને માટે અપેક્ષાવાદ એક જ્ઞાનરૂપ અંજન છે અને તેનાથી શુદ્ધદૃષ્ટિ ખીલે છે, અર્થાત્ શુદ્ધદૃષ્ટિનો પ્રકાશ વૃદ્ધિ પામેછે અને ચક્ષુમાંથી રાગ દ્વેષની મલીનતા ટળે છે.

જેને શુદ્ધદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરવી હોય, તેણે નયોનો સાપેક્ષવાદ સમજવો જોઇએ. જો નયોનો સાપેક્ષવાદ સમજવામાં આવે તો, ધૂળમાંથી સુવર્ણ કાઢવામાં આવે છે તેની પેઠે દુનિયામાં પ્રગટેલાં ગમે તેવાં પુસ્તકોમાંથી સમ્યક્સાર ખેંચી શકાય છે; તેમજ મિથ્યા શાસ્ત્રોને પણ શુદ્ધદૃષ્ટિના પ્રતાપથી સમ્યક્પણે પરિણમાવી શકાય છે; આત્મતત્ત્વ સંબન્ધી ઘણું જાણવામાં આવે છે અને કોઈ પણ જાતનો કદાગ્રહ રહેતો નથી. દરેક વસ્તુઓને ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિથી લોકો દેખીને તેને ભિન્ન ભિન્નપણે કથે છે, તે ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિના આશયો અને તેનું રહસ્ય અપેક્ષાએ ખેંચી શકાય છે; તેથી શુદ્ધદૃષ્ટિધારક જીવ કોઈ પણ કદાગ્રહના વશીભૂત થતો નથી. ઉત્તમ શુદ્ધદૃષ્ટિધારક મનુષ્ય, શ્રીમહાવીર પ્રભુ કથિત સિદ્ધાન્તોનું સાપેક્ષવાદથી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણે છે અને તેથી તે જિનવાણીની અલૌકિકતામાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા ધારે છે, તેમજ આત્મતત્ત્વને ઉપાદેય તરીકે જાણી તેની પ્રાપ્તિમાટે સદ્ગુણોનો વ્યાપારી બને છે અને દુર્ગુણોનો નાશ કરવા યથાશક્તિ ઉદ્યમ કરે છે તે, રાગ અને દ્વેષના ઉછાળાઓને સમતાથી વારે છે અને શુદ્ધદૃષ્ટિથી પોતાના આત્મસ્વરૂપને નિરખ્યા કરે છે. સમતાએ શુદ્ધદૃષ્ટિથી આત્મ પ્રભુનું મન વશ કરી લીધું, અર્થાત્ આત્મા, સમતાના સંગમાં રહે અને મમતાનો બિલકુલ વિશ્વાસ કરે નહીં, એવી આત્માની દશા કરી-મમતાનો પરિપૂર્ણ નાશ કરી સમતા પોતાની ઉત્તમ દશામાં વધવા લાગી;-પોતાના આત્મપ્રભુનો એક ક્ષણમાત્ર પણ સંગ ત્યાગતી નથી, અર્થાત્ શુક્લ ધ્યાનવડે પોતાના સ્વામીને સમયે સમયે આરાધવા લાગી. ઘાતી કર્મનો ક્ષય કરીને સમતા પોતાના પતિની સાથે ઉચ્ચ ગુણસ્થાનકની ભૂમિમાં વિચરવા લાગી. મોહના પરિપૂર્ણ નાશથી સમતાની શક્તિ અત્યંત ઉલ્લસવા

લાગી અને તેથી તેણીએ પૂર્ણસ્વરૂપ પ્રગટાવવા માંડયું. બારમા ગુણ-ઠાણે ઉત્તમ સમતા આવે છે, અને ત્યાં શુક્લ ધ્યાનનો એકત્વ વિતર્ક અપ્રવિચાર નામનો પાયો હોય છે તેમજ ત્યાં શ્રુતજ્ઞાનનું પરિપૂર્ણ આલંબન હોય છે. બારમા ગુણસ્થાનક સુધી દ્રવ્યમન અને ભાવમન એ બન્ને હોય છે. બારમા ગુણઠાણા પશ્ચાત્ સમતાએ આત્માના સંબન્ધે એક અપૂર્વ ફલ પ્રગટાવ્યું તે જણાવે છે. સમતાએ લોકાલોક પ્રકાશક કેવલજ્ઞાનરૂપ પુત્ર પ્રસવ્યો અને તેથી તેણીનું કાર્ય સિદ્ધ થયું. બારમા ગુણઠાણાના અન્તે મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય અને કેવલજ્ઞાનાવરણીય, એ પાંચ પ્રકારનાં આવરણોનો સમ્પૂર્ણ ક્ષય કરીને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન કર્યું. કેવલજ્ઞાનથી ચઉદ રાજલોક અને અલોકનો પ્રત્યક્ષ ભાસ થાય છે. કેવલજ્ઞાનમાં સર્વ જ્ઞાનનો અન્તર્ભાવ થાય છે. સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનની અવધિ કેવલજ્ઞાન છે. લોક અને અલોક જ્ઞેય છે. જ્ઞેયનો સાક્ષાત્ પ્રકાશ કરનાર કેવલજ્ઞાન છે. કેવલજ્ઞાનની જૈનશાસ્ત્રોમાં જેવી ઉત્તમ વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે, તેવી અન્ય દર્શનકારોનાં શાસ્ત્રોમાં જોવામાં આવી નથી. ઉત્તમ એવી સમતાની પ્રાપ્તિવિના કોઇને કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. જે મનુષ્ય ઉત્તમમાં ઉત્તમ એવા સમતાના ભેદને ધારણ કરે છે. તેજ કેવલજ્ઞાન પ્રગટાવી શકે છે. સમતાવિના જ્ઞાનનો પ્રકાશ થતો નથી. સમતાથી બે ઘડીમાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સમતાના ઘણા ભેદ છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી સમતાથીજ કેવલજ્ઞાનરૂપ પુત્રની ઉત્પત્તિ દર્શાવે છે. મોહનીય કર્મનો જે જે અંશે ક્ષય થાય છે. તે તે અંશે સમતા પ્રગટ થતી જાય છે. મોહનીય કર્મ દશમા ગુણસ્થાનક પર્યંત વિઘ્ન કરે છે. સમતાથી મોહનો નાશ કરીને ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચઢી શકાય છે અને છેવટે સર્વ જ્ઞાનમાં શ્રેષ્ઠ એવું કેવલજ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સમતા ખરેખર અનેક ગુણો પ્રગટાવવાને સમર્થ થાય છે. સમતા તેરમા ગુણસ્થાનકમાં પરમાત્મ પ્રભુને, પ્રદેશોપ્રદેશરૂપ એકેએક મિલાવીને નચી અને અનન્ત આનન્દમાં ઝીલવા લાગી. અર્થાત્ આનન્દઘન એવું પરમાત્માનું પદ તેણે પ્રાપ્ત કર્યું; એમ શ્રી આનન્દઘનજી કથે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ ઉપર્યુક્ત જણાવેલ સમતાની દશાને ખરેખર હૃદયમાં ધારણ કરવી જોઈએ. મનુષ્યોએ સર્વત્ર–સર્વદા–સર્વથા–શર્મદા એવી સમતાની દશા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આ નાનકડા પદમાં સર્વ સિદ્ધાંતોનો પરમાર્થ આવી જાય છે. સમતાવિના મનુષ્ય

ઉચ્ચ થઈ શકતો નથી અને તે કોઈને ઉપકાર કરવા પણ સમર્થ થઈ શકતો નથી. સમતાના ઉપાસકોથી જગત્‌ના મનુષ્યોને જે લાભ મળે છે તેવો લાભ અન્ય કોઈથી મળતો નથી. સમતાને ધારણ કરનારાઓ ખરી દયા પાળવાને માટે સમર્થ થાય છે. સમતાધારકોની વાણીથી અનેક મનુષ્યોના રાગદ્વેષ છૂટી જાય છે. સમતાવંતને આખું જગત્ એકરૂપ દેખાય છે, અર્થાત્ તેમા કોઈ મિત્ર વા કોઈ શત્રુ તરીકે ભાસતું નથી; તેથી તે જે કંઈ કરે છે તે સર્વ પરમાત્માને હૃદયમાં ધારણ કરીનેજ કરે છે એમ સમજવું.

સમતા યાને સમભાવની દશાથી વિમુખ રહેનારાઓ મહાત્માઓની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી, અને તેવા પ્રકારના મનુષ્યો કોઈનું ઉત્તમ રીતે ભલું કરવા સમર્થ થતા નથી. સમતાની દશાને પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની અત્યંત જરૂર છે. જેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને શક્તિમાન્ થયા નથી, તેઓ સત્તાધારી વા અમે તેવા પંડિત હોય તોપણ પોતાના મનની ઉચ્ચદશા કરવાને શક્તિમાન્ થતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનું પાંડિત્ય જગતમાં અશાન્તિ વધારે છે અને તેના ધારકને અદ્દભુતના [illegible] છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી સમતાની આવશ્યકતા સમજાય છે અને આત્મશક્તિના [illegible] શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી નીરોગ રહી અને મનની સ્વસ્થતા જાળવી શકાય છે, માટે મનુષ્યોને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળાઓએ અવશ્ય અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. [illegible]

[illegible]

એક બે આદિ જે દુર્ગુણો હોય છે, તેજ તેની દૃષ્ટિમાં આવી શકે છે. વિદ્વાન્ વા અવિદ્વાન્ મનુષ્યવર્ગમાં દોષદૃષ્ટિધારકોની સંખ્યા વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. પહેલા પ્રકારની દોષદૃષ્ટિને ધારણ કરનારાઓ ગમે તે વસ્તુમાંથી કંઈ પણ દૂષણ શોધી કાઢીને રાજી થનારા હોય છે, તેથી તેઓ દોષદૃષ્ટિની વૃદ્ધિ કરે છે અને દોષદૃષ્ટિના જોરથી પોતાના મનમાં અનેક દોષોને પ્રગટાવે છે. પહેલી દોષદૃષ્ટિ ધારણ કરનાર મનુષ્યો પોતાનું તેમજ અન્યનું શ્રેયઃ કરવા સમર્થ થઈ શકતા નથી, અર્થાત્ તેઓના સમાગમમાં જે જે મનુષ્યો આવે છે, તેઓને તેઓનાથી સદ્ગુણોનો લાભ મળી શકતો નથી, પણ ઉલટો દુર્ગુણોની પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ રહે છે. પહેલી દૃષ્ટિધારકો, દુર્જનની રીતને અનુસરનારાઓ છે, તોપણ તેવા પ્રકારના મનુષ્યો પ્રસંગોપાત્ત મહાત્માઓની સંગતિથી કઈંક કંઈક સુધરે છે અને તેઓ બીજી દૃષ્ટિમાં આવી શકે છે. દ્વિતીય દૃષ્ટિમાં રહેનારા મનુષ્યો, દોષો અને સદ્ગુણો એમ બેને દેખે છે. કોઈ પણ મનુષ્યમાં રહેલા સત્ય અને બ્રહ્મચર્ય એ બે ગુણોને દેખે છે, તેમજ તેનામાં રહેલા ક્રોધ અને વ્યસન આદિ દુર્ગુણોને પણ દેખી શકે છે. તેઓ ગુણોને દેખે છે તોપણ-દોષની ભાવનાથી દોષોથી મુક્ત થતા નથી. અન્ય મનુષ્યોમાં રહેલા દોષોને દેખવાની અર્થાત્ દોષની ભાવના જાગ્રત રહેવાથી પોતાના મનમાં દોષોના સૂક્ષ્મ સંસ્કાર પડે છે તેથી, તે ઉચ્ચ થઈ શકતો નથી. દોષ અને ગુણ એ બેને દેખનારા મનુષ્યો પહેલી દૃષ્ટિવાળા કરતા સંખ્યામાં અલ્પ હોય છે. બીજી દૃષ્ટિ કરતાં ત્રીજી દૃષ્ટિ અત્યંત ઉત્તમ છે. ત્રીજી ગુણદૃષ્ટિ છે, મનુષ્યોમાં અનેક પ્રકારના અવગુણો હોય છે. છતાં પણ તેનામાં જે ગુણ હોય છે તેનેજ ત્રીજી દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય ગ્રહણ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણે જેમ કુતરાના અનેક દોષો છતાં ફક્ત તેના દાંત વખાણ્યા તેમ ત્રીજી દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય, અનેક દુર્ગુણો તરફ લક્ષ ન આપતાં તેનામાં રહેલા સદ્ગુણો તરફ લક્ષ્ય આપે છે. ત્રીજી દૃષ્ટિધારકો ગુણની મહત્તા સારી રીતે સમજી શકે છે અને તેથી પત્થરમાંથી જેમ મધુકરની પેઠે ગુણોનેજ દેખ્યા કરે છે, અર્થાત્ મનુષ્યોની ઉજ્જવળ બાજુને તેઓ દેખે છે. કાળી બાજુ સામું દેખવાને તેઓ પ્રયત્ન કરતા નથી. વીતરાગપ્રભુવિના સર્વ મનુષ્યવર્ગમાં દોષો અને સદ્ગુણો એ બે હોય છે. દુનિયામાં કોઈપણ એવો મનુષ્ય નથી કે જેનામાં સર્વ ગુણોજ હોય! સર્વ મનુષ્યોમાં દોષો અને ગુણો રહેલા છે, તેથી દોષ દેખનારાઓ તે તે દોષથી મુક્ત થતા નથી, દોષને દેખવાથી અને દોષને દેખી નિંદા કરવાથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ ગ્રહણ કરાય છે, એમ તે ત્રીજી દૃષ્ટિવાળો સારીપેઠે જાણે છે; તેથી તે

કોઈનામાં દોષ દેખે છે, વા સાંભળે છે. તોપણ તે દોષીના ઉપર અરૂચિ ધારણ કરતો નથી અને તેની નિન્દા પણ કરતો નથી; ફક્ત તેનામાં રહેલા જે જે સદ્ગુણો હોય છે તેના પ્રતિજ લક્ષ રાખે છે. ગુણદૃષ્ટિવાલો લાખો કરોડો મનુષ્યોના સમાગમમાં આવે છે તોપણ, તે સર્વમાં જે જે અંશે ગુણો ખીલ્યા હોય છે તેનેજ દેખે છે, તેથી તે પોતાના આત્માની ઉચ્ચદશા કરે છે અને અન્યોના આત્માનું પણ ભલું કરવા સમર્થ બને છે. સર્વત્ર ગુણની દૃષ્ટિ ધારણ કરનારાના હૃદયથી પરમાત્મા દૂર રહેતા નથી. ત્રીજી દૃષ્ટિધારકો, પોતાના શુભ મનથી જગતમાં શાન્તિ ફેલાવી શકે છે અને તેમના મનની ઉચ્ચદશા થવાથી કોઇના તે શત્રુ બનતા નથી; તેવા પ્રકારના મનુષ્યો, સન્ત વા મહાત્માની કોટીમાં ગણાય છે. ત્રીજી દૃષ્ટિ ધારણ કરનારાઓ મન, વાણી અને કાયાથી જગતના ઉપર જે ઉપકાર કરે છે તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. આવી-ત્રીજી દૃષ્ટિને ધારણ કરનારાની સંખ્યા અલ્પ હોય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનની રહેણીથી, ઉત્તમ એવી ત્રીજી દૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઇએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાચવામાત્રથી કંઈ અધ્યાત્મતત્ત્વ પ્રગટી નીકળતું નથી, પણ વારંવાર અધ્યાત્મજ્ઞાનની હૃદયમા ભાવના રાખવાથી અધ્યાત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી સર્વ મનુષ્યોના આત્માઓને સમભાવની દૃષ્ટિથી દેખી શકાય છે. અધ્યાત્મભાવનાથી સર્વ જીવોને સમાનદૃષ્ટિથી દેખી શકાય છે

ચારે ખંડના મનુષ્યો, સમાનદૃષ્ટિથી એકબીજાને દેખે તો ખરેખર દુનિયાની શાન્તિ સારી રીતે રહી શકે. સર્વ દેશના મનુષ્યોમાં જો સમભાવની દૃષ્ટિ વર્તે તો વેરઝેર અને ખૂનખાર યુદ્ધો નષ્ટ થઈ જાય અને પરસ્પર સાત્વિક પ્રેમ પ્રગટવાથી એકબીજાનું સારી રીતે કલ્યાણ કરી શકાય દુનિયામા સર્વ જીવોનુ ભલું કરવું હોય તો સમાન દૃષ્ટિ ધારણ કરવી જોઇએ. સમાન દૃષ્ટિથી સમતાની વૃદ્ધિ થયા કરે છે અને તેથી મહાત્માઓની કોટીમા પ્રવેશાય છે. સમતાથી પોતાના આત્માની ઉચ્ચતાની સાથે જગતના જીવોની ઉન્નતિ કરી શકાય છે, માટે સંસારનો સુધારો અને સંસારમાં સહજસુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો, સમતાને પ્રાપ્ત કરવાની ખાસ જરૂર છે.

સમતાના પરિણામથી ઘરસંસારમાં પણ સર્વની સાથે પ્રેમ જળ-
વાઈ રહે છે અને સર્વ જીવોની સાથે એકસરખો સમાનભાવ વર્તે

છે. ખરેખર સમતાના પરિણામથી સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ સંસારથી નિર્લેપ રહી શકાય છે.

મનુષ્યો, પ્રત્યેક કાર્ય કરતી વખતે હૃદયમાં સમતાને ધારણ કરે તો, ખરેખર તેમનો આત્મા ઉચ્ચ થયા વિના રહે નહીં. જગત્માં ગંગાનદી આદિ નદીઓ કરતાં અનન્તગણી શીતલ એવી સમતા નદી છે; તેમાં મહાત્માઓ ક્રીડા કરે છે. સમતાથી મન સ્થિર રહે છે અને તેથી બુદ્ધિ પણ વૃદ્ધિ પામે છે. જૈનોએ શ્રીમહાવીર પ્રભુના પગલે ચાલી સમતાનો આદર કરવો જોઈએ. સમર્થ પુરૂષોજ સમતાને સેવી શકે છે. અસમર્થ મનુષ્યો મનને કાબુમાં રાખવાને શક્તિમાન્ થતા નથી, તેથી તેઓ સમતાના પ્રદેશમાં વિચરી શકતા નથી. મનના વેગને કાબુમાં રાખવાની જેનામાં શક્તિ પ્રગટી છે, તે સમતાના પ્રદેશમાં વિચરી શકવા સમર્થ થાય છે. સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ખરેખર સમતા ભાવવિના ઉચ્ચ થઈ શકતાં નથી. સમતા એ આત્માનો ભાવ પ્રાણ છે. પ્રાણવિના શરીર ટકી શકતું નથી, તેમ સમતાવિના આત્મા પોતાના સ્વરૂપે રહી શકતો નથી. સમતાને પ્રાપ્ત કરીને યોગીઓ જગત્માં અદ્ભુત કાર્ય કરવાને સમર્થ થાય છે. સમતા વિનાનાં તપ, જપ, વગેરે અનુષ્ઠાનો સફલ થતાં નથી. જગત્ના કોઈ પણ પદાર્થને ઈષ્ટ વા અનિષ્ટ ગણ્યાવિના,–પ્રારબ્ધયોગે પ્રત્યેક પદાર્થના સમ્બન્ધમાં સાનિધ્ય આવે છે તોપણ, તેઓ ઘણા ભાગે નિર્લેપ રહી શકે છે અને કરોડો મનુષ્યોપર સાત્વિક ગુણની અસર કરે છે. અસમતાવન્ત મનુષ્ય અનેક પ્રકારનાં ભાષણો વા લેખો લખીને. જેવી સારી અસર દુનિયાપર કરી શકતો નથી. તેવી સારી અસર ખરેખર સમતાવન્ત મનુષ્ય મૌન રહે છતો પણ કરી શકે છે. સમતા ધારક મનુષ્યો. પશુ પંખીઓ વગેરે પ્રાણીઓઉપર પણ શાન્તિની અસર કરવા સમર્થ થાય છે. ઉત્તમ પ્રકારની ક્ષમા અને ઉત્તમ પ્રકારની દયા તથા ઉત્તમ જ્ઞાન અને ઉત્તમ સન્યાસનો પણ સમતામાં સમાવેશ થાય છે. સમતાથી આત્માની સર્વ પ્રકારની શક્તિયોનો પ્રકાશ થાયછે માટે ભવ્ય મનુષ્યોએ સર્વ પ્રકારનાં વ્યાવહારિક કાર્યો તથા પારમાર્થિક કાર્ય કરતાં વખતે સમતાને હૃદયમાં ધારણ કરવી. સમતાનું સ્વરૂપ જાણીને તેને આચારમાં મૂકવાની દરરોજ ટેવ પાડવી. હળવે હળવે સમતાના પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરવાથી આત્મા સમતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અને અમન થએલી સમતા પોતાના પરમાત્મ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરે છે.

पद ९१.

(राग मारु.)

वारोरे कोइ परघर रमवानो ढाल ॥
न्हानी वहुने परघर रमवानो ढाल ॥ ॥ ए आंकणी ॥
परघर रमतां थइ जूठा बोली, दे छे धणीजीने आल. ॥
॥ वारो० ॥
अलवे चाला करती हींडे, लोकडां कहे छे छीनाल ॥
उलंभडा जण जणना लावे, हैडे उपासे साल. ॥ वारो० ॥ २ ॥
वाइरे पडोसण जुओ ने लगारेक, फोकट खाशे गाल ॥
आनन्दघन प्रभु रंगे रमतां, गोरे गाल झबूके जाल. ॥वारो०॥३॥

ભાવાર્થ:—[illegible] થી છે, તેથી તે આત્માના ઉપર [illegible] અશુદ્ધ ચેતના, પરપુદ્‌ગલ વસ્તુઓના [illegible] રમતા ચાલી જાય છે [illegible] કરીને અશુદ્ધ ચેતનારૂપે બની [illegible], અન્ય આત્માઓનું જૂઠું [illegible] અનેક પ્રકારની પ્રાપંચિક [illegible] કરવામાટે તેઓના ઉપર [illegible] કરવા પાપના વિચારો [illegible] હિંસા, જૂઠ, ચોરી, [illegible] આઠ રમવાની [illegible] કરી, પ્રાણીઓ [illegible] અનેક પ્રકારના કુતર્કો [illegible] વિચારો કરીને અનેક પ્રાણી- [illegible] કેટલાક પ્રાણી- [illegible] અનુરાગની કાંતી [illegible] જેથી આત્મ [illegible] કરી અને આત્માને નહિ [illegible] અશુદ્ધ ચેતનાનું [illegible] અશુદ્ધ ચેતના છે, તેથી તે [illegible] કરેલી છે, તેથી તે [illegible] અશુદ્ધ ચેતના તેને વધુ [illegible]

નથી અને નીચ પ્રવૃત્તિમાં વશ્ય કરે છે. સમતાએ જણાવ્યું કે મારા કથનની અશુદ્ધ ચેતનાને અસર થતી નથી, માટે હું કોઇને આ વાત જણાવું કે જેથી અન્ય કોઈ,—નાની વધૂને સ્વશક્તિથી ઠેકાણે લાવે. સમતા ખરેખર આત્માની મોટી વધૂ છે અને અશુદ્ધ ચેતના નાની વધૂ(વહુ) છે. ઉપર્યુક્ત એતાદૃશ વિચાર કરીને તે, લોકોને આ પ્રમાણે જણાવે છે કે, અરે કોઈ ઉપકારી પુરૂષ ! નાની વધૂને પરઘર રમવાનો ચાલ પડી ગયો છે તેને વારો–હઠાવો. રાગ અને દ્વેષયોગે પરભાવરૂપ પરમાં રમતાં તે બહાબોલી બની છે. સત્ય તત્ત્વને અસત્ય કથે છે અને અસત્ય તત્ત્વને સત્ય કથે છે. ધર્મને અધર્મ કથે છે અને અધર્મને ધર્મ કથે છે. જડધર્મને ચેતનધર્મ તરીકે કહે છે અને આત્મસ્વામિઉપર અનેક પ્રકારનાં આળ ચઢાવે છે. આત્મજ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રધર્મને વગોવે છે. કુધર્મોનો આત્માપર આરોપ કરે છે. આત્માનાં જે જે કૃત્ય ન હોય તેને આત્માનાં કહે છે. વિભાવિક ધર્મને આત્માનો કહીને ખરેખર તે આત્માના ઉપર આળ ચઢાવે છે. અશુદ્ધ ચેતના આવા ચાળા કરીને પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી લોકો તેને છીનાળ કથે છે. આત્માની શુદ્ધ સંગતિનો ત્યાગ કરીને રાગ દ્વેષરૂપ પરપુરૂષનીસાથે રમણતા કરવાથી જ્ઞાની લોકો અશુદ્ધ ચેતનાને છીનાળ કહે, તો તેમાં કંઈ ખોટું નથી. અશુદ્ધ ચેતના પ્રત્યેક મનુષ્યના ઉપાલંભોને પામે છે. કારણ કે પ્રત્યેક મનુષ્ય સાથે તે દ્વેષ, પરિતાપ વગેરે કરે છે. તેથી લોકોમા તેનું માન ઘટ્યું છે. "અશુદ્ધતાથી કોનો ઠપકો ન મળે અને કોના માનની હાનિ ન કરે !" અશુદ્ધ ચેતનાથી મન, વચન અને કાયાની પણ વિપરીત પ્રવૃત્તિ થાય છે. કોઈ પણ મનુષ્ય અશુદ્ધ ચેતનાની અનીતિમય ચેષ્ટાને દેખ્યા પછી, ઠપકો આપ્યાવિના રહેતું નથી. આવી તેની પ્રવૃત્તિથી તે હૃદયમાં શલ્ય ઉત્પન્ન કરે છે.

સમતા, સુમતિ અને શ્રદ્ધા વગેરે પાડોસણોને કથે છે કે.—તમે લગારેક અર્થાત્ અલ્પ પણ દેખો, અને અશુદ્ધ ચેતનાને ઠેકાણે લાવો. નહિ તો એ ફોકટ લાજ ખાશે. જો તે પરભાવરૂપ અશુદ્ધતાનો ત્યાગ કરીને આનન્દના ઘનસુત એવા આત્માની સાથે રમણતા કરે તો, તેના સ્વસ્વભાવરૂપ ગોરા ગાલ ઉપર રૂપેયાનરૂપ ઝાલ ઝબુકે. અર્થાત્ ઝાલ નામનું આભૂષણ તેના કાનમાં ઘાલવાથી તેના ગાલ ઉપર પ્રકાશ પડે. સમતાના આ કથનનો સારાંશ એ છે કે, જો અશુદ્ધચેતના પોતાની ભૂલ સમજીને હવેથી આત્માની સંગતિ કરે અને પરપુદ્ગલ વસ્તુના ઘરમાં ન જાય તો તેના ઉપર આત્મપતિની કૃપા થાય અને તેથી તે અનુભવ-

જ્ઞાનનું શ્રવણ કરી શકે અને તેના મુખપર આનન્દની છાયા છવાઈ જાય; આત્માની સાથે રમણતા કરતાં અશુદ્ધચેતના તે શુદ્ધચેતનારૂપે બદલાઈ જાય છે. રાગ અને દ્વેષના સંબન્ધથી દૂર થએલી ચેતનાને શુદ્ધચેતના કહેવામાં આવે છે. રાગ અને દ્વેષની અશુદ્ધતાથી કંઈ એકદમ દૂર થઈ શકાતું નથી. ચેતનાને રાગ અને દ્વેષના સંબન્ધવિનાની કરવાનો પ્રતિદિન અભ્યાસ કરવો. રાગ અને દ્વેષવિનાની ચેતના તેજ સર્વોત્તમ ચેતના કહેવાય છે. ચેતનાની અર્થાત્ જ્ઞાનની સર્વોત્તમતા કરવામાટે, ચારિત્રમોહનીયને જીતવા દરરોજ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. રાગ અને દ્વેષ સહચારિજ્ઞાનથી દુનિયાનું તેમજ પોતાનું ઉત્તમ શ્રેયઃ સાધી શકાતું નથી, અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષની વૃદ્ધિ કરનારા જ્ઞાનથી, કોઈનું શ્રેયઃ સાધી શકાતું નથી. કહ્યું છે કે,

यज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।
तमसः कुतोऽस्तिशक्ति र्दिनकरकिरणाग्रतः स्थातुम् ॥ १ ॥

"જે જ્ઞાન પ્રગટે છતે રાગદ્વેષાદિ સમૂહ પ્રગટે, તે જ્ઞાનને જ્ઞાનજ ગણાય નહિ. તમની શી શક્તિ છે કે તે સૂર્યના કિરણ આગળ રહી શકે" જે જે અંશે રાગ અને દ્વેષાદિ કષાયોનો નાશ થાય છે, તે તે અંશે ચેતનાની શુદ્ધિ થાય છે અને તે તે અંશે આત્માની ઉચ્ચતા કહેવાય છે. આત્માના સ્વરૂપમાં રમણતા કરવાથીજ શુદ્ધચેતના પ્રગટે છે. એમ લેખકનો સ્વાનુભવ છે.

पद ९२.

(राग कानडो)

दरिसन प्रानजीवन मोहे दीजे, विन दरिसन मोहि कल न परतु है ॥
तलफ तलफ तन छीजे ॥ दरिसन० ॥ १ ॥

कहा कहुं कछु कहत न आवत, विन सेजा क्युं जीजे ॥
सोहुं खाइ सखी काउ मनावो, आपही आप पतीजें ॥ द० ॥ २ ॥

देउर देराणी सासु जेठाणी, युंही सब मिल खीजें ॥
आनन्दघनविन प्रान न रहे छिन, कोडी जतन जो कीजे ॥द० ॥३॥

ભાવાર્થઃ—સમતા પોતાના આત્મસ્વામિને કથે છે કે, હે પ્રાણ-

જીવન ! મને આપ દર્શન દો. આપશ્રીનાં દર્શન કર્યાવિના મને કળ પડતી નથી.-મને અંશ માત્ર પણ ગમતું નથી. માછલી જેમ જલના વિયોગે તરફડે છે અને તેનું શરીર બળે છે, તે પ્રમાણે હે સ્વામિન્ ! આપના દર્શનવિના મારો જીવ તલપે છે અને શરીરમાં અગ્નિ ઉઠે છે. વિરહાનલથી શરીર બળે છે, તેનો ઉપાય ફક્ત આપનાં દર્શનવિના અન્ય નથી. સમતા કથે છે કે, હે સુમતિ ! હું વારંવાર આ સંબન્ધી શું કહું ? હવે આના કરતાં વિશેષ કહેવાનું ક્યાંથી લાવું ? આટલું કહેતાં ચેતન ન આવે તો હવે કથવાનું કંઈ બાકી રહેતું નથી. મારા સ્વામિવિના સ્થિરતારૂપ શય્યાની શોભા અંશમાત્ર નથી. હે સુમતિસખી ! ચેતન આઈને હું તમારીજ છું, એવા શબ્દોના કથનદ્વારા હવે શા માટે ચેતનને મનાવો છો ? હવે તો પોતાની મેળે તે સમજશે; વારંવાર મનામણું કરવાની કંઈ જરૂર નથી. પોતાની મેળે મનુષ્યો અન્તે સમજીને પોતાના માર્ગે ચાલે છે. વાર્યાથી કરવામાં ન આવે તે હાર્યાથી કરવામાં આવે છે, માટે હે સખીઓ ! એની મેળે પોતાના ઘેર સ્વામી આવશે. વિવેકરૂપી દીયર, સરલતારૂપ દેરાણી, મુક્તિરૂપ સાસુ, શુદ્ધઉપયોગરૂપ સસરો, ઈત્યાદિ કુટુમ્બના મનુષ્યો પણ પતિના વિયોગે પોતાના સહજસ્વભાવને મૂકી મારા ઉપર ખીજે છે. પતિના વિયોગે રસ્તામાં ચાલનાર મનુષ્ય પણ આંખે ધમકાવે છે, ત્યારે આ બાબતમાં તો શું આશ્ચર્ય ? સમતા કથે છે કે, હે સુમતિસખી ! આનન્દના સમૂહરૂપ એવા આત્મસ્વામિવિના મારા પ્રાણ કરોડો ઉદ્યમ કરતાં એક ક્ષણમાત્ર પણ હવે રહેવા શક્તિમાન નથી. હવે હે સખી ! વિયોગના દુઃખની પરાકાષ્ઠા આવી ગઈ છે. સમતાની આવી દશા સ્વામિના અત્યન્ત [illegible] જાણે છે. [illegible] શુદ્ધચેતનને જગાવવાની આવી [illegible] દર્શનનો તન્મય [illegible] શકે છે, એમ શ્રી આનન્દઘનજી કહે છે.

पद [illegible]

([illegible])

दुने म्हारा माहलीयाने मन्दवानो कोड ॥
हुं रावुं नारी कोइ दुने रांजो रतणो लोड. ॥ दुने० ॥ १ ॥

मोहनीया नाहलीया पांखे महारे, जग सवि ऊजड जोड ॥
मीठा बोला मन गमता नाहजी विण, तन मन थाये चोड ॥मुने०॥२॥
कांइ ढोलीयो खाट पछेडी तलाइ, भावे न रेसम सोड ॥
अवर सवे महारे भलारे भलेरा, महारे आनन्दघन सुर मोड ॥मुने०॥३॥

ભાવાર્થઃ—અનુભવજ્ઞાનપરિણુતિ કથે છે કે, મને મારા સ્વામિને મળવાનો મનોરથ થયો છે. સમ્યગ્મતિરૂપ માતાને અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિ કથે છે કે, હે જનની! હું મારા સ્વામિને મળવાની ઇચ્છા રાખું છું પણ મને અન્ય કોઈ ભૂત જેવો વળગ્યો છે.–મોહ એ ભૂતસમાન છે, અને તેથી અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિને મોહની સંગતિ બીલકુલ ગમતી નથી. જેને મોહની દુષ્ટતાનો અનુભવ નથી તેને મોહ પ્યારો લાગે છે, પણ અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિને તો મોહની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિનો અનુભવ થયો છે, તેથી તે મોહને ભૂતસમાન ગણીને તેનાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે, અર્થાત્ અનુભવજ્ઞાન પરિણુતિને મોહ બીલકૂલ ગમતો નથી. જગત્ની સ્થુલ ભૂમિકામાં જોતાં માલુમ પડે છે કે, મોહના તાનથી જગત્ના જીવો વિવિધ ચેષ્ટાઓવડે નાચે છે, કુદે છે, રૂવે છે, હર્ષ્ટ મારે છે અને હસે છે—ક્ષણમાં આનન્દી દેખાય છે અને ક્ષણમાં દીન બની જાય છે, એમ મોહની ચેષ્ટામાં આખું જગત્ ફસાયું છે. મનુષ્યોને ઉચ્ચશ્રેણિપર ચઢતાં મોહ મહાવિઘ્ન કરે છે. પ્રોફેસરો, રાજાઓ અને લક્ષ્મીવન્તો મોહ નાટકના પાત્રો બને છે. મોહની આજ્ઞા પ્રમાણે જે પ્રવર્તે છે તે મોહનો દાસ છે મનુષ્યો મોહના સેવકો થઇને પોતાને સ્વામી કહેવરાવે છે અને પોતાની આજ્ઞા મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તે ખરેખર મોહનીજ ચેષ્ટા છે મોહના યોગથી જેઓ અન્ય મનુષ્યોને સ્વામી તરીકે કહે છે તેમાં તેઓ મહાભૂલ કરે છે. મોહથી મનુષ્યો અન્યોન્યની સાથે સમ્બન્ધ બાંધે છે કિન્તુ તેઓ અન્તે નિત્યસુખનો અનુભવ કરી શકતા નથી. મોહના યોગે મનુષ્યો યત્ર યત્ર સુખાર્થ સ્વાર્પણ કરે છે તત્ર તત્ર તેમને દુઃખનોજ અનુભવ આવે છે. સિકંદર બાદશાહ જેવાઓ પણ મોહથી અન્તે સુખ પામ્યા નહિ. દુનિયા મોહબુદ્ધિથી સુખની શોધ કરવા અનેક પ્રકારની કળાઓ કરે છે, કિન્તુ અદ્યાપિ પર્યન્ત કોઇએ જડ પદાર્થોથી સત્ય સુખ પ્રાપ્ત કર્યું નહિ મોહથી રાજાઓ મોટા મોટા યુદ્ધો કરીને રક્તની નદીઓ વહેવરાવે છે અને દુનિયાની પાયમાલી કરે છે, પણ સત્યસુખની ગંધ પણ તેઓ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. મોહથી મનુષ્યોના મનમાં એવી પ્રેરણા થાય છે કે,—" અન્ય દેશીઓને તાબે કરવા જોઇએ, મોટા સૈન્ય

રીતે કંચન અને કામિનીની ગ્રાળમાં મનુષ્યોને ફસાવી, તેમની અન્તરની લક્ષ્મી મોહે લૂટી લીધી. અરે મોહ' તારૂં અપરંપાર જોર છે. બ્રહ્મા અને મહાદેવ સરખા પણ તારા સેવક બની ગયા છે!!

રાજાઓના મનમાં રાજ્યલોભ અને દેશલોભ કરાવનાર તું છે. અરે મોહ' તું જ્યાં પેસે છે ત્યાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ક્લેશ, નિન્દા, હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર, મારામારી, લડાઈ, ઈર્ષ્યા, અભિમાન, અશ્રદ્ધા, વિશ્વાસઘાત, આશા અને સ્વાર્થાદિ દોષોજ દેખવામાં આવે છે. અરે મોહ' તું મનુષ્યને રાજા અને ભિખારી [illegible] જેવો બનાવે છે. અરે મોહ' તું જેને વળગે છે તે મનુષ્ય, [illegible] બને છે અને માયાના [illegible] છે. અરે મોહ' તું [illegible] પાખંડને વિસ્તારીને [illegible] જીવોને બહુ હેરાન કરે છે. અરે મોહ' તું જીવોને; દુઃખી કરે છે [illegible] ક્રોધ માન માયા અને લોભાદિ આકૃતિઓને ધારણ [illegible] નમસ્કાર [illegible] મોહે મુસલમાનોનું આગમન [illegible] કામ, ક્રોધ, [illegible] દેખાય મોહ, [illegible] કરે છે તેની [illegible] ધારનાર મોહ [illegible] થાય છે અને તેની [illegible]

[illegible]

મોહથી મનુષ્યો વૈરની પરંપરાના વિચારો કરીને જગતમાં સ્થિર થાય છે. મોહથી મનુષ્યો સંકુચિત દૃષ્ટિ ધારણ કરીને જગતરૂપ કુટુંબને દુઃખથી પીડાયલું દેખતાં છતાં પણ જગતનું દુઃખ હરવાને આંખ આડા કાન કરે છે. આધ્યાત્મિક શક્તિયોનો પૂર્ણ વિકાસ કરવામાં મોહે જેટલાં વિઘ્ન નાંખ્યાં છે તેટલાં અન્ય કોઇએ નાંખ્યાં નથી. હાલની સુધારાની કેળવણીમાં પણ મોહે પોતાનું સામ્રાજ્ય વધાર્યું છે અને કલેશ, કુસંપ, હિંસા, સ્વાર્થ, વિષયલંપટતા અને નાસ્તિકતા વગેરે દોષોનો પ્રગટભાવ કર્યો છે. વાયુના કરતાં અને વિદ્યુતના કરતાં પણ મોહની અત્યંત બળવાન્ ગતિ છે. અજ્ઞમનુષ્યોના મનમાં તો તેની પૂર્ણ સત્તા પ્રવર્તે છે. અજ્ઞમનુષ્યો બ્હેકે શારીરિક અને વ્યાપારિક બળવાળા હોય છે. છતાં તેઓની દૃષ્ટિમાં, વાણીમાં અને મનમાં, મોહનું પૂર્ણ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું દેખાય છે. મોહનું કંઈ રાક્ષસ જેવું મોટું શરીર નથી. તેના ઉપર તોપ અને બંદુકનો મારો પણ અસર કરી શકતો નથી. તેમ મોહને પકડવામાં હાથનો પણ ઉપયોગ થઈ શકતો નથી, અર્થાત્ ચર્મચક્ષુથી મોહ દેખી શકાતો નથી. મોહથી મનુષ્યો એક બીજાને શત્રુ કલ્પીને પરસ્પરનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. મોહથી મૂઢ બની ગએલા મનુષ્યો. જડ વસ્તુરૂપ લક્ષ્મીની કિમ્મત આગળ આત્માના ધર્મને હિસાબમાં ગણતા નથી. મોહી મનુષ્યો, સત્ય આત્મધર્મ મૂકીને જડવસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાટે મનુષ્ય જીવનની સાર્થકતા અવબોધે છે. મોહિમનુષ્ય સ્વતંત્રતાત્મક સામાજિક [illegible] નિત્યપણું કરે છે. મોહિમનુષ્યો [illegible] ભાવની ચેષ્ટામાં સદાકાલ લયલીન રહે છે [illegible] મોહના અશુભ વિચારો [illegible] રહીને જે [illegible] થવાની આશા [illegible] હોય. [illegible] અને [illegible] તેઓ [illegible] નથી. [illegible] અન્ય કોઇએ કર્યું નથી [illegible] કરવામાં મોહે [illegible] અન્ય કોઈ કરનાર નથી [illegible] કમાણ લોભી નથી. જગતમાં [illegible] પ્રયત્ન કરે છે [illegible] કલેશના કારણ પ્રેરે છે. રાગ અને [illegible] અને જગતના જીવોને પોતાના વશમાં રાખવા યત્ન કરે [illegible] અને આકુળ[illegible] અને આનાકારનું રૂપ [illegible] કરવાને મોહે ઉત્તમ [illegible]

હતા અને કરોડો મનુષ્યોનો ઘાણ કાઢ્યો હતો. કામનો આકાર ગ્રહણ કરીને મોહે રાવણના મનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને પોતાની શક્તિની પ્રેરણાથી સીતાનું હરણ કરાવીને, તથા રામની સાથે મહાન્ યુદ્ધ કરાવીને તેમાં રાવણનો નાશ કરાવ્યો. પાંડવોની પાસે જુગાર રમાવનાર પણ મોહ હતો. ચેડા રાજા અને કોણીક રાજા વચ્ચે મહાભારત યુદ્ધ કરાવનાર પણ મોહ હતો. ચમરેન્દ્ર સરખાને પણ તે લડાઈમાં લાવનાર મોહ હતો. સિકંદર બાદશાહને હિન્દુસ્થાન ઉપર ચઢાઈ કરવામાં મોહની પ્રેરણા હતી. સિથિયન લોકોની સ્વારીઓથી હિન્દુસ્થાનની પાયમાલી કરાવનાર મોહ હતો.

મહમદગીજનીના હૃદયમાં પેસીને તેને હિન્દુસ્થાન ઉપર સ્વારી કરવાની પ્રેરણા કરનાર મોહ હતો. અલ્લાઉદ્દીન બાદશાહની ક્રૂર વૃત્તિ કરાવનાર મોહ હતો. જૈનો જેને મોહ કહે છે તેને મુસલમાનો શેતાન કહે છે. દિલ્હીના બાદશાહનાં કુટુંબમાં ઈર્ષ્યા, લોભ, સ્વાર્થ, અને હિંસારૂપે પ્રવેશ કરીને દિલ્હીના બાદશાહોનું રાજ્ય નષ્ટ કરાવનાર પણ મોહજ હતો. હિન્દુસ્થાનના રાજાઓમાં ક્લેશ, કુસંપ, વૈર, ક્રોધ, વ્યભિચાર, વિષયાન્ધપણું, સ્વાર્થ, વિરોધ, કષાઈ, અપ્રમાણિકપણું, આલસ્ય, દારૂ ભાંગ અને અફીણ વગેરેના વ્યસનમાં પાડનાર અને ઝુંટફાટ, ચોરી, વિશ્વાસઘાત અહંકાર, અજ્ઞાન અને નિન્દા વગેરેના દોષો પ્રગટાવીને તેઓની પાયમાલી કરાવનાર મોહજ હતો અને હાલ પણ અજ્ઞાનના ખાડામાં ઉતારનાર મોહજ છે. દેશ નાત, જાત અને સમાજના મનુષ્યને સ્વાર્થ અભિમાન અજ્ઞાન, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ અહંકાર, કપટ લોભ અને કદાગ્રહના સ્થાનભૂત બનાવી મોહે પાયમાલી કરી છે. તેમ છતાં હજી તેઓની આંખો ઉઘડતી નથી અને મોહના તાબે રહીને પોતાની ઉન્નતિ કરવા માટે જે જે તરકટ આદરે છે. જૈન સાધુઓ તથા શ્રાવકોના મનમાં ક્લેશ ઈર્ષ્યા કુસંપ અને નિન્દા આદિથી ભેદ કરાવીને ક્લેશના બીજ મોહે વાવ્યાં છે અને ભવિષ્યમાં વાવશે. જ્ઞાતિમાં, સંઘમાં અને દેશમાં ખરાબ વિચારો ફેલાવે છે કે તુર્ત મોહ, કુસંપના વિચારો ફેલાવીને તેનું નામ નિશાન પણ રહેવા દેતો નથી. પતિ અને સ્ત્રી વચ્ચે કુસંપ કરાવીને ઘરના ઘર મોહે ઉખેડી નાંખ્યાં છે અને વર્તમાનમાં ઉખેડે છે. પિતા અને પુત્ર વચ્ચે, માતા અને પુત્રી વચ્ચે દુશ્મનાવટ કરાવનાર ક્લેશ, નિન્દા, સ્વાર્થ, અહંકાર અને અભિમાન [illegible] મોહજ જણાય છે. ત્રિભુવન ક્લાવનાર મોહની લીલા અપરંપાર જણાય છે. [illegible] ભાઈઓમાં અને ભગિનીઓમાં અવિશ્વાસ, વિશ્વાસઘાત ક્લેશ ક્લેશ અને કુસંપ કરાવનાર મોહજ છે. અરે મોહ!

તું જ્યાં દૂધ પીવાનું હોય છે ત્યાં વિષ પીવાનું કાર્ય કરે છે. એકરસરૂપ જેનાં હૃદય થવા આવ્યાં છે એવા મિત્રોમાં પણ અનેક હેતુઓદ્વારા કલેશ કરાવનાર હે મોહ! તું છે. જેઓનો પરસ્પર ઉત્તમ પ્રેમ છે એવા મનુષ્યોમાં પણ કલેશની હોળી પ્રગટાવનાર અરે મોહ! તુંજ છે. પ્રીતિનું પાત્ર બનેલી એનેને લડાવી મારનાર મોહ છે. ગુરૂ અને શિષ્યોમાં કપટ, ઈર્ષ્યા, સ્વાર્થ આદિ દોષો પ્રગટાવીને ગુરૂ શિષ્યોનો ભેદ પડાવનાર મોહ છે. જેની કિમ્મત ન થાય એવા શુદ્ધ પ્રેમનો નાશ કરીને, તેને ઠેકાણે દ્વેષ, અપ્રીતિ અને વૈર વૃદ્ધિરૂપ કુસંસ્કારોનું બીજ રોપનાર મોહ છે. સમુદ્રમાં જેમ તરંગો અનેક આકારરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ મોહ પણ મનુષ્યોના હૃદયમાં અનેકાકારરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. ભિન્ન ભિન્ન દેશમાં ઉત્પન્ન થએલા મનુષ્યોના હૃદયમાં, હે મોહ! તું દેશાભિમાન, જાત્યાભિમાન, કુળાભિમાન અને રૂપાભિમાન આદિ આકારોવડે દાખલ થઈને, દેશ દેશના મનુષ્યોના હૃદયમાં ભેદભાવ, કુસંપ અને સ્વસ્વાર્થના દોષો પ્રગટાવીને, પ્રત્યેકને હેરાન કરીને તેઓનું અહિત કરે છે. હે મોહ! તારી સંગતિથી મનુષ્યો, સિંહ, અને બાજની પેઠે ક્રૂર બનીને મનુષ્યોનાં હૃદય ચુસે છે અને જીવતાં છતાં પોતાના હૃદયમાંજ દુઃખની ચિતા સળગાવે છે. હે મોહ! તું જગતના ઠેકાણે સ્મશાન બનાવે છે અને તેમાં પ્રાણીઓને હોમે છે. હે મોહ! તું સમતારૂપ નંદન વનને બાળવામાટે દાવાનલની ઉપમાને ધારણ કરે છે. હે મોહ! હવે તો તું દૂર જા!" તારો નાશ શ્રીમન્મહાવીર પ્રભુએ કર્યો અને તેથી તે પરમાત્મા થયા. આજ કાલે નહીં એના વીરપ્રભુના સેવક બનવા છીએ. એમ [illegible] છે. મોહની ખરી અશુભ વૃત્તિથી ખરેખર તે જૂનું છે એમ અનુભવ [illegible] છે તે યથાતથ્ય છે [illegible] ખરાબ નાશ [illegible] છે. માટે મોહ છે તે [illegible]

અનુભવજ્ઞાન [illegible] નહીં, અને તેથી [illegible] —अनुभवीका वाक्यौका पाले मनुष्य उत्तम [illegible] [illegible] ઉત્પન્ન [illegible] બીજ [illegible] ઉત્પન્ન [illegible] ઉત્પન્ન થાય છે [illegible] ઉત્પન્ન કરનાર છે. તેથી અનુભવીના વચનોવડે [illegible] કરી દે છે. શુદ્ધ સ્વભાવને પ્રગટ કરાવનાર તેમના વચનો છે.

મારા મનમાં હરતાં, ફરતાં, ખાતાં અને ઉઠતાં ક્ષણે ક્ષણે આત્મપતિનું સ્મરણ-ધ્યાન થયા કરે છે. એક આત્માવિના મારા હૃદયમાં અન્ય કોઈ ગમતો નથી, તેથી મારા હૃદયનો પૂર્ણ સત્તાવાળો અને શિરચ્છત્ર સ્વામી આત્માજ છે. આજ કારણથી મીઠા બોલા મનગમતા નાથજીવિના હે મતિ! મારૂં તન અને મન ચુંટાઈ જાય છે. આત્મસ્વામિવિના એક શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવો તેપણ કરોડો વર્ષ જેટલો દીર્ઘ લાગે છે. શુદ્ધ પ્રેમના અધિકારી એવા આત્મપતિના સ્વરૂપમાંજ મારૂં મન રમી રહ્યું છે. હવે મને ઢોલીયો, ખાટલો, પછેડી, અને તલાઈ તથા રેશમની સોડ આદિપર રૂચિ પડતી નથી. દુનિયામાં અન્ય ભલે ગમે તેવા ભલા, અર્થાત્ સારા-મનુષ્યોની દૃષ્ટિમાં દેખાતા હોય! કિન્તુ મારે તો શિરનો મુકુટ એવો આનન્દઘનભૂત આત્મપતિજ એક છે. આત્મપતિવિના હવે મારે કંઈ નથી; આત્મપતિજ મારૂં શરણ છે. અનુભવજ્ઞાન પરિણતિ થતાં આત્માની પ્રાપ્તિ માટે ઉપર્યુક્ત શ્રેષ્ઠ ઉદ્ગારોજ નીકળે છે; એમ શ્રી આનન્દઘન કથે છે.

पद ९५.

(राग सोरठ.)

निराधार केम मूकी, श्याम मने निराधार केम मूकी ॥
कोइ नही हुं कोणशुं बोलुं, सहु आलम्बन चूकी. (टूकी) ॥
॥ श्याम० ॥ १ ॥
प्राणनाथ तुमे दूर पधारया, मूकी नेह निराशी ॥
जणजणना नित्य प्रति गुण गातां, जनमारो किम जासी. ॥
॥ श्याम० ॥ २ ॥
जेहनो पक्ष लईने बोलुं, ते मनमां सुख आणे ॥
जेहनो पक्ष मूकीने बोलुं, ते जनमलगें चित्त ताणे. ॥श्याम०॥३॥
वात तमारी मनमां आवे, कोण आगल जई बोलुं ॥
ललित खलित खल जो वे देखुं, आम माल धन खोलुं. ॥
॥ श्याम० ॥ ४ ॥
घटें घटें छो अन्तरजामी, मुजमां कां नवि देखुं ॥
जे देखुं ते नजर न आवे, गुणकर वस्तु विशेखुं. ॥ श्याम० ॥५॥

હોય છે, તેની આગળ તદનુકૂલ મનોવૃત્તિ પ્રમાણે વદવાથી તેના મનમાં આનન્દ પ્રગટે છે અને તેની મનોવૃત્તિથી પ્રતિકૂળ વદવાથી તેને જન્મપર્યંત અરૂચિ થાય છે. આત્મા પ્રથમ ગુણસ્થાનકની ભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે, સમ્યકત્વદષ્ટિ સ્ત્રીની વૃત્તિ પણ–અન્તરાત્મ સ્વામિવિના–જુદા પ્રકારની થઈ જાય છે.

અન્તરાત્મવિના સમ્યકત્વદષ્ટિ રહી શકતી નથી. આત્મા જ્યારે ચોથા ગુણસ્થાનકથી પહેલા ગુણસ્થાનકમાં આવે છે ત્યારે, સમ્યકત્વદષ્ટિનું પરિણમન પણ મિથ્યારૂપે થઈ જાય છે અને તેથી તે સ્યાદ્વાદનયવિના એકાન્તવાદથી જે દર્શનનો પક્ષ લે છે, તે દર્શનવાળા ખુશી થાય છે અને જેના દર્શનનું ખંડન કરવામાં આવે છે તેને મનમાં કલેશ ઉત્પન્ન થાય છે. મિથ્યાદષ્ટિના યોગે બાહ્યમાં વૃત્તિ વહે છે અને જેવી મનોવૃત્તિ હોય છે તેવો સામો પદાર્થ-દેખાય છે. જે જે દર્શનના વા જે જે પક્ષના વિચારોમાં ચિત્ત દેવામાં આવે છે, તેવીજ મિથ્યા દષ્ટિના યોગે મનોવૃત્તિ થઈ જાય છે. બાહ્ય સમ્મુખ મનોવૃત્તિ વહેવાથી આત્માભિમુખ ચેતના પ્રવર્તતી નથી. આવું સમ્યકત્વદષ્ટિનું કથન અન્તરમાં ઉંડા ઉતરીને વિચારીએ છીએ તો ખરેખર અનુભવમાં આવે છે.

અન્તરાત્મ સ્વામિથી વિરહિત થએલી સમ્યકત્વદષ્ટિ કથે છે કે, હે આત્મસ્વામિન્ ! તમારીજ વાત મારા મનમાં આવે છે, અર્થાત્ હું તમારૂં સ્મરણ કર્યાં કરૂં છું; તમારી વાર્તાને હું જરા માત્ર ભૂલતી નથી. તમારાવિના ચેતનતત્ત્વનું વર્ણન કોની આગળ કથી શકું ? લલિતવચન બોલનાર ખલને દેખું ત્યારેજ હું સર્વ આત્મિક ધનની વાત હૃદયને ખુલ્લું કરી કહું. લલિતવચન બોલનાર આત્માને, સમ્યકત્વદષ્ટિ પ્રેમના આવેશમાં ખલ કહીને વ્યગ્યાર્થમાં બોલાવે છે. સમ્યકત્વદષ્ટિ કથે છે કે, અન્તરાત્મસ્વામિ મળે તોજ હું સર્વ ધનને ખુલ્લું કરી બતાવું. આત્મામાં અનન્ત ઘણી ઋદ્ધિ રહી છે, કિન્તુ તે સમ્યકત્વદષ્ટિ થયાવિના જણાતી નથી. પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન હૃદયમાં અન્તર્યામી આત્માઓ છે, અર્થાત સમ્યકત્વદષ્ટિ કથે છે કે, પ્રત્યેક દેહધારીઓના હૃદયમાં ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે, પણ સમ્યકત્વદષ્ટિ થયાવિના કોઈ સમ્યગ્રીત્યા આત્માનું સ્વરૂપ અવલોકી શકતો નથી.

સમ્યકત્વદષ્ટિ કથે છે કે, જગતમાં અનન્ત આત્માઓ છે. મારામાં પણ અન્તર્યામી આત્મા છે પણ હું કેમ નથી દેખતી? અર્થાત હું દેખું છું, કિન્તુ જ્યારે તે સમકિત વમીને પ્રથમ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકમાં ગમન કરે છે ત્યારે, મારો તેમની સાથે વિયોગ થાય છે.

વ્યવહાર અને નિશ્ચય ચારિત્રનો સમાવેશ થતો નથી. અધ્યાત્મદૃષ્ટિનું ફલ વિરતિ છે. ચારિત્ર અંગીકાર કર્યાવિના અધ્યાત્મદૃષ્ટિનું ફલ બેસતું નથી. અધ્યાત્મદૃષ્ટિ થયા બાદ ચારિત્ર મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિયોને ઉત-વાનું કાર્ય બાકી રહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન વા અધ્યાત્મદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ તો ચોથા ગુણસ્થાનકથી છે, કિન્તુ અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થતું દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર તો અનુક્રમે પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં હોય છે. શ્રાવકનાં બાર વ્રત વા સાધુનાં પંચમહાવ્રતને જે અંગીકાર કરે છે, તે અધ્યાત્મ જ્ઞાનની સફલતા કરે છે અને તેથી તે શુષ્ક અધ્યાત્મજ્ઞાની ગણાતો નથી.

અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને બાહ્ય અને આભ્યંતર ચારિત્રની વૃદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. શ્રીમાન્ મહાવીરપ્રભુ ગૃહસ્થાવાસમાં અધ્યાત્મજ્ઞાની હતા, અર્થાત્ આત્મા અને જડવસ્તુના સ્વરૂપને જાણી આત્મામાં લયલીન થવું જોઇએ એમ અવબોધતા હતા, અને તેથી તે ગૃહસ્થાવાસમાં અવિરતિના યોગે જલ કમલવત્ નિર્લેપ રહેવા પ્રયત્ન કરતા હતા, પણ અન્તે અવિરતિનો છેદ કરી સાધુ ચારિત્રને ગ્રહણ કર્યું અને ચારિત્ર મોહનીયનો નાશ કરવા બાર વર્ષપર્યંત, તપશ્ચર્યા, ધ્યાન અને ક્ષયોપશમભાવ આદિ આત્મસમાધિ અવસ્થાની ઉચ્ચ કોટી પર ચઢીને, છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી સાતમા, આઠમા, નવમા, દશમા, અને બારમાએ ગયા અને બારમા ગુણસ્થાનકમાં ગમન કરીને તેના અન્તે ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરીને, ત્રયોદશમું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કર્યું અને ત્યાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ કરીને ભાવ અરિહંત તરીકે પ્રખ્યાત થયા, તેમજ સમવસરણમાં બેસીને બાર પર્ષદાની આગળ ધર્મ દેશના દેવા લાગ્યા. અધ્યાત્મદૃષ્ટિ, અધ્યાત્મજ્ઞાન, વા સમ્યક્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્યોએ આગળ વધવું જોઇએ. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે. પિસ્તાલીશ આગમો આદિ શ્રુતજ્ઞાન છે અને તેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અન્તર્ભાવ થાય છે. પૌગ્ગજ્ઞાનનો પણ આગમ અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે. શ્રુત-જ્ઞાનના ચાર અનુયોગ પાડી શકાય છે. દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ અને ચરણકરણાનુયોગ; તેમાં દ્રવ્યાનુયોગની ઉત્ત-મતા છે. દ્રવ્યાનુયોગમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન વા અધ્યાત્મદૃષ્ટિનો સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનવિના સમ્યગ્ અધ્યાત્મજ્ઞાન કહેવાતું નથી. દ્રવ્યાનુયોગને જે જાણે છે તેને આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે. દ્રવ્યાનુ-યોગથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને તેની શ્રદ્ધા કરવામાં આવે તો, ચોથા ગુણસ્થાનકમાં સમ્યગ્ અધ્યાત્મજ્ઞાન વા સમ્યગ્ અધ્યાત્મદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ

उदर भरनके कारणे रे, गौआं वनमें जाय ॥
चार चरे चिहुं दिश फिरे, वाकी सुरति वाछरुआमांहे रे ॥ऐं०॥१॥
सात पांच साहेलीयां रे, हिलमिल पाणी जाय ॥
ताली दिये खडखड हसे रे, वाकी सुरति गगरुआमांहेरे ॥ऐं०॥२॥

ભાવાર્થ:—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ કહે છે કે, હે ચેતન! તું શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના ચરણમાં આ પ્રમાણે ચિત્ત લાવ! આ પ્રમાણે અરિહંત ભગવાનના ગુણ ગાવામાં ચિત્ત ધારણ કર! પ્રેમ અને ભક્તિથી પ્રભુનું સ્મરણ કર્યાવિના હૃદયની શુદ્ધિ થતી નથી. ખાતાં, પીતાં, ઉઠતાં, બેસતાં અને અનેક પ્રકારનાં વ્યાવહારિક કાર્યો કરતાં છતાં પણ પ્રભુભક્તિમાં લીનતા ધારણ કર! અરિહંત પ્રભુમાં સુરતા રાખીને બાહ્યથી ભોજન વગેરેની પ્રવૃત્તિ કર! સાધ્યને શ્રીમાન્ આનન્દઘનજી દૃષ્ટાન્ત આપીને સમર્થન કરે છે કે, જેમ ઉદરનું પોષણ કરવામાટે ગાયો વનમાં જાય છે–વનમાં ગાયો ચારો ચરે છે અને ચારે દિશાએ પરિભ્રમણ કરે છે, પણ ગાયોની સુરતા તો અન્તરથી તેઓના વાછરડાંઓમાં છે; પોતાનાં વાછરડાંઓ ઉપર તેઓને બહુ પ્રેમ હોય છે. તેથી હૃદયમાં તો વાછરડાંઓનું સ્મરણ હોય છે, તે પ્રમાણે હે આત્મન્! તારે પણ પોતાના હૃદયમાં પ્રભુનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. અર્થાત્ અનેક પ્રકારની ઉપાધિયોના સંયોગો છતાં પણ, અન્તરથી શ્રી અરિહંત પ્રભુમાં સુરતા ધારણ કરવી જોઈએ. બાહ્ય દુનિયાનાં કાર્યો કરતાં છતાં પણ, અન્તરથી નિર્લેપ રહેવું જોઈએ. આત્મા જો પરમાત્માની સુરતા રાખીને અધિકાર પ્રમાણે ઔચિત્યભાવે પ્રવૃત્તિ કરે તો તે જલ કમલવત્ નિર્લેપ રહેવાને યોગ્યતા ધરાવી શકે છે. આવી દશા કંઈ ઉપર ઉપરના પોપટીયા જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થતી નથી. કિન્તુ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની જેઓ સંપ્રાપ્તિ કરે છે, તેઓ ક્રમે ક્રમે આવી દશાના અધિકારી બની શકે છે. આત્મતત્ત્વના અનુભવપૂર્વક કહેલા સિદ્ધાન્તને અમલમાં મૂકવાથી, આવી-અન્તરમાં સુરતા રાખીને કાર્યો કરવાની શક્તિ પ્રગટે છે. સાત પાંચ સાહેલીઓ હળીમળીને કુવાપર પાણી ભરવા જાય છે, તે સાહેલીઓ મસ્તકપર ઘડાઓ મૂકી ચાલે છે અને પરસ્પર તાળી દેઈને ખડખડ હસે છે અને વાતો કરે છે, પણ તેઓની સુરતા મસ્તકપર મૂકેલા ઘડામાં હોય છે, તેથી મસ્તકપરનો ઘડો પડી જતો નથી. તે પ્રમાણે હે આત્મન્! તારે પણ અન્તરમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનના યોગે સુરતા રાખીને ઉદય આવેલી આવશ્યક બાહ્યક્રિયાઓ કરવી જોઈએ અને અન્તરમાં પ્રભુનું સ્મરણ સતત રાખવું જોઈએ.

પ્રભુના ગુણોની ધૂનમાં રહેવાની ગુરતાને હે ચેતન! તું પ્રાપ્ત કર! પ્રભુનો સર્વદા અન્તરથી ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટાન્તો અવબોધીને જાપ જપ્યા કર! એમ આનન્દઘનભૂત. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે.

पद ९६.

(राग धन्याश्री.)

अरी मेरो ना हेरी अतिवारो, मैं ले जोबन कित जाउं ॥
कुमति पिता बंभना अपराधी, नउ वाहे व जमारो. ॥ अरी०॥१॥
भलो जानीके सगाई कीनी, कौन पाप उपजारो ॥
कहा कहियें इन घरके कुटुंबवे, जिन मेरो काम बिगारो. ॥
॥ अरी० ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—અન્તર્મુખવૃત્તિ નામની ચેતનની સ્ત્રી, પોતાની ચેતના સખીને કહે છે કે, હે અલી-સખી! મારા દુઃખનો છેડો (પાર) કોઈ રીતે આવે તેમ નથી. પક્ષાન્તરાર્થમાં અવબોધવાનું કે હે સખી! મારો સ્વામી મને મળતાં અત્યંત વિલંબ કરનાર છે, તો હું મારૂં યૌવન લેઈને ક્યાં જાઉં? કુમતિનો પિતા, મોહ છે તે ખોટી બુદ્ધિ દેનાર છે અને મારા સ્વામીને ભમાવનાર હોવાથી અપરાધી છે. કુમતિનો પિતા મોહ છે તે દુષ્ટ બુદ્ધિથી મારા ચેતનને, મારાથી દૂર રાખીને મારૂં જીવન નિષ્ફલ કરે છે. તેથી મારો જન્મારો વહન થાય તેમ લાગતું નથી. કારણ કે મારી યૌવન અવસ્થા પતિના સમાગમાર્થેજ બનેલી છે. હે ચેતના સખી! ચેતનની સાથે સમ્યક્ત્વ પિતાએ અને શ્રદ્ધા માતાએ સગાઈ કરી, પણ કોણ જાણે કયું પાપ ઉદયમાં આવ્યું, કે જેથી મારા પતિનો સંબન્ધ થતો નથી. અરે સખી! મોહ અને મોહના કુટુંબને શું કહેવું? મોહના કુટુંબનો સ્વભાવજ એવો છે કે, તે આત્માનો મારી સાથે સબન્ધ થવા દેતું નથી. આત્માની સાથે રમણતા કરવી એજ મારૂં ઈષ્ટ કાર્ય છે, તેને મોહના કુટુંબે બગાડ્યું છે, માટે હવે તેને શું કહેવુ? અર્થાત્ કરોડ વખત ધિક્કાર આપવામાં આવે તોપણ મોહના કુટુબને કંઈ અસર થવાની નથી, તેથી નફ્ટ એવા મોહના કુટુંબને ઉપાલંભ આપવો પણ વ્યર્થ છે; કારણ કે દુષ્ટ એવું મોહનુ કુટુબ કદી પોતાનો-દુષ્ટ સ્વભાવ ત્યજનાર નથી. ક્ષયોપશમની અન્તર્મુખવૃત્તિનું ઉપર્યુક્ત વૃત્તાંત અન્તરમાં અનુભવવા યોગ્ય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિને આત્માની સાથે મેળાપ કરવામાં વિઘ્ન

નાખનાર, કુમતિનો પિતા મોહ અને તેનું સઘળું કુટુંબ છે. મનુષ્યો, મોહના યોગે અન્તર્મુખવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરી શક્તા નથી. બાહ્ય પદાર્થોના યોગે ઉત્પન્ન થતી રાગ અને દ્વેષની વૃત્તિને બહિર્મુખવૃત્તિ કથે છે. મોહના ઉદયાગથી અન્તર્મુખવૃત્તિ રહેતી નથી. મોટા મોટા મુનિવરો, કે જેઓ સમાધિમાં અન્તર્મુખવૃત્તિ કરીને રહ્યા હોય છે, તેઓની ક્ષયોપશમ ભાવરૂપ અન્તર્મુખવૃત્તિનો નાશ કરવામાં મોહના કુટુંબને વાર લાગતી નથી, અર્થાત્-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની ક્રિયા કરનાર એવા સાધુઓ તથા ગૃહસ્થોની અન્તર્મુખવૃત્તિને તે ક્ષણમાં ફેરવી નાખે છે. સ્વયંભુરમણ સમુદ્રમાં ડુબકી મારીને તેના તળીયાનો ત્યાગ લાવવો સહેલ છે, પણ બહિર્મુખવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને અન્તર્મુખવૃત્તિ ધારણ કરવી મુશ્કેલ છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ કિઞ્ચિત્ થાય છે અને પુનઃ ટળી જાય છે, તેનું કારણ મોહના કુટુંબની અન્તરમાં ઉત્પન્ન થતી સૂક્ષ્મ પ્રવૃત્તિ છે. માનસિક ક્ષેત્રમાં મોહનું કુટુંબ, પોતાની સત્તા પ્રબલ કરવા અન્તર્મુખવૃત્તિની સાથે યુદ્ધ કરે છે, તેથી મનુષ્યોએ આન્તરિક-અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થતા-કુવિચારોની સાથે યુદ્ધ કરવું જોઇએ. આન્તરિક યુદ્ધમાં અન્તર્મુખવૃત્તિનું પ્રાબલ્ય વધે છે તો, બાહ્યકાયિકાદિ-વ્યવહારમાં પણ નીતિની ઉત્તમતા અને પ્રામાણ્ય દેખવામાં આવે છે. આન્તરિક અન્તર્મુખવૃત્તિને ખીલવવાથી મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ અને કારૂણ્યભાવના તુર્ત પ્રગટી નીકળેછે. મનુષ્યોએ અન્તર્મુખવૃત્તિ ખીલવવામાટે અન્તરમાં ઉત્પન્ન થતા પ્રત્યેક વિચારોનું નિરીક્ષણ કરવું જોઇએ; મનમાં જે જે વિચારો ઉત્પન્ન કરવા તે પોતાની ઇચ્છા મુજબ યોગ્યજ કરવા. આત્માનું બળ વધારીને મન ઉપર એટલો બધો જય મેળવવો જોઇએ કે. બહિર્મુખવૃત્તિના કુવિચારો ઉત્પન્ન થઈ શકેજ નહિ. મનને સ્વચ્છન્દપણે ગમે તેવા વિચારો કરવાની છૂટ રહેવાથી તે બહિર્મુખવૃત્તિના મોહિક વિચારોનેજ વારવાર સેવ્યા કરે છે, માટે મન ઉપર કબજો મેળવવા માટે આત્મશક્તિ ખીલવવાના સંયમોનું અવલંબન કરવુ, સયમના બાહ્ય હેતુઓનું અવલબન, પણ અન્તર્મુખવૃત્તિ માટેજ છે. પ્રભુપૂજા, ભક્તિ, ગુરૂનું અવલબન, પ્રતિક્રમણ, પ્રતિલેખના અને તીર્થયાત્રા વગેરેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ અન્તર્મુખવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ કરતાં આત્માની અન્તરસૃષ્ટિનું સમ્યગ્રીત્યા અવલોકન કરવું જોઇએ; કારણ કે બાહ્ય પદાર્થોમાંથી ચિત્તને હઠાવવુ એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. બાહ્ય પદાર્થોની મનોહરતા, સુન્દરતા અને આકર્ષણીયતા જેટલી છે તેના કરતાં અન્તરસૃષ્ટિની અનન્તગુણી વિશેષ મનોહરતા અને સુન્દરતા

જે કિંતુ એવું [illegible] અનાદરમાં [illegible] ભવો નથી અને [illegible] [illegible] કે છે માટે આત્માના [illegible] અને [illegible] છે. એવો [illegible] નહિં, કે જેથી અનંતુબંધી [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] અનાદરમાં [illegible] [illegible] અનંતાનુબંધી [illegible] [illegible] [illegible] છે. અનાદરની [illegible] [illegible] નહિં. [illegible] [illegible] અનંતાનુબંધી [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરી, [illegible] અનંતાનુબંધી [illegible] નહિં. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે અને [illegible] છે કે [illegible] [illegible] (દુઃખથી) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

અનંતાનુબંધીનો [illegible] [illegible] એકાકારપણામાં રહેલો [illegible] છે અનંતાનુબંધી થાય છે અને પુન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અનુભવથી અનુભવીએ [illegible] છે. [illegible] અનંતાનુબંધીના [illegible] અને [illegible] ઇન્દ્રિયાદિ [illegible] નથી. ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારોથી ઇન્દ્રિયોને વિમુખ રાખવાથી ઇન્દ્રિયો શાન્ત થાય છે અને નવીન [illegible] [illegible] થાય છે. તથી આત્મા પોતાના શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિનો અનુભવ કરે છે.

અનંતાનુબંધીથી ખરેખર સુખ અનુભવાય છે અને [illegible] [illegible] નિશ્ચય થવાથી, ઇન્દ્રિયોના વિષયોપરથી પ્રેમ પણ ઘટતો જાય છે અને આત્માદિક તત્ત્વાદિક ધર્મની પરિણતિ ઉપર પ્રેમ વધતો જાય છે.

બહિર્મુખવૃત્તિનો જે જે અંશો નાશ થાય છે, તે તે અંશે અન્તર્મુખવૃત્તિ થતી જાય છે. બહિર્મુખવૃત્તિથી સત્યસુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને પરિણામે દુઃખનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ એ જ્યારે સમજાય છે ત્યારેજ બહિર્મુખવૃત્તિની ચેષ્ટાઓ કરવી યોગ્ય લાગતી નથી. બહિર્મુખવૃત્તિથી મનુષ્યો, રાગ અને દ્વેષના યોગે મનુષ્ય મનુષ્યને પણ શત્રુ કરે છે અને પૃથ્વી, ઘર અને દેશના માટે મહા યુદ્ધો કરી અમૂલ્ય મનુષ્ય જીંદગીનો નાશ કરે છે. હાલમાં ચાલતી ઈટલી અને તુર્કીની લડાઈ એક ટ્રીપોલીને માટે છે, તેમાં હજારો મનુષ્યોના પ્રાણનો નાશ થાય છે. બંને તરફના હજારો મનુષ્યોનો ઘાણ નીકળી જાય છે અને તેથી બંને દેશના મનુષ્યોપર અનેક પ્રકારનાં સંકટો આવી પડ્યાં છે. ચીનમા પણ બહિર્મુખવૃત્તિના સામ્રાજ્યમાટે સરકાર અને પ્રજા વચ્ચે યુદ્ધ જામેલ થયું છે અને તેમા અદ્યાપિ પર્યંત સહસ્રશ મનુષ્યોનો ઘાણ વળી ગયો છે. ઈરાનમા પણ બહિર્મુખવૃત્તિના યોગે યુદ્ધો થયા કરે છે. અહો ! બહિર્મુખવૃત્તિથી મનુષ્યોની પાયમાલી કેટલીબધી થાય છે. બહિર્મુખવૃત્તિથી રાજ્યના અધિપતિયો અન્ય દેશોને સ્વાધીન કરવાને અનેક પ્રકારના પ્રાણાપહારક યન્ત્રોને બનાવે છે અને તેથી મનુષ્યોના ઘાત નાશમાટે હૃદયમા અરેરાટ પણ દયા લાવતા નથી. બહિર્મુખવૃત્તિથી મનુષ્યોની પારસ્પર્યમાં કદી પરિપૂર્ણ ઐક્ય થતું નથી અને તેઓને ખરૂં સુખ મળતું નથી. બહિર્વૃત્તિ એક મહાન્ [illegible] છે [illegible] છે અને [illegible] કરે છે. બહિર્મુખવૃત્તિથી [illegible] સુખ [illegible] નથી. [illegible] બહિર્મુખવૃત્તિથી [illegible] નથી [illegible] [illegible] અન્તર્મુખવૃત્તિ [illegible] છે અને [illegible] બહિર્મુખવૃત્તિ [illegible] અન્તર્મુખવૃત્તિ [illegible] વિરોધ વ છે અને તે બે અન્તર [illegible] મનુષ્ય [illegible] રહેતું નથી. બહિર્મુખવૃત્તિના [illegible] જ્યારે [illegible] હોય છે ત્યારે તે બહિર્મુખવૃત્તિ [illegible] કરે છે અને અન્તર્મુખવૃત્તિનું [illegible] કરે છે [illegible] પણ અન્તર્મુખવૃત્તિના પ્રબલ સાધનોનો યોગ થાય છે ત્યારે બહિર્મુખવૃત્તિના [illegible] જડ મન્દ થઈ જાય છે અને અન્તર્મુખવૃત્તિનું બલ વધતું જાય.

ઉની પેઠે અન્તરમાં વહે છે અને તેથી બહિર્મુખવૃત્તિથી આત્માને લાગેલાં જે કર્મ હોય છે તેનું પરિશાટન થાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી ઇન્દ્રિયો શાન્ત થાય છે અને તેઓ બાહ્ય પ્રપંચના વ્યાપારમાં પડતી નથી. આમ થવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની નવી નવી શક્તિયો પ્રગટવામાં એક જાતનું નવું બળ આવે છે અને તેથી પાતાળી કુવાના જળની પેઠે નવું જ્ઞાન જાગ્રત્ થાય છે અને તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી શુદ્ધ પ્રેમ, ઉચ્ચદૃષ્ટિ, દયા, સત્ય, પ્રમાણિકતા અને પરોપકારદૃષ્ટિ ખીલી ઉઠે છે અને નિર્દયતા, અસત્ય, વિશ્વાસઘાત, સ્વાર્થપ્રેમ, શઠતા, કપટતા અને વિષયલોલુપતા આદિ દોષો ટળે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી જગત્માં રહેલા સર્વ આત્માઓ પોતાના આત્મસમાન ભાસે છે અને તેઓનામાં અને પોતાનામાં સમાનતા દેખાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સુખ દુનિયાના કોઈપણ પદાર્થવડે ઉત્પન્ન થતું નથી. અન્તર્મુખવૃત્તિ થતાં મનની ઘણી ચંચળતા મટે છે અને તેથી શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ પણ તાજો રહે છે અર્થાત્ જે જે આગમોનું વિસ્મરણ થયું હોય છે, તેનો પણ ઉપયોગ જાગ્રત્ થાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી દુનિયાની સાથે થયેલ વૈર વિરોધ પણ ટળી જાય છે અને મનરૂપ આકાશમાં મૈત્રીભાવનારૂપ ચન્દ્રનો ઉદય થાય છે અને ક્લેશરૂપ અન્ધકારની મન્દતા થતી જાયછે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ગુણમય અન્તર્મુખવૃત્તિ હોવાથી, તે આત્માના પ્રદેશોમાં ઉંડી ઉતરતી જાય છે અને રાગ અને દ્વેષના વિકારોનું નિકંદન કરતી જાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિથી આત્માનો મૂળ શુદ્ધ ધર્મ લક્ષ્યમાં આવે છે તેથી, અર્થાત્ આત્માની સાથે રમણતા કરનારી અન્તર્મુખવૃત્તિ હોવાથી, બહિર્મુખવૃત્તિ તો તેને અરૂચિકર લાગે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. જે મનુષ્યો બહિર્મુખવૃત્તિ અને અન્તર્મુખવૃત્તિનું આન્તરિક સ્વરૂપ જાણતા નથી, તેઓ અજ્ઞાનતાએ બહિર્મુખવૃત્તિના રમકડાંઓને ભલે ચાહે અને તેમાંને તેમાં લક્ષ્ય ગમે પણ તેઓ બહિર્મુખવૃત્તિના સેવક બનીને પોતાની સર્વ આશાઓ પરિપૂર્ણ કરી શકતા નથી, અને મનમાં અનેક પ્રકારની ચિન્તાઓથી દુઃખી થાય છે. તેઓ મુખથી શબ્દો બોલીને પણ દુઃખી પણ દેખાય છે, તેથીજ સિદ્ધ થાય છે કે, તેઓ ઝાંઝવાના જળને પાણીની આશાની પેઠે બહિર્મુખવૃત્તિના સેવક બનીને પણ કંઈ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. બાહ્યનરની બાહ્યદૃષ્ટિએ બાહ્યવસ્તુમાં બહિર્વૃત્તિથી સુખત્વ ભાસે છે, કિન્તુ અન્તર્મુખવૃત્તિથી વિવેકવડે વિચારતાં બાહ્યમાં સુખનો લેશ પણ ભાસતો નથી. બહિર્મુખવૃત્તિનું જોર અજ્ઞાનાવસ્થામાં વિશેષ હોય છે. બાહ્યવિદ્યાના પ્રોફેસરો

અનેક્ષાઓને પણ બહિર્મુખવૃત્તિ છોડતી નથી, અર્થાત્ તેઓના ઉપર પણ તે પોતાનો હુકમ ચલાવીને દાસની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરાવે છે.

બહિર્મુખવૃત્તિ ધારકો સ્થૂલ જગતની સ્થૂલ-ક્ષણિક ઉન્નતિ અર્થે પોતાના પ્રાણાદિકનું સ્વાર્પણ કરે છે, કિન્તુ અન્તે ક્ષણિક ઉન્નતિનો વેગ શિથિલ પડે છે અને તે ઉદધિ તરંગની પેઠે પોતાનું ચલત્વ દર્શાવીને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દેવાની પેઠે આચરણ કરે છે. બહિર્મુખવૃત્તિવાળાઓ, બાહ્યમાં સુખના શોધાર્થે પ્રોફેસરો બને છે, બાહ્ય વસ્તુઓના અનેક આકારો બનાવીને તેઓને ભોગ અને ઉપભોગમાં લે છે, પણ અન્તે તેઓ મક્ષિકાની પેઠે હાથ ઘસે છે અને નિરાશાના ઉદ્ગારો કાઢીને દિલગીરી જાહેર કરે છે, તે બહિર્વૃત્તિએ આત્માને ભૂતકાલમાં અંશમાત્ર પણ શાન્તિ આપી નથી અને ભવિષ્યમાં અંશમાત્ર પણ શાન્તિ આપનાર નથી. શ્રીકેવલજ્ઞાનીએ વસ્તુનું જે સ્વરૂપ કથ્યું છે, તે કદી અન્યથા થનાર નથી. બહિર્મુખવૃત્તિથી સંસાર છે, અર્થાત્ બહિર્મુખવૃત્તિ એજ સંસાર છે. બહિર્મુખવૃત્તિમાં રાગ અને દ્વેષનો રસ હોય છે તેથી, આત્માને કર્મ પણ ચીકણાં બંધાય છે. બાહ્ય પદાર્થોમાં ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વ ઉત્પન્ન થતાં રાગ દ્વેષનો ઉદય થાય છે અને તેથી બહિર્મુખવૃત્તિ પ્રગટી એમ કહેવાય છે. પાંચે ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારની સાથે રાગ અને દ્વેષના અધ્યવસાયનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે તેથી કર્મનો રસબંધ વિશેષતઃ પડે છે અને તે કર્મરસ, ભવમાં ભ્રમણ કરીને આત્માને ભોગવવો પડે છે. બહિર્મુખવૃત્તિની સાથે કુમતિનો ગાઢ સંબન્ધ છે. કુમતિની પ્રેરણાથી બહિર્મુખવૃત્તિ વૃદ્ધિ પામે છે અને સુમતિનાં કૃત્યોને ઉચ્છેદવા તત્પર થાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિનો આત્માની સાથે અત્યન્ત પ્રેમ સંબન્ધ છે, પરન્તુ આત્મા બહિર્વૃત્તિના યોગે અન્તર્મુખવૃત્તિપર અરૂચિ ધારણ કરે છે. બહિર્મુખવૃત્તિને કુમતિનો પિતા મોહ ઉશ્કેરે છે; તેથી કુમતિના પિતા-મોહનો પણ મહાન અપરાધ છે. મોહ વારવાર બકયા કરે છે અને બહિર્વૃત્તિની સાથે ચેતનને જોડે છે અને ચેતનનું આન્તરિક ધન લુટે છે, તેથી મોહ અપરાધી ઠરે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ વિદુષી હોવાથી, કુમતિના પિતા-મોહને અપરાધી જાણે છે અને તેથી તે આન્તરિક ઉદ્ગારોથી મોહના કુટુંબને દુષ્ટ તરીકે જણાવે છે અને તેના ઘરના કુટુંબથી કંટાળી જઇને તેના ઉપર અરૂચિ ધારણ કરે છે, અર્થાત્ તેને ધિક્કારની દૃષ્ટિથી નિરીક્ષે છે, તથા પોતાના સ્વામિના સંયોગનો વિયોગ કરાવનાર મોહના ઘરનું કુટુંબ છે; એમ જાણીને તેનું પોતાની સખીઓ આગળ આકલ્પ કરે છે, અર્થાત્ તે પ્રમાણે કથીને તે પોતાની સખીઓને જાગ્રત્ કરે છે અને ચેતનને

એવો નિશ્ચય થાય છે અને તેથી ધૈર્યરૂપ ચારિત્રબળ ખીલવાથી અન્તર
રમણતા થાય છે. આવું અન્તર્મુખવૃત્તિનું સ્વરૂપ અવબોધ્યા પશ્ચ
અન્તર્મુખવૃત્તિ સેવવાનો ઉત્સાહ પ્રગટી નીકળે છે. આત્મા ઉપર શુ
પ્રેમ થવાથી આત્મામાં વૃત્તિ ચોંટે છે અને તેથી જ્ઞાન; દર્શન અને ચા
ત્રગુણની વૃદ્ધિ થાય છે. આત્માભિમુખવૃત્તિને પરિભાષામાં અન્ત
ખવૃત્તિ કહેવામાં આવે તેથી તેનું સ્વરૂપ બદલાતું નથી. આત્માભિ
ખવૃત્તિને સેવવાથી મનની શાન્તતા પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે અને જ
તમાં મનની સમાનતા જાળવવાનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. મનુષ્યો દરે
કાર્ય કરતી વખતે અન્તર્મુખવૃત્તિ ધારણ કરવાનો સ્વભાવ સેવે તે
અન્તે ઉચ્ચ સામ્યભાવના અધિકારી બને તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી
અન્તર્મુખવૃત્તિથી દેવતાઓને પણ દાસ બનાવી શકાય છે. અન્તર્મુખ
વૃત્તિવિના કોઈ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ભૂતકાલમાં જેટલ
જીવો સિદ્ધપદ પામ્યા, વર્તમાનમાં-મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પામે છે અ
ભવિષ્યમાં પામશે, તે સર્વે અન્તર્મુખવૃત્તિ થકીજ સમજવું.

અન્તર્મુખવૃત્તિથી યોગીઓ સમાધિનું સત્યસુખ ભોગવીને સ્વકી
જન્મની સફલતા કરી શકે છે.

આત્માભિમુખવૃત્તિના આરાધકોએ મોહના કુટુંબથી સાવચે
રહેવું જોઇએ; એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીના કથનનું રહસ્ય અવબોધાય છે
બહિર્મુખવૃત્તિ કરાવનાર મોહનું કુટુંબ જગત્માં જ્યાં ત્યાં પ્રવૃત્તિ કરી
રહ્યું છે. મોહના કુટુંબના સામે થયાવિના એનું જોર હઠતું નથી. સાંસા
રિક પદાર્થોની સિદ્ધિમાં મૃત્યુ-ભય, શોક, રતિ અને અરતિ વગેરે
મોહની પ્રકૃતિઓને જીતનાર, અન્ય મનુષ્યોનો ઉપરી બને છે. મરણ
ભયનો ત્યાગ કરનાર એક મરજીવો યોદ્ધો, યુદ્ધમાં આત્મબળ સ્કુર
ણાન વિજયલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરે છે' ત્યારે આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ
માટે, મરણભય, શોક, રતિ અને અરતિ આદિની સાથે યુદ્ધ કરનાર
વિજય લક્ષ્મીની પ્રાપ્ત કરે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. મરણનો ભય
ત્યાગ કરનાર યોદ્ધાના મનમાં આનન્દની ઝાંખી જણાય છે, તે પ્રમાણે
મોહ કુટુંબની સાથે યુદ્ધ કરીને આત્માભિમુખવૃત્તિ કરનારના મનમાં
આનન્દની ઝાંખી જણાય છે અને તેથી તે અન્તરાત્મવૃત્તિની ધૂનમાં
એક ધ્યાન મગ્ન થઇને ભૂલે છે. આત્માભિમુખવૃત્તિથી મરણ અને
જીવનની ઇચ્છા ટળે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના ચમત્કારરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ
પડવાથી અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને રહેવાનું સ્થાન મળતું નથી. અન્તર્મુખ-
વૃત્તિ ધારવાથી બાહ્ય પદાર્થોના સુખની કલ્પના રહેતી નથી અને પ્રતિક્ષ
તે ચઢતિયા જેવી દશા બને છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના યોગે અગમ્ય પ્રદેશમાં

રમણુતા કરવાની લગની લાગે છે અને પૂર્વે ભોગવેલા બાહ્ય પદાર્થોમાં રમણુતા કરવાની રૂચિ વિલય પામે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના અભ્યાસથી મન, વાણી અને કાયાની પવિત્રતા વૃદ્ધિ પામેછે, તેમજ શુભ લેશ્યાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને અશુભ લેશ્યાનો નાશ થાય છે; તેથી અન્તર્મુખવૃત્તિસાધકના સહવાસમાં જે જે મનુષ્યો આવે છે તે તે સર્વે શાન્ત તથા પવિત્ર બને છે અને તેથી જગતની અશાન્તિ પણ દૂર કરી શકાય છે. દુનિયાના પ્રત્યેક મનુષ્યો, યદિ અન્તર્મુખવૃત્તિ સેવે તો-તેઓની વૃત્તિ ઉત્તમ થવાથી, સ્વર્ગ સમાન મનુષ્ય લોક બની શકે. જે દેશના મનુષ્યો અન્તર્મુખવૃત્તિના સાધકો છે, તે દેશમાં શાન્તિ સુલેહનો વાવટો ફરકયા કરે છે. બહિર્મુખવૃત્તિના પ્રબળ સાધનોથી અન્યોને તાબે કરવામાં તથા અન્યોનું સુખ હરવામાં કદી સફલતા મેળવી શકાય! પરન્તુ તે સદાકાળ-પાકેલા પાનની પેઠે રહેતી નથી. બાહ્યની ઉત્ક્રાન્તિ ક્ષણિક સ્વભાવવાળી છે, તેથી કોઈ પણ દેશમાં બાહ્યની ઉત્ક્રાન્તિ સદાકાળ રહેતી નથી; બહિર્મુખવૃત્તિની સ્વતંત્રતા સદાકાળ એક સરખી રહેતી નથી, કારણ કે બહિર્મુખવૃત્તિથી થતી ઉત્ક્રાન્તિની અવાધ દેશકાલાવચ્છિન્ન છે. બહિર્મુખવૃત્તિથી ગમે તેટલી ઉન્નતિ થાય, તો પણ માનસિક દોષો ટળ્યાવિના હૃદયમાં સુખની લ્હેરો પ્રગટતી નથી. માનસિક દોષો જ્યાંસુધી છે ત્યાંસુધી, બાહ્ય દેશ-હુન્નર આદિની ગમે તેટલી ઉત્ક્રાન્તિ થઈ હોય, તોપણ આત્માની તો અવક્રાન્તિ અવબોધાય છે. આત્માના સદ્ગુણોની ઉત્ક્રાન્તિ થયાવિના ગમે તે દેશમાં ફરો અને ચક્રવર્તિ બનો, તથાપિ સત્ય સુખની ઝાંખી થવાની નથી, પણ માખીના પેઠે હાથ પગ ઘસવા પડશે; એમાં જરામાત્ર પણ શંકા નથી. બહિર્મુખવૃત્તિથી પ્રથમ તો સુખનું ઝરણું દેખાય છે, કિન્તુ અન્તે કિંપાકફળની પેઠે સુખનું નામમાત્ર પણ રહેતું નથી.

અન્તર્મુખવૃત્તિથી મનુષ્યો, ભોગ અને ઉપભોગનાં સાધનોમાટે લડી મરતા નથી અને સન્તોષવૃત્તિથી બાહ્યની આજીવિકાવૃત્તિને ચલાવી શકે છે. આત્માભિમુખવૃત્તિ થવાથી બાહ્યવસ્તુઓ સંબન્ધીનું મમત્વ ઘટે છે અને તેથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિ ટળવા માંડે છે. આત્માભિમુખવૃત્તિનો સેવક બનેલો એક રાજા વા એક કરોડાધિપતિ, બાહ્યલક્ષ્મીને કણુસની પેઠે સમજી રાખતો નથી, પણ દુનિયાના શ્રેયઃમાટે ખર્ચે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના ઉપાસકો તન, મન અને ધનને અન્ય જીવોના ભલામાટે વાપરે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરવાથી મહાત્માની કોટીમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના પ્રતાપે મોટા મોટા ભૂપતિયો

પણ સન્તોષ ગુણમાં ઝીલે છે અને કર (ટેક્ષ) વગેરેને વધારી પ્રજાને પીડતા નથી. અન્તર્મુખવૃત્તિ ખરેખર કૃપણ જનોના હૃદયને પણ આર્દ્ર કરવા સમર્થ થાય છે અને તેઓની લક્ષ્મીનો પણ સદુપયોગ કરાવે છે. અન્તર્મુખવૃત્તિનો લેશ ભાવ પામીને, ઘાતકો પણ હિંસાનો સ્વભાવ ત્યાગ કરી દયારૂપ ગંગાનદીમાં સ્નાન કરીને નિર્મલ બને છે. ચાર ખંડમાં અન્તર્મુખવૃત્તિનું માહાત્મ્ય ફેલાવનારાઓ દેશના ખરેખરા સુધારકો બને છે. જે દેશના મનુષ્યોનો ઘણો ભાગ અન્તર્મુખવૃત્તિને સેવનારો છે, તે દેશમાં શાંતિ પ્રસરે છે અને તેથી તે દેશના મનુષ્યો અન્ય દેશીય મનુષ્યોને પીડવા પ્રયત્ન કરતા નથી, પણ ઉલટા અન્ય દેશીઓના કલહને દૂર કરે છે. પ્રગતિક્રમમાં દુનિયા, ગમે તેટલી આગળ વધે, તો પણ અન્તર્મુખવૃત્તિ થયાવિના માનસિક દોષોને હરવાને અને અન્ય મનુષ્યોને સંતોષ આપવાને સમર્થ થવાની નથી. બાહ્ય વૈભવના શિખરે ચડેલી દુનિયા, ખરેખર આત્માભિમુખવૃત્તિના અભાવે-ઈર્ષ્યા, લોભ, વૈર અને અહંકાર આદિ માનસિક દોષોથી નીચે પડ્યાવિના રહેતી નથી.

ધર્મના ઉપદેશકો, મહર્ષિઓ અને મુનિવરો, જગતના મનુષ્યોને આત્માભિમુખ [illegible] કરવામાટે-આ જીવન અર્પીને પ્રયત્ન કરે છે અને [illegible] દુનિયાના સુધારક શાન્તિ [illegible] અન્તર્મુખવૃત્તિ [illegible] ઉપદેશકોના પ્રતાપે શાન્તિ [illegible] આત્મિકવૃત્તિના ઉપાસકો ઘણા પ્રગટી નીકળે [illegible] ગુણોના કારણ ઝરણ ફાટી નીકળે છે અને તેથી [illegible] મનુષ્યો [illegible] થાય છે. અન્તર્મુખવૃત્તિના [illegible] નથી [illegible] સમુદ્રની પેલીપાર જવા-માટે [illegible] કરવી જોઈએ. કેટલાક પરમહંસ [illegible] શુદ્ધ [illegible] થઈને આત્મ વૃત્તિના ઉપાસકો [illegible] ભાવનાના ખેડની હાંસી કરે છે [illegible] મહાના પ્રકોપ છે એમ કહેવાય [illegible] નિરૂપ મદિરાનું પાન [illegible] શાન્તિના પ્રસાદનો નાશ કરે છે. [illegible] અધિકારી બની શકતા નથી. [illegible] ધીમે ધીમે પરિણતિ શકતા નથી અને [illegible] આત્મશ્રદ્ધાના પ્રવાહમાં તણાય છે. [illegible] અન્તર્મુખવૃત્તિના સ્વરૂપને કરીને ધર્મબુદ્ધિ [illegible] ચેતનનામાટે એવું આશીર્વાદ દીધો!

પદાર્થોમાં ધર્મ માનીને સત્ય ધર્મથી પરાઙ્મુખ રહે છે. જેઓની સ્થૂલ બુદ્ધિ છે એવા બાળજીવો, વા સાક્ષર પણ કદાગ્રહી મનુષ્યો, સત્ય ધર્મના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને બહિર્મુખવૃત્તિથી ધર્મના નામે અધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે. જે સમયમાં ધર્મોપદેશકો બહિર્મુખવૃત્તિના સેવકો બને છે તે સમયમાં, ધર્મના ભેદો, ધર્મના નામે કલેશો, કાંટા અને કુસંપનું જોર વિશેષ હોય છે. જે કાલમાં ધર્મોપદેશકો વ્યાકરણ અને ન્યાયાદિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે, પણ અધ્યાત્મ અને યોગજ્ઞાનથી પરાઙ્મુખ રહે છે તે કાલમાં, ગમે તે પન્થમાં અંધાધુંધીનું રાજ્ય પ્રવર્તે છે અને બહિર્મુખવૃત્તિનું પ્રાબલ્ય વધવાથી, મોહનું કુટુંબ પણ મનુષ્યોના હૃદયમાં સ્વતન્ત્રતાથી પોતાનું કાર્ય બજાવે છે. જે કાલમાં મનુષ્યો બહિર્મુખવૃત્તિયોને ઉદ્ભવતા સામાન્ય ક્રિયાના કદાગ્રહી ભેદોની અસહિષ્ણુતાથી એક બીજાના ઉપર આક્ષેપ કરે છે, તે કાલમાં જૈન-ધર્મની પ્રગતિ મન્દ થવા માંડે છે અને બાધથી જૈનધર્મ માનનારા-ઓની પણ જૈન ધર્મથી પરાઙ્મુખ દૃષ્ટિ થાય છે; આનું કારણ ખરે-ખર બહિર્મુખવૃત્તિજ છે. બહિર્મુખવૃત્તિથી મનુષ્યો મનુષ્યત્વની કિમ્મત આંકનારા [illegible] નથી. બહિર્મુખવૃત્તિ જ્યાં જ્યાં હોય છે, ત્યાં ત્યાં [illegible] બહિર્મુખવૃત્તિનો સંચાર થતાં મનનાં [illegible] અને તેથી જે જે પદાર્થોથી સુખની આશાનો [illegible] ત્યાંથી અંશમાત્ર પણ સુખ મળતું નથી, પણ [illegible] થાય છે. બહિર્મુખવૃત્તિના [illegible] પ્રકારે ભટકવાની છે. બાહ્ય પદાર્થોમાં [illegible] કરીને સર્વ પ્રકારનાં પાપોને [illegible] બનાવી દે છે અને તેથી [illegible] શક્તિધારકોને પણ પાપની અસર [illegible] બહિર્મુખવૃત્તિરૂપ સિન્ધુના પ્રવાહમાં [illegible] થઈ શકતા નથી.

[illegible] બહિર્મુખવૃત્તિના [illegible] ત્યારે ત્યારે પણ પરાજય થાય છે [illegible] પડી મુશ્કેલીઓ પડે છે, પણ [illegible] બહિર્મુખવૃત્તિનો [illegible] બહિર્મુખવૃત્તિના સંસ્કારો એકદમ કંઈ ટળી [illegible] અન્તર્મુખવૃત્તિના અભ્યાસથી ટળી શકાય છે [illegible] તેથી હિમ્મત હારવી નહિ, પણ અન્ત-ર્મુખવૃત્તિનો [illegible] અને બહિર્મુખવૃત્તિનો રોધ [illegible] અન્તર્મુખવૃત્તિને પણ કોઈ વખત

સદ્‌ગુણો પ્રતિ વલણ થાય અને સદ્‌ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય તેને પ્રશસ્ય પ્રેમ કહે છે. દેવ, ગુરૂ અને ધર્મપર થનાર પ્રેમને પ્રશસ્ય પ્રેમ કથે છે. ગુણ જ્યાં દેખાય ત્યાં પ્રેમને ધારણ કરવો. જેનામાં સદ્‌ગુણ હોય તેના સદ્‌ગુણમાં પ્રેમ ધારણ કરવો જોઇએ. હજારો દુર્ગુણો તરફ લક્ષ ન રાખતાં, એક પણ ગુણ જણાય તો તે ગુણપર પ્રેમ કરવો જોઇએ. જે પ્રેમથી આત્માની ગુણોવડે ઉચ્ચ દશા થાય! તેવા પ્રેમને ધારણ કરવો જોઇએ. પ્રશસ્ય પ્રેમને સ્વર્ગીય પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. પ્રારંભમાં ચારિત્ર બળને પ્રેમ ખીલવે છે માટે, તેને પ્રશસ્ય રમણતારૂપ ચારિત્ર પણ કહે છે. સદ્‌ગુણોમાં પ્રેમ એ એક જાતની ચારિત્રરમણતા અનુભવાય છે. સદ્‌ગુણિ મનુષ્યોપર પ્રેમ થયાવિના આત્માનું ચારિત્રબળ ખીલી શકતું નથી. પ્રશસ્ય પ્રેમવિના ધર્મના પગથીયા ઉપર આરોહણ થઈ શકાતું નથી. બાળજીવો ધર્મપગથીયાપર પ્રશસ્ય પ્રેમથી આરોહે છે એ વાત ખરી છે. બાહ્યવૃત્તિને અન્તર્મુખવૃત્તિ તરીકે કરવામાં પ્રશસ્ય પ્રેમવિના જરામાત્ર ચાલવાનું નથી. અપ્રશસ્ય પ્રેમનેજ પ્રશસ્ય પ્રેમતરીકે ફેરવી શકાય છે. પ્રેમની કિમ્મત પ્રેમવિના અન્ય કંઈ નથી. પ્રેમથી મન, વાણી અને કાયાનો ભોગ આપવામાં જરામાત્ર ભય ઉપજતો નથી. પ્રેમથી આખી દુનિયાનું આકર્ષણ કરી શકાય છે. પ્રેમ એ સજીવન મૂર્તિ છે; એમ કહીએ તો ચાલી શકે તેમ છે. પ્રેમથી મનુષ્યોએ અન્યોને સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું છે. સ્વાર્થ આદિ દોષોથી જે પ્રેમ ધારણ કરવામાં આવે છે તે શુદ્ધ પ્રેમ નથી, પણ પ્રેમનો વિકાર છે. પ્રશસ્ય પ્રેમવિના સંસારની નીતિનું ચક્ર ચાલી શકતું નથી. સાંસારિક નીતિમાં પણ પ્રેમવિના રહી શકાતું નથી. પતિ અને પત્નીવચ્ચે જો પ્રેમ હોતો નથી, તો તે બન્નેને કલેશની હોળીમાં ઝપલાવવું પડે છે; માટે દુનિયાદારીમાં પણ નૈતિક પ્રેમની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે. પિતા અને પુત્રોને એક સંબન્ધથી યોજનાર પ્રેમ છે. પશુઓને પોતાનાં બચ્ચાંનીસાથે સંબન્ધ કરાવનાર પ્રેમ છે. માતા અને પિતાના નીતિસમ્બન્ધને ટકાવી રાખનાર પ્રેમ છે. કૃત્રિમ અપ્રશસ્ય પ્રેમ, વેશ્યા અને તેના યારોવચ્ચે ક્ષણિક સંબન્ધ ઇન્દ્રિયની તૃપ્તિમાટે બધાય છે. વ્યભિચારી પુરૂષો અને સ્ત્રીઓમાં પણ કૃત્રિમ પ્રેમથી તેવો ક્ષણિક સમ્બન્ધ બધાય છે; એવા કૃત્રિમ ક્ષણિક સ્વાર્થિક પ્રેમને પ્રેમજ કહી શકાય નહિ. જાડા રૂપૈયા અને જાડા નંગ જેવો કૃત્રિમ પ્રેમ, ખરેખર જલ ઉપર રહેલી સેવાળ જેવો છે; એવા કૃત્રિમ પ્રેમને તો સુજ્ઞોએ દેશવટોજ આપવો જોઇએ. અપ્રશસ્ય પ્રેમ કાચના જેવો ક્ષણિક છે. અપ્રશસ્ય પ્રેમમાં વિષયોની લાલચ આદિ દુર્ગુણોનો સંબન્ધ હોવાથી તેનો પરિત્યાગ કરવો જોઇએ. અશુદ્ધ પ્રેમનો ત્યાગ

કરીને શુદ્ધ પ્રેમ આદરવો જોઇએ. પ્રેમસંબન્ધી નીચેની કવિતા મનન કરવા લાયક છે.

प्रेमदशा.

प्रेम प्रथम छे धर्म पगथियुं, प्रेमविना नहि चाले ।
प्रेमखुमारी बहु मजानी, भेदभाव सहु टाळे ॥ १ ॥
प्रेमविनानुं जीवन लुखुं, गमे नहि घर वनमां,
तोर प्रेमनो अभिनवो छे, ज्युस्सो प्रगटे तनमां ॥ २ ॥
प्रेमविना नहि भक्ति करारि, प्रेमविना नहि भित्री ।
प्रेमे नहावी योगीजन, जगमां जुओ धरिश्रो ॥ ३ ॥
आत्मप्रतीति प्रेमज आपे, नवधा भक्ति जगावे ।
प्रेमे गुरुनुं हृदय मळे छे, सहुनां ऐक्य बतावे ॥ ४ ॥
प्रेमे योग लघाडो साचो, मनता रंग उतारे ।
स्वार्थे रोगना ओघ विनाशे, तन्मयता हद धारे ॥ ५ ॥
प्रेमविना श्रद्धानां फांफां, प्रेमविना शी करनी ।
प्रेम एकज छे प्रथम दशानां, भवसागरमां तरनी ॥ ६ ॥
स्वार्थे मेळवो ज्यां नहि छांटो, परम प्रेम ए प्यारो ।
मळ्या पछी नहि जुदुं थावुं, सर्व संबंध विचारो ॥ ७ ॥
हर्षोद्गम रोमोद्गम प्रेमे, मनडुं आनन्दकारी ।
रोष दृष्टिनुं मूळ विनाशे, शुद्धप्रेम बलिहारी ॥ ८ ॥
दया दाननो प्रेमज कारन, तननुं भान भूलावे ।
प्रेमसमाधि त्यां नहि आधि, समजु मनमां आवे ॥ ९ ॥
नवपल्लवधारी जयकारी, प्रेमविना सहु सूनुं ।
प्रेम प्रभु पासावे पळमां, प्रेमविना सहु जूनुं ॥ १० ॥
इर्ष्या द्वेष ने रीस नहि ज्यां, सम्यग्भावे रहेवु ।
उत्तमज्ञानी परखे प्रेमज, शुद्ध अनुभवमां एवु ॥ ११ ॥
समजे शठ नहि प्रेम वस्तु शुं ? अनुभव प्रेमी पामे ।
प्रेमीना मन आनन्दवृष्टि, ठरतो प्रेमी ठामे ॥ १२ ॥
प्रेम रमणता परम प्रभुना, शुद्ध मनमांहि आवी ।
बुद्धिसागर प्रेम खुमारी, परमानन्दनी चावी ॥ १३ ॥

ભાવાર્થ:—ધર્મનું પ્રથમ પગથીયું પ્રેમ છે. કારણ કે ધર્મપ્રતિ રૂચિ-અર્થાત્ પ્રેમ થયાવિના ધર્મની આરાધના થઇ શકતી નથી. પ્રેમવિના દેવગુરૂ અને ધર્મપ્રતિ પ્રવૃત્તિ થઇ શકતી નથી. માટે પ્રેમવિના ધર્મમાર્ગમાં એક ક્ષણમાત્ર પણ ચાલવાનું નથી. પ્રેમ ખુમારી બહુ

દાનો ત્યાગ કરીને, સર્વ સંગતિ-ત્યાગરૂપ ભાગવતી દીક્ષાને ગ્રહી હતી શ્રી વીરપ્રભુના સર્વાનુભૂતિ અને સુનક્ષત્રમુનિએ પ્રભુના ઉપર પ્રગટેલ શુદ્ધપ્રેમથીજ પોતાના પ્રભુની ભક્તિના યોગે ગોશાલાની સાથે ભાષણ કર્યું હતું અને શુદ્ધપ્રેમથીજ કાયાની મમતા ટાળી હતી. મનુષ્યોના ઉપર શુદ્ધપ્રેમ ધારણ કરનાર મુનિવર, અન્ય મનુષ્યોને પ્રતિબોધ દેવામાટે ગામોગામ વિચરે છે અને અનેક ક્ષુધાદિ પરિસહોને વેઠે છે; તેમાં પણ શુદ્ધપ્રેમનુંજ પ્રાબલ્ય અવબોધાય છે. ત્રિશલા રાણીના ગર્ભમાં શ્રી વીરપ્રભુ હતા ત્યારે, પ્રભુ પોતાની માતાની ભક્તિથી કંપાયમાન થયા નહિ, તે વખતે ત્રિશલા માતાની જે અવસ્થા થઈ હતી તેમાં પણ પ્રેમની પ્રબલતા હતી. રાજુલે શ્રી નેમિનાથને સ્વામી તરીકે સ્વીકારીને અન્તે દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી, તેમાં પણ પ્રેમનું પ્રાબલ્ય અવબોધાય છે. શ્રી વીરપ્રભુએ ચંડકોશિયા સર્પપર દયાની વૃષ્ટિ વર્ષાવીને બોધ દીધો હતો, તેમાં પણ શુદ્ધપ્રેમનુંજ આકર્ષણ હતું; એમ અવબોધાય છે. શુદ્ધપ્રેમરૂપ લોહચુંબકથીજ પૂર્વકાલના શિષ્યો, પોતાના સદ્ગુરૂના હૃદયની વિદ્યાઓને આકર્ષવા શક્તિમાન્ થતા હતા. જેના ઉપર આપણો પ્રેમ હોય છે, તેનામાટે આપણો પ્રાણ સમર્પવાને શક્તિમાન્ થઇએ છીએ, તેમાં પણ પ્રેમજ કારણીભૂત છે. જેના ઉપર પ્રેમ છે એવો પુરૂષ બળતા ઘરમાં ઉંઘેલો હોય તો તેને ખેંચી કાઢવાનેમાટે પ્રેમીના તનમાં જુસ્સો પ્રગટે છે. પ્રેમના યોગે માતા પોતાના પુત્રને અગ્નિમાં બળતો દેખીને પોતે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે અને પોતાના પ્રાણના ભોગે તેને બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે.

પોતાના મિત્રને નદીમાં તણાતો દેખીને તેનો ખરો મિત્ર નદીમાં પડતું મૂકીને, પોતાના મિત્રને બહાર ખેંચી કાઢે છે; તેમાં પણ પ્રેમની પ્રબલતા અવબોધાય છે. સ્વદેશ પ્રેમના બળથી સ્વદેશીના તનમાં જુસ્સો પ્રગટે છે અને તે પોતાના પ્રાણ વગેરેનું સ્વાર્પણ કરવા જરામાત્ર અચકાતો નથી. શુદ્ધપ્રેમથી અન્યોનું અશુભ કરવાની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. અશુદ્ધ અને એકદેશીય પ્રેમથી પોતાના પ્રેમીઓનુંજ ઈષ્ટ કરવાની પ્રવૃત્તિ થયા કરે છે, પણ પોતાના પ્રેમીઓના જે પ્રતિકૂળ હોય તેનું તો અનિષ્ટ કરવાની પ્રવૃત્તિ રહે છે. એક મનુષ્ય ઉપર પ્રેમ હોય છે તો તેનું શ્રેયઃ ઇચ્છાય છે અને તેની રક્ષા કરી શકાય છે. બે મનુષ્યો ઉપર પ્રેમ હોય છે તો બે મનુષ્યનું શ્રેયઃ કરી શકાય છે અને બેની દયા પાળી શકાય છે. એમ કરતાં કરતાં સર્વ મનુષ્યોપર પ્રેમ થાય છે તો સર્વે મનુષ્યોનું ભલું કરી શકાય છે, અર્થાત્ સર્વ મનુષ્યોમાટે તન, મન અને ધનનું સ્વાર્પણ કરાય છે. સર્વ જીવોપર શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટતાં સર્વ જીવોપર મૈત્રીભાવના ખીલે છે અને સર્વ જીવોની દયા

પામી શકાય છે. દયા, દાન અને શીયલ પાળવામાં પણ પ્રેમગુણનું પ્રથમ પ્રાબલ્ય હોય છે. ન્હાનાં બાળક ઉપર માતાનો અત્યન્ત પ્રેમ હોય છે, તેમ ન્હાના બાળકને પણ માતાના ઉપર અત્યન્ત પ્રેમ હોય છે, પરન્તુ બાળક મોટી ઉમરનું થાય છે ત્યારે પ્રેમના સૂત્રને મલીન કરી દે છે, તેથી તેના ઉપર જનની વગેરેનો પૂર્વના જેવો પ્રેમ રહેતો નથી. મનુષ્યો, સ્વાર્થાદિ દોષોવડે વસ્ત્રની પેઠે પ્રેમને પણ મલીન કરી દે છે. ઉચ્ચ પ્રેમનો પ્રાદુર્ભાવ કરવો હોય તો ઉચ્ચ જ્ઞાન અને સત્વગુણની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. જેમ જેમ આત્માની શુદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ ઉચ્ચ પ્રેમની પણ શુદ્ધિ થતી જાય છે.

સ્વર્ગીય પ્રેમમાં વૈધવ્ય, કલેશ, વગેરે કંઈ પણ અનર્થત્વ હોતું નથી. શરીર રૂપ આદિના પ્રેમને પ્રેમ કહેવામાં ઘણા વિરોધો આવે છે. મૂઢ મનુષ્યો શરીરના રૂપમાં પ્રેમ ધારણ કરે છે પણ તેમાંથી આત્મા નીકળી જાય છે ત્યારે, તે મૂઢ મનુષ્યો શરીરના પ્રેમની ભૂલ સમજી શકે છે. અમુક કારણથી પ્રેમ બાંધવામાં આવે છે અને અમુક કાર્ય નહિ કરવાથી પ્રેમને ઉતારવામાં આવે છે. આવી દશાના પ્રેમને શું શુદ્ધ પ્રેમ કહી શકાય કે! "અમુક મનુષ્યના ઉપર પ્રથમ તો બહુ પ્રેમ હતો, હવે તો તેના સામું પણ જોવું ગમતું નથી. અમુક મનુષ્ય પ્રથમ તો સારો હતો તેથી તેના ઉપર પ્રેમ કર્યો હતો. હવે તો તે વ્યભિચારી બની ગયો છે તેથી તેના ઉપર પ્રેમ આવતો નથી પણ ઉલટો ક્રોધ આવે છે" આવાં વચનો [illegible] મનમાં શું ખરા પ્રેમનો આવિર્ભાવ કહેવાય કે! ઘડીમાં પ્રેમ બંધાય અને ઘડીમાં પ્રેમ [illegible] જાય! આ સર્વ કૃત્રિમ પ્રેમના લક્ષણ છે. કેટલાક [illegible] હોય ત્યારે [illegible] પેઠે પ્રેમ કરનાર [illegible] પ્રકાર કરવામાં પણ [illegible] નહિ. કેટલીક વખતે કહેવાય છે કે [illegible] પ્રેમ ઉતરી ગયો હતો. [illegible] છે" "હાલમાં તો કંઈ પ્રેમ [illegible] નથી. [illegible] પ્રેમ કરનાર નથી" "હવે તો હું ઉપર ઉપરથી [illegible] કંઈ જણાતો નથી [illegible] છે "આના ઉપર પ્રેમ છે કે! [illegible] અવબોધાય છે. પિતા અને પુત્ર [illegible] સ્વામી અને સેવક. મિત્ર અને અન્યમિત્ર ગુરૂ અને શિષ્ય રાજા અને [illegible], [illegible] અને ચોરી. રાજ્ય અને પ્રજા. [illegible] અને [illegible]. [illegible] અને

દેવ, સેનાપતિ અને યોદ્ધાઓ, વગેરેમાં જો કૃત્રિમ પ્રેમ હોય છે; તે તેનું પરિણામ કદી સારૂં આવતું નથી.

ક્રૂર પ્રાણીઓ પણ પ્રેમથી પોતાનાં બચ્ચાંઓનું રક્ષણ કરે છે અને તેઓના પ્રાણના રક્ષણમાટે પોતાના પ્રાણનું પણ સ્વાર્પણ કરે છે. આ દૃષ્ટાંતથી સાર લેવાનો છે કે, શુદ્ધપ્રેમ જગતનું તથા પોતાનું શ્રેયઃ કરવા શું સમર્થ નથી? અર્થાત્ છેજ. સ્વાર્થ અને ક્રોધાદિક દોષોવડે મનુષ્યોએ કૃત્રિમપ્રેમનું અવલંબન કરીને દુનિયાની અવનતિનું કાર્ય આરંભ્યું છે. કેટલાક રાજાઓએ લોભથી કૃત્રિમપ્રેમને ધારીને સ્વદેશીય અને પરદેશીય પ્રજાનો વિશ્વાસ ખોયો છે. કેટલાક વ્યાપારીઓ સ્વાર્થપ્રપંચના વિકારોમાં તન્મય થઇને, કૃત્રિમપ્રેમથી પવિત્ર જીવનને કલંકિત કરી અન્યોને પણ પોતાના પાપમય વિચારોના પ્રવાહમાં આકર્ષીને જગતની અવનતિ આરંભે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થિયો તેમજ કેટલાક જૈનો કૃત્રિમપ્રેમની શાળામાં અભ્યાસ કરીને-જૈન નામને કલંકિત કરીને, સ્વાર્થ, નિન્દા, શઠતા અને ઈર્ષ્યાદિ દોષથી, ગુરૂઓ, માતાપિતા, બન્ધુઓ, કુટુંબીઓ અને અન્ય મનુષ્યોની સાથે સાકર જેવી જિહ્વાથી વિષગર્ભિત પ્રેમનો પ્રપંચ કરીને, શુદ્ધપ્રેમના અંકુરાઓને હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતાંજ છેદી નાખે છે, તેથી તેઓ-દેવ, ગુરૂ અને ધર્મપ્રતિ શુદ્ધપ્રેમ ધારણ કરવાની પ્રવૃત્તિને ક્યાંથી ધારણ કરી શકે? કેટલાક ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ, તેમજ ન્યાય અને ન્યાયશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ પણ કૃત્રિમપ્રેમના પ્રપંચને વિસ્તારીને પોતાનું આયુષ્ય નિરર્થક વહન કરે છે. કેટલાક બ્રાહ્મણો અને કેટલાક માત્ર વેષથી સાધુ બનેલાઓ, ગુરૂ અને દેવ આદિપર કૃત્રિમપ્રેમ ધારણ કરીને અને સ્વાર્થાદિ દોષવડે, પોતાના આત્માને પાપકલંકયુક્ત કરીને,-દયા, મૈત્રી, ઉચ્ચ હૃદય અને સરલતા આદિ ગુણોથી ભ્રષ્ટ બનીને પોતાની તથા પોતાના આશ્રિતોની જીંદગીને પણ બગાડે છે.

કેટલાક મનુષ્યો, વિનયરત્ન તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા મુનિની પેઠે, ઉપર ઉપરનો કૃત્રિમ-વિષમય પ્રેમ દર્શાવીને, મનુષ્યોને દુઃખના સાગરમાં ડુબાવે છે. અનેક પ્રકારના સ્વાર્થના વિચારોને દેશવટો દેવામાં નહિ આવે તાવત, દુનિયામાં ઉચ્ચ પ્રેમના કલ્પવૃક્ષોના દર્શનની આશા રાખવી તે વ્યર્થ છે. તમે તેવા સત્તાધિકારીઓ થાઓ, મોટા મોટા પ્રોફેસરો બનો, અનન્ત લક્ષ્મીના અધિપતિ બનો અને અમે તેવા વક્તા બનો, પણ સ્વાર્થાદિ દોષવડે જેના તેના ઉપર કૃત્રિમ પ્રેમને ધારણ કરો છો ત્યાંસુધી, તમે સત્યસુખના આનન્દને પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી. પ્રેમના અનેક ભેદ પડે છેઃ-કૃત્રિમ પ્રેમનું સ્વરૂપ તો પૂર્વે દર્શાવ્યું છે. એક પ્રેમ એવો છે કે જેના ઉપર પ્રેમ હોય તેની દયા અને દાનાદિવડે

ભલું કરી શકાય, પણ તેવિના અન્યોને મારી નાખવામાં પ્રવૃત્તિ થાય, તે વ્યાઘ્રાદિની પેઠે પાશવીય પ્રેમ અવબોધવો. શરીરની સુન્દરતાને દેખી કોઈના ઉપર પ્રેમ થાય છે તે શારીરિક પ્રેમ કહેવાય છે; એ પ્રેમ પણ ઉત્તમ નથી, કારણ કે તેવા પ્રકારના પ્રેમને તો પશુઓ અને મૂઢ મનુષ્યો-ચામડીના મોહે ધારણ કરે છે. અલ્લાઉદ્દીન અને ઔરંગઝેબની પેઠે પોતે જે ધર્મ પાળતા હોય તેનો વિસ્તાર કરવો અને સ્વાભિમત ધર્મ માનનારાઓ ઉપર પ્રેમથી મરી મથવું અને અન્ય ધર્મ પાળનારાઓની કતલ કરવી, તેમનું સર્વસ્વ નષ્ટ કરવું અને તેઓના દેવોને ચાબો ભાંટવી, તે તો સંકુચિત ધર્માન્ધ પ્રેમ ગણાય છે. આવા સંકુચિત ધર્માન્ધ પ્રેમને પ્રેમજ કહેવામાં મોટામાં મોટી ભૂલ કરાય છે. આવા પ્રકારનો સંકુચિત ધર્માન્ધ પ્રેમ, સ્વપરનું હિત કરવા સમર્થ થતો નથી. કેટલાક આગમ નિરપેક્ષ, પોતાની બુદ્ધિની કલ્પનાથી પોતાના ધર્મી સાધુઓને સત્ય માની તેઓના ઉપર પ્રેમ ધારણ કરે છે અને તેથી અન્ય-જે જે સાધુઓ, કે જે પોતાના અભિમતથી ભિન્ન હોય તેઓનો નાશ કરવા-તેઓનું બૂરું કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ પણ સંકુચિત ધર્માન્ધપ્રેમધારક જાણવા. કેટલાક મનુષ્યો પાંજરાપોળો બાંધે છે અને પશુઓ ઉપર પ્રેમ રાખે છે અને તેઓનું પાલન કરે છે, પણ કદાપિ કોઈ મનુષ્ય વ્યક્તિમાં વા અમુક શ્રાવક વા સાધુમાં કોઈ જાતનો દોષ સાંભળે છે વા દેખે છે. તો તેઓની હેલના કરવા તથા તેઓનું અશુભ કરવા-મન. વાણી અને કાયાથી પ્રવૃત્તિ કરે છે. અર્થાત્ વાઘ, સાપ, મગર અને હડકાયાં કુતરાની પણ દયા કરનારા અને તેઓના ઉપર પ્રેમ ધારણ કરનારા મનુષ્યો. અન્ય કોઈ મનુષ્ય વ્યક્તિમાં, દારૂ-પાન, વ્યભિચાર વા અસત્ય ભાષણ વગેરે દોષો હોય છે તો. તેના ઉપર તૂટી પડે છે અને તેના પ્રાણનો નાશ કરવા. પ્રયત્ન કરે છે, તેનાં આજીવિકાનાં સાધનોને પણ હરી લે છે અને નિરન્તર તેના મનને અત્યંત સતાવીને પરમાધામીની પેઠે વેદના કરતાં બાકી રાખતા નથી, એ શું ખેદજનક નથી? ખરેખર અત્યન્ત ખેદકારક છે કેટલાકો થાય. સર્પાદિ પશુઓની દયા કરે છે પણ કોઈ મનુષ્યના કર્મ દોષ આવી ગયો હોય. વા એવી વાત પણ સમજાઈ હોય તો. તેના મનને દુઃખવવા અને તેને ખૂન જેવો હલકો કરવા નિર્દય પરિણામને ધારે છે; આવા પ્રકારના મનુષ્યોના પ્રેમને વિવેકશૂન્ય-તુચ્છ પ્રેમની ઉપમા આપવામાં આવે તો, ખરેખર તે અયોગ્ય નહિ ગણાય. કેટલાક મનુષ્યો, પોતાના સ્વાર્થમાં જે સહાય કરે છે તેના ઉપરજ પ્રેમ ધારણ કરે છે અને અન્યોના પ્રતિ પ્રેમની દૃષ્ટિથી કદી જોતા નથી; આવા પ્રકારના

પ્રેમને સ્વાર્થે પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. એક જાતનો પ્રેમ એવો હોય છે કે, કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાનું બુરૂં ન કરે ત્યાંસુધી તેના ઉપર પ્રેમ ધારણ કરે છે અને જ્યારે કોઈ બુરૂં કરવા પ્રયત્ન કરે છે તો પશ્ચાત્ પ્રેમના ઠેકાણે દ્વેષાગ્નિમય હૃદય થઈ જાય છે, આપણ વૈકારિક પ્રેમ છે. કેટલાક મનુષ્યો કોઈના સુખના વખતે તેના પ્રેમી બને છે, પણ જ્યારે તેના ઉપર દુઃખ ઉપાધિ આવી પડે છે ત્યારે, તેના ઉપરથી પ્રેમ ઉતારી દે છે; આપણ સ્વાર્થે પ્રેમજ અવબોધાય છે. કેટલાક મનુષ્યો, જે પોતાની માન્યતા પ્રમાણે વર્તે છે તેના ઉપર પ્રેમ ધારેછે અને અન્યના ઉપર પ્રેમદૃષ્ટિથી દેખતા જો પણ નથી, તેઓ પણ પ્રેમની સંકુચિત વૃત્તિથી આગળ વધેલા જણાતા નથી. જેઓ ઘડીમાં પ્રેમી બની જાય અને ઘડીમાં વાઘરીવાડાની પેઠે કલેશ કરી ગાળાગાળી કરે! તેવા પ્રેમધારકોના પ્રેમને અનાર્યે પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. જેઓ અનાર્ય પ્રેમથી આગળ વધ્યા નથી, તેઓ સાધુના ધર્મને ગ્રહણ કરવાના અધિકારી ક્યાંથી બની શકે? જેઓ પ્રેમનો ક્રય વિક્રયની પેઠે વ્યવહાર કરે છે તેઓના પ્રેમને વ્યાપારિ પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. જેઓ પત્રોમાં પ્રેમના ઉભરાઓ કાઢી દે અને જાણે પ્રેમના સાગરમાં તણાઈ જતા હોય! એવો દેખાવ કરે, પણ તેઓના હૃદયમાં પ્રેમનો છાંટો પણ ન હોય, તેવા પ્રેમને ઇન્દ્રજાલિક પ્રેમ કહે છે. જેઓ આચારોવડે પ્રેમની મૂર્તિરૂપ પોતાને જણાવે અને "અમે પ્રાણને પણ હીસાબમાં ગણતા નથી" એમ બોલી બતાવે અને વખત આવે પ્રેમના ઠેકાણે શત્રુતા દેખાડે, તેને વિષપ્રેમ કહે છે. જેઓ પ્રેમની વાતો કર્યાં કરે પણ પ્રેમના વિવેકને સમજી શકે નહિ અને મૂઢપણું દેખાડે, તેઓના પ્રેમને અવિવેક પ્રેમ કહે છે. જે પ્રેમ ઘડી ઘડીમાં પોતાના સ્વરૂપને ફેરવી નાખે અને તેનું ઠેકાણું રહે નહિ, તેને ચલપ્રેમ કહે છે. જે પ્રેમ સુવર્ણની પેઠે પોતાના રંગને બદલે નહિ તેને સુવર્ણ પ્રેમ કથે છે. સુવર્ણને હજારો મણ લાકડાના ઢગલામાં અગ્નિ સળગાવીને નાખવામાં આવે તોપણ તે પોતાનું મૂળ રૂપ તજતું નથી, તેમ શુદ્ધ પ્રેમ પણ હજારો સંકટોમાં એકરૂપે સ્થિર રહે છે. ખરેખર તેવા સુવર્ણ પ્રેમને ધારણ કરનારાઓ જગતમાં વિરલા છે. જે પ્રેમ બીજના ચંદ્રમાની પેઠે વૃદ્ધિ પામે તેને વૃદ્ધિપ્રેમ કથે છે. જે પ્રેમ જેના ઉપર થાય તેના ઉપર પ્રથમ ઘણો હોય અને પશ્ચાત્ પૂર્ણિમાના ચન્દ્રની પેઠે હ્રાસ પામતો જાય તેને હ્રાસિ પ્રેમ કથેછે. જે પ્રેમ ઋજુકની પેઠે પૂર્વના સંસ્કારથી ઉપજે છે તેને સંસ્કારજન્ય પ્રેમ કથેછે. જે પ્રેમ અમુક એક વ્યક્તિપર હોય અને આખી દુનિયાનાં મનુષ્યોપર અંશમાત્ર પણ ન હોય, તેને એક વ્યક્તિપ્રેમ કથે છે. એક વ્યક્તિપ્રેમથી

આખી દુનિયા ઉપર પ્રેમ ન હોવાથી, કોઈ અપેક્ષાએ ઉપકાર કરી શકાતો નથી. જે પ્રેમરસના સાખબિન્દુનો સાર ન જણાતો હોય તેને સાષ્પત્સ્ત્વ પ્રેમ કયે છે. જે પ્રેમમાં નિસ્સારતા જણાતી હોય તેને નિસ્સાર પ્રેમ કહે છે. નીતિના સંબન્ધમાં જે પ્રેમ થાય છે તેને નૈતિકપ્રેમ કથે છે. જે પ્રેમથી ઉપરના ગુણસ્થાનક ઉપર ચઢાતું હોય અને દેવગુરૂ ધર્મપર અત્યન્ત શ્રદ્ધા થતી હોય તેને શુદ્ધપ્રેમ કયે છે. આત્માની શુદ્ધતા અને ઉચ્ચતા કરવાનો આશય જેમાં છે, તેવા શુદ્ધપ્રેમને ધર્મિ જીવો ધારણ કરે છે. જેઓ શુદ્ધપ્રેમથી મસ્ત બનેલા છે એવા શ્રાવકો અને મુનિવરો, દેવગુરૂ અને ધર્મમાં અત્યંત પ્રેમને ધારણ કરી આત્માની ઉચ્ચતા કરે છે. શુદ્ધપ્રેમવિના ભક્તિની ઉત્પત્તિ થતી નથી. પ્રારંભમાં જલવિના બીજ ઉગતું નથી, તેમ શુદ્ધપ્રેમવિના ધર્મરૂપ બીજ ઉગી શકતું નથી. ઉચ્ચ-શુદ્ધ પ્રેમના પાત્રભૂત બનેલા એવા શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી, શ્રી ઋષભદેવને "ઋષભજિનેશ્વર માહરો રે" ઇત્યાદિ વચનોથી સ્તવે છે. તેમની બહોતેરીમાં પણ ઉચ્ચ-શુદ્ધપ્રેમપાત્રોની રચના અનુભવવામાં આવે છે. દ્રવ્યાનુયોગના ગીતાર્થ શ્રીમદ્ દેવચન્દ્રજી "ઋષભજિણંદશું પ્રીતડી" ઇત્યાદિ વાક્યોથી પ્રભુની સાથે ઉચ્ચ પ્રેમને ધારણ કરે છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય... "जगजीवन जगवालहो" तथा "जिनजीसे धाजो धर्मस्नेह" ઇત્યાદિ વાક્યોથી પ્રભુઉપર ઉત્પન્ન થએલા પ્રેમના ઉદ્ગારોને બહાર કાઢે છે. તેમણે કરેલા પ્રભુના સ્તવનોમાં પ્રેમરસ જ્યાં ત્યાં ઉભરાઈ ગએલો જોવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્ય, સ્વકૃતસ્તોત્રમાં પ્રભુના ભાવિક બનીને ઉચ્ચ પ્રેમરસના પ્રવાહને પ્રવહે છે. શ્રીમદ્ જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજ પણ શ્રીસિદ્ધાચલના સ્તવનોમાં સિદ્ધાચલપ્રતિ [illegible] હૃદયમાં ઉત્પન્ન થએલા શુભપ્રેમરસના ઉભરાઓને [illegible] કાઢી સિદ્ધાચલપ્રેમરસરસિક થયા છે. શ્રીમદ્ દેવચન્દ્રજી [illegible] સ્તુત્ય-રાજકીય [illegible] પ્રેમ [illegible] થાય છે. ઉચ્ચ પ્રેમરસ [illegible] શ્રીમદ્ [illegible] (શ્રીઆત્મારામજી [illegible] સ્વકૃત સ્તવનોમાં [illegible] છે. શ્રીમદ્ [illegible] ઉચ્ચ પ્રેમલક્ષણભક્તિના ઉદ્ગારો [illegible] બનેલા મુનિવરો, ભક્તિરસિકો પ્રભુના [illegible] છે [illegible] પ્રભુના તે તે ગુણોની સ્તુતિ કરીને પોતાના [illegible] તે તે ગુણોને પ્રકટાવે છે. ગુરૂના પ્રેમમાં મસ્ત બનેલા શિષ્યો ગુરૂની આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે અને શરીરની મમતા પણ રાખતા નથી. ચાતકપક્ષીની પેઠે આકર્ષણ

કરનાર ઉચ્ચ-શુદ્ધપ્રેમ જેના હૃદયમાં પ્રગટયો હોય છે, તે ઇચ્છિત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રેમરસમાં મન પણ એકતાર બની જાય છે; માટે અન્તર્વૃત્તિ કરવામાં ઉચ્ચપ્રેમની અત્યંત આવશ્યકતા છે; એમ સિદ્ધ થાય છે.

આત્મામાં મનોવૃત્તિને રમાડવાની જેની ઇચ્છા હોય, તેણે પ્રથમ અધ્યાત્મજ્ઞાન મેળવવું જોઈએ અને આત્માને પ્રેમરસપાત્રભૂત કલ્પવો જોઈએ, અર્થાત્ આત્મામાંજ પ્રેમરસ કલ્પવો જોઈએ. આ પ્રમાણે આત્માપર પ્રેમમય વૃત્તિ બની રહેવાથી અન્તર્વૃત્તિ પ્રતિદિન વિશેષતઃ ખીલ્યા કરેછે. આત્મામાં પ્રેમ લાગતાં હર્ષોદ્ગમ અને રોમોદ્ગમ થાય છે અને મન આનંદકારી રહે છે. આત્મામાં પ્રેમ લાગતાં દોષદૃષ્ટિનું મૂળ નષ્ટ થાય છે અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમજ કોઇની નિન્દા આદિમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી; આવા શુદ્ધપ્રેમની બલિહારી છે! જે મનુષ્યોને આવો આત્મિક-શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટયો છે, તેઓને મારો નમસ્કાર થાઓ!! આત્માપર પ્રેમની લગની લાગતાં મનના સંકલ્પવિકલ્પ ટળે છે અને તેથી સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રથમાવસ્થામાં શુભપ્રેમવિના ધર્માનુષ્ઠાનમાં ચિત્ત લાગતું નથી અને ધર્મક્રિયાઓ કરતાં છતાં પણ,-તે તે ક્રિયાઓનો પ્રેમ નહિ હોવાથી શૂન્યતા ભાસે છે. પ્રેમથી પરમાત્માની શ્રદ્ધા થાય છે. ધર્મ પ્રેમથી સમ્યક્ત્વનું બીજ રોપાય છે, માટે અશુભ, રાગ, દ્વેષ અને ઈર્ષ્યા વગેરે જેમાં ન હોય એવા શુદ્ધ પ્રેમથી વર્તવું જોઇએ. સર્વ જીવોપર પ્રેમથી મૈત્રીભાવના ધારણ કરવી; કેટલાક જીવો અશુભ કરવા પ્રવૃત્તિ કરે તો પણ સામું અશુભ ન કરતાં તેઓના આત્માનું શ્રેયઃ ચિંતવવું,-આવા ઉત્તમ પ્રેમને જૈનધર્મના ઉત્તમ મુનિવરો ધારણ કરે છે. શ્રી મહાવીરપ્રભુએ સર્વ જીવોપર પ્રેમ ધારણ કર્યો હતો;-જ્યારે તે છટ્ઠા ગુણઠાણે હતા ત્યારે, સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવને ધારણ કર્યો હતો તેથી ઉપસર્ગ કરનારાઓના ઉપસર્ગ સહન કરીને તેઓનાપર મૈત્રીભાવના ભાવી હતી. ધર્મની ક્રિયાઓ કરતાં આવો ઉત્તમ પ્રેમ ધારણ કરવાથી, મનરૂપ આકાશમાં મૈત્રીભાવનારૂપ ચન્દ્ર ખીલી શકે છે. શ્રીમહાવીરસ્વામીએ કેવલજ્ઞાન પામ્યા પૂર્વે -છદ્મસ્થ સાધુ અવસ્થામાં- ઉત્તમ શુદ્ધ પ્રેમ ધાર્યો હતો; તેવા પ્રેમને કોઈ ગીતાર્થ મુનિવર પારખી શકે છે. શઠ મનુષ્યો, કે જેઓ નિરક્ષર અને આગમ તત્ત્વજ્ઞાતા નથી અને અક્ષરના શત્રુઓ છે, તેઓ આવા ઉત્તમ પ્રેમનું રહસ્ય અવબોધી શકતા નથી. અનુભવજ્ઞાની આવા ઉત્તમ-શુદ્ધપ્રેમનો અનુભવ પામી શકે છે. જે અનુભવજ્ઞાની આવો ઉત્તમ પ્રેમ ધારણ કરે છે, તેના મનમાં આનન્દની સૃષ્ટિ ખીલી ઉઠે

છે, અર્થાત્ તેનું મન આનન્દમય બની જાય છે. ઉત્તમ પ્રેમની રમણતા પરમાત્મામાં થવી જોઈએ. પરમાત્માની સાથે પ્રેમવૃત્તિની લયતાવાથી આત્મરમણતા ઉત્પન્ન થાય છે અને તે રમણતામાં આનન્દરસ હોવાથી ચારિત્રરૂપ તે કહેવાય છે. આવી ઉત્તમ પ્રેમરમણતા પ્રભુના સંબન્ધે કરવી જોઈએ; અને તેથી પરમાત્માની સાથે પ્રેમરમણતા મારા મનમાં સદારૂપે આવી છે એમ લેખક કહે છે. ખરેખર અનન્તગુણનું ધામ એવા અરિહન્ત અને સિદ્ધની સાથે પ્રેમરમણતાનો દોર બાંધવો તે મુક્તિદશાની ચાવી છે. ઉચ્ચ શુદ્ધપ્રેમની ખુમારીમાં જગત્‌ની સ્પૃહાની મલીનતા બિલકુલ રહેતી નથી. ઉપર્યુક્ત પ્રેમરમણતાથી સિદ્ધ થયું કે, પ્રેમરમણતારૂપ સાંકલે મનરૂપ માંકડું બંધાઈ જાય છે. પ્રેમરમણતા જ્યાં હોય છે. ત્યાં મન હોય છે અને તેથી મનને જીતવું હોય તો ઉત્તમ પ્રેમરમણતા પ્રગટાવવી જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિપક્વ દશા થવાથી આત્મામાંજ પ્રેમ લાગે છે અને તેથી અન્તર્વૃત્તિ સહેજે ઉદ્ભવે છે. [illegible] આદવૃત્તિના સંયોગે બહિર્મુખવૃત્તિ [illegible] છે [illegible] અન્તર્વૃત્તિ [illegible] શકાય છે; તેનું કારણ એ છે કે તેમાં [illegible] પ્રેમરમણતા [illegible] નથી. જ્યાં પ્રેમ થાય નહિ ત્યાં ચિત્ત ચોંટે નહિ. [illegible] ઉત્તમ [illegible] રચના બાધમાં [illegible] નથી [illegible] જોર પ્રવર્તતું નથી [illegible] કે. તેના પાગના અન્તર્વૃત્તિ [illegible] મુખવૃત્તિરૂપ [illegible] થાય છે. [illegible] વિચાર કરીને [illegible] એક [illegible] જુદા [illegible] આત્માની [illegible] અન્તર્વૃત્તિનું સ્વરૂપ [illegible] વૃત્તિને [illegible] અન્તર્વૃત્તિ [illegible]

[illegible] કરવી જોઈએ [illegible] વિવેકને [illegible] જોઈએ. અન્તર્વૃત્તિ [illegible] સર્વ પ્રકારની [illegible] અને [illegible] સત સધે

કરાય એવી યૌગિક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ. જે મનુષ્યો ઘેટીયા ઢોરની પેઠે એકદેશીય સંકુચિત વિચારશ્રેણિપર ચાલ્યા કરેછે અને અધિકાર તરતમ ભેદનો-સ્વ અને અન્યનેમાટે-વિચાર કરતા નથી તેઓ પોતાના વિશાલ વિચાર વિવેકને પ્રગટાવી શકતા નથી અને અન્યોના સ્વાધિકારના તરતમ ભેદની દિશા જાણ્યાવિના, તેઓને અન્તર્વૃત્તિના માર્ગે ખેંચી શકતા નથી. અન્તર્વૃત્તિમાં પ્રવેશ કરનારે વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયનું તથા ઉત્સર્ગ તેમજ અપવાદનું જ્ઞાન કરવું જોઇએ. અન્તર્વૃત્તિના માર્ગમાં-રાજમાર્ગે થકી ચાલનારા મુનિવરો છે, કારણ કે તેઓએ ગૃહસ્થાવાસની ઉપાધિનો ત્યાગ કર્યો હોય છે. ગૃહસ્થોને આજીવિકાવૃત્તિ, જ્ઞાન અને યોગ્યતાના આધારે અન્તર્વૃત્તિમાં ઉતરવાનું છે. શાસ્ત્રોનું વાચન અને મનન જેમ જેમ વિશેષ કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ અન્તર્વૃત્તિ વિશેષ પ્રકારે ખીલતી જાય છે. અત્ર એક ઉપયોગી સૂચના આપવામાં આવે છે કે, અન્તર્વૃત્તિના અભ્યાસકોએ બહિર્વૃત્તિધારકોની નિન્દામાં ન ઉતરવું જોઇએ, તેમજ તેઓને નીચ માનીને પોતાનેજ ઉચ્ચ માની અહંકાર ન કરવો જોઇએ.

કોઈ બહિર્વૃત્તિધારક કરતા અન્તર્વૃત્તિના પ્રતાપે પોતાનું આત્મબળ વિશેષ ખીલ્યું હોય તો તેની આગળ પોતાના વિચારોને અમુક [illegible] તેઓને પોતાના વિચારમાં આક [illegible] વિશેષ હોય અને અન્તર્વૃત્તિ [illegible] હોય, તો તેણે બહિર્વૃત્તિધારકોને [illegible] નહિ. કારણ કે તેમ કરતા છતાં [illegible] આકર્ષણ [illegible] એમ બનવા [illegible] હોય અને જો બહિર્મુખવૃત્તિ [illegible] ન આવ્યો હોય, તો તેણે [illegible] કે જે અન્યોને ઉપદેશ [illegible] આવી પડે એવો [illegible] હોય અને બહિર્વૃત્તિ [illegible] માટે [illegible] હોય જોઇએ. કેટલાક [illegible] અન્તર્વૃત્તિમાં પેસી શકતા નથી; [illegible] જેવી હોય છે [illegible] કરી શકે છે.

[illegible] અને [illegible] [illegible] ઉપર

કાણુ મૂકીને મનને શિષ્ય જેવું બનાવી દે છે, અને તેઓ વાણીના ઉપર એટલો બધો કબજો મૂકે છે કે, વાણીમાંથી એક પણ અયોગ્ય અને અનર્થકર શબ્દ નીકળતો નથી. તેઓની વાણીમાં અમૃત અને સત્યનો વાસ થાય છે. તેઓની આંખ અન્યોના ઉપર પોતાનું તેજ અજમાવે છે, તેમજ તેઓની કાયા પાપમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતી નથી. તેઓ નીતિના માર્ગમાં મોટરકારની પેઠે દોડે છે અને નૈતિક સિદ્ધાન્ત પાળવામાં મેરૂપર્વતની પેઠે ધૈર્ય ધારણ કરે છે. તેઓ માતાની પેઠે ક્ષમાનું સેવન કરે છે. તેઓ સ્ત્રીની પેઠે શાન્તિને પ્રિય ગણી તેની સાથે રમે છે. અન્તર્વૃત્તિધારકોનું હૃદય, આરીસાની પેઠે શુદ્ધ બનવાથી તેમાં સત્યનો પરિપૂર્ણ ભાસ થાય છે અને હૃદયમાં દયા ગંગાના નિર્મલ પ્રવાહો પ્રવહે છે. તેઓને આખું જગત્ પોતાના એક કુટુમ્બ સમાન લાગે છે, તેથી તેઓ સ્વ અને પરોન્નતિને સારીરીતે-ખરા ભાવથી સાધી શકે છે. અન્તર્વૃત્તિના સાધકો જે ક્રિયા કરે છે તેમાં, ચિત્તને પરોવી દે છે તેથી, તેઓ જે જે કાર્ય કરે છે તેમાં વિજય પામે છે. અન્તર્વૃત્તિના સાધકોનુ મન સ્થિર થાય છે અને તેથી તેઓ જ્ઞાનાવરણીય અને મોહનીય આદિ કર્મનો ક્ષયોપશમ વગેરે કરી શકે છે. અન્તર્વૃત્તિના સાધકો ઉચ્ચ કોટીના નયમ [illegible] પ્રવેશ કરે છે અને અસંયમ માર્ગથી દૂર રહે છે. અન્તર્વૃત્તિના સાધકો [illegible] પ્રગટ કરે છે અને આત્માના વિકારોને [illegible] કરે છે.

[illegible]

આવે ત્યારે ક્યાંથી ઉભો રહી શકે? અલબત ઉભો રહી શકે નહિ. આત્માભિમુખવૃત્તિ રાખવામાં જ્ઞાનગુણની પેઠે ધૈર્યની પણ અત્યન્ત આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે. હાલના કાલમાં છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકની અને કવચિત્ સાતમા ગુણસ્થાનકની હદ પ્રમાણે અન્તર્વૃત્તિ સાધી શકાય છે.

વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયથી અન્તર્વૃત્તિનું સ્વરૂપ અવબોધીને, બે નયોવડે અન્તર્વૃત્તિની સાધના સાધવી જોઇએ. અન્તર્વૃત્તિને સાધવા માટે જે જે નિમિત્ત કારણોને અવલંબવાં પડે અને જે જે વ્રતો તથા શરીરાદિની બાહ્ય ક્રિયાઓ કરવી પડે, તેને વ્યવહારથી અન્તર્વૃત્તિ કહેવાય છે. રાગ દ્વેષાદિના પરિણામની મન્દતા અને આત્મામાં મનની સ્થિરતાવડે જે જે અંશે રમણતા અને સ્થિરતા થાય,–મનની અમુક સાધનોવડે એકાગ્રતા થાય, તેને નિશ્ચયનયથી અન્તર્વૃત્તિ કથે છે. પાતંજલ યોગની પરિભાષાએ–ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિને સંયમ કહેવામાં આવે છે; તેવી સંયમ દશામાં રહેવાની ઇચ્છાવાળાને અન્તર્વૃત્તિની સાધના કર્યાવિના છૂટકો થતો નથી.

ધર્મધ્યાનમાં અને શુક્લધ્યાનમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ અન્તર્વૃત્તિની સાધના કરવી જોઇએ. પ્રભુપૂજા અને ભક્તિ આદિની આવશ્યકતા સ્વીકારવાનું કારણ પણ એ છે કે, તેથી અન્તર્વૃત્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તીર્થયાત્રાની આવશ્યકતા પણ અન્તર્વૃત્તિની પ્રાપ્તિ કરવામાટેજ છે. જે વખતે મન અન્તર્વૃત્તિવાળું હોય છે, તે વખતે વક્તા, શ્રોતા, તથા લેખકને અમુક વિષયનું અલૌકિક જ્ઞાન થાય છે. જે વખતે કોઈ પણ બાબતમાં મન લાગી (ચોંટી) જાય છે ત્યારે, નામ રૂપનું ભાન ભૂલાય છે અને તેથી તેને તે તે બાબતનું અભિનવજ્ઞાન થયાવિના રહેતું નથી. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, મનોવૃત્તિ જો આત્માના સન્મુખ લાગી રહી હોય છે તો.–બાહ્યનું નામ રૂપ ભૂલાતાં આત્મતત્ત્વ સંબન્ધી અપૂર્વ જ્ઞાન પ્રગટી શકે છે. આત્માના તાબામાં થએલું મન દુનિયાના પદાર્થોમાં લેપાયમાન થઈ શકતું નથી અને રાગ દ્વેષની અલિપ્તતાએ–પ્રારબ્ધયોગે આવેલી ઉપાધિ, શાન્તિથી વેદવા આત્મા સમર્થ થાય છે. અન્તર્વૃત્તિના સામર્થ્યને કોઇની ઉપમા આપી શકાતી નથી. અન્તર્વૃત્તિનું સામર્થ્ય જ્યારે ઉત્પન્ન થશે, ત્યારેજ કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થશે. પાતાળી કુવાનું જલ કદાપી ખૂટી જાય, પરતુ અન્તર્વૃત્તિનું સામર્થ્ય કદાપિ ખૂટતું નથી. મોટા મોટા મુનિવરો અન્તર્વૃત્તિના સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

અન્તર્વૃત્તિની પ્રાપ્તિ કરવામાં મોહનું કુટુંબ વિઘ્ન નાખે છે. કામ ક્રોધ, લોભ, માયા, મત્સર, અહંકાર, હાસ્ય, ભય, શોક, નિન્દા અને

કહેલ આદિ મોહના સુભટોને જીત્યાવિના અન્તર્વૃત્તિના પ્રદેશમાં ગમન કરી શકાતું નથી.

મોહના ક્રોધાદિક સુભટોને જીતવામાં ધર્મ સમાયો છે. મોહના કુટુંબને જીતવામાટે જે પ્રયત્ન કરે છે, તે જિનનો અનુયાયી-જૈન કહેવાય છે; જૈન એવું નામ ધારણ કરવાથી વા જૈન કૂળમાં ઉત્પન્ન થવામાત્રથી કંઈ જૈન કહેવાતો નથી, પણ મોહના કુટુંબને જીતવાના પ્રયાસો જે કોઈ કરે છે તે જૈન કથાય છે. જે મનુષ્યો, મોહના કુટુંબના પાશમાં ફસાતા જાય છે, તે મનુષ્ય થવાને માટે પણ લાયક નથી. સદ્ગુણોવિના મનુષ્ય ખરેખર પશુસમાન છે. વિશ્વાસ, એકટેકી, ઉપકાર, આદિગુણો પશુઓમાં રહ્યા હોય છે,-તેવા ગુણો, જે મનુષ્યમાં હોતા નથી તે મનુષ્ય, મનુષ્ય તરીકે ગણી શકાય નહિ. મોહના કુટુંબ ઉપર જીત મેળવવાથી આખી દુનિયાપર જીત મેળવી શકાય છે. આખી દુનિયા મોહના કુટુંબને જીતવા પ્રયત્ન કરશે તો, દુનિયાની ઉન્નતિ થયા-વિના રહેશે નહિ. વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક ઉન્નતિમાં વિઘ્ન નાખનાર મોહનું કુટુંબ છે. ઘરની, શેરીની, જ્ઞાતિની, દેશની અને સમાજની ઉન્નતિમાં પણ વિઘ્નના કાંટા વેરનાર મોહનું કુટુંબ છે. દુનિયાની પાયમાલી કરનાર મોહનું કુટુંબ છે. જે મનુષ્યો રાગ દ્વેષરૂપ બહિર્વૃત્તિના ઉપાસક બને છે, તેઓની સોબત મોહનું કુટુબ કરે છે. રાગ દ્વેષરૂપ બાહ્યવૃત્તિથી કોઈ પણ દેશની ઉન્નતિ થઈ નથી. જગતના ઉદાર વિચારોને સાંકડા કરાવી નાખનાર બાહ્યવૃત્તિ છે. મનુષ્યમાત્રના ગંભીર અને ઉદાર વિચારોને હરી લેનાર બાહ્યવૃત્તિ છે, માટે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી બાહ્યવૃત્તિ અને અન્તર્વૃત્તિનું પાત્ર ગોઠવીને પોતાને તથા અન્યોને બોધ આપે છે. પોતાના આત્માના સ્થિર થઈને શ્રીમદ્ આવા ઉચ્ચ ઉદ્ગારો કાઢે છે માટે. તેમના વિચારોની અસર અન્યોને સારી રીતે થાય છે. શ્રીમદ્ પોતાના હૃદયમાં ઉંડા ઉતરી બાહિર અને અન્તર્વૃત્તિને વિચારીને પોતાના આત્માને અન્તર્વૃત્તિ સન્મુખ કરવા પ્રેરણા કરે છે. મોહના કુટુંબે અન્તર્વૃત્તિનું રૂપ બનાવ્યું એમ અન્તર્વૃત્તિના મુખે કહેવરાવીને અન્તર્વૃત્તિનું વિવેકથી સ્પષ્ટ કરે છે. શ્રીમદ્ આ બે પાત્ર અને અન્તરાત્માની દશા અન્તર્વૃત્તિ વિવેક આત્માનો ભાવ જણાવો કર્યો છે. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે બાહ્યવૃત્તિનો નાશ કરીને અન્તર્વૃત્તિને અન્દર કરવી જોઈએ, ... આત્મા પોતાના સ્વભાવ પ્રગટ કરવા અન્તર્વૃત્તિને અન્દર કરે. એ અન્તર્વૃત્તિને પોતાના અનુભવથી પ્રગટ કરવું એજ મનુષ્યોનું મુખ્ય કાર્ય છે.

पद ९७.

(राग कल्याण)

या पुद्गलका क्या विसवासा, है सुपनेका वासारे. ॥या पुद्गलका०॥
चमत्कार विजली दे जैसा, पानी बीच पतासा ॥
या देहीका गर्व न करना, जंगल होयगा वासा. ॥या पुद्गलका०॥१॥
जूठे तन धन जूठे जोवन, जूठे है घरवासा ॥
आनन्दघन कहे सबही जूठे, साचा शिवपुरवासा. ॥या पुद्गलका०॥२

ભાવાર્થઃ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ પોતે જે શરીરમાં રહ્યા છે તેને દેખીને કથે છે કે, અહો! આ શરીરરૂપ પુદ્ગલનો શો વિશ્વાસ ધારણ કરવો? સ્વપ્નમાં, કોઈ ઘરમાં-મહેલમાં-રહેવાનો ભાસ થયો હોય છે અને આંખ જ્યારે ઉઘડી જાય છે ત્યારે તેમાંનું કશું કંઈ હોતું નથી, તદ્વત્ આ પ્રત્યક્ષ દેખાતું શરીર પણ ક્ષણિક હોવાથી તેનો શો વિશ્વાસ કરવો? શરીર અનેક પ્રકારના રોગવડે ક્ષય થાય છે; ગમે તેટલા ઉપાયો કરવામાં આવે છે તોપણ શરીર અન્તે ક્ષય પામે છે. આકાશમાં વિદ્યુતનો, જેવો ક્ષણિક ભાસ થાય છે તદ્વત્, શરીરનો પણ અણધાર્યો નાશ થાય છે. જલમાં પતાસું જેમ ક્ષણવારમાં ઓગળી જાય છે, તેમ શરીર પણ ક્ષણવારમાં અણધાર્યું નષ્ટ થઈ જાય છે; આવા ક્ષણિક દેહનો ગર્વ કરવો બિલકુલ યોગ્ય નથી. શરીરનો અન્તે જંગલમાં વાસ થશે, અર્થાત્ જંગલમાં શરીરને બાળી નાખવામાં આવશે, વા અન્યરીત્યા પણ તેનો નાશ થશે, માટે શરીરપર મમતા ધારણ કરવી યોગ્ય નથી. શરીર અને રૂપપર અહંત્વ કરવું બિલકુલ યોગ્ય નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાના આત્માને કહે છે કે, હે ચેતન! બાહ્ય પદાર્થોની મમતા કરવી બિલકુલ યોગ્ય નથી. જડ પદાર્થોનો તું નથી અને જડ પદાર્થો તારા નથી. તનુ, ધન અને યૌવન અસત્ય છેજ;-ઘરબાર, મહેલ, હવેલી વગેરે સર્વ અસત્ય છે; કેમકે દુનિયાના મોટા મોટા ચક્રવર્તિઓ થઈ ગયા પણ કોઈનીપાસે પૃથ્વી,-ઘરબાર વગેરે જડ વસ્તુઓ રહી નથી અને જવાની નથી. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી પોતાના મનનાં સત્યનો અનુભવ કરીને કહે છે કે, દુનિયાના આનન્દદાયિના સર્વે વસ્તુઓ જૂઠી છે;-એક મુક્તિપુરીનો વાસ કરવો, અર્થાત્ મુક્ત થઈને મોક્ષમાં વાસ કરવો તેજ સત્ય છે. દુનિયાના જડ પદાર્થો કદી કોઈ આત્માના થયા નથી અને થવાના નથી, માટે હે ચેતન! સર્વ પરવસ્તુનું અહં અને મમત્વ પરિહરીને તું પોતાના શુદ્ધાનન્દસ્વરૂપના રંગમાં રહે!!

ખાવાનું તે પસંદ કરતો નથી. અન્તરાત્મા ગુરૂ પોતાના સહજ આનંદની ઘેનમાં અન્તરમાં ખેલ્યા કરે છે.

સુખરૂપ ગગનમંડળના વચ્ચોવચ્ચ એક કૂપક છે, ત્યાં એક જાતના રસરૂપ અમૃતનો વાસો છે; ખેચરી મુદ્રાનું ગુરૂગમ જ્ઞાન લેઇને જેણે તેની સિદ્ધિ કરી છે એવો ગુરૂવાળો શિષ્ય, તે અમૃતને પીવે છે અને તેથી તૃષાપિપાસાનો નાશ કરે છે, પણ જેનો કોઈ ગુરૂ નથી એવો મનુષ્ય, પ્યાસો, –તરસ્યો–અર્થાત્ પિપાસા સહિત પાછો ચાલ્યો જાય છે. ગોરક્ષ આદિ યોગિયોની અપેક્ષાએ આવો બાહ્ય અર્થ થાય છે. સહજ યોગીઓને આવા અમૃતની ઇચ્છા હોતી નથી, પણ હઠયોગીઓ આ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરે છે. કોઈ પણ વસ્તુનો સાપેક્ષપણે જોતાં એકાન્ત નિષેધ ઘટતો નથી. મનુષ્યશરીરમાં રહેલા ગગનમંડલનો મધ્યભાગ નાભિ છે; ત્યાં આત્માના આઠ રૂચક પ્રદેશરૂપ અમૃતનો કુવો છે. એકેક પ્રદેશમાં અનન્ત આનન્દરૂપ અમૃતનો કૂપ છે. આઠ પ્રદેશ કર્મરહિત નિર્મલ છે. નાભિમાં જે આઠ પ્રદેશોના સ્થાનમાં ગુરૂગમ લેઇને ધ્યાન લગાવે છે, તે આનન્દરૂપ અમૃતના પ્યાલા ભરી ભરીને પીવે છે. નાભિસ્થાનમાં પરાભાષા-દેવવાણી સમાન છે; સુગુરૂનો શિષ્ય પરાભાષાનું રહસ્ય જાણીને આનન્દામૃત કૂપમાંથી આનંદરૂપ પ્યાલો ભરી ભરીને પીવે છે. પરાભાષામાંથી સત્ય વિચારો ઉઠે છે, અથવા શીર્ષ નામની ગગનમંડળના મધ્યે બ્રહ્મરન્ધ્રરૂપ આનન્દામૃતનો કૂપ છે. તેમાંથી જેના માથે સુગુરૂ છે તે બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આત્માનું ધ્યાન ધરીને–સમાધી લગાવી આનન્દામૃતને ભરી ભરીને પીવે છે. ચૌદ રાજલોક ગગનમંડલના મધ્યમાં તીર્ચ્છો લોક આવ્યો છે, ત્યાં તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેઓ દેશના દે છે તેથી–મનુષ્ય લોકમાં શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મરૂપ અમૃતનો કૂપ રહ્યો છે; સુગુરૂનો શિષ્ય શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ કૂપમાંથી આનન્દરૂપ અમૃતના પ્યાલા ભરી ભરીને પીવે છે અને નગુરો તરસ્યો પાછો જાય છે.

गगनमंडलमें गउआं विहानी, धरती दूध जमाया.
माखन थासो विरला पाया, छामें जगत भरमाया. ॥ अवधू० ॥४॥
पडविनुं पत्र पत्रविनुं तुंबा, विनजीभ्या गुण गाया.
गावनवालेका रूप न रेखा, सुगुरु सोही बताया. ॥ अवधू० ॥५॥
आतम अनुभव विन नहीं जाने, अंतर ज्योति जगावे.
घट अन्तर परखे सोही मूरति, आनन्दघन पद पावे. ॥ अवधू० ॥६॥

ભાવાર્થ:—શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના મુખરૂપ ગગનમંડળમાં વાણીરૂપ ગાજ વિજળી, અર્થાત્ વાણીરૂપ ગાજનો પ્રકાશ થયો અને વાણીમાંથી નીકળેલા ઉપદેશરૂપ દૂધનો જગતમાં જમાવ થયો. તે દૂધમાંથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, અખંડાનંદરૂપ માખણને વિરલા-જ્ઞાનયોગિઓ પામ્યા અને પામે છે અને પામશે; બાકી સ્વમત કદાગ્રહ, કલેશ, વાદવિવાદરૂપ ખાટી છાશથી જગતના લોક ભરમાયા, ભરમાય છે અને ભવિષ્યમાં ભરમાશે. દૂધનો અસારભાગ છાશ કહેવાય છે તેમ, ભગવાનના ઉપદેશનો સારભાગ મૂકીને અસારતા ગ્રહણ કરનારા પોતાની અવળી મતિના યોગે, છાશ જેવા કદાગ્રહ, કલેશરૂપ ભાગને ગ્રહણ કરે છે. ભગવાનની વાણીથી-હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય તત્ત્વોનો પ્રકાશ થાય છે. નવતત્ત્વમાં હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય તત્ત્વોનો વિવેક કરીને જેઓ સમ્યક્ત્વ શુદ્ધચારિત્રરૂપ સમાધિને ગ્રહણ કરે છે; તે માખણરૂપ સારાંશને ગ્રહણ કરનારા જાણવા. પોતાના મોક્ષાકાશરૂપ ગગનમંડળમાં શ્રી ભગવાનની વાણીરૂપ ગાજ વિજળી અને તેના દૂધનો હૃદયરૂપ ધરતીમાં જમાવ થયો, તેમાંથી જેણે ઉપદેશરૂપ દૂધમાંથી ઉપાદેય સારરૂપ શુદ્ધધર્મમાખણને કોઈ વિરલા પામ્યા, બાકી અસાર ભાગરૂપ જે છાશ તેમાં આખુ જગત ભરમાયું છે; એવો અર્થ ગ્રહણ કરવો.

અહિંઆ તંબુરાથી પ્રભુના ગુણો ગવાય છે. એમ સર્વ લોકો જાણે છે. આ તંબુરાની ઉત્પત્તિ પ્રથમ તપાસતાં માલુમ પડે છે કે, પ્રથમ તુંબડાના બીજમાંથી અંકુરો પ્રગટે છે, તેમાંથી વેલાનું [illegible] છે અને તેમાંથી વેલો મોટો થતાં પત્ર નીકળે છે અને પછીથી ફૂલ પ્રગટે છે, પછીથી તુંબડું-ફળ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો તંબુરો કરવામાં આવે છે. તંબુરાની જાત કારણ પરંપરા આ પ્રમાણે [illegible] છે. આત્મારૂપ તંબુરાને થડ, પત્ર, ફૂલ વગેરે કંઈ નથી. આત્મારૂપ તંબુરો પરમાત્માની પ્રભુના ગુણો ગાય છે. આત્મારૂપ [illegible] આત્મારૂપ [illegible] છે. તેનું રૂપ વા રંગ કંઈ નથી— તે કોઈનાથી ઉત્પન્ન થતો નથી તેથી તેની [illegible] તંબુરાની પેઠે કારણ પરંપરા નથી. [illegible] આત્મારૂપ તંબુરાને [illegible] છે. [illegible] છે. તેને જે જાણે છે તે [illegible] આત્મારૂપ તંબુરાની [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] છે, તે [illegible] [illegible] છે.

[illegible]

देहतंबुरो.

देहतंबुरो सात धातुनो, रचना तेनी बेश बनी ।
इडा पिंगला सुषुम्णा, नाडीनी शोभा अजब घणी ॥ १ ॥
त्रण तारनी गेबी रचना, त्रण आंगुलीथी वागे ।
अष्टस्थानथी शब्द उठावे, मन मोहन मीठुं लागे ॥ २ ॥
अनेक रागने अनेक रागणी, चेतन तेनो गानारो ।
रजस्तमोगुण सत्वभावना, जे आवे ते गानारो ॥ ३ ॥
पिंड अने ब्रह्मांड भावने, देहतंबुराथी गावे ।
वैखरिथी बहिर् सुणावे, मध्यमा प्रेरक थावे ॥ ४ ॥
परापश्यंतीथी गानारो, अलख अलख उच्चरनारो ।
श्रुतप्रयोगे परापश्यंती, भाषामां ते गानारो ॥ ५ ॥
देहतंबुरो अलखधूनमां, परापश्यंतीथी वागे ।
जाग्रत् तुर्यावस्थामांहि, चेतन यथाक्रमे जागे ॥ ६ ॥
देह तंबुरो श्री तीर्थंकर, वगाडता वैखरी योगे ।
शब्द सुणीने भव्यजीवो तस, ज्ञान करे अनुभव योगे ॥ ७ ॥
देह तंबुरो वगाडनारो, चिदानन्द घटमां जागे ।
बुद्धिसागर अलख धूनमां, अनन्त सुख छे वैरागे ॥ ८ ॥
(भ० प० सं० भाग २ जो.)

મનુષ્યો, આત્માના અનુભવવિના પૂર્વોક્ત સૂક્ષ્મ-ગહન આશયોને અવબોધવા શક્તિમાન થતા નથી. આત્માનો અનુભવ થતાં આત્મતત્ત્વનો નિશ્ચય થાય છે. શ્રીજ્ઞાનસારમાં કથ્યું છે કે,

શ્લોક.

व्यापारः सर्व शास्त्राणां, दिक्प्रदर्शन एवहि ॥
पारंतु प्रापयत्येकोऽ, नुभवोभववारिधेः ॥ १ ॥
अतीन्द्रियं परंब्रह्म, विशुद्धानुभवं विना ॥
शास्त्रयुक्ति शतेनाऽपि, न गम्यं यद्बुधा जगुः ॥ २ ॥
न सुषुप्तिरमोहत्वा, न्नापिच स्वापजागरौ ॥
कल्पनाशिल्पविश्रान्ते, स्तुर्या चानुभवे दशा ॥ ३ ॥

સર્વ શાસ્ત્રોનો વ્યાપાર તે દિગ્દર્શનમાત્રજ છે, પણ સંસાર સમુદ્રનો પારતો માત્ર એક અનુભવ પમાડે છે. ઇન્દ્રિયોથી અતીત, ઉત્કૃષ્ટબ્રહ્મ,-વિશુદ્ધઅનુભવવિના,-શાસ્ત્રોની સેંકડો યુક્તિવિના, જાણી શકાતું નથી, એમ પંડિત પુરૂષો વદે છે. આત્માના અનુભવમાં મોહના અભાવે સુષુપ્તિ દશા હોતી નથી. સંકલ્પ અને વિકલ્પનો અભાવ

થવાથી, સ્વપ્ન તથા જાગર દશા પણ હોતી નથી, પણ જેમાં વિકલ્પ-તાના શિલ્પની વિશ્રાંતિ છે, એવા અનુભવમાં ચોથી દશા હોય છે. અનુભવનું સ્વરૂપ અનુભવી પુરૂષોજ અવબોધી શકે છે. જેઓ અનુભવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે, તેઓ આત્માની જ્ઞાનજ્યોતિનો પ્રકાશ કરે છે અને આત્માની અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ વ્યક્તિનો જ્ઞાનથી નિશ્ચય કરે છે, તેમજ આનન્દના સમૂહભૂત એવું પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરે છે; એમ શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે.

पद ९९.

(राग आशावरी.)

अवधू एसो ज्ञान विचारी, वामे कोण पुरुष कोण नारी. ॥अवधू०॥
बम्मनके घर न्हाती धोती, जोगीके घर चेली ॥
कलमा पढ पढ भईरे तुरकडी तो, आपही आप अकेली.॥अवधू०॥१॥

ભાવાર્થઃ—હે અવધૂત! તું આવા પ્રકારના જ્ઞાનનો વિચારી-અર્થાત્ વિચાર કરનારો થા. જે હું નીચે કહુ છું તેમાં પુરૂષ કોણ છે અને નારી કોણ છે? તેનો વિચાર કરીને અનુભવ કરીને-ત્હારા આત્માને નિશ્ચય જ્ઞાનરૂપ ઉત્તર આપ! નીચે કહેવામાં આવશે તેમાં પુરૂષ અને સ્ત્રીનું જ્ઞાન થવાથી હે અવધૂત! તું આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરનારો થઈશ! હવે પુરૂષ અને સ્ત્રીનો સૂક્ષ્મ ભાવ નીચે પ્રમાણે ઉત્તર તરીકે જણાવવામાં આવે છે. આ પદમાં આત્માને પુરૂષ તરીકે જણાવ્યો છે: તેની પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન થકી ઉત્પન્ન થનાર મતિરૂપ સ્ત્રી છે.-અત્ર મતિનું સામાન્યપણે ગ્રહણ કરવું. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિવિનાની મતિ, જેવા જેવા પ્રકારના સંયોગોને પ્રાપ્ત કરે છે તેવા તેવા પ્રકારરૂપે તે પરિણમી જાય છે, જ્યારે આત્મા બ્રાહ્મણને ઘેર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે બ્રાહ્મણના શરીરમાં રહેલ આત્મારૂપ પુરૂષની મતિરૂપ સ્ત્રી. ન્હાતું ધોતું, ઇત્યાદિરૂપે પરિણામ પામતી દેખવામાં આવે છે. ન્હાવું ધોવું એ શૌચ ધર્મ છે;-બ્રાહ્મણના ઘેર આત્મા અવતરે છે ત્યારે તેની મતિ તે કુલમાં પ્રવર્તતા વિચારો અને આચારોને ગ્રહણ કરીને ન્હાવા ધોવારૂપ પરિણતિને ધારણ કરે છે. (શ્રીમદ્ના સમયના બ્રાહ્મણોની ન્હાવાધોવામાં વિશેષ પ્રકારે પરિણામ પામેલી બુદ્ધિ હોવી જોઇએ, અધુના પણ તે વર્ગમાં તેવી મતિવાળા મનુષ્યો ઘણા દેખવામાં આવે છે.) આત્મારૂપ પુરૂષે જ્યારે જોગીનો વેષ પહેર્યો ત્યારે, ધૂણી ધખાવવી, મસ્તકે જટા ધારણ કરવી, કફની પહેરવી અને શરીરે રાખ

ચોળવી, ઇત્યાદિ કાર્યમાં પરિણામ પામીને મતિ તે કાર્યો કરવા લાગી, જોગીની અવસ્થામાં મતિ, ખરેખર જોગીની ચેલી બનીને ઉપર્યુક્ત કાર્ય કરવા લાગી. આત્મા જ્યારે મુસલ્માન તરીકે થયો ત્યારે, તેની મતિરૂપ સ્ત્રી, મુસલ્માની ધર્મરૂપે પરિણામ પામીને કલમાનો પાઠ કરીને તરકડી બની. પરમાર્થતઃ વિચારીએ તો મતિતો પોતાના રૂપે છે, અર્થાત્ તે ઉપર કહેલી બાબતોથી ન્યારી એકલી છે. બાહ્ય સંયોગોના નિમિત્તે-મતિની વૃત્તિ, જ્યાં જેવા પ્રકારના સંયોગો મળેછે ત્યાં, તેવા પ્રકારની થઈ જાય છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ આત્માને પુરૂષની ઉપમા આપીને અને સમ્યક્ત્વવિનાની સામાન્ય મતિને સ્ત્રીની ઉપમા આપીને, અન્તરમાં સ્ત્રી પુરૂષનો સંબન્ધ દર્શાવીને અપૂર્વ ભાવ દર્શાવ્યો છે. આત્માની સાથે ચતુર્ગતિમાં મતિ હોય છે-એકેન્દ્રિયની અવસ્થામાં પણ આત્માની સાથે મતિ હોય છે. મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ, એ આત્માની પરિણતિ છે. મતિજ્ઞાન વિના શ્રુતજ્ઞાન પણ હોતું નથી. મતિના બાહ્ય પદાર્થો પર્યાયો છે. મતિમાં જે જે પદાર્થોની ઉપલબ્ધિ થાય છે, તે તે વિષયો અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાનના પર્યાયો કહેવાય છે. મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીશ ભેદ છે અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણસે ચાલીશ ભેદ છે. મનુષ્યોને મતિતો હોય છે,-જેને મન હોય છે તેને મતિ ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મનના સમ્બન્ધમાં જે જે પદાર્થો આવે છે, તે તે પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે અને તેને મતિજ્ઞાન કથાય છે. મતિજ્ઞાન પામેલા જીવો અસંખ્ય છે. અનાદિકાલથી આત્મા મતિને ધારણ કરે છે; કોઈ વખત તે મતિનો સર્વથા પ્રકારે નાશ થતો નથી. સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોમાં પણ આત્મારૂપ પુરૂષ અને મતિરૂપ સ્ત્રી, એ બને વ્યાપીને રહ્યાં હોય છે. દુનિયાનાં દરેક કાર્યોમાં મતિની પ્રવૃત્તિ હોય છે. બ્રાહ્મણના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા આત્માની મતિ, ખરેખર ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ન્હાવા અને ધોવારૂપે પરિણમી હોય છે. ન્હાવા અને ધોવામા શૌચ ધર્મની મુખ્યતા જ્યારથી થઈ છે, ત્યારથી આત્માની આન્તરિક પવિત્રતા માટે તે વર્ગમાં ઓછો ખ્યાલ જોવામાં આવે છે. શરીરના બાહ્યાંગોના મલને સાફ કરવાને માટે બાહ્યસ્નાનની આવશ્યકતા છે, એમતો ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા મનુષ્યો વિવેક દૃષ્ટિથી વિચારી શકે છે, પણ-સત્ય, દયા, ભક્તિ અને આત્મસમાન સર્વ જીવોપર પ્રેમ અને રાગદ્વેષ રહિત દશાવડે, આત્માની પવિત્રતા થાય છે. એકાન્ત ભાવે પરિણામ પામેલી એવી મતિ, તે તે બાબતોને સત્ય સ્વીકારીને અનેકાન્તમાર્ગથી વિપરીતપણે પ્રવર્તે છે. જોગીના વેષમાં રહેલો આત્મા ખરેખર પોતાના મૂળધર્મને વિસ્મરીને, મતિ અર્થાત્ મનોવૃત્તિને ચેલી જેવી માનીને, તેને તાબામાં રાખવા પ્રયત્ન કરે છે અને તેનીપાસે અનેક

આત્માએ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં ધારણ કર્યાં,-તેમાં તેણે મતિને પરિણમાવી, પણ તેથી સંસારનો અન્ત આવ્યો નહિ. આત્માની મતિરૂપ સ્ત્રી, અનેક ધર્મરૂપે પરિણમી. કોઈ વખતે કોઈ ધર્મરૂપે પરિણમીને તે ધર્મનું નાટક ભજવી બતાવ્યું અને બીજો ધર્મ ગ્રહણ કર્યો ત્યારે, પૂર્વેના મિથ્યાત્વધર્મનો ત્યાગ કર્યો. મિથ્યાત્વદશાના અનેક ધર્મોને મતિએ ગ્રહણ કર્યા અને પશ્ચાત્ તેઓને મૂકી દીધા. આ સંસારમાં મિથ્યાત્વધર્મના હેતુઓ ઘણા છે. મિથ્યાત્વબુદ્ધિનો નાશ થયાવિના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મિથ્યાધર્મમાં પરિણામ પામેલી એવી બુદ્ધિવડે, આત્મા ચાર ગતિમાં યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરીને ભટક્યો, તોપણ તેનો પાર આવ્યો નહિ. અનેક પ્રકારના મિથ્યા ધર્મોમાં પરિણામ પામનારી મતિ છે અને તે તેઓનાથી જુદી પણ થાય છે. મિથ્યાત્વધર્મના આચારોમાટે મિથ્યા ધર્મમાં પરિણામ પામેલી મતિ, અનેક પ્રકારના કુવિચારો ચલાવીને તેઓનું પોષણ કરે છે. એકાન્ત ધર્મને ગ્રહણ કરીને મતિએ, અનેક મનુષ્યો સાથે ધર્મ યુદ્ધો કરીને, અનેક મનુષ્યોપર દ્વેષ ધારણ કરીને, આત્માને અનન્તકાલ પર્યન્ત સંસારમાં રાખ્યો. એકાન્તધર્મને માનનારી મતિવડે, રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ થાય છે, પણ રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય થતો નથી. જ્યાં એકાન્તધર્મ માનનારી મતિ હોય છે ત્યાં, રાગ અને દ્વેષને રહેવાનું અને પુષ્ટ બનવાનું સ્થાન મળે છે. મિથ્યાધર્મમા પરિણામ પામેલી બુદ્ધિના પણ અનેક-મિથ્યાધર્મના પ્રસંગો પામીને-ભિન્ન ભિન્ન પરિણામ થયા કરે છે. મિથ્યાત્વધર્મમા પરિણામ પામેલી મતિના યોગે, આત્માનું વીર્ય પણ પરભાવમાં પરિણમે છે અને તેથી આત્મા, કર્મના પાસમાં વિશેષ પ્રકારે ફસાતો જાય છે. આખી દુનિયામાં કરોડો મનુષ્યોની, ધર્મની બાબતની મતિ ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી, તેઓ એક બીજાને પ્રાયઃ મિથ્યાત્વધર્મવાળા ગણે છે. મનુષ્યનો આત્મા, કારણ સામગ્રી પામીને મિથ્યાત્વધર્મમાં પરિણમેલી બુદ્ધિના યોગે, યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરીને આઠે કર્મની સાગરોપમ કોડાકોડી હીન સ્થિતિ કરે છે, પણ તેથી તે સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી બની શકતો નથી. જ્યારે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં, શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવપ્રરૂપિત ધર્મના ધારક, એવા કોઈ સદ્ગુરુનો સમાગમ થાય છે અને તેમનાં વચનો રૂચે છે અને આત્માની મતિ, અનેકાન્તધર્મને સમજીને તે રૂપે પરિણમે છે ત્યારે, આત્મા, ખરેખર બહિર્ આત્મત્વનો ત્યાગ કરવાને સમર્થ થાય છે. શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવના શુદ્ધધર્મને ઘણા મનુષ્યો સાંભળે છે, પણ જેની ભવસ્થિતિ પાકી હોય છે તેઓને વીતરાગદેવના ધર્મની રૂચિ થાય છે.

ભાવાર્થઃ—મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ કહે છે કે, મારો વ્યવહાર સમ્યકત્વરૂપ સાસરો-શ્વસુર છે અને માર્ગાનુસારીના ગુણો આદિ વ્યવહાર ધર્મ આચરણારૂપ મારી સાસુ છે. વ્યવહાર સમ્યકત્વ સસરો બાળોભોળો અર્થાત્ બાળક છે. નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ ઉપશમાદિ સમ્યકત્વ તે વસ્તુતઃ સમ્યકત્વ ગણાય છે અને તેની અપેક્ષાએ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વરૂપ સસરો બાળ કહેવાય છે અને તેમાં સરલતા હોવાથી ભોળો ગણાય છે; ભોળાનો અર્થ અત્ર સરલ ગ્રહણ કરવો. વ્યવહાર ધર્માચરણારૂપ સાસુ પણ અન્તરંગ ધ્યાનક્રિયાની અપેક્ષાએ બાળ અર્થાત્ બાલિકા છે અને તે કોઈપણ એક જીવની સાથેજ સદાકાલનો સંબન્ધ બાંધતી નહિ હોવાથી, તે કુંવારી (કુમારી) ગણાય છે. વ્યવહાર સમ્યકત્વ અને સત્ય વ્યવહાર ધર્માચરણાવડે અન્તરાત્માની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી વ્યવહાર સમ્યકત્વ અને વ્યવહાર ધર્માચરણા એ જનક હોવાથી અન્તરાત્માનાં, પિતા અને માતા ગણાય છે અને તે બેથી અન્તરાત્માની ઉત્પત્તિ થતી હોવાથી, અન્તરાત્મા તે ઉપમાએ પુત્રરૂપ ગણાય છે અને તે મતિનો સ્વામી કહેવાય છે. મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ કથે છે કે, હું મારા સ્વામીને અનેક પ્રકારના પરિણામરૂપ પારણામાં ઝુલાવનારી છું.

દ્વિતીયપક્ષ ભાવાર્થમાં નીચે પ્રમાણે પણ અર્થ થાય છે. આત્મારૂપ સ્વામિની મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ, સ્ત્રી છે; મતિ કહે છે કે, મારો મિથ્યાત્વરૂપ સસરો છે અને તે બાલકની પેઠે અજ્ઞાનની ચેષ્ટા કરનારો હોવાથી બાળક ગણાય છે, તેમજ તે ભોળો અર્થાત્ મૂર્ખ છે. મિથ્યાત્વના સ્પષ્ટ ઉદયે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ગણાય છે,-પહેલા ગુણસ્થાનકમાં રહેલો બહિરાત્મા તે બુદ્ધિનો સ્વામી છે, તેમજ મતિ કહે છે કે મારી મિથ્યાત્વની આચરણારૂપ સાસુ છે; મિથ્યાત્વની આચરણા, અજ્ઞતા યોગે થાય છે તેથી મિથ્યાત્વ ક્રિયારૂપ સાસુને બાળ કહેવામાં આવે છે અને તે મિથ્યાત્વ ક્રિયા, કોઈ અમુક જીવનીજ સાથે માત્ર સંબન્ધ ન ધરાવતી હોવાથી, કુમારી ગણાય છે. કર્મરૂપ પારણામાં બહિરાત્મારૂપ સ્વામી, પ્રમાદભાવે પોઢ્યો છે તેને મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ કહે છે કે, પરભાવ પરિણતિરૂપ દોરીવડે હું તેને ઝુલાવનારી છું.

તૃતીયપક્ષ ભાવાર્થમાં નીચે પ્રમાણે અર્થ થાય છે. મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ કથે છે કે, મારો આત્મારૂપ સ્વામી છે અને સદ્ગુરૂરૂપ સસરો બાળકની પેઠે શુદ્ધાન્તઃકરણધારક અને ભોળો અર્થાત્ સરલ છે, તેમજ બાલકની પેઠે સત્ય કથનારી અને સદાકાલ કુમારી એવી ગુરૂની વાણીરૂપ સાસુ છે; ચોડીયાના ચાર પાયારૂપ ચતુર્ગતિવડે યુક્ત; કર્મરૂપ

હાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયા એ બે અન્તરાત્માને ઉત્પન્ન કરવામાં જનકરૂપ હોવાથી પિતા અને માતા તરીકે ગણાય છે.

સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરવામાટે સદ્ગુણોની જરૂર છે. માર્ગાનુસારિના વ્યાવહારિક ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. જૈનાગમોનું અધ્યયન, શ્રવણ અને મનન કરવાની જરૂર છે. વ્યવહાર સમ્યક્ત્વના આચારોને આચારમાં મૂકવાની જરૂર છે. ગાડરીયા પ્રવાહની માફક-અન્ધ શ્રદ્ધાથી કેટલાક મનુષ્યો ધર્મક્રિયાઓ કરે છે, પણ તેઓ સત્ય બોલતા નથી અને ધનના સ્વાર્થે દેવ-ગુરૂના સોગન ખાય છે, અર્થાત્ પ્રમાણિકતા આદિ નીતિના ગુણોથી ભ્રષ્ટ હોય છે, તેવાઓની વ્યવહારધર્માચરણા ગુપ્ત ગણાય છે. જેઓની ધર્મક્રિયાઓ, દયા, સત્ય, શુદ્ધપ્રેમ, અસ્તેય, ભક્તિ, મધ્યસ્થતા, ગંભીરતા, વિવેક અને વિનય આદિવડે યુક્ત હોય છે, તેઓ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વના સન્મુખ થાય છે. નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર, એ ત્રણ નયથી વ્યવહાર સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ કથાય છે અને ઋજુસૂત્ર, શબ્દનય, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત નયથી નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ વસ્તુતઃ પ્રતિપાદન કરાય છે, માટે સાત નયોથી સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ જાણવું. ઉત્તરોત્તર નયકથિત શુદ્ધ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, પણ સાત નય [illegible] નયકથિત સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ ઉત્થાપવું ન જોઇએ. સમ્યક્ત્વની [illegible] રુચિઓવડે અન્તરાત્માની પ્રાપ્તિ થાય [illegible] ભિન્ન ભિન્ન [illegible] ભિન્ન ભિન્ન સમ્યક્ત્વની રૂચિ દેખીને કોઇનું [illegible] નયકથિતત્વ બતાવવા પ્રયત્ન કરવો, પણ [illegible] કરવી નહિ.

[illegible] છે, તેઓને સમ્યક્ત્વના [illegible] સમ્યક્ત્વ ધર્મને જેઓ [illegible] અન્તર્માં ગયા છે એમ [illegible] નહિ, સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ [illegible] નથી. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ [illegible] છે અને પૂર્ણ નિશ્ચય [illegible] થાય છે. [illegible] છે અને [illegible] છે [illegible] ગુણસ્થાનકે [illegible] છે [illegible] છે. કેટલાક [illegible] અને [illegible] ધર્મક્રિયાનું [illegible] નહિ. [illegible] નિશ્ચય [illegible] નિશ્ચય

શુદ્ધિ અને ધર્માચરણની શુદ્ધિ હોય છે, તોપણ સર્વે જીવોની એકસરખી સમ્યકત્વ દશા ન હોવાથી, નયોની અપેક્ષાએ ભેદ પડ્યાવિના રહેતા નથી. શુભરાગાદિની ભક્તિવડે જૈન શાસનને ચલાવનારાએ સર્વે નયોની સાપેક્ષતાથી સમ્યકત્વાદિ ધર્મને સ્વીકારે છે, તેથી નીસરણીના પગથીયાંની પેઠે ઉપરના નયકથિત સમ્યકત્વ ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને નીચેના નયોની અપેક્ષાએ સમ્યકત્વ અંગીકાર કરનારાઓને શુદ્ધ પ્રેમવડે ઉપર ચઢાવી શકાય છે. ઉપરના નયકથિત સમ્યકત્વની દશા, જેનામાં પ્રગટી છે તેને નીચેના નયકથિત સમ્યકત્વની જરૂર રહેતી નથી, તો પણ સર્વે જીવોની અપેક્ષાએ-નયોની સાપેક્ષતાએ અને અધિકારભેદે સમ્યકત્વનો ઉપદેશ દેવો પડેછે. પોતાનો જે નયકથિત સમ્યકત્વમાં અધિકાર છે, તેનો અન્ય જીવોને અધિકાર માની લેઇને અન્ય નયકથિત સમ્યકત્વ ધર્મનું ખંડન કરવું નહિ.

વ્યવહાર સમ્યકત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયાના પરિણામને પામીને, પૂર્વના મિથ્યાત્વ પરિણામનો-બુદ્ધિ ત્યાગ કરે છે. વ્યવહાર સમ્યકત્વાદિવડે નિશ્ચય સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે, મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ તેવા પ્રકારના પરિણામને ધારણ કરે છે. મતિની ઉપર્યુક્ત દશા, કારણ સામગ્રીને પામી થાય છે, તે વાત, ખરેખર મતિ પોતેજ કહી બતાવે છે.

મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ, પોતાની પૂર્વાપર દશાનું વર્ણન પોતાની
મેળે વિવેક પામીને નીચે પ્રમાણે કથે છે.

नहीं हुं परणी नहीं हुं कुंवारी, पुत्र जणावनहारी ॥
काली दाढीको में कोइ नहीं छोड्यो, तोए हजुं हुं बालकुंवारी
॥ अवधू० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ:—મતિ અર્થાત્ બુદ્ધિ કથે છે કે, હું કોઈની સાથે પરણી નથી. કારણ કે અમુક આત્મા તેજ મારો સ્વામી છે એમ મેં-કોઈ અમુકની સાથે-નિર્ધાર કર્યો નથી, તેમજ હું કુમારી પણ નથી; કારણ કે આત્મસ્વામીવિના હું એકલી કોઈ દિવસ રહી નથી અને રહેવાની નથી. મિથ્યાત્વ પરિણામ પામેલી હુ જો હોઉં છું તો કર્મરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરૂં છું અને સમ્યકત્વ પરિણામવડે જો હું આત્મરૂપ સ્વામીની સાથે પરિણમુ છું તો અન્તરાત્મસ્વામીના સંબન્ધે પરમાત્મરૂપ પુત્રને જણું છું, અર્થાત્ ઉત્પન્ન કરૂં છું. મતિ કથે છે કે, વિભાવદશામાં પરિણામ પામીને કૃષ્ણલેશ્યા પરિણામરૂપ કાલી દાઢી જેની છે એવા, કોઇ પણ જીવને મેં છોડ્યો નથી. મતિ પોતાના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરતી

છતી કથે છે કે, કોઈ એવો કાળી દાઢીવાળો મનુષ્ય નથી કે જેને મેં અશુદ્ધપરિણતિવડે સંસારમાં ન રમાડયો હોય! પરભાવદશાના સમયમાં સર્વ આત્માઓને મેં ભોગવ્યા છે. અશુદ્ધપરિણામવડે મેં સર્વે આત્માઓને મારા તાબામાં કરીને તેઓને પરભાવરમણતામાં લયલીન કર્યા છે. પૂર્વે મિથ્યાત્વદશામાં મારૂં બળ ખરેખર-પરભાવમાં પરિણામ પામીને-આત્માને પરભાવમાં રમાડવા સમર્થ બન્યું હતું. પૂર્વની દશા મારી જોઉં છું તો મિથ્યાત્વદશામાં પણ મારી વિચિત્ર મતિ હતી. મિથ્યાત્વ પરિણામ પામેલી એવી હું પૂર્વસમયમાં પણ પરણેલી નહોતી અને કુમારી પણ નહોતી; તેમ સમ્યક્ત્વ પરિણામને પામેલી એવી હું કોઈની સાથે પરણેલી નથી. અદ્યાપિ પર્યન્ત હું બાલકુમારિકા છું. સામાન્ય મિથ્યામતિ અને સામાન્ય સમ્યક્ત્વમતિની અપેક્ષાએ સર્વે આત્માઓની સાથે સંબન્ધ ધરાવનારી એવી મતિનું, આ પ્રમાણે બોલવું થાય છે; એમ વાચકોએ લક્ષ્યમાં રાખવું. પોતાની પૂર્વાવસ્થાની શક્તિ અને સમ્યક્ત્વાવસ્થાની અપૂર્વ શક્તિને, મતિ પોતે પોતાની મેળે કથે છે.

શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મિથ્યામતિ અને સમ્યક્ત્વમતિનું જાતિની અપેક્ષાએ, તેના મુખે માહાત્મ્ય જણાવીને દુનિયાની આગળ અપૂર્વભાવ ખડો કરે છે. મિથ્યાત્વપરિણામ પામેલી મતિ, ખરેખર કર્મરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે. મિથ્યામતિની સાથે રાગદ્વેષાદિની પરિણતિનો સંબન્ધ ગાઢ હોય છે, તેથી-મિથ્યામતિથી મનુષ્યો પોતાના આત્માના બળનો દુરૂપયોગ કરીને, આત્માના બળને પરવસ્તુમાં પરિણમાવીને,-કર્મરૂપ જડ વસ્તુના કર્તા અને ભોક્તા બને છે અને કર્મના સબન્ધમાં ક્ષીર-નીરની પેઠે આત્માવડે પરિણમીને શુદ્ધધર્મને પ્રગટ કરી શકતા નથી. રાધાવેધ વગેરેની સાધના કરવી સહેલ છે. પણ મતિને સમ્યક્પણે પરિણમાવવી મુશ્કેલ છે. મિથ્યામતિની પરિણતિ સાથે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની પરિણતિયો પણ સામેલ થાય છે અને તેથી તેઓ સસારની વૃદ્ધિ કરવામાં પોતાનું સર્વ બળ વાપરે છે અજ્ઞાનદશામા સર્વ જીવોને આવી પરિણતિનાં નાટક ભજવવાં પડે છે. મિથ્યામતિના જોરથી રાજા-રાણા-રંકને લક્ષ્મીદારો પણ કર્મની પરપરા પ્રતિદિન વધારે છે. અજ્ઞાની જીવો એવા તો મિથ્યાત્વપરિણતિના પાસમાં સપડાયા છે કે, તેઓનો છૂટકો ખરેખર સદ્ગુરૂના ઉપદેશવિના થઈ શકતો નથી. મિથ્યાત્વ વિચારોના પ્રવાહોમાં અનેક મનુષ્યો તણાય છે અને તેઓ પોતાનું જીવન શામાટે ગાળે છે! તેનો પણ વિચાર કરતા નથી. આત્માની શક્તિયોને સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને-તેઓનો પ્રકાશ કરીને, અન્યોને પણ તેવી રીતે બનાવવામાટે ઉત્તમ મનુષ્યો જીવે છે. અજ્ઞાની જીવો પોતાના એકદેશીય

અહિતસંયુક્ત વિચારોમાં પોતાનું જીવન વ્યતીત કરે છે. મિથ્યામતિના પાશમાં સપડાયલા જીવો, એકનયની દૃષ્ટિવડે અમુક વિચારને ધર્મ તરીકે સ્વીકારીને અન્ય નયોના સાપેક્ષ વિચારો સામું ન જોતાં, મિથ્યાત્વ-વિચારની ધૂનમાં ને ધૂનમાં અનેક પ્રકારના અશુભ વિચારોને તાબે થઈને કર્મની રાશિનો સંચય કરે છે. પહેલી ચોપડી ભણનારની આગળ જેમ એમ. એના સિદ્ધાન્ત કહીએ તો તેને તે વાત જૂઠી લાગે છે, તેમ નૈગમ આદિ એક નયકથિત વસ્તુધર્મને માનનારાઓ અન્યનયકથિત વસ્તુઓના વિચારોને જૂઠા માને છે. દુનિયામાં કોઈપણ વચન ખરેખર સાપેક્ષ નયવાદથી વિચારમાં આવે તો અસત્ય નથી; કોઈ પણ નયની અપેક્ષાએ કોઈ વચન સત્ય હોય છે. જેટલા વચનના માર્ગે હોય છે તેટલા નયવાદો છે અને જેટલા નયવાદો છે તે પરસ્પર એકબીજાની સાપેક્ષતાની સાંકળવડે જોડાયલા હોય છે.

અનેક જાતના વિચારોને નયોની અપેક્ષાવિના મિથ્યામતિધારક મનુષ્યો, જૂઠા માનીને કોઈ વસ્તુના એકાન્તધર્મને સ્વીકારીને પોતાનું જીવન બહુ સંકુચ ક્ષેત્રવાળું કરી દે છે. મિથ્યામતિથી અનેક પ્રકારના વિચારોને નયોની સાપેક્ષતાએ પોતાના હૃદયમાં ગોઠવી શકાતા નથી. સાત આંધળાઓએ હાથીના ભિન્ન ભિન્ન અંગોનો નિશ્ચય કરીને ભિન્ન ભિન્ન અગોવાળો-હાથીને માની લેઈ પોતપોતાની માન્યતા સિદ્ધ કરવા લાગ્યા અને અંધ છતાં અનેક પ્રકારની વાણીનો આડંબર વધારીને સ્વપક્ષ સ્થાપન કરવા લાગ્યા અને પરપક્ષમાન્ય અગોનું ખંડન કરવા લાગ્યા. આંધળાઓનું સ્વપક્ષ અગનું સ્થાપન કર્તવ્ય ખરેખર અંધદશામાજ શોભી શકે ! અને તેઓને તે કૃત્ય આનન્દપ્રદ થઈ શકે ! કિન્તુ જો તેઓની આખો ઉઘડે તો પોતાના મિથ્યામતિના વિચારો માટે કેટલોબધો પશ્ચાત્તાપ થાય? તે તેઓ પોતેજ અવબોધી શકે. અંધદશામાં જે મતિ હોય છે તે ચક્ષુથી દેખવાની અવસ્થામાં હોતી નથી. અંધદશાના વિચારો ચક્ષુથી વસ્તુઓનું સમ્યગદર્શન થયાબાદ રૂપાન્તરને પામે છે. જગતના લોકો આંધળાઓની પેઠે ધર્મરૂપ હાથીના એકેક અગને બાઝીને તેઓ પોતપોતાના એકેક અગને સંપૂર્ણ ધર્મરૂપ હાથી માની લેઈને અન્યોના કથનને અસત્ય માને છે. સાંખ્યો વ્યવહારનયના ધર્મઅગને માનીને સંગ્રહનય માનનારા અદ્વૈતવાદીઓના ધર્મઅંગને અસત્ય માનીને તેનું ખંડન કરે છે. મિમાંસકો ધર્મરૂપ હસ્તીના શબ્દનયરૂપ ધર્માંગને એકાન્તે સત્ય માનીને એકાન્ત રૂજુસૂત્રનયકથિત બૌદ્ધધર્માંગને તોડી પાડવા પ્રયત્ન કરે છે. બૌદ્ધો ધર્મરૂપ હસ્તિના રૂજુસૂત્રનયકથિત ધર્માંગનો એકાન્તે સ્વીકાર કરીને એકાન્ત નૈગમનયકથિત

મૂર્ખોના વૃન્દમાંહિ સમય વિચારી, બોલશો યોગ્યતા નિહાળી,
જેવી સભા તેવું જાણીને બોલવું, લખોને લેખ બહુ ભાળી રે. જ્ઞાનિનાં ૭
યોગ્યતા જેને પ્રગટી છે જેટલી, તેટલું માનશે રે સાચું,
બાકી બધું અહો! ઘુવડ પેઠે, જોયા વિના સહુ કાચું રે. જ્ઞાનિનાં ૮
વ્યવહારને નિશ્ચયનય સમજી, બોલશો બોલને વિચારી,
સાપેક્ષવણ જૂઠી છે વાણી, લેશો અન્તરમાં ઉતારી રે. જ્ઞાનિનાં ૯
ભાષારહસ્યના ભેદ વિચારી, સમજો સાપેક્ષાને સારી,
અનુભવ કરશો તો શિવ વરશો, ઉપદેશક ગુણ ધારી રે. જ્ઞાનિનાં ૧૦
સમન્યાવણ ષટ્દર્શન ઝઘડા, થયા અને વળી થાશે,
"બુદ્ધિસાગર" સ્યાદ્વાદદર્શન, સમન્યાથી ખેદ સહુ જાશે રે. જ્ઞાનિનાં ૧૧
[ભજનસંગ્રહ. ભા. ૫ સુરત.]

એકાન્તનયદૃષ્ટિથી કોઈ પણ પદાર્થનું સ્વરૂપ અવલોકવાથી તેની બાજુઓ દેખી શકાતી નથી. કોઈપણ વસ્તુનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જોવું હોય તો સર્વે નયોની અપેક્ષાવડે જોવું જોઇએ. નયોની અપેક્ષાવિના કોઈપણ વસ્તુનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કથી શકાતું નથી અને સમજી શકાતું પણ નથી. કોઈ પણ વક્તા કોઈ ગ્રંથ બનાવે છે તેમાંથી તેનો આશય તો ઘણોખરો તેના હૃદયમાં રહે છે, તેમજ તે ગ્રંથોમાં લખવાની ઘણીખરી અપેક્ષાઓ પણ તેના હૃદયમાં રહે છે. અમેરિકા વગેરેના કેટલાક વિદ્વાનો પણ કથે છે કે, વક્તાનું વા લેખકનું વાક્ય કોઈપણ જાતની તેના હૃદયમાં ધારણ કરેલી અપેક્ષાવિના શૂન્ય હોતું નથી. કોઈ વિદ્વાન્ અન્યને સમજાવતાં કથે છે કે, મારા કહેવાની વા લખવાની આ અપેક્ષા છે. મેં અમુક આશયથી કથ્યું છે વા લખ્યું છે. કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે કે, ગ્રન્થોમાંથી લેખકનો આશય શોધી કાઢવો એજ ખરી પરીક્ષા છે. લેખકના આશયની અપેક્ષા જાણ્યાવિના અભિપ્રાય આપતાં ભૂલ થાય છે. વક્તાના વિચારની અપેક્ષા જાણ્યાવિના તેના ભાષણસંબન્ધી અભિપ્રાય બાંધતાં ભૂલ થાય છે. વિચારોનો મહાસાગર મહાન્ છે અને તેના તરંગોથી પણ અધિક અપેક્ષાઓ છે; તેઓના સંપૂર્ણ રહસ્યને જાણવાનેમાટે અને કોઈપણ વિચારને અન્યાય ન મળે તેમાટે નયવાદનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. સાત નયોનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કરવાથી અને સાપેક્ષવાદને સમ્યક્ પ્રકારે જાણવાથી કોઈપણ વિચારને એકાન્ત અન્યાય મળતો નથી અને સર્વે પ્રકારના વિચારોને દર્શાવવામાં અન્યનયોની અપેક્ષાપૂર્વક બોલવાથી કોઈપણ નયનો તિરસ્કાર થતો નથી. એકાન્ત ભિન્ન ભિન્ન નયોથી ઉત્પન્ન થયેલા પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા ધર્મોમાંથી પણ સાત

ખરેખર મુક્તિ રસ્તામાં, વહ્યા તે મુક્તિ લેવાના,
ગમે તે યોગથી જીવો, જિનેન્દ્રોનાં ગ્રહી તત્ત્વો. ૧૨
ગુણો સરખા નથી સહુને, નથી દોષો સકલ સરખા,
ગુણો લેવા ધરી પ્રીતિ, ખરી આત્મોન્નતિ કુંચી. ૧૩
અમારી ફર્જ દુનિયામાં, સદા આત્મોન્નતિ કરવી,
તમારી ફર્જ પણ એ છે, સકલને સાધ્ય છે એકજ. ૧૪
સકલને વિઘ્ન નાખ્યાવણ, અમારો પન્થ લેવાને,
તમારે પણ તથા કરવું, અપેક્ષા વાદથી ચાલો. ૧૫
સદા પુષ્પાર્કની પેઠે, ઉદય મ્હારો થશો જગમાં,
"બુદ્ધ્યબ્ધિ" આત્મની ચઢતી, અખંડાનંદની પ્રાપ્તિ ૧૬

[ભજન સંગ્રહ ભાગ છઠ્ઠો. મુંબાઈ.]

સાપેક્ષનયવાદને અવબોધવાથી સર્વ મનુષ્યો, નયોની અપેક્ષાએ સર્વ ધર્મોનાં જે જે સત્ય તત્ત્વો હોય છે, તે તે નયની અપેક્ષાએ અવબોધે છે. નયોની અપેક્ષાનો વાદ સમજતાં સર્વને અધિકાર ભેદે ધર્માચારનો આદર સમજાય છે. મુક્તિ પામવાના અસંખ્ય યોગો કથ્યા છે, તે સર્વે નયોની અપેક્ષાએ અધિકારપરત્વે સારી પેઠે અવબોધી શકાય છે. નયોની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન નય દૃષ્ટિવાળા, ભિન્ન ભિન્ન અધિકારીઓને જાણી, તેને માર્ગમાં પ્રવર્તાવી શકાય છે. ૠજુસૂત્રને એકાન્તે માનીને બૌદ્ધ ધર્મની માન્યતા માનનારાઓને અન્યનયોનો સાપેક્ષવાદ સમજાવીને સમ્યગ્મતિવાળા કરી શકાય છે. સંગ્રહનયની સત્તાનો એકાન્તે સ્વીકાર કરીને અદ્વૈતવાદીઓ બ્રહ્મવાદને સામાન્ય માનીને વિશેષ ધર્મને સ્વીકારતા નથી, તેઓને અન્ય નયોની સાપેક્ષતા સમજાવીને અનેકાન્તદૃષ્ટિધારક બનાવવા જોઇએ.-સાત નયોની સાપેક્ષતા જેઓ સમજીને અને સ્વીકારીને જૈનો બન્યા છે તેઓ, એકેક નયથી ઉઠેલા એકાન્ત ધર્મવાદીઓને-અપેક્ષાઓ સમજાવીને, પરસ્પર મિત્ર બનાવીને, તેઓમાં શુદ્ધ ધર્મ પ્રેમનો અમૃત રસ રેડી શકે છે. એકાન્તનયવાદીઓને, તે તે નયોની અપેક્ષાએ તેમાં સત્યત્વ રહ્યું છે તે સમજાવવું; અન્ય નયોવડે કહેવાતો ધર્મ ન માનતાં તેઓનામાં જે જે દૂષણો આવે છે અને તેથી મિથ્યામતત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ શુદ્ધ પ્રેમથી સ્યાદ્વાદિ જૈનોએ અન્ય ધર્મવાળાઓને સમજાવવા પ્રવૃત્તિ કરવી. નયોના સ્વરૂપમાં સૂક્ષ્મ ઉંડા ઉતરીને જેઓ નયવાદના પ્રોફેસરો બન્યા છે એવા જૈનો, દુનિયાના લોકોને સમ્યગ્મતિ ઉત્પન્ન કરાવવાનેમાટે શક્તિમાન થાય છે. સાત નયોની અપેક્ષા સ્વીકારીને જૈન-

બધાં અંગો અમારામાં, તમારામાં અહો અંશે,
સદા અંગાંગી ભાવે છું, અપેક્ષાએ સકલમાં હું. ૭
સરિતાઓજ સાગરમાં, નદીમાં અંશથી ઉદધિ,
અમારામાં તમારામાં, ખરો એ ભાવ અંશાંશી. ૮
અમારાથી તમો છો સહુ, તમારાથી અહો હું છું,
કરીને સંપ ચાલીશું, સદા આનન્દમાં રહીશું. ૯
પરસ્પર ક્લેશ દોષોને, હરીને સંપી ચાલીશું,
પરસ્પર અંગની મૈત્રી, કરીશું ઉન્નતિ અર્થે. ૧૦
સકલને ભાગ આપીશું, કરીશું સર્વનું સારૂં,
"બુદ્ધ્યબ્ધિ" ધર્મિબન્ધુઓ, સદા આનન્દમાં રહીશું. ૧૧
[ભજન સંગ્રહ ભાગ પાંચમો, સુરત.]

આ કાવ્યમાં બે ત્રણ કડીમાં સુધારો કર્યો છે. અનેકાન્તવાદનો સમ્યગ્ અવબોધ થવાથી, નયોની અપેક્ષાએ ષડ્દર્શન આદિ દર્શનોની માન્યતાને જૈનશાસન વા જૈનદર્શનરૂપ સમુદ્રનાં બિન્દુઓ માનીને તેને ગ્રહણ કરે છે. જૈનદર્શનરૂપ મહાસાગરમાં અન્ય દર્શનરૂપ સર્વ નદીઓનો સમાવેશ થાય છે. અન્ય દર્શનીઓ એકેક નયની એકાન્ત દૃષ્ટિવડે ધર્મરૂપ મહાસાગરના અલ્પ પ્રદેશને નિરખી શકે છે, અર્થાત્ સંકુચિત દૃષ્ટિથી અમુક એકાન્ત માન્યતામાં ધર્મ માનીને વાડો બાંધે છે, પણ જૈનદર્શનની સર્વનય સાપેક્ષદૃષ્ટિ હોવાથી ધર્મરૂપ મહાસાગરના સર્વ પ્રદેશોને અવલોકી શકે છે અને દુનિયાના સકલ ધર્મોરૂપ અંશને પોતાના સ્યાદ્વાદદર્શનરૂપ મહાસાગરમાં ભેળવી દે છે; સર્વ નયોપેત સ્યાદ્વાદદર્શનરૂપ મહાસાગરનો મહિમા અલૌકિક છે! દુનિયામાં સાર્વજનિક માન્ય ધર્મ, કોઈપણ ધર્મ થવાનેમાટે યોગ્ય હોય તો તે આવો ઉત્તમ જૈનધર્મ છે. રાજકીય ધર્મ બનવાનેમાટે સર્વ ધર્મનો સમાવેશ જેમાં —નયોની અપેક્ષાએ—થાય છે, એવો જૈનધર્મજ અવબોધાય છે. જ્યારથી જૈનધર્મને અમુક જાતિના બંધારણ જેવી સ્થિતિમાં જોડવા જેવો પ્રયત્ન (કેટલાક સૈકાથી) થયો, ત્યારથી જૈનદર્શનરૂપ મહાસાગરનો મહિમા વૃદ્ધિ પામ્યો નહિ અને તેને પૂજવાનેમાટે સર્વ લોકો ભાગ્યશાલી બની શક્યા નહિ. ઉત્તમ જ્ઞાનિઓના હાથમાં જૈનધર્મ શોભી શકે છે. કેટલાક ક્ષત્રીઓ કે જે વણિક્જાતિરૂપે બનેલા છે, તેઓ જોકે જૈનદર્શનનું અસ્તિત્વ નભાવી શક્યા! કિન્તુ જૈનદર્શન મહાસાગરનો મહિમા પ્રસારી શક્યા નહિ.

નયોની અપેક્ષાએ જૈનદર્શનના સિદ્ધાન્તોનું જેઓએ જ્ઞાન કર્યું

સાપેક્ષ બુદ્ધિથી વ્યવહારનયની માન્યતામાં તેમને ભેગા રાખીને વ્યવહારનયની સિદ્ધિમાં પ્રયત્ન કરવો. એકેક નયને એકાન્તે માનીને પરસ્પર ધર્મયુદ્ધ મચાવનારા એકાન્તનયવાદીઓનું-સાત નયોની સાપેક્ષતાએ ધર્મના સંપૂર્ણ અંગોને માનનારા એવા જૈનોની આગળ-કશું ચાલતું નથી; ઉલટા તેઓ સાત નયોની સાપેક્ષતા અવબોધીને જૈનદર્શનનો સ્વીકાર કરે છે. જૈનોના ત્રણ શીરકાઓ થઈ ગયા છે પણ નયોની સાપેક્ષતાએ દિગંબર અને સ્થાનકવાસીઓની સાથે જે આગમોના અનુસારે જે જે ભાગો મળતા આવે, તે તે ભાગોની વા બાબતોની સાથે મળતા રહીને તે તે બાબતોનો પ્રચાર કરવાને દિગંબરો અને સ્થાનકવાસીઓને ભેગા રાખીને કાર્ય કરવું જોઇએ.-દયા, સત્યાદિવ્રતો, નવતત્ત્વ, દ્રવ્યગુણપર્યાય, ચોવીશતીર્થંકર, ષડ્દ્રવ્ય, મોક્ષ, અનેકાન્તવાદ, પુનર્જન્મ, કર્મસિદ્ધિ, વસ્તુમાં અનન્ત ધર્મસિદ્ધિ, આશ્રવનો ત્યાગ, સંવરનો આદર, અધ્યાત્મ યોગ, મોક્ષમાન્યતા, આત્માની દેહવ્યાપકતા, આદિ અનેક જે જે બાબતો મળતી આવતી હોય તે તે બાબતોમાં શ્વેતાંબર જૈનોએ દિગંબરોને સાથે રાખીને ધર્મનો પ્રચાર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે બાબતો પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોય, તેમાં કલેશની ઉદીરણા ન થાય એવી રીતે દલીલોથી તેની સિદ્ધિ કરવી જોઇએ. કોર્ટમાં વકીલો જેમ દલીલોથી તકરારો ચલાવે છે, પણ અન્તરમાં તો એક બીજા ઉપર પ્રેમ હોય છે, તેવી રીતે આપણે-એટલે શ્વેતાંબરોએ અન્ય દિગંબરાદિ જૈનોની સાથે નયોની સાપેક્ષતાએ ભેગા મળીને કાર્ય કરવું જોઇએ. જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવામાં આ પ્રમાણે શ્વેતાંબરો મળતી આવતી એવી બાબતોમા અન્ય જૈનોને અને અન્ય ધર્મીઓને તે તે અપેક્ષાએ ભેગા રાખીને પ્રયત્ન કરે તો, તેઓ દુનિયામાં એકવાર જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવાને પૂર્ણતયા શક્તિમાન્ બની શકે. ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છવાળાઓનીસાથે પણ જે જે બાબતોમાં મળતાપણું ન આવતું હોય તે તે બાબતોની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્નત્વ હોવા છતાં, જે જે બાબતોમાં મળતાપણું આવતું હોય તે તે બાબતોમાં ભેગા રહીને સાત નયોની સાપેક્ષતાએ જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. ગચ્છોની બાબતોમાં માનો કે ૭૫ પચ્ચોતેર બાબતોમાં સમાનતા આવે છે અને પચ્ચીશ બાબતોમાં નથી આવતી, તો તેથી પચ્ચોતેર બાબતોમાં ભેગા રહીને જૈનધર્મના બોધનું કાર્ય કરવું, પણ તેમ કરવામાં, પેલી પચ્ચીશ બાબતોને આગ્રહ કરીને-પરસ્પર લડીને, જૈનધર્મના પગ ઉપર કુહાડો મારવો ન જોઇએ. પંચાણુ બાબતો મળતી આવતી હોય અને પાંચ બાબતો એક બીજાને મળતી ન આવતી હોય તેથી પંચાણુ બાબ-

કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કોઈ જીવ ખરેખર મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય તોપણ તેના ઉપર જો બુરી દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો પડ્યા ઉપર પાટુની પેઠે થાય છે. અનેકાન્તદૃષ્ટિધારકોએ એકાન્તદૃષ્ટિધારકોના આત્માઓ ઉપર પણ શુદ્ધ પ્રેમ ધારણ કરવો જોઇએ. અનેકાન્તવાદીઓના શુદ્ધ પ્રેમથી અન્યજીવો પણ જૈનધર્મને અંગીકાર કરવાની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે. આગમોનું જ્ઞાન કરીને જેઓએ નયોની અપેક્ષાએ પરિપૂર્ણ ધર્મ-સ્વરૂપ જાણ્યું છે, એવા ગીતાર્થ મુનિવર પ્રોફેસરોએ, અન્ય મનુષ્યોને જૈનધર્મામૃતનું પાન કરાવવાના અનેક ઉપાયોને યોજવા જોઇએ. જૈનધર્મનું રજીષ્ટર કોઈ જાતિને કરી આપ્યું નથી, અર્થાત્ જૈનધર્મ સર્વે જાતના મનુષ્યો પાળવા સમર્થ થાય છે. અનેક પ્રકારના સદ્ગુણોના ભંડાર-રૂપ જૈનધર્મને જેઓ આરાધે છે, તેવા મનુષ્યોનું જીવન ખરેખર આખી દુનિયાને શાન્તિ આપવા શુભ આન્દોલનો (શુભ વિચારો વા ઉપાયો) ને પ્રગટાવી શકે છે. સાપેક્ષદૃષ્ટિધારક મનુષ્યો, સર્વ ધર્મના સત્ય સત્ય અંશોને જૈનધર્મરૂપી સમુદ્રના બિન્દુરૂપ માનીને, તેઓનો સંચય કરીને, સર્વ મનુષ્યોને અર્પણ કરે છે અને તેમ કરીને-દુનિયાને અનેકાન્ત દિવ્યચક્ષુનું દાન કરીને-ઉચ્ચ સુખમય ભૂમિકાપર આરોહે છે. આવા ઉત્તમ અનેકાન્ત એવા જૈનધર્મવડે આખી દુનિયાના મનુષ્યોની સેવા કરનાર જૈનો, અન્તે વીતરાગની દશાને પ્રાપ્ત કરીને અખંડ સુખ ભોગવે છે હાલના કાલમાં વીતરાગ સંયમ નથી, કિન્તુ સરાગ સંયમ છે, તેથી અનેકાન્તવાદિ જૈનોએ શુભ રાગાદિ પરિણતિવડે જૈનધર્મની સેવા કરવી જોઇએ. સર્વ જીવોને સાપેક્ષ નયબોધ-વડે સમ્યગ્મતિધારક બનાવવા, એ પ્રભુની સેવા-ભક્તિ વા જૈન શાસનની સેવા વા જગત્ના જીવોની ધર્મસેવા સમજવી. મિથ્યામતિથી જીવો કર્મની રાશિ ગ્રહણ કરીને ચોરાશીલક્ષ જીવયોનમાં પરિભ્રમણ કરે છે, તેઓને સમ્યગ્મતિધારક બનાવવાથી તેઓ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરીને અખંડાનન્દની પ્રાપ્તિ કરે છે.

સમ્યગ્મતિ ઉત્પન્ન થવાથી બાહિરાત્મા તે પહેલું ગુણસ્થાનક તજીને ચોથા ગુણસ્થાનકમા આવે છે. ચોથાથી તે બારમા ગુણસ્થાનક પર્યન્ત અન્તરાત્માની સ્થિતિ હોય છે. સમ્યગ્મતિ પોતાના સ્વામીને શુભાધ્યવસાયરૂપ પારણામા ઝુલાવે છે અને તે અન્તરાત્માના પૂર્ણસંબન્ધે પરમાત્મરૂપ પુત્રને જણે છે. પૂર્વોક્ત નયોની સાપેક્ષતાથી સમ્યગ્મતિ પ્રગટવાથી વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયારૂપ સસરા અને સાસુને પ્રાપ્ત કરીને સમ્યગમતિ ખરેખર ઉપશમાદિ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વરૂપ ધર્મપુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે, વા પરમાત્મરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન

જે યથાયોગ્ય સેવા સ્વીકારે છે તે મતિની નિર્મલતા કરવાને સમ થાય છે. મતિને આત્મામાં પરિણમાવવી જોઇએ. બાહ્ય ભાવમાં મતિ પરિણમન થવાથી મતિની પરિણતિ સાથે રાગદ્વેષની પરિણતિ પણ ભેગી થઈને પ્રવર્તે છે. મતિને સમભાવે પરિણમાવીને તેવડે આત્માની ઉપાસના જેઓ કરે છે. તેઓના આત્માની વિશુદ્ધિ થયાવિના રહેતી નથી. રાગદ્વેષના પ્રવાહમાં મતિ પણ તેની સાથે પરિણમીને કર્મરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તેપણ અનુભવમાં આવે છે. અનેક પ્રકારના બાહ્ય સંયોગોમાં વર્તવા છતાં જો મતિમાં રાગદ્વેષને ભાવરસ પરિણમતો નથી, તે મતિ ખરેખર નિર્મલ અને આત્મભાવે પરિણામ પામનારી હોવાથી, ધર્મરૂપ વા પરમાત્મરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે; એમ મતિએ કહ્યું છે તેપણ અનુભવમાં આવે છે. મતિની આવી અવસ્થા જાણીને વિવેકી મનુષ્યો, મતિને આત્મભાવે પરિણમાવવા પ્રયત્ન કરે છે. આત્મભાવમાં મતિને પરિણમાવતાં આત્માની શક્તિયો ખીલવા માંડે છે. ચોથા ગુણસ્થાનકથી-દેશ થકી આત્મસ્વભાવમાં મતિનું પરિણમન થાય છે. બારમા ગુણસ્થાનકપર્યંન્ત મતિવડે ધ્યાન ધ્યાઈ શકાય છે. તેરમા ગુણસ્થાનકમાં ક્ષયોપશમ ભાવ ન હોવાથી ત્યાં મતિ નથી.

મતિને કેવા રૂપે પ્રવર્તાવવી જોઇએ? એ બાબતનો ઉત્તમ વિવેક કોઈ વિરલ મનુષ્યો અવબોધી શકે છે. સંસારરૂપ સમુદ્રની પાર મતિથી ઉતરી શકાય છે. મતિવિના કદાપિ ધર્મની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. મતિની કિમ્મત આંકી શકાતી નથી. મતિથી મહાન કાર્યો કરી શકાય છે. જેઓને દ્રવ્યમન હોય છે તેઓને વિશેષ પ્રકારે ભાવ મતિ હોય છે. મનોવર્ગણા જેઓને હોય છે તેઓનામાં ભાવમતિનો વિશેષ પ્રકાશ જોવામાં આવે છે. મનુષ્યો, અઢી દ્વીપમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી મનુષ્યોની અપેક્ષાએ, મતિનું સ્થાન પણ તેટલું થાય છે. મતિ, તેજ અધિકાર પોતાની મેળે ગણન જણાવતી છતી, નીચે મુજબ કહે છે.

अढी द्वीपमें खाट खटूली, गगन ओशीकुं तलाइ ॥
धरतीको छेडो आभकी पिछोडी, तोय न मोइ सराइ॥अवधू०॥४॥

ભાવાર્થ:- મતિ અત્યંત વૃદ્ધિ કરે છે કે, જેમાં મનુષ્યો રહે છે તેવા અઢી દ્વીપના દશ ક્ષેત્ર રૂપ ખાટ અને આકાશરૂપ ચાર પાયાવાળી તેવા વસ્તુરૂપ ખાટલામાં હું સાઉં છું, અથવા પરમાત્મ પરિણતિરૂપ-દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ રૂપ ખાટલામાં હું સાવેલી છતી પડી રહું છું.

મનોવર્ગણારૂપ ખારવામાં હું આળોટતી રહું છું; એમ પણ ભાવાર્થ જાણવો. મતિ કહે છે કે, ઉચ્ચ પરિણામરૂપ જગતનું ઓશીકું અને જ્ઞેય પદાર્થરૂપ પૃથ્વીનો છેડો અર્થાત્ અન્ત તે મારી તળાઈ છે, તેમજ સર્વ આકાશની પિછોડી મેં ઓઢી છે, તોપણ મારી સોડ ભરાતી નથી અર્થાત્ હું ઉપર પ્રમાણે કહેલી મર્યાદામાં સમાઈ શકતી નથી. મતિ કહે છે કે, હું અઢી દ્વીપમાં સદાકાળ વસું છું. દેવલોકમાં ઉંચે પણ હું રહું છું. ધરતીના છેડા સુધી અર્થાત્ પૃથ્વીના અન્તપર્યન્ત હું વસું છું. સાત પૃથ્વીના નીચેના છેડા પર્યન્ત હું વસુંછું. દેવતાઓ અને નારકીના જીવોને પણ મતિ છે, અર્થાત્ ચઉદરાજલોકમાં મતિને ધારણ કરનારા સર્વ જીવો વસે છે. ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ અને શુક્લ ધ્યાનાદિ ગુણધારક મતિતો મનુષ્ય લોકમાં-મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થાય છે. મતિને ધારણ કરનાર જ્ઞાની આદેશથી સર્વ દ્રવ્યને જાણે છે, સર્વ ક્ષેત્રને જાણે છે, સર્વકાલને જાણે છે અને પરોક્ષપણે સર્વ ભાવને જાણે છે.

આ ગાથામાં મતિએ પોતાનો વાસ જણાવ્યો છે, એવો હૃદયમાં ભાસ થાય છે; ચારિત્રસહિત મતિ તેમજ શ્રુતરૂપ બુદ્ધિનું સ્થાન, મનુષ્ય લોકમાં છે. સમ્યક્ત્વ પરિણામને ધારણ કરનારી મતિ વા બુદ્ધિની ઉત્પત્તિ ખરેખર મનુષ્યલોકમાં-તીર્થંકરો અને કેવલજ્ઞાનીઓના ઉપદેશથી-વિશેષ હોય છે. દ્રવ્ય ચારિત્ર અને ભાવ ચારિત્રાદિના ઉચ્ચ પરિણામને ધારણ કરનારી મતિનો સદ્ભાવ ખરેખર મનુષ્યલોકમાં હોવાથી, અઢી દ્વીપને મતિ પોતાનો ખાટલો કહે તો તે યુક્ત જ છે. કેવલ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરાવી આપનારી એવી મતિ પણ, મનુષ્યલોકમાં અર્થાત્ અઢી દ્વીપમાં હોવાથી દેવતાઓ પણ મનુષ્ય ભવની ઇચ્છા કરે છે. ઉચ્ચ પરિણામધારક મતિને ઓશીકાની ઉપમા આપવામાં આવે તો તેપણ-ઉપમાની અપેક્ષાએ યોગ્યજ છે. દેવતાઓ મતિને ધારણ કરે છે, પણ તેઓ તેથી વિરતિ પરિણામને ધારણ કરવાને શક્તિમાન્ થતા નથી. ઉપદેશરત્નાકરમાં શ્રીમાન્ મુનિ સુંદરસૂરિ કથે છે કે-
देवा विसयपसत्ता नेरइया विविह दुहसंसत्ता, तिरिया विवेग विगला, मणुआणं धम्मसामग्गी ॥ દેવતાઓ બે પ્રકારના છે; સમ્યક્ત્વમતિધારક દેવતાઓ અને મિથ્યાત્વમતિધારક દેવતાઓ. તે બે પ્રકારના દેવતાઓ પણ પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીસ વિષયોમાં આસક્ત હોય છે. નારકીના જીવો બે પ્રકારના છે; સમ્યક્ત્વમતિધારક કૃષ્ણાદિક નારકી જીવો અને અન્ય મિથ્યાત્વમતિધારક નારકી જીવો, એ બે પ્રકારના નારકી જીવો અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવ્યા કરે છે. તિર્યંચ જીવો પણ બે

પ્રકારના છે; સમ્યકત્વમતિધારક તિર્યંચો અને મિથ્યાત્વમતિધારક તિર્યંચો; એ બે પ્રકારના તિર્યંચો પણ, ઉપરના ગુણસ્થાનકપર આરોહી શકતા નથી. સમ્યકત્વમતિધારક તિર્યંચો પાંચમા ગુણસ્થાનક પર્યન્ત ચઢી શકે છે, પણ તે ગતિમાં ઉપરનાં ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થઈ શકતાં નથી. મનુષ્યોને સમ્યકત્વ ધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મની પરિપૂર્ણ સામગ્રી મળી છે. મનુષ્ય, ચૌદ ગુણસ્થાનકપર્યન્ત ગમન કરી શકે છે; મનુષ્યોની મતિને કોઈ પહોંચી શકે તેમ નથી. ચરમમાં ચરમ એવી ક્ષીણમોહ દશાને મતિ પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે. સર્વ મનુષ્યોને મતિની સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે. સમ્યકત્વમતિની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને સમ્યકત્વમતિની પ્રાપ્તિ કરનારા મનુષ્યો વિરલા હોય છે. શ્રીસર્વજ્ઞ પ્રભુની વાણી સાંભળીને સમ્યકત્વ પરિણામભાવે પોતાની મતિને પરિણમાવીને, સહજ સુખરૂપ અમૃતનો સ્વાદ કરનારા કોઈ વિરલા મનુષ્યો હોય છે; એમ મતિ પોતાની મેળે નીચે પ્રમાણે કથે છે.

गगनमण्डलमे गाय वीआणी, वसुधा दूध जमाई ॥
सउरे सुनो भाइ वलोणुं वलोवे तो, तत्त्व अमृत कोइ पाई०॥अ०॥५॥

ભાવાર્થઃ—કર્ણરૂપ આકાશમંડલમાં શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રભુની વાણીરૂપ ગાય વીઆણી, તેનું શ્રી દ્વાદશાંગીરૂપ પૃથ્વી ઉપર દુગ્ધ જમાવ્યું, તેને વિવેકી મનુષ્યોએ વલોવ્યું તેમાંથી માખણ નીકળ્યું તેને વિરલ મનુષ્યોએ પ્રાપ્ત કર્યું, અને જે છાશ નીકળી તેમાં અનેક મનુષ્યો લલચાયા.

શ્રી સર્વજ્ઞની વાણી ગુરૂપરંપરાએ અદ્યાપિપર્યન્ત ચાલી આવી છે. બોધની-ઉપદેશની-વાણી કર્ણમંડલરૂપ આકાશમાં વીયાય છે અને પુસ્તકોમાં તે લખાય છે. પુસ્તકમાં લખાયલી ભગવાનની વાણીરૂપ દૂધને પંડિત મનુષ્યો ભેગા થઈને વલોવે છે, અર્થાત્ તેનો સાર ખેંચે છે, તેમાં માખણરૂપ અમૃતને કોઈ વિરલા મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરી શકે છે; બાકી છાશ જેવા અસાર ભાગમાં ઘણા લોકો રાચીમાચીને આનન્દ ધારણ કરે છે. શ્રી સર્વજ્ઞની વાણીનો સિદ્ધાન્તોમાં સમાવેશ થાય છે. અગીયાર અંગ અને બારમુ દૃષ્ટિવાદ મળીને દ્વાદશાંગી ગણાય છે; તેમાંથી હાલ અગીયાર અંગ વિદ્યમાન છે.-બારમું દૃષ્ટિવાદ હાલ નથી. હાલમાં પિસ્તાલીશ આગમો અને સુવિહિત આચાર્યોના બનાવેલા હજારો ગ્રન્થો વિદ્યમાન છે, તે સર્વ પ્રમાણભૂત ગણાય છે. સૂત્ર, નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણિ, ભાષ્ય, વૃત્તિ, અનુભવ અને ગુરૂપરંપરા એ સર્વનો જે નિષેધ કરે છે તે, ભગવાનની વાણીરૂપ ગાયના દુગ્ધનો નિષેધ અર્થાત્ નાશ કરનાર

અવબોધવો. સિદ્ધાન્તમાંથી સાર ખેંચવો તે-દહીંમાંથી માખણ અથવા ઘીને કાઢવાની ઉપમાને ધારણ કરે છે. અનેક મનુષ્યો આગમ વાંચે છે, પણ વિરલ મનુષ્યો તેમાંથી સાર ખેંચી શકે છે. કેટલાક મનુષ્યો આગમોને વાંચે છે વા સાંભળે છે પણ તેનો સાર શું છે? તે સમ્યક્-રીત્યા અવબોધી શકતા નથી. કેટલાક મનુષ્યો મિથ્યાત્વબુદ્ધિના યોગે આગમોના ભાવાર્થને પણ મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમાવે છે. નંદીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો કારણ સામગ્રી પામીને આગમોને વાંચે છે વા સાંભળે છે, પણ તેમને તે મિથ્યારૂપે પરિણમે છે અને સમ્યક્ દૃષ્ટિ જીવો મિથ્યાદૃષ્ટિજીવોનાં બનાવેલાં પુસ્તકો વાંચે છે વા સાંભળે છે, તોપણ તેઓને-મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્ શ્રુતરૂપે પરિણમે છે. ચાર પ્રકારના અનુયોગમાં આગમોનો સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્યાનુયોગ, ચરણ-કરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ અને ગણિતાનુયોગ, એ ચાર અનુયોગને જાણીને પણ કેટલાક જીવો, વસ્તુતઃ સિદ્ધાન્તોમાંથી વિવેકદૃષ્ટિથી સાર ભાગને ખેંચી શકતા નથી. કેટલાક વિદ્વાનો આગમોને જાણે છે પણ તેની શ્રદ્ધા કરતા નથી. सम्यक्त्व वण नव पूरवी अज्ञानी कहेवाय. એ વચનથી વિચારતાં ભવ્ય મનુષ્યોને સમજાશે કે, નવપૂર્વનો અભ્યાસ કરનારાઓ પણ કેટલાક શ્રદ્ધાવિના અજ્ઞાનીઓ હોય છે, કેમકે આગમોને વાંચીને પણ કેટલાક મનુષ્યો તેની શ્રદ્ધાને ધારણ કરી શકતા નથી, અર્થાત્ આગમોની શ્રદ્ધાવિના સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. આગમોને વાંચીને જે મનુષ્યો,-હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયની બુદ્ધિથી આદેય તત્ત્વને ગ્રહણ કરે છે, તેઓ વિવેકી જાણવા. ભગવાનની વાણીથી નવતત્ત્વનું કથન કરવામાં આવે છે. આગમોમાં અનેક પ્રકારની કથાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પુણ્ય અને પાપરૂપ આશ્રવ તત્ત્વનું સિદ્ધાન્તમાં કથન આવે છે. આગમોમાં ષડ્દ્રવ્યોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય બાબતોના અનેક પ્રકારના વિચારોનો સમા-વેશ-ખરેખર શ્રી સિદ્ધાન્તોમાં કરવામાં આવ્યો છે. તેવા આગમરૂપ સમુદ્રનો પાર પામવો મહાદુર્લભ છે. આગમરૂપ સમુદ્રમાં સુયુક્તિયો અને કુયુક્તિયોનું સ્વરૂપ દેખાડવામાં આવ્યું છે. આગમરૂપ સાગરમાં જે આદેયતત્ત્વો છે તે અમૃત સમાન છે. આગમરૂપ સાગરમાં અનેક રત્નો ભરેલાં છે. જે જ્ઞાનીઓ આગમરૂપ સાગરને વલોવીને તેમાં જે રત્નરૂપ સારમાત્ર ખેંચી લે છે, તેઓ ખરા વિવેકી જાણવા. જેઓ આગમરૂપ સાગરને વલોવીને તેમાંથી શુદ્ધાત્મસ્વરૂપરૂપ અમૃતને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ સત્ય વિવેકી અવબોધવા.

આગમોમાંથી શુદ્ધાત્મધર્મરૂપ અમૃતને પ્રાપ્ત કરવું! તે કંઈ સામાન્ય વાત નથી. આગમોનું સેવન કરીને તેઓના આધારે સમ્યક્ત્વ ચારિત્રાદિ અમૃતને પ્રાપ્ત કરનારા કોઈ વિરલા મનુષ્યો દેખાય છે.

આગમોરૂપ દુગ્ધને વલોવીને તેમાંથી અનેક પ્રકારના સમ્યક્ત્વ ચારિત્રાદિ સદ્ગુણોને વિરલા મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરે છે.

કેટલાક તો આગમોનો અભ્યાસ કરીને, તેનાવડે પગાર આદિ પ્રાપ્ત કરીને, પોતાની આજીવિકામાટે-આગમોનો ઉપયોગ કરે છે. કેટલાક મનુષ્યો, આગમોના આધારે કંઈ બોલીને વા વાંચીને પોતાના ઉદરનું પોષણ કરે છે. કેટલાક આગમોનો અભ્યાસ કરીને અનેક પ્રકારના પન્થો ચલાવીને સંસારની વૃદ્ધિ કરે છે. કેટલાક માન અને પૂજાના લાલચુ જીવો આગમોને અવબોધીને તેના વિપરીત અર્થ કરે છે. કેટલાક આગમોને વાંચે છે વા સાંભળે છે, પણ તેમાંથી કંઈ આચારમાં મૂકી શકતા નથી. કેટલાક આગમોનો અભ્યાસ કરીને રાગદ્વેષ વૃદ્ધિકારક એવી અનેક પ્રકારની ચર્ચાઓ કરીને ઉપશમાદિ હેતુભૂત એવા આગમોનો રાગદ્વેષની વૃદ્ધિમાટે ઉપયોગ કરે છે. કેટલાક આગમોને વાંચી અહંકારના આવેશમાં તણાઈ જાયછે અને પોતાની પંડિતાઈ જણાવવાનેમાટે અન્ય પંડિતોની સાથે વાક્યુદ્ધોને કરે છે અને હજારો મનુષ્યોને ક્લેશરૂપ અગ્નિમાં હોમે છે. કેટલાક વિદ્વાનો સનાતન માર્ગને મૂકીને કુયુક્તિવડે આગમોનો વિપરીતાર્થ કરીને ધર્મમાર્ગમાં અનેક ક્લેશના કાંટાઓ વેરે છે. કેટલાક વિદ્વત્તાની ખાતર આગમોનો અભ્યાસ કરીને મનાવા પૂજાવા પ્રયત્ન કરે છે. આગમો વાંચીને શ્રદ્ધાને તથા વિરતિને જેઓ ધારણ કરતા નથી, તેઓ તેનું ફલ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આગમો વાચીને સમ્યક્ત્વ ધારણ કરવું જોઈએ. આગમોનું શ્રવણ કરીને શ્રાવકના બાર વ્રત અંગીકાર કરવાં જોઈએ. આગમોનું શ્રવણ કરીને શ્રાવકોએ એકવીશ અને સત્તર ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. આગમોનું વાચન કરીને સાધુઓએ પંચમહાવ્રતનું સારી રીતે પાલન કરવું જોઈએ. આગમો વાંચીને મોટી મોટી વાતો કરવામાં આવે, પણ સદ્ગુણો અને આચારોને ધારણ કરવામાં ન આવે તો આગમોનો સાર પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી. જેઓ આગમોના પ્રોફેસરો થઈને-અવિરતિ, પ્રમાદ, ક્લેશ, નિન્દા, ઈર્ષ્યા અને કદાગ્રહમાં આસક્ત રહે છે, તેઓ છાશ જેવા અસાર ભાગનું ગ્રહણ કરનારા અવબોધવા; અર્થાત્ આગમો વાંચીને ખંડન મંડનમાં ઉતરીને અનેક પ્રકારના ક્લેશ કરે, તેઓ અસાર ભાગને ગ્રહણ કરનારા જાણવા.

જેઓ આગમોનું ઉપરચોટીયું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અસંયતિપણામાં પોતાને વંદાવે છે, પૂજાવે છે અને અસંયતિના આદર્શને પ્રવર્તાવે છે, તેઓ આગમોમાંથી છારા જેવા અસારભાગને ગ્રહણ કરનારા જાણવા. જેઓ ઉત્સૂત્ર ભાષણ કરે છે અને વિપરીત પ્રવૃત્તિને આદરે છે તે છારા જેવા અસાર ભાગને ગ્રહણ કરનારા જાણવા. આગમોનો આશ્રય લઈને જેઓ સાંસારિક ભોગોમાં તેઓનો ઉપયોગ કરે છે, તેઓ પણ ઘણા કાળ પર્યન્ત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનારા જાણવા. મોક્ષના હેતુભૂત આગમોને જેઓ આશ્રવના હેતુરૂપે પરિણમાવે છે તેઓ પણ અસારભાગ ગ્રહણ કરનારા જાણવા. જેઓ સિદ્ધાન્તોનો આશ્રય કરીને નામ કીર્તિની લાલસાએ તેઓનો દુરૂપયોગ કરીને કામભોગમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેઓ પણ અસારભાગને ગ્રહણ કરનારા અવબોધવા. જેઓ આગમો વાંચીને તેવડે લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરીને અનેક પ્રકારના પાપના આરંભો આદરે છે, તેઓ પણ અસારભાગને ગ્રહણ કરનારા અવબોધવા.

આગમોનું વા સિદ્ધાન્તોનું શ્રવણ તથા મનન કરીને તેમાંથી સદ્ગુણો ગ્રહણ કરવા જોઈએ. સમ્યક્ત્વ, દયા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ગુરુપ્રેમ, પૂજ્ય. ભક્તિ, સદાચાર, પરોપકાર, પ્રમાણિકતા, અને મૈત્રીભાવના, આદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા એજ સિદ્ધાન્તોનો સાર છે. સિદ્ધાન્તોનું શ્રવણ કરીને મનુષ્યોએ, આદેય તત્ત્વોનું ગ્રહણ કરવું. જે લોકો પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થોની પૂર્તિનેમાટે ધર્મના આચારો સેવે છે, તેઓ પણ અસારભાગને ગ્રહણ કરનારા જાણવા. જેઓ પોતાના ગુજરાનનેમાટે ધર્મના નામે મનઃકલ્પિત ગ્રન્થોની રચના કરીને-કલ્પિત પાખંડ પન્થો ઉભા કરીને-ભક્તોના ઘરમાંથી ધન કઢાવીને, પોતે ધનપતિ એવા ગુરૂ બની બેસે છે, તેઓ કાચના કકડાની પેઠે ધર્મની કિંમત આંકે છે. જેઓ સદ્ગુણોનો ત્યાગ કરીને દુર્ગુણોનો સ્વીકાર કરે છે, તેઓ કાકની પેઠે અસારભાગ ગ્રહણ કરનારા જાણવા. જેઓ ચાલણીની પેઠે ગુરૂના ઉપદેશમાંથી અસારભાગને ગ્રહણ કરે છે, તેઓ અમૃતનો ત્યાગ કરે છે અને છારાને ગ્રહણ કરે છે. એમ અવબોધવું. આગમોની માન્યતામાં નિરપેક્ષ બુદ્ધિથી પ્રવર્તનારાઓ સમ્યક્ પ્રકારે પદાર્થનો નિશ્ચય કરી શકતા નથી અને નયોની અપેક્ષાવાળુ એકાન્તે મનમાન્યા અર્થ ઉભા કરીને-પરસ્પર તકરારો કરીને, તેમાં ઘણુંખરૂં જીવન વ્યતીત કરનારાઓ આત્માનું કલ્યાણ કરવાને સમર્થ થતા નથી, અર્થાત્ આત્માની શુદ્ધિ કરીને સહજ સુખરૂપ અમૃત પ્રાપ્ત કરવાને શક્તિમાન બનતા નથી. નયોની સાપેક્ષાએ આગમોમાં પ્રતિપાદિત પદાર્થોનું સ્વરૂપ જેઓ સમજે છે, તેઓ અનેકાન્તવાદી હોવાથી કદા-

([illegible])

[illegible]

પ્રકાશ કરનારૂં જ્ઞાન હોવાથી, જ્ઞાનવડે સર્વ જ્ઞેયનો જ્ઞાતા આત્મા વિષ્ણુ-રૂપ છે. સર્વ કર્મને હરનારો એવો મારો અસંખ્ય પ્રદેશી આત્મા હરિ છે. જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણોને પરમાત્મામાંથી ખેંચીને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે પરિણમાવનાર મારો અસંખ્ય પ્રદેશી આત્માજ કૃષ્ણ છે. સર્વ પ્રકારના કર્મોનો નાશ કરીને પોતાનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રકાશવાની શક્તિ ધારણ કરનાર, મારો આત્માજ મહાદેવ છે. સર્વ પ્રકારે બાહ્ય વસ્તુઓની ભ્રાન્તિનો ત્યાગ કરીને ક્ષાયિક આનંદ સુખ પ્રકટ કરનાર, મારો આત્મા શંકર કહેવાય છે. દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ કદાપિ નહિ ઉત્પન્ન થનાર એવો મારો આત્માજ અજ કહેવાય છે. બાહ્યપુરૂષો કરતાં અનન્તગણા પુરૂષોથી ઉત્તમ એવો મારો આત્માજ પુરૂષોત્તમ કહેવાય છે. સર્વ બાહ્ય જગત્ પોતું જેની યાચના કરે છે અને જેમાં રહેલું સુખ સર્વે કેવલ યાચના કર્યા કરે છે, તેવું સહજ સુખ મારામાં હોવાથી, મારો આત્માજ જગન્નાથ છે. આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિનાં દુઃખ હરે છે, તેનો નાશ કરનાર મારો આત્માજ ત્રિપુરારિ કહેવાય છે. નિરંજન-શુદ્ધ-સનાતન-અરૂપી-જ્ઞાનજ્યોતિમય એવો મારો આત્માજ બુદ્ધ કહેવાય છે. [illegible]

રમણતા કરતાં આત્માના ગુણોનેજ જ્ઞેયરૂપે ધારવામાં આવે છે અને તેથી પરોક્ષ બુદ્ધિદ્વારા સંસ્કારો પણ અહર્નિશ આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના પડવાથી, પરભવમાં તુર્ત આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સંયોગો પણ આત્મધર્મની શુદ્ધિ થાય તેવા મળી આવે છે. મતિ જ્ઞાનના ચાર ભેદ પણ આત્મારૂપ જ્ઞેયમાં પરિણમવાથી રાગ દ્વેષની પરિણતિ બહુ ઘુખી પડતી જાય છે અને અન્તે તેનો સર્વથા પ્રકારે ક્ષય થાય છે. કમ્મપયડી નામના ગ્રન્થમાં આત્માના અધ્યવસાયોનું બહુ સૂક્ષ્મરીતિથી પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. આત્માને જ્ઞેયરૂપ ધારીને વારંવાર આત્માનું ધ્યાન ધરવાથી અનંતિ કર્મની વર્ગણાઓ ખરવા માંડે છે અને આત્માનુંજ પરભવમાં વિશેષતઃ આરાધન કરવામાં આવે છે. ધ્યાતા-ધ્યેય અને ધ્યાનનું ઐક્ય જેટલા કાલસુધી-પરોક્ષ દશામાં પણ-રહે છે તેટલા કાલ પર્યન્ત આત્માના સહજ સુખની ખુમારીનો અનુભવ આવે છે. આત્મધર્મની પ્રાપ્તિમાટે નિમિત્ત કારણોનું અવલંબન કરવામાં આવે છે; આત્માનેજ સાધ્ય માનીને અવર નિમિત્તોનું અવલંબન કરવું એજ જૈનાગમોનો ઉદ્દેશ છે. આગમરૂપ ભગવાનની વાણીને દોહીને આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરવી, એજ અમૃતરસ કાઢવાનો છે. આત્મદ્રવ્યના ગુણપર્યાયોની શુદ્ધિ કરવી એજ આગમોનો સાર છે. આત્માની શક્તિયોને ખીલવવામાટે રૂપસ્થાદિક ધ્યાન ક્રિયાઓનું નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે.

આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો અભ્યાસ કરવામા પ્રમાદદશાનો પરિહાર કરવો જોઇએ. આત્માના ગુણોની શ્રદ્ધા ધારણ કરીને તે તે ગુણોને ચિત્તમા સ્થાપવાથી, પરભવમા પણ તે તે ગુણોની રૂચિ ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્વભવની વાસનાથી આ ભવમા જે જે બાબતની વાસના પ્રવર્તી હોય છે તે તે બાબતની રૂચિ અને પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ ભવમા વ્યવહારે અને નિશ્ચયથી જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રરત્નનુ અત્યંત પ્રેમથી આરાધન કરવામા આવશે તો, પરભવમાં પણ તેના સંસ્કારોના યોગે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનીજ આરાધના ઉપર પ્રેમ પ્રગટવાનો અને તેનોજ અભ્યાસ થવાનો. એમ હૃદયમા પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી. આ સિદ્ધાન્ત ઉપર અમરકોલ વનસ્પતિના ધુમાડાનું દૃષ્ટાન્ત નીચે મુજબ કથવામા આવે છે

નેપાલદેશમા કસ્તુરિયામૃગનો ઉત્પન્ન થાય છે. અમરકોલ નામની એક વનસ્પતિનુ ભક્ષણ કરવાથી મૃગોની ડુંટીમા કસ્તુરીનો ગોટો ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલાક લોકો કસ્તુરીયામૃગની કસ્તુરીના ગોટાઓને ચોરી જાય છે. રાજાને ત્યા ફરીયાદ કરવામાં આવે છે ત્યારે, રાજા

કસ્તુરીની ચોરી પકડવા માટે અમરકોષ વનસ્પતિનો ધુમાડો કરે છે. ગમે તેટલો સામો વાયરો વાયા છતાં અમરકોષનો ધુમાડો જેના ઘરમાં વનસ્પતિ હોય છે તેના ઘરમાં પ્રવેશ કરીને જ્યાં કસ્તુરી રાખવામાં આવી હોય છે ત્યાંજ ચારે તરફ પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે; તેથી રાજાના મનુષ્યો જેણે ચોરી કરી હોય છે તેના ઘરમાં પ્રવેશીને કસ્તુરીના ગોટાને ગ્રહણ કરી લે છે. તે પ્રમાણે જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોની વાસના પણ આવતા ભવમાં આત્મામાં તે તે ગુણોને પ્રગટાવવા સમર્થ થાય છે. તે ઉપર રજ્જવનામના કવિએ એક નીચે પ્રમાણે દુહો કથ્યો છે.

> અમરકોષકો ધૂમ્ર જ્યું, મૃગમદ ઢુંઢન જાય,
> રજ્જવભક્તિ આદિકી, આલેઆલ મિલાય ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ સદ્ગુણોનો અભ્યાસ પણ ભવિષ્યના ભવમાં પુનઃ પ્રગટ થાય છે અને તે તે ગુણોની વૃદ્ધિનો અભ્યાસ કરી શકાય છે. આત્માના કોઈપણ ગુણનો અભ્યાસ કરેલો નકામો જતો નથી. ક્ષયોપશમભાવવડે જે જે ગુણોની આરાધના કરવામાં આવે છે, તે તે ગુણોની આત્માની સાથે વાસના રહે છે અને તે ભવિષ્યભવમાં સંસ્કારોના બળથી તે તે ગુણોનો પ્રકાશ વધતો જાય છે. લાખો વા કરોડો ઉપાયો સેવીને પણ આત્માના શુદ્ધ સદ્ગુણોને પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

દુર્ગુણોના અભ્યાસથી દુર્ગુણોના સંસ્કારો પડે છે અને તેના સંયોગો મળતાં તે તે પ્રકારના દુર્ગુણો પુનઃ પ્રકટી નીકળે છે. દુર્ગુણોની વાસનાઓ પૂર્વભવોમાંથી આત્માની સાથે આવે છે. આ ભવમાં જે જે દુર્ગુણોની વાસનાઓને પ્રકટાવનારી સામગ્રી ભેગી થાય છે, તે તે દુર્ગુણો પ્રકટી નીકળે છે, તેથી એમ નહિ અવબોધવું કે મારામાં અન્ય દુર્ગુણો નથી. દુર્ગુણોના અભ્યાસથી મતિના ચાર ભેદ પણ, તે તે દુર્ગુણોને જ્ઞેયરૂપધારીને રાગદ્વેષ યોગે અશુદ્ધતાને પ્રાપ્ત કરે છે. આત્માનું વીર્ય પણ દુર્ગુણોમાં ભળી જઈને દુર્ગુણોમાં બળ અર્પે છે અને તેથી તે તે દુર્ગુણોનો નાશ કરવા માટે અને તે તે દુર્ગુણોનો વા સંસ્કારોનો ક્ષય કરવા માટે, દુર્ગુણોના બળ કરતાં લાખ વા કરોડ ઘણો ઉદ્યમ કરવામાં આવે છે ત્યારે, તે તે દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે. અશુભ નિમિત્ત સંયોગો મળતાં દુર્ગુણોની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. દુર્ગુણોની પરિણતિની વૃદ્ધિ ન થાય તેવા ઉપાયો આદરવા જોઈએ. આગમોનું પરિશીલન અને સદ્ગુરૂ સમાગમવિના દુર્ગુણોની વાસનાઓનો ક્ષય થતો નથી. મોહાદિ પ્રકૃતિયોનો ક્ષય કરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે, શ્રી સદ્ગુરૂ આદિ શુભ નિમિત્તોનું અવલંબન સદાકાલ કરવું જોઈએ. પ્રથમ તો વ્યવહારનય-

વડે શુદ્ધ ગુણોની ભૂમિકાના હેતુઓનું સારી રીતે અવલંબન કરવું જોઈએ. નિમિત્તવાસી આતમા છે-શુભાશુભ જેવાં નિમિત્તો મળે છે તેવો આત્મા થઈ જાય છે. સારાં નિમિત્તોરૂપ વ્યવહારમાર્ગને કદી ન ત્યજવો જોઈએ. શુભ નિમિત્તવિના આત્મા દુર્ગુણો તરફ પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. મનુષ્યે, પોતાની આગળ પાછળ-ચારે તરફ ઉત્તમ વિચારોના હેતુઓ એટલાબધા રચવા જોઈએ કે, જેથી દુર્ગુણોની વાસનાઓને પ્રગટ થવાનો વખત પણ મળે નહિ, અને સદ્ગુણોના વિચારોમાંજ આત્મા રમણતા કર્યા કરે. પ્રથમ અભ્યાસદશામાં તો વિશેષતઃ શુભાદિ નિમિત્તોનું અવલંબન કરવું જોઈએ. સત્પુરૂષનો સમાગમ એક ક્ષણમાત્ર પણ ન છોડવો જોઈએ.

કબુતરી પ્રથમ ઈંડું મૂકે છે ત્યારે તે ઈંડાની ઉપર બેસીને તેને સેવ્યા કરે છે, અર્થાત્ એક ઘડી પણ તે ઈંડાથી દૂર ગમન કરતી નથી. ઈંડું ફુટીને બચ્ચું નીકળે છે તોપણ તેને સેવ્યા કરે છે. બચ્ચું મોટું થઈને પોતાની મેળે ચારો ચરવા ગમન કરે છે તોપણ, કેટલાક દિવસ કબુતર અને કબુતરી તે બચ્ચાને પોતાની સાથે ફેરવે છે. મનુષ્યો ધર્મની પ્રથમાવસ્થામાં ઈંડા જેવા હોય છે; તેઓ તેવી દશામાં જો ગુરૂઆદિના અવલંબનને મૂકી દેતો તેમની ખરાબ દશા થાય. શ્રી સદ્ગુરૂના તાબામાં રહીને શિષ્યોએ ઇંડાની અવસ્થા અને બચ્ચાની અવસ્થા પૂર્ણ કરવી જોઈએ. શુભ નિમિત્તોવિના આત્માના ગુણોના સંસ્કાર પડતા નથી. આત્મજ્ઞાન પામીને ગુરૂઆદિ પુષ્ટ હેતુઓનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ; એમ ઉત્સર્ગમાર્ગથી અવબોધવુ. જ્યાંસુધી બકરાંની દશા છે ત્યાંસુધી વાડામાં રહેવામાં લાભ છે. સિંહ થયાબાદ વાડામાં રહેવાની જરૂર નથી. બકરાંની અવસ્થા છતાં અભિમાનથી પોતાને સિંહ માની લેઈને જેઓ શુભ નિમિત્તરૂપ વ્યવહારવાડાનો ત્યાગ કરે છે, તેઓ કોઈપણ દુર્નિમિત્તમાં ફસાઈ જાય છે અને દુર્ગુણોના તાબામાં રહે છે. આ કાલમાં કોઈનામાં દુર્ગુણો છે એમ જાણવાથી વા સાંભળવાથી આશ્ચર્ય માનવાનું નથી, પણ કોઈનામાં અમુક સદ્ગુણ છે એમ સાંભળવાથી વા જાણવાથી આશ્ચર્ય માનવાનું છે! અર્થાત્ દુર્ગુણોની ખોટ નથી, સદ્ગુણોની ખોટ છે. અનાદિકાલથી દુર્ગુણોના સંબન્ધમાં આત્મા આવ્યો છે. પોતાના આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ ભૂમિને, દુર્ગુણોરૂપ વૃક્ષોની ભૂમિ તરીકે બનાવી દીધી છે અને દુર્ગુણવૃક્ષોનાં બીજોને પુનઃ અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ ભૂમિએ રહેવાનો આશ્રય આપ્યાથી દુર્ગુણોની પરંપરા વૃદ્ધિ પામી છે, અને તે કેટલીબધી પુષ્ટ થઈને પોતાનું ફળ દેખાડે છે, તેનો અનુભવ કંઈ વિદ્વાનોથી દૂર નથી. સ્ત્રીનું સ્મરણ કરવાથી ચિંતાની

પેઠે કામી પુરૂષને ચિંતાઓ બાળે છે, તેમ દુર્ગુણોને જ્ઞેયરૂપ ધારીને તેઓનું અવગ્રહ, ઇહા, અપાય, અને ધારણારૂપે જ્ઞાન કરીને, તેઓને મનમાં રમાવ્યાથી નિરપેક્ષ બુદ્ધિવાળાને તે દુર્ગુણોની વાસનાઓ પ્રકટ થઈને બીજના વૃક્ષની પેઠે દારૂણ વિપાક દેખાડે છે, માટે દુર્ગુણોનું સ્મરણ મૂકીને સદ્‌ગુણોનુંજ મનન-સ્મરણ કરવું જોઇએ. આત્માનો પણ વસ્તુતઃ સ્વભાવ (નેચરલ) એવો છે કે, એકલા સદ્‌ગુણોના મનન અને સ્મરણથી તેને આનન્દ મળે છે. જ્ઞાનાદિ સદ્‌ગુણોનું મનન અને સ્મરણ કરવાથી આત્મિકવીર્ય શુદ્ધવીર્યપણે પરિણમે છે અને તેથી દુર્ગુણોના રસ મોળા પડે છે, અને અન્તે દુર્ગુણોની વાસનાઓનો પણ ક્ષય થઇ જાય છે. કોઈના પણ દુર્ગુણોને જોવાની ટેવ પડવાથી,-દેખનારના મનમાં દુર્ગુણોનું મનન સ્મરણ થવાથી-તેના આત્મામાં દુર્ગુણોની વાસનાઓ પ્રગટે છે અને તેથી-અન્યના દુર્ગુણો દેખવાથી અને તેનું મનન કરવાથી-તે તે દુર્ગુણો, જોનારમાં પ્રકટી નીકળે છે. અનુભવીઓ આ બાબતને સમ્યગ્‌રીત્યા અનુભવથી અવબોધી શકે છે. મનુષ્યોએ સદ્‌ગુણી થવું હોય તો દુર્ગુણોની ભાવના છોડીને સદ્‌ગુણોની ભાવના ભાવવી જોઈએ. જેઓ શુક્લધ્યાનને ધ્યાવનારાઓ હોય છે, તેઓપણ દુર્ગુણો સંબન્ધી વિચાર કરતા નથી. તેઓ આત્માના દ્રવ્યગુણ અને પર્યાયનો વિચાર કરે છે. ઉત્તમ ધ્યાન ધરનારાઓ ઉપર્યુક્ત દુર્ગુણોનું સ્મરણ ભૂલી જઇને સિદ્ધપરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે, અથવા સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ પોતાના આત્માને સિદ્ધસમાન ભાવીને સત્તામાં રહેલા જ્ઞાનાદિ સદ્‌ગુણોને આવિર્ભાવે (પ્રગટભાવે) કરે છે. જે જે ગુણોનું મનન સ્મરણ કરવામાં આવે છે, તે તે ગુણોની પ્રકટતા કરવામાં આત્મવીર્યનું પરિણમન થાય છે. આત્માના જે ગુણનું આત્મબળથી મનન-સ્મરણ અને નિદિધ્યાસન થાય છે તે તે ગુણનો દરરોજ આ પ્રમાણે અભ્યાસ થવાથી-તે તે ગુણની અન્ય ગુણો કરતાં વિશેષ પ્રકારે પ્રકટતા દેખવામાં આવે છે. પ્રથમ સત્ય, પ્રમાણિકતા, આદિ નીતિના ગુણો પ્રકટાવીને આત્માના શુદ્ધગુણોની વૃદ્ધિ કરવામાં ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિનો ઉપયોગ કરવો. ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિવડે શુદ્ધગુણોમાં અપ્રતિહત પરિણમવાથી આત્મવીર્યથી તે તે ગુણોને અલ્પકાલમાં પ્રગટાવી શકાય છે, આ બાબતના જ્ઞાનીઓનો અનુભવ પ્રમાણભૂત છે અને તે બાબતના આગમો પણ સાક્ષી પૂરે છે. આત્માના ગુણોને શુદ્ધગુણોરૂપે પ્રકટાવવા તેમાં ગુણોજ ઉપાદાનકારણરૂપે પરિણમે છે અને દેવ-ગુરૂ-અને આગમોનું અવલંબન તે નિમિત્તરૂપે પરિણમે છે. નિમિત્ત કારણની પ્રથમદશામાં ઘણી જરૂર છે. છતાંપણ

ધ્યાન ધરીને, શબ્દનય કથિત ચેતન ધર્મને પ્રકટાવવો જોઇએ. અશુદ્ધ વ્યવહારને આચારમાં મૂકીને જે જે કર્મો બાંધ્યાં હોય તેનો નાશ કરવાને માટે, શુદ્ધ વ્યવહારનો આદર અને શબ્દનય કથિત આત્મજ્ઞાનોપયોગમાં રમણતા કરવી જોઇએ. એવંભૂતનય કથિત ધર્મને પ્રગટાવવાને માટે શુદ્ધ વ્યવહારની આચરણા અને સત્તાનું ધ્યાન ધરવું જોઇએ. સમભિરૂઢનય-કથિત ધર્મમાં દૃષ્ટિ કરીને નૈગમ તથા વ્યવહારને આદરવો જોઇએ વ્યવહાર ધર્મની આચરણા આચરીને સમભિરૂઢનયકથિત ધ્યાન ધરવું જોઇએ. આત્માનું ધૈર્ય પ્રગટાવવામાટે દ્રવ્યનું ધ્યાન ધરવું જોઇએ. અહં અને મમત્વ પરિણામની દૃઢ વાસનાઓનો ક્ષય કરવામાટે ઋજુસૂત્રનયકથિત ધ્યાન ધરવું જોઇએ; તેમજ ભૂતકાલની પરભાવચેષ્ટાને ભૂલવામાટે ઋજુસૂત્રનયકથિત આત્મધ્યાન ધરવું જોઇએ. એવંભૂતનયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ થવાનેમાટે નૈગમનયના ઉત્સાહને ધારણ કરવો જોઇએ. આત્માના ગુણોનુંજ સ્મરણ કરવામાટે અને અન્યજીવોનાં દૂષણ ન જોવાય તે માટે, સંગ્રહનયની દૃષ્ટિથી સર્વત્ર દેખવું જોઇએ. સુનિમિત્ત અને કુનિમિત્તનો વિવેક કરવાને માટે વ્યવહારનયદૃષ્ટિથી દેખવું જોઇએ અને અન્તરમાં શબ્દાદિનયકથિત આત્મધર્મની પરિણતિ ખીલવવામાટે નિશ્ચયનયકથિત ધર્મનો ઉપયોગ ધારણ કરવો જોઇએ. સર્વે આત્માઓની સાથે ઐક્ય ધારણ કરવાનેમાટે સંગ્રહનયની દૃષ્ટિ ધારણ કરવી જોઇએ. ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચઢવાનેમાટે શુદ્ધપર્યાયાર્થિક નયનો ઉપયોગ ધારણ કરવો જોઇએ. અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો સહન કરવાનેમાટે સંગ્રહનય કથિત આત્મસત્તાનું ધ્યાન ધરવું જોઇએ. સારાંશકે આત્માના શુદ્ધગુણો પ્રકટાવવાનેમાટે ઉપર ઉપરના નયકથિત ધર્મનો ઉપયોગ ધારણ કરવો જોઇએ. નયોની અપેક્ષાઓ સમજીને આત્માના ધર્મનો પ્રકટભાવ કરવામાટે મુમુક્ષુઓ પ્રયત્ન કરે છે. આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ અવબોધ્યા બાદ અશુદ્ધ ધર્મતરફની રૂચિ ઘટે છે અને શુદ્ધ ધર્મ પ્રતિની રૂચિ વૃદ્ધિ પામે છે. શુદ્ધ ધર્મનું સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે ત્યારે, અનાદિકાળથી અશુદ્ધ પરિણતિવડે પરિણમન થયું તેનો હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપ જાગ્રત થાય છે. સ્યાદ્વાદધર્મમય એવા આત્માને આત્મભાવે અવબોધવાથી આત્મામાં સમ્યક્ત્વગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે અને સમ્યક્ત્વ બોધ થયા બાદ સમ્યગ્મતિથી પ્રવૃત્તિયો થાય છે. આત્માને ચોથા ગુણઠાણાથી સમ્યગ્મતિનો સંબન્ધ થાય છે. સમ્યગ્મતિ ખરેખર આત્માને ઉપરના ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશાવવાને માટે દીપકની પેઠે સત્ય પ્રકાશ પાડે છે. આત્મા પોતાના મૂળધર્મને અવબોધીને પોતાની ભૂલ જાણી લે છે. આત્મા પોતાના ગુણોમાં વિશેષ પ્રકારે રતિ ધારણ કરે છે. ચોથા

ગુણસ્થાનકથી પાંચમા ગુણસ્થાનકમાં ગમન કરીને અવિરતિપણાનો ત્યાગ કરે છે. એકદેશથી આત્મા પોતાનો ઉત્સર્ગ ધર્મ પ્રગટાવવાને પ્રયત્ન કરે છે અને દેશથકી પરભાવથી વિરામ પામે છે. આત્મા જે જે અંશે રાગદ્વેષરૂપ પરરમણતાથી વિરામ પામે છે, તે તે અંશે પોતાના ગુણમાં રમણતા ધારણ કરે છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં સ્થૂલ-બાહ્ય ભાવથી આત્મા સર્વ પ્રકારે વિરામ પામે છે અને તેથી છઠ્ઠું સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં જેટલી પરભાવથી વિરામતા પામી શકાય છે તેટલીજ આત્માના ઉત્સર્ગ ધર્મમાં રમણતા થાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકની મતિ કરતાં પાંચમાં ગુણસ્થાનકની મતિમાં વિશેષ શુદ્ધિ હોય છે. પાંચમા ગુણસ્થાનકની સમ્યક્મતિની શુદ્ધિ કરતાં, છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકની સમ્યગ્મતિની અનન્તગુણવિશેષ શુદ્ધિ, ખરેખર-ચારિત્ર ગુણની અપેક્ષાએ હોય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકથી ઉપશમાદિ નિશ્ચય સમ્યકત્વ હોય છે. વ્યવહાર સમ્યકત્વ અને વ્યવહાર ધર્મક્રિયાના કાલે, જે મતિ હોય છે તેના કરતાં ઉપશમાદિ સમ્યકત્વ અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકના ચારિત્રને સ્પર્શ કરનારી મતિ અથવા બુદ્ધિ અનંતગુણી શુદ્ધતાવાળી હોય છે. તેવી સમ્યગ્મતિ પોતાની સ્થિતિ જણાવીને અન્તરાત્મસ્વામિની સાથે આન્તરિક ચારિત્રરૂપ રમણતાને ધારણ કરતી છતી, પોતે નીચે પ્રમાણે કથે છે.

नहीं जाउ सासरीये ने नहीं जाउ पीयरीये, पीयुजीकी छेज बिछाई॥
आनन्दघन कहे सुनो भाइ साधुतो, ज्योतसेज्योत मिलाई ॥
अवधू० ॥ ६ ॥

ભાવાર્થઃ—સમ્યગ્મતિ કથે છે કે. હવે હું અપ્રમત્ત દશાની અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી નિશ્ચય સમ્યકત્વનું કારણ એવા વ્યવહાર સમ્યકત્વ શ્વસુર અને બાહ્ય ધર્મક્રિયારૂપ શ્વસુરની પાસે જવામાટે ઇચ્છતી નથી, તેમજ હવે હું બાહિરાત્મભાવરૂપ વા મોહભાવરૂપ પિયરીયામાં જવાની નથી; હવે તો હું મારા અન્તરાત્મપતિની શુદ્ધ સમતારૂપ શય્યા બિછાવીને પ્રિય એવા આત્મસ્વામિની સાથે સદાકાલ આનન્દમાં રમણતા કરીશ. આનન્દઘન એવા આનન્દઘનજી કથે છે કે, સમ્યક્મતિ અથવા ક્ષયોપશમ ભાવની શુદ્ધચેતના આપ્રમાણે પોતાના આત્મસ્વામિની સાથે રમણતા કરે છે તો. હે સાધુઓ ! અન્તરાત્મા પરમાત્મારૂપ બનીને સિદ્ધમા અનેક સિદ્ધોની સાથે સાદિઅનન્તમા ભાંગે મળે છે અને ત્યાં સમયે સમયે અનન્ત સુખનો ભોગ લે છે.

ઉચ્ચ ગુણસ્થાનકપર અપ્રમત્ત દશામા ચઢેલી સમ્યક્મતિ ખરેખર સાતમા ગુણસ્થાનકના અપ્રમત્ત ભાવને પામી, નીચેના ગુણસ્થા-

નર્કમાં ગમન કરવાને સ્વપ્ને ના કહે છે. અમૃતનો આસ્વાદ કરીને કોણ વિષના પ્યાલા પીવાની ઇચ્છા કરે ? શ્રીમદ્ આનન્દઘનજીએ સાતમા ગુણસ્થાનકનો–શુદ્ધોપયોગની ધારાએ વખતો વખત અનુભવ કર્યો હોય ! એવો આ ઉપરથી ભાવાર્થ અનુમાનવડે ખેંચી શકાય છે. આ કાલમાં સાતમા ગુણસ્થાનકથી ઉપરનાં ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થતાં નથી. શ્રીમદે સમ્યક્મતિનો ચિતાર આપીને પશ્ચાત્ એ પ્રમાણે સમ્યક્મતિનો અન્તરાત્માની સાથે રમણતારૂપ સંબન્ધ રહે, તો અન્તે કોઈ ભવમાં સિદ્ધસ્થાનમાં સિદ્ધ પરમાત્માઓની સાથે પોતાનો આત્મા પણ પરમાત્મારૂપ થઈને રહે એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. માનો કે તેમણે પોતાના માટે તેમ લખ્યું નથી ! કિન્તુ સમ્યગ્મતિ અને અન્તરાત્માની દશાપરત્વે તે લખ્યું છે, એમ હોય તોપણ આત્માની પરમાત્મદશા થાય છે અને તે સિદ્ધ સ્થાનમાં એક સમયમાં ગમન કરીને અનન્ત સિદ્ધોની સાથે વાસ કરે છે; એવો ભાવાર્થ સહેજે તરી આવે છે. સાતમા ગુણસ્થાનકમાં આત્માની અપ્રમત્ત દશા રહે છે એમ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ અવબોધવું. અન્તરાત્માના સ્વરૂપમાં રમણતા કરતી એવી સમ્યક્મતિને બાહ્ય વ્યાવહારિક સ્થૂલ ક્રિયા વગેરેમાં રમણતા કરવાનું બનતું નથી. આન્તરિક શુદ્ધ ધર્મમાં રમણતા કરતી એવી સમ્યક્મતિને બને છે અને તેને તેવી દશામાં વ્યવહારની–સ્થૂલ નિમિત્ત હેતુઓની જરૂર પડતી નથી. જેમ જેમ અન્તરમાં ઊંડા ઉતરવાનું થાય છે અને તેનો અત્યન્ત આનન્દરસ અનુભવાય છે, તેમ તેમ પૂર્વે આદરવાની સ્થૂલ ક્રિયાઓના [illegible] રુચિ પડતી નથી. [illegible] ગુણસ્થાનકના [illegible] સ્થિતિ થાય છે, ત્યાંસુધી [illegible] નથી; [illegible] ગુણ[illegible] છે. [illegible]

તેજસ્વીપણું વધે છે. આવી ધ્યાનસમાધિ દશામાં રમણતા કરનારાઓ શુદ્ધ ધર્મરૂપ રત્નના વ્યાપારી હોવાથી, તેનાથી ઉતરતા એવા નીચા ગુણસ્થાનકના બાહ્ય ક્રિયારૂપ ધર્મને પસંદ કરતા નથી. તેઓ કદાપિ કોઈ બનતના પ્રમાદથી નીચેના ગુણસ્થાનકમાં અમુક વખતમાં પાછા આવી જાય છે તો પણ, તેઓને ભોગવેલા સહજ સુખનું સ્મરણ થયા કરે છે. જેમ કોઈ દુગ્ધપાકનું ભોજન કરે છે પશ્ચાત્ તેને વાન્તિ (ઉલટી) થાય છે તોપણ, દુગ્ધપાકના જમણની મીઠાશનો સ્વાદ તેના સ્મરણમાં તાજો રહે છે. તે મનુષ્ય દુગ્ધપાકના અભાવે બાજરીના રોટલા વગેરેનું અધિકારયોગે ભોજન કરે છે, તોપણ દુગ્ધપાકની મીઠાશ તેના સ્મરણમાંથી જતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાની અને દ્રવ્યાનુયોગજ્ઞાની, એવા ધ્યાનસમાધિધારક મુનિરાજ અપ્રમત્ત ભાવનાં શુદ્ધાનન્દરસનું અમૃત ભોજન કરીને તેના સુખથી ત્રણ ભુવનમાં મહાસુખી થાય છે. ત્રણ ભુવનના જડપદાર્થોનું ત્રણ કાલનું સુખ ભેગું કરવામાં આવે તો સમાધિદશાના એક ક્ષણના સહજ સુખને પહોંચી શકે નહિ. અધ્યાત્મધ્યાનયોગીઓ સમાધિવડે અમુક કાલપર્યન્ત અપ્રમત્તભાવે આત્માના નિત્ય-સહજ સુખને ભોગવીને તેવા ઇરછાબંધ સ્નેહા બની જાય છે કે, તેઓને દુનિયાના સુખની તેમજ દુનિયાના સુખોના મનાતા એવા રાજાઓ અને શેઠીયાઓની સ્પૃહા રહેતી નથી. 'विरक्तस्य तृणवज्जगत्', નિસ્પૃહીને જગત તૃણવત્ લાગે છે અર્થાત્ જગતના અન્ય પદાર્થો સુખ મેળવવાની સ્પૃહા રહેતી નથી. તેઓ દુનિયાના છોકરે [illegible] અભિમાન [illegible] લાભાલાભ [illegible] કરે છે. [illegible] સહજ સુખથી દુનિયાના [illegible] રહેતી નથી [illegible] સુખ [illegible]

[illegible]

" [illegible] कहा [illegible] " [illegible]

[illegible]

પરીક્ષા કરે! તેની પરીક્ષા ખરેખર ઉત્તમ જ્ઞાનયોગીના આત્માની બાહ્ય દૃષ્ટિધારક દુનિયાં કરી શકે! અધ્યાત્મ યોગીઓ આત્માના ધ્યાનમાં એટલાબધા ઉંડા ઉતરી જાય છે કે, તેથી બાહ્ય દૃષ્ટિઓના વિચારોસાથે તેઓના વિચારોનું મહાન્ અન્તર દેખાય છે. દુનિયા પ્રવૃત્તિમાર્ગની ઉપાસક હોય છે ત્યારે, તેઓ નિવૃત્તિમાર્ગના ઉપાસક હોય છે. દુનિયાની ક્રિયા કરતાં તેઓની મન, વાણી અને કાયાથી થતી ક્રિયા અનન્તગુણ શુદ્ધ અને ઉત્તમ હોય છે. અધ્યાત્મ યોગીઓના હૃદયમાં ઉત્તમ લેશ્યા હોય છે; તેઓ દુનિયાને સહજ સુખનો રાજ-માર્ગ દેખાડે છે અને દુનિયાને ઉપરના ગુણસ્થાનકપર ચઢાવવા પ્રયત્ન કરે છે, ઉત્તમ જ્ઞાનના અનુભવવડે મુનિવરો મોહની વાસ-નાઓને હઠાવે છે. તેઓ મનમાં પ્રગટ થતા વિકલ્પ સંકલ્પોને છેદવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. દુનિયાના પદાર્થોની મોહવાસનાઓનો ક્ષય કરવા તેઓ આન્તરિક પ્રયત્નને સેવ્યા કરે છે. ઉત્તમ મુનિવરો અન્તરથી અલિપ્ત રહીને જૈનધર્મની સેવા કરે છે અને કોઈ વખત તો ઔપ-દેશિક કૃત્યથી પણ નિવૃત્ત થઈને આત્મધ્યાનમાંજ નિમગ્ન થઈ જાય છે. આખી દુનિયામાં તેઓને કોઈપણ જડ પદાર્થ ઉપર પ્રેમ લાગતો નથી, તેમ છતાં તેઓ નિષ્કામ આત્માના શુદ્ધ પ્રેમસાગરમાં ઝીલતા હોય છે. નિશ્ચયપાકના વ્યાખ્યાન વાંચવાથી વા મનન કરવાથી મિષ્ટાન્નરસનો અનુભવ આવતો નથી પણ મિષ્ટ ભોજનને જમવામાં આવે છે તો મિષ્ટાન્નનો સ્વાદ [illegible] આવ્યાવિના [illegible] છે. જગતમાં કેટલાક અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર વાંચનારાઓ આત્માના સુખનું જ્ઞાન કરે છે, તેઓ આધ્યાત્મિક વાંચનના વાંચનમાત્રથી અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ કહેવાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેઓ અધ્યાત્મ વાંચનારાઓ અન્તરના ઉપયોગમાં રહીને અધ્યાત્મરસનો અનુભવ લઈ શકતા નથી, તેથી તેઓ દ્રવ્યતઃ અધ્યાત્મજ્ઞા-નીઓની ગણનામાં આવી શકે છે. જેઓ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનું વાંચન કરીને અન્તરના ઉપયોગે ધ્યાન કરીને ખરેખર આત્મસુખનો અનુ-ભવ લેવા પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ ભાવની અપેક્ષાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ કહેવાય છે. [illegible] માણસો ક્રિયાકુશળ થાય છે. જેઓ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનું શ્રવણ વાંચન અને મનન કરતા નથી તેઓ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ ભણી વળી શકતા નથી. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રો વા ગ્રંથશાસ્ત્રોનું અધ્ય-યન કરનારાઓ અન્તરમાં ઉતર્યાવિના અધ્યાત્મસુખને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. પંડિતાઓએ અભ્યાસ કરીને પોતાને [illegible] શાન્તિ [illegible] છે, તેમ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના અભ્યાસ કર્યાબાદ પણ અધ્યાત્મસુખ પ્રાપ્ત કર્યાવિના [illegible] છે. મુનિવર થઈને તેમણે જ અધ્યાત્મ

સુખ આસ્વાદવાનું છે. મુનિયો આત્માના સુખની પ્રતીતિથી જગતના પૌદ્ગલિક સુખને એક સમાન સમજે છે. જે મનુષ્યોને આત્મસુખની પ્રતીતિ થઈ નથી, તેઓ પૌદ્ગલિક સુખને માટે દુનિયામાં રણના રોઝની પેઠે ભટકયા કરે છે. બાહ્યના મનોહર પદાર્થોમાં પણ મોહબુદ્ધિ ન થાય તેનું કારણ ખરેખર આત્મસુખનો વિશ્વાસ છે. આત્માના સુખનો અનુભવ આવે છે ત્યારેજ બાહ્ય પદાર્થોમાંથી સુખબુદ્ધિનો વિશ્વાસ ટળે છે. યોગીઓ આત્માના શુદ્ધાનન્દરસમાં સદાકાલ રાચીમાચી રહે છે. અપ્રમત્ત દશાને અનુભવનારા મુનિવરો ખરેખર પરમ સુખની ઝાંખી અનુભવે છે. પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં-જો 'વિષ્ઠામાં ભૂંડની પેઠે' રાચવા માચવાનું છે તો આત્મસુખનો નિશ્ચય થયો નથી એમ જાણવું. જેને આત્માનન્દના ભોગમાં પ્રેમ છે તેને લલનાઓના ભોગસંબન્ધની ઇચ્છા રહેતી નથી. જેઓ સ્ત્રીઓના અંગસંબન્ધમાં સુખ માન્યા કરે છે અને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેઓને ખરેખર ભાવ અધ્યાત્મરસનો ભોગ પ્રાપ્ત થયો નથી એમ સમજવું. આત્માના શુદ્ધ રસનો જેને રોમેરોમે શુદ્ધ પ્રેમ પ્રકટયો છે, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયોના પૌદ્ગલિક સુખમાં કદી આનન્દ પડતો નથી. જ્ઞાનીઓ પ્રારબ્ધના યોગે-આહાર, પાન, વિહાર આદિની ક્રિયાઓ કરે છે, પણ તેઓનું ચિત્ત તો આત્માના શુદ્ધધર્મમાં લાગી રહેલું હોય છે. અપ્રમત્ત દશાનો અનુભવ કર્યા પશ્ચાત્ પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકમાં આવનાર મુનિવરોના હૃદયમાં તો આત્મ[illegible] સુખ જ વાસ કરીને રહે છે. આત્માના શુદ્ધસુખમાં [illegible] સાંસારિક ઉપાધિયોથી દૂર રહીને [illegible] ધ્યાન કરીને -દીક્ષા અંગીકાર કરીને [illegible] પ્રકટ કરવાની સાધના રહેલ છે [illegible] શુદ્ધસ્વરૂપના [illegible] રમણતાને માટે [illegible] મુનિવરો [illegible] [illegible]

આત્મસુખનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આત્માના શુદ્ધ ધર્મને સાધ્યતરીકે ધારીને નિમિત્ત સાધનની સાધના સાધવી જોઈએ. આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય અને સુખાદિગુણોના આચ્છાદનોનો નાશ કરવામાટે, ખરા-માંખરો ઉપાયતો એ છે કે આત્માના શુદ્ધોપયોગવડે આત્માનું ધ્યાન ધરવું. આત્માના શુદ્ધધર્મમાં ઉપયોગભાવે રમણતા કરવાથી પરભાવરૂપ અધર્મનો વિલય થયાવિના રહેતો નથી. આત્માના શુદ્ધ ધર્મમાં રમણતા કરવી એજ ભાવ ચારિત્રનો ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. આત્માના મૂળ ઉત્સર્ગ ધર્મને પ્રકટાવવાનેમાટે વ્યવહાર ચારિત્રની આવશ્યકતા છે. પાંચ સમિતિવડે, આત્માના શુદ્ધધર્મની પ્રકટતાકરવી જોઈએ. ત્રણ ગુપ્તિવડે આત્માના શુદ્ધધર્મની સાધના સાધવી જોઈએ. શ્રીમાન્ દેવચંદ્રજીએ અષ્ટપ્રવચનમાતાનું વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે; તે અષ્ટપ્રવચન માતાઓવડે અન્તરાત્માને પોષવો જોઈએ. પાંચ સમિતિ તે અપવાદ ચારિત્ર છે અને ત્રણ ગુપ્તિ તે ખરેખર ઉત્સર્ગ ચારિત્ર છે. પાંચ સમિતિની આરાધના કર્યાવિના અને ત્રણ ગુપ્તિનું સેવન કર્યા વિના, આત્માના સહજ આનન્દરસનો સ્વાદ અનુભવી શકાતો નથી, માટે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવડે આત્માના ગુણોની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ.

જ્ઞાનાનન્દી મુનિવરો આત્માના શુદ્ધાનન્દ ગુણના અભિલાષી હોવાથી બાહ્ય દશામાં તેઓને રુચિ પડતી નથી, જે જે નિમિત્તોવડે રાગદ્વેષ પરિણતિની જાગ્રત દશા થાય તે તે નિમિત્તોનો તેઓ ત્યાગ કરે છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં સંજ્વલનના ઉદય હોય છે. મુનિવરો અધ્યાત્મજ્ઞાન બળવડે સંજ્વલનના કષાયોનો નાશ કરવાનેમાટે પ્રયત્ન કરે છે.

મુનિવરો આનન્દસરોવરમાં સદાકાળ ક્રીડા કરે છે અને તેઓ ગુપ્તપણે ધ્યાનમાર્ગ ઉપર ચિંતવન કરે છે. ગાનનું નીચેપ્રમાણે ગુણસ્થાનકના સંગમાંથી સ્વરૂપ ઉપમામાં આવે છે.

> શાસ્ત્ર દાનમાદિ આવશ્યક પૂરણમાં શુભ ધ્યાન,
> આતમરમતા રે રહી, નહિ બાહ્ય ગુમાન. ॥
> જિનમુનિનું કીર્તન કરે, જિનવરીત વચન,
> સત્ય ભૂતનું રક્ષ મન, જિનધ્યાન ધન ધન. ॥
> ભાવે મુનિ સદ્ગુરુ. જ્ઞ જિનમતમાંહિ પ્રધાન,
> ઈત્યાદિક આલંબને, ચઢે સદા શુક્લ ધ્યાન. ॥
> અસંખ્ય પ્રદેશિક પ્રભાવ, કર્મક્ષયનું આતમ મન આદ,
> સિદ્ધિ સકલાનન્દક બહુરે જિનમતે આનન્દક દેવ. ॥

પંચપરમેષ્ઠી પ્રથમ સુવર્ણ, તેહથી સંભવ નિર્મલવર્ણ,
તે ઓંકાર સદા ધ્યાઇયે, તેહથી મન વાંછિત પાઈયે. ॥
અષ્ટ પ્રાતિહાર્યે સહિત દિણંદ, સમવસરણ બેઠા જિનચંદ,
તસુ પ્રતિમા રોપી ધ્યાઇએ, ધ્યાનરૂપસ્થ હિયે ભાવિયે. ॥
પરમાનન્દમયી આતમા, સિદ્ધનિરંજન પરમાતમા,
ધ્યાવે પરમ યોગીશ્વર જેહ, રૂપાતીત ધ્યાન ગુણગેહ. ॥
ધ્યાનવિશિષ્ટ ભેદ સુજાણ, ધ્યાનના ધ્યેય તથા ફલ જાણ,
સામગ્રીવિણુ સિદ્ધ ન થાય, કાર્ય કિવારે ગુણગાય. ॥
સમ્યગ્ યોગતણો અગ્રણી, સર્વથાવે પરમાત્માભણી,
નાથનિરંજન ને નિરાકાર, ચિદાનન્દ પ્રભુ અંબર. ॥
પ્રછન્ન પાપતણી શુદ્ધિ હોય, આધિ વ્યાધિ વ્યાપે નહિ કોય,
પરભવ પરમૈશ્વર્ય લહાય, ધ્યાનપદસ્થ થકી સિદ્ધિ થાય. ॥
વિરતિ કામક્રોધ સ્વશરીર, પરબ્રહ્મક થાયજ ધીર.
સ્વદેહસ્થે ઈમ ધ્યાવે સદા, શુદ્ધ ઉપાધિરહિત મન મુદા. ॥
અતીત ગીતારથ અષ્ટ સમૃદ્ધિ, જ્ઞાતા નર એહવો સુપ્રસિદ્ધ,
નાદબિંદુ વપુ શુદ્ધિ સત્રેય, પિંડસ્થ ધ્યાન યોગથી હોય. ॥
રૂપસ્થધ્યાનલીનાત્મા દમી. કિલષ્ટકર્મ ક્ષયથી ઉપશમી,
કેવલજ્ઞાન લહે પ્રાણિયો સાથ[illegible]પરે જાણિયો. ॥
મૂકી કરી વિકલ્પ કલાપ, ધ્યાતા રૂપાતીત પદ ધ્યાય
ચિદાનન્દમય [illegible] નહિ રૂપાકાર [illegible] ગુણ નહિ ॥
જન્મ સફલતા [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

અપ્રમત્ત [illegible] પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત એ ચાર [illegible] ધ્યાનની પોતાની [illegible] થઈ હોય [illegible] મુનિવરો [illegible] પદસ્થ, પિંડસ્થ અને રૂપસ્થ એ ત્રણ [illegible] રૂપાતીત ધ્યાનની [illegible] મુનિવરોએ પદસ્થ ધ્યાનનું અવલંબન કરવું જોઈએ.

સ્થાનકમાં ગમનાગમન થયા કરે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકનો અનુભવ થયો હોય એમ લાગે છે. આવા મુનિવરોના હૃદયમાંથી ઉપર્યુક્ત સમ્યગ્મતિના ઉદ્ગારો નીકળે એ સ્વાભાવિક છે.

સમ્યગ્મતિ અને અન્તરાત્માનાં પાત્રો મુનિયો હોય છે, તેથી તેઓનું અત્ર અધિકારપરત્વે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. સમ્યગ્મતિ અને અન્તરાત્માના સંબન્ધે ખરેખરી રીતે સમ્યગ્મતિએ, પોતાના સ્વામીપરત્વે જે જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે, તેનો અનુભવ-વસ્તુતઃ સાધુઓની દશા વર્ણન કરીને-દર્શાવ્યો છે.

ઉપસંહારમાં હવે લખવાનું કે, સમ્યગ્મતિનું પાત્ર પોતાના આત્મામાં છે અને તે જેની સાથે રમણતા કરવા ધારે છે તે પણ શરીરમાં રહેલો આત્મા છે. અન્તરાત્મા અને સમ્યગ્મતિનો સંબન્ધ સદાકાલ યોજ્યા કરવો. અન્તરાત્માની સાથે સમ્યગ્મતિને જોડવાના જે જે ઉપાયો હોય તેઓનો આદર કર્યા કરવો. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનું વારંવાર મનન કર્યા કરવું. નિરુપાધિસ્થાનકોનું અવલંબન કરીને મનમાં શુભ વિચારોને સ્થાન આપ્યા કરવું અને અન્તરાત્માની દશાની વૃદ્ધિ કરનારા એવા સન્ત પુરૂષોનો સદાકાલ સમાગમ સેવ્યા કરવો.

સમ્યગ્મતિએ જે ઉચ્ચ ગુણસ્થાનક ભૂમિપર રહીને જે સંભાષણ આપ્યું છે તે ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી,-પોતાના અધિકાર પ્રમાણે વ્યવહારમાર્ગના ઉત્તમ સદાચારો સેવ્યા કરવા. અધ્યાત્મ પરિણતિની દશા ન રહે અને શુભાદિ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવામાં આવે, એવી ત્રિશંકુ જેવી અવસ્થા કદી કરવી નહિ. આત્માની શક્તિયોનો પૂર્ણ વિશ્વાસ થતાં જેટલો બાહ્યવસ્તુમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, તેના કરતાં આત્માની શુદ્ધિમાં અનન્તગણો પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. આત્માના ગુણોમાં પ્રેમ લાગવાથી અશુદ્ધ પ્રેમ પણ શુદ્ધ પ્રેમરૂપે પરિણમે છે. આત્મામાં કયું ગુણસ્થાનક આવ્યું છે અને કયું ગુણસ્થાનક નથી આવ્યું, ઇત્યાદિ ગંભીર અને અનિશ્ચિત પ્રદેશમાં ઉતરીને અનુમાનોના આધાર લઈ વહ્યા કરવું, આત્માના ગુણોની શુદ્ધિ કરવાજ કટિબદ્ધ થઈ પ્રયત્ન કર્યા કરવો, એ કરોડગણું ઉત્તમ કાર્ય છે. આત્માએ પોતાના શુદ્ધ પ્રેમથી શુદ્ધ ધર્મના માર્ગ તરફ પ્રયાણ કરવું. મુનિના માર્ગમાં જે જે અનુભવો તે તે દશાની અપેક્ષાએ આવવાના હોય છે તે આવ્યાવિના રહેતા નથી. માર્ગમાં આગળ ચાલ્યા કરો; "આત્માને શુદ્ધોપયોગ સાથીરૂપે બનીને સત્ય બનાવ્યા કરો. આત્માના શુદ્ધોપયોગને અન્તરમાં રમવુંતા કરતા મનને અનેકવાર એવા નિર્વિકલ્પ

સુખની પેઠે પ્રકટયા વિના રહેવાની નથી. આત્માના ધર્મમાં ઉંડા ઉતરવાથી આત્માનું વાસ્તવિકરૂપ પ્રકટ થયાવિના રહેવાનું નથી. સન્ત પુરૂષો અને વીતરાગનાં આગમોનું અવલંબન લેઈને આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે સદાકાલ પ્રયત્ન કર્યાજ કરવો; કદાપિ મોહના જોરથી પ્રમાદ દશામાં પડી જવાય તોપણ, પડયા તેથી બમણાવેગે આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિમાટે પ્રયત્ન કરવો. દુનિયાના સ્વાર્થમાટે આત્મસાધકત્વનો ડોળ રાખીને જેઓ પ્રયત્ન કરે છે, તેઓનામાં વસ્તુતઃ આત્મામાં રહેલા સદ્ગુણો પ્રકટી શકતા નથી. આત્માના ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગને જેઓ સરલતાથી અંગીકાર કરે છે તેઓ અનુભવામૃતનો સ્વાદ લહી શકે છે.

ઉત્તમ જ્ઞાનીઓ પોતાના આત્મિક સદ્ગુણોનું પાલન કરતા જાય છે અને અન્યોને ધર્મમાર્ગમાં ચઢાવવારૂપ ધર્મસેવા પણ બજાવતા જાય છે. ખરેખર, ઉત્તમ ધર્મનો બોધ આપવો અને વીતરાગના માર્ગપર જગતને ચઢાવવું એ જગતસેવારૂપ ધર્મને મુનિવરો જ આદરે છે; તેઓ આત્મજ્ઞાનવડે પોતે ઉચ્ચગુણોને પ્રાપ્ત કરતા જાય છે અને અન્યોને પણ સહાય કરતા જાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં એટલું બધું બળ હોય છે કે, તેથી દુનિયામાં વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક ઉપદેશ, સેવા, વાચન, લેખન અને સંઘભક્તિ આદિ કાર્યો કરતાં છતાં પણ, અહં અને મમત્વભાવની સ્ફુરણા થઈ શકતી નથી. જે મુનિવરો અને ગૃહસ્થો આધ્યાત્મિક બળ પ્રાપ્ત કરીને વ્યવહારધર્મ સેવે છે, તેઓનામાં તપ, પ્રેમ, ભ્રાતૃભાવ, નિષ્કામ પરોપકાર, સમિતિ, ગુપ્તિ, ભક્તિ, ઉદારવૃત્તિ, ધર્મવાણી, નિઃસંગતા, દંભારોપ અને ઉપસર્ગ સહનાર ધૈર્યવૃત્તિ વગેરે અનેક સદ્ગુણો પ્રકટવાથી અહંવૃત્તિ આદિને સ્થાન ન મળવાથી તેઓ જૈન કોમ, આદિ અનેક સંસ્થાઓને ઉચ્ચભાવનારૂપ લેઈ જાય છે અને અવનતિક્રમના હેતુઓનો નાશ કરી શકે છે. તેમજ નિષ્કામવૃત્તિથી બાહ્ય તથા આન્તરિક પ્રયત્ન કરવાની શક્તિ આવવાથી સિદ્ધપુરૂષોની પેઠે તેઓની મન, વાણી અને કાયામાં અલૌકિક એવી શક્તિ પ્રકટે છે અને તેનાવડે તેઓ દુનિયાને દિવ્યાનુભવ જ્ઞાનપ્રાપ્ત કરી જાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિનાનો એકલો શુષ્કક્રિયાવાદ ખરેખર અહંકાર, વાસના, અજ્ઞાન આદિ ખાડ અને કચરાથી ભરપૂર હોવાથી તે આગે વધન કરનારાઓનું આત્મિક ઉત્તમ પ્રકારનું ભલું થઈ શકતું નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને તેનાવડે આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ સ્વીકાર કર્યાવિના અન્ધપરંપરા વ્યવહારક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તો, તેમાં રસ પ્રકટતો નથી; કેમકે, ઉત્તમ અધ્યા-

જ્ઞાનવિનાના મનુષ્યો સંવરને પણ આશ્રવરૂપે પરિણમાવે છે. કહેવાનો સાર એ છે કે, તેઓ ધાર્મિક અને પારમાર્થિક કાર્યો કરતા છતાં રાગ અને દ્વેષના પ્રવાહમાં ઘસડાઈ જાય છે. ઈર્ષ્યા, વૈર, સ્વોત્કર્ષમાં અહંતા, પરાપકર્ષ, નિન્દા અને હિંસા વગેરે દુર્ગુણોના તાબે તેઓ થઈ જાય છે. આત્મજ્ઞાનવિનાના સાધુઓ પણ-ધર્મસેવા, ધર્મક્રિયા, ઉપદેશ અને સંવરના હેતુઓમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તોપણ, તેઓ પ્રસંગને પામી કષાયના વશ થઈ જાય છે, અને જૈનસાધુઓઉપર પણ શુદ્ધપ્રેમ અને મૈત્રીભાવના ધારણ કરવા શક્તિમાન્ થતા નથી. જૈનસંઘનાં કેટલાંક કાર્યોમાં મતભેદ પડવાથી અન્તરમાં ખેદ ધારણ કરીને જૈનોને કલેશમાં ખેંચી શકે છે; એવી દશાથી તેઓ ભવિષ્યની સાધુસંતતિને ઉત્તમ સદ્ગુણોનો વારસો આપવાને માટે શક્તિમાન્ થતા નથી અને અન્તે પાસથ્થા આદિ સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અજ્ઞાનદશામાં જે વ્યવહાર સેવાય છે તેના કરતાં, અધ્યાત્મજ્ઞાનાદિને પ્રાપ્ત કરીને નિષ્કામવૃત્તિથી પારમાર્થિક વ્યવહારમાર્ગને ઉત્તમ પ્રકારે સેવી શકાય છે, માટે અધ્યાત્મયોગજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે સાધુઓએ અને ગૃહસ્થોએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. જે ગૃહસ્થો અધ્યાત્મનાં કેટલાંક શાસ્ત્રો વાંચીને સન્તસાધુઓ તરફ અરુચિ ધારણ કરે છે અને સાધુના દોષ દેખે છે અને તેઓની નિન્દા કરે છે, તેમજ સાધુઓનો અવિનય કરે છે તેઓ અધ્યાત્મગુણના સન્મુખ થયા નથી અને તેમનામાં અધ્યાત્મગુણ ખરો પ્રગટ્યો નથી, એમ સમજી લેવું. આવશ્યકાદિ ધર્મક્રિયાઓને જેઓ [illegible] પરિપૂર્ણ સમજીને તેનો આદર કરે છે અને તાત્ત્વિક ગુણોથી [illegible] નથી, તેવા મનુષ્યો ભાવઅધ્યાત્મરત્નનું આચ્છાદન કરે છે [illegible] અધ્યાત્મીઓ અને જડ ક્રિયાવાદીઓ [illegible] અરસપરસની કુસંપી કરે છે અને એકાન્તે [illegible] પ્રવેશ કરતા હોય એવા [illegible] છે. [illegible] અનેક શાસ્ત્રો વાંચવાથી [illegible] અને અનેકાન્તમતિથી તેઓ [illegible] અધ્યાત્મપરિણતિમાં આત્મ [illegible] છે અને પર- [illegible] થયા કરે છે. આત્મ [illegible] ધર્મોનાંથી [illegible] પરિણમાવવાને [illegible] પ્રગટ કરનાર [illegible] કરવું જોઈએ. [illegible] અત્ર [illegible] ૩૩ મહંગુ [illegible] અરૂપીમન [illegible]

સાવદ્ય વ્યાપારમાંથી ચિત્ત પાછું હઠતું નથી અને આત્માના શુભાદિ અધ્યવસાય પણ પ્રગટતા નથી, માટે અધ્યાત્મશાસ્ત્રો અને સદ્ગુરૂ આદિના સમાગમમાં સદાકાલ રહેવું જોઇએ; કેમકે શુભ સદ્ગુરૂ આદિના આલંબનવિના આત્માની અશુદ્ધ પરિણતિ ટળતી નથી. અધ્યાત્મઆદિ ધર્મશાસ્ત્રોના વિરહથી ખરેખર ઉચ્ચ ભૂમિકા લગભગ આવેલા મનુષ્યો પણ પાછા પડી જાય છે, માટેજ જિનાગમોમાં શિષ્યોને ઉદ્દેશીને કથ્યું છે કે "શિષ્યોએ કદી ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ ગુરૂકુલવાસનો ત્યાગ કરવો નહિ." આત્માની શુદ્ધપરિણતિ થવાને સદ્ગુરૂ, જિનપ્રતિમા અને જિનાગમ સમાન કોઈ પુષ્ટાલંબન નથી. ગીતાર્થ ગુરૂની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તવાથી અધ્યાત્મગુણની વૃદ્ધિ થાય છે.—અધ્યાત્મશાસ્ત્રો વાંચ્યાં એટલામાત્રથી કોઇએ અધ્યાત્મનો અહંકાર કરવો નહિ.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રો વાંચીને ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ તે પ્રમાણે સદ્વર્તન કરવું જોઇએ. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના વેત્તા થઇને કષાયોને મનમાં ઉત્પન્ન ન થવા દેવા જોઇએ. "नाणेण य मुणी होइ, न मुणी रण्णवासेणं," આત્મજ્ઞાનવડે મુનિ હોય છે પણ અરણ્યમાં વસવા માત્રથી કોઈ મુનિ કહેવાતો નથી: એમ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પચીશમા અધ્યયનમાં કથ્યું છે, અર્થાત્ જે આત્મજ્ઞાની હોય છે તે મુનિ કહેવાય છે, તેથી આત્મ વા અધ્યાત્મજ્ઞાનધારક મુનિવરોએ પોતાના આચારોને શુદ્ધ કરવા જોઇએ. કોઈ સાધુ એમ કહેશે કે "જે અધ્યાત્મજ્ઞાની મુનિ કહેવાના હોય તેને તે બધું કરવાનું છે અમે તો અધ્યાત્મજ્ઞાની કહેવાના નથી તેથી અમારે કંઈ કરવાનું નથી" તેમ કહેનારને ઉત્તરમાં અવબોધવાનું કે મુનિમાત્રને અધ્યાત્મની જરૂર છે અધ્યાત્મ જ્ઞાનવિના કોઈ મુનિ હોતા નથી, માટે સર્વ મુનિઓને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અધિકાર છે એમ જાણી સર્વ મુનિઓને અધ્યાત્મજ્ઞાનસંબંધી કહેવામાં આવે છે તેમજ અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અધિકારી એવા સમ્યક્ત્વ ચતુર્થ ગુણસ્થાનકવર્તીને ઉદ્દેશી પણ કહેવામાં આવે છે. તેનાથી પણ આગળ વધીને દુનિયાના સર્વ ભવ્ય દૃષ્ટિઓને કથવામાં આવે છે એમ પણ ઉપકારાર્થ અવબોધવું. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો વાંચવાનો પ્રત્યેક જૈન મનુષ્યનો અધિકાર છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોને વાંચ્યાવિના તેના કથેલા વિચારોને આચારમાં મૂકી શકાતા નથી. નિયમ એવો છે કે જ્ઞાનવિના આદર થતો નથી. જ્ઞાન થયાબાદ તુર્ત કંઈ તે પ્રમાણે આદર બની શકતો નથી. જ્ઞાન થયાબાદ તુર્તજ જ્ઞાનનું ફલ વિરતિ પ્રાપ્ત થતું હોત તો ચોથા ગુણસ્થાનકનું અસ્તિત્વ રહી શકે નહિ. યોગ્ય મહાત્માઓને, અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો બાર વર્ષપર્યન્ત અભ્યાસ કરવાથી પશ્ચાત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનસંબન્ધી પક્વ અનુભવ પ્રગટે છે અને

તે પક્વાનુભવવડે પોતાના અધિકારપ્રમાણે સર્વપ્રકારની પ્રવૃત્તિ વા નિવૃત્તિ અવબોધાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓએ ક્રોધાદિક દોષોને જીતવા જોઇએ. અધ્યાત્મજ્ઞાન ખરેખર સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પાડી આપે છે, પણ પશ્ચાત્ અસત્ય એવા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, સ્વાર્થ, વૈર, નિન્દા, કલેશ, હિંસા અને અસત્ય આદિ દોષોને હઠાવવા પ્રયત્ન કર્યાવિના તે દોષોનો ક્ષય થતો નથી. દુર્ગુણોને હઠાવવામાટે ક્ષણેક્ષણે અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. દુનિયામાં અધિકારે જે જે કાર્યો કરવામાં આવે તેમાં પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે દોષો ન ઉત્પન્ન થાય તેવો ઉપયોગ ધારવો. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ, પરોપકારઆદિ ધર્મકાર્યોને કરતી વખતે મનમાં અહંત્વ મમત્વ આદિ દોષોને, ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનના બળવડે ઉત્પન્ન થવા દેતા નથી અને તેઓ દરેક કાર્ય કરતી વખતે મગજને તાબે રાખી શકે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની થનારને ધર્મક્રિયાઓ અને પારમાર્થિક કાર્યો કરવાનાં નથી એમ કહી કોઈએ માની લેવું નહિ, અર્થાત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને પોતાના અધિકારપ્રમાણે સર્વ કરવાનું છે. ગૃહસ્થે ગૃહસ્થના અધિકારપ્રમાણે ધર્માચારો અને પરોપકારિક કૃત્યો કરવાં જોઈએ અને સાધુઓએ પોતાના અધિકારપ્રમાણે, ધર્માચારો, ઉપદેશ, પઠન, પાઠન આદિ કૃત્યો કરવાં જોઈએ, અધ્યાત્મજ્ઞાનની કસોટી ખરેખર મનુષ્યોના સમ્બન્ધમાં આવવાથી થાય છે. દુનિયાના—મનુષ્યોના સમ્બન્ધમાં આવ્યા છતાં મનના રાગ, દ્વેષ, મમતા અને કામ આદિ દોષોને વારવામાં સમર્થ થવાય ત્યારે, તેમજ મનુષ્યો વગેરે તરફથી સાધુઓને તથા ગૃહસ્થોને અનેક ઉપસર્ગો થાય તોપણ તે તે ઉપસર્ગો સામે ટક્કર ઝીલી શકાય ત્યારે, અન્તરના ચારિત્રરૂપ અધ્યાત્મજ્ઞાન પરિણમ્યું એમ માની શકાય છે.

આત્માના ઉપર થએલો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પરિણામ ખરેખર મન, વચન અને કાયાના યોગને પોતાના તાબે કરીને તેઓને આત્માના સ્વરૂપ તરફ વાળે છે. જેમ રાખમાં પડેલી પારાની અને સોનાની માયા ખરેખર આગ તથા [illegible] શુદ્ધિ કર્યાવિના રહેતી નથી, તેમ આત્માનું અન્તરના અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસમાં પરિણામ પામેલું એવું અધ્યાત્મજ્ઞાન, ખરેખર મન, વચન અને કાયાના યોગને શુદ્ધરૂપ [illegible] કરે છે. જેમ રાખમાં ગએલી માટીમાં [illegible] જલની અંદર રાખતાં [illegible] બનતી નથી; [illegible] એમ [illegible] માટે [illegible] બનતું નથી; તેમજ [illegible] ન થાય [illegible] છે. [illegible] દોષોને

ક્ષય કરવાનેમાટે શક્તિમાન્ બનતી નથી, તેથી કોઇએ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવામાં કોઇને અટકાવ કરવો નહિ.

આપ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાનસંબન્ધી પ્રસંગોપાત્ત સૂચના કરીને ઉપસંહાર કરતાં કહેવાનું કે અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને સમ્યગ્ મતિની પ્રાપ્તિ કરવી.

અન્તરાત્માની સાથે સમતારૂપ શય્યામાં સમ્યગ્મતિ વાસ કરીને, ખરેખર તે પોતાના આત્મસ્વામિનો શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ ઉલ્લાસભાવ વધારે છે અને આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશમાં પરમ આનંદરસની રેલ પ્રકટાવે છે. પોતાના આત્મસ્વામિનું શુદ્ધવીર્ય પ્રકટ કરે છે અને ક્ષેત્ર, કાલ, વગેરેની સામગ્રીના યોગે તે અન્તરાત્માને પરમાત્માની પદવી અપાવીને તેની સાથે સિદ્ધસ્થાનમાં પોતાનું શુદ્ધચેતનારૂપ ધારીને સાદિઅનન્તભાગે રહે છે. સિદ્ધબુદ્ધ થએલો પરમાત્મા, અનન્ત સિદ્ધપરમાત્માઓ કે જે પરમજ્યોતિમય છે તેઓની સાથે, પરમકેવલ જ્ઞાનરૂપ શુદ્ધચેતનાની જ્યોતિવડે સમયે સમયે લોકાલોકનો પ્રકાશ કરતો છતો અને સમયે સમયે અનન્તસુખ ભોગવતો છતો વર્તે છે. સમ્યગ્મતિનો સંગ પામીને ચારિત્રાદિ સાધનવડે પૂર્વે અનન્તજીવો, શુદ્ધધર્મમાં રમણતા કરીને પરમજ્યોતિપદ પામ્યા, મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વર્તમાનમાં પામે છે અને ભવિષ્યકાલમાં અનન્તજીવો પરમજ્યોતિપદને પામશે. ભવ્યજીવોએ પરમજ્યોતિપદ પ્રાપ્ત કરવાને માટે સમ્યગ્મતિવડે અન્તરાત્મામાં સદાકાલ રમણતા કરવી. લેખક અને વાચકો તથા શ્રોતાઓની સમ્યગ્મતિવડે અન્તરાત્મામાં રમણતા થાઓ'' અને અન્તરમાં અનન્તઆનન્દની મનકલ્લોલ પ્રકટો એવી પરમહિતભાવના છે''

पद १००

[illegible]

बेहेर बेहेर नहीं आवे अवसर, बेहेर बेहेर नहीं आवे ॥
ज्युं जाणे त्युं करले भलाइ. जनम जनम सुख पावे ॥ अव० ॥१॥
तन धन जोबन सबही जूठो. प्राण पलकमें जावे ॥अव०॥२॥
तन छूटे धन कौन कामको, कायकुं कृपण कहावे ॥अव०॥३॥
जाके दिलमें साच बसत है, ताकुं जूठ न भावे ॥अव०॥४॥
आनन्दघन प्रभु चलत पंथमें. समरी समरी गुन गावे ॥अव०॥५॥

ભાવાર્થ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી મહારાજ અન્ય મનુષ્યોને [illegible]

કથે છે કે, હે મનુષ્યો ! મનુષ્યભવનો અવસર પુનઃ પુનઃ આવનાર નથી. દશ દૃષ્ટાન્તે દુર્લભ મનુષ્યજન્મ પામીને ધર્મરૂપ પરમાર્થનાં કાર્ય કરવાં જોઇએ. જેમ જેમ તમારામાં જ્ઞાન પ્રગટે તેમ તેમ તમારે ભલાઇનાં કાર્ય કરવાં જોઈએ. પરમાર્થનાં કાર્ય કરીશ તો ભવિષ્યમાં થનારા જન્મોમાં સુખ પામીશ. દેવતા વગેરેની ગતિમાં શાતાવેદનીયનો ભોક્તા બનીશ. હે મનુષ્ય, તું બાહ્યવસ્તુઓમાં ઇષ્ટત્વ કલ્પીને મુંઝાઈશ નહીં, તેમજ તારા મનમાં અહંકારથી ફુલીશ નહીં. જે તન, ધન અને યૌવન અવસ્થાને પામી હે મનુષ્ય ! તું અહંકારી બને છે, તે તન, ધન અને યૌવન તો જૂઠાં છે. રાવણસરખા અભિમાની નૃપતિયો પણ પ્રાણ છોડીને પલકમાં અન્યભવમાં ગયા. તન, ધન અને યૌવનાવસ્થાદિમાં મૂર્ખ મનુષ્યો મારાપણાની બુદ્ધિ કલ્પે છે. કરોડો ઉપાય કરવામાં આવે તોપણ રેતીમાંથી ઘૃત નીકળતું નથી, તદ્વત્ કોટી ઉપાયો કરે છતે પણ તન, ધન અને યૌવનમાંથી સહજ નિત્યસુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. શ્રીમદ્ કથે છે કે, અરે મનુષ્ય ! તું ધનની મમતામાં રાત્રીદિવસ કેમ તન્મય બને છે ? ધન જડ વસ્તુ છે; ધનને મૂકીને અસંખ્ય મનુષ્યો ગયા, પણ ધન કોઈની સાથે ગયું નહીં. શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય ભગવાન્ કથે છે કે-

परिग्रह ममता परिहरो, परिग्रह दोषनुं मूळ सलुणे ॥
परिग्रह जेह धरे घणो, तस तप जप प्रतिकूल सलुणे ॥ परिग्रह. ॥ १ ॥
परिग्रह मद गरुअत्तणे, भवमांहि पडे जंत सलुणे ॥
यान पात्र जिम सायरे, माराक्रांत अत्यंत सलुणे ॥ परिग्रह. ॥ २ ॥

ધનાદિકનો પરિગ્રહ પરિહર્તવ્ય છે. પરિગ્રહ ખરેખર સર્વ દોષનું મૂળ છે, જે મનુષ્યો અત્યન્ત પરિગ્રહ અને તેની મૂર્છાને ધારણ કરે છે તેનાં તપ, જપ, પણ પ્રતિકૂલતાને ભજે છે. પરિગ્રહના મદથી પોતાની મહત્તા માનનારાઓ, ભારાક્રાંત વહાણ જેમ સમુદ્રમાં બુડે છે તેમ સંસારસમુદ્રમાં બુડે છે. લક્ષ્મીની લાલચથી અનેકપ્રકારનાં કુકર્મો થાય છે, તે લક્ષ્મીની અસ્થિરતા છે. હે મનુષ્ય ! જે લક્ષ્મીને તું ભેગી કરે છે તે તારામાટે થવાની નથી. લક્ષ્મીના મોહથી જગત્‌માં અદ્યાપિપર્યંત કોઇ પણ મનુષ્યે સત્યસુખ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. ભવિષ્યમાં કોઈ પણ સત્યસુખ પ્રાપ્ત કરનાર નથી. દારૂના નિશા કરતાં લક્ષ્મીનો નિશો અદ્‌ભુત છે, લક્ષ્મીનો નિશો રાત્રી અને દિવસ લક્ષ્મીવંતના હૃદયમાં વ્યાપી રહે છે. મનુષ્યો લક્ષ્મીની ચિન્તા કરે છે, પણ લક્ષ્મી, મનુષ્યોની ચિન્તા કરતી નથી. હે મનુષ્ય ! હવે તું જાગ્રત થા ! ! અને લક્ષ્મીની મમતા પરિહર ! ! શરીરમાં વિદ્યમાન છતાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કર ! !

પરમાર્થમાર્ગમાં લક્ષ્મીનો વ્યય કરીને આત્માનો ઉપયોગ ધારણ કર! શરીર તજ્યાબાદ લક્ષ્મી કાર્યસાધક થવાની નથી. શામાટે પોતાને જગત્માં કૃપણ કહાવે છે? લક્ષ્મી નહીં ખર્ચનારને જગત્ના લોક કૃપણ કહે છે, માટે લોકો તને કૃપણ કહે અને પરભવમાં સુખ ન મળે એવી અશુભદશાનો ત્યાગ કર. જેના મનમાં સત્યનો પ્રકાશ પડ્યો છે તેને અસત્ય ભ્રમણાપર ભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી. સત્યતત્ત્વને અવબોધનારાઓ સત્યને ગ્રહણ કરે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે કે, ચાલતા એવા સંસારપન્થમાં આત્મસાધક મનુષ્યો પ્રભુના સદ્ગુણો સ્મરણમાં લાવીને ગાયા કરે છે, અર્થાત્ હે મનુષ્યો! તમે ચેતો અને સર્વ બાહ્યપરિગ્રહને તજી પ્રભુના સદ્ગુણો ગાયા કરો. શ્રીમદ્-ના છેલ્લા કથનનો સાર એ પણ નીકળે છે કે, પ્રભુને યાદ કરી, સ્મરી સ્મરીને, તેના ગુણો ગાવે તે પ્રભુના પન્થે ચાલે અર્થાત્ જાય; વા એમ પણ અર્થ ઉદ્ભવી શકે છે કે, શ્રીમદ્ આનન્દઘન પોતે સર્વ બાહ્ય પરિગ્રહોને તજી પ્રભુના સદ્ગુણો ગાતા થકા કહે છે કે, સંસાર પન્થમાં જે આત્મસાધક મનુષ્યો પ્રભુના સદ્ગુણો સ્મરણમાં લાવી ગાયા કરે છે તેઓ પ્રભુના પન્થે જાય છે. માટે હે મનુષ્યો! તમે ચેતો અને સ્મરી સ્મરીને પ્રભુના ગુણ ગાયા કરો.

पद १०१.

(राग आशावरी)

मनुप्यारा मनुप्यारा, रिखभदेव मनुप्यारा मनुप्यारा, ए आंकणी.
प्रथम तीर्थकर प्रथम नरेसर,
प्रथम यतिव्रतधारा. ॥ रिखभ० ॥ १ ॥
नाभिराया मरुदेवीको नन्दन,
जुगलाधर्म निवारा. ॥ रिखभ० ॥ २ ॥
केवल लइ प्रभु मुगतें पोहोता,
आवागमन निवारा. ॥ रिखभ० ॥ ३ ॥
आनन्दघनप्रभु इतनी विनति,
आ भव पार उतारा. ॥ रिखभ० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થઃ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કહે છે કે, શ્રીપ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવ ભગવાન્ મ્હારા મનમાં પ્યારા લાગે છે. તેઓ અષ્ટ મહા-

પ્રાતિહાર્ય અને જ્ઞાનાદિ ચાર અતિશયવડે સમવસરણમાં બેસી સર્વે ભવ્યોને દેશના આપી ઉત્તમ પરોપકારી થયા. અન્ય યોગીઓપણ આદિનાથના નામે શ્રી રૂષભદેવ ભગવાનનું આરાધન કરે છે. પ્રથમ તીર્થંકર અને પ્રથમ નરેશ્વરની પદવીના ધારણ કરનારા તે છે. આ અવસર્પિણી કાળમાં પ્રથમ તેઓએ યતિવ્રત ધાર્યું હતું. નાભિ નૃપતિના પુત્ર અને મરૂદેવી જનનીના નન્દન, મારા મનમાં બહુ પ્યારા લાગે છે. યુગલીયાનો ધર્મ નિવારણ કરનાર શ્રી રૂષભદેવ ભગવાન્ છે. શ્રી રૂષભદેવ ભગવંતે, ઘરબારનો ત્યાગ કરીને મહાવ્રતધારણરૂપ દીક્ષા અંગીકાર કરી, સાધુના વેષમાં વનમાં ઘણા વર્ષપર્યંત આત્મધ્યાન ધર્યું અને પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાન પામીને અન્તે કેવલજ્ઞાન પામ્યા. કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં ઇન્દ્રોએ સમવસરણની રચના કરી. ભગવાન્ કેવી રીતે દેશના આપે છે તે જણાવે છે.

ગાથા.

सिंहासणे निसण्णो पायेठविउण पायपीढंमि ।
करधरिय जोगमुद्दा जिणनाहो देसणं कुणइ ॥ १ ॥

સિંહાસનમાં બેસીને અને પાદપીઠપર પદનું સ્થાપન કરીને અને કરની યોગ મુદ્રા કરીને જિનેશ્વરભગવાન દેશના આપે છે. બારે પર્ષદા ભગવાનની દેશના સાંભળે છે. શ્રી રૂષભદેવ ભગવંતે સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચાર પ્રકારે તીર્થની સ્થાપના કરી, તથા ચોરાશી ગણધરની સ્થાપના કરી. તેમને ચોરાશી હજાર મુનિયોની સંપદા થઈ. ત્રણ લાખ સાધ્વીની સંપદા થઈ. ત્રણ લાખ અને પાંચ હજાર (વ્રતધારી) શ્રાવકની સંપદા થઈ. પાંચ લાખ અને ચોપન હજાર શ્રાવિકાની સંપદા થઈ. તેઓ દશ હજાર મુનિવરોની સાથે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર નિર્વાણ પામી મુક્ત થયા.—ગમનાગમનના ભ્રમણથી રહીત થયા. શ્રીમદ્ આનન્દઘન કહે છે કે, હે ભગવન્! મને પણ સંસાર સમુદ્રની પાર ઉતારો, તાત્પર્ય કે આપના જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોનું ધ્યાન કરતાં સંસાર સમુદ્રનો પાર પામી શકાય છે. આનન્દઘન કહે છે કે હે પ્રભો! આપની સ્તુતિથી સંસાર સમુદ્ર તરીશ.

पद १०२.

(राग काफी)

ए. जिनके पाये लागरे, तुने कहिये केतो. ए. जिनके ॥
आठोंह जाम फिरे मदमातो, मोहनिंदरीया शुं जागरे॥तुने० ॥१॥

पद १०३.

(राग केरबो.)

प्रभु भजले मेरा दील राजीरे ॥ प्रभु० ॥
आठ पहोरकी साठज घडीयां, दो घडीयां जिन साजीरे. ॥प्रभु०॥१॥
दान पुण्य कछु धर्म करले, मोहमायाकुं त्याजीरे. ॥प्रभु०॥२॥
आनन्दघन कहे समज समजले, आखर खोवेगा बाजीरे. ॥प्रभु०॥३॥

ભાવાર્થઃ—શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી ભવ્ય જીવને ઉપદેશ દેતા છતા કથે છે કે, હે ભવ્ય જીવ! તું શામાટે સાંસારિક પ્રપઞ્ચોમાં પ્રવૃત્તિ કરી રાગ અને દ્વેષમાં અન્ધ બને છે. તું શ્રીવીતરાગપ્રભુને ભજી લે. તું વીતરાગને ભજે તો મારૂં દીલ રાજી થશે. અષ્ટપ્રહરની સાઠ ઘડીઓ છે, તેમાંથી જિનવરની ભક્તિમાં બે ઘડી તો ગાળ! બે ઘડીનું સામાયક કરીશ તો તને મહાલાભ પ્રાપ્ત થશે. બે ઘડીના સામાયકભાવમાં રહીને અનેક જીવો મુક્ત થયા અને ભવિષ્યમાં થશે. સમતાભાવમાં જો દ્વિઘટિકા ગાળવામાં આવે છે તો આત્માનું જીવન ઉચ્ચ થયાવિના રહેતું નથી. બે ઘડીના સમતાભાવની અસર અન્યકાળમાં પણ થયાવિના રહેતી નથી અને તેથી રાગ અને દ્વેષની પરિણતિ મન્દ પડે છે. રાગ અને દ્વેષની પરિણતિ મન્દ પડતાં આત્માભિમુખ પ્રવૃત્તિ થાય છે. દુર્ગુણોને ટાળવા ઉચ્ચ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી સદ્‌ગુણોની વૃદ્ધિ અંશે અંશે થયા કરે છે. પ્રભુભક્તિમાં અપૂર્વ આનન્દરસ ઉદ્‌ભવે છે. પ્રભુના સદ્‌ગુણોને ધ્યેયરૂપે સ્વીકારીને આત્મારૂપ ધ્યાતા, અપૂર્વ અનુભવને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રભુના ગુણોને લેવા માટેજ પ્રભુનું ભજન કરવાની આવશ્યકતા છે–પ્રભુ શ્રીમહાવીરસ્વામીના જેવી ક્ષમા પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. પ્રભુ મહાવીર જેવી માર્દવતા પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રભુભક્તિની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે. પ્રભુ મહાવીર જેવા જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રભુ મહાવીરની ભક્તિની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે, માટે હે ભવ્યજીવ! તું પ્રભુની ભક્તિ કરી લે! શ્રીમદ્ કથે છે કે, હે ભવ્ય! દાન પુણ્ય વગેરે તારાથી બને તે વ્યવહારધર્મને સાધી લે. દાનના પાંચ ભેદ છે તેને યથાશક્તિ સેવી લે! દાન દેવાથી ઉચ્ચગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે; સર્વ ધર્મમાં દાનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. પુણ્યાનુબન્ધી પુણ્યના હેતુઓને સેવીને મુક્તિસન્મુખ દૃષ્ટિ રાખ,–વ્યવહારનયવડે પુણ્યતત્ત્વ આદરવા યોગ્ય છે. મોહમાયાનો ત્યાગ કરીને આત્મામાં રમણતા થાય તેમ

પ્રવૃત્તિ કર! જે જે અંશે રે निरुपाधिकपणुं, ते ते अंशे रे धर्म. જે જે અંશે નિરૂપાધિપણું છે તે તે અંશે વીતરાગધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. મોહ-માયાનો ત્યાગ કરીને ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરીને પંચમહાવ્રતને ધારણ કર! શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે કે, હે ભવ્ય જીવ! તું આટલા કથનમાં સર્વ સમજી લે. નહીં સમજશે તો આખર મનુષ્યભવની બાજીને ખોઈશ. મનુષ્યભવ અમૂલ્ય છે માટે હે માનવી તું ચેત!!

पद १०४.

(राग.)

हठीली आंख्यां टेक न मेटे, फिर फिर देखण जाउं.॥ह० ॥ए आंकणी॥
छयल छबीली प्रिय छबि, निरखित तृपति न होई ॥
नटकरिडक हटकू (हटकरिटुकहटकुं) कभी, देत नगोरी रोई॥ह०॥१॥
मांगर ज्योंटमाकेरही, पीय छबीके धार ॥
लाज डांग मनमे नही, काने पछेरा डार ॥ ॥ ह० ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—સમતા કથે છે કે, મારા શુદ્ધાત્મસ્વામિને દેખવામાં મારી એકતારની પેઠે દૃષ્ટિ લાગી રહી છે. આંખો પણ હઠીલી થઈને આત્મસ્વામીને દેખવાની ટેક છોડતી નથી, ફરી ફરી આત્મસ્વામીને દેખવાની ઉમેદ ધાર્યા કરૂં છું. છયલછબીલી એવી, પ્રિય શુદ્ધાત્મસ્વામિની છબી નિરીક્ષતાં તૃપ્તિ થતી નથીઃ કોઇકવાર હું ના કહીને તથા રોકીને તેને અટકાવું છું તો, તે નગુરી આંખો રોઈ જાય છે!!

શુદ્ધચેતન પતિને દેખવાને માટે અન્તરચક્ષુઓ ભમરની પેઠે ટમટમી રહી છે. ને તો પ્રિય એવા ચિદાનન્દની છબીને પોતાનામાં ધારણ કરી છે અને તેમાટે મનમાં લાજનો દાંડો પણ રાખ્યો નથી અને કાને તો પોતાના ઉપર પછેડો નાખ્યો છે અર્થાત્ મ્હારા કાન પ્રભુના વિના કોઇનું-કાંઇ પણ, નહિ સાંભળવાને બહેરા બની ગયા છે.

સમતાનો આત્મા ઉપર અત્યન્ત શુદ્ધપ્રેમ પ્રગટ્યો છે, તેથી આત્માની સાથે અન્તરદૃષ્ટિથી તેનો ત્રાટક બની રહ્યો છે. ત્રાટકના બે ભેદ છે. બાહ્યવસ્તુને એક સ્થિર દૃષ્ટિથી દેખવાને માટે જે ત્રાટક કરાય છે તે બાહ્યત્રાટક કહેવાય છે અને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપને દેખવાને માટે આન્તરદૃષ્ટિથી જે દેખવું પડે છે તેને આન્તર ત્રાટક કહે છે. પ્રભુપ્રતિમા અને સદ્ગુરુની છબી સામો, ચક્ષુઓ સ્થિર કરીને બાહ્યત્રાટકની સાધના સિદ્ધ કરવામાં આવે છે. બાહ્યત્રાટકની સિદ્ધિ થતાં સંકલ્પ-

બળની સિદ્ધિ થાય છે. એક કલાક વા બે કલાકનો બાહ્યત્રાટક સિદ્ધ થાય છે ત્યારે આંખોવડે જેને દેખવામાં આવે છે તે મનુષ્યનું પોતાના પ્રતિ આકર્ષણ થાય છે. બાહ્યત્રાટક કરતાં આભ્યંતર આત્મસ્વરૂપનો ત્રાટક અનન્તગુણો ઉત્તમ છે. બાળજીવો બાહ્યત્રાટકને તો સાધી શકે છે, પણ અન્તરત્રાટકને તો જ્ઞાનયોગીઓ સાધી શકે છે. બાહ્યત્રાટકને સિદ્ધ કરવાની આવશ્યકતા છે. બાહ્યત્રાટક કરીને રૂપાદિક મોહથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

બાહ્યત્રાટક કરતાં આત્માના સ્વરૂપ સામી દૃષ્ટિ યોજતાં અનંતગુણી પ્રેમની વિશુદ્ધિ થવી જોઇએ. બાહ્યત્રાટકમાં પણ પ્રેમ હોય છે તો તેની સિદ્ધિ કરી શકાય છે. સમતા પોતાની ચક્ષુવડે અત્ર શુદ્ધાત્મ પતિપર અન્તરદષ્ટિથી ત્રાટક કરે છે. સમતાનો આત્મપતિપર અત્યંત વિશુદ્ધ અનંતગુણો પ્રેમ હોવાથી, તેની દિવ્યચક્ષુઓ પણ આત્માને દેખવામાં એકતારૂપે બની રહે છે. એકીટસે દિવ્ય ચક્ષુ ખરેખર આત્મસ્વામિના રૂપને દેખે છે. અનન્તગુણની શોભાવાળો અને અનન્તસુખનો દેવાવાળો એવો ચેતનપતિ છે; એવા આત્મપતિની છબી અર્થાત્ અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ વ્યક્તિને દેખી, તૃપ્તિ (સન્તોષ) થતી નથી, અર્થાત્ દેખવામાત્રથી સન્તોષ થતો નથી, પણ આત્મસ્વામીને પરિપૂર્ણ શુદ્ધભાવથી તન્મયપણે મળવાથી અનન્તસુખ મહોદધિ પ્રગટે છતે તૃપ્તિ થાય છે. સમતાની આન્તરિક ચક્ષુપણ આત્મસ્વામિની સાથે લાગી છે અને તેવડે દેખતાં તૃપ્તિ થતી નથી, એમ કહીને સમતાએ પોતાનો અત્યત શુદ્ધપ્રેમનો વસ્તુતઃ સંબન્ધ આત્માની સાથે છે એમ જણાવ્યું છે. આત્માવિના સમતાને અન્યત્ર પ્રેમ લાગતો નથી. મમતાની અનન્ત શક્તિ પણ સમતારૂપે પરિણમીને શુદ્ધપણે વર્તવા લાગી. સમતાને જડ પદાર્થોમાં લેશમાત્ર પણ પ્રિયત્વ ન ભાસે એમ ખરેખર બની શકે છે. આત્માની સમતા પ્રગટે છે ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વઘર મૂકીને તેને બાહ્યમાં દૃષ્ટિ દેવી ગમતી નથી. સમતા પોતાના આત્મસ્વામિની વ્યક્તિ ઉપર અનન્ત આસક્ત થઈ છે, તેથી આન્તરિક ચક્ષુદ્વારા આત્માનેજ દેખ્યા કરે છે અને વ્યંગમાં પોતાની આંખોને ઠપકો આપે છે એમ અવબોધાય છે.

વારંવાર સમતાની દિવ્ય ચક્ષુઓ આત્મપ્રભુને જોયા કરે છે. સમતા તેને કોઈવાર ના કહીને તથા રોકીને અટકાવે છે, તો નગુરી આંખો રોઇને અશ્રુઓ ઢાળે છે; આમ સમતા બોલીને એમ જણાવે છે કે, આત્મસ્વામિને દેખવામાં ચક્ષુઓને પણ એટલો બધો પ્રેમ લાગ્યો છે કે તેને હટાવતાં તેઓ અશ્રુઓ કાઢીને રૂદન કરે છે. ચક્ષુઓ પણ ખરેખર

આત્મપતિ ઉપર મારા કરતાં અત્યંત પ્રેમવાળી થઇને તેને દેખે છે, એમ સમતાનો કથનાભિપ્રાય છે. કોઇને તો આંખો ફાડીને, પ્રિય વસ્તુને દેખવી પડે છે,તોપણ આંખો પ્રસંગોપાત્ત મીંચાઇ જાય છે,અર્થાત્ દેખવાના કાર્યથી થાકેલી હોય એમ જણાય છે. ચક્ષુઓને, દેખવામાં પ્રવૃત્તિ કરાવ્યાવિના ચક્ષુઓ પોતાની મેળે દેખવા પ્રવૃત્તિ કરતી નથી. કોઈકવાર તો કોઇને દેખવાની મરજી છતાં આંખોને દેખવું ગમતું નથી. કોઇકજ આંખોને પોતાના કબજામાં રાખી શકે છે. પોતાની મરજીવિના આંખો દેખવાનું કાર્ય કરી શકતી નથી. સમતાની દિવ્ય ચક્ષુઓમાં તો વિચિત્રતા દેખાય છે. પોતે આંખોને વારે છે અને ના કહે છે છતાં આંખો ખરેખર પાછી હઠતી નથી અને રૂદન કરીને આત્મસ્વામીને દેખવામાં લાગી રહી આન્તરિક ત્રાટકથી આત્મપ્રભુની સાથે તારોતાર મેળાવે છે. આત્મપ્રભુ ઉપર આવો સમતાની આંખોથી આન્તરિક ત્રાટક થાય છે અને તેથી સહજ રાજયોગની સિદ્ધિ થાય છે. આન્તરિકદૃષ્ટિથી આત્મપ્રભુને દેખવામાં જે લય લાગે છે તેજ સહજ ચારિત્રયોગ વા રાજયોગનો ભેદ ગણાય છે. આત્મપ્રભુને ભજતાં બાહ્યઇન્દ્રિયો પણ બાહ્યવ્યાપાર તજીને, તેમજ બાહ્યરમણતા તજીને આન્તરિક આત્મપ્રભુતરફ ગમન કરવાને શક્તિમાન્ થાય છે. કહેવાનો સારાંશ એ છે કે, આત્માનું ઇન્દ્રિયોદ્વારા બાહ્યમાં પરિણમેલું વીર્ય પણ પુદ્ગલનો સંગ છોડીને આત્માના મૂળધર્મમાં પરિણમે છે. આત્માની શક્તિયો ઉપશમાદિભાવે પરિણામ પામે છે. છેવટે સર્વે ક્ષાયિકભાવે પરિણામ પામે છે. સમતાની ચક્ષુમાં પણ અત્યન્ત શુદ્ધપ્રેમનો આવિર્ભાવ થવાથી તે સમતાનું કહ્યું ન માને અને તેને જેમાં આનંદ પડે છે એવા આત્મસ્વામિને દેખ્યાજ કરે. એ પ્રથમકોટીના શુદ્ધપ્રેમનું લક્ષણ જાણવું. આંખથી પ્રેમ જણાય છેઃ-મનુષ્યો એકબીજાને મળે છે ત્યારે ચક્ષુદ્વારા પ્રેમ હોય છે તો જણાયાવિના રહેતો નથી. સ્ત્રીને સ્વામિની સાથે પ્રથમ ચક્ષુથી પ્રેમ થાય છે. જેની આંખમાં પ્રેમ હોતો નથી તેના હૃદયમાં તો પ્રેમ હોયજ ક્યાથી? વિદ્વાનો ચક્ષુ દેખીને પ્રેમની પરીક્ષા કરે છે. હજારો ચક્ષુઓમાંથી પણ પોતાનાપર પ્રેમવાળી ચક્ષુઓને પારખી શકાય છે. ચક્ષુનો પ્રેમ સિદ્ધ હોય છે તો આત્મસ્વામિની સાથે ચક્ષુદ્વારા ત્રાટક કરીને અન્તરના મેળાપની તૈયારીઓ કરી શકાય છે. ચક્ષુનો પ્રેમ જ્યારે અત્યંત વધી જાય છે ત્યારે તે સ્વતંત્ર બળવાળો થઇને ચક્ષુઓને આત્મપ્રભુને દેખવામાં સ્થિર કરી દે છે અને આવતા વિક્ષેપોને પણ દૂર હઠાવી દે છે.

સમતાની ચક્ષુમાં આત્મપ્રભુને દેખવા માટે અત્યન્ત પ્રેમ છે અને તે કેટલો બધો છે તે જાણવું શક્તિની બહાર છે. ચક્ષુમાંજ પ્રેમ છે એમ નથી, કિન્તુ તેના સર્વ પ્રદેશે પ્રેમ, પ્રેમને, પ્રેમ વ્યાપી રહ્યો છે.

સમતાની ચક્ષુ, ખરેખર મગરની દૃષ્ટિ પેઠે આત્મપ્રભુને દેખવાને માટે ટમટમી રહી છે એ વાત પોતે નિવેદન કરે છે, તેથી અવબોધવાનું કે તેનો પ્રેમ ખરેખર આત્મપતિ ઉપર જેવો છે તેનો અનુભવ તે પોતેજ જાણી શકે છે. જેના આત્મામાં એવી ઉત્તમ સમતા ઉત્પન્ન થઈ હોય છે તેજ તેનો અનુભવ જાણી શકે છે. સમતાની દૃષ્ટિ ખરેખર નિમેષવિના એકીટસે આત્મપ્રભુને ધારીધારીને અવલોકે છે.

સમતા કથે છે કે, મનમાં પણ લજ્જાનો ઢાંચો નથી. મન, અંશમાત્ર પણ લજ્જાને રાખ્યાવિના આત્મપ્રભુને અવલોકવા અને આત્મપ્રભુને પોતાનામાં ધારણ કરવા ઉત્સાહવાળું થયું છે. ચક્ષુનો આત્મપ્રભુની સાથે નિરંકુશ પ્રેમ થયાબાદ મન પણ લાજનો ત્યાગ કરીને આત્મસ્વામિપર પ્રેમ ધારણ કરવા લાગ્યું. આત્મપ્રભુપર જેનો શુદ્ધ પ્રેમ છે તેને દુનિયાથી શામાટે બીવું જોઇએ? દુનિયા પોતાના માટે શું કહેશે તેના વિચારમાંને વિચારમાં જેઓ લાજ પામીને પોતાના કાર્યથી પાછા હઠે છે, તેના જેવા જગત્‌માં કોઈ ક્લીબ (નપુંસક) નથી. દુનિયાની લજ્જા ધારણ કરવાથી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. શૂર મનુષ્યો દુનિયાના બોલ સામું જોતા નથી. જેઓ દુનિયાના બોલ સાંભળીને તે આધારે પ્રવૃત્તિ કરવા ચાહે છે એવા દોઢચતુરો, ડરકુમીયાંની પેઠે પુરૂષાર્થથી હીન થાય છે. શ્રી તીર્થંકરના આચાર અને ઉપદેશ સમ્બન્ધી પણ દુનિયાનો એકસરખો મત નથી, તો અન્ય સામાન્ય મનુષ્યોસબન્ધી તો શું કહેવું?

દાખલા તરીકે ગામ વચ્ચોવચ્ચ એક કુવો ખોદાવ્યો હોય અને તે સંબન્ધી લોકોના અભિપ્રાય પૂછીએ તો સર્વેના એકસરખા અભિપ્રાય મળી શકશે નહિ. કોઈ કહેશે કે કુવો સાંકડો થયો. કોઈ કહેશે કે કુવો પહોળો થયો. કોઇ કહેશે કે અમુક ઠેકાણે અમુક ભૂલ રહી. કોઈ કહેશે કે અમુક ઠેકાણે ગવાક્ષ મૂકવાની જરૂર હતી. કોઇ કહેશે કે કુવો ન ખોદાવ્યો હોત તો સારૂં. આ પ્રમાણે જોતાં દુનિયાનો કોઇપણ વસ્તુમાટે એકસરખો મત મળતો નથી. સાત પુંછડીવાળા ઉંદરની કલ્પિત કથા તથા એક ઘોડી અને તેનાઉપર બેસનાર બુઢ્ઢા મીયાં અને તેના નાના પુત્રની કથા જોતાં સ્પષ્ટ કહેવું પડે છે, દુનિયાની ધ્યાનમાં એકસરખું કોઈ પણ આવતું નથી.

સંસારનગરમાં એક વિચક્ષણનામના મુનિ હતા; તે દુનિયાના બોલવાપર પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. એક વખત તે ધર્મની ક્રિયાઓ કરતા હતા. કેટલાક લોકોએ કહ્યું કે જ્ઞાનવિના ક્રિયામાં કંઈ સાર નથી. ફોનોગ્રાફ પણ બોલવાની ક્રિયા કર્યા કરે છે પણ તેથી તે કંઈ આનન્દને પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. લોકોના આવા શબ્દો સાંભળીને વિચક્ષણ મુનિએ જ્ઞાનનો સ્વીકાર કર્યો. કેટલાક લોકોએ તેમને કહ્યું કે, જ્ઞાનમાં કંઈ સુખ નથી, જેઓ જ્ઞાની થાય છે તેઓ વિકલ્પસંકલ્પ કર્યા કરે છે, માટે જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને શૂન્ય બેસી રહેવું જોઈએ. લોકોના બોલપર નાચનાર મુનિએ બેસી રહેવાનો અભ્યાસ પાડ્યો. કેટલાક લોકો તેમની નિન્દા કરવા લાગ્યા કે અરે ! આ સાધુ તો નકામો ખાઈપીને પડ્યો રહે છે અને દુનિયાની સેવા બજાવતો નથી. લોકોથી તેવી નિન્દા શ્રવણ કરીને મુનિએ અન્યલોકોને ઉપદેશ દેવા માંડ્યો. કેટલાક લોકો નિન્દા કરવા લાગ્યા કે અરે ! આ સાધુ લોકોની પાસે વાહ વાહ કરાવવાને માટે ઉપદેશ આપે છે. દુનિયા છોડ્યાબાદ લોકોને ઉપદેશ દેઈ સંસારનો સંબન્ધ બાંધે છે. વિચક્ષણમુનિ લોકોની નિન્દા સાંભળીને ઉપદેશ દેવાનું બંધ કરીને એકાન્ત જંગલમાં એકલો રહેવા લાગ્યો. કેટલાક લોકો વિચક્ષણમુનિની આવી પ્રવૃત્તિ દેખીને નિન્દા કરવા લાગ્યા કે, વનમાં તો અસ્રપશુઓ પડી રહે છે–તેની પેઠે વિચક્ષણમુનિ કરે છે. વનમાં પડી રહેવાથી આત્માનું કલ્યાણ થતું હોત તો વ્યાઘ્રનું પણ કલ્યાણ થવું જોઈએ. વિચક્ષણમુનિએ લોકની નિન્દાવાણી સાંભળીને લોકોને ખુશ કરવાને માટે એક મોટા સાધુઓના સમૂહમાં રહેવાનું શરૂ કર્યું. પાછા લોકો તેની નિન્દા કરવા લાગ્યા કે વિચક્ષણમુનિ વ્યવહારના કાર્યમાં પડી ગયા. સાધુઓની સાથે ગપ્પાં મારીને જીવન ગાળે છે. વિચક્ષણમુનિએ લોકોની નિન્દા સાંભળીને લોક ખુશી થાય તે માટે મૌન ધારણ કર્યું. કેટલાક લોકો તેની આવી પ્રવૃત્તિ દેખીને કહેવા લાગ્યા કે અરે વિચક્ષણમુનિ તો એક બની ગયા છે,–મૂંગા જેવા થઈને–મૌન ધારણ કરવાથી કંઈ આત્મકલ્યાણ કરી શકાતું નથી. વિચક્ષણમુનિએ જાણ્યું કે લોકો ' મૌન રહેવાથી મારી ટીકા કરે છે.' તેથી તેમણે મૌન અભ્યાસ ગાળી કર્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા કે વિચક્ષણમુનિ તો વેદીયાઢોરની પેઠે હવે નાખવા નહીં પડ્યા છે; વેદીયાઢોરની પેઠે બુમો પાડવાથી કંઈ આત્મકલ્યાણ થતું નથી. વિચક્ષણમુનિની પ્રવૃત્તિ ખરાબ થઈ ગઈ. એમ લોકોની નિન્દા સાંભળીને, લોકો ખુશ થાય તેમાટે, વિચક્ષણમુનિએ ધ્યાન કરવા માંડ્યું. વિચક્ષણમુનિની આવી પ્રવૃત્તિ દેખીને લોકો નિન્દા કરવા લાગ્યા કે અરે ! વિચક્ષણમુનિ તો

નિશ્ચયમાર્ગમાં પેઠા છે. જેટલા ધ્યાની કહેવાય છે તેટલા ઢોંગી હોય છે, ધ્યાનીઓ કદી સારા હોતા નથી ! કેટલાક લોકોએ વિચક્ષણમુનિને કહ્યું કે આપ ધ્યાનના ધતીંગમાં કેમ ફસાઈ ગયા છો ? વ્યવહારમાર્ગને સેવો. વ્યહારધર્મને અંગીકાર કરો તો તમારૂં સારૂં કહેવાશે. વિચક્ષણમુનિએ લોકોની તે વાત કબુલ કરી અને ક્રિયાઓ કરવા લાગ્યા. કેટલાક લોકો કહેવા લાગ્યા કે વિચક્ષણમુનિનું ચિત્ત હવે ફરી ગયું છે. જડ વ્યવહારને આદરીને તેઓ જડ જેવા બની જવાના; શરીર ક્ષણિક હોવાથી શરીરની ક્રિયા કરનારાઓ પણ ક્ષણિક બુદ્ધિવાળા જાણવા. જે ક્રિયા જડ છે તેવડે થતું ફલ પણ જડરૂપ જાણવું. વિચક્ષણમુનિ બિચારા અજ્ઞાની બની ગયા. આ પ્રમાણે કેટલાકોની નિન્દા સાંભળીને તેઓ મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે, હવે શું કરવું કે જેથી સર્વ લોકો મારી પ્રવૃત્તિને એકસરખી રીતે સ્વીકારે ? વિચક્ષણમુનિએ મનમાં અનેક વિચારો કર્યા પણ કોઈરીતે તેને સત્ય સમજાયું નહિ. તેના મનમાં કોઇ બાબતનો નિશ્ચય થયો નહિ, ત્યારે સંસારનગરની બહાર એક વિવેક બાગ હતો તેની અંદર ગયા; ત્યાં એક ચેતનનામના મુનિનું દર્શન થયું. ચેતનમુનિને નમસ્કાર કરીને વિચક્ષણમુનિ બેઠા અને વિનયથી પોતાના મનમાં રહેલી શંકાઓનો નાશ કરવાને ચેતનમુનિને નીચેપ્રમાણે પૂછ્યું.

વિચક્ષણ—હે ચેતનમુનિ, આ સંસારમાં કેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરી હોય તો તેથી સર્વ દુનિયા તેને એકસરખી રીતે સ્વીકારે?

ચેતન—હે મહાનુભાવ ! આ દુનિયામાં કોઈપણ બાબતમાં મતભેદ પડ્યાવિના રહેતા નથી, તેથી સર્વ દુનિયાને એકસરખી રીતે માન્ય થાય એવી કોઈ પ્રવૃત્તિ વા એવો કોઈ વિચાર નથી.

વિચક્ષણ—દુનિયામાં દરેક જીવના ભિન્ન ભિન્ન મત હોવાનું શું કારણ છે ?

ચેતન—દરેક જીવને મતિજ્ઞાન જુદા જુદા પ્રકારનું છે, તેથી સર્વ જીવોની એકસરખી મતિ ન હોવાથી, જીવજીવના ભિન્ન ભિન્ન વિચારો હોય, એનાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. દરેક જીવને દરેક બાબતનો ક્ષયોપશમ જુદા જુદા પ્રકારનો હોય છે, તેથી એકસરખું સર્વ જીવોને રૂચે પણ નહિ અને એકસરખી કોઈપણ સિદ્ધાન્તની માન્યતા તેઓ સ્વીકારે પણ નહિ. વિશેષાવશ્યકમાં અનન્ત જીવોને ભિન્ન ભિન્ન મતિજ્ઞાન હોય છે તે આશ્રીને અનંતભેદ કહ્યા છે.

વિચક્ષણ—ધર્મના આચારો અને વિચારો સંબન્ધી સર્વના ભિન્ન ભિન્ન મતો કેમ પડે છે?

ચેતન—જીવોની ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની મતિ હોવાથી, ધર્મના આચારો અને વિચારોમાં પણ ભેદ પડે છે. અનાદિકાળથી પ્રત્યેક જીવના ધર્મના આચારો અને વિચારો પ્રાયઃ ભિન્ન ભિન્ન પ્રવર્તે છે-મતિજ્ઞાનના યોગે આમ બની શકે છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના વિચારમાટે અભિમાની રહે છે. અનાદિ અનંતકાલપર્યન્ત ધર્મસંબન્ધમાં સમ્યકત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે ભેદ રહેવાના.

વિચક્ષણ—જ્યારે આપના કહેવા પ્રમાણે સર્વ મનુષ્યોના ભિન્ન ભિન્ન મત છે ત્યારે મારે શું કરવું જોઈએ! (તેણે પોતાની સર્વ હકીકત કહીને ખુલાસો માગ્યો.)

ચેતન—મનુષ્યમાત્રને સર્વજ્ઞની વાણીના આધારે તત્ત્વોનો બોધ કરીને વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. સદ્ગુરૂ દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. પોતાનો આત્મા સાક્ષી પૂરે અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનથી જે અવિરૂદ્ધ હોય તેનો આદર કરવો જોઈએ. પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

વિચક્ષણ—આપનું કથન સત્ય છે, કિન્તુ દુનિયાના લોકો નિન્દા કરે છે અને તેથી પોતાના વિચારો પ્રમાણે આચારોમાં પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. કેમકે **લોગવિરૂદ્ધચ્ચાઓ** વગેરે પાઠોથી પણ બોધ મળે છે કે, લોકવિરૂદ્ધનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

ચેતન—શ્રી સર્વજ્ઞની વાણીથી અવિરૂદ્ધ એવા પોતાના વિચારો પ્રમાણે-અધિકાર યોગ્યતાએ પ્રવૃત્તિ કરવામાં કોઈનાથી લજ્જા વા ભય પામવાની જરૂર નથી. લોકવિરૂદ્ધના ઘણા ભેદ છે. "લોકવિરૂદ્ધચ્ચાઓ" આ વાક્ય દુનિયામાં જે વાત માટે ભાગે વિરૂદ્ધ ગણાતી હોય તે ન કરવી તે આશી છે. વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક એ બે ભેદ લોકવિરૂદ્ધના પડે છે. વ્યાવહારિક લોકવિરૂદ્ધના ઘણા ઘણા ભેદ છે. સમ્યકત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે [illegible] ધાર્મિક લોકવિરૂદ્ધના પણ ભેદ પડે છે. [illegible] એવા જે લોક તેનાથી વિરૂદ્ધભાવનો ત્યાગ કરવો. [illegible] નીતિના આચારો અને વિચારોની માન્યતામાં પ્રાય ઘણું [illegible] લોકોનો ભેદ નથી. માટે તેવા પ્રકારની નીતિની માન્યતાથી વિરૂદ્ધ વર્તવું તે લોકવિરૂદ્ધ કહેવાય છે, તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. એમ કહેવાથી ધાર્મિક વિચારો અને આચારો કે જે સ્વાધિકારપ્રમાણે કરવાના હોય છે તેનો "લોકવિરૂદ્ધચ્ચાઓ" એ સૂત્રથી વિરોધ આવતો નથી. કાકરાં જેમ અન્યનાં દોર્ષપ્રમાણને સહ્યા કરે છે. તેમ પોતાના ધાર્મિક વિચારોને દૂર કરીને અન્યના અયોગ્ય વિચારો પ્રમાણે દોરાવાની જરૂર નથી. પોતાના સત્ય વિચારોને દાબી રાખનાર મનુષ્ય, ખરેખર દાસ-

ત્વથી મૂકાતો નથી. પોતાના આચારો કે જે શાસ્ત્રાધારે બુદ્ધિગમ્ય અને અનુભવગમ્ય કરીને સ્વાધિકારપ્રમાણે આદર્યાં હોય, તેનો કદી ત્યાગ કરવો જોઇએ નહીં. પોતાના અધિકારપ્રમાણે મનુષ્ય, જે જે ક્રિયા–રૂચિ અનુસારે કરે અને તે યોગ્ય હોય તો અન્યમનુષ્યોની નિન્દા અથવા ટીકાથી તેણે કેમ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ? અલબત કદાપિ ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. અન્યમનુષ્યોની ચર્ચા વા નિન્દાથી પોતાના સત્ય આચારો અને વિચારોને જે મનુષ્ય છોડયા કરે છે અને અન્યોની પ્રસન્નતા જાળવવા તથા લજ્જા વગેરે કારણથી પોતાના ઉત્તમ વિચારોને દેશવટો આપે છે, તે અનન્તકાલપર્યન્ત દુનિયામાં પરિભ્રમણ કરે તોપણ, સત્યધર્મનો આદર કરવા સમર્થ થઈ શકે નહિ. પોતાના સત્ય વિચારો અને આચારોની બાબતમાં કોઈથી લજ્જા પામવું ન જોઇએ. મનુષ્યે ફક્ત પોતાનામાં એટલો વિચાર કરવો જોઇએ કે, તે વિચારો અને આચારો શ્રી સર્વજ્ઞના સિદ્ધાન્ત અવિરૂદ્ધ હોવા જોઇએ–શ્રી સર્વજ્ઞની વાણી શ્રુતજ્ઞાન ગણાય છે. શ્રી સર્વજ્ઞના આગમોનો અભ્યાસ કરનારાઓમાં પણ મતિભેદે ભેદ પડે છે અને તે અવલોકવામાં આવે છે. ક્ષયોપશમભેદે મતિજ્ઞાનમાં ભેદ પડવાથી, જૈનાગમોનો અભ્યાસ કરનારાઓમાં ધર્મક્રિયાઓસંબન્ધી મતભેદ જોવામાં આવે છે. ધાર્મિક ક્રિયાઓના ગચ્છભેદે, ભેદ દેખવામાં આવે છે તોપણ જ્ઞાનિમનુષ્ય ગમે તે ક્રિયાનો મૂળ ઉદ્દેશ શોધી કાઢીને પોતાના અધિકારપ્રમાણે ધર્મને સેવે છે. લોકલજ્જા અને ભય વગેરેને હીસાબમાં ગણતો નથી. ધર્મની ક્રિયાઓ સર્વે કંઈ એક મનુષ્યનામાટે એકકાલમા નથી. એકના ભેદો છે તેમ ક્રિયાઓના પણ ભેદો છે. મનુષ્ય પોતે જે ક્રિયા કરતો હોય, તેણે તે ક્રિયા ગુણોની વૃદ્ધિ માટે કરવી જોઇએ. પ્રત્યેક મનુષ્યની રૂચિભેદે ધર્મની ક્રિયાના ભેદ પડે છે પણ તે સર્વ ધર્મક્રિયાઓનો મૂળ ઉદ્દેશ જો આત્માના સદ્‌ગુણો મેળવવાનો હોય અને તે ક્રિયાઓથી આત્મધર્મની વૃદ્ધિ થતી હોય, તો સર્વના અધિકારભેદે ધર્મની ક્રિયાઓ જુદી જુદી હોય અને લોકો ભિન્ન ભિન્ન ધર્માચારોને સેવતા હોય તો તેથી જરામાત્ર પણ શંકા કરવાની જરૂર નથી. ભિન્ન ભિન્ન આચારો અને વિચારોમાં નયોની સાપેક્ષાએ અનેકાન્તપણું બોધ કરીને આત્માનો શુદ્ધધર્મ પ્રગટ કરવો જોઇએ. પોતાનો શુદ્ધધર્મ જે જે હેતુઓથી પ્રગટ થાય તે તે હેતુઓવડે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.' પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પોતે પ્રવૃત્તિ કરવી તેમાં અન્યો પોતાની દૃષ્ટિથી–અપેક્ષાવડે અધિકાર જાણ્યાવિના ટીકા કરે,–નિન્દા કરે તો તેથી પોતાનો આચાર કદી છોડવો નહિ; આ સર્વ અપેક્ષાએ અવબોધીને આત્માના ધર્મની શુદ્ધિ કરવામાટે અત્યંત પ્રેમથી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

પહેલી ચોપડીનું તો જ્ઞાન ન હોય અને સાતમી ચોપડીના અભ્યાસીની નિન્દા કરવી! તેમ પંચસંધિનું તો જ્ઞાન પણ ન હોય અને વૈયાકરણાચાર્યની સાથે બાથ ભીડવી! અર્થાત્ સર્વ બાબતની અપેક્ષાવડે વસ્તુતત્ત્વનું જ્ઞાન ન હોય અને પોતાની અમુક સંકુચિત દૃષ્ટિવડે સર્વ મનુષ્યોના આચારો અને વિચારોસંબન્ધી અભિપ્રાય આપવા કટિબદ્ધ થવું ' તેમજ આશયોના અનુસારે સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનું જ્ઞાન ન હોય અને પોતાના અમુક વિચારથી સર્વમતોસંબન્ધી અભિપ્રાય બાંધવા મંડી જવું ' તે યોગ્ય નથી. કોઈ કયા અધિકારથી અને કઇ રુચિથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે છે તેના જ્ઞાનવિના, પોતાની દૃષ્ટિ અને અરુચિથી, તેની વિભિન્નતા અવલોકીને તેની નિન્દા-અદેખાઈ વગેરે કરવી ઇત્યાદિ, અજ્ઞજનોની ટેવ હોય છે અને તેથી તેઓ અનેક મનુષ્યોની-શક્તિ-રુચિ-અને આશયભેદે આચારો અને વિચારોસંબન્ધી વિભિન્નતાને જોઇને અપેક્ષાવિના અને તેવાઓની નિન્દા, ઘૃણા, અને છેવટે અતિનિન્દા ઉપર ઉતરીને પોતાના અને અન્ય મનુષ્યોના ધર્મમાં અનેક વિઘ્નો ઉભા કરે છે.

જેઓને વસ્તુતત્ત્વનો નિશ્ચય થયો છે તેવા મનુષ્યો પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ધર્મપ્રવૃત્તિનો આદર કરે છે અને અન્ય મનુષ્યના [illegible] પ્રમાણે તેઓ ધર્મપ્રવૃત્તિના [illegible] કરી પણ અનેક [illegible]

ધારણ કર ! કારણ કે આત્મામાં અનન્તસુખ રહ્યું છે. આત્મામાં પ્રેમ ધારણ કરીને પોતાના અધિકારપ્રમાણે ધર્મપ્રવૃત્તિ કર્યા કર.

વિચક્ષણ—હે ઉપકારક ચેતનમુનિરાજ ! આપે આપેલો બોધ મારા હૃદયમાં ઉંડો ઉતરી ગયો છે અને તેની અસર પૂર્ણ રીતે થઈ છે. મારી શક્તિ અને મારી પ્રવૃત્તિને મેં જાણી છે અને તેપ્રમાણે હવે પ્રવૃત્તિ કર્યા કરીશ. દુનિયાના લોકોના અનેક શબ્દોથી હવે મારા અધિકારની ધર્મપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરીશ નહિ. અદ્યાપિપર્યંત મેં લોકોને રીઝવવા મારા આચારો અને વિચારોને ફેરવ્યા હતા, પણ લોકલાજનો હવે હું બિલકુલ સબન્ધ રાખનાર નથી. મારા આત્માની શુદ્ધિ માટે અધિકારયોગે જે કરવાનું હશે તે કર્યા કરીશ. મારા ઉપર આપનો અતુલ ઉપકાર થયો છે તે કદી વિસ્મરનાર નથી. ધાર્મિક ક્રિયાઓના અનેક ભેદ છે, તપશ્ચર્યા આદિ અનુષ્ઠાનોના અનેક ભેદ છે, ધ્યાનના પણ ભેદ છે; તે સર્વે, જીવોના અધિકારયોગે ફલ દેનારા છે. સર્વ ધર્મક્રિયાઓ કંઈ એક મનુષ્યના માટે અને તે પણ એકકાલમાં કરવા માટે કહી નથી. સર્વપ્રકારનાં ઔષધો કંઈ એક રોગીને માટે નથી. સર્વપ્રકારની વનસ્પતિ કંઈ એક મનુષ્ય માટે નથી;-જેનો જે વખતે ઉપયોગ કરવાનો હોય તે વખતે તેનો આદર ઘટે છે. દુનિયા નયોની અપેક્ષા જાણ્યાવિના ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં લડે છે અને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપની સાધ્યદશા ભૂલી જાય છે તે યોગ્ય નથી. હવે મેં આપના ઉપદેશ અનુસાર આત્મોપયોગપણે વર્તવા નિશ્ચય કર્યો છે અને તેથી તેપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરીશ. આપના બોધથી હવે મારા મનના સકલ સંશયો દૂર થયા છે. હવે હું મારા કર્તવ્યપર લક્ષ્ય રાખીશ. મારા આત્માના શુદ્ધધર્મમાં અત્યન્ત પ્રેમ ધારણ કરીશ. જે સઘળું પ્રાપ્ત કરવાનું છે તે સર્વ આત્માનાં છે. આનન્દનો સમુદ્ર એવો મારો આત્મા હવે રીઝવવો એજ નિશ્ચય કર્યો છે.

ચેતન—હે વિચક્ષણમુનિ ! તેં જે નિશ્ચય કર્યો છે તે યોગ્ય છે. તારા અધિકારપ્રમાણે તું સદાકાલ પ્રવૃત્તિ કર્યા કર. દુનિયાના બોલવાના સામું ન જો, પણ તારા કાર્ય સામું જો. જે મનુષ્યો પોતપોતાના અધિકારપ્રમાણે કાર્યો કરતા હોય તેની ટીકા ન કર, તેમજ તારી જે જે મનુષ્યો ચર્ચા-નિન્દા કરતા હોય તે બાબતના જવાબ આપવામાં જરા-માત્ર લક્ષ ન રાખ. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બે નયથી યથારૂચિ અને યથાશક્તિ આરાધના કર્યા કર. તને જે જે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં અત્યન્ત પ્રેમ થતો હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કર. જે જે આલંબનોવડે તારૂં ચિત્ત સ્થિરતા ગ્રહણ કરતું હોય તે તે આલંબનોને સેવ્યા

કર. અસંખ્યપ્રદેશી આત્મપ્રભુની સેવના કર્યા કર. તારા સંબન્ધી દુનિયા જેને તે કહે તેને સાંભળવાની ઇચ્છા પણ ન રાખ. હારી સાધનામાં અત્યન્ત પ્રેમોત્સાહથી મંડ્યો રહે. દુનિયામાં સાધુ અગર સાધ્વી વા અન્યમનુષ્યો જે કંઈ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતાં હોય તેની અનુમોદના કર અને બને તો તેમના અધિકારપ્રમાણે ધર્મસાધનામાં સહાય આપ. આત્મદૃષ્ટિથી સર્વ જીવોને દેખ્યા કર અને તારા નિશ્ચયને તું દૃઢપણે વળગી રહે. જે મનુષ્યો પોતાના નિશ્ચયથી ડગી જાય છે, અર્થાત્ ઘારના ખીલાની પેઠે ક્ષણે ક્ષણે ડગી જાય છે તેઓ સ્વનિશ્ચયના સાધક બની શકતા નથી. હરાયા ઢોરની પેઠે સર્વ મનુષ્યોની આગળ સંશયાત્મા થઈને પરિભ્રમણ ન કર. પોતાને માટે આત્મસાક્ષીએ જે નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો હોય તે ખરો જાણવો. "ઘણો ઘાલે ઘણો ખરડાય" આ કહેવત અનિશ્ચય બુદ્ધિધારક મનુષ્યોને લાગુ પડે છે. જે થાય છે તે સારામાટે થાય છે એમ નિશ્ચય કરીને પોતાનાપર આવી પડેલી ઉપાધિયોને સહન કર. તને જે જે ધર્મક્રિયાઓ યોગ્ય લાગે તે કર્યા કર. સર્વ ક્રિયાઓનો તાત્પર્યાર્થ એ છે કે, આત્માના અનન્તગુણોને પ્રકટ કરવા. વરવિનાની જાન નકામી છે, અર્થાત્ આત્માને મૂળ સાધ્યભૂત અવબોધીને યોગ્ય એવી ધર્મપ્રવૃત્તિને કર્યા કર.-દુનિયામાં સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વ, તેમજ સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વના આચારો પ્રવર્ત્યા કરે છે.

જેટલું બને તેટલું સ્વાત્મહિત સાધ્યા કર અને આત્મપુરૂષાર્થથી અન્યોને પણ સહાય આપ્યા કર. તારા નિશ્ચયને મેરૂપર્વતની પેઠે હૃદયમાં સ્થિરપણે ધારણ કર. પોતાના નિશ્ચયવિના આત્મબળ પ્રકટતું નથી. પોતાનો નિશ્ચય ખરેખર પોતાને પરમાત્મા બનાવવાને માટે સમર્થ થાય છે. મનુષ્યોને આત્મનિશ્ચયવિના કોઈપણ કાર્યમાં વિજય મળતો નથી. જેનો નિશ્ચય ડગી જાય છે તે મહાપુરૂષ બની શકતો નથી. દુનિયામાં મનુષ્યોના ભિન્ન ભિન્ન વિચારો થાય છે તે તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે થાય છે એમ અવબોધીને પોતાના નિશ્ચયથી જરામાત્ર ડગવું નહીં. આત્મા પ્રમાણે આ કાળના નર નારીઓ ધાર્મિક ક્રિયાઓને સંપૂર્ણપણે કરવાને પ્રાય કોઈ શક્તિમાન નથી. ધાર્મિક આદિ ક્રિયાઓ ખરેખર સર્વેને માટે એકસરખી નથી માટે મનુષ્યોના અનેક મત દેખીને નયોની સાપેક્ષતાએ તેનાથી ન્યારે મહત્ત્વ કરેલ પણ કદી કદાગ્રહ કરવું નહિ. સાધુઓની પણ ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છભેદથી ભિન્ન ભિન્ન ધર્મક્રિયાઓ દેખીને તથા તેમના આચાર્યોના વિચારો આદિની ભિન્નતા અવલોકીને નયોની સાપેક્ષાએ તે જીવોની મતિ, રૂચિ અને તેઓના અધિકારને જાણી. શાન્ત અને નિઃશંક બનવું. દુનિયામાં સાધુઓની ધર્મની દુકાનો

પણ ભિન્ન ભિન્ન અવલોકીને મનમાં વિચાર કરવો કે,-તેઓને મતિના અનુસારે જેટલું સુઝે છે તેટલું કહે છે. બનેતો પોતાની શક્તિનો તપાસ કરીને તેઓને ધર્મનો સત્યમાર્ગ ગ્રહણ કરવામાં સહાય આપવી. જેમ જેમ રાગદ્વેષની પરિણતિ મન્દ પડે છે અને માધ્યસ્થવૃત્તિ પ્રગટે છે તેમ તેમ વીતરાગની વાણીનો અનુભવ પ્રકટતો જાય છે. અનેક પ્રકારના ભિન્ન ભિન્ન એકાન્ત મતરૂપ મહાસાગરમાં પ્રવેશનારા અજ્ઞ મનુષ્યો ડુબી જાય છે. આત્માની શક્તિઓનો વિકાશ કરવો હોય તો અનેક નયોની સાપેક્ષતાએ ધર્મરહસ્યને અવબોધવું જોઇએ. જૈનધર્મમાં અનેક મતભેદ પડ્યા છે તો પણ સર્વેનું સાધ્યબિન્દુતો આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવો તેજ છે. આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો પ્રકાશ કરવામાટે સર્વ પ્રકારની બાહ્ય રમણતા ટાળવાની જરૂર છે. બાહ્ય રમણતામાં અનેક દોષને દેખતાં છતાં પણ તેમાં રમણતા થાય છે આનું શું કારણ? આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે આત્મામાં રમણતા કરવામાં સુખ છે એમ નિશ્ચય થતો નથી ત્યાંસુધી, પર રમણતામાં વિશ્વાસ રહે છે. આત્મામાં રમણતા કરવાથી અનંત સુખનો ભોગ મળે છે એમ નિશ્ચય થતાં, આત્મામાં રમણતા થવાની અને તેથી પર રમણતાની ટેવ સહેજે છૂટી જવાની. હે વિચક્ષણમુનિ! તારૂં છેલ્લામાં છેલું આ કાર્ય છે, માટે આત્મામાં પૂર્ણપ્રેમથી રમણતા કર. સર્વ સિદ્ધાન્તનો સારપણુ એ છે કે, આત્મામાં રમણતા કરવી. આત્મામાં રમણતા કરતાં છતાં પારમાર્થિક કાર્યો પણ કરતા રહેવું. અનેકાન્ત માર્ગથી ઉત્સર્ગ અને અપવાદનો નિશ્ચય કરીને આત્મધર્મની સાધના સાધવી. છેવટમાં કહેવાનું કે તારા નિશ્ચયપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કર્યાકર.

વિચક્ષણ—હે પરમોપકારક મુનિરાજ! આપનો બોધ સાંભળીને હું આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો પ્રેમી બન્યો છું અને હવે દુનિયાની લાજ, ભય આદિને છોડીને હું મારા આત્માના-શુદ્ધધર્મની સેવા કરીશ. સમતા કહે છે કે, ચેતનમુનિએ વિચક્ષણ મુનિને જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે મનન કરવા યોગ્ય છે. વિચક્ષણ મુનિએ આત્મા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકીને આત્મા ઉપર અત્યન્ત પ્રેમ ધારણ કર્યો અને દુનિયાને રીજવવાનો પ્રયત્ન છોડી દીધો, તેમજ તેણે દુનિયાની લાજ છોડી દીધી તેપ્રમાણે મને પણ આત્માના ઉપર અત્યંત પ્રેમ ધારણ કરાવીને દુનિયાની લજ્જા છોડાવી દીધી.

વિકલ્પ સંકલ્પવાળું મન પણ પોતાની ચંચળતાનો પરિહાર કરીને આત્માના ઉપર અત્યન્ત પ્રેમી બની ગયું અને આત્મામાંજ સ્થિરતાનો અનુભવ કરવા લાગ્યું, એટલુંજ નહિ પણ તેણે પોતે

ચંચળ છતાં આત્મામાં પ્રેમ ધારણ કરીને દુનિયાની લાજ છોડી દીધી, એ જેવું તેવું કાર્ય ગણાય નહિ.

સમતા કહે છે કે, મને લજ્જાએ છોડી દીધિ અને કાને તો પોતાના ઉપર પછેડો ઓઢયો. અર્થાત્ હવે આત્માવિનાની દુનિયાની વાત સાંભળવી નહિ એવો નિશ્ચય કર્યો કાન દુનિયાની વાતો શ્રવણ કરીને થાકી ગયા; દુનિયાના અનેક શબ્દો સાંભળતાં તેને આનંદ થયો નહિ. કિન્તુ આત્માના સ્વરૂપની વાણી સાંભળતાં તેના મનમાં અત્યત આનંદ થયો, તેથી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે આત્મધર્મવિનાના દુનિયાના શબ્દો શ્રવણ કરવામાં કંઈ માલ નથી. હરણ અને નાગની–શબ્દો સાંભળતાં જે દશા થાય છે તે દુનિયા જાણે છે. આત્માના ગુણોની વાતો સાંભળતાં સહજાનન્દ પ્રગટે છે, એમ જાણે કાને નિશ્ચય કર્યો હોય એમ લાગે છે. આ પ્રમાણે ચક્ષુ, મન અને કર્ણેન્દ્રિય આદિ ઇન્દ્રિયો આત્માના ઉપર એટલી બધી પ્રેમી બની ગઈ છે કે, તેઓને હવે બાહ્યનો વ્યાપાર ગમતો નથી. ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિયોરૂપ ગોપીઓ ખરેખર આત્મરૂપ શ્રીકૃષ્ણના અભિમુખ થઈને તેની દાસીઓ બની ગઈ છે. મતિજ્ઞાનના ભેદવાળી એવી ઇન્દ્રિયો આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસનામાં તલ્લીન થઈ તેનું કારણ ખરેખર પ્રેમ છે. આવા ઉત્તમ પ્રેમનું સ્વરૂપ જે અનુભવે છે તે પણ કથી શકતો નથી. સમતા કહેછે કે સર્વેન્દ્રિયોમાં પ્રેમરૂપ તત્ત્વ વ્યાપી રહ્યું અને તે ઉલ્લાસમાન થઈ ગયું. તેના યોગે તે ઇન્દ્રિયો આત્માની ઉપાસના કરીને અદ્વૈત આનંદ અનુભવવી રૂપ એવું જાગ્યું આત્માના પ્રેમમાં ગરકાવ થએલી ઇન્દ્રિયોની આવી દશા જાણીને હવે સમતા આગળ શું શું જણાવે છે તે સ્વય દેખાડે છે.

अटक तनक नहीं काहूका, हटक न इक तिलकोर ॥
हाथी आपमते अरे, पावे न महावत ओर ॥ हठीली० ॥ ३ ॥
सुन अनुभव प्रीतम विना. प्राण जात इह ठांहि ॥
है जन आतुर चातुरी. दुर आनन्दघन नाहि ॥ हठीली० ॥ ४ ॥

ભાવાર્થઃ—સમતા શ્રોત્રેન્દ્રિય આદિ દ્વારા થતી પ્રશસ્ય પ્રેમવૃત્તિને જણાવીને હવે મુખ્યતયા મનની દશાનું વર્ણન કરતાં છતાં કહે છે કે– મનને તૃણ જેટલો પણ કોઇનો અટકાવ નથી અને તે તિલના જેટલું પણ કોઈનાથી હટાતું નથી. હાથી પોતાના મનમાં હોય અથવા પોતે મદોન્મત્ત હોય ત્યારે મહાવતનું પણ જોર ચાલતું નથી. તેમ મન એટલુંબધુ આત્માની સાથે પ્રેમથી લયલીન થઈ ગયું છે કે, તેને કોઈનાથી

અનાદિકાલથી પ્રાણીઓ વિષયપ્રેમથી કર્મની પરંપરા વધારીને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. વિષયપ્રેમ વા વિષયરાગથી મનુષ્યો પોતાના ગુણોનો નાશ કરે છે. વિષયો ખરેખર વિષના કરતાં પણ અનંતગુણ અશુભ છે. વિષથી એક ભવમાં મરવું પડે છે અને વિષયથી તો અનંતભવપર્યંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. વિષનું ભક્ષણ કર્યાંથી પ્રાણનો નાશ થાય છે અને વિષયનું તો સ્મરણ કરવામાત્રથી દ્રવ્ય પ્રાણ અને ભાવપ્રાણનો નાશ થાય છે. જે મનુષ્યો, પ્રેમલક્ષણાભક્તિનો પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયભોગમાં ઉપયોગ કરે છે, તેઓ દુર્ગતિમાં પ્રવેશ કરે છે. અનાદિકાલથી જીવો પરવસ્તુઓમાં પ્રેમ ધારણ કરે છે પણ તેથી અર્થાત્ પરવસ્તુઓથી તેમને સુખ મળતું નથી, તેમજ પરવસ્તુનો પ્રેમ ક્ષણિક હોવાથી બદલાયાવિના રહેતો નથી. વિષયપ્રેમમાં મસ્ત બનેલા અજ્ઞાની જીવો વિષયના કીડા બનીને કીડાની પેઠે સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પ્રાપ્ત કરે છે. વિષયના પ્રેમથી મનુષ્યો અનેક પ્રકારનાં પાપકૃત્યોને આચરે છે. વિષય પ્રેમથી અનેક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ કરવા ઇચ્છાઓ પ્રગટે છે અને તેથી પ્રસંગોપાત્ત ઇચ્છાઓની પૂર્તિમાટે અન્ય દોષોપણ સેવ્યાવિના છૂટકો થતો નથી. વિષયના પ્રેમથી મનુષ્યો ક્યાં પાપ સેવી શકતા નથી? અર્થાત્ સર્વ પાપ કરે છે. હલાહલ-વિષ સમાન એવા વિષયના પ્રેમથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જડવસ્તુઓના ભોગથી કદી જીવને શાન્તિ થઈ નથી અને ભવિષ્યમાં કોઈ પણ જીવને શાન્તિ થનાર નથી. તેમજ પરવસ્તુઓના પ્રેમથી મનુષ્યોને પ્રતિકૂલ સંયોગોપર-દ્વેષ પણ થાય છે. પરવસ્તુઓનો રાગ કરવાના એક અંશ માત્ર પણ સુખ જણાતું નથી. રાવણે સીતાના ઉપર વૈષયિક રાગ ધારણ કર્યો, તેનું ફળ કેવું ખરાબ આવ્યું તે સર્વે જાણે છે. સિંહકેતુ રાજાએ અન્યના ઉપર અશુભ રાગ ધારણ કર્યો તેનું ફળ ખરાબ આવ્યું હતું. પરવસ્તુના રાગવડે સ્વાર્થની બુદ્ધિ પ્રગટે છે અને તેથી મનુષ્યો અનેક જીવોના પ્રાણ હરીને પોતાનું સારૂં ઇચ્છે છે. સ્વાર્થિક પ્રેમથી અન્ય મનુષ્યોને દુઃખ આપવામાં આત્મબળનો ઉપયોગ થાય છે. જે પરવસ્તુ ઉપર રાગ ધારણ કરે છે તે ચિન્તામણિ રત્નને બદલે કાચને ગ્રહણ કરે છે. જે મનુષ્યો જડ વસ્તુઓની જડતા અને ક્ષણિકતા નથી જાણતા તેઓજ મોહ પામે છે. સર્વ દોષનું મૂળ ખરેખર વૈષયિક-પ્રેમ છે. આ સંસારમાં સદાકાળ આત્માને સ્થિર કરનાર વૈષયિક પ્રેમ છે. તેના સંબન્ધે કોઈ સુખીઓ થયો નથી અને કોઈ થનાર નથી. પુત્ર, ધન, સ્ત્રી, કુટુંબ આદિ ઉપર અપ્રશસ્ય પ્રેમ વા રાગના બંધનથી બંધાયલા જીવો ખરેખર સંસારરૂપ કેદખાનાથી છૂટા થઈ શકતા નથી.

આત્માના ઉપર પ્રેમ ધારણ કરવામાં આવે છે ત્યારે અપ્રશસ્ય પ્રેમ પોતાનું સ્વરૂપ તજીને પ્રશસ્ય પ્રેમ તરીકે પોતાનું રૂપ ધારણ કરે છે. જગતના સર્વે જીવોપર પોતાના આત્મસમાન પ્રેમ ધારણ કરવાથી અપ્રશસ્ય પ્રેમ ટળી જાય છે અને હૃદય ક્ષેત્રમાં પ્રશસ્ય પ્રેમનો મહાસાગર પ્રગટે છે અને તે પોતાની હદ પ્રમાણે રહે છે.

વૈષયિક પ્રેમનો ત્યાગ કરવાના જે જે ઉપાયો બતાવ્યા તે તે પ્રમાણે ભવ્ય જીવોએ પ્રવૃત્તિ કરીને, પ્રશસ્ય પ્રેમને, સમતા સ્ત્રીની પેઠે ધારણ કરવો જોઇએ. આત્માની સમતા સ્ત્રી પોતાના આત્મપ્રભુ ઉપર જેવો પ્રેમ ધારણ કરે છે, તેવો પ્રેમ ખરેખર આપણા અન્તરમાં પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ અને આત્માની અત્યન્ત શુદ્ધ પ્રેમથી ઉપાસના કરવી જોઇએ. આત્મા ઉપર થનાર પ્રેમને શુદ્ધ પ્રેમતરીકે અવબોધવો એમ લેખકનો સંકેત છે. સર્વ પરભાવનો પ્રેમ ટળી જાય અને પોતાના આત્મા ઉપરજ પ્રેમ પ્રગટ્યા કરે, તો અલ્પ કાલમાં આત્મા તે પરમાત્મા થાય એમાં કોઈ જાતની શંકા નથી.

આખા પદનો સારાંશ એ છે કે, મન વચન અને કાયાના યોગવડે અન્તરમાં પ્રેમપૂર્વક આત્મસ્વામિની સાથે રમણતા કરવી. અશુભ પ્રેમને શુભ પ્રેમમાં ફેરવી નાખવા માટે પ્રભુદર્શન અને પ્રભુપૂજા, તથા સામાયક આદિ છ આવશ્યક, સદ્ગુરૂ સેવા, પરોપકાર અને સિદ્ધાન્ત શ્રવણ વગેરેમાં પ્રેમપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી અને સર્વ હેતુદ્વારા સાધ્ય એવા આત્મા ઉપર પ્રેમ ધારણ કરવો. સર્વ આત્માઓ ઉપર પોતાના આત્માની પેઠે પ્રશસ્ય પ્રેમ ધારણ કરીને તેઓનું શ્રેયઃ કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી. સાધુ અગર શ્રાવકનાં વ્રતો પાળવા પ્રયત્ન કરવો. આત્માના સદ્ગુણો ઉપર પ્રેમ ધારણ કરવો. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશમાં અનન્ત અનન્ત ગુણો અને અનન્ત અનન્ત પર્યાયો છે, એવા અચળ અવિનાશી અખંડ પરમાનન્દમય આત્મપ્રભુપર શુદ્ધ પ્રેમ ધારણ કરવો. અશુદ્ધ પ્રેમનો નાશ કરવા માટે, આત્માના ગુણોનો પ્રેમ ધારણ કરવો જોઇએ. સન્તો આત્માના પ્રશસ્ય પ્રેમમાં સદાકાલ ગરકાવ બને છે અને આત્માનો અનુભવરસ પોતે સ્વાદે છે. આત્મામાં પ્રેમ થવાથી સમતા પોતાના આત્માની સાથે મળે છે અર્થાત્ આત્મામાં ક્ષાયિક ભાવે ચારિત્ર પ્રકટે છે. સમતાની અનુભવપ્રતિ જે અનુભવ કથા છે તેનો અનેક આશયોથી સાર ગ્રહીને આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરવી; એજ સર્વ શાસ્ત્રોનો ઉત્તમ સાર છે.

વાંચી અને મનમાં હર્ષ પામ્યો. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યે પુણ્ય અને પાપ-રૂપ બે પાડોશીનું ભક્ષણ કર્યું, તેમજ માન કે જે જગતના જીવોને અનેક પ્રકારની આપત્તિયો સમર્પે છે તેનું પણ વૈરાગ્યે ભક્ષણ કર્યું. લોભનો થોભ નથી, અર્થાત્ દશમા ગુણસ્થાનકપર્યંત લોભની સ્થિતિ છે. કોઈ સ્વયંભુરમણ સમુદ્રનો કદાપિ પાર પામી શકે છે, પણ લોભરૂપ સ્વયંભુરમણ સમુદ્રનો કોઈ પાર પામી શકતું નથી. સર્વ જીવોમાં લોભ વ્યાપીને રહે છે. લોભના અનેક પ્રકારના ભેદ પડે છે. लोभमूलानिपापानि, लोहोसव्वविणासणो–લોભ સર્વપ્રકારનાં પાપોનું મૂલછે. લોભ સર્વનો નાશ કરનાર છે. ધન, ધાન્ય, ગૃહ, કુટુંબ, કીર્તિ, યશ, પ્રતિષ્ઠા, સત્તા, રાજ્ય, પદવી, આદિ અનેક પ્રકારનો લોભ છે; તેનો નાશ કરવામાટે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવિના અન્ય કોઈ સમર્થ થતો નથી. જ્ઞાનવૈરાગ્યે, માન અને લોભરૂપ બે મામાનું પણ ભક્ષણ કર્યું. મોહ નગરના રાજાનું પણ ભક્ષણ કર્યું અને પશ્ચાત્ પ્રેમ ગામનું પણ ભક્ષણ કર્યું. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ દશાને પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્ય, પ્રેમમાં પણ અધિકાર પ્રાપ્ત કરીને મુંઝાતો નથી. જ્ઞાનગર્ભિત પુત્રની મોટી ઉમર થતાં તેનું ભાવનામ ધારણ કર્યું. ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ અને ક્ષાયિકભાવની વૃદ્ધિ થતાં તેનો મહિમા વર્ણવી શકાતો નથી. અધ્યાત્મભાવની દશા વધતાં મુક્તિના સુખની વાનગી આસ્વાદી શકાય છે. અધ્યાત્મભાવનો મહિમા અવર્ણનીય છે. જે ભવ્યોને તેનો અનુભવ આવે છે તેજ તેનું સ્વરૂપ જાણી શકે છે; બાકી અન્ય મનુષ્યો તો બેઠા બેઠા વા ખાય છે. અધ્યાત્મ ભાવનો જે અધિકારી નથી તે અધ્યાત્મ ભાવને નિન્દે, તેથી કંઈ ઉપશમાદિ ભાવરૂપ અધ્યાત્મની હાનિ થતી નથી.–ઘુવડો સૂર્યને નિન્દે તેથી સૂર્યની હાનિ થતી નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનના અધિકારીઓ જે હોય છે તેઓ અધ્યાત્મ ભાવમાં લયલીન રહે છે. શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી કથે છે કે, આનન્દના સમૂહભૂત એવા હે મનુષ્યો! પરમાત્માનો ભાવ પ્રગટ કરો; તેવા પ્રકારનો ભાવ સર્વ આત્મામાં સત્તાએ રહ્યો છે, માટે તેવા પ્રકારનો ભાવ પ્રકટ કરો!!

पद १०६.

(राग नट.)

किन गुन भयो रे उदासी, भमरा. ॥ किन० ॥
पंख तेरी कारी, मुख तेरा पीरा, सब फूलनको वासी ॥
॥ भ० किन० ॥ १ ॥

ક્ષાયિકભાવે સાક્ષાત્ દર્શન ન થાય તો પરભવમાં પણ તમારાં દર્શન હું અવશ્ય કરીશ, એવી શ્રીમદ્‌ની ઉત્તમ અભિરૂચિ આ પદમાંથી વ્યક્ત થાય છે. આનન્દનો ઘન જેમાં છે એવા આત્માનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવાને માટે શ્રીમદ્‌ની અત્યંત રૂચિ છે, પણ પરોક્ષદશામાં દર્શન થઈ શકતાં નથી.-આત્માનું અનુભવદર્શન તો હોઈ શકે, પરન્તુ કેવલજ્ઞાનવિના આત્માનું સાક્ષાત્ દર્શન થઈ શકે નહિ. તેમણે કાશીના કરવતના સંકેતથી એમ સૂચવ્યું છે કે, હું તમારા દર્શનમાટે તલસું છું અને પરભવમાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવાને દૃઢ પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરૂં છું.

શ્રીમદ્‌ની આત્મદશાનું અનુકરણ કરીને આપણે પણ તેમની પેઠે પરમાત્મપ્રભુનું દર્શન કરવામાટે અભિરૂચિ પ્રકટાવવી જોઈએ. આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિ સદ્‌ગુણોનો પ્રેમી બને, એવા ઉપાયોનો આદર કરવો જોઈએ. આત્માના ગુણો આત્મામાંજ છે અને તે આત્માની ચેતનાવડે આત્માજ પ્રકટાવે છે. ઉપાદાનરૂપ કારણ ખરેખર શુધર્યા-વિના આત્મા તે પરમાત્મારૂપ બનતો નથી. આત્માને પરમાત્મારૂપ બનાવવામાટે પુષ્ટ નિમિત્ત કારણોનું ખાસ અવલંબન કરવું જોઈએ. આત્માના ગુણોમાટે જેઓ અત્યંત ઉત્સાહ ધારણ કરે છે તેઓ આત્માના ગુણોને અમુક અમુક અંશે કર્માવરણો ખેરવીને પ્રકટાવતા જાય છે.

આત્માની પ્રાપ્તિમાટે મન, વાણી અને કાયાનું મમત્વ વોસિરાવવું જોઈએ. દેશનેમાટે યોદ્ધાઓ, કાયાના મમત્વનો ત્યાગ કરીને યુદ્ધમાં શરીરને હોમે છે.-કેટલાક મરે છે. કેટલાક જીવે છે અને અન્તે સ્વદેશને હસ્તગત કરે છે. મનુષ્યો મરજીવા થયા વિના પરમાત્મરૂપ દેવને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. [illegible] કરેના અનન્તગુણ શુરવા મહાવીરો [illegible] આત્મધ્યાનના રણયુદ્ધ કરીને પોતાના દેહને નાશ કરે છે. આત્મા! આત્મા! એમ [illegible] પેઠે [illegible] કંઈ વળતું નથી. આવરણ, મમતા અને અહંકારાદિનો ત્યાગ કરીને આત્માના ગુણોનું મનન કરો. જે જે ઉપાયોથી આત્માના ગુણો પ્રકટ થાય, તે તે ઉપાયોના [illegible] [illegible]

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધિ.	શુદ્ધિ.
૯૦	૧૫	प्राद्यो	प्राद्ये.
૯૧	૯	यंत्रे	यन्त्रे.
૯૨	૬	અહિંસા	હિંસા.
૯૩	૨૩	लालेन्द्रिय	लोलेन्द्रिय.
,,	૨૫	સ્કંદવાળી	કંદવાળી.
૯૪	૧	कायं	कायम्.
૯૪	૩૦	પણ	०
૯૬	૨	દ્વેશાત્મક	દ્વેષાત્મક.
૧૦૧	૧૦	આશિષ	આશિષ્.
૧૦૩	૨૭	નિશ્રા	નિશ્રા.
૧૦૯	૨૩	સરસ્વતિ	સરસ્વતી.
૧૧૧	૨૨	,,	,,
૧૧૩	૪	લક્ષ્મીમન્ત	લક્ષ્મીવન્ત.
૧૧૬	૧	सुखं	सुखम्.
૧૧૮	૧૮	ભસ્તીભૂત	ભસ્મીભૂત.
૧૨૧	૧–૨	स्वतःकिं।	स्वतःकिम्।
,,	૩	ततःकिं	,,
,,	૪	स्वतःकिं	,,
,,	૫	जातं	जातम्.
૧૨૫	૧૬	परमेष्ठिनां	परमेष्ठिनाम्.
,,	૧૭	वर्णांतमसः	वर्णस्तमसः
૧૩૭	૪	सुखं	सुखम्.
૧૩૮	૧	આત્માનાં	આત્માના.
૧૪૪	૨૮	કુળજ	કુળજ
૧૪૭	૩૩	કુળમા	કુળમાં.
૧૪૭	૨૮	ને શાસનરક્ષા ખટપટોમાં,	ને ખટપટોમાં.
૧૪૮	૧૦	સુરકુળ	શુરકુળ.
૧૪૯	૧૯	પૂર્ચોછે	પૂર્યોછે.
૧૬૦	૩૦	સ્મશાનમાં	સ્મશાનમાં.
૧૬૩	૨૧	શિથીલ	શિથિલ.
૧૬૭	૩૨	કુળ	કુળ.
૧૭૪	૧૬	સ્વાન	સ્વાશ્રિન.
,,			સ્યાનર્દ્ધ.

પૃષ્ટ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધિ.	શુદ્ધિ.
૧૩૦	૩	ઊપયોગમાં	ઉપયોગમાં.
,,	૨૪	સતિ	સતી.
૧૩૪	૮	બીજી	બીજું.
૧૪૬	૧૭-૧૯	સમતા-સમતા	આત્મા. આત્મા.
૧૪૯	૨૨	જામત	જામત્
૧૫૨	૧	શ્રોતેન્દ્રિય	શ્રોત્રેન્દ્રિય.
૧૫૬	૧૧	ફૂંડ	ફુંડ.
૧૬૫	૨૯	તદ્વરા	તદ્દ્વારા.
૧૬૭	૧	કર્ત્રી	કર્ત્રીં.
,,	૧૧	સંચીયમાન	સંચિત.
,,	૨૭	પ્રદીય	પ્રદોપ.
૧૬૯	૬	પ્રકૃતિ	પ્રકૃતિઃ
૧૭૨	૨૮	વિચારોનાં	વિચારોના.
,,	૨૯	વારવાં	વારવા.
૧૭૪	૨	ઘેર	ઘર.
૧૭૮	૨૯	લક્ષ્મીમન્ત	લક્ષ્મીવન્ત.
,,	૩૧	લક્ષ્મીમન્તો	લક્ષ્મીવન્તો.
૧૭૯	૨૬	ખુનઆર	ખુનખાર.
,,	૨૯	આશક્ત	આસક્ત.
૧૮૮	૩૩	સંગત્	સંગતિ.
૧૯૦	૬	તે	તેતે.
૧૯૨	૬	ઊદેપુર	ઊદેપુર.
૨૦૦	૧૮	પ્રથમા	પ્રથમ.
૨૦૪	૧૭	આનન્દમય	આનન્દમય.
૨૦૯	૩૧	અલૌકિક	અલૌકિક.
૨૧૨	૩	જૈમિનિય	જૈમિનીય.
,,	૨૦	બિભાવ્યતા	વિભાવ્યતામ્
૨૧૩	૨૭	ઊપયુક્ત	ઉપર્યુક્ત.
૨૧૬	૬	ણ્યી	ણ્યો.
,,	૨૫	છલં	સ્ફુટ.
,,	૨૭	નિમ્દ	નિર્દ્દ.
૨૧૮	૧	પર્વેત્	પર્વત.

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધિ.	શુદ્ધિ.
૨૧૮	૨૧	याच्छलं	याच्छलं.
૨૧૯	૮	यथोच्यते	यक्षोच्यते.
૨૨૦	૧	રસેન્દ્રિય	રસનેન્દ્રિય.
”	૧૯	पदं	पदम्.
૨૨૦	૨૦	माथव	माधव.
૨૨૧	૪	स्लिह	स्त्विह.
”	૧૦	वियने	वियते.
૨૨૨	૨૯	कर्मे	कर्मे.
૨૨૩	૨	वैशोपिक	वैशेषिक.
”	૭	उफं	उक्तम्.
”	૧૨	આક્ષેપણુ	અપક્ષેપણુ.
”	૨૨	जैमिनीया	जैमिनीयाः
૨૨૪	૯	જૈમિની	જૈમિનીય.
”	૧૪	સ્યામવેદ	સામવેદ.
”	”	અથર્વેદ	અથર્વવેદ.
૨૨૫	૬	यावानी	यावानि.
”	૭	वक	दृक.
૨૨૬	૧૯	વેદન્ત	વેદાન્ત.
૨૨૮	૩	તેમને	તેમણે.
૨૨૯	૧૫	પૌર્વાત્ય	પૌર્વ.
૨૩૧	૩૪	શંકરાચાર્યના	શંકરાચાર્યની.
૨૩૨	૧૯	સ્વયંભુરમણ	સ્વયંભૂરમણ.
૨૩૩	૨૦	કથ્યું છે	કથ્યું છે.
૨૪૫	૨	પાર્થના	પ્રાર્થના.
૨૪૮	૧૪	આહૂતિ	આહુતિ.
૨૫૧	૧૨	મનમ	[illegible]
”	૧૮	लग्न	
૨૫૮	૨૨	વિકૃત	
૨૭૮	૨૯	પળુંથી	
૨૭૯	૩૧	મિથુન	
૨૮૧	૯	મારાં	
૨૮૨	૧૯	કાકૂ	

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધિ.	શુદ્ધિ.
૨૮૩	૨૪	કપિત્થં	કપિત્થં.
૨૮૬	૧૦	દુર્ગંધો	દુર્ગંધો.
૨૮૬	૧૨	રામદા ધનતુના	રામદાઃ ધનતુપા.
"	૨૭	ચૈતનમય	ચૈતન્યમય.
૨૮૯	૨૪	આવિક	આવિકા.
૨૯૮	૩૧	અનુભાવસાનથી	અનુભવસાનથી.
૩૦૮	૧૫	અસ્તિ	અસ્તિ.
૩૧૭	૧૯	પ્રેષા	પ્રેર્ષ.
૩૨૦	૨	સ્વાનીન	સ્વામિન.
૩૨૩	૨૭	કુપીત	કુપિત.
૩૨૪	૧૮	નિઢ	નીઢ.
૩૨૯	૨૬	કુઢના	વુઢના.
૩૩૦	૧૯	આત્મ	આત્મા.
૩૩૦	૧૯	સત્તા	સત્તા.
૩૪૮	૨૪	સાંભગ્યો	સાંભગ્યો.
૩૪૯	૫	પ્રશાન્ત	પ્રશાન્ત.
૩૫૪	૮	સરસ્વતિ	સરસ્વતી.
૩૫૫	૧૭	તું સાંભગ!!	તું સાંભગ. !!
૩૬૦	૧૧	આનન્દનો	આનન્દનો.
૩૭૪	૧૪	શીથીલ	શિથિલ.
..	૧૭	પૌર્વંત્ય	પૌર્વજનો.
૩૮૬	૩૧	મકત મકત	મકત
૩૮૮	૨૭	વયુ	વધુ.
૩૮૮	૨	એક	એકે
.	૨૨	નયક્રમના	નયક્રમના.
૩૯૮	૨૩	આકુતિ	આકુતિ.
૪૧૧	૧૦	આપેને	આપની.
૪૧૨	૯	શ્રુત	શ્રુત.
૪૧[illegible]	૧૯	સંમ્વત્વ	સમ્યક્ત્વ.
૪[illegible]	૧૯	અવસ્થ	અવસ્થાના.
૪૨[illegible]		આનન્દ	આનન્દ.
૪૨૫	૨૮	આનન્દની	આનન્દની.
૪૨૬	૨૬	નાખીના	નાખોની.
	૩	આઠ	આઠ.
	૩૧	પરિક્ષા	પરીક્ષા.

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધિ.	શુદ્ધિ.
૪૨૮	૧-૮-૧૪	પરાઙ્ગ	પરાઙ્.
૪૩૨	૧૫	પત્નિના	પત્નીના..
૪૪૩	૨૨	ઊપાસર્ગો	ઉપસર્ગો.
૪૫૦	૨૪	व्रन्ह	व्रह्म.
૪૫૧	૧૧	એ	હે.
૪૫૭	૫	ભાતૃ	ભ્રાતૃ.
૪૬૭	૨૪	મિમાંસકો	મીમાંસકો.
૪૬૯	૮	દૂરી	દૂર.
,,	૩૦	બૌદ્ધો	બૌદ્ધો.
૪૭૧	૧૧	રાંકુચિત	સંકુચિત.
૪૭૭	૧૦	મિથ્યાશ્રત	મિથ્યાશ્રુત.
૪૮૫	૨	આતમા	આત્મા.
૪૮૯	૨૩	શ્વસુર	શ્વશુર.
,,	,,	શ્વશ્રૂરની	શ્વશ્રૂની.
૪૯૪	૩૩	સહશ્ર	સહસ્ર.
૫૦૦	૧	આશ્રય	આસ્રવ.
૫૦૭	૨૬	નિરાનન્દ	નિરાનન્દત્વ.
૫૧૫	૨૨	આ વાક	આ વાક્ય.
૫૧૭	૩૦	ઊપયુક્ત	ઉપર્યુક્ત.
૫૨૩	૧૨	कायघ्वो	कायव्वो.
૫૨૯	૩	वैराग	वैराग.
૫૩૬	૨૪	વાસ્તિવિક	વાસ્તવિક.
૫૪૪	૧૪	पचाशमे	पचाशत्तमे.
,,	૨૪	सद्दहे	सद्दहे.
,,	૨૭	रचितटीकया-	विरचटीकया.

આ સિવાય અન્ય જે શબ્દની અશુદ્ધિ રહી હોય તે સજ્જન સુધારીને વાંચવું.

મહામહોપાધ્યાય ન્યાયવિશારદ,

"શ્રીમદ્ યશોવિજયજી"

તેમનું જીવન અને તેમનું ગુજરાતી સાહિત્ય.

[લેખક—યોગનિષ્ઠ મુનિ શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી]

આ નિબધ વડોદરા ખાતે મળેલી ચોથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં ત્રીજા દિવસે શરૂઆતમાં વચાયો હતો.

શ્રીમદ્‌ની અદ્‌ભુત શક્તિ અને કાર્યોને જાણવાની તથા અભ્યાસ કરવાની જીજ્ઞાસાવાળાઓને, આ નિબંધ અપૂર્વ ઉપયોગી છે, એટલુંજ કહેવું પુરતું છે, કેમકે શ્રીમદ્ વિષે આ નિબધમાંથી કેટલુંક નવિન જાણવા તથા અનુભવવા મળે તેમ છે.

નિબંધમાં શું જાણશો ?

(૧) શ્રીમદ્‌નું ચરિત્ર, અને તે જાણવાનાં સાધનો, (૨) જન્મસ્થળ અને સંવત, (૩) બાલ્યાવસ્થા અને અદ્‌ભુત સ્મરણશક્તિ, (૪) ગુરૂએ જોયેલું ભવિષ્ય (૫) સઘને નિવેદન (૬) સઘની તેમની પાસે માગણી, (૭) માતાનો હર્ષ અને પુત્રને સોંપવુ, (૮) કાશીમાં વિદ્યાભ્યાસ અને ત્યાથી વિહાર (૯) તે વખતની ધર્મસ્થિતિ, (૧૦) શ્રીમદ્ યશોવિજયજી અને શ્રીમાનવિજયજીની વ્યાખ્યાન કળા, એક બીજાની પર્ષદામા જવું અને પ્રશંસા કરવી (૧૧) સત્યવિજયપન્યાસ આદિ તે વખતના સમકાલીન વિદ્વાન્ મુનિઓ અને તેમની સાથેનો સબધ, (૧૨) ખભાતમાં વાદવિવાદ, (૧૩) કાશીનાં અધ્યાપકને રૂ. ૭૦ હજારનુ દાન, (૧૪) છાણીગામે વિહાર, (૧૫) શ્રીમદે પીતવસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતા કે કેમ ? (૧૬) શ્રીમદ્ આનંદઘનજી સાથે થયેલો સંબંધ, (૧૭) તેમના વ્યાખ્યાનમાં, શ્રીમદ્ આનદઘનજીનુ પધારવુ, પરસ્પર ગુણાનુરાગ, (૧૮) શ્રીમદ્ આનદઘનજીના પ્રસગથી થયેલ અધ્યાત્મરૂચિ અને અભ્યાસ, અને સુવર્ણસિદ્ધિની ઇચ્છા, (૧૯) શ્રીમદ્‌ના સંસ્કૃત ગુજરાતી, ગદ્ય, પદ્ય, ૧૦૮ ગ્રન્થોનુ–બે લાખ શ્લોક પ્રમાણ લખાણ, અને અપ્રગટ ગ્રન્થોનાં નામો, (૨૦) કઈ રીતે ગુજરાતી સાહિત્યને પોષ્યું. (૨૧) શ્રીમદ્‌નો દેહોત્સર્ગ–કાળ સ્થલ–અને પાદુકા અને તેનો પ્રભાવ (૨૨) શ્રીમદ્‌નો ભક્તિ પ્રેમ–તેમનાં સ્તવનો, તેનો સાર, (૨૩) શ્રીમદ્‌ના આધ્યાત્મિક અને ભક્તિના ગ્રન્થો, (૨૪) અનુભવ જ્ઞાનવડે કરેલ પ્રભુના સ્વરૂપની ઝાંખી અને તેનું પ્રમાણ, (૨૫) અધિષ્ઠાયક દેવીનું પ્રગટ વચન, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ અને તેનું પ્રમાણ, (૨૬) શ્રીમદ્‌નો અહિંસા, સત્ય, ચૌરીનિષેધ, બ્રહ્મચર્ય, ક્રોધ, અહંકાર, કપટ, દ્વેષ, નિન્દા અને લાભ ઉપરનો બોધ, (૨૭) સઝાયો; સ્તવનો, રાસો વગેરેમાથી તેમની અનુભવાતી આન્તરીક સ્થિતિ, (૨૮) વ્યવહાર ધર્માચાર્ય અને શ્રીમદ્‌ના વિચારો, શ્રીમદ્‌નો વૈરાગ્યોપદેશ અને વિશાળ દૃષ્ટિ, સહનશીલતા, ગુરૂકુળવાસ તથા આચાર્યની આજ્ઞામાં વર્તવું, (૨૯) શ્રીમદે કયા વખતે–કયા ગ્રન્થો રચ્યા (૩૦) શ્રીમદ્‌ના ઉપયોગની તીવ્રતા, પ્રમાણિકતા અને જૈનોમાં તેમની પૂજ્યતા, (૩૧) શ્રીમદે ગુર્જર ભાષામાં અને સંસ્કૃત ભાષામાં રચેલો છેલ્લો ગ્રન્થ (૩૨) શ્રીમદ્‌નો વિહાર, ચોમાસાં અને તે કાળે જૈનોની સંખ્યા વગેરે—

લખો.–શ્રી જૈનશ્વેતાંબર બોર્ડીંગ, ઠે. નાગોરીશરાહ, અમદાવાદ.